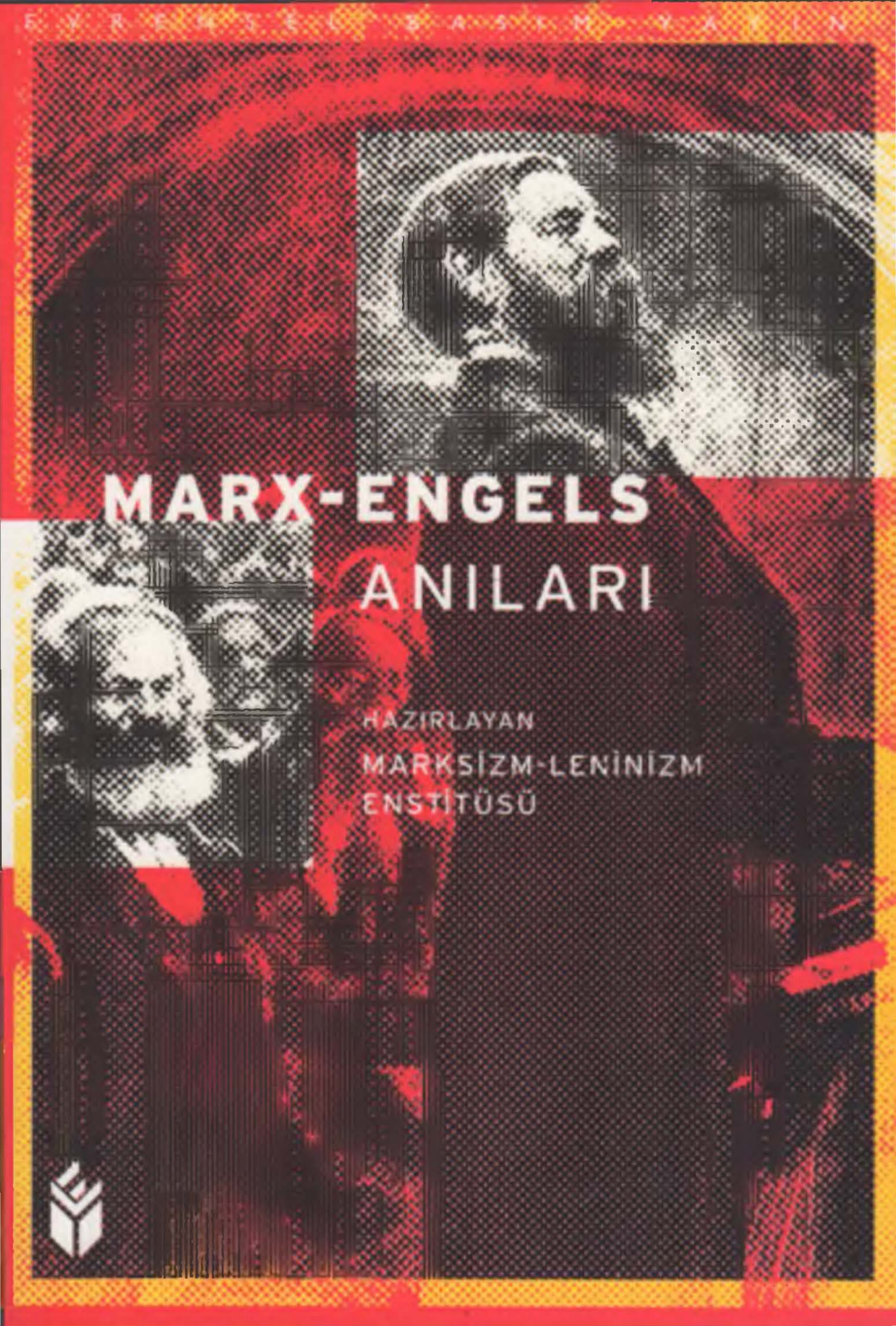

MARX-ENGELS ANILARI

HAZIRLAYAN
MARKSİZM-LENİNİZM
ENSTİTÜSÜ

Marx-Engels Anıları

Hazırlayan
Marksizm-Leninizm Enstitüsü

İngilizceden çeviren
Alaattin Bilgi

Doğa Basın Yayın
Dağıtım Ticaret Limited Şirketi

Galipdede Caddesi

Şahkulu Sokak

Şahin İş Merkezi

No: 10 Kat: 2

Tünel / İstanbul

Tel: 0212 293 63 45-47

Faks: 0212 293 63 31

Evrensel Basım Yayın-60

Marx-Engels Anıları

Hazırlayan

Marksizm-Leninizm Enstitüsü

İngilizceden çeviren

Alaattin Bilgi

Kapak Tasarım

Savaş Çekiç

Birinci Basım

Nisan 1999

ISBN 975-6865-08-3

Baskı

Kayhan Matbaası

MARX ENGELS ANILARI

İÇİNDEKİLER

Çevirenin Önsözü 11
Rusça Basıma Önsöz 13

I. KISIM

Friedrich Engels Karl Marx 23
V. İ. Lenin Karl Marx 38
V. İ. Lenin Friedrich Engels 73
Paul Lafargue Marx'tan Anılar 84
Paul Lafargue Engels'ten Anılar 104
W. Liebknecht Marx'tan Anılar 113
W. Liebknecht Engels'ten Anılar 164
F. Lessner 1848'den Önce ve Sonra 177
F. Lessner Bir İşçinin Karl Marx Üzerine Anıları 197
F. Lessner Üç İşçinin Friedrich Engels Üzerine Anıları 204
Eleneor Marx Aveling Friedrich Engels 214
G. J. Harney Engels Üzerine 225
G. Weerth Annesine Yazdığı Bir Mektuptan 227
F. A. Sorge Marx Üzerine 229
H. A. Lopatin N. P. Sinelnikov'a Yazılan Bir Mektuptan 234
H. A. Lopatin M. N. Oshanian'a Yazılan Bir Mektuptan 237
August Bebel Canossa'ya Yolculuk 239
Theodor Cuno Rusya'nın Zahmetkeş Milyonlarına 243

II. KISIM

Jenny Marx Olaylı Bir Yaşamın Kısa Öyküsü 255
Jenny Marx'tan Joseph Weydemeyer'e 274
Jenny Marx'tan Adolp Cluss'a 279
Jenny Marx'tan Joseph Weydemeyer'e 283
Eleanor Marx-Aveling Karl Marx 290
Eleanor Marx-Aveling Genç Marx'ın Bir Mektubu Üzerine Düşünceler 298
Edgar Longuet Karl Marx'ın Aile Hayatında Bazı Kesitler 300
İtiraflar 309

III. KISIM

P. Annenkov "Harika Bir On Yıl" Başlıklı Denemeden 313
Fransizca Kugelmann Marx'ın Büyük Kişiliğine Dair Küçük İpuçları 318
Anselmo Lorenzo I. Enternaysonal'den Anılar 335
M. Kovalevsky Marx'la Karşılaşma 339
N.Morozov Karl Marx'ı Ziyaret 351
Ernest Belfort Bax Engels İle Görüşmeler 354
Edvard Aveling Engels Evinde 358
N. S. Rusanov Engels İle Tanışıklığım 368
A. Voden Engels İle Konuşmalar 376
F. M. Kravchinskaya Anılar 387

IV. KISIM

Karl Marx'ın Ölümü Üzerine Friedrich Engels'in Mektupları 393
Friedrich Engels Karl Marx'ın Cenaze Töreni 400
Friedrich Engels Karl Marx'ın Ölümü Vesilesiyle 407
Engels'in Tabutu Başında 411
Franz Mehring Friedrich Engels 414
Karl Marx İle Friedrich Engels'in Hayat ve Eylemlerinde Belli Başlı Tarihler 419
İsimler Dizini 437
Marx'ın Soy Ağacı 470

ÇEVİRENİN ÖNSÖZÜ

Yakın zamana değin, görebildiğim hemen bütün Marx ya da Engels biyografilerinde, daima aynı kaynağa gönderme ya da bu kaynaktan alıntı yapıldığını fark ediyordum: "Reminiscences of Marx and Engels" (Marx ve Engels Üzerine Anılar).

1957 yılında Moskova'da basılan bu kitabın sanırım izleyen baskıları yapılmamış; çünkü, '60'lı yıllardan beri pek çok yabancı kitabevine başvurdum ama olumlu sonuç alamadım. 1980 Mayısı'nda Sovyetler Birliği'ne yaptığım gezide orada da aradım, çoktan tükendiği yanıtını aldım.

Kitabı bulma konusunda umudumu kesmek üzereyken, üç yıl kadar önce Hollanda'da *Günışığı Derneği* üyeleri Ankara'ya geldiler; buluşmamızda bu kitaptan onlara da söz ettim; 'biz en azından fotokopisini bulur göndeririz' dediler ve nitekim birkaç ay sonra kitabın fotokopisi bana ulaştı: 400 sayfalık bir hazineydi bu. Yaşamımda kitap konusunda duyduğum büyük sevinçlerden birisini daha yaşadım. Çeviri işine '97 Nisanı sonunda başladım –araya dış geziler, başka işler girdi– ancak '98 Eylülü'nde bitirebildim.

Kitabın içeriği konusunda Rusça Baskıya Önsöz'de ayrıntılı bilgi veriliyor. Burada ben yalnız, Marx'ın ve Engels'in yakın arkadaşı terzi Friedrich Lessner'in bir anısına ve yıllarca sürdürdüğüm bir yanlışıma değinmek istiyorum.

Yanlışım şu: Epey bir zamandır, *Marx-Engels ve Kapital* konularında, ülke içinde ya da dışında konuşmalar yaparken, söz Engels'in ölümüne gelince, 5 Ağustos 1895'te ölen Engels'in, vasiyeti üzerine, cesedi yakılarak küllerinin, 27 Ağustos günü çok sevdiği kıyı kasabası Eastbourne'da okyanusa savrulduğunu söylerdim. 1996 yılı Mayıs ayında çağrılı olduğum Londra'da iken oradaki arkadaşlara, güneydeki bu kasabaya giderek Engels'in küllerinin savrulduğu yeri görmek istediğimi söyledim. Kitaplarda fotoğrafını gördüğüm yalçın kayalıklı kıyıyı, küllerin savrulduğu yer şurasıdır, burasıdır diye tepelere tırmanarak dolaştık, fotoğraflar çektik.

Gelin görün ki tam bir yıl sonra, F. Lessner'in, "Bir İşçinin F. Engels Üzerine Anıları"nı çevirirken, bu denize kül "savrulması" işinin aslını öğrendim. Lessner anılarında bu olayı şöyle anlatıyor: "Engels'in son isteği 27 Ağustos günü, Eleanor Marx, Dr. E. Aveling, E. Börnstein ve benim tarafımdan yerine getirildi. Engels'in gözde yaz dinlence yeri Eastbourne'a gittik, çift kürekli bir kayık kiraladık, iki mil kadar denize açıldık; unutulmaz dostumuzun küllerini içeren kutuyu denize bıraktık (döktük). Bu yolculuğun bende yarattığı duyguları sözcüklerle anlatmam olanaksız."

Evet, işte böyle olmuş! Öyle anlaşılıyor ki ben, sonradan yapılan resimlerin etkisiyle, ama biraz da, Engels'in küllerinin okyanusa kuzey rüzgârları ile "savrulmasını", kutuyla denize "bırakılmasından" daha "hüzün" verici bulduğum için bu yanlışa düşmüştüm. Bu hazin yanlışımı düzeltir, özür dilerim.

* * *

Bir de şunu eklemek isterim: Kitabın aslında bulunmayan Marx'ın *Soy Ağacı*'nı birkaç kaynaktan yararlanarak kitaba eklemeyi uygun buldum. Ayrıca, kitabın sonundaki, *Karl Marx ile Friedrich Engels'in Hayat ve Eylemlerinde Belli Başlı Tarihler* ile *İsimler Dizini*'ne kendimce önemli gördüğüm bazı tarihler ile notları ekledim.

Öyle umuyor ve bekliyorum ki, Marx ve Engels'in –yeryüzünün gördüğü bu en büyük iki dehanın– özel hayatlarındaki bilinmeyen ya da az bilinen yanları ile, sosyalizmin emekleme döneminde verdikleri savaşım, katlandıkları sıkıntılar, Avrupa'da iken sınır dışına atılmalar, özellikle Marx'ın *Kapital*'i yazdığı yıllarda Londra'da ailesinin düştüğü sefaleti bütün içtenliği ile anlatan bu yazılar demeti, pek çok çevre tarafından, "Marksizm öldü–ölüyor" yaygarasının yapıldığı şu günlerde, *Bilimsel Sosyalizmin* dayanaklarının nasıl bir çaba ve özveriyle sağlam bir biçimde atıldığını göstermesi bakımından da büyük yarar sağlayacaktır.

Alaattin Bilgi
Umurbey, Eylül 1998

RUSÇA BASIMA ÖNSÖZ

Elimizdeki bu derleme, proletaryanın büyük öncüleri ve öğretmenleri Karl Marx ile Friedrich Engels'in çağdaşlarının anılarını içermektedir. Bu anıların yazarları arasında, bilimsel komünizmin kurucularının dostları ile fikir ve düşünce arkadaşları, uluslararası işçi sınıfı hareketinin önde gelen simaları, Marx'ın yakınları; Marx ile Engels'le karşılaşıp kendileriyle fikir alışverişinde bulunanlar, onlardan bir şeyler öğrenenler bulunmaktadır.

Kitaba giriş olarak Engels'in "Karl Marx"; Lenin'in, "Friedrich Engels" başlığını taşıyan, hem Marx ile Engels ve hem de Marksizm konusunda etraflı bir değerlendirme niteliğinde olan yazıları alınmıştır.

Marx ve Engels ile ilgili çok sayıda anı bulunmadığı gibi bunlar aynı bilimsel değeri de taşımamaktadırlar. Yine de bu anılardan büyük kısmı, Marx ile Engels'in yaşam ve mücadele koşullarını anlatmakta, halk içindeki eylemleri ile özel yaşamları konusundaki ayrıntıları nakletmekte ve gerçekten değerleri olan ayırt edici özelliklerine işaret etmektedir. Marx ile Engels üzerine çok önemli biyografik bilgiler bize ancak kendilerini yakından tanıyan kimselerin anıları aracılığı ile ulaşmaktadır. Yine de bu anılar Marx ile Engels'in yapıtlarından kopmuş yalıtık bilgiler olarak alındığında, Marksizmin kurucularının fikir ve kişilik özelliklerini bütünü ile vermekten uzaktır. Marx ve Engels ile aynı çağda yaşayan kimselerin kaleme aldıkları bu anıların, bu iki dehanın bütün büyüklüklerini gözler önüne sermesi ve temellendirdikleri doktrinin tarihsel özelliklerini yansıtan tam ve etraflı bir serimini oluşturdukları elbette beklenemez. Ancak bir bütün olarak alındığında

bu anılar topluluğunun Marx ve Engels'in yaşam ve eylemlerinin incelenmesinde ve kişiliklerinin ayrıntılı bir biçimde canlandırılmasında önemli bir malzeme sağladığı açıktır.

Anıların yazarları, Marx ve Engels'i; insanı şaşırtan genişlik ve derinlikteki bilgileri, olağanüstü çalışma kapasiteleri ve bilimsel dürüstlükleri ile seçkinleşen eşi az bulunur birer bilim adamı olarak anlatmaktadırlar. Yaşamları boyunca Marx ve Engels, kurmuş oldukları devrimci öğretiyi geliştirmişler, devrimci mücadele içerisinde yeni yeni kazanılan deneyimler ve bilimi bütün alanlardaki çağdaş buluşlar ile zenginleştirmişlerdir. Her iki deha da bilimi, işçilerin devrimci mücadelesinin kılavuzu ve proletaryanın, komünizmin kurulması için verdikleri savaşımda kullanacakları manevi bir silah olarak kabul etmişlerdir.

Marx ve Engels bu anılarda, seçkin birer devrimci, işçi sınıfı davasının gözü pek savaşçıları, uluslararası devrimci ve işçi sınıfı hareketinin öncüleri olarak yer almaktadır. Bitip tükenmez bir ısrar ve sabırla bütün ülkelerin sosyalistlerine öğretmenlik etmişler, proleter devrimci kadroları eğitmişler, bütün ülkelerde işçi sınıfı partilerinin oluşmasında yardımcı olmuşlardır. Marx'ın ölümünden sonra da Engels, uluslararası sosyalist hareketin önderliğini yürütmeye devam etmiştir.

Anılar topluluğu, her iki liderde ortak olan derin parti ruhunu yansıtmakta, ideolojik konularda düşmanlara karşı, bir bilim adamı ve politik mücadeleci olarak Marx ile Engels'in tipik özellikleri olan uzlaşmaz ve amansız tutumlarını gözler önüne sermektedir. Marx ve Engels, doğa ve toplumdaki gelişmelerin bilimsel yasalarını, kapitalist toplumda egemen olan burjuva ideolojisine karşı giriştikleri çetin savaşım içerisinde birer birer ortaya çıkartmışlar ve geliştirmişlerdir. Marksizmin işçi sınıfı hareketi içerisinde yaygınlaşmasını engelleyen çeşitli küçük burjuva ve ütopyacı eğilimler ile bıkıp usanmadan mücadele etmişlerdir. 1840'larda Weitling ve Proudhon yandaşları ve sözde "gerçek sosyalistler" ile Birinci Enternasyonal sıra-

sında Proudhonculuk, Lassalcılık, Mazzinistler, oportünist İngiliz sendika liderleri ve anarşist Bakuninciler ile girişilen mücadeleler gibi.

Birinci Enternasyonal'in dağılmasından sonra Marx ve Engels, çeşitli ülkelerdeki proletarya partilerinin oluşmasını dikkatle izlemişler, proletaryanın ideolojisine ters düşen burjuva ve küçük burjuva etkilerine karşı devrimci teorinin saflığını korumak için mücadele vermişlerdir. Sosyalist partilerin hem sağ hem de "sol" türlerinde kendisini gösteren oportünizme karşı Marx ve Engels ağır darbeler indirmişlerdir. Anılar, çeşitli ülkelerin sosyalistleriyle olan kişisel görüşmelerde olsun, yazı ve mektuplarında olsun Marx ve Engels'in öğretilerinin yaratıcı yönünü vurguladıklarını ve Marksizmi, her zaman her türlü koşul altında uygulanabilir değişmez formüller topluluğu olarak gösterme çabalarına –yani, sekterlik ve dogmatikliğe– karşı mücadele verdiklerini açıkça göstermektedir.

Anıların yazarları ayrıca, Marx ve Engels'te hemen her zaman görülen neşeli ve keyifli hale de dikkatleri çekmekte ve yaşamlarını adadıkları davanın mutlaka zafere ulaşacağına olan derin inançlarının da altını çizmektedirler. Komünizm davasına bütün varlıklarıyla kendilerini adayan Marx ve Engels'i hiçbir şey seçtikleri yolda yürümekten alıkoyamaz; ne gerici hükümetlerin baskı ve izlemeleri, ne satılmış basının iftiraları, ne yapıtları çerçevesinde oluşturulan "sükût suikastları" ve ne de, Marx ailesinin çoğu zaman çektiği ağır yoksulluk ve sıkıntılar onları yollarından döndürememiştir. Anılar, Marx ile Engels arasındaki büyük dostluğu ve bilim alanında olduğu kadar devrimci mücadelede de sürekli ve yaratıcı işbirliğini canlı bir biçimde gözler önüne sermektedir. Marx hayattayken, Engels kendisine elinden gelen her türlü yardımda bulunmuş, en güvenilir danışmanı olduğu gibi en çetin eleştirmeni de olmuştur. Marx'ın ölümünden sonra ise Engels, onun yarım bıraktığı yapıtları tamamlamayı ve yayımlamayı bir görev bilmiş; her şeyden önce de Marx'ın başyapıtı *Kapital*'in ikinci

ve üçüncü ciltlerini yayımlanabilir hale getirmiştir. Lenin'in sözcükleriyle, "*Kapital*'in bu iki cildi, iki insanın, Marx ile Engels'in ortak eseridir." Kısacası, bu iki büyük dehanın isimleri, ayrılmaz bir biçimde birleşmiştir.

Bu anılarda biz, Marx ile Engels'i yalnız birer büyük düşünür ve seçkin devrimciler olarak değil, aynı zamanda en güzel ve en soylu insan niteliklerini kişiliklerinde birleştirmiş birer ölümlü insan olarak da görmekteyiz: Kristal berraklığında ahlaki bir bütünlük, alçakgönüllülük, sadelik ve dürüstlük; eğilip bükülmez manevi dayanıklılık ile yenilmesi olanaksız bir iyimserlik... İşte bütün bunların kökleri, tarihsel gelişmenin nesnel yasalarını derinden kavramalarında; insanlığın tarihinde yepyeni bir çağın, komünizm çağının kaçınılmaz şafağına olan sarsılmaz inançlarında bulunur.

* * *

Anılar topluluğunun birinci kesimi, Marx ve Engels'in, izleyicilerinin, çalışma arkadaşlarının anılarını içermektedir.

Bu yazılar, Fransız sosyalist ve Marx'ın kızı Laura'nın eşi Paul Lafargue'ın anılarıyla başlamaktadır. Lafargue, Birinci Enternasyonal'e katılanlardan; başlangıçta Marksizme karşıt bir Proudhoncudur ama sonra sonra Marx ve Engels'in en ateşli destekçilerindendir. Lafargue ile Jules Guesde, Fransa'da *İşçi Partisi*'nin kurucularıdır. Lenin kendisinden, "Marksist düşüncenin çok yetenekli ve sağlam bilgili yayıcısı" diye söz eder. Uzun yıllar Lafargue, Marx ve Engels'le yakın ilişki içersinde olmuş; onların bilim adamı ve devrimci olarak eylemlerini gözlemiş ve onlarla samimi ilişkiler kurabilmiştir. Anıları, çok parlak ve canlı bir biçimde yazılmış ve bütün bu nedenlerle de çok ilginç saptamaları içermektedir.

Wilhelm Liebknecht'in anıları da çok bol ve ilginç bir malzeme kaynağıdır. Alman sosyal demokratlarının dedikleri gibi, "devrimin bu yıllanmış askeri" sürgünlük yıllarında Marx'ın sık sık konuğu olmuş, daha sonraları da Marx ve Engels ile

ilişkisini yazışmalarla sürdürmüştür. Liebknecht ile August Bebel (Bebel'in *Yaşamımdan Kesitler* adlı kitabından bir alıntı bu anılara katılmıştır), Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin kurulmasında önemli bir rol oynamışlardır. Ne var ki Liebknecht, kendisi de kabul ettiği gibi "Güney Alman yumuşaklığından" kişiliğini pek kurtaramamıştır. Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin yönlendirilmesinde benimsediği genel çizgi doğru olmakla birlikte, çoğu zaman, herkesle uzlaşma ve çelişkileri yumuşatma eğilimi göstermiştir. Bu yüzden kendisini ara sıra sert bir biçimde eleştiren Marx ve Engels yine de bu anılarda, katı ama haklı birer öğretmen olarak gösterilmiştir.

Marx ve Engels'in en yakın izleyicilerinden ve arkadaşlarından terzi Friedrich Lessner, gençliğinden beri devrimci harekete katılmıştır. Komünist Birliğin üyelerinden olup, Birinci Enternasyonal'de faal rol oynamış ve Genel Kurul Üyeliği yapmıştır. Marx ve Engels'in, bir proletarya partisinin kurulması için verdikleri mücadelenin her aşamasında Lessner daima sadık bir izleyici ve güvenilir bir destekçi olmuştur. Marksizmin kurucuları Lessner'e, gerçek ilerici bir proleter, kitleler arasında iyi bir ajitatör, Parti'nin sadık bir üyesi, bencil olmayan, alçakgönüllü bir insan olarak büyük değer vermişlerdir. Anılarında Lessner, Marx ile Engels'in işçilerin yaşam koşullarını ne denli yakından bildiklerini, onlarla biraraya gelmenin ve konuşmanın taşıdığı büyük değeri kavradıklarını ve proletarya hareketinin çok önemli sorunları üzerinde işçilerin kendilerinin düşüncelerini öğrenmeye her zaman büyük değer verdiklerini büyük bir içtenlikle vurgulamaktadır. Onlar yalnızca işçilere bir şeyler öğretmemişler, onlardan da çok şey öğrenmişlerdir.

Friedrich Engels ile ilgili anıların yazarı olarak Marx'ın en küçük kızı Eleanor Marx-Aveling, kendisinin de söylediği gibi, Engels'i neredeyse dünyaya geldiği andan beri tanımanın avantajına sahiptir. Bu anılarda okur, Marx ile Engels arasındaki büyük dostluğu ve birlikte yaptıkları çalışma ve mücade-

leyi anlatan parlak sayfaları bulacaklardır. Marx'ın ölümünden sonra Engels, Eleanor'un ikinci babası olmuş ve ona karşı tutum ve davranışı insanı duygulandıran bir sıcaklık ve özen örneği gibidir. Engels onun için, babasının tüm yaşamını adadığı ve kendisinin de bütün enerjisini feda ettiği bir hareketin öğretmeni ve öncüsü idi. Eleanor hem İngiltere'deki hem de dünyadaki sosyalist harekete faal olarak katılmıştır; Engels de ona, Londra'nın işçi sınıfı bölgelerinde Parti ajitatörü ve örgütleyicisi olarak yaptığı çalışmalarda daima yönlendirici olarak yardımda bulunmuştur.

Anılar topluluğu, Engels'i 1843'ten ölümüne kadar yakından tanımış olan kıdemli bir Çartist, George Julian Harney'in anılarını da içermektedir.

Ayrıca, Alman Şairi Georg Weerth'in, annesine yazdığı bir mektuptan da alıntı yapılmıştır; bu mektupta Weerth, genç Engels'i, seçkin bir düşünür ve işçilerin çıkarları için özveriyle mücadele eden bir insan olarak tanımlamakla Engels'in niteliklerini en erken fark eden kimse olduğunu göstermektedir.

Alman Sosyalistlerinden Adolf Sorge ile, Alman *Sosyal Demokrat Partisi*'nin kurucularından August Bebel'in anıları, her ikisi de, Marx ve Engels ile uzun yıllar dostluklarını sürdürdükleri ve onların öncülükleri altında proletaryanın davası için mücadele verdikleri halde pek de tutarlı görünmemektedir.

Rus devrimcilerinden ve Marx ailesinin dostluğunu kazanmış bulunan H. A. Lopatin'in mektuplarından iki alıntı da anılar arasına alınmıştır. Bu alıntılar, Marx ve Engels'in, Rusya'daki devrimci hareket ile bu hareketin seçkin temsilcilerinden M. G. Çernişevski'ye karşı gösterdikleri yakın ilgiye tanıklık etmektedirler. Marx ve Engels, Rus halkının yaratıcı gücüne karşı daima sarsılmaz bir inanç taşımışlar ve bu halkın dünya tarihinde oynayacağı ilerici ve devrimci rolü önceden görebilmişlerdir.

Birinci Enternasyonal'in seçkin simalarından Theodor Cuno'nun anıları burada ilk kez yayımlanmaktadır. 1932 yılında

Cuno, Marksizm-Leninizm Enstitüsü'nün isteği üzerine yaşamının ayrıntılı bir öyküsünü yazmıştır. Birinci Enternasyonal'e ait olup özenle sakladığı bazı dökümanlar ile, 1872'den itibaren yaşadığı Amerika'daki işçi sınıfı hareketinin tarihi üzerine olan materyalleri Cuno bu enstitüye göndermiştir. Bu anılar arasında Marx ve Engels ile doğrudan ilgili olanlar ayrı bir önem taşımaktadır. Hague Kongresi'ne delege olarak katılan Theodor Cuno, Marx ve Engels ile kendilerini destekleyenlerin, Birinci Enternasyonel'de Bakunin yandaşlarının anarşistçe faaliyetlerine karşı verdikleri mücadeleyi canlı bir biçimde nakledecek durumdaydı.

Bu derlemenin ikinci kısmı, Marx'ın yakın aile bireylerinin –eşi Jenny'nin, en küçük kızı Eleanor'un ve torunu Edgar Longuet'in– anılarını içermektedir.

Jenny Marx'ın otobiyografik notları ile dostlarına yazdığı mektuplar, Marx ailesinin ev yaşantısı ile, Marx'ın yaşadığı ve çalıştığı çok güç maddi koşullar konusunda bol malzeme içermektedir. Ancak ne yazık ki, Jenny Marx'ın notları bizi sadece 1865 Martı'na kadar götürmektedir.

Eleanor Marx, çocukluk ve genç kızlık yılları ile ilgili anılarında babasından çok dokunaklı bir biçimde söz etmektedir. Bu notlar bize, Marx'ı insan ve baba olarak tanıtacak çok değerli bilgiler sağlamaktadır.

Marx'ın en büyük kızı Jenny ile Fransız Sosyalisti Charles Longuet'in oğulları Edgar Longuet, işçi sınıfı hareketinde faal olarak rol almış bir kimse ve Fransız Komünist Partisi'nin üyesidir. Edgar'ın yazışmalar ile aile arşivine dayanan notları, Marx ailesindeki karşılıklı ilişkileri ve baba Marx'ın çocuklarına ve torunlarına olan sevgisini anlatmaktadır. Bu notlarda ayrıca, yazarın çok yönlü kayınpederinin yaşamı ve etkinlikleri üzerine çok önemli bilgiler bulunmaktadır.

Derlemenin üçüncü kısmı, çoğu Marksizmin kurucusunun görüşleriyle örtüşmeyen kimselerin anılarını içermektedir. Bunlar Marx'ın bütün görüşlerine katılmamış olsalar bile,

Marx'ta ve Engels'te fark ettikleri büyük düşünce adamlığının ve devrimciliğin ayırdındadırlar. Bunlar arasında Rus yazarı P. Annenkov, Marx ile Weitling arasındaki kopmaya tesadüfen tanık olmuş; Marx ile dostça ilişkiler içerisinde bulunan tarihçi ve hukukçu M. Kovalevsky; İspanya'da Birinci Enternasyonal'in faal simalarından Anselmo Lorenzo ve İngiliz Sosyalisti Ernest Belford Bax gibi seçkin isimler bulunmaktadır.

Bu bölümde ayrıca, Eleanor Marx'ın eşi Edward Aveling'in de anıları bulunmaktadır. Bu anılar Engels'in ev yaşamından söz etmekte, okunması ilginç olmakla birlikte biraz yüzeysel kalmaktadır.

Marx'ın dostu Ludwig Kugelmann'ın kızı Fransizca Kugelmann'ın anıları, Marksizm-Leninizm Enstitüsü'nün isteği üzerine 1928 yılında yazılmıştır. Bu anılar Marx'ın kişiliği üzerine değerli ipuçları vermekte ve şimdiye değin bilinmeyen biyografik gerçeği gün ışığına çıkartmaktadır. Örneğin; Fransizca Kugelmann, Marx'ın büyük Rus yazarları Lermantov ve Turgenyev'e büyük değer verdiğini anlatmaktadır.

Bu bölümün büyük bir kısmı, Rus devrimci hareketine katılmış, N. A. Orozof, N. S. Rusanov, A. M. Voden ve F. M. Kravçinski gibi simaların anılarını içermektedir.

Marx ve Engels'in tanıdıkları ilk Rus Sosyalistleri, Narodnikler idi. Marksizmin kurucuları bunların idealist görüşlerini, hayal ve yanılgılarını sabır, kararlılık ve kimi zaman da sertçe eleştirmişlerdir. Bu Rus yazarlarının anıları, Marx ile Engels'in Rusya'ya, Rus halkına, konuştukları dillere, edebiyatına ve çarlığa karşı verdikleri devrimci mücadeleye duydukları derin ilgiyi göstermektedir.

Rus devrimcileri arasında bir grup Marksist ortaya çıkınca Engels, Rusya'da bilimsel sosyalizmin bu ilk yandaşlarını büyük bir coşkuyla selamlamıştır. Engels, Emeğin Kurtuluşu grubu üyelerinden Vera Zasuliç'e şöyle yazıyordu; "Rusya'da gençler arasında, Marx'ın büyük ekonomik ve tarihi teorilerini içtenlikle ve ikiyüzlülüğe kaçmadan benimseyen ve bütün

anarşistler ile geçmişteki Slavcı geleneklerle bağlarını koparan bir partinin varolduğunu öğrenmekle büyük onur duymaktayım. Bir süre daha yaşamış olsaydı Marx'ın da bundan aynı onuru duyacağından eminim. Bu durum, Rusya'daki devrimci gelişmeler için büyük önem taşıyan bir gelişmedir." (Karl Marx ve Engels, Selected Correspondence, Moskow 1955, s.369)

Ne yazık ki, sonradan Engels'i bir dost olarak ziyaret eden ne Vera Zasuliç ve ne de Engels ile Londra günlerinde görüşen Plekhanov, Friedrich Engels ile ilgili herhangi bir anı bırakmamışlardır.

Engels'in, ilk Rus Marksistlerine karşı tutumunu gösteren bir kısım malzeme, Rusya'daki Sosyal Demokrat çevreler ile yakın ilişkisi bulunan A. M. Voden'ın anılarında bulunmaktadır. 1893 yılında Engels ile yaptığı bir görüşmeye değinen Voden, Engels'in, proletaryanın canlılık dolu liderlerinin çok geçmeden Rusya'da da ortaya çıkacağı umudunu taşıdığını anımsamaktadır; aynı görüşmede Engels, Marksizmin mutlaka yaratıcı bir biçimde uygulanması gereğine işaret etmiştir. Ne yazık ki tam o sıralarda devrimci faaliyetlerine başlamış olan V. İ. Lenin, ihtiyar Engels ile görüşme olanağı bulamamıştır. Bu etkinliklerinin hemen başlangıcında Lenin, Marx ve Engels'in büyük devrimci öğretisini yaratıcı bir biçimde geliştirmiş ve onu Rusya'daki somut ekonomik ve politik duruma; yeni çağın –yani, emperyalizm ve proletarya devrimleri çağının– koşullarına uygulamıştır.

Anıların kapanış bölümü, Marx'ın ölümü vesilesiyle Engels'in kaleme aldığı yazı ve mektupları ve bir de, Engels'in cenaze töreni üzerine Alman Sosyal Demokrat gazetesinin bir raporunu içermektedir. Bu anılar topluluğu Engels'in 10. ölüm yıldönümü vesilesiyle, Alman Sosyal Demokrasisi sol kanat temsilcisi ve sonraları Alman Komünist Partisi kurucularından Franz Mehring'in kaleme aldığı bir yazı ile son bulmaktadır. Bu yazı, bütün Rus devriminin neden olduğu derin izlenimi ve

Marx ile Engels'in savaşım verdikleri büyük davanın mutlaka zafere ulaşacağına dair sarsılmaz güveni yansıtmaktadır.

Karl Marx ve Friedrich Engels üzerine olan ve bu ciltte yer alan anıların bir kısmı, Marksizm-Leninizm Enstitüsü'nün arşivlerinde korunan elyazmalarından ilk kez yayımlanmaktadır. (Jenny Marx: Olay Dolu Bir Yaşamdan Kısa Bir Kesit; Theodor Cuno: Anılar; Fransizca Kugelmann: Marx'ın Büyük Kişiliğinden Ufak Tefek Özellikleri; F. M. Kravçinski: Anılar)

Anıların bazıları kısaltılmıştır. Metin için gerekli görülen açıklamalar dipnot olarak verilmiştir. Anılar topluluğunun sonuna, Marx ve Engels'in hayat ve eylemleriyle ilgili belli başlı tarihler kronolojik olarak verildiği gibi, metinde geçen isimlerin bir dizini de kitaba eklenmiştir.

Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi
Marksizm-Leninizm Enstitüsü

I. KISIM

Friedrich Engels Karl Marx
V. İ. Lenin Karl Marx
V. İ. Lenin Friedrich Engels
Paul Lafargue Marx'tan Anılar
Paul Lafargue Engels'ten Anılar
W. Liebknecht Marx'tan Anılar
W. Liebknecht Engels'ten Anılar
F. Lessner 1848'den Önce ve Sonra
F. Lessner Bir İşçinin Karl Marx Üzerine Anıları
F. Lessner Üç İşçinin Friedrich Engels Üzerine Anıları
Eleneor Marx Aveling Friedrich Engels
G. J. Harney Engels Üzerine
G. Weerth Annesine Yazdığı Bir Mektuptan
F. A. Sorge Marx Üzerine
H. A. Lopatin N. P. Sinelnikov'a Yazılan Bir Mektuptan
H. A. Lopatin M. N. Oshanian'a Yazılan Bir Mektuptan

Friedrich Engels

KARL MARX

Sosyalizme ve dolayısıyle tüm emek hareketine ilk kez bilimsel bir temel kazandıran Karl Marx, 1818 yılında Trier kentinde doğdu. Bonn ve Berlin'de öğrenim gördü; önce hukuku seçti ama çok geçmeden kendini bütünüyle tarih ve felsefe öğrenimine verdi; 1842'de tam kendisini felsefe doçentliğine vermek üzereyken, III. Friedrich Wilhelm'in ölümünden beri ortaya çıkan politik hareket Marx'ın yaşamını farklı bir yola yöneltti. Onun katkılarıyla, Ren liberal burjuvazisinin, Camphausen'lerin, Hansemann'ların ve diğerlerinin öncülüğünde Köln'de *Rheinische Zeitung* (Ren Gazetesi) kuruldu. Ren *Landtag*'ın* uygulamalarına yönelttiği eleştirilerin dikkatleri büyük ölçüde bu noktaya çekmesi üzerine 1842 güzünde Marx bu gazetenin başına getirildi. Hiç kuşkusuz *Rheinische Zeitung* sansür altında yayınlanıyordu** ama sansürün bu gazete ile baş etmesi epey güçtü. *Rheinische Zeitung* hemen her zaman önemli yazıların yayınlanmasının bir yolunu buluyordu; önce sansürün önüne, sansürleyebileceği önemsiz yazılar yem olarak atılıyor; sansür ya bu işlerle uğraşmaktan bıkıp usanıyor ya da ertesi günü gazetenin yayınlanamaması tehdidi karşısında boyun eğmek zorunda kalıyordu. Eğer o sıralar, *Rheinische Zeitung* gibi cesur on gazete olsaydı ve bunların yayıncıları, yeniden dizginin yapılabilmesi için fazladan birkaç

* Eyalet meclisi. -çev.

** Rheinische Zeitung'un ilk sansürcüsü polis şefi Dolxleschall, Kölniche Zeitung'da, Dante'nin İlahi Komedi'si ile ilgili bir ilanı, "İlahi işler bir komedinin konusu olamaz" gerekçesiyle sansürlemişti!

yüz thaler'i feda edebilselerdi, Almanya'da sansürü yürütme işi daha 1843'lerde olanaksız hale getirilebilirdi. Ne var ki Almanya'da gazete sahipleri, dar görüşlü, pısırık, ikiyüzlü kimseler oldukları için *Rheinische Zeitung* bu mücadeleyi tek başına yürütüyordu. Gazete bu atlatma yoluyla birkaç sansürcü eskitti ve ensonu çifte bir sansür ortaya çıktı; ilk sansürden sonra gazeteyi* bir kez daha sansürden geçiriyordu. Bu da pek işe yaramadı ve 1843 yılı başında hükümet bu gazetenin denetim altında tutulmasının imkânsız olduğunu ilan ederek gazeteyi bütünüyle kapattı. Bu arada Marx, ileride gerici bir kabinede yer alacak olan von Westphalen'in kızı Jenny ile evlenmiş, Paris'e gitmiş ve orada A. Ruge ile birlikte *Alman-Fransız Yıllığı*'nı (*Deutsch-Französische Jahrbücher*)** yayınlamış, Hegel'in hukuk felsefesini eleştiren bir dizi sosyalist yazıya başlamıştı. Ardından, o sıralarda Alman felsefi idealizminin, farkında olmadan içine düştüğü moda biçimlerden birisini alaylı bir biçimde eleştirdiği *Kutsal Aile, Bruno Bauer ve Ortaklarına Karşı* başlıklı yazıyı Engels ile birlikte kaleme almıştır.

Bir yandan ekonomi politik, bir yandan da Büyük Fransız Devrimi'nin tarihini incelerken Marx yine de, Prusya Hükümetine saldırı için zaman bulabiliyordu. Ne var ki Prusya Hükümeti, 1845 ilkyazında –bir söylentiye göre Herr Alexander von Humbolt'un da aracılığı ile– Guizot'nun başında bulunduğu bakanlıktan, onun Fransa'dan sınır dışı edilmesi için emir çıkartarak intikamını almış oldu. Marx bunun üzerine Belçika'nın başkenti Brüksel'e göç etti ve 1847 yılında Fransızca olarak, Proudhon'un *Sefaletin Felsefesi*'ni eleştirdiği *Felsefenin Sefaleti*'ni yayımladığı gibi 1848'de *Serbest Ticaret Üzerine Konuşmalar*'ı yayınladı. Yine bu sürgünlük yıllarında bir Alman işçi derneği kurarak pratik ajitasyona girişme fırsatını da buldu. Bu dernek, birkaç yıldır zaten faaliyette bulunan gizli Komünist Liga'ya politikayla uğraşan arkadaşları ile birlik-

* *Regierungsprasident:* Prusya'da merkezi hükümetin temsilcileri.

**Bu yıllığın tek bir baskısı, 1844 Şubatı'nda yayımlanan çifte sayı olmuştur.

te 1847 yılında girmeleriyle onun için daha da önemli hale geldi. Derneğin bütün yapısı şimdi kökten değişmişti: O zamana değin az çok gizli faaliyette bulunan bu kurum artık komünist propagandanın yapıldığı bir yapıya kavuştu. Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin *ilk* örgütü olan dernek, ancak yasal zorunluğun gerektirdiği ölçüde gizliydi. Liga, Alman işçi sendikalarının bulunduğu her yerde vardı: İngiltere'de, Belçika'da, Fransa'da, İsviçre'de ve Almanya'daki sendikaların birçoğunun önde gelen üyeleri Liga'ya bağlıydı ve Liga, Alman işçi hareketinin yaygınlaşmasında önemli bir rol sahibiydi. Üstelik Liga, dünyadaki bütün işçi hareketinin enternasyonal bir nitelik taşıdığını ilk vurgulayan kuruluş olmuştur. Üyeleri arasında İngiliz, Belçikalı, Macar, Polonyalı, vb. işçiler bulunduğu gibi, başta Londra olmak üzere uluslararası işçi toplantıları da düzenlemiştir.

Liga'daki bu dönüşüm, 1847 yılında yapılan iki kongrede gerçekleşmiştir. Bunların ikincisinde, Marx ve Engels tarafından düzenlenecek bir manifestoda Parti'nin temel ilkelerinin saptanmasına ve yayınlanmasına karar verilmiş ve böylece, Şubat Devrimi'nden hemen önce 1848'de yayımlanan ve o zamandan beri hemen bütün Avrupa dillerine çevrilen *Komünist Parti Manifestosu* ortaya çıkmıştır.

Marx'ın katkıda bulunduğu ve anayurttaki polis rejiminin bütün pisliklerini acımasızca teşhir eden *Deutsche-Bruksseler Zeitung** Prusya Hükümeti'nin Marx'ın bir kez daha sınır dışı edilmesi girişiminde bulunmasına neden olduysa da bu boşa çıktı. Ne var ki, Şubat Devrimi Brüksel'de de halk hareketlerine yol açınca, Belçika'da da radikal değişimler kaçınılmaz hale geldi; Belçika Hükümeti bu kez Marx'ı keyfi bir biçimde tutukladı ve sınır dışı etti. Bu arada Fransa'daki Geçici Hükü-

* Brüksel'deki Alman siyasi sürgünlerinin kurduğu bu gazete, 1847 Ocağından 1848 Şubatına kadar yayınına devam etmiş; 1847 Eylülünden itibaren Marx ile Engels gazetenin sürekli yazarları olmuş ve onların etkisiyle, militan bir komünist ve demokratik propaganda organı haline gelmiştir.

met, Flacon aracılığı ile Marx'a Fransa'ya geri dönme çağrısı yaptı ve o da bu davete hemen uydu.

Paris'te o sırada Almanlar arasında yaygın olan, devrimi ve cumhuriyeti Almanya'ya taşımak üzere Fransa'daki Alman işçilerini silahlı lejyonlar halinde örgütlemek istediği konusundaki sahtekârlığa karşı savaş açtı. Önce, Almanya kendi devrimini kendisi yapmak zorundaydı; sonra da, Fransa'da örgütlenen her devrimci yabancı lejyon, Belçika'da ve Baden'de olduğu gibi devrilmesi kaçınılmaz olan hükümete, Geçici Hükümete bağlı Lamartine tarafından zaten ihbar edilmiş bulunuyordu.

Mart Devrimi'nden sonra Marx, Köln'e gitti ve orada, 1 Haziran 1848'den, 19 Mayıs 1849'a kadar varlığını sürdüren *Neue Rheinische Zeitung*'u (Yeni Ren Gazetesi) kurdu. Bu gazete, zamanın demokratik hareketi içerisinde proletaryanın görüş açısını temsil eden tek gazete idi; ve bu tutumu ile 1848 Paris ayaklanmasını bütünüyle savunması yüzünden sermaye yatıran ortaklarının hemen hepsini kaybetmesine yol açtı. Gerici, *Neue Preussiche Zeitung* (Yeni Prusya Gazetesi), bu gazetenin hiçbir kutsallık tanımadığını; kraldan, kral vekilinden tutun da, o sırada 8.000 mevcudu ile Prusya kalesini koruyan jandarmaya kadar her şeye saldırdığını ilan ediyordu. Ren eyaletinin sözde liberal burjuvası birdenbire çark edip gericiliği savunur olmuş; gazete Köln sıkıyönetimi tarafından, 1848 güzünde uzun bir süre kapatılmış: Frankfurt Adalet Bakanlığı her çıkan makale için soruşturma açılmak üzere Köln savcılığına başvuruyordu. Yine de polisin gözü önünde gazete sessiz sedasız yayımına devam ediyor, hükümet ile burjuvaziye yaptığı amansız saldırılarla orantılı olarak dağıtımı ve ünü günden güne genişliyordu. Kasım 1848'de Prusya hükümet darbesi gerçekleşince gazete her sayısının başında halka vergi ödememe ve şiddeti şiddetle karşılama çağrısında bulunuyordu. 1849 baharında, bu çağrıları ve yayınladığı bir başka yazı nedeniyle tekrar mahkemeye verildi ise de her iki suçlamadan da ak-

landı. Ensonu, 1849'da Dresden ve Ren eyaletindeki ayaklanmaları bastırılınca ve Baden-Pfalz ayaklanmasına karşı Prusya'nın giriştiği harekât, askeri birliklerin toparlanmasıyla yoğunlaşınca hükümet artık *Yeni Ren Gazetesi*'ni kuvvet kullanarak kapatabilecek güce ulaştığı kanısına vardı. Gazetenin son sayısı kırmızı mürekkeple basılmış olarak 19 Mayıs'ta yayınlandı.

Marx yeniden Paris'e döndüyse de, 13 Haziran 1849 gösterilerinin yapılmasından birkaç hafta sonra, Fransız hükümeti ya İngiltere'ye gitmesi ya da Fransa'dan sürgün edileceği seçenekleriyle Marx'ı karşı karşıya bıraktı. O da bu durumda Londra'ya taşınmaya karar verdi ve ölene kadar da bu kentte kaldı.

Neue Rheinische Zeitung'un dergi halinde yayımına devam etmesi girişiminden (Hamburg, 1850), gericiliğin gitgide şiddetlenmesi karşısında bir süre sonra vazgeçildi. Fransa'da 1851'deki hükümet darbesinden hemen sonra Marx, *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire*'i yayınladı. 1853'te *Köln Komünist Davası Üzerine Açıklamalar*'ı kaleme aldı (bu kitapçık önce Bassel'de, sonra Boston'da, yakınlarda da Leipzig'de yayınlandı).

Köln'de Komünist Liga üyelerinin mahkûm edilmesinden sonra Marx, komünist ajitasyondan on yıl süreyle çekildi ve kendisini bütünüyle bir yandan British Museum kitaplığında ekonomi politik alanındaki zengin hazinenin incelenmesine, öte yandan da *New York Daily Tribune** gazetesine yazı yazmaya verdi. Amerikan İç Savaşı'na kadar burada Avrupa ve Asya'daki politik durumlar konusunda pek çok makalesi yayımlandı. İngiliz Başbakanı Lord Palmerstone'un güttüğü siyasete karşı resmi belgelere dayanarak yazdığı yazılar sonradan Londra'da kitapçık biçiminde de yayımlandı.

Uzun yıllar süren iktisat alanındaki çalışmalarının ilk mey-

* New York Daily Tribune ilerici bir Amerikan gazetesi idi ve burada 1851 yılından 1862 yılına kadar Marx ve Engels'in kaleminden çıkan pek çok makale yayımlandı.

vesi 1859'da *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* yayımlandı. Bu yapıt, para doktrini de dahil, Marksist değer teorisinin ilk etraflı serimini içeriyordu. İtalya-Avusturya Savaşı sırasında Marx, Londra'da yayımlanan Alman gazetesi *Das Volk*'da, o sıralar liberal geçinen ve ezilen ulusların kurtarıcısı rolü oynayan Bonapartçılığa saldırdığı gibi, tarafsızlık maskesi altında bulanık suda balık avlamaya çalışan Prusya Hükümeti'nin politikasını da eleştiriyordu. Bu bağlamda Herr Karl Vogt'a da saldırmak gerekiyordu, zira bu adam o sırada Prens Napoléon'un komisyonunda ve Louis Napoléon'un bordrosunda güya tarafsızlık örtüsü altında Alman yanlısı bir ajitasyon yürütüyordu. Herr Vogt yazdığı yazılarla bu masum role girince Marx, *Herr Vogt* (Londra, 1860) başlıklı makalede onun ve öteki sahte demokrat çete üyelerinin maskelerini indirdi; hem iç ve de hem dış kanıtlarla bunların Aralık İmparatorluğu'ndan rüşvet aldıklarını kanıtladı. Bu suçlama tam on yıl sonra, 1870'te Tuileries'de bulunan ve Eylül Hükümeti tarafından yayımlanan Bonapart uşaklarının tuttukları bir liste ile doğrulanmış oldu. Bu listede, V harfi altında şöyle bir kayıt vardı: "Vogt-1859 Ağustosunda kendisine 40.000 frank ödenmiştir."

Ensonu 1867 güzünde Marx'ın başyapıtı *Kapital: Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Cilt I* Hamburg'da yayımlandı. Bu yapıtta Marx, sosyalist ekonomi anlayışının temellerini, mevcut toplum konusundaki eleştirilerinin ana çizgilerini; kapitalist üretim ve sonuçlarını enine boyuna inceliyordu. Bu çağ açıcı yapıtın ikinci baskısı 1872'de yayımlandı ve yazar ikinci cildin bir bütün haline getirilmesi çalışmalarına başladı.

Bu arada, Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde emek hareketleri öylesine bir gelişme gösterdi ki Marx, uzun zamandır beslediği bir düşüncenin gerçekleşebileceğini ummaya başladı: Avrupa ve Amerika'nın en gelişmiş ülkelerini kucaklayan bir İşçi Birliği'nin kurulması; bu birlik, sosyalist hareketin enternasyonal karakterini hem işçilerin kendisine ve hem de burjuvazi ile bunların hükümetlerine somut olarak gösterecek; böylece pro-

letaryanın güçlenmesi ve kendine güveni sağlandığı gibi, düşmanlarının kalbine korku salmış olacaktı. Rusya'nın bir kez daha Polonya üzerine yürümesi üzerine 28 Eylül 1864'te Londra'da St. Martin's Salonu'nda yapılan büyük bir toplantı bu konunun ortaya atılmasına ve büyük bir istekle benimsenmesine neden oldu. *Uluslararası Emekçiler Birliği* kuruldu; merkezi Londra'da olan geçici bir Genel Konsey seçildi; Marx bunun ve daha sonraki bütün Genel Konsey faaliyetlerinin, Hague Kongresi'ne kadar adeta kalbi gibiydi.

1864'teki *Açılış Bildirisi*'nden, 1817 *Fransa'daki İç Savaş Bildirisi*'ne kadar Enternasyonal Genel Konseyi'nin yayımladığı neredeyse bütün dökümanlar onun elinden çıkmıştı. Marx'ın Enternasyonal'deki bu faaliyetlerini anlatmak, Birliğin, hiç kuşkusuz, Avrupa işçilerinin belleklerinde hâlâ yaşayan tarihini yazmak gibi bir şey olur.

Paris Komünü'nün düşmesi, Enternasyonal'in devamını olanaksız hale getirdi. Avrupa tarihi, başarılı etkinlik olanaklarının ortadan kalktığı bir toplumsal tıkanıklık noktasına girmişti. İşçi hareketlerini yedinci Büyük Kuvvet haline getiren olaylar aynı zamanda, savaşçı güçleri harekete geçirmeyi ve bunları eylem içerisinde kullanmayı adeta olanaksız hale sokmuştu; ayrıca, ikinci derecedeki kimi elemanlar kendilerini ön plana çıkartarak Birliğin birdenbire parlayan ününü, Enternasyonal'in gerçek durumunu anlamadan ya da buna önem vermeden, kendi böbürlenmeleri ya da hevesleri yolunda kullanmaya kalkışmışlardır. Bu durumda kesin bir karar alma zamanı gelmişti. Bu kararı yine Marx alarak Hague Kongresi'nde bunun uygulanmasını sağladı. Enternasyonal, aldığı ciddi bir karar ile, bu akılsızca ve sağlıksız davranışlara merkezlik eden Bakunincilerin yaptıklarının sorumluluğunu üstlenmediğini ilan etti. Toplanma olanağının ortadan kalkması, her yerde gericiliğin kol gezmesi, emek hareketinin can damarlarının boşu boşuna harcanmasından başka bir işe yaramayan bir dizi fedakârlık dışında tam bir kötürümlük içine düşülmesi kar-

şısında Enternasyonal, Genel Konseyi Amerika'ya naklederek bir süre için siyaset sahnesinden çekildi. Bu kararın sonuçlarının ne derece isabetli olduğu, o zaman da şimdi de çok eleştirildiği halde açıkça görülmüştür. Bir yandan Enternasyonal adına yararsız çıkışlar yapılmasına son verilmiş, öte yandan, çeşitli ülkelerin sosyalist işçi partileri arasında sürdürülen yakın temas, Enternasyonal'in uyandırdığı, bütün ülkelerin proletaryasının çıkar birliği ve dayanışma bilincinin, resmi bir Enternasyonal birliği bağına gereksinme duyulmaksızın da sağlanabildiği ve aslında böyle bir birliğin şimdiki durumda bir ayak bağı haline geldiğini göstermiştir.

Hague Kongresi'nden sonra Marx en sonunda teorik çalışmaları için sükûnet ve boş zaman bulabildi; bütün umudu, *Kapital*'in ikinci cildini daha fazla uzatmadan baskıya hazırlayabilmekti.

Bilim yıllıklarında Marx'ın adını taşıyan pek çok buluştan biz burada ancak iki tanesi üzerinde duracağız.

Bunlardan ilki, dünya tarihi kavramı üzerinde onun yarattığı devrimdir. Daha önceki bütün tarih görüşü, "bütün tarihi değişikliklerin en son nedeni, insanoğlunun düşüncelerindeki değişmede aranmalıdır" tezine dayanıyordu; yani, tarihteki bütün değişiklikler içerisinde politik değişmeler en önemlisiydi ve bütün tarihe egemendi. Ne var ki burada, düşüncelerin insanın aklına ne zaman ve nasıl girdiği, politik değişikliklerin itici gücünün ne olduğu sorusu hiç sorulmuyordu. Ancak, daha yeni Fransız Okulu ile kısmen de İngiliz Okulu'ndan tarihçilerde en azından Ortaçağ'dan beri şu düşünce egemendi ki, Avrupa tarihinde itici güç, sosyal ve politik egemenlik için, gelişmekte olan burjuvazi ile feodal aristokrasi arasındaki mücadeledir. Şimdi Marx şunu kanıtlıyordu; şimdiye değin bütün tarih, bir sınıf mücadelesinin tarihidir; çok katlı ve karmaşık politik mücadeleler içerisinde önemli olan tek şey, toplumsal sınıfların, sosyal ve politik egemenliğidir; daha önceki sınıfların kurdukları egemenliğin devamı, yeni yükselen sınıfların bu

egemenliği ele geçirme mücadelesi. Peki bu sınıflar, kendi kökenleriyle varoluşlarını neye borçludurlar? Bu sınıflar varlıklarını, toplumun belli bir dönemde kendi tüketim araçlarını ürettiği ve bölüştüğü madde ve fiziksel olarak duyumlanabilir koşullarına borçludurlar. Ortaçağ'ın feodal egemenliği, küçük köylü topluluklarının kendi kendine yeterli ekonomisi üzerine dayanıyordu; bu topluluklar hemen hemen bütün gereksinmelerini üretiyorlardı; değişim yok gibiydi; silahlı soylular bunları dışarıya karşı korudukları gibi dahilde de en azından politik çalkantılara karşı savunuyorlardı. Kentler oluşup da bunlarla birlikte, ayrı ayrı el zanaatları, sanayi ve ticari ilişkiler gelişince, önce ülke içinde, ardından da uluslararası boyutta kent burjuvazisi doğup gelişti; bu burjuvazi Ortaçağ boyunca soylularla mücadele ederek hem feodal düzene ve hem de bu düzenin sağladığı ayrıcalıklara dahil oldular. Ancak, Avrupa dışında da bir dünyanın varlığını keşfederek, on beşinci yüzyılın ortasından itibaren bu burjuvazi, ticaret alanında daha geniş bir yer elde etti; eşzamanlı olarak küçük sanayide bir atılım görüldü; önemli zanaat kolları, manifaktürle desteklendi; şimdi fabrika boyutlarına ulaşan üretim bu kez de geniş boyutlu sanayi ile desteklenir oldu; bu son gelişmeler, bir önceki yüzyılın buluşlarıyla, özellikle buharlı makinelerin icadıyla mümkün oldu. Geniş ölçekli sanayi şimdi, eski el emeğine dayanan üretimi geri kalmış ülkelere doğru sürdü ve daha gelişmiş olanlarda, buharlı makineler, demiryolları, elektrikli telgraf gibi günün yeni iletişim ve ulaştırma araçlarını yarattı. Böylece burjuvazi gitgide, toplumsal servet ile toplumsal erki bir arada eline geçirdiyse de daha uzun süre politik erkten uzak kaldı; bu erk soylular ile, soyluların desteklediği monarşinin elindeydi. Ne var ki belli bir aşamada –Büyük Devrimden sonra Fransa'da– politik erki de ele geçirdi; şimdi de bizzat kendisi proletarya ve küçük köylü üzerinde egemen sınıf haline geldi.

Bu açıdan bakıldığında, bütün tarihsel olaylar –toplumun

belirli ekonomik koşulları konusunda yeterli bilgi sahibi iseniz ki, bizim profesyonel tarihçiler bundan büsbütün yoksundurlar– oldukça basit bir şekilde açıklanabilir; aynı şekilde, her tarihsel döneme ait kavramlar ve fikirler, kendileri de belli ekonomik koşullar tarafından belirlenen hayatın içinde geliştiği ekonomik koşullar ve o dönemin toplumsal ve politik ilişkileri ile çok yalın biçimde açıklanabilir.

Böylece tarih ilk kez gerçek temeli üzerine oturdu; apaçık ama daha önce görmezlikten gelinen gerçek şuydu; önce insan, yemek, içmek, barınmak, giyinmek, yani *çalışmak* zorundaydı; bütün bunları, egemenlik kurmak, politika yapmak, din ve felsefeden ve benzeri şeylerden önce yapmak zorundaydı; ve işte bu apaçık gerçek, ensonu tarihsel dayanaklarına kavuşmuş oldu.

Bu yeni tarih anlayışının, sosyalist görüş için çok büyük bir önemi vardı. Bütün tarihi hareketlerin sınıf çatışması ve sınıf mücadelesi içerisinde cereyan ettiği, her zaman yöneten ve yönetilen bir sınıf olduğu, sömüren ve sömürülen sınıfların daima var olduğu; insanlığın büyük bir çoğunluğunun daima çetin bir emek ve alın teri dökme ama buna karşılık pek az zevk alma durumunda bulunduğu gösterilmiş oluyordu.

Peki bu niçin böyle olmuştu? Çünkü, insanlığın başlangıçtaki bütün gelişme aşamalarında, üretim öylesine az gelişmiştir ki, tarihsel gelişme ancak bu antagonist biçimde yürüyebilmiştir; bir bütün olarak alınırsa tarihsel gelişme, küçük bir ayrıcalıklı azınlığın tekeline geçmiş, oysa büyük bir kitle, kendi emekleriyle yine kendi zavallı geçim araçlarını üretebilmeye mahkûm olmuşlar ve bu arada da ayrıcalıklı sınıfın gitgide artan zengin geçim araçlarını üretmeye devam etmişlerdir. Tarihin aynı biçimde araştırılması, daha önceki sınıf egemenliklerinin doğal ve akla uygun bir açıklamasının yapılmasını sağlar; böyle yapılmadığı zamanlar, tarihteki olaylar ancak birtakım insanların pislikleriyle açıklanabilir; oysa bu bilimsel tutum bizi, üretken güçlerde günümüzde görülen muazzam artışın sonucu olarak, insanlığın –en azından çok gelişmiş ülkelerde–

egemenler ve egemenlik altına alınanlar, sömürenler ve sömürülenler diye ayrılması için elde kalan son bahanenin de ortadan kalktığını anlamaya götürür; yönetimi elinde bulunduran büyük burjuvazi artık tarihsel görevini tamamlamış, topluma öncülük etmek şöyle dursun artık ona, üretimin gelişmesini engelleyerek ayak bağı olmaya başlamıştır; bu gerçeği, ticari bunalımlar, özellikle son büyük ekonomik çöküş, bütün ülkelerde görülen sanayinin bunalımlı bir döneme girmesi kanıtlamış bulunmaktadır; tarihi öncülük görevi artık proletaryaya geçmiştir; bu sınıf, toplumda işgal ettiği durum bakımından, bütün sınıf egemenliklerini ve her türlü köleliği ve sömürüyü ortadan kaldırmak suretiyle ancak kendisini özgür kılabilir; burjuvazinin artık denetleyemeyeceği büyüklüğe ulaşan toplumsal üretken güçler, toplumun bütün üyelerinin, yalnız üretime değil, toplumsal servetin dağılımına ve yönetimine de katılabileceği bir durumu meydana getirmek üzere el ele vermiş, proletaryayı beklemektedir; böylece, bütün üretimin planlı bir çalışmayla, toplumsal üretken güçlerdeki artış ve alınan sonuçlar öylesine artmış olacaktır ki, her türlü makul gereksinmelerin karşılanması, gitgide artan ölçüde olmak üzere herkes için sağlanmış olacaktır.

Marx'ın ikinci önemli buluşu, sermaye ile emek arasındaki ilişkinin nihai bir biçimde açıklığa kavuşturulmasıdır; bir başka deyişle, şimdiki toplum içerisinde, mevcut kapitalist üretim ilişkileri altında, işçinin kapitalist tarafından sömürülmesi nasıl gerçekleşmektedir. Ekonomi politiğin, emeğin her türlü servetin ve değerin yaratıcısı olduğu önermesini öne sürmesinden beri şu sorun kaçınılmaz olmuştur: Durum böyle olunca nasıl oluyor da ücretli emekçi, emeğiyle yarattığı değerin toplamını almıyor da bir kısmını kapitaliste teslim etmek zorunda kalıyor?

Burjuva iktisatçıları olsun, sosyalistler olsun bu soruya geçerli bir yanıt bulmaya çalıştılarsa da, boşuna; en sonu Marx bu sorunun tam karşılığını buldu. Bu sorunun çözümü şöyle-

dir: Halihazır kapitalist üretim biçimi iki ayrı sınıfın varlığını öngörür; bir yanda, bütün üretim ve tüketim araçlarına sahip bulunan kapitalistler; öte yanda, anılan bu araçlara sahip bulunmadıkları için, satabilecekleri biricik meta olan emek-gücüne sahip bulunan proletarya; işte bu yüzden proletarya, tüketim nesnelerine sahip olabilmek için, kendilerinde bulunan şeyi, emek-güçlerini satmak durumundadırlar.

Ne var ki bir metanın değeri, üretimi sırasında dolayısıyla yeniden üretiminde kendisinde somutlaşan toplumsal bakımdan gerekli emek miktarıyla belirlenir; öyleyse ortalama bir insanın, bir gün, bir ay, bir yıl boyunca harcadığı emek-gücünün değeri, bu emek gücünün, bir gün, bir ay, bir yıl boyunca hayatta kalabilmesi için gerekli tüketim nesnelerinde somutlaşan emek miktarıyla belirlenecektir.

Diyelim, bir işçinin bir günde harcayacağı tüketim araçlarının üretimi için altı saatlik emek gerekse ya da aynı şey demek olan, bu araçların içerdikleri emek, altı saatlik emek miktarını temsil etse; bir günlük emek-gücünün değeri, altı saatlik emeğin somutlaşması olan para miktarı ile ifade olunur. Yine varsayalım ki, bizim işçiyi kullanan kapitalist, harcadığı emeğe karşı bu miktarı ödese; böylece onun emek-gücünün tam değerini ödemiş olur. Eğer işçi, günün altı saatini kapitalist için çalışıyorsa, kapitalistin ödediği parayı tamamıyla karşılamış olacaktır; yani altı saatlik emek için altı saat çalışmış olacaktır. Ama bu durumda kapitaliste bir şey kalmayacaktır; oysa kapitalist, duruma tamamen farklı bir biçimde bakar. Kapitalist şöyle der; ben bu işçinin emek-gücünü, altı saatliğine değil tam bir günlüğüne satın aldım ve buna uygun olarak o işçiyi altı saat değil, koşullara göre 8, 10, 12, 14 ya da daha fazla çalıştırırım. Bu suretle, yedinci, sekizinci ve daha sonraki saatlerin ürünü, karşılığı ödenmemiş emeğin ürünü olur ve bu ürünün karşılığı doğrudan kapitalistin cebine girer.

Dolayısıyla, kapitalistin hizmetindeki işçi, yalnız emek-gücünün değerini üretmekle kalmaz –bunun için kendisine zaten

bir ödeme yapılmıştır– bir de bunun üzerinde ve ötesinde, kapitalistin çaktırmadan cebe indirdiği bir *artıdeğer* üretmiş olur. Üretilen bu *artı-değerler* ise belirli ekonomik yasalara uygun olarak tüm kapitalist sınıf arasında bölüşülür ve *toprak rantının, kârın, sermaye birikiminin* doğduğu temeli, kısacası emeğiyle yaşamayan sınıfların tükettiği ya da biriktirdiği servetin esasını oluşturur. Bütün bunlar şunu kanıtlamaktadır ki, bugünün kapitalistlerinin ele geçirdikleri servet tıpkı, köle sahibinin ya da serf emeğini sömüren feodal beyin, karşılığı ödenmeyen emeğe el koyması gibidir. Bütün bu tür sömürüler sadece karşılığı ödenmeyen emeğe el koyma biçimi ve yöntemindeki farklılıklar ile birbirinden ayrılır. Ne varki bu, mülk sahibi sınıfların, halihazır toplumsal düzenin haklı ve adaletli olduğu, hak ve görevlerde eşitlik bulunduğu, çıkarlar konusunda genel bir uyumun sağlandığı biçimindeki her türden ikiyüzlü haklı gösterme çabalarını çürütmüş olur. Aslında bu, halihazır burjuva toplumunun tıpkı kendisinden önceki toplumsal düzenler gibi, büyük bir halk kitlesinin, küçük ve gitgide küçülen bir azınlık tarafından sömürülmesine dayanan muazzam bir kurum olduğunun kanıtıdır.

İşte modern bilimsel sosyalizm, bu iki önemli gerçeğe dayanır. *Kapital*'in ikinci cildinde bu ve kapitalist toplum düzeniyle ilgili yine önemli bilimsel buluşlar daha geniş biçimde irdelenecek ve böylece, ekonomi politiğin birinci ciltte ele alınmayan diğer yönleri devrimleştirilmiş olacaktır. Dileğimiz Marx'ın bu cildi de yakın zamanda baskıya hazır hale getirmesidir.

Engels bu kısa incelemeyi 1877 Haziranı'nda yazmış; Brunswick'de çıkan *Wolkskalender* almanağında 1878'de yayımlanmıştır.

Almanaktaki metne uygun olarak basılmıştır. Çeviri Almanca'dan yapılmıştır.

V. İ. Lenin
KARL MARX

Marx, Karl; (yeni takvime göre) 5 Mayıs 1818'de (Prusya Renanyası) Trier kentinde doğdu. Babası, 1824'de Protestanlığı benimsemiş Yahudi bir avukattı. Ailesi, hali vakti yerinde, kültürlü idi ama devrimci değildi. Trier'de Gymnasium'dan mezun olduktan sonra Marx, önce Bonn'da daha sonra Berlin'de üniversiteye devam etti; hukuk öğrenimi gördüyse de tarihe ve felsefeye ağırlık verdi. Üniversite öğrenimini, Epikür felsefesi üzerine bir tez hazırlayarak 1841'de tamamladı. O sıralar Marx, görüşleri yönünden Hegelci bir idealist idi. Berlin'de iken, Hegel felsefesinden, tanrıtanımaz ve devrimci sonuçlar çıkarma çabasında olan (Bruno Bauer ve başkalarının da bulunduğu) "Sol Hegelciler" çevresine dahildi.

Üniversiteden mezun olduktan sonra Marx, profesör olma umuduyla Bonn'a gitti. Ancak, 1832'de Ludwig Feuerbach'ı kürsüsünden uzaklaştıran ve 1836'da üniversiteye dönmesine izin vermeyen; 1841'de genç Profesör Bruno Bauer'in Bonn'da ders vermesini yasaklayan hükümetin gerici politikası, Marx'ın akademik kariyer yapma düşüncesinden vazgeçmesine yolaçtı. O sıralar Sol Hegelci görüşler Almanya'da hızla gelişiyordu. Ludwig Feuerbach, özellikle 1836'dan sonra teolojiyi eleştirmeye başladı ve 1841'de felsefesine egemen olan materyalizme yöneldi *(Hıristiyanlığın Özü)*. 1943 yılı, *Geleceğin Felsefesinin İlkeleri* adlı yapıtının yayınlanmasına tanık oldu. Daha sonraları Engels, Feuerbach'ın bu yapıtları hakkında, bu kitapları, "kurtarıcı etkisini, bir kimsenin bizzat tatması gerekir," diye yazıyordu. "Bizler (yani, Marx dahil Sol Hegelciler), hepimiz hemen Feuerbach'çı olduk." Tam o sıra, Sol Hegelciler ile temasta olan Renenya'daki bazı radikal burjuvalar Köln'de, Rheinische Zeitung adında bir muhalif gazete kurdular (ilk sayısı 1 Ocak 1842'de

yayınlanmıştır). Marx ile Bruno Bauer, başyazarlar olarak çağırıldı; 1842 Ekiminde Marx, yazı işleri müdürü oldu ve Bonn'dan Köln'e taşındı. Marx'ın editörlüğü altında gazetede devrimci, demokrat eğilim gitgide belirgin hale geldi ve hükümet önce gazete üzerine ikili, üçlü sansür koydu ve ardından da 1 Ocak 1843'de kapatmaya karar verdi. Bu tarihten önce Marx editörlükten ayrıldıysa da bu ayrılma gazeteyi kurtarmaya yetmedi; 1843 Martında gazete kapandı. Marx'ın Rheinische Zeitung'a yazdığı, aşağıda belirtilen (Bibliyografya'ya bakınız)* başlıca makalelerden başka, Engels, Moselle Vadisindeki şarapçı köylülerin durumları üzerine yazılmış bir makaleyi kaydetmektedir.** Marx'ın gazetecilik faaliyetleri ona, ekonomi politiği yetirince bilmediğine inandırdı ve tutkuyla bu konuyu incelemeye koyuldu.

1843'de Marx, daha öğrencilik yıllarında nişanlandığı çocukluk arkadaşı Jenny von Westphalen ile Kreuznach'ta evlendi. Karısı, Prusya soyluluğunun gerici bir ailesinden geliyordu; ağabeyi, en gerici dönemde (1850-58) Prusya İçişleri Bakanıydı. 1843 güzünde Marx, Arnold Rouge (1802-1880) ile birlikte, bir dış ülkede radikal bir gazete çıkarmak için Paris'e gitti; Sol Hegelci; 1825-30'da hapis; 1848'i izleyen yıllarda politik sürgün ve 1866-70'den sonra Bismarkçı. Bu gazetinin, Deutsche-Französische Jahrbücher, tek bir sayısı yayınlandı; gazetenin Almanya'da gizlice dağıtma güçlüğü ve Rouge ile anlaşmazlığa düşmesi nedeniyle yayınına devam edilemedi. Marx'ın bu gazetedeki makaleleri daha o zamanda,"var olan her şeyin amansızca eleştirisini" ve özellikle de "silahla eleştiriyi"*** savunması bakımından; *yığınlara* ve *proletaryaya* çağrıda bulunan bir devrimci olduğunu gösterir.

1844 Eylülünde Friedrich Engels birkaç gün için Paris'e geldi ve o tarihten sonra Marx'ın en yakın arkadaşı oldu. Her ikisi de, o sıralar Paris'te devrimci grupların kaynaşan hayatında en faal

* Bu bibliyografya bu baskıya alınmamıştır.

** Marx'ın, "Moselle Muhabirinin Doğrulanması" başlıklı makalesi.

*** Bu cümleler Marx'ın, "Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi"nde geçer.

yerlerini aldılar (o sıralar Proudhon'un öğretisi özel bir önem taşıyordu; Marx bu öğretiyi 1847'de yazdığı *Felsefenin Sefaleti* ile yerle bir etti; küçük-burjuva sosyalizminin çeşitli öğretisilerine karşı zorlu bir mücadele vererek, devrimci *proleter sosyalizmin* ya da komünizmin (Marksizmin) teori ve taktiklerini geliştirdiler. (Marx'ın 1844-48 dönemi için Bibliyografya'ya bakınız.) Prusya hükümetinin ısrarlı talepleri üzerine Marx, tehlikeli bir devrimci olarak 1845'de Paris'den sürüldü. Brüksel'e gitti. 1847 baharında Marx ile Engels, Komünist Birlik* adı verilen gizli bir propoganda derneğine katıldılar; Birliğin İkinci Kongresinde (Londra, Kasım 1847) seçkin bir rol oynadılar ve Kongrenin isteği üzerine, 1848 Şubatında yayımlanan ünlü *Komünist Manifesto*'yu kaleme aldılar. Duru ve pırıl pırıl bir dehanın yansıması olan bu yapıt yeni bir dünya anlayışını, toplumsal yaşam âlemini de kucaklayan kendi içerisinde tutarlı bir materyalizmi; en kapsamlı ve derin gelişme öğretisi olarak diyalektiği; sınıf mücadelesi ile proletaryanın –yeni komünist toplumun yaratıcısının– dünya tarihindeki rolünün kuramını açıklar.

1848 Şubat Devrimi'nin patlak vermesi üzerine Marx Belçika'dan sürüldü. Paris'e döndü, Mart Devrimi'nden sonra, Almanya'ya, Köln'e gitti ve burada, 1 Haziran 1848'den, 19 Mayıs 1849'a kadar yayımlanan *Neue Rheinische Zeitung*'un editörlüğünü yaptı. Yeni teori, 1848-49 devrimci olayları sırasında, tıpkı daha sonraları, dünyanın bütün ülkelerindeki tüm proleter ve demokratik hareketlerde doğrulandığı gibi doğrulanmış oldu. Karşı devrimcilerin zafer kazanması üzerine bunlar önce Marx hakkında adlî kovuşturma açtılar (9 Şubatta Marx beraat etti), ardından da onu Almanya'dan sürdüler (16 Mayıs 1849). Önce Paris'e gittiyse de 13 Haziran 1849 gösterilerinden sonra tekrar sürüldü;

* 1847'de Londra'da kurulan Komünist Birlik, devrimci proletaryanın ilk uluslararası örgütüdür. Birlik, K. Marx ile F. Engels tarafından örgütlenmiş ve yönlendirilmiş ve onun talimatı üzerine programı olan Komünist Manifesto'yu kaleme almışlardır. Komünist Birlik, proleter devrimcilerin okulu ve proleter bir partinin çekirdeği olarak hizmet etmiş ve varlığını 1852 Kasımına kadar sürdürmüştür.

Londra'ya geçti ve ömrünün sonuna kadar burada yaşadı.

Marx'ın siyasi sürgün olarak yaşamı, Engels ile arasındaki yazışmalarında (bu yazışmalar 1913'de yayımlanmıştır) açıkça gösterdiği gibi çok zordu. Yoksulluk Marx ve ailesi üzerine bütün ağırlığı ile çökmüştü; eğer Engels'in sürekli ve özverili parasal yardımları olmasaydı Marx yalnız *Kapital*'i tamamlayamamakla kalmayacak, belki de sefalet içerisinde yok olup gidecekti. Bu yetmezmiş gibi, o günlerde egemen olan küçük-burjuva sosyalizmi ile ilgili öğretiler ve eğilimler ve genelde proleter olmayan sosyalizm Marx'ı bunlar ile sürekli ve amansız mücadeleye zorluyor, kimi zaman da, en vahşi ve canavarca kişisel saldırılara karşı koymak durumunda kalıyordu (Herr Vogt). Siyasi sürgünlerin çevresinden uzak duran Marx, kendi materyalist teorisini birkaç tarihsel yapıtında geliştiriyor (Bibliyografya'ya bakınız) ve kendini bütünüyle ekonomi politik incelemelerine veriyordu. Marx bu bilimi devrimci hale getirmişti (Aşağıdaki *"Marksist Doktrin"* bölümü) ile, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'ya (1859) ve *Kapital*'e –1. cilt, 1867– bakınız).

Ellili yılların sonları ile altmışlı yıllardaki demokratik hareketlerdeki canlanma Marx'ı pratik eyleme dönmeye zorladı. 1864'de (28 Eylül), Uluslararası Çalışanlar Birliği –ünlü I. Enternasyonal– Londra'da kuruldu. Marx bu örgütün kalbi ve ruhu, I. Çağrı'nın, bir dizi kararın, bildiri ve tebliğin yazarı idi. Çeşitli ülkelerdeki işçi hareketlerinin birleştirilmesinde, proleter olmayan, Marksizm öncesi sosyalizmin çeşitli biçimlerini (Mazzini, Proudhon, Bakunin, İngiltere'de liberal sendikacılık, Almanya'da Lasalcılığın sağa kaymaları) ortak bir harekette birleştirme çabalarında, bütün bu fraksiyonların ve akımların teorileriyle savaşta Marx, çeşitli ülkelerde işçi sınıfının proleter mücadelesi için ortak bir taktik oluşturdu. Paris Komünü'nün (1871) düşmesinden –Marx bunun, son derece derin, açık, parlak, *etkin* ve devrimci bir çözümlenmesini *(Fransa'da İç Savaş,* 1871) yapmıştır– ve Bakunincilerin neden oldukları Enternasyonel'deki bölünmeden sonra bu örgütün artık Avrupa'da varlığını sürdüremeyeceği ortaya çıkmıştır. Enternasyonal'in Hague Kongresin-

den (1872) sonra Marx, Enternasyonal Genel Konseyi'nin New York'a taşınmasını sağlamıştır. I. Enternasyonal tarihsel rolünü oynamış, şimdi, bütün dünya ülkelerindeki emek hareketinin çok daha büyük gelişme dönemi için yol açmıştı; bu dönemde hareketin kapsamı genişliyor, ayrı ayrı ulusal devletlerde kitlesel sosyalist işçi sınıfı partileri kuruluyordu.

Marx'ın sağlığı, Enternasyonel içindeki yoğun çalışmaları ve daha da beteri teorik uğraşları nedeniyle epeyce bozulmuştu. Ekonomi politiğe yeni bir biçim verme ve bir yığın yeni materyal topladığı, birkaç yabancı dil (örneğin Rusça) öğrenmeye çalıştığı *Kapital*'in tamamlanması işine devam ediyordu. Ne var ki bozulan sağlığı *Kapital*'i tamamlamasını engelledi.

Karısı 2 Aralık 1881'de öldü; 14 Mart 1883'de Marx koltuğunda otururken sessiz sedasız göçtü gitti. Londra'da, Highgate Mezarlığında karısının yanında yatmaktadır. Çocuklarına gelince, birkaçı Londra'da, aile sefalet içerisinde yaşarken daha çocuk yaşta öldüler. Yetişkin üç kızı İngiliz ve Fransız sosyalistleri ile evlendiler: Eleanor Aveling, Laura Lafargue ve Jenny Longuet. Sonuncusunun oğlu, Fransız Sosyalist Partisinin üyesidir.

MARKSİST ÖĞRETİ

Marksizm, Marx'ın görüşlerinin ve öğretilerinin sistemidir. Marx, insanlığın en ileri üç ülkesince temsil edilen, 19. yüzyılın üç temel ideolojik akımını sürdüren ve tamamlayan bir deha idi: Klasik Alman felsefesi, klasik İngiliz ekonomipolitiği ve genelde Fransız devrimci öğretileriyle birleşmiş Fransız sosyalizmi. Karşıtlarınca da kabul ve teslim edilen, görüşlerinin dikkat çekici tutarlılığı ve birbirini tamamlaması ile bir bütün olarak alındığında, dünyanın bütün uygar ülkelerinin işçi sınıfı hareketinin teorisi ve programı olarak modern materyalizmi ve modern bilimsel sosyalizmi oluşturması bizi, Marksizmin başlıca içeriğinin, yani, Marx'ın ekonomik öğretisinin bir serimini yapmadan önce, genel olarak onun dünya görüşünün kısa bir özetini yapmaya zorlamaktadır.

FELSEFİ MATERYALİZM

Marx, görüşlerinin biçimlendiği 1844-45 yıllarından başlayarak materyalistti; daha sonraları, zayıf noktalarının yalnız materyalizminde yeterli derecede tutarlı ve kapsamlı olmadığını farkettiği Ludwig Feuerbach'ın özellikle bir izleyicisi idi. Marx'a göre, Feuerbach'ın tarihî ve "çağ açıcı" özelliği, Hegel'in idealizminden tamamen kopmasında ve "onsekizinci yüzyılda, özellikle Fransız materyalizmi, yalnız, mevcut politik kurumlara ve... din ve tanrıbilime karşı değil, aynı zamanda... metafiziğin her türüne karşı" ("aklı başında" felsefeden farklı olarak "sarhoşçasına spekülasyonlar" anlamında) bir materyalizmin bayraktarlığını yapmasında yatar. (*Literarischer Nachlass*'daki *Kutsal Aile*) "Hegel için..." diye yazıyordu Marx, "insan beyninin yaşam-süreci, yani düşünce süreci –Hegel bunu 'fikir' (ideal) adı altında bağımsız bir özneye dönüştürür– gerçek dünyanın yaratıcısı ve mimarı olup, gerçek dünya, yalnızca 'fikir'in dışsal ve görüngüsel biçimidir. Benim için ise tersine, fikir, maddi dünyanın insan aklında yansımasından ve düşünce biçimlerine dönüşmesinden başka bir şey değildir." (*Kapital,* I. Cilt, İkinci Baskıya Sonsöz).*

Marx'ın materyalist felsefesi ile tam bir uyum içinde olan ve onu yorumlayan Friedrich Engels (elyazmaları Marx tarafından okunan) *Anti-Dühring*'de şöyle yazıyordu; "Dünya'nın birliği, varlığına dayanmaz. ... Dünyanın gerçek birliği maddiliğine dayanır ve bu ... felsefenin ve doğa bilimin uzun ve zahmetli bir açındırmasıyla tanıtlanır..."** "Hareket, maddenin varoluş biçimidir. Hiçbir zaman, hiçbir yerde hareketsiz madde ne olmuştur, ne de olabilir..."*** "Ama eğer... düşünce ile bilincin ne oldukları ve nereden geldikleri sorulursa, bunların, insan beyninin

* Karl Marx, Kapital, I. Cilt, Sol Yayınları, Ankara 1978, s. 28. Çeviren: Alaattin Bilgi.

** Friedrich Engels, Anti-Dühring, Sol Yayınları, Ankara 1975, s. 98. Çeviren: Kenan Somer.

*** agy. s. 119

ürünü oldukları ve insanın da doğanın çevresi içinde ve çevresiyle birlikte gelişen bir üründen başka bir şey olmadığı görülür; bundan, doğal olarak, son tahlilde doğa ürünleri olan insan beyni ürünlerinin; doğanın bütünü ile çelişki durumunda değil, uygunluk durumunda bulundukları sonucu çıkar." ***

"Hegel idealistti, yani kafasındaki fikirleri, gerçek şeylerin ve süreçlerin az çok soyut yansımaları(Abbilder yansımalar; Engels bazen "izlenimler" de demektedir) olarak görecek yerde, tam tersine, nesneler ile, nesnelerin gelişmesini, dünya var olmadan önce bilinmeyen bir yerde var olan "Fikir"in basit kopyaları olarak görüyordu!"***** Engels, Ludwig Feuerbach'ta –bu kitapta, Feuerbach'ın felsefesi üzerine, kendi görüşleri ile Marx'ın görüşlerini açıklamaktadır ve 1844-45'de Marx ile kendisinin Hegel ve Feuerbach'ın ve materyalist tarih anlayışı üzerine Marx ile birlikte yazmış oldukları eski elyazmalarını yeniden okuduktan sonra basılmaya gönderilmiştir– şöyle yazar: "Her felsefenin, özellikle modern felsefenin büyük temel sorunu, düşünce ile varlığın bağıntısı ...düşüncenin varlığa, tinin doğaya ilişkisi, ... tinin mi, yoksa doğanın mı, hangisinin en ilk öğe oldukları sorunudur. ... Bu soruyu yanıtlayışlarına göre filozoflar iki büyük kampa ayrılıyorlardı. Tinin doğaya oranla önce gelme özelliğini ileri sürenler, idealizm kampını oluşturuyorlardı. Ötekiler, doğayı ilk öge sayanlar ise materyalizmin değişik okullarında yer alıyorlardı."***

Felsefi idealizm ve materyalizm kavramlarının, her nasıl olursa olsun diğer kullanımları yalnız karışıklığa yol açar. Marx, yalnız her zaman, şu ya da bu biçimde din ile bağlantılı olan idealizmi kesinlikle reddetmekle kalmamış, aynı zamanda –günümüzde özellikle yaygın bulunan– Hume ile Kant'ın görüşlerini; agnostisizmi, kritisizmi ve pozitivizmin çeşitli biçimlerini de reddetmiştir; bu felsefeyi, idealizme verilmiş "gerici" bir ödün olarak kabul ediyor ve en azından, "materyalizmi, bir yandan açıkça in-

* agy. s.82

** agy. s. 71

*** Friedrich Engels, *Ludwing Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, Sol Yayınları, Ankara, 1992, s. 20, 21, 22. Çeviren: Sevim Belli.

kâr ederken, öte yandan onu, utangaç bir biçimde gizlice kabul etme" olarak yorumluyordu. Bu sorunla ilgili olarak, Engels'in ve Marx'ın yukarıda sözü edilen yapıtlarının yanısıra, Marx'ın Engels'e yazdığı 12 Aralık 1868 tarihli mektuba bakınız; bu mektupta Marx, alışılmıştan "daha fazla materyalist olan" doğa bilimci Thomas Huxley'nin bir ifadesine ve onun "gerçekten gözlemlediğimiz ve düşündüğümüz sürece materyalizme yüz çevirmemiz olanaksızdır" itirafına değinerek Huxley'i, agnostisizme ve Humculuğa "açık kapı" bıraktığı için kınamaktadır. Marx'ın, özgürlük ile zorunluluk arasındaki ilişki üzerindeki görüşünü de dikkate almak özel bir önem taşır: "özgürlük, zorunluluğun kavranmasıdır. "Zorunluluk ancak anlaşılmadığı ölçüde körtür." (Engels: *Anti-Dühring*). Bu, doğadaki nesnel yasaların kurallarının, zorunluluğun, özgürlüğe diyalektik dönüşmesinin tanınması anlamına gelir (tıpkı, bilinmeyenin ama bilinebilecek olanın, "kendi içinde-şey"in, "bizim-için-şey"e; "şeylerin özünün", "görüngüye" dönüşmesinin de olduğu gibi). Marx ile Engels, Feuerbach'ınki de dahil, "eski" materyelizmin (hele, Büchner, Vogt ve Moleschot'un "vülger" materyalizminin) şu büyük eksiklikleri taşıdığını düşünüyorlardı: (1) bu materyalizmin "mekanik yanı ağır basmakta" idi; kimya ve biyolojideki en son gelişmeleri hesaba katmıyorlardı (bugün, maddenin elektrik teorisini de katmak gerekir); (2) eski materyalizm, tarihsel olmadığı gibi diyalektik de değildi (anti-diyalektik anlamda metafizikdi) ve gelişme anlayışına, tutarlı ve kapsamlı bir biçimde bağlı değildi; (3) "insan özünü" (somut olarak ve tarihsel olarak saptanmış) "bütün toplumsal ilişkilerin karmaşık bileşimi" olarak değil de soyut olarak görüyor, ve bu nedenle dünyayı sadece "yorumluyordu", oysa aslolan onu "değiştirmek" idi, yani, "devrimci pratik eylimin" önemini anlamamıştı.

DİYALEKTİK

Gelişmenin en kapsamlı ve derin öğretisi ve içeriği çok zengin olan Hegel diyalektiğini, Marx ile Engels, klasik Alman felsefe-

sinin en büyük başarısı olarak görürler. Onlara göre, gelişmenin ve evrimin ilkelerinin herhangi başka formülasyonu, tek yanlıydı ve içerik olarak yetersizdi; bunlar olsa olsa, doğadaki ve toplumdaki gelişmenin (ki bu gelişmeler çoğu kez sıçramalar, yıkımlar ve devrimler *yoluyla* olur) izlediği çizgiyi saptırmakta ve kötürüm etmektedirler.

"Bilinçli diyalektiği (Hegelcilik de dahil, idealizmin yıkımından) kurtaran ve onu doğanın materyalist anlayışına uygun hale getiren neredeyse tek insan Marx ile ben olduk." "... Doğa, diyalektiğin kanıtıdır, ve modern doğa bilimi adına şunu söylemek gerekir ki o, bu kanıtlama için her gün artan son derece zengin (bu söylenenler, radyumun, elektronun, elementlerin birbirlerine dönüşümünün, vb. keşfinden önce yazılmıştır) malzeme sağlamış, böylece, son tahlilde, doğadaki süreçlerin, metafizik değil diyalektik olduğunu kanıtlamıştır."

"Büyük temel düşünce," diye yazıyor Engels, "dünyanın, hazır şeylerin bir karmaşası olarak değil, olsa olsa beynimizde zihinsel yansımaları olan kavramlar kadar durağanlaşmış, sürekli bir oluş ve yok oluş değişmesinden geçen bir süreçler bütünü olarak algılanması gereğidir... bu büyük temel düşünce, özellikle Hegel zamanından beri günlük bilince öylesine derinlemesine işlemiştir ki, bu genelliği içerisinde artık pek az itirazla karşılanır hale gelmiştir. Ancak, bu temel düşünceyi sözcüklerle kabüllenmek ile, bunu, gerçek hayatta araştırmanın bütün alanlarında ayrıntılarıyla uygulamak başka başka şeylerdir... Çünkü diyalektik felsefede hiçbir şey kesin, mutlak ve kutsal değildir. Bu felsefe, her şeyin ve her şeyin içindeki geçici niteliği açığa çıkarır; kesintisiz var oluş ve yok oluş süreci, daha aşağıdan daha yukarıya doğru sonsuz akış dışında hiçbir şey onun karşısında duramaz. Ve diyalektik felsefenin kendisi de zaten bu sürecin düşünen beyindeki yansımasından başka bir şey değildir." Böylece, Marx'a göre diyalektik, "hem dış dünyanın ve hem de insan düşüncesinin genel hareket yasalarının bilimidir."

Hegel felsefesinin bu devrimci yanı, Marx tarafından benimsenmiş ve geliştirilmiştir. Diyalektik materyalizm, "diğer bilimle-

rin üstünde duran bir felsefeye gerekisinim duymaz." Daha önceki felsefeden geriye kalan "düşüncenin bilimi ve onun yasaları: Biçimsel mantık ve diyalektik"tir. Marx tarafından anlaşılan biçimiyle ve aynı zamanda Hegel'e de uygun düşen diyalektik, şimdi bilgi teorisi ya da epistemoloji denilen ve kendisi de konusuna tarihsel olarak yaklaşan, bilginin kökenini ve gelişimini, bilgi *olmayandan* bilgiye geçiş sürecini inceleyen ve genelleştiren yöntemdir.

Zamanımızda, gelişme ve evrim düşüncesi, toplumsal bilince neredeyse bütünüyle girmiş olmakla beraber bu, Hegel felsefesi yoluyla değil, büsbütün başka yollardan olmuştur. Yine de, Marx ile Engels'in, Hegel felsefesine dayanarak formüle ettikleri bu düşünce, içerik olarak, şimdiki gelişme düşüncesinden çok daha kapsamlı ve çok daha zengindir. Geçmiş bulunan aşamaları adeta yineleyen; ancak bunları, farklı bir yoldan daha yüksek bir temel üzerinde yineleyen (yadsımanın yadsınması) bir gelişme; düz bir çizgi boyunca değil, deyim yerindeyse, sarmal biçimde bir gelişme; sıçramalarla, yıkımlarla ve devrimlerle yürüyen bir gelişme; "sürekliliğin kesintiye uğraması"; niceliğin niteliğe dönüşmesi; belirli bir cisim üzerinde, belirli bir olgu içerisinde ya da belirli bir toplum içerisinde etkin olan, çeşitli kuvvet ve eğilimlerin çelişkilerinin ve çatışmalarının yarattığı, gelişme yönündeki iç dürtüler; herhangi bir görüngünün *bütün* yönleri (tarih durmadan yeni yönler çıkarır ortaya) arasındaki karşılıklı bağımlılık ile birlikte en yakın ve çözülmez bağ; hareketin bütünlüğünü ve evrensel bir süreç oluşunu belirli yasaları izleyen bu bağ sağlar... işte bütün bunlar, gelişme öğretisi olarak diyalektiğin, geleneksel olandan çok daha zengin bazı özellikleridir. (Marx'ın Engels'e 8 Ocak 1868 tarihinde yazdığı, materyalist diyalektik ile karıştırılması saçma olan, Stein'in *"Odun Kafalı Üçlemesi"* ile dalga geçen mektubuna bakınız.)

MATERYALİST TARİH ANLAYIŞI

Eski materyalizmin tutarsızlığının, eksikliğinin ve tek yanlılı-

ğının bilincine varılması Marx'ı, "toplum bilimini... materyalist temel ile uyum haline getirme ve bu temel üzerine onu yeniden kurma" gerekliliğine inandırdı. Materyalizm, genel olarak bilinci, varlığın bir sonucu –tersi değil– olarak açıkladığına göre, insanlığın toplumsal hayatına uygulandığında, *toplumsal* bilinci, *toplumsal* varlığın sonucu olarak açıklamak durumundadır. "*Teknoloji...*" diye yazar Marx (*Kapital*, I. Cilt, s. 402) "insanın doğayı ele alış biçimini, yaşamını sürdürmek için başvurduğu üretim sürecini açıklayarak, toplumsal ilişkilerinin oluşum biçimini ve bu ilişkilerden doğan kavramları ve düşünce biçimlerini ortaya koyar," *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'nın önsözünde Marx, insan toplumuna ve tarihine uygulanan materyalizmin temel ilkelerinin tam bir ifadesini şu sözcüklerle vermiştir: "Varlıklarının toplumsal üretiminde insanlar, aralarında, belirli, zorunlu, kendi iradelerine bağlı olmayan ilişkiler kurarlar; bu üretim ilişkileri, onların maddi üretici güçlerinin belirli bir gelişme derecesine tekabül eder. Bu üretim ilişkilerinin tümü, toplumun iktisadi yapısını, belirli toplumsal bilinç şekillerine tekabül eden bir hukuki ve siyasal üstyapının üzerinde yükseldiği somut temeli teşkil eder. Maddi hayatın üretim tarzı, toplumsal, siyasi, ve genel olarak entelektüel hayat sürecini şartlandırır. İnsanların varlığını belirleyen şey, bilinçleri değildir; tam tersine, onların bilincini belirleyen, toplumsal varlıklarıdır. Gelişmelerinin belirli bir aşamasında, toplumun maddi üretici güçleri, o zamana kadar içinde hareket ettikleri mevcut üretim ilişkileriyle ya da bunların hukuki ifadesinden başka bir şey olmayan mülkiyet ilişkileriyle çelişkiye düşerler. Bu ilişkiler, üretici güçlerin gelişmesinin sonucu olan şekiller olmaktan çıkıp, bu gelişmenin önünde engeller niteliğine bürünürler. O zaman toplumsal devrim çağı başlar. İktisadi temeldeki değişme, kocaman üstyapıyı, çok ya da az bir hızla devirir. Bu gibi altüst oluşların incelenmesinden, daima, iktisadi üretim koşullarının maddi altüst oluşuyla –ki bu, bilimsel bakımdan kesin olarak saptanabilir– hukuki, siyasi, dini, artistik ya da felsefi biçimleri, kısaca, insanların bu çatışmanın bilincine vardıkları ve onu sonuna kadar götürdükleri ide-

olojik şekilleri ayırt etmek gerekir. Nasıl ki bir kimse hakkında, kendisi için taşıdığı fikre dayanarak bir hüküm verilmezse, böyle bir altüst oluş dönemi de, bu dönemin kendi kendini değerlendirmesi gözönünde tutularak, onun hakkında bir hükme varılamaz; tam tersine, bu değerlendirmeleri maddi hayatın çelişkileriyle, toplumsal üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki çatışmayla açıklamak gerekir. ... Geniş çizgileriyle, Asya üretim tarzı, antikçağ, feodal ve modern burjuva üretim tarzları, toplumsal-ekonomik şekillenmenin ileriye doğru gelişen çağları olarak nitelendirilebilir."* (Marx'ın Engels'e yazdığı 7 Temmuz 1866 tarihli mektubundaki şu kısa formülasyona bakınız: "Emeğin örgütlenmesinin, üretim araçlarıyla belirlendiğine ilişkin kuramınız.")

Tarihin materyalist anlayışının keşfi, daha doğrusu, materyalizmin, toplumsal görüngüler alanına tutarlı bir biçimde genişletilmesi ve sürdürülmesi, daha önceki tarihsel teorilerdeki iki başlıca eksikliği giderdi. Birincisi, bu teoriler, olsa olsa, insanoğlunun tarihsel eylemleri içinde yalnız ideolojik nedenleri, bu nedenlerin kökenlerini araştırmaksızın ya da toplumsal ilişkiler sisteminin gelişmesini yönlendiren nesnel yasaları saptamaksızın ya da bu ilişkilerin köklerinin, maddi üretimin ulaştığı gelişme derecesinde olduğunu görmeksizin incelemiştir; ikincisi, daha önceki teoriler, halk kitlelerinin eylemlerini kucaklamadıkları halde, tarihi materyalizm, ilk kez bu kitlelerin hayatının toplumsal koşullarını ve bu koşullardaki değişmeleri bilimsel bir doğrulukla incelemeyi olanaklı hale getirmiştir. Marksizm-öncesi "toplumbilim" ve tarih yazarlığı, *en iyimser* bir değerlendirmeyle, gelişigüzel toplanmış ham gerçekler yığınını ve tarihsel süreçlerin bireysel yanlarının bir anlatımını sergilemişti. Birbirine zıt eğilimlerin bütününü inceleyerek; bunları, toplumun çeşitli sınıflarının kesinlikle belirlenebilen yaşam ve üretim koşullarına indirgeyerek; belli bir "egemen" fikrin ya da bu fikrin yorumlanma-

* Karl Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, Önsöz, Sol Yayınları, Ankara, 1974, s. 23-24. Çeviren: Sevim Belli.

sının seçiminde, öznelliği ve keyfiliği bertaraf ederek; ve istisnasız, bütün fikirlerin ve bütün farklı eğilimlerin, maddi üretim güçlerinin koşullarından çıktığını açıklayarak, Marksizm, sosyo-ekonomik sistemlerin yükseliş, gelişme ve gerileme süreçlerinin kapsamlı ve ayrıntılı inceleme yolunu göstermiştir. Halk, kendi tarihini yapar; ancak, halkın, halk kitlelerinin güdülerini belirleyen, yani, birbirine zıt fikirlerin ve çabaların çarpışmasına yol açan nedir? Bu koşulların gelişme yasası nedir? Marx bütün bunlara dikkati çekmiş ve her türlü çeşitliliğine ve çelişkilerine karşın tarihin, belirli yasalarla yönetilen tek bir süreç olarak incelenmesinin yolunu göstermiştir.

SINIF SAVAŞIMI

Şurası herkesçe bilinir ki belli bir toplumda, bazı üyelerinin elde etmeye çalıştığı şey, diğerlerinin aynı yoldaki çabasıyla çatışır; toplumsal hayat çelişkilerle doludur; tarih, uluslar ve toplumlar-arası mücadele kadar, ulusların ve toplumların kendi içindeki mücadeleyi de gözler önüne serer; ayrıca, birbiri ardından gelen barış ve savaş, durgunluk, hızlı gelişme ya da gerileme dönemleri vardır. Marksizm, görünüşteki bu labirent ve kaosu yöneten yasaların bulunabilmesi için bir kılavuz, yani, sınıf savaşımı teorisini sağlamıştır. Belli bir toplumun ya da toplumlar grubunun bütün üyelerinin çabalarının bütünüyle incelenmesiyledir ki ancak, bu çabaların sonucunun bilimsel açıklamasına ulaşılabilir. Bu çelişkili çabalar, her toplumun bölünmüş olduğu sınıfların konumlarındaki ve yaşam biçimlerindeki farklılıktan ileri gelir. Marx, *Komünist Manifesto*'da, "Bugüne dek var olan bütün toplumların tarihi," diye yazıyordu (Engels, daha sonra, 'ilkel topluluğun tarihi dışında' diye eklemiştir) "sınıf mücadeleleri tarihidir." "Özgür ile köle, patrisyen ile pleb, senyör ile serf, lonca ustası ile çırak, kısacası, ezen ile ezilen, birbiriyle sürekli bir karşıtlık içinde bulunmuş, birbirine karşı gizli ya da açık kesintisiz bir mücadele sürdürmüş, bu mücadele ya tüm toplum yapısının devrimci bir dönüşümüyle ya da mücadele eden sınıfların hep birlikte çöküşüyle sonuçlanmıştır. ... Feodal toplumun çök-

mesiyle oluşan modern burjuva toplumu, sınıf karşıtlığını ortadan kaldırmış değil. Yalnızca, eskilerin yerine yeni sınıflar, yeni ezme koşulları, yeni mücadele biçimleri getirmiştir. Ne var ki burjuvazinin dönemi olan çağımızın başlıca özelliği, sınıf karşıtlıklarını basitleştirmiş olmasıdır. Giderek toplumun tümü birbirine düşman iki sınıfa, birbirine doğrudan karşıt iki büyük sınıfa ayrılıyor: Burjuvazi ile proleterya,"* Büyük Fransız Devriminden beri Avrupa tarihi, bir dizi ülkede, olayların altında yatan gerçek şeyin ne olduğunu açıkça gözler önüne sermiştir: Sınıf mücadelesi. Fransa'da restorasyon dönemi, olup bitenleri toparlarken, sınıf mücadelesinin bütün Fransa tarihi boyunca bir anahtar olduğunu kabul etmek zorunda kalan bir dizi tarihçi (Thierry, Guizot, Mignet ve Thiers) yaratmıştır. Modern dönem –burjuvazinin tam bir zafer dönemi; temsili kurumlar; (genel olmasa bile) yaygın oy hakkı; halk kitlesi arasında geniş ölçüde yaygınlaşan ucuz günlük basın, vb. dönemi; işçilerin güçlü ve gittikçe yaygınlaşan sendikaları ile işveren sendikaları, vb. dönemi –sınıf mücadelesinin (kimi zaman çok tek yanlı, "barışçıl" ve "anayasal biçimde olsa da) olayların temel itici gücü olduğunu daha çarpıcı biçimde göstermiştir. Marx ve Engels'in *Komünist Manifesto*'sundan alıntılanan aşağıdaki pasaj, modern toplumdaki her sınıfın konumunun nesnel çözümlenmesi bakımından, her sınıfın gelişim koşullarının çözümlenmesi ile ilgili olarak sosyal bilimden ne istediğini bize gösterecektir: "Günümüzde burjuvazinin karşısında yer alan tüm sınıflar içinde yalnızca proletarya gerçekten devrimci sınıftır. Öteki sınıflar göçüp gitmekte ve büyük sanayinin gelişimiyle çökmektedirler, proletarya ise büyük sanayinin en kendine özgü ürünüdür. Orta kesimler, küçük sanayici, küçük tüccar, zanaatçı, köylü, hepsi orta kesim olarak varlığını çöküşe karşı güvenceye almak için mücadele eder burjuvaziyle. Demek ki bunlar devrimci değil tutucudurlar. Dahası, gericidirler; tarihin çarkını geriye doğru döndürmeye

* Karl Marx-Friedrich Engels, *Komünist Parti Manifestosu*. Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 1998. s. 46-47. Çeviren: Yılmaz Onay

uğraşırlar. Eğer devrimci iseler, proletaryaya geçiş önlerinde durduğu içindir bu ve o zaman şimdiki çıkarlarını değil gelecekteki çıkarlarını savunurlar, proletaryanın bakış konumuna geçmek üzere kendi konumlarını terk ederler."*

Birçok tarihsel yapıtında Marx (*Bibliyografyaya* bakınız) materyalist tarih yazarlığının; *her* bireysel sınıfın ve bazen de, çeşitli grup ya da katmanların bir sınıf içindeki konumlarının çözümlenmesini, "her sınıf mücadelesinin, politik bir mücadele oluduğunu" açıkça göstererek, "her sınıf mücadelesinin, niçin ve nasıl politik bir mücadele olduğunu" açıkça göstererek, *her* tek tek sınıfın ve bazen de bir sınıf içerisindeki çeşitli grupların ya da katmanların konumlarının çözümlenmesinin parlak ve derin örneklerini vermiştir. Yukarıda alıntılanan pasaj, Marx'ın, tarihsel gelişim bileşkesini saptamak amacıyla, nasıl karmaşık bir toplumsal ilişkiler ağını, bir sınıftan bir başka sınıfa, geçmişten geleceğe *geçiş* aşamalarını çözümlemiş olduğunun örneğidir.

Marx'ın ekonomik öğretisi, teorisinin, en derin, en kapsamlı ve ayrıntılı biçimde kanıtlanması ve uygulanmasıdır.

MARX'IN EKONOMİK ÖĞRETİSİ

Marx, Kapital'in Önsözünde, "bu yapıtın son amacı da, zaten modern toplumun", yani, kapitalist, burjuva toplumunun, "ekonomik hareket yasasını ortaya çıkartmaktır," diyor.** Tarihsel olarak belirlenmiş belli bir toplumdaki üretim ilişkilerinin, bunların başlangıcı, gelişmesi ve çöküküşün araştırılması–Marx'ın ekonomik öğretisininiçeriği budur. Kapitalist toplumda *meta* üretimi egemendir: İşte bunun için Marx'ın çözümlemeleri, metaın çözümlenmesi ile başlar.

Değer

Meta, her şeyden önce, insan gereksinmesini karşılayan bir şeydir; ikincisi, bir başka şeyle değiştirilebilen bir şeydir. Bir şe-

* Agy. s. 59

* Karl Marx, *Kapital*, I. Cilt, Sol Yayınları, Ankara 1978, s. 18

yin yararlılığı onu bir *kullanım-değeri* yapar. Değişim-değeri (ya da kısaca değer), önce, bir türdeki belli miktardaki kullanım-değerinin bir başka türde belli miktarda kullanım değeri ile değiştirilebilme oranıdır. Günlük deneyim bize, böylesine milyonlarca değişimin, her türden kullanım-değerlerinin, hatta çok farklı ve birbirleriyle karşılaştırılmaz olanların bile durmadan birbirlerine eşitlendiğini göstermektedir. Şimdi, belirli bir toplumsal ilişkiler sistemi içeresinde birbiriyle sürekli eşitlenen bu çeşitli nesneler arasında ortak olan şey nedir? Bunlardaki ortak özellik: *Emek ürünleri* olmalarıdır. Ürünleri değiştirirken insanlar, en farklı türden emekleri eşitlemektedirler. Ürünlerin üretimi, bireysel üreticilerin birbirinden farklı ürünler yarattığı (emeğin toplumsal işbölümü) toplumsal bir ilişkiler sistemidir; bu sistem içerisinde bütün bu ürünler, değişim sürecinde birbirlerine eşitlenirler. Sonuç olarak, bütün metalarda ortak olan şey, belli bir üretim kolundaki somut emek değil, belli türde bir emek değil, soyut insan emeğidir-genel olarak insan emeğidir. Belli bir toplumun, bütün metalarının toplam değeri olarak temsil edilen her türden emek-gücü, bir ve aynı emek-gücüdür. Milyonlarca, milyonlarca değişim işlemi bunu kanıtlar. Dolayısıyla, her özel meta, toplumsal bakımdan gerekli emek zamanın ancak belirli bir bölümünü temsil eder. Değerin büyüklüğü, *toplumsal bakımdan gerekli* emek miktarı ile, ya da, belli bir metaın, belli bir kullanım-değerinin üretimi için toplumsal bakımdan gerekli emek zamanı ile belirlenir. "... farklı ürünlerimizi değişim içinde eşitlediğimiz zaman, bu davranışımızla biz, aynı zamanda, bunlara harcanan farklı türden emekleri de insan emeği olarak eşitlemiş oluruz. Bunun farkında olmayız, ama genelde bunu yaparız."* Eski iktisatçılardan birinin dediği gibi, değer, iki kişi arasındaki bir ilişkidir; ancak şunu da eklemesi gerekirdi: Maddi bir örtünün altında gizlenmiş bir ilişki. Değerin ne olduğunu ancak biz, özel bir tarihsel toplum tipi içerisindeki üretimin toplumsal ilişkiler sistemi açısından; üstelik de, değişimin kitlesel görüngüsü, ken-

* *Kapital,* I. cilt, s. 89.

dini binlerce ve binlerce kez yineleyen bir görüngü içerisinde ortaya çıkan ilişkiler açısından baktığımızda anlayabiliriz. "Değerler olarak bütün metalar, yalnızca kristalleşmiş emek-zamanının belirli kitleleridir."* Metalara katılan emeğin iki yönlü niteliğinin ayrıntılı bir çözümlenmesini yaptıktan sonra Marx, *değerin biçimi* ve parayı çözümleyerek devam eder. Burada Marx'ın asıl amacı, değerin para biçiminin kökeninin incelemek; bireysel ve rastlantısal değişim işlemlerinden (belli bir miktardaki metaın, belli miktardaki bir başka meta ile değişildiği, "değerin basit ya da rastlantısal biçimi") başlayarak, farklı türdeki metaların, bir tek ve aynı özel meta ile değiştirildiği evrensel değer biçimine geçerek; altının bu özel meta halini –evrensel eşdeğer halini– almış olduğu, değerin para biçimi ile değişimin gelişmesindeki *tarihsel sürecin* incelemesini sonuçlandırır. Değişimin ve meta üretiminin gelişmesindeki en yüksek ürün olarak para, bütün bireysel emeklerin toplumsal niteliğini, pazarın bir araya getirdiği bireysel üreticiler arasındaki toplumsal bağı maskeler ve gizler. Marx paranın çeşitli işlevlerini çok büyük bir ayrıntıyla çözümler. Burada özel olarak şunu kaydetmek önemlidir ki (genellikle Kapital'in başlangıç bölümlerinde olduğu gibi), soyut, yer yer de tamamen tümdengelim biçiminde bir sergileme gibi görünse de aslında, değişimin ve meta üretiminin gelişmesinin tarihi üzerinde gerçeğe dayanan muazzam bir malzeme yığını ele alınmıştır. "Parayı ele alsak, varlığı, meta değişiminde belirli bir aşamaya işaret eder. Paranın kendine göre işlevleri, ister metaların eşdeğeri olsun ister dolaşım ya da ödeme aracı olsun, ister istif ya da evrensel para olsun, bir işlevinin ötekine oranla büyüklüğü ve nispî önceliğine göre, toplumsal üretim sürecinin çok çeşitli aşamalarına işaret ederler." (*Kapital* I. cilt, s. 188)

Artı-Değer

Meta üretiminin belli bir aşamasında para, sermayeye dönüşür. Meta dolaşımının formülü M–P–M (meta–para–meta) idi;

* Agy, s. 54.

yani, bir başka meta satın almak için, bir meta satışı idi. Sermayenin genel formülü, aksine, P–M–P dir; yani, (bir kâr elde etmek) için, satış amacıyla, satın almaktır. Dolaşıma sokulan paranın ilk değeri üzerindeki artışa Marx, artı-değer diyor. Kapitalist dolaşımda, paranın bu "büyümesi" gerçeği, bilinen bir şeydir. Aslında da, parayı, özel ve tarihsel olarak belirlenmiş toplumsal bir ilişki olarak sermayeye dönüştüren işte bu "büyüme"dir. Artı-değer, meta dolaşımından ortaya çıkmaz; çünkü bu dolaşım, eşdeğerlerin değişiminden ibarettir; artı-değer, fiyat artışlarında da ortaya çıkmaz; çünkü alıcıların ve satıcıların karşılıklı kayıpları ve kazançları birbirini telafi eder; oysa burada sözkonusu olan, bireysel bir görüngü değil, kitlesel, ortalama ve toplumsal bir görüngüdür. Para sahibinin, artı-değer elde etmek için "piyasada, kullanım-değeri, değerin kaynağı olmak gibi özel bir niteliğe sahip bulunan bir meta... bulmak zorundadır." (Kapital, I. cilt, s. 186) ... tüketim süreci, aynı zamanda, değer yaratma süreci olan bir meta. Böyle bir meta vardır: İnsanın emekgücü. Bunun tüketimi emektir, ve emek, değer yaratır. Para sahibi, değeri üzerinden emek satın alır; bu değer, diğer bütün metaların değeri gibi, üretim için harcanan (yani, işçi ile ailesinin yaşamlarını sürdürme maliyeti) toplumsal bakımdan gerekli emek zamanı ile belirlenir. Emek gücünü satın alan para sahibi, bunu kullanmaya hak kazanmıştır; yani, bütün gün boyunca --diyelim 12 saat– çalıştırmaya hak kazanmıştır. Ne var ki, altı saat boyunca ("gerekli" emek zamanı) işçi, kendi bakım maliyetini karşılamaya yeterli ürün üretir: Bunu izleyen altı saat boyunca da ("Artı" emek zamanı), "artı" ürünü, ya da kapitalistin karşılığını ödemediği, artı-değeri yaratır. Bu nedenle, üretim süreci açısından, sermayede iki kısmın birbirinden ayrılması gerekir: Üretim araçlarına (makinelere, aletlere, hammaddeye vb.) harcanan ve değerleri, değişikliğe uğramaksızın (hemen ya da kısım kısım) aktarılan değişmeyen sermaye; ikinci olarak, emek gücüne harcanan, değişen sermaye. Bu sonraki sermayenin değeri, değişmeden kalmaz, emek sürecinde artı-değer yaratarak büyür. İşte bunun için, sermayenin emek-gücünü sömürü derecesi-

ni ifade etmek için, artı-değerin, sermayenin bütünüyle değil, değişen kısmı ile karşılaştırılmalıdır. Demek ki, biraz önce verilen örnekte, Marx'ın deyişiyle artı-değer oranı, 6:6, yani %100'dür.

Sermayenin ortaya çıkması için, iki tarihsel önkoşul gerekliydi: Önce, belli miktardaki paranın, genellikle meta üretiminin oldukça ileri bir gelişme düzeyi koşulları altında, bireylerin ellerinde birikimi; ikincisi, iki anlamda "özgür" işçinin varlığı: Emekgücünü satarken bütün engel ve sınırlamalardan özgür olmalı; topraktan ve genellikle üretim araçlarından kurtulmuş olmalı; emek-gücünü satmak dışında varlığını sürdürmesi olanaksız, özgür ve bağıntısız emekçinin, yani "proleter"in varlığı.

Artı-değeri artırmanın iki ana yolu vardır: İşgününü uzatarak (mutlak artı-değer); ve, gerekli işgününü azaltarak (nispî artı-değer). İlkini analiz ederken Marx, işçi sınıfının, işgününün kısaltılması için verdiği mücadele ile devletin işgünü uzatmak (XIV. yüzyıldan, XVII. yüzyıla kadar) ya da azaltmak için yaptığı müdahelenin (ondokuncu yüzyılda fabrika yasaları) çok etkileyici bir tablosunu çizer. Kapital'in çıkışından beri, dünyanın bütün uygar ülkelerindeki işçi sınıfı hareketenin tarihi, çizilen bu manzarayı zengileştirmek için yeni yeni olgular sağlamıştır.

Nispî artı-değer üretimini çözümlerken Marx, kapitalizmin, emeğin üretkenliğini artırmada geçirdiği üç temel tarihi aşamayı araştırır: Basit elbirliği, işbölümü ve manifaktür, makine ve geniş ölçekli sanayi. Marx'ın burada, kapitalist gelişmenin temel ve tipik özelliklerini nasıl derinlemesine açığa çıkardığı şu olguyla da gözler önüne serilir: Rusya'da elzanaatları sanayinin araştırılması, söz konusu edilen ilk iki aşamanın sergilenmesinde bol malzeme sağlar. Marx'ın daha 1867'de betimlediği gibi, büyük ölçekli makineli sanayiin devrimci etkisi, o zamandan beri geçen yarım yüzyıl içinde, bir dizi "yeni" ülkede (Rusya, Japonya vb.) kendini göstermiştir.

Devam edelim. Yeni ve son derece önemli bir şey de Marx'ın *sermaye birikimi*, yani, artı-değerin bir kısmının, kapitalistin kişisel gereksinmeleri ya da kaprislerini tatmin için değil, yeni üretim için sermayeye dönüştürülmesi konusundaki çözümlemesi-

dir. Marx, (Adam Smith ile başlayan) bütün daha önceki iktisatçıların düştükleri bir hatayı açıklar; bunlar, sermayeye dönüştürülen artı-değerin tamamının, *değişen sermayeyi* oluşturmak üzere ayrıldığını varsayarlar. Aslında bu kısım, *üretim araçları* ile değişen sermaye arasında bölünmüştür. Kapitalizmin gelişme ve sosyalizme dönüşme süreci bakımından çok büyük bir önem taşıyan şey de, (toplam sermayenin) değişmeyen sermaye kısmının, değişen sermaye kısmına kıyasla daha hızlı büyümesi gerçeğidir.

İşçilerin yerine makinenin geçmesini hızlandırarak; bir uçta servet, öteki uçta sefalet yaratarak, sermaye birikimi, "yedek emek ordusu" denilen, işçilerin "nispî fazlalığı"na, ya da "kapitalist aşırı nüfusa" yolaçar ve bu da çok farklı biçimlere bürünerek, sermayeye, üretimi son derece hızlı büyütme olanağını sağlar. Kredi kolaylıkları ve üretim araçları biçiminde sermaye birikimi ile birlikte bu durum, kapitalist ülkelerde devresel olarak görülen –başlangıçta orlama her on yılda bir, daha sonra, daha kısa ve daha belirsiz aralıklarla– aşırı üretim *bunalımlarının* anlaşılmasının anahtarını verir. Kapitalizm altında sermaye birikimini, ilkel birikim denilenden ayırmamız gerekir: İşçilerin, üretim araçlarından zorla koparılıp ayrılması; köylülerin topraklarından sürülüp çıkartılması; komünal toprakların yağma edilmesi; sömürgeler ve ulusal borçlar sistemi, koruyucu gümrükler ve benzerleri; "ilkel birikim" bir uçta, "özgür" proletarya, öteki uçta, para sahibi kapitalisti yaratır.

Kapitalist birikimin tarihsel eğilimi'ni Marx aşağıdaki ünlü sözlerle anlatmıştır:

"Doğrudan üreticilerin mülksüzleştirilmeleri, acımasız bir vahşetle ve en bayağı, en rezil, en küçültücü, en çirkin tutkuların dürtüsü altında gerçekleştirilmiştir. Yalıtılmış, bağımsız emekçi bireyin, deyim yerindeyse, kendi emek koşullarıyla kaynaşmasının sonucu olan özel mülkiyetin yerini, öbürlerinin itibari olarak özgür emeğinin, yani ücretli-emeğin sömürülmesine dayanan kapitalist özel mülkiyet alır.

Şimdi mülksüzleştirilecek olan kimse, artık, kendi hesabına çalışan emekçi değil, birçok emekçiyi sömüren kapitalisttir. Bu

mülksüzleştirme, kapitalist üretimin kendi içinde taşıdığı yasaların işlemesiyle, sermayenin merkezileşmesi ile gerçekleşir. Bir kapitalist, daima birçoklarının başını yer. Emek-sürecinin, gitgide boyutları büyüyen kooperatif şekli, bilimin bilinçli teknik uygulaması, toprağın yöntemli bir biçimde işlenmesi, emek araçlarının ancak ortaklaşa kullanılabilir emek araçlarına dönüştürülmesi, bütün emek araçlarının bileşik toplumsal emeğin üretim araçları olarak kullanılmasıyla sağlanan tasarruf, bütün insanların dünya pazarları ağına sokulması ve böylece kapitalist rejimin uluslararası bir nitelik kazanması, bu merkezileşme ya da birçok kapitalistin birkaç kapiatlist tarafından mülksüzleştirilmesi ile elele gider. Bu dönüşüm sürecinin bütün avantajlarını sömüren ve tekellerine alan büyük sermaye sahiplerinin sayılarındaki sürekli azamayla birlikte, sefalet, baskı, kölelik, soysuzlaşma, sömürü de alabildiğine artar; ama gene bununla birlikte, sayıları sürekli artan, kapitalist üretim sürecinin kendi mekanizması ile eğitilen, birleştirilen ve örgütlenen işçi sınıfının başkaldırıları da genişler, yaygınlaşır. Sermaye tekeli, kendisiyle birlikte ve kendi egemenliği altında fışkırıp boy atan üretim tarzının ayakbağı olur. Üretim araçlarının merkezileşmesi ve emeğin toplumsallaşması, en sonunda, bunların kapitalist kabuklarıyla bağdaşamadıkları bir noktaya ulaşır. Böylece kabuk parçalanır. Kapitalist özel mülkiyetin çanı çalmıştır. Mülksüzleştirenler mülksüzleştirilirler." (*Kapital*, I. cilt, s. 726-727)

Ayrıca Marx'ın, *Kapital*'in II. cildinde vermiş olduğu, toplam toplumsal sermayenin yeniden üretimi konusundaki çözümlemeleri de yenidir ve son derece önemlidir. Burada da yine Marx, bireysel bir görüngüyü değil, bir görüngüler yığınını ele alır; toplumsal ekonominin bir bölümü ile değil, bu ekonominin bütünü ile ilgilenir. Klasik iktisatçıların yukarıda sözü edilen yanlışlıklarını düzelterek Marx, toplumsal üretimin tamamını iki büyük kısma ayırır: (I) üretim araçları üretimi ve (II) tüketim nesneleri üretimi; toplam toplumsal sermayenin dolaşımını –hem, ilk boyutları içinde yeniden üretildiği zaman ve hem de birikim durumunda– sayısal örneklerle ayrıntılı olarak inceler. *Kapital*'in III.

cildi, *ortalama kâr oranı*'nın, değer yasası temelinde nasıl oluştuğu sorununu çözer. Ekonomi biliminin, Marx'ın kişiliğinde yapmış bulunduğu büyük ilerleme, bir çözümlemenin, vülger ekonomi politiğin ve modern "marjinal fayda teorisi"nin, sık sık kendilerini sınırladığı biçimde, bireysel olaylar açısından ya da rekabetin dış ve yapay yönleri açısından değil, ekonomik görüngüler yığını bir bütün olarak toplumsal ekonomi açısından yapılmış olmasıdır. Marx önce artı-değerin kökenini çözümler ve ardından onun, kâra, faize ve toprak rantına bölünmesi ile incelemesine devam eder. Kâr, artı-değer ile, bir girişimde yatırılmış bulunan toplam sermaye arasındaki orandır. "Organik bileşimi yüksek" bir sermaye, (yani, değişmeyen sermayenin, toplumsal ortalamadan yüksek değişen sermayeye ağır basması ile), ortalamanın altında bir kâr oranı getirir; "organik bileşimi düşük" bir sermaye, ortalamanın üstünde bir kâr organı getirir. Kapitalistler arasındaki rekabet ile onların sermayelerini bir daldan bir başka dala aktarma özgürlükleri, her iki halde de kâr oranını ortalamaya indirger. Belli bir toplumda, bütün metaların değerlerinin toplam tutarı, metaların fiyatlarının toplam tutarı ile aynıdır; ancak, bireysel girişimlerde ve üretim kollarında, rekabetin etkisiyle metalar, değerleri üzerinden değil, yatırılan sermaye artı ortalama kâra eşit olan, *üretimin fiyatlarına* (ya da üretim fiyatlarına) satılır.

Bu yolla, fiyatlar ile değerler arasındaki farklılık ile kârların eşitlenmesi konusundaki ünlü ve tartışma götürmez gerçek, değer yasasına dayanılarak Marx tarafından açık kapı bırakılmaksızın açıklanmıştır; zira, bütün metaların değerlerinin toplam miktarı, fiyatların toplam tutarı ile çakışmaktadır. Ne var ki, (toplumsal) değerin, (tek tek) fiyatlara eşitlenmesi, yalın ve düpedüz biçimde değil, çok karmaşık biçimde olur. Şurası da çok doğaldır ki sadece piyasanın bir araya getirdiği ayrı ayrı meta üreticilerinin bulunduğu bir toplumda yasaya uygunluk, ancak, her iki yöndeki bireysel sapmaların karşılıklı olarak birbirlerini telafi etmeleriyle, ortalama, toplumsal, kitlesel belirti halinde olabilir.

Emeğin üretkenliğindeki bir artış, değişmeyen sermayenin, değişen sermayeye göre daha hızlı büyümesi anlamına gelir. Artı-değer, sadece değişen sermayenin bir işlevi olduğuna göre, (artı-değerin oranı, yalnız sermayenin değişen kısmına değil, sermayenin tamamına bağlı olması nedeniyle) kâr oranının düşme eğilimi göstermesi anlaşılır bir şeydir. Marx bu eğilimin ayrıntılı bir çözümlemesi ile birlikte,bunu gizleyen ya da buna karşı koyan bazı koşulları da yine ayrıntılı olarak inceler. *Kapital*'in III. cildinin, tefeci sermayesi, ticaret sermayesi ve para sermaye gibi son derece ilginç bölümleri üzerinde durmadan, en önemli bölümüne, *toprak rantı* teorisine geçmek zorundayız. Toprağın alanı sınırlı olduğuna göre, ve kapitalist ülkelerde, toprak bütünüyle bireysel özel mülk sahiplerinin ellerinde olduğuna göre, tanrımsal ürünlerin üretim fiyatları, ortalama kalitede toprak üzerinden değil, en kötü topraktan elde edilen ürünün maliyeti üzerinden belirlenir; belirleme, ortalama koşullar üzerinden değil de, ürünün pazara arzında en kötü koşullar dikkate alınarak yapılır. Bu fiyat ile, daha iyi topraktan (ya da daha iyi koşullar altında) elde edilen ürünün fiyatı arasındaki fark, *farklılık* rantını oluşturur. Bunu ayrıntılarıyla çözümleyerek ve bunun, farklı toprak parçalarının verimliliklerindeki farklardan ve toprağa yatırılan sermaye tutarlarının farklı oluşundan nasıl ileri geldiğini gösteren Marx, farklılık rantını yalnızca daha iyi topraktan ard arda daha kötü toprağa geçişlerde ortaya çıktığını kabul eden Ricardo'nun yanlışını tümüyle ortaya çıkarmaktadır. (Ayrıca, Rodbertus'un eleştirisinin son derece dikkati çekici olduğu *Artı-Değer Teorileri*'ne bakınız). Kaldı ki, tersine geçişler olabilir: Toprak, bir katagoriden diğerine geçebilir (tarımsal tekniklerdeki gelişmeler, kentlerdeki büyümeler, vb. nedenlerle); ve doğaya, kapitalizmin kusurlarını, sınırlandırmalarını ve çelişkilerinin suçunu yükleyen o berbat "azalan getiri yasası" temelinden yanlıştır. Üstelik, sanayiin bütün kollarında ve genellikle ulusal ekonomide kârın eşitlenmesi, tam bir rekabet özgürlüğü ile, sermayenin bir koldan diğerine serbestçe akışını öngörür. Oysa, toprağın özel mülkiyeti, bu serbest akışı engelleyen tekeli yaratır. Bu tekel

nedeniyle, sermayenin organik bileşiminin düşük ve bunun sonucu bireysel kâr oranının daha yüksek olduğu tarımsal ürünler, kâr oranının eşitlenmesinin oldukça serbest olduğu sürece girmezler. Bir tekelci olarak toprak sahibi, fiyatı ortalamanın üstünde tutabilir ve tekel fiyatı mutlak rantı doğurur. Farklılık rantı, kapitalizm altında kaldırılamaz ama mutlak rant kaldırılabilir: Örneğin bu, toprağın ulusallaştırılması ile devlet mülkiyeti haline getirilmesiyle yapılabilir. Böylece, özel toprak sahiplerinin tekeli yıkılır ve tarımda rekabetin daha tutarlı ve tam işlemesi sağlanabilir. Marx'ın işaret ettiği gibi, işte bunun için burjuva radikalleri tarih boyunca tekrar tekrar, toprağın ulusallaştırılması yolundaki bu ilerici burjuva talebi öne sürmüşlerdir; ne var ki bu talep burjuvazinin çoğunluğunu, bir başka tekeli, bugün özellikle önemli ve "hassas" bir tekeli –genel olarak üretim araçlarının tekelini– çok yakından çağrıştırabileceği nedeniyle adamakıllı korkutmuştur. (Sermaye üzerinden ortalama kâr oranı ve mutlak toprak rantı teorisinin oldukça popüler, özlü ve açık bir serimini 2 Ağustos 1862 tarihli Engels'e yazdığı bir mektupta* Marx kendisi yapmıştır. (Bkz. *Briefwechsel*, C. 3, s. 77-81; ayrıca 9 Ağustos 1862 tarihli mektup, s. 86-87.)

Toprak rantının tarihiyle ilgili olarak Marx'ın, emek rantının (köylü, beye ait toprağı işleyerek artı ürün yaratır) nasıl, ürün olarak ödenen ranta ya da aynı ranta (köylü, kendi toprağı üzerinde, artı-ürün yaratır ve bunu toprak beyine, "ekonomik olmayan zorlama" nedeniyle teslim eder) dönüştüğünü; daha sonra para ranta (meta üretiminin gelişmesi sonucu olarak paraya çevrilen aynı ranta –eski Rusya'da *obrak*–) ve en sonu, köylünün yerini, kiralanmış emeğin yardımıyla toprağı işleyen tarımsal girişimcinin aldığı kapitalist ranta dönüştüğünü gösteren çözümlemelerine de işaret etmek gerekir. "Kapitalist toprak rantının doğuşu" üzerine olan bu çözümleme ile bağıntılı olarak, Marx'ın tarımda kapitalizmin evrimi ile ilgili (Rusya gibi geri kalmış ülkeler için önem taşıyan) bir dizi derin düşünceye de dikkati çek-

* Marx-Engels, *Seçme Mektuplar*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul 1996, s. 168-172, Çeviren: Alaattin Bilgi.

mek gerekir. "Ayrıca, aynî-rantın para-ranta dönüşmesine, kendilerini para karşılığı kiraya veren mülksüz bir gündelikçiler sınıfının oluşumu, kaçınılmaz olarak eşlik etmekle kalmaz, hatta bu oluşum ondan önce meydana gelir. Bunların doğuşu sırasında, bu yeni sınıfın ancak arasıra ortaya çıktığı dönemde, rant ödemelerine tâbi, daha gönenç içindeki köylüler arasında, ücretli tarım emekçilerinin kendi hesaplarına sömürme göreneği zorunlu olarak gelişir, tıpkı feodal dönemlerde, daha hali vakti yerinde köylülerin kendilerinin de serf tutması gibi. Bu yolla, giderek, belli bir miktar servet biriktirme ve bizzat, gelecekteki kapitalistler haline dönüşme olanağı elde ederler. Böylece, toprakta bizzat çalışan eski zilyedler, gelişmesi, kırın sınırları ötesine de kapitalist üretimin genel gelişmesi ile belirlenen, kapitalist kiracılar için bir ana okulunun doğmasını bizzat sağlamış olurlar." (*Kapital*, III. Cilt, s. 701)

"Tarımsal nüfusun bir kısmının mülksüzleştirilmesi ve yerlerinden atılmaları, sanayi sermayesi için, yalnız, işçilerle, bunların yaşam araçlarını ve iş araçlarını serbest hale getirmekle kalmaz, bir iç pazar da yaratmış olur." (*Kapital*, I. Cilt,s. 778) Ayrıca, kırsal nüfusun yoksullaşması ve yıkımı, sermaye için, yedek bir emek ordusunun yaratılmasında rol oynar. Her kapitalist ülkede, "Tarımsal nüfusun bir kısmı işte bunun için devamlı olarak, kent ya da manifaktür proletaryasına dönüşme noktasında ve bu dönüşüm için uygun koşullar bekler durumdadır. ... Bu nispî artı-nüfus kaynağı böylece devamlı akış halindedir. ... Tarım işçisinin ücreti, bu nedenle, asgariye indirgenmiş durumdadır, ve bir ayağı daima sefalet batağına saplanmış haldedir." (*Kapital*, I. Cilt, s. 679-80) İşlediği toprağın köylünün özel mülkiyetinde olması, küçük ölçekli üretimin temelidir ve gelişmesinin ve klasik biçime ulaşmasının koşuludur. Ne var ki böyle küçük ölçekli üretim ancak, üretimin ve toplumun dar ve ilkel çerçevesiyle uyuşabilir. Kapitalizm altında, "köylülerin sömürüsü, sanayi proletaryasının sömürüsünden yalnız biçim bakımından farklıdır. Yoksa sömürücü aynıdır: Sermaye. Tek tek kapitalistler, tek tek köylüleri, ipotekler ve faizler yoluyla; kapitalist sınıf ise, köy-

lü sınıfını, devlet vergileri yoluyla sömürür" (*Fransa'da Sınıf Savaşımları*). "Köylünün küçük mülkiyeti şimdi sadece, kapitaliste topraktan kâr, faiz ve rant çekip almasına, köylünün kendisine de, nasıl edip de gündeliğini çıkarabileceğinin tasasını bırakmasına imkan tanıyan bir bahaneden başka bir şey değildir." (*18 Brumaire)*. Kural olarak köylü, kapitalist topluma yani kapitalist sınıfa bir şeyler terkeder; hatta, "özel mülk sahibi olma bahanesi altında, İrlanda'lı kiracı çiftçi düzeyine" düşme pahasına, ücretinin bir bölümünü bırakır. (*Fransa'da Sınıf Savaşımları*) "Küçük köylü mülkiyetinin egemen olduğu ülkelerde hububat fiyatlarının kapitalist üretim biçiminin egemen olduğu ülkelerden daha düşük olmasının nedenlerinden biri" acaba nedir? (*Kapital*, III. Cilt, s. 697) Bunun nedeni, köylünün, topluma, (yani kapitalist sınıfa) artı-ürününün bir kısmını bedavadan vermesidir. "Bu düşük fiyat (hububatın ve öteki tarımsal ürünün), hiçbir şekilde onların emek üretkenliğinin değil, üreticilerin sefaletlerinin bir sonucudur." (agy.) Kapitalizm altında, küçük ölçekli üretiminin normal biçimi olan küçük işletme sistemi, yozlaşır, çöker ve yokolur. "Parçalı toprak mülkiyeti doğası gereği, emeğin toplumsal üretici güçlerinin gelişmesini, emeğin toplumsal biçimlerini, sermayenin toplumsal yoğunlaşmasını, geniş ölçekli sığır yetiştiriciliğini ve bilimin ilerici uygulamasını kendi dışında tutar. Tefecilik ve bir vergi sistemi, bunu her yerde zayıflatmak zorunda bırakır. Toprak fiyatındaki sermaye harcaması, bu sermayeyi toprağın işlenmesinden geri çeker. Üretim araçlarının sonu gelmez bölük pürçüklüğü, ve üreticilerin kendilerinin de tek başına kalışları." Kooperatif toplulukları, yani küçük köylülerin birlikleri, son derece ilerici burjuva görevi görürlerken, bu eğilimi tümüyle atmaksızın, sadece onu zayıflatır; öte yandan unutmamak gerekir ki, bu kooperatif toplulukları, hali vakti yerinde köylüler için çok yararlı olurlarken, yoksul köylü yığınlarına çok az yararlı olmakta ya da hiç yararlı olmamaktadır; böylelikle birliklerin kendileri de ücretli emeğin sömürücüsü olurlar. "İnsan emeğinin korkunç israfı. Üretim koşulunun giderek elverişsiz hale gelmesi ve üretim araçlarının fiyatlarının yükselmesi

–toprak parçaları mülkiyetenin kaçınılmaz bir yasası." Tarımda, sanayide olduğu gibi, kapitalizm, üretim sürcenin ancak, "üreticinin kurban edilmesi" pahasına dönüştürür. "Kır emekçilerinin geniş bölgelere dağılmaları, bunların direnme güçlerini kırdığı halde, kent işçilerinin yoğunlaşmaları bu gücü artırır.Kent sanayilerinde olduğu gibi, modern tarımda da. Emeğin üretkenliğindeki artış harete geçirilen emek kitlesi, bizzat emek-gücünün israfı ve kemirilip tüketilmesi pahasına olur. Üstelik, kapitalist tarımdaki her gelişme, yalnız emekçiyi soyma sanatında değil, toprağı soyma sanatında da bir ilerlemedir. ... Kapitalist üretim, bu nedenle, teknolojiyi geliştirir ve ancak bütün zenginliğin asıl kaynağını, yani toprağı ve emekçiyi kurutarak çeşitli süreçleri toplumsal bir bütün içinde birleştirir." (*Kapital*, I. Cilt, Onbeşinci Bölüm, Onuncu Kesim: Büyük Sanayi ve Tarım. s. 480 ve devamı)

Sosyalizm

Yukarıdaki çözümlemelerde açıkça görülmektedir ki Marx, kapitalist toplumun, sosyalist topluma dönüşümünün kaçınılmazlığını, tamamen ve münhasıran, çağdaş toplumun gelişmesi üzerine olan ekonomik yasadan çıkarmaktadır. Marx'ın ölümünden beri, yarım yüzyıl boyunca, binlerce biçim içerisinde, gitgide artan bir hızla ilerleyen, geniş ölçekli sanayideki büyümeyle, kapitalist kartellerle, sendikalarla, tröstlerle olduğu kadar, mali sermayenin boyutları ve kudretindeki dev artışla kendini çarpıcı biçimde ortaya koyan emekteki toplumsallaşma, sosyalizmin kaçınılmaz doğuşunun bellibaşlı maddi temelini sağlamaktadır. Bu dönüşümün entelektüel ve moral itici gücü ve yürütücüsü, bizzat kapitalizmin eğittiği proletaryadır. Gitgide zenginleşen bir içerik kazanan ve türlü türlü biçimler içerisinde ifadesini bulan proletaryanın burjuvaziye karşı mücadelesi, kaçınılmaz olarak, politik iktidarın proletarya tarafından ele geçirilmesine (proletarya diktatörlüğüne) doğru yönelmektedir. Üretimin toplumsallaşması ancak, üretim araçlarının toplumun malı olmasına, "mülksüzleştirenlerin mülksüzleştirimesi"ne yol açmak

zorundadır. Emeğin üretkenliğindeki muazzam artış, daha kısa işgünü, küçük ölçekli, ilkel ve birbirinden kopmuş üretimin kalıntalarının ve yıkımının yerini, kollektif ve gelişkin emeğin alması – işte bütün bunlar, bu dönüşümün doğrudan sonuçlarıdır. Kapitalizm her zaman tarım ile sanayi arasındaki bağları koparır; ancak aynı zamanda da gösterdiği büyük gelişmeyle bu bağların yeni öğelerini hazırlar; bilimin bilinçli olarak uygulanması, kolektif emeğin yoğunlaşması, insan emeğinin yeniden dağılımı (böylece, hem kırsal kesimin geriliğine, soyutlanmışlık ve barbarlığa, büyük kentlerde geniş halk kitlelerinin anormal yoğunlaşmasına son verir) temeline dayanarak, sanayi ve tarım arasındaki birliği hazırlar. Yeni bir aile biçimi, kadının toplum içindeki statüsünde ve genç kuşağın yetiştirilmesinde yeni koşullar, bugünkü kapitalizmin en yüksek biçimlerince hazırlanır: Kadınların ve çocukların emeği, ataerkil ailenin kapitalizm tarafından parçalanması, kaçınılmaz olarak modern toplumda, en iğrenç, en korkunç ve en yıkıcı biçimleri ile görülür. Böyle olmakla birlikte, "büyük sanayi, üretim sürecinde, kadınlara, gençlere ve her iki cinsiyetten çocuklara, ev alanının dışında önemli bir rol vermekle, daha üst düzeyde bir aile şekli ve cinsiyetler arası ilişki konusunda yeni bir ekonomik temel yaratır. Cermen-hıristiyan aile şeklini mutlak ve değişmez saymak, bir arada alındığı zaman bir dizi tarihsel gelişmenin halkları olan eski Roma, Yunan ya da Doğu aile şekline bu özelliği vermek kadar saçmadır. Ayrıca, her iki cinsiyetten ve her yaştan bireylerden oluşan kolektif çalışma grubunun, uygun koşullar altında, zorunlu olarak, insanı yetiştiren bir kaynak halini alacağı açık bir gerçektir; oysa üretim sürecinin işçi için değil, işçinin üretim süreci için varolduğu, kendiliğinden ortaya çıkan, zalim ve kapitalistçe şekliyle bu durum, durmadan çevreye veba mikrobu gibi yayılan bir yozlaşma ve kölelik kaynağı olur." (*Kapital*, I. cilt, onbeşinci Bölüm, s. 466-467). "gelecekteki eğitimin tohumu, fabrika sistemi içinde atılmış ve filizlenmeye başlamıştır; bu tür bir eğitimle belli bir yaşın üzerindeki her çocuk üretici işi, öğrenim ve jimnastik

ile birlikte yürütecek ve bu yalnızca üretimdeki etkinliğin artırılmasında bir yöntem olarak değil, tam anlamıyla gelişmiş bir insan yetiştirilmesinde tek yöntem olarak uygulanacaktır." (Agy, s. 461)

Marx'ın sosyalizmi, ulusallık sorunu ile devlet sorununu aynı tarihsel temele oturtur; bu yalnız, geçmişi açıklamak anlamında değil, geleceğin cüretli bir öngörüsü ve başarıyla gerçekleştirilmesi için gözüpek pratik bir eylem adına da yapar. Uluslar, kaçınılmaz olarak, toplumsal gelişmede burjuva çağının bir ürünü ve biçimidir. İşçi sınıfı, *"kendini ulus içerisinde oluşturmaksızın"*, *"ulusal"* olmaksızın, (sözcüğün, burjuva anlamında değil elbette) güçlenemez, olgunlaşamaz ve biçimlenemezdi. Ne var ki Kapitalizmin gelişmesi, gitgide ulusal sınırları parçalamakta, ulusal yalnızlığa son vermekte ve ulusal uzlaşmaz karşıtlık yerine, sınıf karşıtlığını koymaktadır. İşte bu nedenle, gelişmiş kapitalist ülkelerde, *"işçilerin vatanı yoktur"* ve işçilerin "birleşik eylemi"; en azından uygar ülkelerde, "proletaryanın kurtuluşu için başta gelen koşullardan biridir" sözleri tamamen doğrudur. *(Komünist Parti Manifestosu)*. Örgütlü baskı ve zorbalık demek olan devlet; toplumun belli bir gelişme aşamasında ve toplumun uzlaşmaz sınıflara bölündüğü sırada; görünüşte toplumun üzerinde duran ve bir ölçüde toplumdan ayrı olan bir *"otorite"* olmaksızın toplumun varlığını sürdüremiyeceği zaman ortaya çıkmıştır. Sınıf çelişkilerinden çıkmış olan devlet, "en güçlü sınıfın, iktisadi bakımdan egemen olan ve bunun sayesinde, siyasi bakımdan da egemen sınıf durumuna gelen ve böylece ezilen sınıfı boyunduruk altında tutmak ve sömürmek için yeni araçlar kazanan sınıfın devleti" olur. "İşte bundan ötürüdür ki, antik devlet, her şeyden önce, köleleri boyunduruk altında tutmak için, köle sahiplerinin devletiydi; tıpkı feodal devletin, serf ve angaryacı köylüleri boyunduruk altında tutmak için soyluların organı ve modern temsili devletin, ücretli emeğin sermaye tarafından sömürülmesi aleti olması gibi." (Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni,* Sol Yayınları, Ankara, 1976, s. 219. Bu ya-

pıtta yazar; kendisinin ve Marx'ın görüşlerini açıklamıştır.) Burjuva devletinin, en özgür ve en ilerici biçimi olan demokratik cumhuriyet bile, bu gerçeği hiçbir şekilde bir yana itemez, sadece biçimini değişirir (hükümet ile borsa arasındaki ilişkiler, bürokrasi ile basının –doğrudan ve dolaylı– yozlaşmaları, vb. gibi). Sınıfların ortadan kaldırılması yoluyla sosyalizm, devletin de ortadan kalkmasına yol açacaktır. *Anti-Dühring*'de Engels şunları yazar: "Devletin gerçekten tüm toplumun temsilcisi olarak göründüğü ilk eylem –üretim araçlarına toplum adına el koyması– aynı zamanda, onun devlet olarak kendine özgü son eylemidir de. Bu devlet iktidarının toplumsal ilişkilere müdahalesi, bir alandan sonra bir başkasında gereksiz hale gelir, ve o zaman ister istemez uykuya dalar. Kişilerin hükümeti, yerini, şeylerin idaresi ve üretim işlemlerinin yönetimine bırakır. Devlet 'ilga' edilmez, söner." "Üreticilerin özgür ve eşitçi birlik temeli üzerinde üretimi yeniden düzenleyecek olan toplum, bütün devlet aygıtını, bundan böyle kendine layık olan yere bir kenara atacaktır: Eski Eserler Müzesine, çıkrık ve tunç baltanın yanına." (Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, s. 221)

En sonu, mülksüzleştirenlerin mülksüzleştirilmesi döneminde varlıklarını sürdürmeye devam edecek olan küçük köylülük konusunda, Marx'ın sosyalizminin tutumuyla ilgili olarak, Engels'in, Marx'ın görüşlerini de ifade eden şu açıklamasına değinmemiz yerinde olacaktır: ".. iktidara geçtiğimizde, büyük toprak sahipleri için yapmak zorunda kalacağımız gibi, küçük köylüleri (karşılığını ister ödeyerek, ister ödemeyerek) zorla kamulaştırmayı aklımızdan bile geçiremeyeceğimiz de bir o kadar açıktır. Küçük köylü karşısındaki ödevimiz, ilkin, onu buna zorlayarak değil, ama örnekler aracılığıyla buna götürerek ve toplumun yardımını onun buyruğu altına koyarak, onun bireysel mülkiyeti ve işletmesini, kooperatif işletmelere dönüştürmektir. O zaman, kuşku yok ki küçük köylüye bugün bile açıkça anlaması gereken, gelecekteki çıkarını gösterebilecek geniş araçlara sahip olacağız." (Engels, *Fransa'da ve Almanya'da Köylü Sorunu*, Sol

Yayınları, Ankara 1975, s. 424. Bu kitabın Rusça çevirisinde yanlışlar vardır. Orijinali *Die Neue Zeit*'tadır.)*

PROLETARYANIN SINIF SAVAŞIMI TAKTİKLERİ

Daha 1844-45'de eski materyalizmin temel eksikliklerinden birini, yani, pratik devrimci faaliyetin koşullarını ya da önemini anlamadaki yetersizliğini inceledikten sonra Marx, teorik çalışmalarının yanısıra, bütün hayatı boyunca, proletaryanın sınıf mücadelesinin taktik sorunlarına devamlı bir dikkat göstermişti. Bu konu üzerindeki çok geniş bir malzeme yığını Marx'ın *bütün* yapıtlarında, özellikle de, 1913'de yayımlanan dört ciltlik Marx-Engels yazışmalarında bulunmaktadır. Bu malzeme hâlâ, bir araya getirilmekten, toplanmaktan, incelenmekten ve üzerinde çalışılmaktan uzaktır. Bu nedenle biz burada çok genel ve kısa açıklamalarla ve Marx'ın *bu yön* olmaksızın materyalizmin noksan, tek yanlı ve yaşamdan uzak kalacağı konusundaki haklı görüşüne vurgulama yapmakla yetinmek durumundayız.

Marx, proleter taktiklerin temel görevini, kendi materyalist diyalektik anlayışının bütün postulaları ile tam bir uyum içerisinde tanımlamıştır. Belli bir toplumda istisnasız bütün sınıfların karşılıklı ilişkilerinin hepsinin nesnel bir biçimde gözününde bulundurulması ve dolayısıyla da sözkonusu toplumun gelişmesi aşaması ile, bu toplumla diğer toplumlar arasındaki karşılıklı ilişkiler dikkate alınarak ancak, ileri bir sınıfın benimseyeceği doğru taktiklere gerekli temel sağlanabilir. Aynı zamanda, bütün sınıflar ve bütün ülkeler, durağan olarak değil dinamik olarak, yani hareketsiz-

* *Die Neue Zeit* (Yeni Zamanlar) 1833'ten 1923'e kadar Stuttgart'da yayımlanan Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin teorik gazetesi. 1917 Ekimine kadar editörü Kautsky idi, daha sonra Heinrich Cunow onun yerini aldı. 1885-95 arası Marx ve Engels'in makaleleri derginin sütunlarında yer aldı. Engels sık sık editörlere tavsiyelerde bulunuyor ve Marksizmden saptıkları için kendilerini sert biçimde eleştiriyordu. Dergi ayrıca, Franz Mehring'in, Paul Lafargue'ın, G. V. Plekhanov'un ve diğer işçi sınıfı hareketi önde gelenlerinin yazılarını yayımlıyordu. 1890'lı yıllarda, Engels'in ölümünden sonra revizyonistlerin makalelerini yayımlamayı adet haline getirdi. Birinci Dünya Savaşı (1914-18)'nda dergi, sosyal-şovenistleri destekleyerek merkezci bir tutum takındı.

lik halinde değil (yasaları, her sınıfın varlığının ekonomik koşullar ile belirlendiği) hareket içerisinde ele alınır. Hareket de yalnız geçmiş açısından değil, gelecek açısından, aynı zamanda da sadece yavaş değişimleri gören "evrimcilerin" vülger kavrayışına uygun olarak değil, diyalektik olarak görünür: "Bu oylumdaki değişmelerde, yirmi yıl, bir günden fazla değildir," diye yazıyordu Marx Engels'e, "gerçi daha sonraları, içersinde yirmi yılın yoğunlaştığı günler gelebilir." (*Briefwechsel*, cilt III, s. 127) Gelişmenin her aşamasında, her anında, proleter taktikler, insan tarihinin bu nesnel kaçınılmaz diyalektiğini hesaba katmalı; bir yandan, sınıf bilincini geliştirmek, ileri sınıfın gücünü ve mücadele kapasitesini artırmak için, sözde "barışçıl" gelişme adı verilen politik durgunluk ve gevşeklik dönemlerinden yararlanmalı; öte yandan da, bu yararlanma çabalarının bu sınıfın hareketlerinin *"nihai amacına"*, ve *"içerisinde yirmi yılın yoğunlaştığı"* o büyük günlerde, üzerine düşen büyük görevleri yerine getirmek için bu sınıfta yaratılacak bilinçlenmeye yöneltmelidir. Bu bağlamda Marx'ın tezlerinden ikisi özel bir önem taşır: Bunlardan birisi *Felsefenin Sefaleti*'nde bulunur ve proletaryanın ekonomik mücadelesi ve ekonomik örgütlenmesi ile ilgilidir; diğeri ise *Komünist Manifesto*'da bulunur ve, proletaryanın politik görevleri ile ilgilidir. Birinci tez şöyledir: "Geniş ölçekli sanayi, birbirini tanımayan bir yığın insanı tek bir yerde yoğunlaştırır. Rekabet bunların çıkarlarını birbirinden ayırır. Ancak, ücretlerin korunması patronlarına karşı bu ortak çıkar onları ortak bir direnme düşüncesinde birleştirir: Birlik olma... başlangıçta birbirinden kopuk olan birlikle, gruplar haline gelirler... ve daima birleşmiş sermaye ile yüzyüze kalmaları ile, birliğin korunması onlar için (yani işçiler için) ücretlerin korunmasıdan daha gerekli hale gelir. ... Bu mücadelede –gerçek bir iç savaşta– yaklaşmakta olan kavga için gerekli bütün öğeler birleşir ve gelişir. Bir kez bu noktaya ulaşıldığında, birlik, siyasal bir niteliğe bürünür." Burada biz, birkaç on yıl sürecek ekonomik mücadelenin ve sendika hareketinin, proletaryanın güçlerini *"geleceğin savaşına"* hazırlayan uzun bir dönemin programını ve taktiklerini buluruz. Bununla yan yana, Marx ile Engels'in, İngiliz işçi hareketinin

örneklerine yapmış oldukları pek çok göndermeleri koymak gerekir; sınaî "refahın" nasıl işçileri *"satın alma"* girişimlerine yol açtığını (*Briefwechsel,* Cilt I. s. 136), mücadeleden vazgeçirmeye çalıştığını; bu refahın nasıl olupta genellikle *"işçileri ahlaktan uzaklaştırdığını"* (Cilt II. s. 218); İngiliz proletaryasının nasıl "burjuvalaştığını" – "bütün ulusların bu en burjuvası, açıkça, en sonu, burjuvazinin yanında, bir burjuva aristokrasisine ve bir burjuva proletaryasına sahip olmayı amaçladığını" (Cilt II. s. 290); "onun 'devrimci enerjisinin' nasıl uykuya daldığını (Cilt III. s. 124); "İngiliz işçilerinin, görünüşteki burjuva kirlenmesinden kendilerini kurtarmak" için ne kadar uzun bu süre gerektiğini (Cilt. s. 127); İngiliz işçi hareketinin nasıl "Çhartist hırstan yoksun kaldığını" (1866, Cilt III., s. 305); İngiliz işçi liderlerinin nasıl, "radikal burjuvazi ile işçi" arasında, ortalık yerde bulunan bir tip haline geldikleri (Holyoak'a gönderme, Cilt IV. s. 209); nasıl İngiliz tekelciliği nedeniyle ve bu tekelcilik devam ettiği sürece "İngiliz işçilerinin yerlerinden kımıldayamayacaklarını" (Cilt IV. s. 433) bu örnekler arasında buluruz. İşçi sınıfı hareketinin bu genel çizgisi (ve sonucu) ile bağıntılı olarak ekonomik mücadelenin taktikleri burada dikkati çeken bir genişlikte, ayrıntılı, diyalektik ve gerçekten devrimci açıdan ele alınmıştır.

Komünist Manifesto, politik mücadele taktiklerinin temel Marksist ilkesini saptamıştır: "Komünistler, işçi sınıfının acil hedeflerine ulaşılması ve o andaki çıkarlarının gerçekleştirilmesi için mücadele ederler; ancak, bugünkü hareket içerisinde, bu hareketin geleceğini temsil ettikleri gibi, ona gözkulak da olurlar." İşte bunun için 1848'te Marx, Polonya'da, *"Tarımsal Devrim"* partisinin, *"1846'da Krakov ayaklanmasını düzenleyen partiyi"* destekledi. 1848'de ve 1849'da Almanya'da, aşırı devrimci demokrasiyi destekledi ve daha sonra, taktikler konusunda söylemiş olduklarından hiç geri adım atmadı. Alman burjuvazisine, *"daha başlangıçta halka ihanet etme eğiliminde olan"* (Ancak köylülükle olan bir ittifak, burjuvaziye görevlerini tam olarak yerine getirme olanağını verebilirdi.) "Ve eski toplumun taçlı temsilcileri ile uzlaşmaya" hevesli bir öğe olarak baktı. Alman burjuvazisinin, bur-

juva-demokratik devrim dönemindeki sınıfsal tutumunun analizini Marx şöyle özetler –şunu da belirtmek gerekir ki bu analiz, toplumun hareket halinde ve üstelik, geriye doğru yönelmiş olarak değil, bütün hareketliliği içerisinde inceleyen bir materyalizm örneğidir: "Kendine güvenmeksizin, halka güven duymaksızın, yukarıdakilere homurdanan, aşağıdakiler önünde titreyen... dünyanın estirdiği fırtınadan sinmiş... hiçbir bakımdan enerjisi olmayan, her bakımdan aşırmacı... girişkenlikten yoksun... bunakça çıkarları uğruna kendini sağlıklı bir halkın ilk gençlik dürtülerini yönlendirmeye ve saptırmaya mahkum olmuş gören berbat bir moruk..." *(Neue Rheinische Zeitung,* 1848; Bkz: *Literarischer Nachlass*, Cilt III, s. 212.) Yirmi yıl kadar sonra, Marx, Engels'e yazdığı bir mektupta (*Briefwechsel*, cilt III. s. 224), 1848 devriminin başarısızlık nedeninin, burjuvazinin, barış içinde köleliği, özgürlük için savaşma umuduna yeğlemesi olarak ilan etmişti. 1848-49 devrimci dönemi sona erdiğinde Marx, her türlü devrimcilik oyunu girişimine karşı çıktı (Schapper ve Willich'e karşı savaşması), görünüşte "barışçı" yoldan, yeni devrimlere hazırlanmakta olan yeni dönemde çalışma olanağı üzerinde ısrar etti. Marx'ın, bu çalışmanın hangi espri içerisinde yürütülmesini istediği, gericiliğin en karanlık döneminde, 1856'da, Almanya'daki durumu değerlendirmesinde görülür: *"Almanya'da her şey, proleter devrimin, Köylü Savaşı'nın ikinci baskısı ile desteklenmesi olanağına bağlıdır."* (*Briefwechsel*, Cilt II. s. 108). Almanya'da (burjuva) demokratik devrimin tamamlanmadığı sürece Marx bütün dikkatini, köylülüğün demokratik gelişmesi üzerine sosyalist proletaryanın taktiklerine yoğunlaştırdı. Lassalle'ın tutumunu, "nesnel olarak ... Prusya uğruna, tüm işçi hareketine ihanet" olarak kabul etti (Cilt III. s. 210); şunu da belirtmek gerekir ki; Lassalle, Junkerlerin ve Prusya milliyetçiliğinin faaliyetlerine karşı hoşgörülü davrandığı için böyle düşünüyordu. Engels 1865'de, basına verilmesi düşünülen ortak demeç konusunda Marx ile görüş alışverişinde bulunurken: "Tarımın ağır bastığı bir ülkede, ... sanayi proletaryası adına burjuvaziye yalnız başına saldırıya geçmek, fakat, büyük feodal aristokrasisinin kırbacı altındaki kırsal proletaryanın ataerkil sömürüsüne

tek bir sözcükle bile değinmemek korkaklıktır." (Cilt III. s. 217) 1864'den, 1870'e kadar, Almanya'da burjuva demokratik devriminin tamamlandığı dönemde, Prusya ve Avusturya sömürücü sınıfların, bu devrimi şu ya da bu yoldan *tepeden inme* bir biçimde tamamlama çabasına düştükleri dönemin sona ermesi sırasında Marx yalnız Bismark ile cilveleşen Lassalle'ı kınamakla kalmamış, "Avusturyacılığa" ve partikülarizme kayan Liebknecht'i de düzeltmiştir; Marx, hem Bismark ile hem de Avusturyacılar ile eşit sertlikte savaşabilecek devrimci taktikler istiyordu; bu taktikler, "galip gelene", Prusya Junkerlerine uymayacak ama, Prusya askeri zaferlerinin yarattığı temel üzerinde de ona karşıdevrimci mücadeleyi hemen yenileyecek taktikler olacaktı. *(Briefwechsel,* Cilt III. s. 134, 136, 147, 179, 204, 210, 215, 418, 437, 440-41.) Enternasyonal'in 9 Eylül 1870 Kongresi'ndeki ünlü konuşmasında Marx, Fransız proleteryasını zamansız bir ayaklanmaya karşı uyarmıştı; ancak yine de ayaklanma başlayınca (1871) Marx, kitlelerin "gökleri titreten" devrimci inisiyatifini canıgönülden selamlamıştır (Marx'ın, Kugelmann'a, mektubu). Bu durumda devrimci eylemin yenilgisi, başka birçok durumda olduğu gibi, Marksist diyalektik materyalizm açısından, proletarya savaşımının genel gidişi ve sonuçları içerisinde, işgal edilmiş mevzilerin terkedilmesinden ve savaşmaksızın teslim olmaktan daha ehvenişerdi. Böyle bir teslimiyet, proletaryanın moralini bozabilir ve onun mücadele gücünü zayıflatabilirdi. Siyasal durgunluğun hüküm sürdüğü ve burjuva yasallığının egemen olduğu dönemlerde, yasal mücadele yollarının kullanılmasının değerini iyi takdir eden Marx, 1877 ve 1878'de, *Sosyalistlere Karşı Yasa*'nın yürürlüğe konulmasından sonra, Most'un *"devrimci sözlerini"* şiddetle eleştirirken, bir yandan, daha fazla şiddetle değilse bile, bir süreden beri, *Sosyalistlere Karşı Yasa*'ya karşı, azimle, kararlılıkla, devrimci bir ruhla ve illegal mücadeleye başvuracağını gösterir biçimde ortaya koymayan Sosyal Demokrat Parti yetkililerine saldırmıştır. (*Briefwechsel,* Cilt IV. s. 397, 404, 418, 422, 424; ayrıca, Sorg'a yazdığı mektuplarla karşılaştırınız.)

Temmuz-Kasım 1914'te yazılmıştır.

1915'te ilk kez *Granat Encyclopaedia*'da yayımlanmıştır.

V. İ. Lenin

FRIEDRICH ENGELS

Ah, nasıl bir zekâ meşalesi söndü,
Ah, nasıl bir yürek durdu.
N. Nekrasov

5 Ağustos (eski tarihle 24 Haziran) 1895'te Friedrich Engels, Londra'da öldü. Dostu (1883'te ölen) Karl Marx'tan sonra Engels, bütün uygar dünyada, modern proletaryanın en dikkate değer bilim adamı ve öğretmeniydi. Kaderin, Karl Marx ve Friedrich Engels'i bir araya getirdiği andan itibaren, iki arkadaşın yaşamları boyunca yarattıkları yapıtları, her ikisinin de ortak davası haline geldi. Ve bu nedenle, Friedrich Engels'in proletarya uğruna neler yapmış olduğunu anlamak için, çağdaş emekçi sınıf hareketinin gelişmesi yolunda Marx'ın çalışmalarının belirleyici önemi konusunda açık bir fikre sahip olmak gerekir. Marx ile Engels, işçi sınıfı ve bu sınıfın taleplerinin, kaçınılmaz olarak burjuvazi ile birlikte proletaryayı yaratan ve örgütleyen halihazır ekonomik sistemin zorunlu bir sonucu olduğunu ilk gösterenlerdir. Onlar, insanlığı onu halen ezmekte olan kötülüklerden kurtaracak olanın, asil ruhlu bireylerin iyi niyetli çabaları değil, örgütlenmiş proletaryanın sınıf savaşımı olduğunu gösterdiler. Marx ile Engels, bilimsel çalışmalarıyla, sosyalizmin, hayalcilerin bir icadı olmadığı ama modern toplumdaki üretici güçlerin gelişmesinin nihai bir amacı ve kaçınılmaz bir sonucu olduğunun ilk açıklamasını yaptılar. Şimdiye değin bütün yazılı tarih, belli toplumsal sınıfların diğer sınıflar üzerinde, birbirini izleyen egemenlik ve za-

ferlerinin tarihi olmuştur. Ve bu, sınıf savaşımları ve sınıf egemenliğinin temeli olan özel mülkiyet ve anarşik toplumsal üretim yok oluncaya kadar sürecektir. Proletaryanın çıkarları bu temellerin yıkılmasını gerektirir; bu nedenle, örgütlü emekçilerin sınıf bilinçli sınıf savaşımı, bunlara karşı yönetilmelidir. Ve her sınıf savaşımı bir politik savaşımdır.

Marx ile Engels'in bu görüşleri şimdi, kendi kurtuluşları için mücadele eden bütün proleterler tarafından benimsenmiştir. Ne var ki, bin sekiz yüz kırklarda, iki arkadaş, zamanın sosyalist literatürüne ve hareketlerine katıldıkları zaman bu gibi düşünceler tamamen yeniydi. O sıralar, siyasal özgürlük mücadelesine ya da kralların despotluğuna, polise ve ruhban sınıfına karşı mücadeleye girişen yetenekli ya da yeteneksiz, dürüst ya da dürüst olmayan pek çok insan vardı; ama bunlar, burjuvazinin çıkarları ile proletaryanın çıkarları arasında uzlaşmaz bir zıtlık bulunduğunu göremiyorlardı ve emekçilerin bağımsız bir kuvvet olarak hareket etmeleri gerektiğini kabul etmiyorlardı. Öte yandan, egemen sınıfları, şimdiki toplumsal düzenin adil olmadığına inandırmanın yeterli olacağına ve bunu başarınca da, yeryüzünde barışın ve genel gönencin hemen kuruluvereceğine bel bağlayan ve içlerinde dâhiler de bulunan pek çok uyurgezer de vardı. Bunlar, savaşımsız bir sosyalizmin rüyasını görüyorlardı. En sonu, zamanın sosyalistlerinin ve işçi sınıfı dostlarının hemen hepsi genellikle proletaryaya bir *çıban* gözüyle bakıyorlar ve sanayideki büyüme ile birlikte bu çıbanın büyüdüğünü dehşetle seyrediyorlardı. Bunların hepsi de bu yüzden, sanayinin ve dolayısıyla proletaryanın gelişmesini, yani "tarih çarkını" durduracak yollar arıyorlardı. Marx ile Engels, proletaryanın gelişmesi konusundaki yaygın korkuyu paylaşmak şöyle dursun, tam tersine, bütün umutlarını proletaryanın sürekli büyümesine bağlamışlardı. Proletaryanın sayısı ne kadar büyük olursa, devrimci bir sınıf olarak gücü de o kadar büyük olurdu ve böylece, sosyalizmin kurulması o denli yakın ve olanaklı hale gelirdi. Marx'la Engels'in işçi sınıfına

yaptığı hizmetler şu birkaç sözcükle de ifade edilebilir: Her ikisi de, işçi sınıfına kendini tanımayı, kendi bilincine varmayı öğretmişler; hayaller yerine bilimi koymuşlardır.

İşte bunun için Engels'in adı ve yaşamı her işçi tarafından bilinmelidir. İşte bunun içindir ki, bütün yayınlarımızda olduğu gibi, Rus işçi sınıfının bilincini uyandırmayı amaçlayan bu makaleler derlemesinde de modern proletaryanın iki büyük öğretmeninden biri olan Friedrich Engels'in yaşamını ve çalışmalarını özetlemek gerekir.

* * *

Engels, 1820 yılında Prusya Krallığı'nın Ren eyaletindeki Barmen'de doğdu. Babası bir imalatçıydı. 1838'de Engels, Jimnazyumdaki öğrenimini tamamlamadan, aile koşullarının zorlamasıyla, Barmen'deki ticari firmaların birine memur olarak girdi. Girdiği bu ticari işler Engels'in bilimsel ve politik eğitimini sürdürmesine engel olmadı. Daha lisedeyken otokrasi ile bürokrasinin uygulandığı zorbalıktan nefret etmeye başlamıştı. Felsefe çalışmaları onu daha da ileri götürdü. O sıralar Hegel öğretisi, Alman felsefesine egemendi; Engels de onun izleyicileri arasına katıldı. Ne var ki Hegel'in kendisi de zorba Prusya devletinin hayranlarındandı ve her ne kadar Berlin Üniversitesi'nde onun hizmetinde ise de Hegel'in *öğretisi* devrimciydi. Hegel'in insan aklına ve onun haklarına inancı ile, Hegelci felsefenin temel tezleri; yani evrenin sürekli değişme ve gelişme süreci içerisinde bulunması düşüncesi, mevcut devlet düzeniyle uyuşmayı reddeden Berlinli filozofun izleyicilerini, bu devlet düzenine ve dolayısıyla, mevcut yanlışlıklara ve sürüp giden kötülüklere karşı mücadele fikrinin köklerinin bu evrensel ve sonsuz gelişmenin yasası içinde bulunduğu düşüncesine götürdü. Mademki her şey gelişiyor ve değişiyordu, mademki bazı kurumların yerini başka kurumlar alıyordu; öyleyse, Prusya kralının ya da Rus çarının mutlakiyetinin ya da önemsiz bir azınlığın, büyük çoğunluğun sırtından durmadan

zenginleşmesinin burjuvazinin halk üzerindeki egemenliğinin sonsuza dek sürüp gitmesi nasıl olabilirdi?

Hegel felsefesi aslında, aklın ve düşüncenin gelişmesinden söz ediyordu; yani *idealist* bir felsefeydi. Bu felsefe, aklın gelişmesinden, doğanın, insanın, toplumsal ilişkilerinin gelişmesini açıklıyordu. Marx ile Engels, Hegel'in sonsuz gelişme süreci fikrini alıkoyarak* önyargıyla kabul edilen idealist yaklaşımı reddettiler; hayatın gerçeklerine dönerek bunların, doğanın gelişmesini açıklayan şeyin insan aklının gelişmesi değil; tam tersine, aklın gelişmesini, doğadan, maddeden çıkartmak gerektiği kanısına vardılar...

Hegel ve diğer Hegelcilerden farklı olarak Marx ile Engels, materyalist idiler. Dünyaya ve insanlığa materyalist açıdan bakarak, maddi nedenlerin, doğadaki bütün olguların temelinde bulunması gibi, insan toplumunun bütün gelişmesinin de, maddi, üretken güçlerinin gelişmesi tarafından koşullandırıldığını gördüler. Üretken güçlerin gelişmesi, insanoğlunun gereksinimlerinin karşılanması için gereken nesnelerin üretilmeleri sırasında insanların birbirleriyle olan ilişkilerine bağlı bulunmaktadır. Toplumsal hayatın bütün olguları, insanoğlunun bütün özlemleri, düşünceleri ve yasaların açıklanması işte bu ilişkilerde yatar. Üretken güçlerdeki gelişme, özel mülkiyete dayalı toplumsal ilişkileri yaratır; ancak, biz şimdi görüyoruz ki, üretken güçlerdeki bu aynı gelişme, çoğunluğu mülkiyetten yoksun kılarken, bunun küçük bir azınlığın elinde toplanmasına yol açıyor. Böylece, modern toplumsal düzenin temeli olan mülkiyeti ortadan kaldırıyor ve Sosyalistlerin kendilerine hedef olarak seçtikleri şeye doğru yürümüş oluyor; Sosyalistler için artık yapılacak tek şey, bu toplumsal güçlerden hangisinin, modern toplumdaki durumu bakımından sosyalizmi oluşturabileceğini saptamak ve bu toplumsal güce, kendi çı-

* Marx ile Engels, entelektüel gelişmelerinde büyük Alman filozoflarına, özellikle de Hegel'e çok şey borçlu olduklarını sık sık belirtmişlerdir. "Alman felsefesi olmasaydı," diyor Engels, "bilimsel sosyalizm olamazdı."

karlarının ve tarihi misyonlarının bilincini vermek kalıyor. Bu güç proletaryadır. Engels bunu İngiltere'de, babasının ortağı olduğu ticari bir firmada çalışmak üzere, İngiliz sanayisinin merkezi olan Manchester'e yerleştiği 1842 yılında anlıyor. Burada Engels sadece fabrikanın idare binasında oturup çevresini seyretmekle kalmıyor, işçilerin balık istifi oturduğu gecekondu mahallelerini de dolaşıyor, buralarda o, işçilerin içinde bulundukları fakirliği ve sefaleti kendi gözleriyle görüyor. Ancak kendisini, sırf kişisel gözlemlerle sınırlı tutmuyor. İngiliz işçi sınıfının içerisinde bulunduğu koşulları gözler önüne seren bütün yazılanları okuyor, bulabildiği bütün resmi dökümanları inceliyor. Bu inceleme ve gözlemlerinin meyvesi, 1845 yılında yayımlanan *İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu* oluyor. Engels'ten önce de pek çok kimse proletaryanın çektiği ıstırapları anlatmış ve onlara yardım etmek gereğine işaret etmişti ama, Engels *yalnız* proletaryanın ıstırap çeken bir sınıf olduğunu söylemekle yetinmemiş, gerçekte, proletaryanın bu utanç verici ekonomik koşulunun onu dayanılmaz bir biçimde ileri doğru ittiğini ve nihai kurtuluşu için savaşım vermeye zorladığını da *ilk kez* söyleyen kimse olmuştur. Ve bu savaşan proletarya *kendi kendisinin yardımcısı olacaktır*. İşçi sınıfının politik hareketi kaçınılmaz olarak emekçileri, kurtuluşlarının tek yolunun sosyalizm olduğunu anlamaya götürecektir. Öte yandan sosyalizm ancak, işçi sınıfının politik mücadelesinin amacı haline geldiği zaman bir güç halini alacaktır. Engels'in, İngiltere'de işçi sınıfının yaşam koşulları üzerine olan kitabının ana fikirleri işte bunlardır; bugün bütün düşünen ve savaşan proletaryanın benimsediği bu düşünceler o sıralar çok yeniydi. Bu düşünceler, İngiliz proletaryasının içine düştüğü sefaleti tamamen doğru ve çarpıcı biçimde ama çekici bir üslupla kaleme alınmıştı. Bu kitap, kapitalizmin ve burjuvazinin müthiş bir suçlanmasıydı ve çok derin etkiler bırakmıştı. Engels'in kitabı, modern proletaryanın içinde bulunduğu durumu en iyi biçimde sergileyen bir belge olarak her yerde anılmaya başladı. Ve

gerçekten de, ne 1845'ten önce ne de sonra, işçi sınıfının içerisinde bulunduğu sefaleti bu kadar çarpıcı ve gerçekçi bir sergilenmesi yapılmamıştır.

Engels'in sosyalist oluşu ancak İngiltere'ye gelişinden sonradır. Manchester'de, o sırada İngiliz işçi hareketlerine faal olarak katılan kimselerle ilişki kurdu ve İngiliz sosyalist yayınlara yazmaya başladı. 1844'te Almanya'ya dönerken, daha önceden mektuplaştığı Marx ile tanıştı. Paris'te, Fransız Sosyalistlerinin ve Fransız yaşamının etkileriyle Marx da Sosyalist olmuştu. Burada iki arkadaş *Kutsal Aile ya da Eleştirel Eleştirinin Eleştirisi* başlığı altında ortak bir kitap yazdılar. *İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu*'ndan bir yıl önce yayımlanan ve büyük bir kısmını Marx'ın yazdığı bu kitap, ana fikirlerini yukarda anlatmış olduğumuz devrimci materyalist sosyalizmin temellerini içerir.

Kutsal Aile, felsefeci Bauer kardeşlere ve onları izleyenlere takılan mizahi addır. Bu baylar, bütün gerçeklerin üzerinde duran, partileri ve politikaları yukarıdan seyreden, bütün pratik eylemleri reddeden, çevremizdeki dünya ile bu dünyanın içerisinde cereyan eden olayları yalnız "eleştirel" bir gözle dikkate alan bir eleştiriyi savunuyorlardı. Bu baylar, Bauerler, proletaryayı, eleştirel olmayan bir kitle olarak hor görüyorlardı. Marx ile Engels, bu saçma ve zararlı eğilime bütün güçleriyle karşı çıkıyorlardı. Gerçek insan kişiliği adına –egemen sınıflar ve devlet tarafından ezilen işçiler için– bu iki insan, sadece düşüncede kalınmamasını, daha iyi bir dünya düzeni için savaşılmasını istiyorlardı. Hiç kuşkusuz bunlar, proletaryayı, bu mücadeleyi verebilecek ve ondan yararlanabilecek bir güç olarak görüyorlardı. *Kutsal Aile*'nin çıkmasından önce bile Engels, Marx ile Ruge'nin yayımladıkları *Alman-Fransız Yıllığı*'nda bir *Ekonomi Politik Eleştiri Denemesi*'ni yayımlamıştı; bu denemede, çağdaş ekonomik düzenin belli başlı görüşlerini sosyalist görüş açısından incelemiş ve bunların, özel mülkiyet kuralının zorunlu sonuçları olduğu kanısına varmıştı. Engels

ile karşılaşması hiç kuşkusuz Marx'ın, ekonomi politik çalışmalarıyla bir devrim yarattığı bu bilimi incelemeye karar vermesinde önemli bir etken olmuştur.

Engels, 1845-1847 arası Paris ve Brüksel'de yaşadı ve bilimsel araştırmaların yanı sıra bu kentlerdeki Alman işçileri arasında pratik faaliyetlerde de bulundu. Burada Marx ile Engels, gizli Alman Komünist Birliği ile temasa geçtiler. Birlik kendilerine, kurmuş oldukları sosyalizmin ana ilkelerini açıklayan bir belge hazırlama görevini verdi. İşte böylece, Marx ile Engels'in 1848'de yayımlanan ünlü *Komünist Parti Manifestosu* ortaya çıkmış oldu. Bu küçük kitapçık ciltlerce kitaba bedeldir; onun ruhu bugüne kadar tüm uygar dünyanın örgütlü mücadele veren proletaryasına ilham vermekte ve onları harekete geçirmektedir.

Önce Fransa'da patlak veren, ardından da Batı Avrupa'da öteki ülkelere yayılan 1848 Devrimi, Marx ile Engels'i tekrar kendi ülkelerine döndürdü. Burada Ren Prusyası'nda, Köln'de yayımlanan demokrat *Neue Rheinische Zeitug*'un yönetimini ele aldılar. İki dost, Ren Prusya'sındaki bütün devrimci demokratik taleplerin kalbi ve ruhu oldular. Halkın çıkar ve özgürlüğünü, gerici güçlere karşı bütün güçleriyle savundular. O sırada, bilindiği gibi gerici güçler baskın çıktılar: *Yeni Ren Gazetesi* kapatıldı. Sürgündeyken Prusya vatandaşlığını kaybeden Marx ülkeden çıkartıldı. Ama Engels halkın silahlı ayaklanmasına katıldı; üç muharebede özgürlük için dövüştü; isyancıların yenilgisi üzerine, İsviçre üzerinden Londra'ya kaçtı.

Marx da Londra'ya yerleşmişti. Engels çok geçmeden tekrar büro işine başladı; 1840'larda çalışmış olduğu Manchester'deki ticari firmaya daha sonra da ortak oldu. 1870 yılına dek bu kentte kaldı: Marx, Londra'da oturuyordu ama bu durum, çok canlı bir entelektüel birliği sürdürmeye engel değildi: Neredeyse her gün mektuplaşıyorlardı. Bu yazışmalarda iki dost, görüş ve bilgi alışverişinde bulunuyorlar ve bilimsel sosyalizmi hazırlamada işbirliğini sürdürüyorlardı.

1870'te Engels, Londra'ya taşındı; yorucu çalışmalarla ge-

çen ortak entelektüel yaşamları Marx'ın 1883 yılında ölümüne dek devam etti. Bu çalışmaların meyvesini Marx tarafında, çağımızın ekonomi politiği konusunda en büyük yapıt olan *Kapital,* Engels yanında ise, irili ufaklı bir yığın yapıt oldu. Marx, kapitalist ekonominin karmaşık olgularını analiz ediyor; Engels, yalın bir dille yazılmış ve çoğu kez bir polemik havası taşıyan yapıtlarında, daha genel bilimsel sorunları ele alıyor, geçmişin ve günün farklı olgularını, materyalist tarih anlayışı ile Marx'ın ekonomi teorisinin ışığı altında inceliyordu.

Engels'in bu yapıtlarından biz yalnız birkaçının sözünü edeceğiz: Dühring'e karşı (felsefe, doğa bilimleri ve toplumsal bilimlerin çok önemli sorunlarını çözümlediği) polemik yapıt.* *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* (Rusça'ya çevrilmiş, 3. Baskısı 1895'te yayımlanmıştır).** Ludwig Feuerbach*** (Rusça'ya çevirisi, notlarla birlikte G. Plehanov tarafından yapılmıştır, Cenevre, 1892); Rus Hükümeti'nin dış politikası üzerine bir makale (Rusçaya çevrilmiş ve Cenevre'de, Sosial Demokrat 14 No, 1 ve 2'de yayımlanmıştır); konut sorunu üzerine dikkati çekici makaleler ile, ensonu, Rusya'nın ekonomik gelişmesi üzerine iki küçük ama çok değerli yazı (Friedrich Engels, *Rusya Üzerine* (Rusça'ya Vera Zasuliç çevirisi, Cenevre 1894). Bu iki cilt son derece ağır bir emeği gerektirmiştir. Marx, sermayeyi incelediği büyük yapıtını tamamlayamadan ölmüştü. Ne var ki bu yapıt, elyazmaları halinde tamamlanmıştı ve Engels, dostunun ölümünden sonra, *Kapital*'in ikinci ve üçüncü ciltlerini yayıma hazırlama gibi ağır bir işi yüklendi. İkinci cildi 1885'te üçüncü cildi 1894'te yayımladı; 1895'te ölümü, dördüncü cildi, *Artıdeğer Teorileri*'ni yayıma hazırlamasına izin vermedi. Avusturyalı Sosyal Demokrat Adler haklı olarak *Kapital*'in II. ve III. ciltlerini yayıma hazırlamakla Engels'in, dostu olan bir dehaya görkemli

* Anti-Dühring; bu yapıtın Türkçe çevirisini Sol Yayınları 1975'te yayımlamıştır.
** Türkçe çevirisini Sol Yayınları 1976'da yayımlamıştır.
*** Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesi'nin Sonu; Türkçe çeviri; Sol Yayınları, 1976.

bir anıt yükselttiğine ve hiç aklından geçirmediği halde bu büyük anıta kendi adını silinmez bir biçimde kazımış olduğuna işaret etmiştir. Ve gerçekten de *Kapital*'in bu iki cildi, iki insanın, Marx ile Engels'in yapıtıdır. Eski hikâyeler, dostluğun gözyaşartıcı öyküleriyle doludur. Avrupa proletaryası, kendi bilimleri sosyalizmi; birbirleriyle olan ilişkileri, geçmişteki insanların dostluk ilişkilerinin en dokunaklı öykülerini geride bırakan iki bilim adamı ve savaşçı tarafından yaratılmış olduğunu rahatça söyleyebilir. Engels daima –ve bütünüyle alındığında haklı olarak– kendisini Marx'tan sonraya koymuştur. Eski bir dostuna, *"Marx hayattayken,"* diye yazıyor, *"ben ikinci keman oldum."** Yaşayan Marx'a sevgisi ve ölen Marx'ın anısına saygısı sonsuzdu. Bu katı savaşçıda ve kılı kırk yaran düşünürün göğsünde, derin ve şefkat dolu bir kalp çarpıyordu.

1848-49 hareketinden sonra, Marx ile Engels sürgünde kendilerini yalnız bilimle uğraşmakla sınırlamadılar. 1864'te Marx, Uluslararası İşçi Birliği'ni kurdu ve bu derneği tam on yıl yönetti. Engels de derneğin çalışmalarına faal olarak katıldı. Uluslararası Birlik'in çalışmalarının, Marx'ın düşüncesine uygun olarak bütün ülkelerin proletaryasını birleştirmesi, işçi sınıfı hareketinin gelişmesinde çok büyük bir önem taşır. Bu Birliğin, 1870'lerde sona ermesinden sonra bile, Marx ile Engels'in birleştirici rolü sona ermiş olmadı. Tersine, bu iki insanın emek hareketinin manevi öncüleri olarak önemlerinin, hareketin sürekli büyümesi ölçüsünde arttığı bile söylenebilir. Marx'ın ölümünden sonra da Engels, Avrupalı sosyalistlerin danışmanı ve öncüsü olmaya tek başına devam etmiştir. Onun öneri ve yönlendirmelerine, Alman sosyalistleri de aynı şekilde daima başvurmuşlar; hükümetlerin sürekli kovuşturmasına karşın, hareket hızlı ve düzenli bir biçimde güç kazanmıştır. İspanya, Romanya ve Rusya gibi geri kalmış ülkelerin sosyalist temsilcileri de ilk adımlarını atarken karşılaştıkları güçlükler karşısında daima ona başvurmuşlar ve hepsi de yaşlı Engels'in,

* Engels'in, J. F. Becker'e 15 Ekim 1884 tarihli mektubu.

zengin bilgi ve deneyim birikiminden yararlanmışlardır.

Her ikisi de Rusça bilen ve Rusça kitap okuyan Marx ile Engels, Rusya'ya karşı canlı bir ilgi duymuşlar, Rus devrimci hareketini sevgiyle izlemişler, Rus devrimcileri ile temaslarını daima sürdürmüşlerdir. Sosyalist olmadan önce her ikisi de *demokrattı*; politik zorbalığa karşı demokratik *nefret* duygusu yine her ikisinde de son derece güçlüydü. Bu dolaysız politik duygu, politik zorbalık ile ekonomik baskı arasındaki bağın teorik olarak derinden kavranması ve bir de zengin yaşam deneyimi bir araya gelince, bütün bunlar Marx ile Engels'e olağanüstü *politik* bir duyarlılık kazandırmıştı. İşte bunun için, bir avuç Rus devrimcisinin, kudretli çarlık hükümetine karşı verdiği yiğitçe mücadele, bu sınavdan geçmiş devrimcilerin kalbinde büyük bir sempati uyandırmıştır. Öte yandan, hayali ekonomik çıkarlar uğruna, Rus sosyalistlerinin en acil ve en önemli görevlerinden, yani siyasal özgürlüğün kazanılması görevinden yüz çevirme eğilimi, doğal olarak onlar tarafından kuşkuyla karşılanmış, hatta bu tutum, toplumsal devrimin büyük davasına doğrudan bir ihanet olarak değerlendirilmiştir. *"Proletaryanın kurtuluşu, proletaryanın kendi işi olmalıdır."* Marx ve Engels sürekli olarak bunu öğrettiler. Ancak, ekonomik kurtuluşu uğruna savaşabilmesi için proletaryanın kendisi için bazı *politik* haklar kazanması da gerekir. Üstelik, Marx ile Engels, Rusyadaki politik bir devrimin, Batı Avrupa işçi hareketi için çok büyük bir önem taşıdığını da açıkça görmüşlerdir. Monarşik Rusya, genel Avrupa gericiliğinin daima bir kalesi olmuştur. Almanya ile Fransa arasında uzun süre için anlaşmazlık tohumları eken 1870 savaşının sonucu olarak Rusya'nın kavuştuğu olağanüstü uygun uluslararası durum kuşku yok ki, sadece gerici bir güç olarak mutlakiyetçi Rusya'nın önemini artırmıştır. Ancak özgür bir Rusya ne Polonyalıları, Finleri, Almanları, Ermenileri ne de öteki küçük uluslardan birini ezme, ya da Fransa ile Almanya'yı birbirine düşürme gereğini duymayan bir Rusya, modern Avrupa'nın savaş yükünden

kurtulmasını, Avrupa'daki bütün gerici öğeleri zayıflatacak ve Avrupa işçi sınıfının gücünü artıracaktır. İşte bunun için Engels, Rusya'da siyasal özgürlüğün yerleşmesini, Batı'da da işçi sınıfı hareketinin gelişmesi için hararetle arzu etmiştir. Onun kişiliğinde, Rus devrimcileri, en iyi dostlarını yitirmişlerdir.

Proletaryanın büyük savunucusu ve öğretmeni Friedrich Engels'in anısı ebediyyen yaşasın!

1895 güzünde yazılmış,
1896'da ilk kez Rabotnik (İşçi)
dergisinde yayımlanmıştır.

Paul Lafargue

MARX'TAN ANILAR

Karl Marx'ı ilk kez 1865 Şubatı'nda gördüm. Birinci Enternasyonal, 28 Eylül 1864'te Londra'da Saint Martin's Hall'de kurulmuştu ve ben, genç örgütün oradaki gelişmeleri konusunda Marx'a bilgi vermek üzere Paris'ten Londra'ya gitmiştim. O günlerde burjuva cumhuriyetinin senatörü olan M. Tolain elime bir tavsiye mektubu vermişti.

O sıralar 24 yaşımdaydım. Bu ilk ziyaretimin üzerimde bıraktığı izlenimi yaşamım boyunca anımsayacağım. Marx o günlerde pek de iyi değildi. Ancak iki yıl sonra 1867'de yayımlanabilecek *Kapital*'in birinci cildi üzerinde çalışıyordu. Yapıtını bitirebilecek zaman bulamayacağından endişe ediyor ve bu nedenle, genç insanların kendisini görmeye gelmelerinden memnun oluyordu. Sık sık, "Benden sonra komünist propagandayı sürdürecek insanları eğitmek zorundayım" diyordu.

Karl Marx, aynı zamanda bilim alanında olsun, kamusal yaşam alanında olsun öncülük edebilecek nadir insanlardandı: Bu iki yön, onda öylesine yakın bir bağ içerisindedir ki, onu ancak hem bilim adamı ve hem sosyalist mücadele adamı olarak ele almakla anlamak mümkündür.

Marx, bilimin, araştırmanın ulaşacağı sonuçlara bakılmaksızın sırf bilimin kendisi için yapılması gereğine inanmıştı ama, aynı zamanda, bilim adamının, kamusal yaşama etkin olarak katılmaktan kaçınmakla, laboratuvardaki ya da büro kitaplığındaki çalışmalarına, peynirin içerisindeki kurt gibi kendisini hapsederek, çağdaşlarının yaşamından ve politik savaşı-

mından uzak durmakla kendisini küçülteceği görüşündeydi.

Her zaman, "Bilim, bencil bir zevk olmamalıdır" derdi. "Kendilerini bilimsel çalışmalara adayabilme talihine sahip bulunanlar, her şeyden önce, bilgilerini insanlığın hizmetine sunmak zorundadırlar." Pek sevdiği bir deyiş vardı: "İnsanlığa hizmet etmek!"

İşçi sınıfının çektiği acıya derin bir iç sızısıyla yaklaşmakla beraber Marx, komünist bir anlayışa, bu duygusal düşüncelerle değil, tarihi ve ekonomi politiği inceleyerek ulaşmıştı. Önyargılı olmayan, kişisel çıkarların etkisinde kalmayan, sınıfsal önyargılar ile gözü kararmayan herkesin zorunlu olarak aynı sonuca ulaşacağı düşüncesindeydi.

İktisadı ve insan toplumunun politik gelişmesini incelerken Marx, o zamana değin ütopik bulutlar içinde seçilemez hale gelen sosyalist harekete bilimsel bir temel sağlamak kararlılığı ile yaptığı araştırmalarının sonuçlarının yaygın hale gelmesi amacını daima ön planda tutmuştu. Ulaştığı görüşleri sadece; tarihi misyonu, toplumun politik ve ekonomik öncülüğünü ele geçirir geçirmez işçi sınıfının zaferini sağlamlaştırmak için kitlelere ulaştırmak istemiştir.

Marx politik faaliyetlerini sadece doğduğu ülke ile sınırlandırmamıştır. Daima, *"Ben bir dünya yurttaşıyım,"* derdi; *"Nerede olursam olayım, hep eylem halindeyim."* Ve gerçekten de, olaylar ve politik izlenme ve sürgünler yüzünden hangi ülkeye giderse gitsin –ister Fransa'ya ister Belçika'ya ister İngiltere'ye gitsin–, gittiği ülkede gelişmekte olan devrimci hareketlerde daima seçkin bir rol oynamıştır.

Ne var ki, Maitland Park Road'daki çalışma odasında ilk kez gördüğüm kimse, yorulmak bilmez eşsiz sosyalist ajitatör değil, bir bilim adamıydı. Bu alçakgönüllü çalışma odası, uygar dünyanın dört bir yanından, sosyalist düşüncenin ustasının görüşlerini almak üzere gelen partili yoldaşların merkezi gibiydi. Bir kimsenin, Marx'ın manevi yaşamının samimiyetine girebilmesi için önce bu tarihi odayı tanıması gerekir.

Burası, birinci katta parka bakan geniş pencereden giren aydınlığın doldurduğu genişçe bir odaydı. Pencerenin karşısında duvar boyunca ve şöminenin iki yanındaki duvarlar, rafları dolu kitaplıklar ile kaplıydı; üst gözlerde tavana kadar gazete ve elyazmaları yığılıydı. Şöminenin karşısında, pencerenin bir yanında, üst üste kağıtların, kitapların ve gazetelerin bulunduğu iki masa vardı; odanın ortasında, aydınlık bir yerde, ufak basit bir masa ile tahta bir koltuk duruyordu. Koltuk ile kitaplığın arasında, pencerenin karşısında, Marx'ın zaman zaman uzanıp dinlendiği deri bir divan vardı. Şöminenin üzerinde yine kitaplar, purolar, kibritler, tütün kutuları, kağıtları bastırmak için ağırlıklar ile, Marx'ın kızları ile eşinin, Wilhelm Wolff'un ve Friedrich Engels'in fotoğrafları diziliydi.

Marx koyu bir sigara tiryakisi idi. "Kapital için aldığım miktar," demişti bir kez, "yazarken içtiğim tütünün parasını bile karşılamaz." Kibrit harcama konusunda daha da beterdi; içtiği pipoyu ya da puroyu çoğu kez unutur, bunları yeniden yakmak için her seferinde kutu kutu kibrit harcardı.

Hiç kimsenin, kitaplarını ya da kağıtlarını düzene sokmasına –ya da ona göre, düzenini bozmasına– izin vermezdi. Kitapların ve kağıtların bu görünüşteki düzensizliği aldatıcıydı; her şey aslında bulunması gereken yerdeydi ve onun için, gerekli kitabı ya da defteri hemen bulması çok kolaydı. Konuşma sırasında bile şöyle bir duralar, sözü edilen alıntıyı ya da rakamı ilgili kitaptan hemen bulup çıkartırdı. O ve çalışma odası yekvücut olmuştu: Buradaki kitaplar ve kağıtlar, sanki kendi organlarıymış gibi denetimi altındaydı.

Marx'ın kitaplarının düzenlenmesinde resmi simetri hiç dikkate alınmamıştı; çok farklı boyuttaki kitap ve kitapçıklar yan yana dizilmişti. Bu ciltleri boyutlarına göre değil, içeriklerine göre sıralamıştı. Kitaplar lüks nesneler değil, beyni için araçlardı. "Onlar benim kölelerim; benim istediğim gibi bana hizmet etmek zorundalar" derdi. Kitabın boyutuna, cildine, kağıdının cinsine falan hiç önem vermezdi; sayfaların uçlarını

kıvırır, kenarlarına kalemle işaretler koyar, satırların altını baştan sona çizerdi. Kitaplar üzerine yazı yazmadı ama kimi zaman, eğer yazarı fazla ileri gitmişse, bir ünlem ya da soru işareti koymaktan kendisini alamazdı. Satırların altını çizme usulü hangi kitapta olursa olsun istediği pasajı bulmasını kolaylaştırırdı. Belleğini tazelemek için uzun yıllar aradan sonra, not defterlerini karıştırmak ve kitapta altları çizilen pasajları yeniden okumayı âdet edinmişti. Hegel'in tavsiyesine uyarak gençliğinde, bilmediği yabancı bir dildeki dizeleri ezberlemek yoluyla eğittiği olağanüstü güvenilir bir belleğe sahipti.

Haine ile Goethe'yi ezbere bilir, konuşmalarında çoğu kez bunlardan alıntılar yapardı; bütün Avrupa dillerindeki şairlerin yılmaz bir okuyucusu idi. Her yıl Aşil'i Yunanca aslından okurdu ve onu, Shakespeare ile birlikte, o güne değin yaşamış en büyük dramatik dehalar olarak kabul ederdi. Shakespeare'e saygısı sonsuzdu: Yapıtlarını ayrıntılı bir biçimde incelemişti ve yarattığı dramatik kişilerden önemsiz olanlarını bile öğrenmişti. Zaten ailece bu büyük İngiliz dram yazarına karşı bir hayranlık duyuyorlardı; üç kızı da, yapıtlarının çoğunu ezbere bilirdi. 1848'den sonra, İngilizce bilgisini geliştirmek için, Shakespeare'in bütün özgün deyimlerinin bir listesini çıkarmıştı. Aynı şeyi çok değer verdiği William Cobbett'in polemik yapıtları için de yapmıştı. Dante ile Robert Burns, en gözde şairleri arasındaydı; kızları, bu İskoç şairinin satırlarını ya da balladlarını okudukları ya da söyledikleri zaman bunları büyük bir mutlulukla dinlerdi.

Yorgunluk nedir bilmez bilim emekçisi ve bilimin geçmişteki büyük ustası Cuvier'nin müdürlüğünü yaptığı Paris Müzesi'nde, kendi kişisel kullanımı için düzenlenmiş birkaç odalı bir dairesi vardı. Her odada, belli türdeki çalışma için gerekli kitaplar, araçlar, anatomik yardımcılar vb. bulunurdu. Bir tür çalışmadan yorulduğunda, bitişikteki odaya geçer ve başka bir işle uğraşırdı; bu basit zihni uğraş değişikliğinin bu bilim adamını dinlendirdiği söylenirdi.

Marx da Cuvier gibi yorulmaz bir bilim işçisiydi; ancak, çeşitli araştırmaların yapılabileceği olanaklardan yoksun olduğu için, odada bir aşağı bir yukarı dolaşarak dinlenirdi. Çalıştığı odada kapıdan pencereye doğru, sanki çayırlıktaki patika gibi aşınmış belirli bir yürüme izi oluşmuştu.

Zaman zaman divana uzanır roman okurdu; kimi kez, art arda değiştirerek iki üç kitabı bir arada okuduğu olurdu. O da Darwin gibi, roman okuma düşkünüydü; on sekizinci yüzyıl romancılarını yeğler, özellikle Filding'in *Tom Jones*'una hayranlık duyardı. Daha çağdaş romancılardan ilginç buldukları arasında Pal de Kock, Charles Lever, Alexander Dumas ve Walter Scott başta gelirdi; Scott'un *Old Mortality* romanını başyapıt sayardı. Macera öyküleri ile mizah yazılarına belli bir düşkünlüğü vardı.

Cervantes ile Balzac'ı öteki bütün roman yazarlarından üstün tutardı. *Don Quixote*'da o, doğmakta olan burjuva dünyasında erdemleriyle alay edilmiş can çekişen şovalyeliğin epik öyküsünü bulurdu. Balzac'a öylesine büyük bir hayranlık duyardı ki, iktisat üzerine yazdığı kitaplar tamamlanır tamamlanmaz başyapıtı *İnsanlık Komedisi* üzerine bir inceleme kaleme almak isterdi. Balzac'ı sadece zamanının tarihçeisi olarak değil; Louis Philippe zamanında hâlâ embriyon halinde bulunan ve onun ölümünden sonra III. Napoléon günlerinde tam bir gelişmeye ulaşamamış kişilerin kâhince yaratıcısı olarak kabul ederdi.

Marx, bütün Avrupa dillerinde yazılanları okuyabilir ve üç dilde yazabilirdi; Almanca, Fransızca ve İngilizce; bu dillerde dil uzmanlarının hayranlığını uyandıran bir üslûpla yazardı. Sık sık şöyle derdi: "Yabancı bir dil, yaşam mücadelesinde bir silah gibidir."

Yabancı dile karşı büyük bir yeteneğe sahipti kızları bu yeteneği ondan almışlardı. Rusça öğrenmeye elli yaşlarında başlamıştı; bu dilin, bildiği eski ya da daha yeni dillerle yakın bir benzerliği olmamasına karşın altı ayda, Rus şairlerinden ya da

yazarlarından zevk duyacak derecede bu dili öğrenmişti; gözde yazarları arasında Puşkin, Gogol, Sçedrin başta gelirdi. Rusçayı öğrenmeyi, içerdikleri politik açıklamalar nedeniyle Rus hükümeti tarafından üzeri örtülmek istenen resmi araştırma dökümanlarını okuyabilmek için istemişti. Yakın dostları bu dökümanları kendisine sağlamışlardı ve Marx hiç kuşkusuz, Batı Avrupa'da bu konularda bilgi sahibi olan biricik iktisatçıydı.

Şairler ile romancılar dışında Marx'ın bir başka dikkate değer zihinsel dinlenme biçimi daha vardı: Özel zevki olan matematik. Cebir ile ilgilenmek ona manevi bir rahatlama verirdi; mücadeleler ile geçen hayatında en sıkıntılı anlarda matematiğe sığındığı görülürdü. Eşinin son hastalığı sırasında, bilimsel çalışmalarına kendisini bütünüyle vermediği günlerde eşinin çektiği acıların yarattığı çöküntüyü üzerinden atmak için tek çıkar yol olarak matematiğe gömülmeyi bulurdu. Istırapla geçen bu günler boyunca, matematikteki sonsuz küçükler hesabı üzerine bir eser yazmıştı ki; uzmanlar, bu yapıtın büyük bir bilimsel değeri bulunduğunu söylüyorlardı ve toplu yapıtları içerisinde bu da yer alacaktı. Yüksek matematikte o, diyalektik hareketin en mantıki ve aynı zamanda en yalın biçimini buluyordu. Bir bilimin, matematiği kullanmayı öğrenmediği sürece gerçekten gelişmiş olamayacağı kanısındaydı.

Marx'ın kitaplığı, yaşam boyu yaptığı araştırmalar sırasında dikkatle bir araya getirilmiş bin cildin üzerinde kitabı barındırmakla birlikte bu da kendisine yeterli gelmemiş ve yıllar yılı kitap kataloglarına çok değer verdiği British Museum kitaplığına düzenli olarak devam etmiştir.

Marx'a karşı olanlar bile, onun yalnız kendi özel alanı olan ekonomi politikte değil, tarih, felsefe ve bütün ülkelerin edebiyatı alanlarında da geniş ve derin bilgi sahibi bulunduğunu kabul etmek zorunda kalmışlardır.

Geceleri çok geç saatlerde yatağa girdiği halde, sabahları daima sekiz-dokuz arasında kalkar, kahvesini içer, gazeteleri okur ve çalışma odasına geçerdi; çalışmaları sabah ikiye üçe

kadar sürerdi. Çalışmalarına ancak yemek zamanlarında ara verir, eğer hava uygunsa akşamları Hampstead Heath'de yürüyüşe çıkardı. Gündüzleri kimi kez divana uzanır bir-iki saat kestirirdi. Gençlik yıllarında çoğu zaman bütün gece çalışırdı.

Marx'ın çalışması adeta tutku gibiydi; çalışmaya öylesine kendisini kaptırırdı ki, çoğu kez yemek zamanı geçip giderdi. Yemek odasına, birkaç kez çağrıldıktan sonra iner, daha son lokma ağzındayken çalışma odasına dönerdi. Çok az yer, iştahsızlık sıkıntısı çekerdi. Bunu, çok sevdiği yiyecekler –salam, isli balık, havyar, turşu– ile gidermeye çalışırdı. Beyninin muazzam etkinliğinin bedelini daima midesi öderdi. Bütün vücudunu beynine feda etmiş gibiydi; düşünme onun en büyük keyfiydi. Gençliğinin felsefe ustası Hegel'in şu sözlerini sık sık yinelediğini anımsıyorum: "Suça yatkın birisinin bu konudaki düşüncelerinde bile, cennetin mucizelerinden daha derin ve erdemli bir yan vardır."

Olağandışı yaşam biçimi ve insanı tüketen zihinsel etkinliklere dayandığına göre vücut yapısının iyi olması gerekir. Gerçekten de güçlü bir yapısı vardı; boyu ortalamanın üzerindeydi, omuzları geniş, gövdesi sağlam, kol ve bacakları orantılıydı; ancak, çoğu Yahudilerde görüldüğü gibi, gövdesinin üst kısmı bacaklarına göre daha uzundu. Gençliğinde beden eğitimine vakit bulmuş olsaydı çok güçlü bir fiziğe sahip olacağı belliydi. Bedenini eğitmek için tek yapabildiği şey uzun yürüyüşlerdi; saatler boyu tepelere tırmanır, yanındakilerle gevezelik eder, tütün içer; hiç yorulmazdı. Odasında yürürken çalıştığı da söylenebilirdi; yürürken düşündüklerini kağıda dökmek için kısa sürelerle masasına otururdu. Konuşurken aşağı yukarı yürümekten hoşlanır, yaptığı açıklamalar el kol işaretini daha fazla gerektirdiği anlarda ya da konuşma ciddiyet kazandığında şöyle bir duralardı.

Uzun yıllar akşamları kendisiyle Hampstead Heath'de akşam yürüyüşlerine çıktık; onunla çayırlar üzerinde dolaşırken iktisat üzerine ilk eğitimimi aldığımı söyleyebilirim. Farkında

olmadan, *Kapital*'in birinci cildinin içeriğini yazdığı biçimiyle bana aktardığının sonradan ayırdına vardım.

Eve döner dönmez anlatılanları daima elden geldiğince kağıt üzerine dökmeye çalışırdım. Başlangıçta, Marx'ın derin ve karmaşık usa vurmalarını izleyebilmek bayağı zordu. Ne yazık ki, bu paha biçilmez notlar kayboldu; Paris Komünü'nün yenilgisinden sonra polis baskınlarında Paris ve Bordeaux'daki kağıtlarım ya parçalandı ya da yakıldı.

Beni en çok üzen şey de Marx'ın kendisine özgü üslûbuyla, bol kanıt ve irdelemeler ile, insan toplumunun gelişmesi konusundaki parlak teorisini kağıda döktüğüm bu gece notları yok olmasıdır. İşittiklerim sanki gözümdeki bir perdeyi kaldırmış gibiydi; ilk kez, dünya tarihinin mantığını açıkça görebiliyor, toplumdaki ve düşüncedeki gelişmenin onca çelişkili görüntüsünü maddi kökenlerine kadar izleyebiliyordum. Başımı döndüren bu parlak düşüncelerin etkileri yıllarca belleğimden silinmemişti.

Madrid sosyalistlerinin* de, hiç kuşkusuz, insan beyninin ürettiği en büyük teorilerden biri olan Marx'ın teorilerinin bu en görkemlisini, benim pek zayıf yeteneklerimin izin verdiği ölçüde kendilerine aktardığımda aynı izlenimi edindiklerine tanık oldum.

Marx'ın beyni, doğa bilimleri tarihi ile felsefi teoriler üzerine olan bilgilerin inanılmaz bir deposu gibiydi. Zihinsel çalışma yılları boyunca birikmiş bilgi ve gözlemleri kullanmada Marx büyük bir beceri sahibiydi. Herhangi bir konuda, herhangi bir zamanda sorduğunuz bir şeye istediğinizden âlâ ayrıntılı bir yanıt alırdınız ve daima bu yanıta, genel uygulamaların felsefi yansımaları da katılmış olurdu. Beyni, şu ya da bu düşünce alanında her an ateşi hazır, istim üzerinde bekleyen bir savaş aracı gibiydi.

Hiç kuşku yok ki *Kapital* şaşırtıcı canlılıkta ve erişilmesi

* Paris Kömünü'nün yenilgisinden sonra Lafargue, İspanya'ya göçmüş ve orada, Marx ile Birinci Enternasyonal Genel Konseyi tarafından Bakuninci anarşistlerle savaşmakla görevlendirilmişti.

güç bilgilerle dolu bir zekâyı gözler önüne serer. Ancak benim için –tıpkı Marx'ı yakından tanıyan herkeste olduğu gibi– ne *Kapital* ne de onun öteki yapıtları, dehasını bütün büyüklüğü ile ya da bilgisini bütün derinliği ile göstermekten uzaktır. Bana kalırsa o, kendi yapıtlarından da üstün niteliklere sahipti.

Ben Marx ile çalıştım. Ben onun söylediklerini sadece kağıda geçirmekteydim ama bu bile bana onun düşünme ve yazma biçimi üzerine gözlem yapma fırsatını verdi. Çalışma onun için hem kolay hem de güçtü. Kolaydı çünkü onun zekâsı, konuyla ilgili olgu ve düşünceleri her yönüyle kavramada bir güçlük çekmiyordu. Ancak işte bu bütünlük, düşüncelerinin serimini, uzun ve zor bir iş haline getiriyordu.

Vico şöyle derdi: "Şeyler, her şeyi bilen Tanrı için sadece bir cisimdir; yalnız dış görünüşü bile insan için ise yüzeysel bir şeydir." Marx, nesneleri, Vico'nun Tanrısı biçiminde kavrıyordu. Yalnız yüzeyi görmekle kalmıyor, bu yüzeyin altında yatanı da görebiliyordu. Nesneyi ya da düşünceyi oluşturan bütün parçaları, karşılıklı etki ve tepkileri içerisinde ele alıp inceliyordu, bu parçaların her birini soyutluyor ve gelişim evrelerini izliyordu. Ardından, sözlerden hareket ederek çevresine doğru ilerliyor ve bunların birbirleri üzerine olan etki ve tepkilerini gözlemliyordu. Nesnenin kökenine iniyor, geçirdiği değişikliklere, evrimlere, devrimlere kadar izliyor ve en sonuna, en uzak etkilerine kadar ilerliyordu. Nesneyi bir başına, kendisi içerisinde ve kendisi için, çevresinden kopuk olarak görmüyor, çok karmaşık dünyayı sürekli hareketi içerisinde gözlemliyordu.

Onun amacı, bir bütün olarak dünyayı, kendi çok yönlülüğü içerisinde, sürekli değişen etki ve tepkisiyle birlikte açıklayabilmekti. Flaubert ile Concourts okuluna bağlı edebiyat adamları, bir kimsenin gördüğünü tam bir biçimde aktarmasının güçlüğünden yakınırlar; bunlar sadece yüzeyi ve edindikleri izlenimleri aktarmakla yetinirler. Bunların edebi yapıtları, Marx'ın yapıtlarıyla kıyaslandığında çocuk oyunudur; gerçeği

bütünlüğü içerisinde kavramak ve gördüklerini başkalarının da görebilmesi için aktarmaya çabalamak gerçekten olağanüstü bir çabayı ve düşüncede uyanıklığı gerektirir. Zaten Marx da yapıtlarını hiçbir zaman tatmin edici bulmazdı; daima üzerlerinde iyileştirmeler yapar ve daima ulaştırmak istediği fikre göre yaptığı aktarma işleminin yetersiz kaldığını düşünürdü.

Marx, bir dehanın iki niteliğine sahipti: Önce onun, bir şeyi, kendisini oluşturan öğelere bölme konusunda üstün bir yeteneği vardı; sonra da bölünen bu parçaları, gelişmesindeki bütün farklı biçimleri içerisinde yeniden bir araya getirme ve bunların karşılıklı iç ilişkilerini keşfetme konusunda büyük ustalık gösterirdi. Olguları sergilemede –kendileri düşünme yeteneğinden yoksun iktisatçıların onda bulduğu kusurun aksine– soyutlama yapmazdı; onun yöntemi, tanımlamalarını çevresindeki dünyadan alan ama sonuçlara ulaşırken gerçeği büsbütün bir yana bırakan geometricinin yönteminden farklıydı. *Kapital*, soyut tanımlar ya da soyut formüller vermez; onda, gözden en fazla kaçan ayrıntıları bulursunuz.

Marx işe, şu apaçık gerçeği ifade ederek başlar: Kapitalist üretim biçiminin egemen olduğu toplumların serveti, muazzam bir meta birikimi olarak kendisini gösterir; matematik bir soyutlama değil, somut bir nesne olan meta bu nedenle kapitalist servetin öğesidir, hücresidir. Ardından Marx, ele geçirdiği bu metayı, evirir çevirir, iç-dış eder ve resmi iktisatçıların hiç farkına bile varmadıkları bir yığın gizemi –ki bu gizemler, Katolik mezhebinin bütün gizemlerinden hem daha çok, hem de daha derindir– ortaya çıkarır. Metayı bütün yönleri ile inceledikten sonra Marx, diğer dost metalar ile değişim sırasındaki ilişkilerine geçer. Ardından, onun nasıl üretildiğini, üretimi için gerekli tarihi koşulları araştırır. Metaların büründükleri biçimleri inceler ve bir biçimden diğerine nasıl geçtiklerini, bir biçimin zorunlu olarak ötekinin yerini nasıl aldığını gösterir. Bir görüngünün mantıki gelişme sürecini öylesine bir ustalıkla sergiler

ki, onun bunu hayali olarak yaptığı izlenimine kapılırsınız. Oysa bu yaptığı, gerçeğin eksiksiz yansıtılması, metanın geçirdiği fiili diyalektik sürecin yeniden üretiminden başka bir şey değildir.

Marx çalışmalarında daima son derece titizdi: En güvenilir otoriteler tarafından doğrulanmamış bir olguyu ya da bir rakamı kesinlikle kullanmazdı; ikinci elden bilgiyle yetinmez, ne denli yorucu ve sıkıcı olursa olsun bilginin kaynağına inmeye üşenmezdi. Önemsiz gibi görünen bir olgudan emin olmak için, British Museum'a gider kitaplara bakardı. Onu eleştirenler hiçbir zaman, onun ihmalkârlık ettiğini ya da öne sürdüğü savları, adamakıllı denetlenmemiş bilgilere dayandırdığını kanıtlayamamışlardır.

Onun bu her şeyin kaynağına inme alışkanlığı, çok az bilinen ve sadece Marx'ın alıntı yaptığı yazarları bile okumaya sevk etmiştir. *Kapital* pek az tanınmış yazarlardan yapılmış o kadar çok alıntıyla doludur ki, Marx'ın bilgiçlik tasladığını bile düşünenler olmuştur. Oysa Marx'ın böyle bir niyeti olmadığını şu sözleri de kanıtlar; "Ben tarihsel adalete uygun davranıyorum; herkese ancak hak ettiğini veriyorum." Ne denli önemsiz ya da az tanınmış olursa olsun, bir düşünceyi ilk kez dile getiren ya da en doğru biçimde formüle eden yazarın ismini vermeye kendisini zorunlu hissederdi. Marx yazınsal açıdan olduğu kadar bilimsel açıdan da kılı kırk yarardı; tamamen emin olmadıkça irdelemesini bir olguya dayandırmadığı gibi, etraflı bir inceleme yapmadan da bir şey üzerinde hiç konuşmazdı. En uygun biçimi bulana değin, tekrar tekrar elden geçirmeksizin tek bir yapıt yayımlamamıştır. Adamakıllı hazırlanmaksızın kamunun önüne çıkmak onun için olanaksızdı. Elyazmalarına son şeklini vermeden önce ortaya çıkarmak ona bir işkence gibi gelirdi. Bu konuda öylesine kararlıydı ki, bir gün bana, elyazmalarını son şeklini almadan öylece bırakmak yerine, bunları yaksam daha iyi olur demişti.

Çalışma yönteminin kendisine yüklediği yükün büyüklüğü-

nü okur zor hayal edebilir. *Kapital*'de İngiliz fabrika yasaları üzerine yirmi sayfa kadar bir şey yazabilmek için, İngiltere ve İskoçya'da fabrika mevzuatı ile ilgili olarak kurulan komisyonlar ile fabrika denetmenlerinin raporlarını içeren *Mavi Kitaplar*'ın hepsini British Museum kitaplığında bulup incelemişti. Bu kitaplar üzerindeki işaretlerden hepsini de baştan sona okuduğu rahatça görülebilir. Bu raporları o, kapitalist üretim biçiminin incelenmesinde en önemli ve güvenilir kaynaklar olarak görüyordu. Bu raporların yazarlarına öyle derin bir saygı besliyordu ki, Avrupa'da bir başka ülkede, "Ingiliz fabrika denetmenleri ayarında, işinin ehli, tarafsız ve saygıdeğer kimselerin" bulunabileceğinden kuşku duyduğunu belirtiyordu. Bu parlak saygı ifadesi *Kapital*'in Önsözünde yer alır.

Bu *Mavi Kitaplar*'dan Marx, zengin ve gerçekçi bir bilgi kaynağı olarak yararlanmıştır. Bu kitapların dağıtıldığı Parlamento üyelerinden çoğunun bunları, silahın vurucu gücünün isabet alan sayfa sayısıyla ölçüldüğüne bakılırsa, yalnızca hedef tahtası niyetiyle kullandıkları anlaşılmaktadır. Bir kısmı da bunları, paket kağıdı olarak kullanılmak üzere kiloyla satmışlardır ki bu, çok akıllıca bir şey olmuştur; zira Marx, kullanılmış kitap ve eski belge satan Long Acre'daki sahafları dolaşırken pek çok Mavi Kitabı çok ucuza almak olanağını bulmuştur!

Profesör Beesley, Marx'ın, resmi İngiliz araştırmalarından en çok yararlanan ve bunları dünyanın bilgisine sunan tek insan olduğunu söyler. 1845'ten önce de Engels, emekçi sınıfın İngiltere'deki durumu üzerine kitap yazarken bu *Mavi Kitaplar*'dan pek çok yararlanmıştır.

2

Bilim adamı Marx'ın göğsünde çarpan kalbi tanımak ve sevmek için, kitapları ile defterlerini kapatıp ailesiyle birlikte olduğu sıralarda ya da pazar geceleri dostlarıyla birlikte olduğu saatlerde görmeniz gerekirdi. İşte o zaman, kalbinin derinliklerinden kopup gelen kahkahaların katıldığı şaka ve espiri

dolu hoş bir insanla birlikte olduğunuzu anlardınız. Espirili ya da hazırcevap bir söz duyduğunda, gür kaşlarının altındaki kara gözleri, keyif ve muziplikle parlardı.

Sevecen, yumuşak ve hoşgörülü bir babaydı. "Çocuklar, ana-babalarını eğitmelidir" derdi. Kendisine karşı olağanüstü sevgi besleyen kızlarıyla ilişkisinde, otoriter bir babanın en ufak bir izi bile görülmezdi. Hiçbir zaman onlara şunu yap bunu yapma demez, sadece dilediği bir şeyi yapmaları için ricada bulunur ya da istemediği şeyi yapmamalarını onlara hissettirirdi. Ve şu da bir gerçektir ki, ondan daha uysal çocukları olan bir babaya da bu dünyada az rastlanır. Kızları, ona arkadaşları ya da birlikte bulunmaktan hoşlandıkları yaşdaşları gözüyle bakarlardı; ona "baba" demezler, sadece "Moor"* diye hitap ederlerdi; bu takma ad ona, çok esmer olduğu, saçlarının ve sakalının kömür karası renginde bulunduğu için verilmişti. Öte yandan Komünist Birliği üyeleri ona, daha otuzuna girmediği sırada, 1848 yılında *"Marx Baba"* derlerdi.

Marx, çocuklarıyla saatlerce oynardı. Su dolu büyük bir leğende yapılan deniz savaşlarını çocuklar hâlâ anımsıyorlar; babalarının kağıttan yaptığı filonun ateşe verilmesini hepsi de büyük bir neşeyle seyrediyorlardı.

Pazar günleri kızlar, babalarını kesinlikle çalıştırmazlardı; baba bütün gün onlara aitti. Hava eğer iyiyse, bütün aile kırlarda yürüyüşe çıkardı. Yolları üzerinde ekmek, peynir yemek ve bira içmek için sıradan bir konak yerinde mola verirlerdi. Kızlar küçükken, yürüyüş onları sıkmasın diye onlara yürürken uydurduğu inanılmaz olayların geçtiği uzun masallar anlatır, gidecekleri yerin uzaklığına bağlı olarak konu bazen korkunç bazen gülünç bir biçime girer ve böylece, küçükler yorulduklarının pek farkına varmazlardı.

Çok zengin bir hayal gücüne sahipti: İlk edebi denemesi şiir olmuştur. Bayan Marx, eşinin gençliğinde yazdığı ama kimseye göstermediği şiirleri özenle saklamıştır. Ailesi, onun edebiyatçı

* (Zenci –çev.)

ya da profesör olmasını kurmuş ama o sıralar Almanya'da hor görülen sosyalist ajitasyon ve ekonomi politik gibi şeylerle uğraşmakla kendisini küçük düşürdüğünü düşünmüşlerdir.

Marx kızlarına sırf onlar için Gracchi üzerine bir oyun yazacağını vaat etmiş ama ne yazık ki bu vaadini yerine getirememiştir. "Sınıf savaşımının şovalyesi" denilen bir kimsenin, eski zamanların sınıf savaşımındaki bu müthiş ve görkemli öyküyü nasıl ele alacağını öğrenmek doğrusu çok ilginç olurdu. Marx böyle hiç gerçekleştiremediği birçok tasarı kurmuştur. Yazmak istediği diğer eserler arasında bir mantık ile, gençlik günlerinin gözde konularından olan bir de Felsefe Tarihi vardı. Kurduğu bütün yazın planlarını gerçekleştirebilmesi ve dünyaya, beyninde gizli hazineden bir kısmını daha sunabilmesi için yüz yıl yaşaması gerekirdi.

Marx'ın eşi, sözcüğün en doğru ve tam anlamıyla onun yaşam boyu yardımcısı olmuştur. Çocukluktan beri birbirlerini tanıyorlardı ve beraber büyümüşlerdi. Nişanlandıklarında Marx sadece 17 yaşındaydı. 1843'te evlenene kadar genç çift yedi uzun yıl beklemek zorunda kalmışlardır. Ama ondan sonra da hiç ayrılmamışlardır.

Bayan Marx, eşinden kısa süre önce ölmüştür. Alman aristokrat bir aileden geldiği halde, hiç kimse ondan daha eşitlikçi olamazdı. Onun için hiçbir toplumsal ayrım ya da sınıflandırma olamazdı. İşçileri çalışma giysileri içerisinde evinde ve masasında, sanki onlar dük ya da prensesmiş gibi aynı incelik ve özenle ağırlamıştır. Bütün dünyadan pek çok emekçi onun konukseverliğini tatmışlar ve ben eminim ki bunlardan bir teki bile, onları böylesine içtenlikle ve candan ağırlayan kadının, Dük Argyll ailesinden geldiğini, erkek kardeşinin Prusya Kralının bir bakanı olduğunu aklının ucundan bile geçirmemiştir. Ailesinin bu durumu Bayan Marx'a hiçbir zaman sıkıntı vermemişti. Karl'ı izlemek için her şeyi geride bırakmıştı ve hiçbir zaman, müthiş zaruret içinde oldukları zamanlarda bile, seçiminden dolayı en ufak bir pişmanlık duymamıştır.

Berrak ve parlak bir zekâsı vardı. Dostlarına yazdığı yapmacıksız mektuplar, canlı ve orijinal fikirlerin büyük bir ustalıkla sergilendiğini gösterir. Bayan Marx'tan mektup almak büyük zevkti. Johann Philipp Becker bunlardan birkaç tanesini yayımlamıştır. Kendisi de acımasız bir hicivci olan Heine, Marx'ın alaylı üslûbundan çekinir ama eşinin, insanın içine işleyen duygulu zekâsına büyük hayranlık duyardı; Marxlar Paris'te iken onların düzenli ziyaretçileri arasındaydı.

Marx, eşinin zekâsına ve eleştiri duygusuna öylesine büyük saygı duyardı ki, bütün elyazmalarını ona gösterirdi; Marx'ın kendisinin bana 1866'da anlattığına göre, onun düşüncelerini daima dikkate alırdı. Bayan Marx, basımevine gitmeden önce eşinin elyazmalarını temize çekerdi.

Bayan Marx'ın birkaç çocuğu olmuştu. Bunlardan üçü, 1848 Devrimi'nden sonra ailenin içine düştüğü zaruret döneminde çok küçük yaşta ölmüşlerdi. O sıralar Marxlar sığınmacı olarak Londra'da, Soho'da Dean Sokağı'ndaki iki küçük odası olan bir yerde oturuyorlardı. Ben yalnız üç kızını tanıdım. 1865'te Marx'a tanıtıldığımda en küçük kızı --şimdi Bayan Aveling– pırıl pırıl sevimli bir çocuktu. Marx, eşinin bu çocuğu dünyaya getirirken cinsiyeti konusunda bir yanlışlık yaptığını sık sık söylerdi. Diğer iki kızı, çok şaşırtıcı ve uyumlu bir zıtlık oluştururlardı. En büyükleri, Bayan Longuet, babasının esmer, canlı simasına, koyu renk gözlere, kömür siyahı saçlara sahipti. İkincisi, Bayan Lafargue, kumral, pembe yanaklı, gür kıvırcık saçları, batan güneşin son ışınlarını yansıtır gibi altın pırıltılıydı; kısacası, annesinin bir eşiydi.

Marx ailesinin bir başka önemli üyesi Helene Demuth idi. Köylü kızıydı; Marxların hizmetine, Jenny'nin evlenmesinden çok önce, neredeyse o çocukken girmişti. Jenny evlendikten sonra onunla kalmış ve bütün varlığını Marx ailesine adamıştı. Avrupa'daki bütün dolaşmaları boyunca hanımı ve kocasıyla birlikte olmuş, onların sürgün yaşamlarını paylaşmıştı. Ailenin koruyucu meleği gibiydi; en güç durumlarda mutlaka bir

çıkar yol bulmuştur. Onun düzen duygusu, tutumluluğu ve becerisi sayesinde Marx ailesi hiç değilse zorunlu gereksinmelerden yoksun kalmamıştır. Beceremediği iş yoktu: Yemek pişirir, evi derler toplar, çocukları giydirir, giysilerini biçer ve Bayan Marx ile bunları dikerdi. Evin hem hizmetçisi hem de *büyük hanımıydı*; bütün evi o yönetirdi. Çocuklar onu anneleriymiş gibi severler, onlara karşı duyduğu analık duygusu kendisine bir ana otoritesi kazandırırdı. Bayan Marx için o kan kardeşi gibiydi, Marx ise ona özel bir dostluk gösterirdi; karşılıklı satranç oynarlar ve çoğu kez oyunu Marx kaybederdi.

Helene, Marx ailesini körü körüne severdi: Yaptıkları her şey onun gözünde iyiydi ve başka türlüsü olamazdı; Marx'a kim dil uzatırsa karşısında onu bulurdu. Marxların samimiyetine girebilen herkese annelik elini uzatırdı. Sanki bütün Marx ailesini evlat edinmiş gibiydi. Marx'tan ve eşinden sonra da yaşamını sürdürdü ve bu kez de ilgisini Engels'in ev işlerine yöneltti. Engels'i, genç kızlığından beri tanırdı ve Marx ailesine bağlılığını şimdi de ona sunuyordu.

Engels, deyim yerindeyse Marx ailesinin bir üyesi gibiydi. Marx'ın kızları ona ikinci babamız derlerdi. O Marx'ın *ikinci kişiliği* idi. Uzun süre iki isim Almanya'da birbirinden ayrılmadı ve iki isim tarih boyunca da böyle kalacak.

Marx ve Engels, eski şairlerin çizdikleri ideal dostluğun zamanımızdaki kişileşmiş biçimleriydi. Gençliklerinden beri birlikte ve birbirlerine paralel bir gelişme göstermişler aynı duygu ve düşünceleri içtenlikle paylaşmışlar, aynı devrimci heyecanı yaşamışlardı; birlikte yaşayabildikleri sürece ortaklaşa çalışmışlardır. Eğer olaylar onları yirmi yıl kadar birbirlerinden ayırmamış olsaydı, bütün yaşamları büyük bir olasılıkla birlikte geçerdi. Ancak 1848 Devrimi'nin yenilgisinden sonra Engels Manchester'e gitmek zorunda kalmış, oysa Marx, Londra'da kalmaya mecbur olmuştur. Böyle de olsa, ortak entelektüel yaşamlarına, hemen her gün birbirlerine yazarak, politik ve bilimsel olaylar ile yapıtları konusundaki düşüncelerini aktarmışlardır. Engels işlerinden yakasını kurtarır kurtarmaz he-

men Manchester'den Londra'ya gelmiş ve Marx'ın oturduğu evden ancak on dakika uzaklıkta bir eve yerleşmiştir. 1870'ten başlayarak arkadaşının öldüğü güne değin, birbirlerini görmedikleri tek bir gün bile olmamış; bazen birinin bazen ötekinin evinde buluşmuşlardır.

Engels'in, Manchester'den Londra'ya geleceğini bildirdiği gün Marxlar adeta bayram etmişlerdir. Geleceği gün, günler öncesinden konuşulmaya başlanmış, Marx öylesine sabırsızlanmış ki, o gün çalışamamış, iki dost bütün geceyi birlikte tütün ve şarap içmekle geçirmişler, son görüşmelerinden beri olup bitenleri konuşmuşlardır.

Marx, Engels'in fikirlerine herkesinkinden fazla değer verirdi; Engels onun için birlikte çalışabilecekleri tek insandı. Üstelik Engels, Marx'ın hitap ettiği kitleyi temsil ederdi. Marx için Engels'i kendi düşüncelerinin ya da ifadesinin doğruluğuna ikna etmek her türlü çabaya değerdi: Örneğin ben, Engels'i -şimdi çok iyi anımsamıyorum ama sanırım- Albigenses politik ve dinsel savaşlarıyla ilgili düşüncesi gibi çok önemsiz bir kanısını değiştirmek için bazı kanıtlar bulmak amacıyla Marx'ın ciltlerce kitabı karıştırdığını kendi gözlerimle gördüm. Engels'i kendi düşüncesine getirmek Marx için büyük bir zaferdi.

Marx, Engels ile gurur duyardı. Onun bütün manevi ve entelektüel niteliklerini bana sıralamaktan büyük zevk alırdı. Bir keresinde beni ona tanıştırmak için Manchester'e kadar gitmekten üşenmemişti. Bilgisinin genişliğine hayrandı; ona bir şey oluverecek diye ödü kopardı. "Düşündükçe soğuk terler döküyorum," demişti, "ata binerken bir kaza yapıverecek diye. O kadar umursamaz ki; karşısına çıkan engellere aldırmaksızın, dizginleri bırakıp alabildiğine tırısa kalkıyor."

Marx, şefkatli bir baba ve eş olduğu gibi, iyi bir dosttu da. Eşinde, kızlarında, Helene'de ve Engels'te kendisi gibi bir insanın sevgisine değer kimseler bulmuştu.

3

Radikal burjuvazinin öncüsü olarak işe başlayan Marx, yaptığı muhalefet sertleşir sertleşmez etrafında kimse kalmadığını görmüş, sosyalist olur olmaz da, düşman bellenmeye başlanmıştır. Önce susturulmak istenmiş, ardından da tuzağa düşürülerek Almanya'dan sürülmüştür; sonra da, kendisine ve yapıtına karşı sükût suikasti düzenlenmiştir. 2 *Aralık 1851 Darbesi*'nin neden ve sonuçlarının gerçek niteliğini kavrayan ve açıklayan 1848'in biricik tarihçisi ve politikacısı Marx, bunu *18 Brumaire*'de kanıtlamış ama bilmezlikten gelinmiştir. Yapıtın güncel değeri ortada olduğu halde, tek bir burjuva gazetesi ondan söz etmemiştir.

Sefaletin Felsefesi'ne yanıt niteliğindeki *Felsefenin Sefaleti* ile *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* da aynı şekilde görmezlikten gelinmiştir. Birinci Enternasyonal ile *Kapital*'in birinci cildi, on beş yıl süren bu sükût suikastini kırmıştır. Marx'ı artık görmezlikten gelmek olanaksızdı: Enternasyonal gelişmiş ve başarıları bütün dünyada duyulmuştu. Önceleri Marx geride durmuş, başkaları ön planda görünmüştür ama çok geçmeden sahnenin arkasında kim olduğu keşfedilmiştir.

Almanya'da Sosyal Demokrat Parti kurulmuş ve bir güç haline gelmişti; Bismarck ona saldırmadan yaltaklanmayı ihmal etmemişti. Lassalle'ın izleyicilerinden Schweitzer, *Kapital*'e işçi sınıfının dikkatini çekmek için Marx'ın çok övdüğü bir dizi yazı yayımlamıştır.

Kapital'e işçi sınıfının dikkatini çekmek için Johann Philipp Becker'in önerisi üzerine Enternasyonal, bütün ülkelerdeki sosyalistlerin dikkatlerini "işçi sınıfının İncil'i" *Kapital*'e çekilmesi için bir karar sureti yayımladı.*

Halkın, Enternasyonal'in yaptığı işleri görmeye başladığı 18 Mart 1871 Ayaklanması'ndan ve Komün'ün yenilgisinden sonra, I. Enternasyonal'in Genel Konseyi, bütün ülkelerdeki

* Bu karar tasarısı, Birinci Enternasyonal'in 1868 Eylülündeki Brüksel Kongresinde benimsenmiştir.

burjuva basınının öfkesine karşı bu olayların savunulmasını üzerine aldı ve Marx'ın adı bütün dünyada bilinir oldu. Artık o, bilimsel sosyalizmin en büyük teorisyeni ve I. Enternasyonal işçi sınıfı hareketinin örgütleyicisi olarak kabul edilmişti.

Şimdi *Kapital*, bütün ülkelerde sosyalistlerin el kitabı olmuştu. Bütün sosyalist ve işçi sınıfı gazeteleri ondaki bilimsel teorileri yaymaya başlamışlardı. New York'ta patlak veren büyük bir grev sırasında, işçileri dayanışmaya sevk etmek ve isteklerinin ne kadar haklı olduklarını göstermek için *Kapital*'den yapılan alıntılar kitapçıklar halinde yayımlandı.

Kapital belli başlı Avrupa dillerine, Rusça'ya, Fransızca-'ya, İngilizce'ye çevrildi; Almanca, İtalyanca, Fransızca, İspanyolca ve Hollandaca alıntılar yayımlandı. Avrupa ya da Amerika'daki karşıtları her ne zaman orada geliştirilen teorileri çürütmeye kalkışsalar, bu iktisatçılar gerekli yanıtı aldılar ve ağızlarını kapatmak zorunda kaldılar. *Kapital* gerçekten de bugün, Birinci Enternasyonal Kongresi'nde kabul edildiği gibi *İşçi sınıfının İncil'idir.*

Uluslararası sosyalist harekete katılmak durumunda kalması Marx'ın, bilimsel çalışmalara ayırdığı zamanı azaltmıştı. Eşinin kaybı ile, büyük kızı Bayan Longuet'in ölümü de çalışmalarını olumsuz biçimde etkilemişti.

Marx'ın eşine karşı duyduğu sevgi çok derin ve içtendi. Onun güzelliği Marx'ın gururu ve neşesiydi; onun yumuşaklığı ve bağlılığı, devrimci bir sosyalist olarak olaylarla dolu geçen yaşamının kaçınılmaz güçlüklerini hafifletiyordu. Jenny Marx'ı ölüme götüren hastalık aynı zamanda eşinin yaşamını da kısaltmış gibiydi. Karısının uzun süren ve acılarla dolu hastalığı boyunca, uykusuzluk, hareketsizlik, temiz havadan yoksunluk ile çektiği üzüntü Marx'ın bedenini kemirmiş ve kendisini ölüme götüren zatürreye yakalanmasına yol açmıştı.

2 Aralık 1881'de Bayan Marx, yaşadığı gibi; bir komünist ve materyalist olarak yaşama veda etti. Ölüm onu korkutmamıştı. Sonunun yaklaştığını hissettiği anda: "Karl, gücüm tü-

keniyor!" demişti. Bunlar anlaşılabilen son sözcükleriydi.

5 Aralık günü High Gate Mezarlığı'nda, kutsanmamış bir yerde toprağa verildi. Eşiyle birlikte yaşamlarının alışkanlıklarına uygun olarak cenaze töreninin gösterişli olmaması için her türlü özen gösterildi ve ancak çok yakın dostlarından birkaçı onu son dinlenme yerine kadar izledi. Marxların kadim dostları Engels, mezarı başında kısa bir konuşma yaptı.

Eşinin ölümünden sonra Marx'ın yaşamı, büyük bir cesaretle karşı koyduğu bir dizi fiziki ve manevi ıstıraplarla geçti. Bunları, bir yıl sonra büyük kızı Bayan Longuet'in ani ölümü iyice artırdı. Artık yıkılmış gibiydi, bir daha kendine gelemedi.

Ve altmış dört yaşında, 1883 yılının 14 Martı'nda masası başında yaşama veda etti Marx.

İlk kez, *Die Neue Zeit*'ta
yayımlandı. Cilt I, 1890-91

Paul Lafargue

ENGELS'TEN ANILAR

Engels ile tanışmam, *Kapital*'in birinci cildinin yayımlandığı 1867 yılına rastlar.

Marx, "Şimdi kızımın nişanlısı olduğuna göre, seni Engels'le tanıştırmam gerek" demişti; Manchester'e doğru yola çıktık.

O sıralarda Engels, eşi ve yedi sekiz yaşlarındaki yeğeni ile kentin dışında küçük bir evde oturuyordu. Tarlalar evin birkaç adım ötesindeydi. O günlerde, babasının kurduğu bir firmada ortak olarak çalışıyordu.

Marx gibi Engels de, kıtada 1848 Devrimi'nin yenilgisinden sonra Londra'ya göçmüş; yine onun gibi kendisini politik eylem ve bilimsel çalışmalara vermek istiyordu.

Ancak Marx, devrimin fırtınası sırasında hem kendi ve hem de eşinin maddi olanaklarını da yitirdiği gibi, Engels'in de geçinecek bir geliri yoktu. Bu nedenle Engels, babasının Manchester'deki firmanın başına dönme önerisini kabul etmişti. Burada Engels, babasının 1843'te kurduğu firmadaki büro işlerinde çalışmaya başladı; Marx ise, *New York Daily Tribune*'e yazdığı haftalık yazılarının geliriyle güç bela geçinmeye çalışıyordu.

Engels 1870'e kadar bir tür çifte hayat yaşadı: Haftanın çalışma günleri sabah ondan, öğleden sonra dörde kadar firmada çalışıyor; firmanın birkaç dildeki yazışmalarını idare ediyor, borsayla ilgileniyordu. Kentin merkezindeki resmi oturma yerinde iş arkadaşlarını kabul ediyordu ama kentin dışındaki küçük evde, politikayla ve bilimle uğraşan dostlarıyla buluşuyordu; bunlar arasında, kimyager Schorlemmer ile, iler-

ki yıllarda *Kapital*'in birinci cildini İngilizce'ye çeviren Samuel Moore da bulunuyordu.

İrlandalı aileden gelen ve ateşli bir yurtsever olan eşi* Manchester'deki İrlandalılar ile yakın temas halindeydi ve bunların bağımsızlık eylemleri konusunda daima bilgi sahibiydi. Sinn Feiner sık sık Engelsler'in konuğu olurdu ve bu İrlandalı bağımsızlık liderinin, yandaşlarının sehpaya gitmelerini önlemek için giriştiği eylemde, polisten kurtulmak için Engelsler'in evinde saklandığı bilinen bir gerçektir. Sinn Fein bağımsızlık hareketine ilgi duyan Engels,** İrlanda'daki İngiliz egemenliğinin tarihi konusunda döküman toplamış, bunların bir kısmını kaleme almıştır.

Akşamları, 'kölelik' işi bitince, özgür bir insan olarak evine dönerdi. Yalnız Manchester'li imalatçıların iş hayatına katılmakla kalmaz, onların da pek hoşlandıkları biçimde, toplantılarına, akşam yemeklerine, spor çalışmalarına da katılırdı. Çok mükemmel bir biniciydi ve sık sık tazısını alıp tilki avına çıkardı; civardaki soylular ile aristokrasi, eskiden kalma feodal bir âdete uygun olarak çevredeki bütün binicilere davetiye gönderdiği zaman, davete mutlaka katılırdı. Çukurları, çalılıkları ve öteki tehlikeli engelleri temizleme işine daima öncülük ederdi. Marx, bir defasında bana, "Günün birinde bana kaza yaptı haberi geliverecek diye ödüm kopuyor." demişti.

Burjuva tanıdıklarının, Engels'in hayatı konusunda bilgi sahibi olup olmadıklarını bilmiyorum: Genellikle İngilizler son derece ihtiyatlıdır ve kendilerini ilgilendirmeyen şeyleri pek merak etmezler. Her halükârda bunlar, sık sık bir arada oldukları kimsenin seçkin entelektüel nitelikleri üzerine pek bir şey bilmiyorlardı; zaten Engels bu gibi konuları onlarla hiç paylaşmazdı. Marx'ın, Avrupa'nın en bilgili adamı diye değer verdiği bu insan, aristokrasi için, bir kupa iyi şarabın değerini bilen hoş bir arkadaştan başka bir şey değildi.

* Engels'in uzun yıllar birlikte yaşadığı İrlandalı arkadaşı Mary Burns
** Engels'in tamamlanmamış elyazması: A History of Ireland.

Engels'in gençlerin oluşturduğu topluluklara karşı sevgisi açıktı; çevresinde daima hayranları bulunan bir ev sahibiydi. Bunların çoğu Londralı Sosyalistler, yolu o tarafa düşen yoldaşlar ya da bütün ülkelerin sığınmacılarıydı. Pazar günleri bunların hepsi de onun dost masası çevresinde toplanırlardı. Bu sığınmacıların hemen hepsi neşesiyle, zekâsıyla ve hiç eksilmeyen iyimserliği ile bu evin ruhu olan bir kimseyle birlikte geçirdikleri o geceyi unutamazdı.

Engels'i, hemen ardından Marx'ı anımsamadan düşünmek olanaksızdır. Bunun tersi de doğrudur; yaşamları öylesine iç içe geçmiştir ki, sanki tek bir yaşam gibidir. Ancak, bunların her ikisinin de çok farklı kişilikleri olduğu gibi, yalnız dış görünüş bakımından değil, davranış, karakter, düşünce ve duygu biçimleri bakımından da birbirlerinden çok ayrı oldukları görülür.

Birbirlerini, Engels, 1842 Kasımı'nın sonuna doğru *Rheinische Zeitung*'un yönetim bürosuna uğradığı sırada tanımışlardır. Bu gazetenin yayımı sansür tarafından durdurulur; bu arada Marx evlenir ve Fransa'ya gider. Engels onu, 1844 Eylülü'nde Paris'te birkaç günlüğüne kaldığı sırada ziyaret eder. Engels'in kaleme aldığı Marx biyografisinden öğrendiğimize göre *Alman-Fransız Yıllığı* için çalışmaya başladıklarından beri birbirleriyle yazışırlar ve Marx'ın ölümüne dek süren bir işbirliği başlamış olur. 1845 başlarında Marx, Prusya Hükümetinin isteği üzerine, Guizot'nun İçişleri Bakanlığı'nca Fransa'dan sınır dışı edilir ve Brüksel'e gider, kısa süre sonra Engels de onu izler. 1848 Devrimi ile, *Yeni Ren Gazetesi* yayımlanmaya tekrar başlayınca, Engels ile Marx yine yan yanadır ve Marx'ın ortadan kaybolmak zorunda kaldığı sıralarda onun yerine gazeteyi yönetir.

Entelektüel üstünlüğüne karşı Engels, yazı kurulundaki meslekdaşları üzerine –ki bunların hepsi de; yetenekleri, devrimci ruhları ve mücadele sırasında gösterdikleri cesaretleri ile seçkinleşmiş genç kişilerdir– Marx'ın kurduğu otoriteyi sağlayamaz. Viyana'ya yaptığı ziyaretten dönen Marx bana, yazı

kurulunun aralarındaki çekişmeler ile bölündüğünü ve Engels'in buna engel olmaya gücünün yetmediğini anlatmıştı: Bunların arasındaki zıtlaşma öylesine keskinleşmişti ki, neredeyse iş düello etmeye kadar gidecekti. Marx bu yazarların arasını güçlükle buldu.

Marx, doğuştan liderlik niteliklerine sahipti; ilişki kuran herkesi etkilerdi. Engels bunu ilk kabul edenlerden biriydi; Marx'ın gençliğinden beri herkesi, kişiliğindeki açıklık ve kararlılıkla etkilediğini; aşağıda anlatacağım olayın da kanıtladığı gibi, alanı dışında kalan konularda bile herkesin güvenini tam olarak kazanan gerçek bir lider olduğunu Engels bana sık sık söylemiştir.

Kapital'in birinci cildini adadığı Wilhelm Wolff, Manchester'deki evinde ciddi bir rahatsızlık geçirir. Doktorlar umudu keser ancak Engels ile dostları bu korkunç karara inanmak istemezler ve oybirliği ile, gelmesi için Marx'a telgraf çekmeyi ve onun da fikrini almayı kararlaştırırlar. Bu olay bile çevresinin Marx'ın düşüncesine ne derece önem verdiğini göstermeye yeter.

Engels ile Marx beraber çalışmayı âdet haline getirmişlerdi; Engels bir konuda titizliğini en uç noktaya dek götürmekle beraber kimi kez Marx'ın kılı kırk yarma huyuna, bir konuyu kağıda dökmeden önce, tekrar tekrar onu kanıtlama çabasına karşı sabırsızlık gösterirdi.

1848 Devrimi'nin yenilgisinden sonra, iki dost ayrılmak zorunda kaldılar. Biri Manchester'e gitti ötekisi Londra'da kaldı. Ama düşünce dünyalarında birlikte yaşamayı sürdürürler; hemen her gün yirmi yıl süreyle mektuplaşarak, politik olaylar ve çalışmalarındaki gelişmeler konusundaki izlenimlerini ve düşüncelerini birbirine aktarırlar. Bu yazışmalar bugüne kadar korunmuştur.*

Engels, iş hayatının ağır yükünden kurtulur kurtulmaz Manchester'den ayrıldı. Hemen Londra'ya giderek, Marx'ın

* Bu mektuplardan yapılan bir seçme Evrensel Basım Yayın tarafından *"Seçme Mektuplar"* adıyla, Kasım 1996'da yayımlanmıştır.

oturduğu Maitland Park'tan on dakika uzaklıktaki Regent's Park Road'da bir eve yerleşti. Her gün saat bir gibi Marx'ı görmeye giderdi; hava iyiyse ve Marx da havasındaysa, Hampstead Heath'de birlikte yürüyüşe çıkarlardı; yürüyüşe çıkmadığı günlerde, Marx'ın çalışma odasında, bir uçtan öteki uca çaprazlama gidip gelerek saatlerce gevezelik ederlerdi.

Albigenses konusundaki bir tartışmanın birkaç gün sürdüğünü anımsıyorum. O sıralarda Marx, Yahudi ve Hıristiyan tefecilerin Ortaçağ'da oynadıkları rolü incelemekte idi. Bu buluşmaları arasındaki geçen sürede her ikisi de, ortak bir kanıya varabilmek için tartışılan sorunu incelerlerdi. Düşünceleri ve yapıtları konusundaki hiçbir eleştiri onlar için kendi karşılıklı eleştirileri kadar değerli değildi. Birbirlerinin düşüncesine bu denli önem verirlerdi.

Marx, Engels'in sahip olduğu bilginin evrenselliğine ve bir konudan kolaylıkla bir başka konuya geçmesini sağlayan zekâsının olağanüstü akıcılığına hayran olduğu gibi, Engels de, Marx'ın, çözümleme ve sentez yapma yeteneğini vurgulamaktan büyük bir zevk duyardı.

Bir gün Engels bana, "Doğaldır ki," demişti, "kapitalist üretim biçiminin mekanizmasının kavranılması ve serimi nasıl olursa olsun başarılabilirdi; bu mekanizmanın gelişme yasaları da bulunabilir ve açıklanabilirdi; ama bu uzun zaman alır ve parça parça yapılmış bir iş olurdu. Marx, bütün ekonomik kategorileri kendi diyalektik hareketleri içerisinde izleyebilme; bunların gelişme aşamalarını, belirleyici nedenleriyle bağlantılı olarak gösterme; tüm ekonomik yapıyı, tek tek parçaları karşılıklı olarak birbirini destekleyen ve belirleyen bilimsel bir anıt olarak yeniden kurabilme başarısını göstermiştir."

Uyum halinde çalışan yalnız beyinleri değildi; birbirlerine karşı en sıcak dostluk bağlarıyla bağlıydılar; biri daima diğerini neyin hoşnut edeceğini düşünür, birbirleriyle gurur duyarlardı. Bir gün Marx, Hamburg'daki yayımcısından bir mektup alır; bunda Engels'in ziyaretinden söz edilmekte ve onun için,

"rastladığım en sevimli insanlardan biri," sözcükleri kullanılmaktadır. Bu mektubu okuyan Marx şöyle der: "Fred'in, sevimli olduğu kadar bilgili olduğunu da göremeyen bu adamı doğrusu görmek isterdim."

Aralarında, para ve bilgi de dahil her şey ortaktı. Marx, *New York Daily Tribune* gazetesine muhabir olduğu sırada henüz İngilizce öğrenmekte idi; Engels onun makalelerini İngilizce'ye çevirir ve hatta gerektiğinde bunları kendi yazardı. Engels *Anti Dühring*'i hazırlarken, Marx da elindeki işi bir yana bırakmış, Engels'in kitapta bir kısım olarak kullandığı ekonomi konusunda bir deneme yazmıştır.*

Engels dostluk elini bütün Marx ailesine uzatmıştır: Marx'ın kızları onun kendi çocukları gibiydi; o kızların ikinci babasıydı. Bu dostluk, Marx'ın ölümünden sonra da yoğunlaşarak sürmüştür.

Ve Marx'ın ölümünden sonra Engels, onun elyazmalarını çözebilecek ve geride bıraktığı yapıtları yayıma hazırlayabilecek tek insandı. *Kapital*'in son iki cildini yayıma hazırlayabilmek için Engels, on yıldır üzerinde çalıştığı; bütün bilimleri incelediği ve gösterdikleri gelişmeleri gözden geçirdiği, bilimlerin genel felsefesi konusundaki kitabını bir yana bırakmıştır.**

Engels, sırf inceleme yapmak için incelemeyi de severdi: Bütün alanlara ilgi duyardı. Devrimin yenilgisinden sonra 1849'da İngiltere'ye Venedik'ten yelkenliyle geçmişti; Fransa üzerinden gitmeyi tehlikeli bulmuştu. Bu fırsattan yararlanarak denizcilik ile ilgili sorunları inceledi: Yolculuk boyunca bir günlük tuttu ve güneşin durumundaki değişiklikleri, rüzgârların yönünü, denizin durumunu vb. buna düzenli olarak kaydetti. Bu günlük kağıtları arasında olmalı, zira huzursuz, kıpır kıpır bir insan olan Engels, evde kalmış bir kız kadar titizdi. Her şeyi özenle saklar, kılı kırk yararcasına kayda geçirirdi.

* Anti Dühring için Marx, X. Bölüm, 'Ekonomi Politik'i yazmıştır.

** Engels'in, Doğanın Diyalektiği üzerine olan bitmemiş elyazmalarının ilk basımı 1925 yılında Almanca ve Rusça olarak yayımlanmıştır. Bu kitap Sol Yayınları'nca Türkçe olarak basılmıştır.

Askerlik ve dilbilim onun gözde konularıydı: Bunlarla devamlı ilgilenir, kaydettikleri ilerlemeleri izlerdi. En ufak ayrıntıyı önemli sayardı. İspanyol dilinde vurgulamaları belleyebilmek için, İspanya'dan yeni dönen dostu Mesa ile yüksek sesle İspanyolca şiirler okurdu.

Avrupa dillerine ve hatta çeşitli yerel değişiklikler konusundaki bilgisi inanılır gibi değildi.

Komün'ün düşüşünden sonra, Enternasyonal Ulusal Konsey üyelerine İspanya'da rastladım; bunlar bana, "Angel" adında bir kimsenin, Genel Konsey İspanya sekreterliğine kendi yerine beni atadığını söylediğini naklettiler; bu "Angel" Kastilya dilini de mükemmel konuşup yazabiliyormuş! Aslında bu "Angel", Engels'in İspanyolca telaffuzu idi.

Lizbon'a gittiğimde de, Ulusal Konsey Portekiz Sekreteri Fracia da, Engels'den, Portekizce hiç yanlışı olmayan mektuplar aldığını söyledi; iki dilin birbirleriyle benzerliği ve küçük farklılıkları düşünülürse bu büyük bir başarıydı. Aynı başarıyı Engels, çok iyi bildiği İtalyanca ile bu diller arasındaki benzerlik ve ayrılıklar için de gösteriyordu

Engels, mektuplaştığı kişilere kendi ana dillerinde yazmayı kural edinmiş gibiydi: Lavrov'a Rusça yazıyor, Fransızlara Fransızca, Polonyalılara Lehçe, ve bu böyle sürüp gidiyordu. Yerel lehçelerde okumayı seviyor Bignami'nin Milano Lehçesi ile yazdığı popüler yapıtları hemen getirtmeyi ihmal etmiyordu.

"Engels yirmi dilde kekeliyor" demişti bir Komün sığınmacısı; Engels'in heyecanlandığı zaman kekelemesine takılarak.

Engels'in ilgi duymadığı alan yok gibiydi; yaşamının son yıllarında evinde beraber oturduğu Bayan Freyberger'in ebelik sınavına hazırlandığı sıralarda doğum üzerine kitaplar okumaya başlamıştı.

Marx'ın, "tüm insanlık için çalışmayı düşünmek yerine" sırf zevk için birçok konuya dikkatini dağıtmasıyla ilgili olarak yakınması karşısında Engels, "seni *Kapital*'i bitirmekten alıkoyan okuduğun şu Rus dilindeki tarımsal literatürü üst üs-

te yığıp yakmak benim için büyük bir zevk olacaktır!" yanıtını vermişti.

O sıralarda Marx, Petersburg'daki dostlarından Danielson'un yolladığı Rus Hükümetinin ülkedeki feci durumu açıkladığı için yayınlanmasını yasakladığı çok sayıdaki tarımsal araştırma raporlarını okuyordu.

Engels'in bilgi edinmeye karşı yaklaşımı, bir konuda en küçük ayrıntılara kadar egemen olmadıkça o konunun peşini bırakmamak biçimindeydi. Bilgisinin kapsamı ve çeşitliliği konusunda bir fikri olan ve aynı zamanda canlı ve etkin bir hayat sürdüğünü hesaba katan bir insan onun bir 'masa başı bilgesi' olmadığını da düşünürse, böylesine büyük bir bilgi birikimini kafasına nasıl sığdırdığına doğrusu hayret eder. Geniş kapsamlı bir bellek, olağanüstü bir çalışma temposu ile birlikte bir şeyi kavramada gösterdiği rahatlık onun zihinsel yetileriydi.

Hızlı ve çaba harcamıyormuş gibi çalışırdı. Dört bir yanı kitaplıklarla kaplı geniş aydınlık çalışma odasında, yerde bir kağıt parçası bile bulunmazdı; masasında çalışmalarıyla ilgili kitaplar dışında bütün kitaplar yerli yerinde olurdu. Odası, bir bilgenin çalışma odasından çok sanki konuk kabul ettiği oda gibiydi.

Dış görünüşüne de önem verirdi: Daima bakımlı ve tertemizdi; sanki Prusya ordusunda gönüllü askerliğini yaptığı günlerde geçit törenine katılacakmış gibiydi. Aynı giysileri lekelemeden ya da eski püskü hale getirmeden bu kadar uzun süre giyebilen bir başka insan var mıdır bilmiyorum. Kişisel gereksinmeleri konusunda bayağı tutumluydu; mutlaka gerekli olduğunu düşündüğü harcamaları yapardı ama kendisine başvuran Partiye ve Parti üyelerine karşı eli son derece açıktı.

Birinci Enternasyonal kurulduğunda Engels, Manchester'de yaşıyordu. Enternasyonal'i paraca destekliyor, Genel Konsey'in kurduğu yayın organı *The Commonwealth*'e yazılar yazıyordu. Fransa-Prusya Savaşının ilanı ile Londra'ya taşınmasından (1870 Eylülü) sonra da, giriştiği her işte gösterdiği

büyük çabayla Enternasyonal'in gelişmesi için gayret gösterdi.

Bu arada, önceleri, savaşta uygulanan askeri taktiklerle yakından ilgilendi ve iki ordunun hareketlerini adım adım izledi ve *Pall Mall Gazette*'deki* makalelerinde görüldüğü gibi, Alman Genelkurmayı'nın atacağı adımları iki gün önceden tahmin etti. İngiliz basınında da büyük yankılar uyandıran bu 'kehanetler', Marx'ın büyük kızı Jenny'nin kendisine *'General'* unvanını vermesine neden oldu! Fransa'da imparatorluğun çökmesinden sonra bir tek isteği ve umudu vardı: Fransız Cumhuriyeti'nin zaferi. Engels'in de Marx'ın da anayurdu yoktu.

Engels'in de Marx'ın da anayurdu yoktu; her ikisi de *Dünya yurttaşı* idi.

Die Neue Zeit'ta yayımlanmıştır.
(Cilt 2. 1904-05)

* 1865'ten beri Londra'da yayımlanan İngiliz gazetesi; Engels'in Fransız-Prusya Savaşı konusundaki makaleleri, 1870 Temmuzu ile 1871 Martı arasında yayımlandı.

Wilhelm Liebknecht

MARX'TAN ANILAR

Yüzlerce kez Marx üzerine, benim kendisiyle ilgili kişisel ilişkilerim üzerine bir şeyler yazmam istendi; her seferinde ben bunu reddettim. Bunu Marx'a duyduğum büyük saygı nedeniyle yaptım. Belki de bu iş beni aşıyordu ya da yeterli zamanım yoktu; onun hakkında aceleyle gelişigüzel bir şeyler yazmak, Marx'ın anısına saygısızlık olurdu.

Ancak, aceleyle de olsa kısa bir yazının ille de baştan savma olmayacağı öne sürüldü ve benim, bir başkasının bilmediği şeyleri anlatabileceğim; emekçilerimize ya da Partimize Marx'ı daha iyi tanıma fırsatı verebilecek her şeyin paha biçilmez değerde olacağı itirazı yapıldı. Ve, eksik ya da kusurlu olsa da bilebildiğim şeyleri söylemem ile hiçbir şey söylememem arasında bir seçim yapılması gerekse elbette bunun ilkinin ehveni şer olacağını düşündüm.

Bilim adamı Marx; Ren Gazetesi'nin editörü, Alman-Fransız Yıllığı'nın ortak kurucusu, *Komünist Manifesto*'nun ortak yazarı, Yeni Ren Gazetesi'nin editörü ve *Kapital*'in yaratıcısı Marx artık kamuya mal olmuş bir kişi... Günlük acil işlerimden arta kalan kısa sürelerde Marx üzerinde bir şeyler yazmaya kalkışmak adeta çılgınlık olurdu. Aslında bu iş derin bilimsel çalışmaları gerektiren bir şeydi ama bu kadar zamanı ben nereden ve nasıl bulurdum?..

1
MARX İLE İLK KARŞILAŞMA

Marx'ın iki büyük kızı ile dostluğum –bunlar o sırada biri altı biri yedi yaşındaydı–, "Özgür İsviçre"deki hapishaneden

koyverilmem ve elimde sürgün pasaportu ile Fransa üzerinden Londra'ya geldikten birkaç gün sonra başladı. Marx ailesini, Londra yakınlarındaki –Greenwich'de mi, Hampton Court'da mı pek iyi anımsayamıyorum– Komünist İşçiler Eğitim Derneği'nin yaz şenliklerinde tanıdım.

Daha önce hiç görmediğim "Marx Baba" hemen bütün dikkatini bana yöneltti; gözlerimin ta içine bakarak başımı dikkatle incelemeye aldı...

Bu yoğun inceleme sanırım lehime sonuçlandı ve ben, simsiyah yeleli aslan başlı adamın dik bakışlarına bayağı iyi dayandım. Hemen ardından canlı, keyifli bir gevezelik aldı yürüdü; hiç kimsede bir sıkılma, kasılma olmadığı gibi sanırım Marx bu sıkıntılardan en uzak olanıydı. Beni hemen Bayan Marx ile, genç kızlığından beri evin sadık yöneticisi ve bakıcısı Lenchen ile ve çocuklarla tanıştırdılar. O günden sonra Marx'ın evi kendi evim gibi oldu, hemen her gün ziyaretlerine gittim. Oxford Caddesi'ne yakın Dean Street'te oturuyorlardı o sıralarda ve ben de yakınlarındaki Church Street'te bir yer tuttum.

2
İLK KONUŞMALAR

Marx ile ilk uzun konuşmam, yukarıda sözünü ettiğim yaz şenliğinde rastlamamın hemen ertesi günü oldu. Orada ciddi bir konuşma doğal olarak olanaksızdı; Marx ertesi gün İşçi Eğitim Derneği'nin binasında görüşmeye davet etti; Engels de belki orada olabilirdi.

Derneğe sözleştiğimiz vakitten önce gittim. Marx henüz gelmemişti; burada eski dostlara rastladım ve tam hararetli bir konuşmaya dalmışken Marx omzuma dostça vurdu ve Engels'in aşağıda özel salonda olduğunu, orada daha rahat konuşabileceğimizi söyledi.

Özel salonun ne olduğunu bilmiyordum; yoksa büyük sınav zamanı geldi mi diye düşünüyordum; Marx'ı güven duygusu içinde izledim. Üzerimdeki izlenimi, bir gün önceki gibi olumluydu; zaten doğal hali hep güven vericiydi. Koluma gire-

rek alt kattaki özel salona götürdü; burada, elinde siyah bira kupasıyla oturmakta olan Engels beni neşeyle karşıladı.

Kıvrak garson kıza hemen içecek ve yiyecek bir şeyler ısmarlandı; biz göçmenler için bu yiyecek işi her şeyden önemliydi. Masanın bir yanına ben, karşıma Marx ile Engels oturdular. Ağır, maun masa, pırıltılı maşrapalar, köpüklü siyah bira, hakiki İngiliz bifteği ile yanında onunla iyi giden bir şeyler; tüttürülmeye hazır seramik pipolar; insana öyle bir huzur veriyordu ki, resimli İngiliz dergilerindeki ortamı anımsatıyordu insana. Ancak, ne de olsa önümde verilecek bir sınav vardı! Eh, n'apalım, bunu da becerirdim herhalde! Konuşmalar gitgide canlı bir hal aldı...

Marx ve Engels ile, Engels'e bir yıl evvel Cenevre'de rastlamadan önce kişisel bir ilişkim olmamıştı. Okuduğum kitapları sadece, Marx'ın Paris'te yayımlanan Yıllık'taki makaleleri ile, *Felsefenin Sefaleti*; Engels'in, *İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu* idi. 1846'dan beri bir komünist olarak *Komünist Manifesto*'yu daha önce adını elbette duyduğum ve içeriğini bildiğim halde ancak Engels'e rastlamamdan kısa bir süre önce satın alabilmiştim. *Yeni Ren Gazetesi*'ne gelince, onu nadiren görebiliyordum; çünkü yayımlandığı on bir ay boyunca ya ben dış ülkedeydim ya hapiste ya da isyancı bir komünistin karmakarışık ve fırtınalı hayatını yaşamakta idim.

Sınavcılarımdan her ikisi de bendeki küçük burjuva "demokrasisi" ve "Güney Alman yumuşaklığı" nedeniyle beni biraz kuşkuyla karşıladılar; insanlar ile olaylar konusunda söylediğim kimi düşünceler şiddetle eleştirildi. Ancak bütünüyle alındığında bu sınav pek başarısız sayılmazdı; konuşmalar daha geniş sorunlara kaydı.

Çok geçmeden, doğa bilimleri üzerinde konuşmaya başladık ve Marx, devrimi bastırdıklarını düşünen ve doğa bilimlerindeki gelişmelerin yeni bir devrimi hazırladığından haberleri olmayan Avrupa burjuvazisinin zafer çığlıklarının yersiz bir sevinç gösterisi olduğuna işaret etti. Geçen yüzyılda yeryüzünde bir devrim yaratan 'Kral Buhar' artık tahtını yitirmiş ve ye-

rini, daha büyük bir devrimci olan 'Elektrik Kıvılcımı'na bırakmıştı. Daha sonra Marx büyük bir heyecanla bana, birkaç günlüğüne Regent Street'te halka gösterilen ve bir treni hareket ettirme gücüne sahip bulunan bir elektrik motoru modelini anlatmaya başladı.

"Şimdi sorun çözüldü," diyordu, "sonuçlar kolay tahmin edilemez; ancak, ekonomik devrimi zorunlu olarak politik bir devrim izleyecektir; zira bu sonuncusu, ilkinin bir ifadesinden başka bir şey değildir."

Marx'ın, bilim ve mekanikteki gelişmeler konusundaki konuşma biçimi, özellikle daha sonraları, materyalist tarih anlayışı diye anılan dünya görüşünü öylesine açık bir biçimde ortaya koyuyordu ki, beslediğim bazı kuşkular kar gibi eriyip gitti.

O gece eve dönmedim. Şafak sökene değin konuştuk, güldük ve siyah biramızı yudumladık; yatağa girdiğimde ortalık aydınlanıyordu. Ne var ki yatakta çok kalamadım; uyku tutmuyordu; kafamın içi duyduğum şeylerle dopdoluydu; düşüncelerimin uğultusu beni yataktan çıkarttı; burjuva toplumunun intiharcı bir körlük içerisinde, tıpkı eski Truvalılar'ın sevinç çığlıkları arasında yıkımlarına neden olacak tahta atı kente sokmaları gibi, Regent Street'teki modeli, bu modern Truva Atı'nı görmeye gittim.

Motorun sergilendiği yerde büyük bir kalabalık toplanmıştı. Kendime zorla yol açtım: Model elektrik motoru ile, raylar üzerinde keyifle dolanan küçük tren karşımdaydı.

Bu olay 1850 yılı Temmuz başlarında geçti.

3
MARX: DEVRİMCİLERİN ÖĞRETMENİ VE EĞİTİMCİSİ

Biz "delikanlılar"dan beş altı yıl büyük olan "Moor", bizlerden daha olgun olmanın avantajının pekâlâ farkındaydı ve bizlere –özellikle de bana– bunu her fırsatta bile bile hissettirirdi. Çok okuduğu için ve bir de o muazzam belleği ile bizleri açmaza sokması hiç de zor olmuyordu. Biz "öğrenci çocuk-

lara" çetrefil bir soru yönelttiği ve sonunda da bunu kendi çözüme kavuşturduğu zaman, üniversitelerimizin ve akademik eğitimimizin berbatlığı konusunda bizlere nutuk çektiği zaman duyduğu zevki anlatamam.

Ne var ki o, bizi eğitmekteydi ve bunu planlı olarak yapmaktaydı. Sözcüğün her iki anlamında –hem dar hem de geniş anlamında– Marx'ın benim öğretmenim olduğunu söyleyebilirim. Ekonomi politik de dahil her dalda ondan bir şeyler öğreniyorduk; öğrenmek zorundaydık. Ekonomi politik konusunda, Komünist Liga'daki konuşmalarını daha sonra anlatacağım.

Marx, modern diller konusunda da, eski diller konusunda olduğu kadar rahattı. Ben de dilbilimciydim ama, bana Aristo'dan ya da Aşil'den hemen doğru biçimde çözemediğim zor bir pasaj gösterdiği zaman bu ona çocukça bir zevk verirdi. İspanyolca bilmediğim için bir gün beni nasıl da azarlamıştı. Kitaplar arasından Don Quixote'u çekti çıkardı ve bana ders vermeye başladı. Diez'in, Roman dilleri karşılaştırmalı gramer kitabından gramerin temel ilkelerini ve cümle kurmasını öğrenmiştim; bu yüzden, içinden çıkamadığım ya da takıldığım bir yer olunca onun mükemmel yönlendirmesi ve özenli yardımlarıyla kısa zamanda bayağı bir ilerleme gösterdim. Başka zamanlarda öfkesi burnunda olan Marx, öğretirken çok sabırlıydı. Dersler uzar gider ve ancak bir ziyaretçinin gelmesiyle sona ererdi. Hemen her gün sınavdan geçerdim ve benim artık yetiştiğime kanaat getirene kadar, Don Quixote'tan ya da İspanyolca başka bir kitaptan bir pasaj çevirmek zorundaydım.

Marx, eski dillere göre çağdaş diller konusunda uzman bir dilbilimciydi. Grimm'in Alman Grameri konusunda tam bir bilgi sahibiydi ve Grimm Kardeşler, sözlüğün bir dilbilimci olan benim sorumluluğumda yayımlanan kısmını benden çok daha iyi anlıyordu. İngilizce ve Fransızca'yı bir İngiliz ya da Fransız kadar iyi yazardı, ancak telaffuzu biraz kusurluydu. *New York Daily Tribune* için yazdığı makaleler klasik İngiliz-

ce ile yazılmıştı; Proudhon'un *Sefaletin Felsefesi*'ne karşı yazdığı *Felsefenin Sefaleti* klasik Fransızca ile yazılmıştı. Bu kitabı yayımlamadan önce gösterdiği arkadaşları ancak birkaç noktada düzeltme yapmışlardı.

Marx, dilin özünü anladığı ve kökenini, gelişmesini ve yapısını incelediği için yabancı bir dili öğrenmesi kolay oluyordu. Kırım Savaşı sırasında Rusça öğrenmişti ve hatta, Türkçe ve Arapça öğrenmeye de niyet ettiği halde bu isteğini gerçekleştirememişti. Bir dile gerçekten egemen olmayı amaçladığı için, o dilde kitap okumaya büyük önem verirdi. Belleği iyi olan bir kimse –ki Marx'ın belleği, öğrendiği hiçbir şeyi unutmayacak derecede güçlüydü– sözlük dağarcığını hızla geliştirir ve kısa cümleler kurmaya başlayabilir. Pratik kullanıma böylece kolay geçilebilir.

1850-51 yıllarında Marx, ekonomi politik üzerine bir dizi konuşma yaptı. Bunu yapmaya pek istekli değildi ancak yakın geçmişte bazı yakın dostlarına böylesine birkaç özel öğretici konuşma yapmış olduğu için bize, daha geniş bir dinleyici kitlesine böyle konuşmalar yapması için kendisini ikna etme fırsatını vermiş oldu. Katılma bahtını elde eden herkese büyük bir zevk veren bu kursta Marx, daha sonra *Kapital*'de bütünlüğe kavuşturduğu ekonomik sisteminin ilkelerini bütünüyle geliştirdi. O sıralar Great Windmill Sokağı'nda bulunan Komünist Eğitim Derneği'nin tıklım tıklım dolu salonunda –ki bu salonda daha bir buçuk yıl önce *Komünist Manifesto* kabul edilmişti– Marx, bilgiyi halka ulaştırmada büyük bir yetenek gösteriyordu. Bilgiyi vülgarize etmeye –yani, aslını bozmaya, saptırmaya, sulandırmaya– ondan daha fazla karşı birisi olamazdı. Hiç kimsenin, kendisini açıkça ifade etmede ondan daha yetenekli olduğunu da sanmıyorum. Aslında, konuşmadaki bu açıklık ve anlaşılırlık, düşüncedeki berraklığın bir ürünüydü: Berrak düşünce, zorunlu olarak berrak bir ifadeye yol açar.

Marx, yöntemli olarak ilerliyordu. Önce bir önermeyi, el-

den geldiğince kısa formüle ediyor, ardından, işçilerin anlamakta güçlük çekeceği deyimlerden elden geldiğince kaçınarak bu önermeyi uzun boylu açıklıyordu. Sonra katılanlardan soru sormalarını istiyordu. Soru gelmezse o sormaya başlıyor, bunu öylesine pedagojik hünerle yapıyordu ki, hiçbir boşluğun ya da yanlış anlamanın gözden kaçmasına izin vermiyordu.

Bir gün bu becerisine şaştığını söyleyince bana onun, Brüksel'de İşçi Derneği'nde zaten böyle konuşmalar yaptığını anlattılar.* Kısacası onda, kusursuz bir öğretmene yetecek bütün nitelikler vardı. Öğretirken karatahta kullanıyor ve buna, *Kapital*'in başlarındaki hepimizin bildiği formüller de dahil, derste geçen bütün formülleri yazıyordu.

Ne yazık ki bu kurs ancak altı ay kadar sürdü. Marx'ın hoşlanmadığı unsurlar Komünist Eğitim Derneği'ne sızdı; göçmen akımı yavaşlayınca, dernek ufaldı ve sekterleşti: Weitling ile Cabet'nin izleyicileri yine sahneye çıktılar. Böylesine dar ufuklu bir çevreden hoşlanmayan Marx'ın yıllanmış örümcek ağlarını temizlemekten daha önemli işleri vardı ve Dernek'ten uzaklaştı.

Marx dil konusunda, hastalık derecesinde özenliydi. Benim yerel Hessian –bu konuşma biçimi bana deri gibi sarılmıştı ya da ben ona deri gibi sarılmıştım– ona bu konuda bana uzun uzun nutuklar verme fırsatı vermiştir. Böylesine ufak tefek kişisel şeyler üzerinde durmamın nedeni Marx'ın biz "genç delikanlılar"ın eğitimi üzerinde nasıl özen gösterdiğini belirtmek içindir. Zaten bu başka biçimlerde de kendini belli ederdi. Bizlere karşı kılı kırk yarar gibiydi: Bilgilerimizde bir eksiklik ya da kusur fark eder etmez bunu hemen düzeltmemizi adeta zorlayarak ister ve bunu yapmamız için bizlere yol gösterirdi. Onunla baş başa kalan herkes, hiç yolu yok sınava çekilecek demekti. Bu sınavların şakaya gelir yanı da yoktu. Gözünü boyamak olanaksızdı. Birisi üzerindeki çabalarının boşa gittiğini

* Bu dersler 1849 Nisanında Yeni Ren Gazetesi'nde, Ücretli Emek ve Sermaye başlığı altında yayımlandı.

görür görmez dostluğu sona ererdi. Onun "öğretmenimiz" olması bizim için onurdu hiç kuşkusuz; onunla bulunduğum her an bir şeyler öğrendiğimi sonradan çok iyi fark ettim...

O günlerde ancak işçilerden küçük bir azınlık kendisini sosyalizm düzeyine ulaştırabilmişti ve bu sosyalistler arasında da ancak küçük bir kısmı, bilimsel anlamda sosyalist idi; bunu elbette Marx'ın *Komünist Manifesto*'da bu sözcüğe verdiği anlam çerçevesinde söylüyorum. Politik bilince ulaşır gibi olan işçilerin çoğu, 1848 Devriminin karakteristiği olan ve ondan önce de, ondan sonra da egemenliğini sürdüren duygusal demokratik istem ve kalıpların tutsağı olmuş gibiydi. Çoğunluğun alkışları ve popüler olma, Marx için bir insanın yanlış yolda olduğunun kanıtıydı. Dante'nin şu onurlu dizesini en gözde yol göstericisi idi: "Segui il two corso, e lascia dir le genti!" (Diller istediği kadar kuyruk sallasın, sen kendi yolunda yürü!)

Kapital'in önsözünün sonuna aldığı bu dizeyi sık sık yinelerdi. Hiç kimse, sağdan soldan gelen yumruklara, saldırılara, itip kakmalara duyarsız kalamaz; Marx sık sık, her yandan saldırıya uğramış ve var olma mücadelesi vermiştir; kurtuluşları için gecenin sessizliğinde kendileri için silahlar dövdüğü işçiler tarafından yanlış anlaşılmış: Palavracıların, bozguncu hainlerin, hatta can düşmanlarının peşine takılarak onu küçümseyenler de olmuştur; o fakir ve gerçek bir proletere yakışır çalışma odasının yalnızlığında, kendisine cesaret ve taze enerji veren bu büyük Floransa'lının sözlerini kendi kendine tekrarlamış olmalıdır!

Hiçbir zaman yolunu şaşırmamış; çevresinde kopan gürültü ve ürkütücü hayaletlerden gözü yılarak, zafere ve zaferin getirdiği ödülden vazgeçen *Binbir Gece Masalları*'nın prensinin aksine Marx, daima ileriye, o pırıltılı amacına doğru yılmadan ilerlemiştir...

Popüler olmaya duyduğu nefretin aynısını, bunun peşinde koşanlar için de duymuştur. Parlak konuşmacılar ile laf ebeliği ile uğraşanlara karşı tiksintisi büyüktü. Böyle kimselere dayanamazdı. "Laf ebesi" sözü onun için en büyük küçümseme

sözüydü; böyle yapanı bir kez yakaladı mı her şey bitmiş demekti. Biz "genç delikanlılara" daima ve hem de zorlarcasına, mantıklı düşüncenin, anlatımda berraklığın gereğini aşılamaya çalışır, bir şeyi kılı kırk yararcasına incelememizi isterdi.

British Museum'un bitip tükenmez kitap hazinesiyle dolu o mükemmel okuma salonu o sıralarda tamamlanmıştı. Marx buraya her gün gider ve bizim de gitmemizi isterdi. İncele! İncele! İncele! Onun yinelemekten bıkmadığı tek emirdi; bunun canlı örneği bizzat kendisi, dur durak bilmeyen o muazzam beyniydi.

Her Allahın günü dünya devriminin planlarını yapan; gece gündüz demeden, "işte yarın başlıyor!" sloganını yineleyerek afyonkeş uykusuna dalan birtakım sığınmacıların aksine, biz "ukala dümbelekleri", "haydut sürüleri" ve "insanlığın yüzkaraları", zamanımızı British Museum'da geçiriyor, kendimizi eğitmeye çalışıyor, gelecekteki savaş için cephanelerimizi hazırlıyorduk.

Kimi zaman yiyecek bir lokma ekmeğimiz olmuyordu; ama bu, bizi Müzeye gitmekten alıkoyamıyordu; çünkü orada oturabileceğimiz rahat sandalyeler olduğu gibi, kış aylarında –evi olanlar için– evin aksine, sıcak ve rahat bir yer bulabiliyorduk.

Marx, ciddi bir öğretmendi; bizleri çalışmaya zorlamakla kalmaz, bunu denetlerdi de.

Uzun zamandır, İngiliz sendikalarının tarihini inceliyordum. Hemen her gün, ne kadar ilerlediğimi sorardı ve bu, kalabalık bir dinleyici kitlesine bu konuda uzun bir konuşma yapmama dek sürdü. Salonda o da vardı. Konuşma sonunda beni övmedi ama olumsuz bir eleştiri de getirmedi; birisini övmek pek âdeti değildi, bunu yapsa yapsa acıdığı için yapardı; bunu bildiğim için pek üzülmedim. Ancak, orada öne sürdüğüm savlardan biri üzerinde sonradan tartıştığımızda, ben bunu dolaylı bir övgü olarak kabul ettim.

Öğretmen olarak Marx'ta, karşısındakinin cesaretini kırmaksızın katı olabilme niteliği vardı. Bir başka önemli niteliği

de, bizi kendimizi eleştirmeye zorlaması, başarılarımızla böbürlenmemize izin vermemesiydi. Zalimliğe varan bir eleştiriyi, bazen alaycı bazen şakacı bir üslûpla yumuşatmasını bilirdi.

4
MARX'IN ÜSLÛBU

Eğer Buffon'un *"Üslûp insandır"** deyişi herkes için doğru ise, bu söz Marx için büsbütün geçerlidir; zira, Marx'ın üslûbu Marx'ın ta kendisidir. Gerçekten başka bir inanç tanımayan; büyük çabalarla ulaşılan ve bu nedenle de onun için aziz olan bir önermenin gerçeği yansıtmadığına inandığı anda bunu bir yana itebiliyorsa, bu kimse kaçınılmaz olarak yapıtlarında da kendisini, gerçek yaşamda ne ise öyle ortaya koyar. İkiyüzlülüğe, taklide, yapmacığa yatkın olmayan kişiliği ile o, yaşamında ne ise yazılarında da o olmuştur. Doğallıkla, onun gibi değişik yeteneklere sahip çok yanlı bir kimsenin üslûbu, yavan ve sıradan bir insanın, tekdüze ve yüzeysel üslûbundan farklı olacaktır. *Kapital*'in Marx'ı , *18 Brumaire*'in Marx'ı ve *Herr Vogt*'un Marx'ı birbirinden farklı üç Marx'tır; ancak bu çeşitlilikler içerisinde bu üçü de yine tek bir Marx'tır; bu üçleme kendi içerisinde bir bütün oluşturur; kendisini farklı alanlarda farklı biçimlerde ortaya koyan, ama yine de kendisine sadık kalan büyük bir kişiliğin tekliği'dir bu.

Kapital'in üslûbunun güç olduğu söylenir; peki, cle alınıp işlenen konu kolay mı? Üslûp yalnız insan değildir; aynı zamanda işlenen malzemedir ve bu malzemeye adapte edilmesi gerekir. Bilime giden kral yolu yoktur; öncüsü ne kadar iyi olursa olsun insanın kendisini sıkması ve yolu tek başına tırmanması gerekir. *Kapital*'in zor, kapalı ya da ağır üslûbundan yakınmak, bir kimsenin zihinsel tembelliğinin ya da düşünme yeteneksizliğinin kabulünden başka bir şey değildir.

18 Brumaire anlaşılmaz mıdır? Hedefe dosdoğru uçan ve onun derinliklerine saplanan bir ok anlaşılmaz mıdır? Güçlü

* Eski yazınımızda bu söz, "Üsul bu beyan, ayniyle insandır." biçiminde geçer.

bir elle fırlatılan ve düşmanın kalbinin tam ortasına saplanan cirit anlaşılmaz mıdır? *18 Brumaire*'in sözcükleri ok ve cirittir; düşmanın gövdesine saplanan ve onu öldüren bir üslûpla şekillenmiştir. Eğer nefret, küçümseme ve özgürlük tutkusu, alev alev yanan, kahredici ve soylu sözcüklerle ifade edilmişse bunu, Tacitus'un öfkeli şiddetini, Juvenal'in öldürücü satiri ve Dante'nin kutsal gazabıyla birleştiren *18 Brumaire*'de bulabiliriz. Burada üslûp Romalılar'ın elindeki eski bir hançer gibidir; hem yazmak ve hem de sap almak için kullanılan sivri ve keskin bir araçtır. Üslûp, sağa sola sapmadan doğruca kalbe saplanan bir oktur.

Ve *Herr Vogt*'ta, nasıl pırıltılı bir zekâ; Fastafı keşfetmekten, onda bir mizah deposunu ağzına kadar dolduracak bitip tükenmez bir maden bulmaktan ileri gelen Shakespeare'e yakışan bir keyif fark edilir.

Marx'ın üslûbu gerçekten de Marx'ın ta kendisidir. Kimi zaman o, avuç içi kadar bir yere elden geldiğince çok bir içeriğine sığdırmaya çalışmakla suçlanmıştır; ama bu, Marx'ın ta kendisidir.

Marx, ifadedeki arılığa ve doğruluğa büyük önem verir. Ve o, hemen her gün bir şeyler okuduğu Goethe, Lessing, Shakespeare, Dante ve Cervantes gibi yazarları en büyük usta olarak seçmiştir. İfadedeki saflığı ve dürüstlüğü ilgilendirmesi bakımından kılı kırk yararcasına çalışmıştır. Londra'ya ilk geldiğim sıralarda, bir yazımda "Stattgehabte Versammlung" deyimini kullandığım için bana bir konferans çektiğini anımsıyorum. Bunu, yeri geldiği için kullandığımı söyleyerek kendimi savunmaya çalıştıysam da o, "Almancasının bile öğretilmediği o sefil Alman Jimnasyumları! O sefil Alman Üniversiteleri!" diye kıyametleri koparıyordu. Ben kendimi elden geldiğince savunmaya, klasiklerden örnekler vermeye çalıştım ama bir daha "stattgehabte" ya da "stattgefundene" olayına hiç değinmedim ve yerine başka ifadeler bulmaya çalıştım.*

* Her iki sözcük de Almanca, "verilen konser" anlamına geliyor.

Dilde arılığa büyük önem verirdi; en doğru deyimi bulmak için uğraşır dururdu. Gereksiz yere yabancı sözcük kullanmaktan nefret ederdi; konu gerektirmediği halde ara sıra yabancı sözcük kullandığı olmuşsa bunu, dış ülkelerde, özellikle de İngiltere'de uzun süre kalmasına vermek doğru olur... Yaşamının üçte ikisini yabancı bir ülkede geçirdiği halde Marx'ın orijinal ve hakiki Alman sözcük yapılarını bol bol yapıtlarında kullanmış olması onun, Alman dilinin en seçkin ustaları ve yaratıcılarından biri olarak kabul edilmesine yetmiştir.

5
POLİTİKACI-BİLİM ADAMI VE İNSAN MARX

Marx politikayı, bilim olarak düşünürdü; sera politikacılarını ve politikasını hep küçümserdi. Gerçekten de bu tür politika, ahmaklıktan başka bir şey değildir.

Tarih; insanda, doğada, insan düşüncesinde, tutkularında ve gereksinmelerinde her an etkisini gösteren bütün güçlerin bir ürünüdür. Teori olarak politika ise, "zamanın çıkrığında", milyonlarca ve milyarlarca etmenin dokuduğu bilgidir; pratiği ise, bu bilgiye dayanan eylemdir. Bu nedenle politika bir bilim, uygulamalı bir bilimdir...

Şeyleri ve olayları, belledikleri birkaç basmakalıp sözcükle yorumlamaya kalkışan ve dünyanın geleceğini, ne idüğü belirsiz arzuları ve hayallerini gerçek diye kabul edip, konferans salonlarında, gazetelerde, mitinglerde ya da parlamentoda yönlendirebileceklerini sanan boş kafalı kimseler söz konusu olduğunda Marx nasıl da öfkelenirdi. Bu "boş kafalar" arasında, kimi kez, iyice ünlenmiş, saygıdeğer "büyük insanlar"a da rastlanır.

Bu konuda Marx, sadece eleştiri ile yetinmemiş, iyi bir örnek de sergilemiştir. Özellikle, Fransa'daki ve Napoléon *darbesindeki* çağdaş gelişmeler konusundaki denemeleri ve *New York Daily Tribune*'deki yazıları ile, politik tarihin nasıl yazıl-

ması gerektiği konusunda klasik modeller vermiştir.

Burada bir karşılaştırma yapmaktan kendimi alamıyorum. Marx'ın *"18 Brumaire"*de ele aldığı, Bonaparte'ın *darbesi,* büyük Fransız romantik yazarı ve üslûpçusu Victor Hugo'nun ünlü bir yapıtının temasını oluşturmuştur. Bu iki yapıt ve iki insan arasında ne büyük bir zıtlık! Bir yanda hantal bir tumturaklılık ve tumturaklı bir hantallık; öte yanda, sistematik olarak düzenlenen olgular; bu olguları ve hırslı politikacıları tartıya vuran serinkanlı bir kafa; ve bu kafanın, öfkeyle gölgelenmeyen yargıları. Victor Hugo'nun, *Küçük Napoléon*'u, art arda tam on baskı yaptı ama şimdi onu anımsayan bile yok. Marx'ın, *18 Brumaire'i* ise hayranlıkla okunan ve daha binlerce yıl okunacak bir kitap...

Marx, başka bir yerde de söylediğim gibi, ancak İngiltere'de o günkü Marx olmuştur. İçerisinde bulunduğumuz yüzyılın ortasına dek Almanya gibi ekonomik bakımdan gelişmemiş bir ülkede Marx, burjuva ekonomisine getirdiği eleştirileri yapamayacağı gibi ekonomik bakımdan gelişmiş İngiltere'nin politik müesseselerini tanımadan ve bu ülkede ulaşılan gelişmişliği bilmeden kapitalist üretim sürecinin eleştirel bir tahlilini yapması da mümkün olamazdı. Marx da herkes gibi, çevre şartlarına ve içerisinde yaşadığı koşullara tâbi olmuştur; bu koşullar olmaksızın Marx, Marx olamazdı. Kimse bu gerçeği ondan daha iyi ispatlayamamıştır.

Bilinci biçimlendiren koşulları gözlemlemek ve toplumun nitelik ve yapısına gitgide daha derinden nüfuz etmek bile kendi başına zihinsel bir zevkti. Benim başıma konan bu talih kuşunun gerçek değerini hangi sözlerle anlatabilirim; deneyimleri sınırlı ama eğitilmeye can atan genç bir delikanlının Marx gibi bir rehbere kavuşması ve onun etkisinden ve öğreticiliğinden yararlanması büyük şanstı.

Evreni bütünüyle kavramaya çalışan evrensel bir zekânın her özgün ayrıntıya nüfuz etmeye çalışan ve hiçbir şeyi, ikincil ya da önemsiz diye bir yana itmeyen ve böylece evreni bütü-

nüyle kavrama çabası içerisinde olan bir zekâ için 'çok yönlü' tanımını kullanmak hiç de abartılı olmayacaktır; zaten onun öğretmenliğinin başlıca özelliği de bu çok yönlülüğü olmuştur.

Marx, Darwin'in araştırmalarının büyük önemini kavrayan ilk insanlardan biri olmuştur. *Türlerin Kökeni*'nin yayımlandığı 1859 yılından önce –dikkate değer bir rastlantıyla, Marx'ın *Ekonomi Politiğe Katkı*'sı ile aynı zamana rastlar– bile Marx, Darwin'in çağ açıcı önemini fark etmiştir. Şehrin gürültüsünden uzak, kırdaki malikânesinin barışçıl havası içerisinde Darwin, Marx'ın, dünyanın fokur fokur kaynadığı merkezinde hazırlamakta olduğu devrime benzer bir devrimin hazırlığını yapmakta idi. Burada ancak, kaldıracın dayanak noktası bir başka yere taşınmıştı.

Marx her yeni görüntüyü izlemiş, tarih ile, bilim alanındaki başta doğa bilimleri –fizik ve kimya dahil– olmak üzere her ileri adımı dikkate almıştır. "Popüler konferanslarını" kaçırmadan izlediğimiz Moleschott, Liebig ve Huxley gibi isimler ile, Ricardo, Adam Smith, Macculloch, İskoç ve İtalyan iktisatçıların isimleri aramızda sık sık geçerdi. Darwin, araştırmalarının sonuçlarını alıp bunları kamunun bilgisine sununca, aylarca Darwin ile, onun bilimsel buluşlarının muazzam önemi dilimizden düşmedi. Bir başkasının hak ettiği övgüyü Marx'tan daha ince ve adil biçimde yansıtan pek az insan vardır. O, kıskanç, hasetçi ya da kibirli olamayacak derecede büyüktü. Ancak yine o, her türden kibir ve yapmacığa olduğu kadar; kaba saba yeteneksizlik, ucuzluğun belirtisi olan sahte büyüklüğe ve övüngenliğe karşı da korkunç bir nefret duyardı.

Tanımış olduğum büyük, küçük ya da ortalama insanlar içerisinde Marx böbürlenmeden en uzak birkaç kişiden biriydi. Kibirli olamayacak kadar büyük ve güçlüydü; onurlu bir gurura sahipti. Yapmacık bir hali hiç benimsemez daima kendisi olarak kalırdı. Maske takmaya, taklit etmeye uygun düşmeyen yaratılışta idi. Toplumsal ya da politik çevre uygun olduğu sürece, hiçbir kayda tâbi olmaksızın kafasından geçenle-

ri olduğu gibi söylerdi; yüzü, kalbinin aynası gibiydi. Ancak, koşullar tedbirli olmayı gerektirdiği zamanlar, dostlarını pek eğlendiren çocukça bir beceriksizliğe düşerdi.

Marx'tan daha *doğru* bir insan düşünemiyorum: O doğruluğun somutlaşmış haliydi. Sırf ona bakmakla, karşınızdaki kimsenin kişiliğini anlamış olurdunuz. İçerisinde yaşadığımız ve devamlı savaş halindeki şu "uygar" toplumda, daima doğruyu söylemeniz olanağı yoktur; böyle yaparsanız, ya düşmanın eline koz vermiş olursunuz ya da "kodese" girme tehlikesiyle yüz yüze gelirsiniz. Ancak, doğruyu söylemek eğer işinize gelmiyorsa mutlaka yalan söylemek zorunda da değilsiniz. Her zaman ne düşündüğünü ya da hissettiğimi söylemek zorunda değilim, ama bu, düşünmediğim ya da hissetmediğim şeyleri söylemek zorunda olmam anlamına da gelmez. Bunlardan ilki "sağgörü" ikincisi "ikiyüzlülük"tür. Marx, asla ikiyüzlü değildi. Zaten bunu beceremezdi de; saflığını ve berraklığını koruyan bir çocuk gibiydi. Engels bile onu Jenny kadar iyi tanımaz ya da anlayamazdı. Hani, toplum dediğimiz, her şeyin görünüşe göre yargılandığı, insanın içten duygularına ihanet etmek zorunda kaldığı "kalabalıklarda", bizim "Moor" koca bir çocuk gibiydi; çoğu kez sıkılır, yüzü çocuk gibi kızarırdı.

Rol yapan insanları küçük görürdü. Louis Blanc ile ilk kez karşılaştığı anı anlattığı zaman nasıl güldüğünü bugün bile anımsıyorum. O sıralar Dean Street'te iki odalı, avuç içi kadar bir yerde oturuyordu. Öndeki oturma odası, hem çalıştığı yer, hem de misafir odasıydı; arka oda ise diğer her türlü gereksinmeyi 'sözde' karşılıyordu. Louis Blanc kartını Lenchen'e verir. Öndeki odaya alınır, arka odada Marx giyinmektedir. İki oda arasındaki kapı aralık kaldığı için Marx, komik bir sahneye tanık olur. Bu "büyük" tarihçi ve politikacı, çok kısa boyludur, neredeyse sekiz-dokuz yaşında oğlan çocuğu görünümündedir ama son derece kibirlidir. Bu proleter kabul odasına şöyle bir bakar ve köşedeki çok ilkel aynaya gözü ilişir. Hemen

karşısına geçer, poz vermeye başlar; yüksek topuklu ayakkabılarına rağmen bir karışlık boyuyla, gövdesini şöyle yukarı doğru uzatır ak hindi gibi kabarır ve aynadaki yansımasını memnunlukla seyreder. Bu sahneye tanıklık etmekte olan Bayan Marx, gülmemek için dudaklarını ısırmaktadır. Giyinmesini bitiren Marx, gelişini belli etmek ve bu züppenin aynadan uzaklaşmasını sağlamak için öksürerek içeri girer, abartılı bir reveransla konuğunu selamlar. Rol yapmak, poz vermek, hele Marx'ın karşısında hiçbir işe yaramaz. Parisli işçilerin, Louis Bonaparte ile kıyaslayarak "Küçük Louis" adını taktıkları Blanc, Marx'ın gelişiyle, becerebildiği en doğal tavrını takınmaya çalışır.

6
MARX'IN ÇALIŞMASI

"Deha çalışmaktır", diye bir söz vardır; bu söz tamamen doğru olmasa bile, gerçek payı vardır içinde.

Olağanüstü enerji ve olağandışı çalışma yeteneği olmayan deha yok gibidir. Bunlardan ilki ya da ikincisi bulunmayan bir kimseye eğer deha diyorsanız bu, ya pırıltılı bir sabun köpüğüdür ya da kalp para aldatıcılığında bir değerdir. Deha, büyük enerji ile çok çalışmanın ortalamayı aştığı yerde görülür. Ben çoğu kez kendilerini deha sayan ve kimi zaman başkalarının da böyle kabul ettiği ama çalışma kapasitesinden yoksun kimseler gördüm. Aslında bunlar, ağzı laf yapan ve kendilerini satmayı bilen aylaklardır. Benim tanıdığım gerçek değeri olan bütün insanlar, hepsi de çok çalışkandı. Bu söz, herkesten çok Marx için doğrudur. O muazzam bir beyin işçisiydi. Çoğu kez –özellikle ilk sürgün döneminde– gündüzleri çalışma olanağı kalmayınca, geceleri çalışmaya koyulurdu. Bir görüşmeden ya da toplantıdan geç vakit döndüğünde her zaman oturur birkaç saat çalışırdı. Ve bu birkaç saat uzar gider, bütün geceyi alır, ancak sabahleyin uykuya varırdı. Eşi bu konuda ciddi yakınmalarda bulunur ve Marx'tan gülerek, "ne yapayım ben işte böyleyim" yanıtını alırdı.

Olağanüstü güçlü yapısına karşın Marx, elli yaşın sonlarına doğru çeşitli hastalık belirtilerinden yakınmaya başladı. Bir doktora başvurduk; sonuçta Marx'ın geceleri çalışması kesinlikle yasaklandı. Daha fazla vücut hareketleri –yürüyüş, ata binme gibi– salık verildi. O günlerde Marx ile, Londra dışında, özellikle kuzey yamaçlarında birlikte uzun yürüyüşler yaptık. Çok geçmeden sağlığı bayağı düzeldi; vücudu gerçekten büyük bir direnç gösteriyordu.

Ancak, biraz iyileşir iyileşmez, gece çalışma alışkanlığına yavaş yavaş yine kendisini kaptırdı. Daha akıllıca bir yaşam biçimini benimsemek zorunda kaldığı bir kriz dönemi geldi kapıya dayandı.

Nöbetler daha şiddetli yinelenmeye başlamıştı. Karaciğer hastalığı kendini gösterdi; berbat bir tümör gelişmeye başlamıştı. O tunçtan yapısı gitgide yenik düşüyordu. Şuna inanıyorum ki –onu son tedavi eden doktorlar da aynı kanıdaydılar– eğer Marx, doğal olmaya daha yatkın bir yaşamı benimsemiş olsaydı, yani, organizmasının ve sağlık koşullarının gereklerine uygun bir davranış içerisine girmiş olsaydı çok daha uzun yaşayabilirdi.

Ancak son yıllarında, artık iş işten geçtikten sonra, gece çalışmalarına son verdi. Ama bunun yerine bu kez de gündüzleri çok çalışmaya başladı. Gündüzleri fırsat bulur bulmaz çalışmaya başlıyordu. Yürüyüşe çıktığı zamanlarda bile yanına not defterini alıyor ve arada bir buna bir şeyler karalıyordu. Aslında bu çalışmaları hep bir amaca yönelikti. Ve her an bir yay gibi gergindi. Kızı Eleanor bana, ikinci derecede önemi olan konuları içermek üzere düzenlediği kısa bir tarih tablosu verdi. Buradan anlaşılıyor ki, Marx için zaten ikinci derecede önemi olan şey yok gibiydi; kendisinin yararlanması için düzenlenen bu tablo, sanki basılmak üzere hazırlanmış gibi bir özen ve dikkatle derlenmişti.

Marx'ın çalışmaya olan tahammülü beni her zaman şaşırtmıştır. Yorgunluk nedir bilmiyordu. Tükenme noktasına gel-

diği zamanlarda bile, gücünün eksildiğini fark ettirmiyordu.

Eğer bir insanın değeri –tıpkı nesnelerin değerinin, içerdikleri iş miktarına göre hesaplanması gibi– yaptığı işe göre hesaplanacak olursa, sadece bu açıdan bile Marx, ancak birkaç dev zekâ ile kıyaslanabilecek "değerde" bir insandır.

Bu muazzam çalışma miktarını karşılamak üzere burjuva toplumu Marx'a ne vermiştir?

Kapital, Marx'a kırk yıllık emeğe mal olmuştur; ve öyle bir eserdir ki, ancak Marx bunu başarabilirdi. Şunu söylerken zerre kadar abartmış olduğumu sanmıyorum: Almanya'da, en düşük yevmiyeli bir işçi kırk yılda, yüzyılın iki büyük bilimsel yaratılarından biri için, Marx'ın hizmetine karşı ödenen ücretten ya da daha açıkçası şeref ödeneğinden daha fazla ücret almış olur! Yukarıda, yüzyılın iki büyük bilimsel yaratılarından biri dedim; diğeri ise Darwin'in eseridir.

"Bilimin piyasa değeri yoktur." Ve burjuva toplumundan, kendi ölüm yargısını taşıyan bir yapıta ise yatkın bir bedel ödemesi elbette beklenemez...

7
DEAN SOKAĞI'NDAKİ EVDE

1850 yazından Almanya'ya döndüğüm 1862 yılı başlarına kadar, uzun yıllar hemen her gün Marxların evine uğradım ve bütün gün orada kaldım. Aileden biri gibiydim...

Marxlar, Maitland Park Road'daki kır evine taşınmadan önce, Soho Meydanı'nda kendi halindeki Dean Street'te ufacık bir katta oturdular. Bu sokak, gezginlerin, gelip geçenlerin, her türden göçmenlerin toplandıkları bir yer gibiydi ve burada, önemsiz, az önemli ve çok önemli kimselerin sürekli gidiş gelişine tanıklık etmek mümkündü. Ayrıca burası, Londra'ya yerleşen yoldaşlar için doğal bir buluşma yeri gibiydi. Londra'ya yerleşmiş olanlar bile daima diken üzerinde gibilerdi, çünkü bu kentte düzenli oturulabilecek bir yer bulmak hemen hemen olanaksızdı. Açlık, göçmenlerin çoğunu kırsal bölgele-

re itiyor, bunlar arasında Amerika'ya kadar uzananlar oluyordu. Bazılarının ise bu dünyadaki defterleri çabuk dürülüyor, sefil göçmenler, Londra mezarlıklarından birinde, bu dünyada olmasa bile öte dünyada dinlenebilecekleri bir yer buluyorlardı. Ben her nasılsa bu kentte tutunmayı başardım ve Dean Street'e nadiren gelen sadık dost Lessner ile Rochner dışında, *"Moor"*ların evine, bu öykümde ileride değineceğim kısa süre hariç, bütün göçmenlik dönemim boyunca, aileden biriymiş gibi girip çıkan Londra'daki "topluluğun" tek üyesi oldum. İşte bu nedenle, başkalarının görmesi olanaksız çok şeye tanıklık ettim.

8
GÖÇMENLERİN ÇEVİRDİKLERİ ENTRİKALAR

Londra'ya gitmeden önceki kimi dostlarım ve yoldaşlar, Marx'a bağlılığım nedeniyle ara sıra benimle eğlenirlerdi. Daha geçenlerde, Baden Ayaklanması'na katılan en etkili gönüllülerden birinden, Bauer'den o dönemde aldığım bir mektup elime geçti. Bauer, kendi eliyle kurmuş olduğu radikal bir gazetenin editörlüğünü yaparken birkaç yıl önce Milwakue'de öldü. O da, elinde biraz parası olan çoğu göçmenlerin yaptığı gibi, Londra'da kısa bir süre kaldıktan sonra Birleşik Devletlere gitmiş ve basında kendisine uygun bir iş bulmuştu.

O günler Londra'daki göçmenler için çok güç günlerdi ve Bauer ciddi olarak benimle birlikte olmayı istiyordu. Bana birkaç mektup göndererek, editör olarak iyi bir maaşla çalışabileceğim bazı işler önermişti. O sıralar açlıktan nefesim kokuyordu ve bana önerilen haftada elli dolar insanın gözünü kararlatacak kadar cazip bir yemdi. Ancak ben direnmemi sürdürüyordum, zira, olanakları dar da olsa savaş alanından uzaklaşmak istemediğim gibi, okyanusu geçen herkesin, Avrupa için yüzde doksan dokuz kaybedildiğini biliyordum.

En sonu Bauer, benim tutkularımı gıdıklayarak elindeki son silaha başvurdu. Bugün bile sakladığım bir mektupta şunları yazıyordu:

"Burada özgür bir insan olacaksın; bağımsızlaşınca çok daha büyük işler başarabilirsin. Ama orada sen nesin ki? Bir ayaktopu, yük taşımada kullanılan sonra da alaya alınan bir eşek. Senin o kutsal gökyüzü krallığında durum ne? En tepedeki tahtta, sevgili ve büyük akıl sahibi Dalay Lama, yani Marx. Sonra büyük bir aralık ve ardından Engels! Sonra yine büyük bir aralık ve ardından: Wolff! Sonra yine büyük bir boşluk ve ardından, belki, 'duygusal eşek': Liebknecht."...

Bu mektuba şu yanıtı verdim: Benden daha fazla bir şeyler yapmış olan insanlardan sonra gelmeye hiçbir itirazım yok; kendilerinden bir şeyler öğrenebileceğim kimselerle bir arada bulunmayı yeğ tutarım; onun "büyük insanları"gibi kimselere tepeden bakmaktansa, bir şeyler öğrenebileceğim insanlara gözlerimi dikmek bana mutluluk verir.

Böylece olduğum yerde kaldım ve öğrenmeye devam ettim.

Bizim çevremizin dışında kalan göçmenlerin Marx ve bizler hakkındaki düşünceleri işte böyleydi. Bunlarla ilişkimizi büsbütün kesmemiz hayal dünyalarını öylesine kamçıladı ki, hakkımızda uydurmadıkları yalan ve dedikodu kalmadı. Ancak bütün bunlara zerrece aldırdığımız yoktu.

9
MARXLARDA TANIDIKLARIM

Benim düşünsel gelişimim üzerinde Marx'ın eşinin, en az Marx'ın etkisi kadar etkisi olmuştur. Annem üç yaşındayken ölmüş ve ben güç koşullar içerisinde büyümüşüm. Marx'ın eşinde ben; çok güzel, asil ruhlu ve zekâ dolu bir kadın buldum; aynı zamanda o, Times Nehri kıyılarında dönüp dolaşan dost ve arkadaştan yoksun, yapayalnız gönüllü isyancıların, yarı kız kardeşi, yarı anası gibiydi. Ben şu kanıdayım ki, beni göçmenliğin umut kırıcı sıkıntılarından kurtaran şey, Marx ailesi ile olan yakınlığımdır.

O sıralar Marx'ın evinde ve eşliğinde tanımış olduğum herkesi burada birer birer anlatmak için ne zamanım var ne de

yerim. İlkeler üzerindeki anlaşmazlığımızdan dolayı ayrı düştüğümüz Alman ve diğer göçmenlerin yanı sıra, İngiliz işçi sınıfı öncüleriyle, gözü pek isyancı Julian Harney ile, ateşli hatip ve gazeteci Ernest Juones ile, kısacası, sonraları sosyalizme dönüşecek olan Chartizmin son iki büyük temsilcileri ile; Chartist ayaklanmanın başını çektiği için ömür boyu sürgüne mahkûm edilen; ve ancak ellili yıllarda yurduna dönebilen, "fiziksel zor kullanmanın"* büyük şampiyonu Frost; Sosyalizmin en yaşlı duayyeni, bilimsel sosyalizmin öncüleri içerisinde en kapsamlı, derin ve pratik öncüsü Robert Owen! Sekseninci yaş gününü kutlama toplantısında bir arada olduğumuz gibi, kendisini evinde ziyaret etme talihine de sahiptim...

Benden kısa süre sonra bir Fransız işçisi Londra'ya geldi. Yalnız Fransız kolonisi arasında değil, bütün göçmenler arasında –ve doğallıkla, "gölgelerimiz" uluslararası polis arasında da– canlı bir ilgi merkezi oldu. Adı Barthélémy idi. Onun ünlü Fransız hapishanesi Conciergerie'den, gözü pek ve akıllıca kaçışını gazetelerde okumuştuk. Uzunca boyu, güçlü adaleleri olan, kömür karası kıvırcık saçlı, yallah gözlü; kısacası tipik bir Güney Fransalı, tuttuğunu koparan bir tipti.

Mağrur başının çevresi efsanevi bir halkayla çevriliydi. Darağacına mahkûm edilmişti ve bunun damgasını omzunda taşıyordu. Daha on yedisinde iken, 1839'daki Blanqui-Barbesa Ayaklanması** sırasında bir polisi öldürmüş, azgın mahkûmlara özgü ceza kolonisine gönderilmişti. 1848 Şubat Devrimi'nde affedilerek Paris'e dönmüş ve bütün proletarya hareketlerine ve gösterilerine katılmıştı. Haziran Savaşı'nda*** çarpışmış, son barikatların birinde tutsak düşmüş ama şansı yaver giderek ilk günlerde kendisini tanıyan olmamıştı; yoksa hiç kuşkusuz, pek çok savaşçı gibi hemen oracıkta öldürülürdü.

* Chartist hareketi, barışçı sınırlar içerisinde tutmayı hedefleyen "moral güç" yanlılarının aksine "fiziksel şiddeti" savunan Sol devrimci grup.
** Paris'te 1839 Mayısında Blankist'lerin kurdukları gizli bir cemiyetin düzenledikleri ayaklanma.
*** Paris proletaryasının 1848 yılındaki Haziran ayaklanması.

Askeri mahkemeye çıktığı sırada artık ilk şiddet biraz yatışmış, sadece "kuru giyotin"e mahkûm edilmiş, yani Cayenne ceza kolonisine sürgün edilmiştir. Her nedense bu yargının infazı gecikmiş, 1850 Haziranı'nda hâlâ Conciergerie Hapishanesi'nde kalmıştır. İnsanların ölüp gittiği o berbat sürgün yerine gönderilmek üzereyken, hapishaneden kaçmayı başarmıştır. Doğallıkla hemen Londra'ya kapağı atmış ve bizim çevreye girerek Marx'ı da ara sıra görür olmuştur.

Onunla sık sık kavgaya tutuşuyordu k. Fransız göçmenler, Oxford Sokağı'nda Rathborne Evinde bir "Kılıç Odası" kurmuşlardı. Burada kılıç oynanıyor, tabancayla atış talimleri yapılıyordu, Marx, arada bir buraya gider ve Fransızlar ile çetin mücadelelere girişirdi. Silahlardaki beceri eksikliğini, tez canlılığı ile telafi etmeye çalışır, kimi kez de, soğukkanlılığını yitirenler karşısında çarpışmayı kazanırdı. Fransızlar, kılıcı hem saplamak ve hem de kesme hareketi yapmakta ustaydılar; oysa bu usul Almanların yabancısıydı. Ancak kısa zamanda bu da öğreniliyordu. Barthélémy kılıç kullanmada usta olduğu gibi, tabanca atışlarına da çalışıyordu ve kısa zamanda iyi bir nişancı oldu. Çok geçmeden Willich kliği* ile dostluk kurdu ve Marx'tan bayağı nefret eder oldu.

Willich kliği ile görüş ayrılığı gitgide kaba bir zıtlaşmaya dönüştü. Bir gece Willich, Marx'ı düelloya davet etti. Marx, bu Prusyalı subay hilesini ciddiye almadı ise de, gençliğin verdiği kabadayılık ile Conrad Schramm, Willich'e meydan okudu ve ikisi arasında, öğrenciler arası kurala uygun olarak bir düello yapılması kararlaştırıldı. Düello, Belçika kıyılarında yapılacaktı ve silah olarak tabanca seçilmişti. Schramm o güne değin eline silah almamıştı. Oysa Willich, yirmi adımdan karşısındakini kalbinden vuracak kadar bu silahta ustaydı. Tanığı da Barthélémy idi. Bizler, bizim gözü pek şövalye Schramm için endişeliydik.

* 1850'de Komünist Birliği'nde bir kopma oldu. Willich ile Schapper, Birlikten atılan "Sol" maceracı grubun başını çekiyorlardı.

Düello için saptanan gün, dakikaları sayarak gelip çattı. Ertesi akşam Marx evde yoktu, yalnız eşi ile Lenchen evdeydi; kapı açılır Barthélémy girer. Tahta gibi eğilerek merakla beklemekte olan hanımları selamlar ve teneke tıngırtısı gibi bir sesle ilan eder: *"Schramm a une balle dans la tete!"* (Schramm başından mermi isabeti aldı!)

Sonra tekrar kazık gibi bir selam verir, topukları üzerinde döner ve çıkar gider. Neredeyse bayılmak üzere olan Bayan Marx'ın duyduğu korkuyu tahmin etmek kolaydır... Bir saat kadar sonra bize bu kötü haberi ulaştırdı. Doğallıkla biz bütün umutlarımızı yitirmiştik. Ertesi günü, adeta yas tutarak Schramm'dan söz ederken, kapı birden açıldı ve öldü sandığımız adam içeri girdi; kafası sarılıydı ama gülüyordu. Anlattığına göre mermi sıyırıp geçmiş, o da bayılmıştı. Kendine geldiğinde, kıyıda tanığı ve doktorla baş başaydı. Willich ile Barthélémy, Ostend'den vapura binip sıvışmışlardı. Schramm da ertesi günü ortalıktan toz oldu...

10
MARX VE ÇOCUKLAR

Her güçlü ve sağlıklı insan gibi Marx'ın da çocuklara karşı aşırı bir sevgisi vardı. Kendi çocuklarıyla saatlerce çocuk gibi oynayan içi sevgi dolu bir baba olmakla birlikte, özellikle rastladığı yoksunluk içerisindeki başka çocuklara da bir mıknatıs çekimiyle daima yaklaşırdı. Yüzlerce kez, fakir mahallelerden geçerken yanımızdan ayrılmış, kapı eşiklerinde paçavralar içerisinde oturan bir çocuğun başını okşayarak cebindeki son kuruşları avucuna sıkıştırmıştır. Dilencilik Londra'da ticaret halini aldığı için, dilencilere güvenmezdi. Parası olduğu zamanlar bunlara sadaka vermekle beraber, dilenciliğin meslek haline getirilmesine karşıydı. Bunlardan birisi, sözde hastaymış gibi numara yaparak kendisine yaklaşırsa müthiş içerlerdi; insanın merhamet duygularını sömürmeyi hırsızlıkla eş tutardı. Üstelik bunu, yoksul insanlara karşı yapılmış bir hak-

sızlık sayardı. Ancak bir kadın ya da erkek, kucağında ağlayan çocukla kendisine yaklaşırsa, çocuğun yalvaran bakışlarına dayanamaz, adamın ya da kadının gözündeki hilekârlık belirtilerini fark etmekle beraber bunlara yardım ederdi.

Vücutça zayıflık ve sakatlık, Marx'ta daima merhamet ve acıma uyandırırdı... Karısını dövdüğü için –ki bu hal o sıralar İngiltere'de çok yaygındı– ölesiye dayak yiyen bir adamı görmek ona adeta zevk verirdi. Böyle hallerde gösterdiği bu içgüdüsel tepki bizi şaşırtırdı.

Bir gece, otobüsün üst katında eve dönüyorduk. Meyhane önündeki bir durakta kalabalık arasında bir kadın, *"Katil! Katil!"* diye haykırıyordu. Marx hemen otobüsten indi, ben de peşinden. Onu tutmaya çalıştıysam da nafile; zıpkın gibi gidiyordu. Bir anda kendimizi gürültü patırtının ortasında bulduk; kalabalık arkamızdan itiyordu. *"Ne oluyordu öyle?"* Aslında her şey ortadaydı. Sarhoş bir kadın, kendisini eve götürmeye çalışan kocasıyla kavga ediyordu. Gitmemekte ayak diriyor, ortalığı birbirine katıyordu. Ortada bizim bu işe burnumuzu sokmamız için hiçbir neden yoktu. Ancak, daha bir saniye önce birbirini yiyen çift sanki bir şey olmamış gibi sakinleştiler ve bize doğru yöneldiler. Çevremizdeki kalabalık yoğunlaşıyor, *"Allahın belası"* yabancılara karşı tehdit edici bir tavra giriyordu. Özellikle o kavgacı kadın, Marx'a saldırıyor, o güzelim siyah sakalına öfke kusuyordu. Fırtınayı yatıştırmaya çalıştıysam da boşuna. Ancak ızbandut gibi iki polis görevlisinin çıkagelmesi bizleri, insani duygularla olaya yaklaşmanın bedelini ödemekten kurtardı. Otobüse atladığımızda bu beladan ucuz kurtulmuş olmanın mutluluğu içerisindeydik. Bundan sonra Marx, sanırım böyle olaylara karışma konusunda daha dikkatli olmuştur...

Çocuklara olan derin sevgisini ve sadeliğini anlamak için Marx'ı kendi çocuklarıyla birlikte görmek gerekti. Kısa da olsa boş bir anı olduğunda ya da birlikte yürüyüşleri sırasında, onlarla birlikte oraya buraya seğirtir, onların en keyifli en şa-

matalı oyunlarına katılırdı: Kısacası, çocuklarının arasında o da çocuklaşırdı. Hampstead Heath'de* ara sıra "süvaricilik" oynardık. Kızlardan birini ben, birini Marx omuzlarına alır, engel atlama ya da yarışa kalkışır ya da biniciler, süvari savaşına girişirlerdi. Kızlar, oğlan çocukları gibiydi; toslaşmalar her ikisine de vız gelirdi.

İki kızdan büyüğü Jenny, tıpkı babasıydı: Aynı siyah gözler, aynı alın. Kimi zamanlar, eski rahibeler gibi gaipten haberler verir, güya "bir ruh kendisini ziyaret ederdi." Delfi tapınağındaki Apollon rahibesi rolünü oynardı. Gözleri pırıldar, kıvılcımlar saçar, çoğu kez büyük şaşkınlık uyandıran fantezileri büyülü bir sesle ilan ederdi. Bir gün kırdan dönerken yolda böyle bir nöbete tutulmuş, yıldızlardaki yaşamdan söz etmeye başlamıştı; anlattıkları adeta bir şiir gibiydi. Küçük yaşlarda birkaç çocuğunu yitiren Bayan Marx telaşa kapılmıştı: "Onun yaşındaki çocuklar böyle şeyler konuşmaz; vaktinden önce gelen bu olgunluk, sağlıksızlık belirtisidir." diyordu. Moor eşine çıkışıyor, ben de, kehanet nöbetinden çıkarak, keyifle hoplayıp zıplayan çocuğu kendisine gösteriyordum. Bir an önceki çocuk sanki bu şen şakrak çocuk değildi; demek ki çocukta ruhsal bir dengesizlik yoktu...

Marx'ın iki oğlu çok küçükken öldü; Londra'da doğan ilki bebekken, Brüksel'de doğan ikincisi, uzun bir hastalık döneminden sonra. Bu çocuğun ölümü, Marx için müthiş bir darbe oldu. Umutsuz hastalığın kederle geçen bitip tükenmek bilmeyen haftalarını hep hatırlarım. Amcasının adını alan Edgar'a evde *Mush* adı takılmıştı. Çok yetenekli ama doğuştan hastalıklı, aileyi üzüntüye boğan bir çocuktu. Harika gözleri vardı, zavallı gövdesine ağır gelen kocaman başı, insana yine de umut verirdi. Zavallı Mush, sükûnet içerisinde iyi bakım görse, kırsal bir yerde ya da deniz kenarında yaşasa belki de kurtulabilirdi. Ne var ki, birbirini izleyen sürgünler ve Londra'nın çetin yaşam koşulları içerisinde geçen bebeklik dönemi, ailenin gösterdiği bütün

* Londra yakınlarında geniş fundalık bölge. –çev.

şefkate ve ilgiye karşın zavallı çocuğa yaşam mücadelesi için gerekli gücü vermemişti. Ve Mush öldü.

Şu sahneyi hiç unutamam: Ölü çocuğun üzerine eğilmiş sessizce gözyaşı döken anne, yanı başında ayakta hıçkıran Lenchen ve Marx müthiş bir acıyla kıvranan ve kendisini teselli etmeye çalışanlara karşı öfkeyle ve neredeyse gazapla karşılık veren bir baba; sessizce ağlayan ve iki oğlunu elinden alan ölüme karşı sanki onları kanıtları altına almaya çalışan annelerine sokulmuş iki kız çocuğu.

Çocuğu iki gün sonra gömdük; Lessner, Pfander, Conrad Schramm, Kızıl Wolff* ve ben. Arabada Marx'ın yanındaydım; başı elleri arasında tek sözcük etmeden oturuyordu...

Sonra Tussy doğdu; minik tatlı bir şey, gül rengi bir yumak; önce emekleyen, sonra kâh sendeleyip seğirten. Almanya'ya döndüğümde altı yaşındaydı, yani büyük kızımın yarı yaşında; son iki yıldır, Marx ailesinin Hampstead Heath'e yaptıkları pazar yürüyüşlerine katılan.

Marx, kendisi için dinlenme ve tazelenme vesilesi olan çocuk birlikteliğinden vazgeçmezdi; çocuklarla birlikte olmaktan büyük zevk duyardı. Kendi çocukları büyüyünce ya da ölünce onların yerini torunları aldı. Yetmişlerin başında Komün sürgünlerinden Longuet ile evlenen Jennychen babasına şamatacı birkaç torun verdi. Bunların içinde en büyükleri ve en yaramazları Jean ya da Johnny, dedesinin gözdesiydi. Bundan yararlanan çocuk, Marx'ı parmağında oynatırdı.

Londra'yı ziyaret ettiğim sırada bir gün, ana-babasının her yıl birkaç kez yaptıkları gibi Paris'ten buraya gönderildiği sırada Johnny, dedesini otobüs gibi kullanmayı, yani Moor'un omuzlarına binerek gezintiye çıkmayı kafasına koydu. Ve bu oyun, ele avuca sığmaz bu çocuğun keyfi yerine gelene dek sürdü; dede Marx, alnından terler akarak torununun bu şımarıklığına boyun eğmişti...

* Ferdinand Wolff'un takma adı: Kızıl Kurt.

11
LENCHEN

Marx ailesi kurulduğundan beri Lenchen, kızlardan birinin söylediği gibi, evin hayatı ve ruhuydu; yüce ve soylu anlamıyla o, evin bütün işlerini gören ve yürüten bir insan, bir hizmetliydi. Her şeyi, ama her şeyi o yapardı; üstelik bütün bunları severek yapardı... Daima yardıma hazır, iyi niyetli ve gülümseyen bir insan. Ama aynı zamanda öfkeli de olabilirdi; Moor'un düşmanlarına karşı amansızdı.

Bayan Marx hastayken ya da keyifsizken Lenchen, anne gibi onun yerini alır ve en azından çocuklara ikinci annelik ederdi. Büyük bir irade gücüne ve kararlılığına sahipti; eğer ona göre bir şey gerekli ise mutlaka yapılmalıydı; kısacası.

Lenchen evin içinde bir tür diktatördü: Lenchen diktatörse, Bayan Marx evin hanımıydı. Ve Marx, bu diktatörlüğe kuzu gibi boyun eğiyordu.

Hiç kimse hizmetçisinin gözünde büyük değildir denir. Marx da, Lenchen'in gözünde elbette değildi. Eğer gerekse ve imkân dahilinde olsa Lenchen, kendisini Marx için feda edebilir, Bayan Marx ya da çocuklardan birisi için hayatını verirdi. Aslında zaten hayatını bunlar için vermiştir de. Ancak Marx kendisini ona zorla kabul ettiremezdi. O Marx'ı bütün güçlü ve zayıf yanlarıyla tanırdı; istediğinde onu küçük parmağında oynatabilirdi. Onun öfkelendiği, evi birbirine kattığı ve kimsenin yanına yaklaşamadığı zamanlarda bile Lenchen, aslanın inine rahatça girebilirdi. Marx ona da kükremeye devam ederse, Lenchen ona öyle bir hazrol çekerdi ki, o koca aslan kuzuya dönerdi.

12
MARX İLE KIR GEZİNTİLERİ

Hampstead Heath'te yapılan o yürüyüşler! Bin yıl da yaşasam bunları unutmam olanaksız...

The Heath, Primrose Hill'in* öte yüzündedir ve her ikisi de, Dickens'tan tutun Pickwickian'lara kadar bütün taşralıların bildiği yerlerdir. Bugün bile o eski halini korumakta; yasak bölge diye korucuların hışmına uğramak korkusunu taşımaksızın herkesin gezip dolaşabileceği, gülüp oynayabileceği, katırtırnakları ve çalılarla kaplı, tepecikler ve vadilerle uzayıp giden bir fundalıktır. Hâlâ Londralıların gözde dinlenme yeridir. Hava uygunsa pazar günleri bu fundalık, erkekler ile gri, hanımlar ile rengârenktir. Özellikle kadınlar tarafından adı sabırlı ve uysala çıkmış eşeklere binebilme olanağıyla da pek sevilir. Kırk yıl önce Hampstead Heath, şimdikinden çok daha geniş ve daha az yapaydı; pazar günleri bizim için en büyük eğlenceydi.

Çocuklar bütün hafta boyunca buranın sözünü ederler, yaşlısı, genci, yetişkinler bile o günü sabırsızlıkla beklerlerdi. Oraya yolculuk bile başlı başına bir eğlenceydi. Kızlar mükemmel yürüyüşçülerdi, kedi gibi çevik ve yorulmaz. Marxların oturdukları Dean Street'ten –benim mekân tuttuğum Church Street'e çok yakındı– bir, bir buçuk saat çekerdi; genellikle saat on bir gibi yola çıkardık. Ne var ki bu daima böyle olmazdı; önce, Londralılar pazar günleri erken kalkmaya alışkın değillerdir; sonra da, çocukların hazırlanması, yiyecek sepetlerinin doldurulması epey zaman alırdı.

Ah o kapaklı yiyecek sepetleri! Lenchen'in taşıdığı bu sepetler gerçek ve maddi şekilleriyle çekici ve iştah kabartıcı nesneler olarak sanki dünmüş gibi gözümün önündedir.

Eğer sağlıklı ve hareketli bir kimsenin cebinde bakır para kıtsa (gümüş para o günlerde zaten söz konusu değildi), yiyecek o insanın gözünde büyük önem taşır. Bizim iyi kalpli Lenchen bunu çok iyi bilirdi ve onun yumuşak kalbi bizim gibi devamlı meteliksiz ve bu yüzden de daima yarı aç insanlara karşı merhametle yüklüydü. Bol bir dana kızartması Heampstead Fundalığı'na yapılan pazar gezilerinin adeta kutsanmış gele-

* Fundalık, Çuhaçiçeği Tepesi. –çev.

neksel yiyeceğiydi. Lenchen'in Trier'deki Marxların evinden getirdiği, Londralıların alışmadıkları büyüklükteki bu seyyar tapınak, kutsalın kutsalı bu yiyeceği taşımaktaydı. Sonra, çay şeker ve bazen de meyve olurdu. Ekmek ve peynir, Berlin'deki çay bahçelerinde olduğu gibi fundalıktaki büfelerde de bulunur, hatta buradan, sıcak süt, çay da alınabilirdi. Ayrıca buralarda, tereyağı satıldığı gibi, keseniz uygunsa karides ya da başka deniz ürünleri de alınabilirdi.

Burada bira da vardı; ancak, kendi kulüplerinde ve evlerinde, yeryüzünün dört bir yanından gelme çeşit çeşit likörler bulunan ve onlar için her günün pazar olduğu ikiyüzlü aristokrasinin, sıradan insanlara, bira satışını pazar günleri yasaklayarak, ahlak ve fazilet dersi vermeye kalkıştıkları kısa süre bunun bir istisnası olmuştu.

Ama Londralılar midelerini ilgilendiren anlarda böyle soğuk şakalardan pek hoşlanmazlar. Bu yasak uygulanmaya başlanınca binlercesi Hyde Park'ta pazar günü toplanıp burada ata binen ya da dolaşan sözde dindar beylerle hanımlara: "Ne duruyorsunuz haydi kiliseye gitsenize" diye bağırdılar. Bu vaveyla, erdemli beyler ile hanımların kalplerine dehşet saldı. Ertesi pazar bu kalabalık iki kat arttı ve "Haydi kiliseye!" bağrışları daha da yüksek perdeden duyuldu. Üçüncü haftaya gelince bu yasak kaldırıldı.

Biz göçmenlere gelince, bizler de, bu "Haydi kiliseye!" devrimine gücümüzün yettiğince destek verdik. Böyle zamanlarda özellikle heyecana kapılan Marx, şayet, yasa ve düzenin gözü pek koruyucularının susuzluğu bu savaşın kazanılmasına yardımcı olmamış olsaydı mutlaka bir polis tarafından ensesinden tutulup doğru yargıcın karşısında soluğu alırdı!..

Böylece, ikiyüzlülüğün zaferi pek uzun sürmedi ve bu kısa aralıkta biz de, Hampstead Heath yollarında güneşten kavrulurken hak ettiğimiz buz gibi biraya yeniden kavuşacağımız günlerin düşüncesiyle avunduk.

Yürüyüşler aşağı yukarı şöyle geçerdi: Genellikle önde iki

kızla birlikte ben giderdim ve onları, kısa öykülerle, türlü çalımlı hareketlerle ya da o sıralar daha bol bulunan yaban çiçekleri toplayarak eğlendirirdim. Ardımızdan, birkaç dost ile ana gövde sökün ederdi: Eşiyle birlikte Marx ve pazar ziyaretçilerinden bu yürüyüşlere en layık olanı. Artçı olarak Lenchen ile, sepeti taşımaya ona yardımcı olan, bizim grubun açlıktan en fazla nefesi kokanları. Eğer bizimle birlikte çok insan olursa çeşitli gruplar arasında bölünürdü. Söylemeye gerek yok, bu savaşın ya da yürüyüşün düzeni gereksinmelere ya da keyfe göre değişirdi.

Fundalığa gelince ilk işimiz çadırımızı kuracağımız yeri seçmek olurdu; doğallıkla bu arada çayın kaynayacağı, biranın soğuk kalabileceği en uygun yer de düşünülmeliydi.

Yiyecekler ile içecekler gövdeye indirilince, kadınlar ile erkekler uzanabilecekleri ya da oturabilecekleri en rahat yeri bulma arayışı içerisinde olurlardı. Şekerleme yapmak istemeyenler, yolda aldıkları pazar gazetelerini açarlar, politikadan şundan bundan söz ederlerdi. Çok geçmeden çocuklar oyun arkadaşı bulurlar ve çalılıklar arasında saklambaç oynamaya başlarlardı.

Ancak bu hoş oyunlarda da çeşitlemeler yapılırdı: Yarışlar, güreş, taş kaldırma ve diğer spor çeşitleri de örgütlenirdi. Bir pazar yakındaki büyük bir kestane ağacındaki iri kestaneleri fark ettik. "Haydi bakalım kim çok düşürecek?" dedi içimizden birisi. Bombardıman son kestane düşene değin devam etti. İzleyen günlerde Marx tam bir hafta sağ kolunu kullanamadı; benimki de ondan beter tutulmuştu.

Eşek yarışı da en gözde eğlencelerden biriydi. Nasıl güler eğlenirdik! Marx bu işte hem çok eğlenir, hem de bizleri eğlendirirdi. Aslında binicilik diye bir şey bildiği yoktu ama aksine, bizi inandırmak için uydurmadığı öykü kalmazdı! Bu işteki hüneri, öğrencilik yıllarında aldığı birkaç dersten öteye gitmezdi. Laf aramızda Engels, üç dersten öteye gitmediği kanısındaydı. Engels, Manchester'e yaptığı nadir gezilerden birin-

de, ölü Prusya Kralı II. Friedrich'in armağanı olan harika bir kısrağa Marx'ın acemice binişini anımsıyordu.

Hampstead Heath'den dönüş yolculuğu da daima keyifli geçerdi. Hemen önümüzdeki günlerin getireceği sıkıntıları kimse düşünmek istemezdi. Melankoliye, umutsuzluğa düşmemiz için her tür neden olmakla birlikte, içimizde taşıdığımız kara mizah duygusu her şeyi önlerdi. Göçmenliğin yüklediği sefalet sanki bizim için yok gibiydi. Halinden yakınmaya başlayan kimse, hemen, topluma olan görevleri anımsatılarak susturulurdu.

Yürüyüş düzeni, gidiştekinin aksiydi: Günün yorgunluğu ile bitap düşen çocuklar geri kolu oluştururlar, sepetler boşaldığı için yükü hafifleyen Lenchen bunlara göz kulak olurdu. Genellikle birisi bir şarkı tuttururdu. Nadiren politik şarkılar söylerdik; genellikle halk şarkıları gözdeydi; bunlar duygu yüklü, "vatan özlemiyle dolu" dizelerdi. Ya da çocuklar zenci halk melodileri söyler, eğer yorgunluk ayaklarını iyice ağırlaştırmamışsa dans bile ederlerdi. Yürüyüş sırasında politikadan da, sürgünlüğün getireceği sefaletten de söz edilmezdi. Ama edebiyat ve sanat en gözde konular olur ve Marx'a o müthiş belleğini ispatlamak fırsatı çıkardı. Neredeyse baştan sona ezbere bildiği *İlahi Komedi*'den uzun pasajlar okurdu. Mükemmel Shakespeare bilgisiyle Bayan Marx bazen onun yerini alır yüksek sesle şiir okurdu...

Ellili yılların sonunda, Londra'nın kuzeyinde Kentish Town ile Haverstock'a taşındıktan sonra gözde kır gezilerimiz, Hampstead ile Highgate arasında ve ötesindeki çayırlıklar ve tepeler oldu. Buralarda çiçekler bulur, kentin soğuk ve gürültülü beton denizinden yılgınlık gelmiş çocuklara özledikleri doğal çevre içerisinde bu çiçek ve bitkileri dilimizin döndüğünce anlatırdık. Başıboş dolaşmalarımızdan birisi sırasında, ağaçların gölgesine sığınmış küçük bir su birikintisi bulduğumuz ve çocuklara hayatlarında ilk kez yaban mormenekşesi gösterdiğim anda duyduğum zevki anlataman. Hele bir de, bölgeyi gözlerimizi dört açarak keşfetmeye çalıştığımız sırada,

"Girmek Yasaktır" levhasına aldırmayarak, kadife gibi koyu yeşil çayırlıkta, rüzgârdan korunmuş kuytu bir yerde sümbül ile diğer ilkbahar çiçeklerine rastlayıvermemiz ne büyük keyifti!.. İlk anda gözlerime inanamadım; çünkü, bildiğime göre bu yabansümbülleri yalnız güney ülkelerinde, Cenevre gölü kıyısında İsviçre'de, İtalya ile Yunanistan'da yetişiyor, daha kuzeye çıkmıyorlardı. İşte bu, aksini ispatlayan bir kanıttı ve bitki örtüsü bakımından İngiltere'nin İtalya iklimi ile benzer niteliklere sahip bulunduğu tezini doğruluyordu. Şunda en ufak bir kuşku yoktu: Bunlar grimsi mavi, sıradan sümbüllerdi: Bahçe sümbülleri kadar boylu değillerdi, tek bir sap üzerinde çok dalları yoktu; biraz yoğun olmakla beraber aynı kokudaydılar...

Mis kokulu tepelerden aşağıya, içinde yaşadığımız dünyaya baktık: Önümüzde, sisin gizemi içerisinde uzanıp giden, dünyanın bu uçsuz bucaksız kentini seyrettik.

13
TATSIZ GEÇEN BİR ÇEYREK SAAT

Kim bilmez Rabelais'nin anlattığı o, ya bedelini ödeyeceksin ya da başına gelmedik kalmayacak çeyrek saatlik zaman dilimindeki olup bitenleri? Böylesi çeyrek saat kimin başına gelmemiştir ki?

Ben böyle bir çeyrek saati yaşadım.

Bir sınavdan önce, ilk konuşmamı yapmadan önce; ilk kez, hapishane kapısının eşiğinde gardiyanın, pantolon askımla boyun bağımı kendisine teslim etmemi emrettiği ve nedenini sormam üzerine de, divanı harbe çıkmaktansa, intihar etmemi önlemek için bu yola başvurduklarını hiç çekinmeden yüzüme karşı söylediği anı kim unutabilir?

Bütün bunlar ve benzeri hiç kuşkusuz hoş olmayan çeyrek saatlerdi. Ama şimdi anlatacağımın yanında bunlar yine de hoş sayılırlar. Aslında bu olay bir çeyrek bile sürmedi. Olsa olsa bir çeyreğin yarısı kadar bir zaman dilimiydi. Beş dakikadan biraz fazla. Zamanı ölçmem olanaksızdı, zaten bunu ya-

pacak zamanım da yoktu. Zamanım olsa da saatim yoktu. Saatli bir sürgün düşünülemez bile! Bildiğim tek şey, yaşadığım bu sürenin bana sonsuz gibi gelmesiydi.

Olay 18 Kasım 1852'de Londra'da geçti.

"Yüzlerce savaşın yenilmez komutanı" Çelik Dük –ama Reform Hareketi sırasında İngiliz halkı tarafından yumuşatılan ve ehlileştirilen– Lord Wellington, 14 Eylül günü Walmer'deki şatosunda sizlere ömür olmuştu... Ve bu "ulusal kahramanın", "ulusal cenaze töreni", öteki "ulusal kahramanların" gömüldükleri St. Paul Katedrali'nde, "ulusal debdebe" içerisinde icra edilecekti...

Bu ulusal kahramanımızın fani dünyamızı terk ettiği günden beri –ki, iki ay kadar olmuştu– bütün İngiltere, özellikle bütün Londra, tıpkı Dük'ün kendisinin –bütün İngiliz halkının kabul ettiği gibi– kendinden önceki bütün kahramanları geride bırakması gibi cenaze töreninin de ihtişam ve şaşaa bakımından daha önceki törenleri gölgede bırakacağını konuşuyordu.

İşte nihayet o gün gelmişti!

İngiltere bir baştan bir başa kaynıyordu; bütün Londra ayaktaydı. Yüzbinlerce insan başkente hücum etmiş, dış ülkelerden gelen binlerce insan, bu dev kentteki milyonlara katılmıştı.

Ben aslında böylesine gösterilerden, şamatalı kalabalıklardan nefret ederim ve benim gibi düşünen yoldaş göçmenler gibi ya evimde oturur ya da St. James Parkı'nda gezintiye çıkardım; ama gelin görün ki, benim bu katı alışkanlığımı iki hanım dost bozdular...

Üstelik bunlar benim büyük dostlarımdı: Kömür gözlü, kara kıvırcık saçlı, babasının kopyası Jenny ile; yumuşacık, sarı saçlı, çapkın bakışlı Laura; pembe yanaklı annesinin tıpkısı...

Her ikisi de daha ilk karşılaşmamızda bana ısınıvermişlerdi ve beni daha görür görmez boynuma atılırlardı. Londra'daki sürgünlük yaşamım boyunca hayatta kalmamı geniş ölçüde

onların verdiği neşeye borçluyumdur. Aklımı kaçıracak gibi olduğum kaç kez ben bu küçük dostlarıma koşmuş ve onlarla el ele kentin parklarında ve sokaklarında avare avare dolaşmışımdır. Üzerime çöken kötümser düşünceler onların eşliğinde uçup gitmiş, gençliğin verdiği neşe, mücadeleye devam için bana güç kaynağı olmuştur.

İyi bir masalcı olduğumu kabul ettiklerini fark ederek, ben de çoğu kez onlara öyküler anlatırdım. Ve bu öyküler hemen her zaman sevinç çığlıkları ile karşılanırdı. Allahtan, epey öykü ve masal bilirdim ama dağarcığım tükenince repertuvarıma yenilerini katmak bir zorunluluk olurdu...

İki elimde sabırsızlıkla topuk vuran kızlarla gösteriye doğru yola çıkarken Bayan Marx, "Aman çocuklara göz kulak ol; kalabalığa girmeyin!" diye sıkı sıkı tembih etmeyi ihmal etmedi. Eşikten adımımızı atarken Lenchen peşimizden endişeyle koşarak, "Gözünü dört aç kitapkurdu, sonra karışmam ha!" diye bağırıyordu. (Bu kitapkurdu adı her nasılsa kızların bana taktıkları addı!)

Ben planımı yapmıştım. Tribünde yer alacak paramız yoktu. Tören alayı, Strand üzerinde nehir boyunca gideceği için yapılacak en iyi şey, Strand'dan nehir boyuna çıkacak sokaklardan birine gitmekti.

Kızlar iki elime sıkı sıkı sarılmışlar yürüyorduk; cebimde atıştıracak bir şeyler vardı. Hesap ettiğim yere doğru gittik. Temple Bar yakınında, Westminster ile Kent arasında eski kentin kapıları yöresine geldik. Sokaklar sabahtan beri ana baba günüydü ama tören alayı başkentin bayağı uzak mahallelerinden de geçeceği için bu kuru kalabalık çeşitli sokaklar boyunca yığılmışlardı. Tasarladığım noktaya itiş kakış olmadan ulaştık. Seçimimin yerinde olduğu anlaşılıyordu. Yandaki merdivenlerde yerimizi aldık; iki kız benden bir basamak üsteydi, elleri elimde biribirlerine iyice sokulmuşlardı.

Ama ne oluyordu öyle? Kalabalık dalgalanıyor, uzaktan okyanus kükremesi gibi kabaran bir gürültü gitgide yaklaşı-

yordu... Çocuklar hallerinden memnunlardı. Bize doğru koşuşturma yoktu, endişelerim dağılmıştı.

Önümüzden pırıltılı bir geçit töreni birbiri ardına bitmez tükenmez sıralar halinde geçip gitti ve en son, koşumları yaldızlı süvari de geçince artık her şey sona ermiş gibiydi.

Birdenbire arkamızda biriken kalabalık öne doğru hareketlendi; anlaşılan tören alayının peşine takılmak istiyorlardı. Ayaklarımı açarak olabildiğince sağlam basmaya çalıştım; kalabalığın, çocukları sürüklemeden geçip gitmesini sağlamaya çalışıyordum. Ama nafile! Hiçbir insan gücünün, kitlelerin bir araya gelmiş ortak kuvvetine karşı koyması olanaksızdır; tıpkı okyanuslarda oluşmuş buz kütlesine kırılgan bir kayığın dayanması gibi olanak dışıdır. Gücüm tükenmişti; kızlara sıkı sıkı sarılarak bu insan selinden kurtulmaya çalıştım. Tam bu işi başardığını sanıp derin bir nefes alacaktım ki, bir başka ve daha güçlü insan dalgası bu kez de sağdan yüklenmeye başladı: Strand'e doğru sürüklendik; burada kitleleşmiş binlerce insan, manzarayı bir kez daha seyretmek için *cortége*'e doğru baskı yapıyordu. Dişlerimi sıktım ve kızları omuzlarıma almaya çalıştım ama kalabalık beni cenderesi içine almıştı. Kızların kollarına deli gibi sarıldımsa da kasırga bizi sürüklemeye devam etti. Aniden bir gücün çocuklarla arama bıçak gibi girdiğini fark ettim; çocuklar benden kopmuşlardı. Direnmek kâr etmiyordu. Kollarını kırar ya da eklemlerinden çıkartırım korkusuyla ellerini bıraktım. Bu bir dehşet anıydı.

Ne yapabilirdim? Temple Bar Kapısı üç geçidi ile önümüzde yükseliyordu. Bunlardan, ortadaki araçlar içindi, yandakiler yayalar. Yükselen insan seli, köprü ayaklarına çarpan sular gibi kapı kolonlarında kabarıyordu. Buradan geçip kurtulmalıydım. Çevremdeki korku çığlıkları, içerisine düştüğümüz tehlikenin büyüklüğünün işaretleriydi. Eğer çocuklar ayaklar altında ezilmezlerse basıncın nisbeten azaldığı öte tarafta onları bulabilirdim. Bütün dileğim bunun böyle olmasıydı!

Dirseklerimle ve göğsümle yol açmaya çalışıyordum. An-

cak bu insan seline düşen insan, girdaba kapılmış saman çöpüydü. Bütün gücümle mücadele ediyordum. Defalarca kurtulur gibi oldumsa da yeniden sele kapılıyordum. En sonu bir sarsıntı ve müthiş bir çarpma oldu ve bir anda kendimi itiş kakışın bayağı azaldığı öte yanda buldum. Deli gibi o yana bu yana bakıyordum. Yoklardı! Kalbim sıkışıyor, bayılacak gibi oluyordum. İşte tam o anda iki berrak çocuk sesi yükseldi: *"Kitapkurdu!"* Rüya gördüğümü sandım. Sanki melekler şarkı söylüyorlardı. İki kız önümde durmuş gülümsüyorlardı; bir yerlerine bir şey olmamıştı. Her ikisini de öptüm, okşadım. Bir an nutkum tutulmuştu. Bana olup bitenleri anlattılar: Benim pençelerimden çekip koparan o insan seli onları sağ salim kapıdan geçirmiş ve öteki tarafta dar bir boğaz oluşturan duvarların koruması altında bir yana fırlatıp atmıştı. O anda, kent ve kır gezilerimizde, birbirimizi kaybettiğimiz takdirde, bulundukları yerde beni beklemeleri için verdiğim talimatı hatırlayarak duvarın dibine sığınıp beni beklemişlerdi.

Zafer kazanmış gibi ferahlayarak eve döndük. Bayan Marx, Moor ve Lenchen bizi bayağı merak ettikleri için karşılarında görünce pek sevindiler. Kalabalığın umulanın da ötesinde müthiş olduğunu, pek çok kimsenin ezildiğini ve yaralandığını duymuşlardı. İçine düştükleri tehlikenin farkında bile olmayan çocuklar işin gırgırındaydılar. Geçirdiğim o müthiş çeyrek saatten o gece hiç söz etmedim.

Çocukların benden kopup ayrıldığı aynı noktada birkaç kadının yaşamını yitirdiğini ertesi gün öğrendik.

İşte bu müthiş çeyrek saati daha dünmüş gibi bugün bile bütün ayrıntıları ile anımsarım...

14
MARX VE SATRANÇ

Marx mükemmel bir dama oyuncusuydu. Bu oyunda öylesine ustaydı ki onu yenmek adeta olanaksızdı. Satrancı da se-

verdi ama bunda pek usta olduğu söylenemez. Bu eksikliğini ataklıkla ve sürpriz saldırılarla kapatmaya çalışırdı.

'50'lerin başında satranç biz göçmenler arasında çok yaygındı. Zamanımız çoktu ama "vakit nakit" olmasına karşın, istediğimizden çok daha az paraya sahiptik. Bu nedenle de, Paris'teki en iyi satranç çevrelerine sık sık giden ve oralarda epey bir şeyler öğrenen Kızıl Wolff'un yönetimi altında bu "zekâ oyununa" istediğimiz kadar zaman ayırabiliyorduk. Kimi zamanlar aramızda çok hararetli satranç maçları yapıyorduk. Oyunu kaybedenler alaya alınır, oyunlar gürültü ve şamatayla geçerdi.

Marx köşeye sıkışınca sinirlenir, hele oyunu kaybedince öfkelenirdi. Bizlerden birkaçının bir süre için haftalığı birkaç şiline kaldığımız Eski Compton Sokağı'ndaki Model Pansiyon Evinde* yaptığımız maçları çevremizi saran İngilizler büyük bir ilgiyle izlerlerdi. İngiltere'de satranç –işçi çevreleri de dahil– çok yaygındı ve çevremizi alanları bizim keyifli şamatamız –çünkü iki Alman, bir düzine İngiliz'den daha fazla gürültü çıkarır– az da olsa şaşırtırdı.

Günlerden bir gün Marx, hepimizi silip süpürecek yeni bir hamle keşfettiğini böbürlenerek ilan etti. Bu meydan okuma hemen kabul gördü ve gerçekten de birbiri ardına hepimizi yendi. Ama çok geçmeden bu yenilgilerden biz de ders aldık ve ben Marx'ı mat ettim. Vakit geçti, bu nedenle Marx rövanş maçının ertesi günü kendi evinde yapılmasını istedi.

Sabah saat on birde –Londra için çok erken sayılır– Marx'lara damladım. Marx odasında yoktu, birazdan geleceğini söylediler. Bayan Marx ortada görünmüyordu, Lenchen pek keyifli sayılmazdı. Ne olduğunu sorup öğrenmeme kalmadan Marx geldi elimi sıktı ve hemen satranç takımını çıkardı. Savaş başlamıştı. Marx düne göre çok daha iyiydi ve beni ba-

* Ortak mutfağı, oturma, okuma, sigara salonları bulunan baraka tipi pansiyon evleri. Aileler için birkaç odalı yerler olduğu gibi ortak bir çamaşırhaneleri de vardı. Bu kurumları özel bir yönetici idare ederdi ve çok temizdi. O sıralar Londra'da hâlâ birkaç tane böyle pansiyon başarı ile hizmet veriyordu.

yağı sıkıştırıyordu. Sonunda mat oldum ve Marx pek keyiflendi. İçecek ve yiyecek bir şeyler istedi. Bir oyun daha oynadık, ben yendim. Değişik şanslarda ve değişik keyiflerde oyuna devam ettik... Bayan Marx görünürde yoktu, çocuklar ise yanımıza sokulmaya cesaret edemiyorlardı. Şans bir ona bir bana gülerek savaş saatlerce sürdü gitti. En sonu Marx'ı üst üste iki kez yendim. O hâlâ devam edelim diyordu; ancak Lenchen, otoriter bir sesle, *"Yeter artık!"* diye işi bitirdi...

15
YOKSULLUK VE SEFALET

Marx'ın yaşamı üzerine binbir çeşit yalan uydurulmuştur; bunlar arasında çevresindeki sürgünlerin binbir yoksunluk içerisinde açlıktan kırılırken onun şen şatır bir hayat sürdüğünü öne sürenler bile vardır. Burada ayrıntıya girme hakkını kendimde görmüyorum, ancak şu kadarını söylemek isterim: Bayan Marx'ın notları bana, Marx ile ailesinin, yabancı bir ülkede sürgün hayatı yaşayan her türlü destekten yoksun göçmenlerin büyük zorlukları yaşamakla kalmamış, aynı zamanda yıllarca bu sürgün hayatının getirdiği en katı sefalete de katlandıklarını canlı bir biçimde gözler önüne seren kanıtlar olmuştur. Marx ailesinin çektiği sıkıntıları çeken pek fazla göçmen ailesinin bulunmadığını bile söyleyebilirim.

Sonraları, ailenin gelirinin arttığı ve düzenli hale geldiği zamanlarda bile yakalarını hayatın getirdiği güçlüklerden kurtaramamışlardır. En kötü zamanların geride kaldığı uzun yıllar yine de Marx'ın biricik garantili kazancı *New York Daily Tribune*'de çıkan yazıları için her hafta aldığı para olmuştur...

16
MARX'IN HASTALIĞI VE ÖLÜMÜ
Tussy'nin Mektubu*

"Moor'un Mustafa'da (Cezayir'de) kalması ile ilgili olarak

* Liebknecht buraya, Marx'ın en küçük kızı Elenor'un bir mektubundan alıntı yapıyor.

söyleyebileceklerim, iklimin çok şaşırtıcı olduğu, Moor'un burada çok iyi ve işinin ehli bir doktor bulduğu ve otelde herkesin ona dostça ve özenle yaklaştığıdır.

1881-82 güzü ve kışı boyunca Moor önce, Paris yakınlarında Argentieul'de büyük kızı Jenny ile kaldı. Biz onu orada ziyaret ettik ve birkaç hafta kaldık. Sonra Güney Fransa'ya ve Cezayir'e gitti ama döndüğünde pek iyi değildi. 1882-83 güzü ile kışını Wigt Adası'nda, Ventnor'da kaldı, Jenny'nin ölümünden sonra buradan 1883 Ocağında döndü.

Karlsbad konusuna gelince. Oraya ilk kez Moor'un, karaciğer ile uykusuzluktan şikayetlerinin olduğu 1874'te gittik. Orada ilk kalışı ona çok iyi geldiği için ikinci kez yalnız olarak tekrar 1875'te gitti. İzleyen 1876 yılında, bir yıl önce beni çok özlediğini söylemesi üzerine onunla birlikte ben de gittim. Karlsbad'da tedavisi konusunda çok dikkatliydi, kendisine söylenen her şeyi harfiyen yerine getiriyordu. Çok dostumuz vardı orada. Moor çok tatlı bir yol arkadaşıydı. Daima neşeli ve her şeyden –güzel bir manzara ya da bir bardak bira– zevk almaya hazırdı. Ve ondaki o muazzam tarih bilgisi gittiği her yeri, geçmişte şimdikinden çok daha canlı ve yaşayan hale getirirdi.

Moor'un Karlsbad'da kaldığı süre ile ilgili epey bir şeyler yazılmıştı. Başka şeyler yanında oldukça uzun bir makaleden söz edildiğini duydum ama hangi gazetede olduğunu şimdi anımsayamıyorum.

1874'te sizi Leipzig'de görmüştük. Dönüşümüzde yolu uzatarak Bingen'e uğradık; Moor bana annemle balayını geçirdikleri yeri göstermek istemişti. Bu iki gezide ayrıca biz Dresden'i, Berlin'i, Prag'ı, Hamburg'u ve Nurenberg'i ziyaret ettik.

1877'de Moor, Karlsbad'a tekrar gitmek üzereyken, Alman ve Avusturya makamlarının onu hemen sınır dışı edecekleri haberi geldi ve yolculuğun çok uzun ve pahalı olması bu sınır dışı edilme olasılığını göze aldırmayacak kadar büyüklü-

ğü karşısında buraya gitmekten vazgeçti ve bir daha da Karlsbad'a gitmedi. Bu Moor için çok kötü oldu zira buradaki tedaviden sonra daima kendisini yenilenmiş ve gençleşmiş hissediyordu.

Berlin'e gitmemizin ana nedeni babamın sadık dostu ve benim sevgili amcam Edgar von Westphalen'i görmekti. Orada yalnız iki gün kaldık. Moor, polisin kaldığımız otele üçüncü gün, bizim ayrılmamızdan ancak bir saat sonra geldiğini öğrenince pek keyiflendi.

1881 güzünde bizim sevgili Mömchen (Anne) öylesine hastalandı ki, yataktan nadiren kalkabiliyordu. Moor da son günlerde sağlığını iyice ihmal ettiği için ağır bir zatürreye yakalandı. Doktorumuz ve sevgili dostumuz Donkin durumunun neredeyse umutsuz olduğunu söyledi. O günler bir felaketti. Sevgili annemiz öndeki büyük odada, Moor ona bitişik küçük odada yatıyordu. Birbirilerine öylesine yakın ve alışkın yaşamışlardı ki, yaşamları adeta iç içe geçmişti ve şimdi aynı odada bile bir araya gelemiyorlardı...

Bizim iyi kalpli ihtiyar Lenchen –bizim için onun ne olduğunu siz çok iyi bilirsiniz– ile ben her ikisine de bakmak zorundaydık. Doktor, bizim bu bakımımızın Moor'un hayatını kurtardığını söylüyordu. Ancak ben şu kadarını eklemeliyim ki, ne Lenchen ne de ben üç hafta boyunca hiç yatmadık. Gece gündüz ayaktaydık; yorgunluktan tükenir gibi olduğumuzda sırayla bir saat kadar istirahat ediyorduk.

Moor yine hastalıktan yakayı sıyırmıştı. Annemin odasına gidecek kadar kendisini güçlü hissettiği sabahı hiç unutmayacağım. Bir araya gelince yeniden güçlendiler; sanki her ikisi de yaşamın son eşiğine adım atan ve birbirlerinden sonsuza dek ayrılmak üzere bulunan yaşlı ve hastalıktan tükenmiş bir erkekle, ölümle burun buruna gelen bir kadın değil de, birisi genç bir kız, diğeri aşık bir delikanlı gibiydiler.

Moor iyileşiyordu; henüz güçlü değildi ama güç kazanıyor gibiydi.

Sonra Annem öldü; 1881 yılının 2 Aralığında. Son sözcükleri –ne tuhaftır ki İngilizce idi– onun sevgili "Karl"ına aitti.

Bizim sevgili General (Engels) gelince söylediği sözler beni çılgına çevirdi;

"Artık Moor da öldü sayılır!"

Ve ne yazık ki bu sözler doğruydu.

Sevgili Anne göçünce Moor da göçtü. Hayata sarılmak için mücadele ediyordu –çünkü o sonuna kadar mücadeleden çekilecek insan değildi– ama artık kırılmış yarım kalmış bir insandı.

Genel sağlık durumu gitgide bozuluyordu. Bencil bir insan olsaydı, ne olacaksa olsun diye ipin ucunu koyverirdi. Lakin onun için tek bir şey her şeyin üzerindeydi: Davaya bağlılığı O büyük eserini tamamlamaya çalışıyordu ve sırf bu nedenle sağlığı için bir başka yolculuğa razı oldu.

1882 baharında Paris'e ve Argenteuil'e gitti; buraya ben de gittim. Ablam Jenny ve çocuklarıyla çok mutlu günler geçirdik. Sonra Moor önce Güney Fransa'ya oradan da Cezayir'e gitti.

Cezayir'de, Nice'de, Cannes'da kaldığı sürece havalar berbattı. Cezayir'den bana uzun mektuplar yazmıştı, bunların çoğunu kaybettim. Nedeni ise, isteği üzerine bunları Jenny'ye göndermemdi, bunların çoğunu sonradan bana geri göndermedi.

Moor ensonu eve döndüğünde sağlığı hiç de iyi değildi, büyük bir endişeye kapıldık. Doktorların tavsiyesi üzerine o güzü ve kışı Wight Adası'nda Ventnor'da geçirdi. Burada şunu da söylemeliyim ki, Moor'un isteği üzerine, Jenny'nin büyük oğlu Jean (Johnny) ile o sırada İtalya'da üç ay kaldım. 1883 başlarında, Johnny ile birlikte Moor'a gittik; Johnny onun gözde torunuydu. Ders vermek zorunda olduğum için dönmek durumunda kaldım.

Sonra o müthiş son darbe geldi: Jenny'nin ölüm haberi!

Moor'un ilk çocuğu, en çok sevdiği kızı aniden ölmüştü (11 Ocak'ta). Moor'dan aldığım mektuplar şu anda önümde; bunlarda Jenny'nin sağlığının iyiye gittiğini, bizim (Helena ile benim) üzülmemize gerek olmadığını yazıyordu. Ölüm haberini

bildiren telgraf, bu mektuptan bir saat sonra gelmişti. Hemen Ventnor'a gittim.

Çok kederli anlarım olmuştu ama böylesi hiç olmamıştı. Babama ölüm yargısını götürüyormuşum gibi hissettim kendimi. Uzun ve endişeli yolculuğum boyunca bu feci haberi kendisine nasıl bildirebileceğim konusunu düşündüm durdum. Ama bu endişem yersizmiş; beni görür görmez yüzümden anladı; "Bizim Jennchen öldü, değil mi?" diye sordu. Hemen Paris'e gitmemi ve çocuklara yardımcı olmamı istedi. Onun yanında kalmak istedimse de nafile. Ventnor'da yarım saat ya kalmış ya kalmamıştım; yeniden Londra'ya aynı kederli yolculuk başladı. Oradan Paris'e gittim. Bütün bunları çocukların hatırına Moor'un isteği üzerine yaptım.

Eve dönüşüm konusunda bir şey söyleyecek değilim. O anları tüylerim diken diken olarak yalnız acı ve ıstırapla anımsıyorum. Ama yeter bu kadarı. Döndüm, Moor da eve dönüdü; ölmek üzere.

Sevgili annemiz üzerine birkaç söz daha. Aylardır zaten ölüyordu; kanserin beraberinde getirdiği o korkunç acılara dayanarak. Ve yine de o şakacılığı, sizin de çok iyi bildiğiniz o bitip tükenmez zerafeti ve zekâsı bir dakika bile ondan ayrılmadı. Almanya'daki 1881 seçimlerinin sonuçlarını bir çocuğun sabırsızlığı ile soruyordu. Ve kazanılan zaferden nasıl da mutlu oldu! Ölüm anına kadar neşesini korudu; kendisi için duyduğumuz endişeyi şakalarıyla dağıtmaya çalışıyordu. Evet, öylesine acı çektiği halde, doktorun ve bizlerin o andaki ciddi halimize gülüyor, şakalar yapıyordu. Son dakikaya kadar bilinci yerindeydi; artık konuşamaz hale gelince –ki, son sözleri 'Karl' içindi– ellerimizi sıktı ve gülümsemeye çalıştı.

Moor'un ölüm anına gelince; bildiğiniz gibi, yatak odasından çıktı, çalışma odasına geçti, koltuğuna oturdu ve sakince bu dünyadan göçtü gitti.

Bu koltuk ölene kadar 'Genaral'de idi, şimdi bende.

Moor'dan söz ederken sakın Lenchen'i unutma. Annemizi unutmayacağını biliyorum. Helene, bir bakıma evde her şeyin

çevresinde döndüğü bir mil gibiydi. O en iyi ve en sadık dost idi. Bunun için, Moor konusunda yazarken Helene'i sakın unutma.

Şimdi Moor'un Güneyde bulunduğu günlere ait benden istediğin bazı bilgileri veriyorum. 1882'nin başında o ve ben, Jenny ile Argenteuil'de kaldık. Mart ve nisan aylarında Moor Cezayir'de, mayısta Monte Carlo'da, Nice ve Cannes'de idi. Haziran'ın sonu ile tüm temmuz ayında tekrar Jenny ile beraberdi. Lenchen de o sırada Argenteuil'deydi. Buradan İsviçre'ye, Vevey'e ve civarına Laura ile gitti. Eylül sonunda ya da ekim başında, İngiltere'ye döndü ve doğruca, Jenny ile birlikte görmeye gittiğimiz Ventnor'a gitti.

Şimdi, sorularına yanıt olarak birkaç not: Bizim küçük Edgar (Mush), sanırım 1847'de doğdu ve 1855 Nisanı'nda öldü. Küçük Favkes (Heinrich), 5 Kasım 1849'da doğdu, iki yaşlarında iken öldü. Kız kardeşim Fransizca 1851'de doğdu ve bebekken, bir aylık kadarken öldü.

Bizim iyi kalpli Helene ya da 'Nym' konusunda bana bazı sorular sormuştunuz. Bu 'Nym' adını ona daha bebekken benim bilmediğim bir nedenle Johnny Longuet takmıştı ve son yıllarda ona böyle diyorduk. Helene, büyükannem von Westphalen'in hizmetine 8-9 yaşında bir kızken girmiş ve Moor, Annem ve Edgar von Westphalen ile birlikte büyümüştü. İhtiyar von Westphalen'e karşı daima büyük bir sevgi beslemiştir. Moor da öyleydi. Bizlere bıkıp usanmadan Baron von Westphalen'den söz eder ve onun Shakespeare ile Homer üzerine olan şaşırtıcı bilgisini anlatırdı. Baron, Homer'in şiirlerini başran sona ezbere okuyabildiği gibi Shakespeare'in dramlarının çoğunu hem Almanca ve hem de İngilizce olarak ezbere bilirmiş. Bunun bir bakıma aksine Moor'un babası –ki ona Moor büyük hayranlık duyardı– gerçek bir 18. yüzyıl 'Fransızı' idi. O da, tıpkı Baron'un Homer ve Shakespeare'i ezbere bilmesi gibi Voltaire'i ve Rousseau'yu ezberlemişti. Moor'un o şaşırtıcı çok yönlülüğü ve derinliği hiç kuşkusuz bu 'kalıtsal' etkilerden kaynaklanıyordu.

Lenchen'e geri dönersek; annemin yanına bize, evlenmelerinden hemen sonra gittikleri Paris'e taşınmadan önce mi yoksa sonra mı geldiğini doğrusu tam olarak bilemiyorum. Bu konuda bütün bildiğim, Büyükannemin bu kızı Anneme, 'sadık ve sevgi dolu Lenchen'i göndermekle, gönderebileceği en değerli armağanı' göndermiş olmasıdır. Ve, sadık ve sevgi dolu Lenchen bizde kaldığı gibi daha sonra küçük kız kardeşi Marianne da onun yanına geldi. Bunu siz pek anımsayamazsınız, çünkü bu sizden sonra oldu..."

17
MARX'IN MEZARI

Aslında burası Marx'ın aile mezarı. Londra'nın kuzeyinde, bu muazzam kenti tepeden seyreden yamaçtaki Highgate Mezarlığı'nda...

Biz sosyal demokratlar için kutsal kişi de yoktur, kutsal kişinin mezarı da. Ancak, milyonlarca insan, Londra'nın kuzeyindeki o mezarlıkta yatan insanı bugün bile minnetle ve saygıyla anımsamakta. Ve binlerce yıl sonra, işçi sınıfının özgürlük mücadelesini engellemeye çalışan o kabalık ve dar görüşlülük geçmişin inanılması güç bir masalı olarak tarihe karışınca, gerçekten özgür ve erdemli kişiler, başları açık olarak bu mezarın önünde duracaklar ve dikkat kesilmiş çocuklarına: *"İşte Karl Marx burada yatıyor"* diyecekler.

Karl Marx ve ailesi burada yatıyor. Mermer kaplı mezarın başında, yaban sarmaşıklarıyla çerçevelenmiş sade bir mermer taş yastık gibi uzanmakta ve bu taşta şu yazılar okunmakta:

JENNY VON WESTPHALEN
Karl Marx'ın Sevgili Eşi
12 Şubat 1814'te doğdu, 2 Aralık 1881'de öldü.

VE KARL MARX
5 Mayıs 1818'de doğdu, 14 Mart 1883'de öldü.
VE HARRY LONGUET
Torunları

4 Temmuz 1878'de doğdu, 20 Mart 1883'de öldü.

VE HELENE DEMUTH
1 Ocak 1823'te doğdu, 4 Kasım 1890'da öldü.

Marx ailesinin ölmüş bulunan bütün üyeleri bu aile mezarında gömülü değildir. Londra'da ölmüş bulunan üç çocuk başka Londra mezarlıklarında gömülmüşlerdir: Edgar (Mush) kesinlikle, diğer ikisi muhetemelen Whitefield Kilisesi mezarlığında toprağa verilmiştir. Marx'ın gözde kızı Jenny, ölümün kendisini mutlu ailesinden koparıp aldığı Paris yakınlarındaki Argenteuil'de gömülmüştür.

Aile mezarılığında bütün çocuklar ile torunlara yer verilmediği halde, kan bağıyla bağlı bulunmamasına rağmen, "Sadık Lenchen", Helene Demuth burada gömülmüştür.

Aslında Bayan Marx ve ardından Marx kendisinin aile mezarlığına gömülmesini daha önceden kararlaştırmışlardır. Sadık Lenchen kadar sadık dost olan Engels ile Eckart ve hayatta bulunan çocuklar, Marx çiftinin arzusuna uyarak bu görevi yerine getirmişlerdir.

Marx'ın en küçük kızının yazdığı, bir başka yerde yayımlanan mektuplar, Marx'ın çocuklarının Lenchen hakkında ne düşündüklerini ona olan bağlılık ve sevgileri ile anısına duydukları saygıyı açıkça ortaya koyar.

Londra'ya yaptığım son ziyaretten dönüşümde Paris'ten geçtim ve Lafargue ile eşi Laura Marx'ın küçük güzel bir kır evlerinin bulunduğu Draveil'e uğradım. Burada ben ve "Lörchen" Londra anılarına daldık, bu arada ben bu küçük kitabı yazmak niyetinde olduğumu söyledim. Laura hemen, Tussy'nin alıntıladığım mektubunda söylediklerinin aynısını söyledi ve şunu da ekledi: "Sakın Lenchen'i unutma!"

İşte ben de Lenchen'i unutmadım ve hiçbir zaman da unutmayacağım. Nasıl unuturum ki. O, kırk yıllık dostum olduğu gibi Londra'daki göçmenlik yıllarımda sık sık benim "Koruyucu Meleğim"de olmuştur. Kaç kez ben meteliksiz kalınca Marxların iyice olduğu dönemlerde bana yardımcı olmuştur.

Yine kaç kez, benim terzilik yeteneğim işin üstesinden gelemeyince, mali durumumun yenisini almaya olanak vermediği zamanlar inadıma yetişerek gerekli onarımları yapmış ve böylece giysimin bir parçasını –diyelim yeleğimi– birkaç ay daha sürüklememe olanak sağlamıştır.

Lenchen'i ilk gördüğümde 27 yaşındaydı. Çok güzel sayılmazdı ama çok hoş bir kızdı, gelişmişliği yerindeydi ve hatları hoş ve çekiciydi. Epey talipleri olmuştu, istese iyi bir evlilik yapabilirdi. Ancak hiçbir zorunluluğu olmadığı halde, göğsünde taşıdığı sadık kalp onu doğal olarak Moor'un, Bayan Marx'ın ve çocukların yanında kalmaya yöneltmiştir.

Ve kalmıştır da; böylece gençlik yılları da akıp gitmiştir. Yoksulluk ve sıkıntılara dayanmış, neşeli ve kederli günler görmüştür. Dinlenmek ona, kaderini bağladığı kimselere ölümün kanadı dokunana kadar nasip olmamıştır. Marx'ın kaybından sonra Engelsler'de biraz dinlenir gibi olmuş ve orada ölmüştür; sonuna dek kendini düşünmeden özveride bulunarak. Şimdi ise aile mezarlığında sevdikleriyle birliktedir.

Şu sıralar, (1896 yılı olmalı. –çev.) Highgate'den pek de uzak olmayan Hampstead'de yaşamakta olan dostumuz "kızıl postacı" Motteler, mezarı şöyle anlatmaktadır:

"Marx'ın mezarı beyaz mermer kaplı: Siyah harflerle yazılmış isimlerin ve tarihlerin yazıldığı levha da aynı taştan. Biraz çimen, İsviçre'den getirdiğim yaban sarmaşığı, birkaç küçük gül ağacı ile mezarın üzerini örten çakıllar arasında çıkan çayırlar... mezarın alçakgönüllü bütün süsü işte bu kadar.* Ge-

* 1954 yılında mezarlık yönetimi, devamlı ziyaretçisi bulunan bu mezarı daha görünür ve ayakaltı bir yere nakletmeye ve Marx'ın isteğinin aksine daha gösterişli hale getirmeye karar vermiştir. (Bu kararda büyük olasılıkla daha fazla ziyaretçi çekmek ve daha çok para kazanmak isteği de rol oynamıştır; zira Highgate, İngiltere'de *parayla* girilebilen tek mezarlıktır ve ziyaretçilerin hemen hepsi buraya Marx için gelmektedir.) Her ne halse, bu nakil üzerine, İngiliz Komünist Partisi ünlü bir yontucuya Marx'ın bronz bir büstünü yaptırarak, üç metre yüksekliktek granit bir kaide üzerine büst yerleştirilmiştir. Kaide üzerinde en üstte yaldızlı harflerle *Komünist Manifesto*'daki "Bütün ülkelerin işçileri birleşiniz" çağrısı, sonra çerçeve içerisinde mezarda yatanların isimleri ve en altta da on birinci tez'den: "Filozoflar şimdiye değin yalnız çeşitli yollardan dünyayı *yorumladılar;* oysa aslolan onu değiştirmektir." sözleri granite kazılmıştır.

nellikle haftada iki kez Highgate Mezarlığı'ndan geçerim; çayırlar sıklaşmışsa ayıklarım. Yaz ayları son iki yıldır olduğu gibi kurak geçerse biraz sulamak gerekir. Lessner'in yardımlarına rağmen mezarın kavurucu sıcaklardan korunması çoğu kez olanaksız; bu nedenle mezarlık bahçıvanının, mezarın düzenli bakımını da üzerine almasını sağladık. Buna Avelingler de razı oldu; çok uzakta oturdukları için oraya zaten çok az gidebiliyorlardı."

18
ESKİ MEKÂNLARI ZİYARET

Bu yılın (1869) Mayısı'nda İngiltere'ye gittiğimde, ajitatör olarak yapacağım işleri bitirdikten sonra geri dönmeden, kentin yaşadığımız sürgün göçmenler mahalleleri, özellikle de, Marx Ailesinin oturdukları yerleri gezip görmeye karar verdim.

8 Mayıs Pazartesi günü, Tussy Marx eşi Aveling ve ben Sydenham'dan çıktık, tramvayla, otomobil ve otobüsle, Soho Meydanı üzerinden, Tottenham Court Road'un köşesine doğru yola koyulduk; buradan araştırmalarımıza başladık. Tıpkı Truva kazılarını yürüten Shlimann gibi yöntemli bir biçimde yöreyi dolaşıyorduk. Aslında bu iş hiç de kolay değildi. Shlimann, Truva'yı, Priam ve Hector zamanındaki haliyle ortaya çıkartmak istiyordu; bizlerse, göçmenlerin Londrasını, kırklı yılların sonundan başlayıp, ellili, altmışlı yıllara kadar "gün ışığına" çıkartmak istiyorduk.

İşte, Tottenham Court Road'un köşesine, Alman ve Fransız sığınmacıların, yalnızlık ve perişanlık duygularını yenmek üzere bir araya geldikleri Soho ve Licster meydanlarının hemen yanı başına vardık.

Önce Soho Meydanı'na gittik; değişen bir şey yoktu. Aynı isle kaplı, aynı evler. Hatta, aynı firmaların aynı tabelaları aynen yerlerinde duruyorlardı... Sanki rüyadaydık. Gençlik yıllarının gözlerimde canlandı; kırk kırk beş yıl, rüzgârla sürüklenen sis misali dağılıp gitti... Yirmi beş yaşlarındaki bir sığınmacı,

meydanı boydan boya geçerek, ünlü bir kestirmeden, Old Compton Sokağı'na doğru yürüyordu. Yarım yüzyıl önce, keyifli ama umutsuz bir yaşamı paylaştığımız eski mimari pansiyon binası işte karşımızdaydı. Neredeyse Kızıl Wolff'un ağır adımlarla geçip gittiğini, Conrad Schramm'ı köşede görür gibiyim, sanki daha dün ayrılmıştım buradan.

Londra'da, binlerce evin oluşturduğu bir büyük okyanusta, zamanın farkına varmaksızın geçip gittiği ve dev dalgaların bir türlü silip süpüremediği sokakların ve mahallelerin bulunması ne olağanüstü bir şeydi!..

Devam ettik; dosdoğru Church Street'e. Evet, Kilise orada, olduğu gibi duruyor... Ve tam karşısında, o kaçınılması olanaksız meyhane... O da aynen kalmış...Ve iki odada, penceresi olan küçük üç katlı evler; tıpkı bizim gördüğümüz halleriyle. İçerisinde tam sekiz yıl barındığım 14 numara aynen öyle...

Geri dönüp köşeden sapıyoruz. Önümüzde Macelesfield Sokağı. 6 Numara nerede?.. Tam burada olmalı. Ama boşuna arıyoruz. Yeni bir sokak açılmış; Engels'in, ailenin kayıtsız koşulsuz egemeni babasının onu Manchester'deki firmaya göndermeden önce, sığınmacılığın ilk yıllarında oturmuş olduğu evi, yeni açılan bu sokak silip süpürmüş.

Devam ediyoruz. İşte Dean Street. Marx ile ailesinin yıllarca barındıkları o ev nerede? Önceleri bir kez daha aramış, bulamamıştım. Engels, numaraların değiştiğini söylemişti. Evler o denli birbirine benziyordu ki, birbirinden ayırmak, iki yumurtayı birbirinden ayırmak kadar olanaksızdı. Üstelik eski gelişlerimde bu iş için uzun uzadıya ayıracak zamanım da olmamıştı. Ölümünden az önce bu konuyu konuştuğum Lenchen de, oturdukları evin hangisi olduğunu kesin olarak söyleyememişti. Ailenin, Dean Street'ten Kentish Town'a taşındığında bir yaşlarında olan Tussy'nin de doğallıkla bunu anımsaması olanaksızdı.

Araştırmamızı yöntemli biçimde sürdürmemiz gerekiyordu. Sokakta değişiklik pek azdı. Old Compton Sokağı'nın sonundan itibaren sağdaki birkaç ev arasında duraksadık. Anım-

sayabildiğim tek nirengi noktası, bu sokağın hemen yakınında, sağdaki tiyatro idi. Önceleri Miss Kelly adında bir hanıma aitti ama bina yıkılmış yeniden yapılmıştı. Şimdiki adı Kraliyet Tiyatrosu idi ve haliyle eskisine göre çok büyük bir bina idi. Bu biricik nirengi noktasının sağa mı yoksa sola doğru mu genişlediğini kestirebilmem olanaksızdı. En sonu, seçimin iki bina arasında yapılması gerektiğine karar verdim. Binaların dış görünüşü yeterli olmuyordu, içlerini de görmem gerekiyordu. Evlerden birisinin kapısı açıktı, içeri girdim; merdiven sahanlığı bana yabancı gelmediği gibi, giriş kısmında çıkartabildiğim bütün düzenlemeler, anımsadıklarıma uyuyordu. Ne var ki, Londra'daki evlerin çoğunluğu seri halinde standart olarak yapılmıştı, her türlü bireysellikten ve orjinaliteden yoksundu. Birinci kata çıktım ama hiçbir şeyi tanıyamadım; bana tanıdık gelen bir şey yoktu.

Bu arada, Marx'ın kızı ile eşi sokakta incelemelerini sürdürüyorlardı. Bunlara araştırmalarımın kuşkulu sonuçlarını anlattım.

Bitişik eve girmeli miydim? Numarası 28 idi. Yanılmıyorsam bu numara Marx'ın oturduğu evin numarasıydı. O anda, Londra'da oturmaya başladığım ilk günlerde, bu numarayı "çağrışım kurma" tekniği ile belleğime yerleştirmiştim: Bu numara benim oturduğum evin numarasının iki katıydı! Bu durumda, Engels'in söylediği gibi bütün evlerin numarası değişmemişti. Belki de Engels bunu bir varsayım olarak söylemişti.

Kapının zilini çaldık genç bir hanım açtı kapıyı. Binanın eski sahiplerini ve kiracılarını anımsayıp anımsamadığını sorduk.

"Evet ama sadece son dokuz yıldır" yanıtını verdi.

"İçeri girip evi görebilir miyim?" dedim.

"Elbette," yanıtını verdi ve beni yukarı kendisi çıkardı.

Merdivenler anımsadığım gibiydi. Düzen aynıydı; devam ettikçe her şey bana daha bildik geldi. Arka odaya çıkan merdivenler. Evet tam bildiğim gibi.

Ne yazık ki, ikinci kattaki, Marxların oturdukları odalar kilitliydi. Ancak anımsadığım kadarıyla her şey, en ufak ayrın-

tısına kadar doğruydu. Kuşkularım birer birer uçup gitti ve sonunda kesinlikle buranın Marxların oturdukları yer olduğu kanısına vardım.

İnerken, elimde olmayarak, "Buldum! İşte tam burası!" diye bağırdığımı anımsıyorum.

Evet, aradığım ev, binlerce kez girip çıktığım ev; sığınmacılığın getirdiği sefalet ve perişanlığı çektiği, saldırılara ve acılara katlandığı, her türlü iftirayı reva gören vicdan yoksunu düşmanlarına göğüs gerdiği; *18 Brumaire*'i, *Herr Vogt*'u, şimdi, *Devrim ve Karşı Devrim* başlığı altında bulunan *New York Daily Tribuine*'deki makalelerini yazdığı... Ve en sonu, *KAPİTAL* için o muazzam hazırlık çalışmalarını yaptığı ev işte burasıydı...

Dean Street'teki evden ayrılmadan önce, Marx'ın 1849 sonunda, Londra'ya geldiği sırada önce Camberwell'de kaldığını belirtmek isterim... Burada, ev sahibinin iflası üzerine alacaklıların İngiliz yasaları gereği kiracıların mallarını da haczetmeleri gibi çok tatsız bir olay yaşanmıştır. 1850 Mayısı'nda –aşağı yukarı benim Londra'ya geldiğim sırada– Leicester Meydanı yakınındaki bir pansiyonda kısa bir süre kaldıktan sonra Marxlar, Dean Street'e taşınmışlardır. Burada yedi yıl kadar kalmışlar ve sonra, Londra'nın bir dış semtine hâlâ kırsal bir yer olarak kalan Kentish Town'a taşınmışlardır. Dean Street'te yapabileceğimiz bir şey kalmayınca yeniden Tottenham Court Road'un, köşesine döndük ve Kentish Town'a giden bir otobüse bindik. Tottenham Court Road'da fazla bir değişiklik olmamıştı. Bu eski sokağın görüntüsü neredeyse geçmişteki gibiydi; eski dükkânlar ile firmaların çoğu yerli yerindeydi. Whitefield Kilisesi ya da "Tabernacle" sol tarafta öylece duruyordu; yalnız çevresindeki mezarlık kapanmıştı. Bizim zavallı "Mush" burada gömülüydü, yanılmıyorsam, küçük yaşlarda ölen öteki iki çocukta burada yatıyordu.

Kentish Town'a yaklaştık... Önümüze çıkan meyhane bana yabancı gelmedi. Tamam, bizim emektar "Red Riding Hood" idi.

Buraya kadar otobüsle geldik, sonra inerek Maldon Road'a saptık. Burada kendimi nasıl rahat hissettim anlatamam!

Ancak bu kısa sürdü! Çok geçmeden, Londra'dan ayrıldığım sıralarda bulunmayan yeni yeni sokaklar çıktı karşıma. Eskiden tarla olan yerlerde şimdi beton binalar yükselmişti. Birden Tussy, Londra dışındaki binalara göre oldukça geniş bir yapıyı işaret etti. *"İşte burası!"*

Evet burasıydı; işte bu ev, daha doğrusu Grafton Tarrace'daki bu büyücek kır evi, ölümünden on yıl öncesine kadar Marxlar'ın oturdukları evdi. Şurada, Bayan Marx'ın çiçek hastalığına tutulduğu günlerde, hastalık bulaşmasın diye üç küçük kızın benim yanımda kaldıkları sırada bunlarla konuştuğu küçük balkon aynen duruyordu. Önceleri ancak fısıltıyla konuşabiliyordu; çocukları yanımda getirdiğim zaman gözleri nasıl da pırıldardı!.. Kır evi o zamanlar 9 numaraydı, şimdi 46 olmuş.*

Maitland Park Road'daki 41 numaralı ev pek uzak sayılmazdı... Marx burada ölmüştü; buraya, iki büyük kız evlendikten sonra evin fazla büyük gelmesi üzerine 1872 ya da 1873'te taşınmışlardı.*

Buradan, çok şeylerin değiştiği ama eski görünüşünü büsbütün yitirmeyen Hampstead Heath'e gittik. Eski yerleri dolaştık ve en sonu, uzun ve yorucu dönüş yolculuğunda güç kazanmak için Jack Straw's Castle'de bir şeyler atıştırdık. O eski güzel günlerde buraya ne çok uğrardık! İçinde oturduğumuz şu aynı odada Marx'la, Bayan Marx'la, çocuklarla ve Lenchen ile kaç kez oturmuş, sohbet etmiştik!..

Uzun yıllar önceydi bu...

W. Liebknecht
Nurenberg, 1896

* Tussy'ye göre, ta başlangıçta, ya da en azından Marx ailesi burada oturduğu sırada bu evin numarası 1 idi. Bana kalırsa yanılıyor. Her halûkârda bu işin doğrusu yakında ortaya çıkar.

** Marx'lar, Grafton Terrace, 9 numarada, 1856 Ekiminden, 1864 Nisanına dek oturmuşlardır. Bu tarihten, 1875 Martına kadar, Maitland Park Road'da, Modena Villas'ta 41 numarada Marx'ın ölümüne kadar kalmışlardır.

Wilhelm Liebknecht

ENGELS'TEN ANILAR

Friedrich Engels, insanları ve nesneleri, renkli camlar ardından ya da sisli-puslu bir bulut arasından değil, daima aydınlık ve pırıltılı bir hava içerisinde, romantizmden ya da duygusal bulanıklıktan uzak, berrak ve açık bir biçimde görebilen aydınlık bir kafaya sahipti; gözleri, yüzeye bakmakla yetinmez, nesnelerin derinliğine iner ve en ufak hücrelerine kadar nüfuz ederdi. Bu berrak ve pırıltılı gözler, sözcüğün gerçek ve sağlıklı anlamıyla bu *sağgörü*, Doğa Anne'nin doğuştan pek az kimseye bağışladığı bu derinlemesine nüfuz edebilme yeteneği, Engels'in temel özelliklerinden birisiydi ve beni ilk görüşmemizde derhal çarpan şey oldu...

1849 yazı sonlarıydı, Reich Anayasa Kampanyasının başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra, birkaç sığınmacı kolonisi kurduğumuz o masmavi Cenevre Gölü kıyısındaydım... Daha önceleri, Ruge gibi, Heinzen gibi, Julius Frobel gibi, Struve gibi ve Baden Saxony "devrimine" katılmış bir dizi "büyük adamla" şahsen tanışmak fırsatını elde etmiştim; ancak, bunlarla tanışıklığım ilerledikçe bunların başlarının çevresindeki hâle gittikçe soluklaşmış ve bunlar gözümde küçülmeye başlamışlardı.

Havadaki pus ne denli yoğun olursa, insanlar ve nesneler o denli büyük gözükür. Friedrich Engels'in kişiliği öyle bir etki yaratıyordu ki, bu pus dağılıyor ve insanlar ile nesneler oldukları gibi görünmeye başlıyorlardı.

Onun karşısındaki nesneyi delip geçercesine etkili bakışları

ve bunun sonucu nesnelerin derinliklerine inebilen yargıları, doğruyu söylemek gerekirse önceleri beni rahatsız ediyor ve ara sıra da incitiyordu. Şurası bir gerçek ki, Reich Anayasa Kampanyası kahramanları, benim üzerimde, Engels'te olduğundan daha iyi bir izlenim bırakmamıştı; ancak ben onun, hareketin bütününü küçümsediğini düşünüyordum; zira bu hareket pek çok değerli güçleri içerdiği gibi yine pek çok fedakârca atılımları da içeriyordu. Aynı zamanda, o sıralarda hâlâ taşıdığım ve ancak daha sonraları İngiltere'de büsbütün kurtulduğum "Güney Alman yumuşaklığı" –ki, işin doğrusu ben Güney Almanyalı da değildim– her ikimizin de, kişiler ve olaylar hakkındaki genel düşüncemizin –daima hemen olmasa bile– .bir noktada birleşmesine engel oluşturmuyordu. Üstelik ben Engels'in epey zaman önce okuduğum İngiliz işçi sınıfı hakkındaki kitabı olsun, ondaki bilgi birikiminin zenginliği ve çeşitliliği olsun, onun düşüncelerindeki sağlamlık ve kesinliği fark etmemle birleşince kendisine karşı ister istemez büyük hayranlık duymama neden oluyordu. Benden ancak beş yaş büyük olduğu halde –ki o yaşta bu sanki insana yüz yıl gibi geliyor– çok şeyler başarmıştı; açıkçası onu üstün görmem için sağlam nedenlerim vardı.

Çok geçmeden onun askerlik konularında da uzman olduğunu fark ettim. Konuşmalarımız sırasında, Macaristan'daki devrimci savaş üzerine *Yeni Ren Gazetesi*'nde yayımlanan ve daima doğru çıktığı için Macar ordusundaki yüksek rütbeli bir subayın kaleminden çıktığı öne sürülen yorumların Engels tarafından yazıldıklarını öğrendim. Üstelik bana elinde, öteki gazetelerde bulunanlardan fazla bir malzemeye de sahip bulunmadığını gülerek anlatmıştı. Bütün bu düzmeceleri, en utanmazca yalanları yutturmaya çalışan Avusturya Hükümeti öne sürüyordu. Aynı şeyi, İspanya Hükümeti'nin Küba'da ayaklanmaları daima bastırdığını öne sürmesi gibi,* Macaristan'daki ayaklanmalar konusunda Avusturya Hükümeti yapı-

* Oysa İspanya Hükümeti, Küba'da 1895'te patlak veren halk ayaklanmasını bastırmaktan aciz kalmıştı. –ed.

yordu. Ancak Engels bu yalanlara karşı yine *sağgörü*'sünü kullanıyor, uydurmalara ve laf ebeliğine itibar etmiyordu. Kafasının içerisindeki X ışınları ne kırılma yapıyor ne de X'i, U haline getiriyordu. Bu ışınlar sayesinde, gerçeğin saptanabilmesi için nelerin gerekli olabileceğinin ayırdına varıyor, onu yanılgıya sürükleyebilecek hiçbir bulanıklığa ya da seraba iltifat etmeden sadece gerçeklere ve olgulara dayanıyordu. Ne var ki Avusturya Hükümeti, istese de istemese de kimi gerçekleri açığa çıkartan Münchhausen Bildirisi'ni yayınlamak zorunda kaldı: Çarpışmaların geçtiği yerlerin isimleri; savaşın başında ve sonunda birliklerin konumu; çarpışmaların tarihi; birliklerin hareketleri, vb. şeyleri açıkladı.

Bu ufak tefek şeylerden "Bizim Fritz", berrak, parlak bakışlarıyla, savaş bölgesindeki gerçek manzarayı Cuvier gibi bir araya getirdi. Harekât sahasının iyi bir haritası ile bir kimse, tarihlerden ve çarpışma yerlerinden muzaffer Avusturya kuvvetlerinin nasıl geri çekildiklerini, sözde yenilmiş Macarların ise nasıl ilerledikleri, matematik bir kesinlikle çıkartabilir. Engels'in yaptığı hesaplar öylesine doğruydu ki, Avusturya ordularının Macarları kağıt üzerinde kesin yenilgiye uğrattıklarının ertesi günü, Avusturya kuvvetleri Macaristan'dan tam bir bozgun haline çekilmişlerdi...

Yeri gelmişken şunu da belirtmeliyim ki Engels sanki doğuştan askerdi: Berrak bir görüş; süratli bir kavrayış; en ufak durumları değerlendirme; hızlı karar verme, sarsılmaz bir soğukkanlılık.

Daha sonraları, askeri sorunlar üzerine pek çok mükemmel deneme kaleme almıştır. Yazarı belirsiz olmakla beraber, birinci sınıf askeri uzmanlar arasında ünü bayağı yayılıyordu. Oysa bu uzman kişiler, bu kitapçıkların ismi belirsiz yazarının en felaket (!) isyancılardan birisi olduğunun farkında değillerdi!..

Londra'da aramızda şakayla karışık olarak ona *'General'* adı takılmıştı; eğer o hayattayken bir devrim daha olursa, Engels'in kişiliğinde, elimizin altında, orduları örgütleyen ve zafere ulaştıran Carnot gibi bir askeri deha hazırdı...

Engels çok geçmeden, Reich Anayasa Kampanyası konusunda *Yeni Ren Gazetesi*'nde yazılar yazdı, ancak bunların baskıları pek az yapıldı. Bunlardan aşağıya bir alıntı yapacağım.

Marx ve Engels, Karlsruhe'den döndükten ve Bretano devrimci hükümeti üzerine bir fikir edindikten sonra, geçici hükümetle görüşmek ve harekât hakkında bilgi edinmek için Pfalz'a gittiler. Speyer'de, gönüllüler birliği komutanı Willich ile görüştüler ve birlikte Kaiserslautern'e giderek, D'Ester başkanlığındaki geçici hükümeti buldular.

Burada durumu gördüler ve komünistlerin bu harekete resmen katılmalarının mümkün olmadığı sonucuna vardılar; hareket, tıpkı Baden'deki gibi küçük burjuva niteliğindeydi. Kaiserslautern'de birkaç gün kaldıktan sonra iki arkadaş Bingen'e gittiler. Yolda, Hassian birlikleri tarafından durduruldular ve birkaç kişi ile birlikte, ayaklanmaya katıldıkları şüphesiyle tutuklandılar. Önce Darmstadt'a sonra Frankfurt'a götürüldüler ve burada serbest bırakıldılar.

Kısa süre sonra Marx, Merkez Komitesi'nin emri üzerine kesin olarak bazı olayların beklendiği Paris'e, Alman Devrimci Partisi'ni, Fransız Sosyal Demokrat Partisi yanında temsil etmek üzere gitti. Engels, gelişmeleri beklemek ve gerekirse asker olarak harekete katılmak üzere Pfalz'a, Kaiserslautern'e döndü.

Yeni Ren Gazetesi'nde Engels, Pfalz'daki halk hareketini çarpıcı bir alayla anlatıyordu.

"Pfalz'ı bir kez gören herkes, üzüm bağları ile dopdolu ve şarapla mest olmuş bu bölgenin haliyle çok keyifli bir ülke olduğunu hemen anlar. Can sıkıcı, laf ebesi, ihtiyar Bavarya'lı biracı memurlar ensonu kollarından tutup atılmış ve yerlerini çakırkeyif, şarap sever Pfalz'lılar almıştır. En son, asık yüzlü *Fliegende Blatter*'i bile espri yapmaya zorlayan ve keyifli Pflaz halkının neşesini kaçıran o müthiş polis belası da kovulmuş oldu. Meyhanelere ilişkin polis yönetmeliğinin yürürlükten kaldırılması, yiğit Pfalz halkının ilk devrimci hareketi oldu. Eya-

letin tamamı, muazzam bir şarap tavernasına dönüştü ve söz konusu altı hafta boyunca tüketilen sert içki miktarı, Pfalz halkı adına şanlı bir başarıyı simgeledi. Her ne kadar bu devrimci harekete Baden'deki gibi büyük bir katılım olmadıysa da ya da hâlâ pek çok gerici bölgenin varlığına rağmen, büyük halk kitleleri, ağız birliği etmişçesine gırtlaklarına kadar şaraba doydular ve en gerici ikiyüzlüler ve köylüler bile bu yaygın şamataya katılmazlık etmediler...

Pfalz hareketi, dış görünüş bakımından gayet neşeli, samimi ve sınırsızdı. Oysa Baden'de olsun düzenli orduda olsun, halk ordusunda olsun her çiçeği burnunda asteğmen, sırmalı üniformalarını giyerek gümüşi apoletleri ile geçit törenine katıldıktan sonra, savaş günü gelip çatınca apoletleri ceplerine tıkıştırıp ortalıktan toz oldular; bu bakımdan Pfalz halkı çok daha fazla sağduyu sahibiydi. Haziranın ilk günlerinde bastıran sıcak karşısında şayak paltolar, ceketler, boyun bağları yok oldu ve yerlerini hafif bluzlar aldı. Bütün o eski babadan kalma alışkanlıklar, eski bürokrasi ile birlikte tarihe karıştı. İnsanlar işlerine geldiği gibi giyinmeye başladılar; giyimdeki farklılıklar ile birlikte, toplumsal ilişkilerdeki farklılıklar da ortadan kalktı. Toplumun bütün sınıfları, aynı meyhanelere devama başladılar; hayalci bir sosyalist bu durumda pekâlâ evrensel kardeşliğin artık her yere egemen olduğunu düşünebilirdi.

Geçici hükümet, eyaletin örneğini izlemeye başladı. Geçici hükümet üyelerinin hemen hepsi de şarapçıydı; bunlar birdenbire kendilerini, şarap tanrısı Baküs'ün gözdesi olan topraklarda kurulan bir hükümetin üyeleri olarak buluverince doğrusu pek de şaşırmadılar. Ve yine de bu neşeli soylular, Baden'li komşularından çok daha terbiyeli idiler... İyi niyetli ve mantıklı düşünülecek olursa Pfalz Hükümeti, Baden Hükümetinden epeyce üstündü."

Pfalz Hükümeti'ne yapılabilecek başlıca eleştirilerden birisi, kendi güçsüzlüğünü hissederek, kendisini yaygın olan aldırmazlığa bırakması ve enerjik olarak harekâta katılmak yerine

görünüşteki rastlantılara güvenmesidir. Bu aldırmazlığın boyutları, cepheye yığılan Prusya ordusunu hiç dikkate almaması ve hiç kimsenin oralarda olup bitenlerden haberi olmaması ile açıkça görülür. Kaiserslautern'deki hükümet sadece iki gazeteyi izlemekle yetiniyordu: *Frankfurter Journal* ve *Karlsruher Zeitung*. Ve hükümeti oluşturan beyefendiler bir gün Engels'in kendilerine, birkaç gün önceki *Kölnische Zeitung*'dan alınmış, cephedeki Prusya ordusunun yığınakları ve mevzileri konusundaki sağlıklı haberleri nakletmesi üzerine şaşkına dönmüşlerdi.

Genç Engels'e bu harekete öncülük etmesi için epey ısrar edildi. Engels bu konuda şunları yazıyor: "Bana, bir proletarya hareketinde kabul etmek için bir dakika bile tereddüt etmeyeceğim bazı sivil ve askeri sorumluluklar önerildi. Ancak o günkü koşullar altında bunu kabul etmedim. Sadece, Pfalz Hükümeti'nin o bölgede geniş ölçüde dağıtımını sağlayabildiği küçük bir gazete için birkaç 'ortalığı karıştırıcı' yazı yazmaya razı oldum. Aslında bunu da yapmamam gerekirdi ama, D'Ester ile hükümetin diğer üyelerinin ısrarları üzerine sırf iyi niyetimi göstermek için bu işi üstlendim. Ne var ki, doğallıkla ben gözümü sakınanlardan olmadığım için ikinci yazım fazla "ortalığı karıştırıcı" bulunduğu için reddedildi. Tek sözcük etmeden yazımı geri aldım ve D'Ester'in önünde yırtıp attım; bu konu böylece noktalanmış oldu."

Birkaç istisna dışında subay takımını Engels, yetersiz ve bilgisiz olarak tanımlıyordu. Bu istisnalar içinde Techow vardı. Kendisi aslında Prusya ordusunda teğmendi. Berlin silah deposu baskına uğradığı zaman, bir arkadaşıyla birlikte burayı halka teslim etmişti. Bunun üzerine on beş yıl kalebentliğe mahkûm edilmiş ama Magdeburg'dan kaçmayı başarmıştı. Bir başkası da Willich idi; küçük bir gönüllü birliği ile birlikte gerekli keşifleri yaptıktan sonra, Germershsheim ve Landau kuşatmasını gerçekleştirmişti.

Sert eleştirileri ve acımasız alayları ile Engels haliyle, devrimin ikiyüzlü taraftarı yanında bir diken gibiydi; bir keresinde onu tutuklattılar bile. Ancak 24 saat sonra geçici hükümet onu özür dileyerek serbest bırakmak zorunda kaldı.

2

Eğer biz, daha sonraki savaşların ayrıntılı bir hikâyesini anlatmaya kalkışırsak çok derinlere gitmemiz gerekir. Saldırıya geçen Prusya ve Reich birlikleri –ki, beş ya da en çok altı bin subay ile, kötü eğitilmiş devrimci askerlere karşı aşağı yukarı 30.000 kişiydi– çok geçmeden Ren Nehri'nin karşı kıyısındaki Baden'e kadar püskürttüler ve geri çekilen birlikler Baden kuvvetleri ile birleştiler. Ancak burada da 60.000 Prusyalı ve Bavarya'lı asker, 13.000 asi ile çarpışıyordu; üstelik bunların arkasında önde gelen mevkileri, hainler ile zavallıların işgal ettiği bir hükümet bulunuyordu.

Engels üç muharebeye katıldı ve Murg saldırısında yer aldı; onu savaşta görenler bugün bile soğukkanlılığından ve gözünü budaktan sakınmayışından söz ederler.

Engels, Komünist Birliği üyelerinin, yani, o sıralar sosyalizm düşüncesini temsil edenlerin, anayasa mücadelesine katılmalarını şöyle anlatır:

"Hemen hemen bütün basında, demokratik kuruluşlarda Baden Ayaklanması'nın az ya da çok eğitim görmüş kurbanları için, şiir ya da düzyazı övgüler görüldü. Ama hiç kimse, sonuna kadar mücadeleyi bırakmayan, savaş meydanlarında canlarını veren, Rastatt zindanlarında canlı canlı çürüyen ya da şimdi yabancı diyarlarda öteki sığınmacılar ile birlikte en ağır ıstıraplara göğüs geren yüzlerce, binlerce işçiden söz etmiyor. İşçilerin sömürülmesi, bizim resmi demokratlar için, önce harekete geçirilen ve kullanıldıktan sonra savaşta feda edilen hammaddeden başka bir şey olmadığı düşünülür ve bu artık yerleşmiş ve olağan hale gelmiş bir tutumdur. Bizim demokrat-

lar, proletaryanın devrimci tutumu ve işçi sınıfının geleceği konusunda pek cahil ve burjuvadırlar. İşte bunun için bunlar, kendilerine yüz vermeyecek kadar onurlu, kendilerini sömürtmeyecek kadar uyanık olan ama, mevcut iktidarı devirmek sözkonusu olduğu zaman hemen silaha sarılan ve her devrimci harekette Proletarya Partisinin doğrudan temsilcisi olmak özelliğini gösteren gerçek proleterlerden nefret ederler. Ama eğer, bu tip işçileri tanımak, sözde demokratların işine gelmiyorsa, Proletarya Partisinin görevi bunları hak ettikleri biçimde onurlandırmak olmalıdır. Bu işçilerin en iyilerinden birisi Köln'lü Joseph Moll idi.

Moll, saat tamircisi idi. Uzun yıllar önce Almanya'dan ayrılmış, Fransa'da, Belçika'da, İngiltere'de açık ya da gizli bütün devrimci kuruluşlarda yer almıştı. 1840'ta Londra'da Alman İşçileri Derneği'nin kurulmasına yardımcı olmuştur. Şubat Devrimi'nden sonra Almanya'ya dönmüş, arkadaşı Shapper ile birlikte Köln İşçi Derneği'nin* yönetimini ele almıştır. Köln'de, 1848 Eylülü'ndeki sokak hareketlerinden sonra Londra'ya göçmüş, ancak, takma bir adla Almanya'ya dönerek çeşitli bölgelerde propaganda faaliyetlerini yürütmüş, bilenlerin tüylerini diken diken eden çok tehlikeli görevleri yerine getirmiştir. Ben kendisine tekrar Kaiserslautern'de rastladım. Burada da yine Prusya'ya karşı öyle eylemlere girişti ki yakalansa hemen kurşuna dizilirdi. İkinci görevinden döndükten sonra, bütün düşman hatlarını Rastatt'a kadar geçmeyi başardı ve bizim birliğin Besançon İşçileri Kampanyası'na katıldı; üç gün sonra öldürüldü. Onun kişiliğinde ben eski bir dostumu, Parti; yılmaz, gözü pek ve çok güvenilir bir askerini yitirmiş oldu.

Proletarya Partisi, Baden-Pfalz ordusunda, özellikle bizim Sığınmacılar Lejyonu gibi gönüllü birliklerde oldukça iyi tem-

*1848 Nisanında kurulan bu dernek, 1849 Temmuzuna kadar devam etmiş; Marx, 1848 Ekiminde başkan seçilmiştir. –Ed.

sil edilmiştir; en kararlı komünistler, en gözü pek askerler olarak kendilerini göstermişlerdir."*

90.000 mevcuduyla Prusya ve Reich birlikleri, devrimci ordunun 15.000 insanını doğallıkla yenmişlerdir; eğer buna zafer denirse! Bir avuç asinin hakkından ancak bunları sarmak için Wuttenberg'in tarafsızlığını ihlal ederek yenebilmişlerdir. Engels'in de içerisinde bulunduğu Willich'in Gönüllüler Müfrezesi, 12 Temmuz sabahı İsviçre sınırındaydı. Bunlar silahlarını bıraktılar ve İsviçre sınırını geçen son Baden-Pfalz birlikleri oldular.

Engels bu kampanyanın sonuçları üzerine şunları yazar: "Politik açıdan Reich Anayasa Kampanyası işin ta başından başarısızlıktı. Askeri açıdan da öyle. Biricik başarı şansı Almanya dışındaydı: 13 Haziran'da Paris'te Cumhuriyetçilerin zaferi; burada ise 13 Haziran tam bir başarısızlıktı.** Bundan sonraki kampanya, kanlı bir komediden başka bir şey olamazdı. Öyle de oldu. Ahmaklık ve ihanet, onu tamamen mahvetti. Askeri şefler, birkaç istisna ile ya hain ya yetersiz, cahil ve korkak mevki düşkünleri; o birkaç istisna da, tıpkı Brentano Hükümeti'nde olduğu gibi saf dışı edildiler... Subaylara uygulanan şey aynen askerlere de uygulandı... Bütün 'devrim' gerçek bir komedi ile son buldu, ve tek teselli, altı kat güçlü düşman, altı kat daha korkaktı.

Ama bu komedi, karşı devrimin kana susamışlığı nedeniyle, trajik bir biçimde sona erdi. Tekrar tekrar, yürüyüşlerde ve savaş alanında paniğe kapılacak derecede korkuya kapılan savaşçılar, Rastatt hücrelerinde kahramanca can verdiler. İçlerinden hiçbiri merhamet dilenmedi..."

3

Bu komedi hiç de komik değildi; ayaklanmanın daha başlangıçta, koşullar gereği başarısızlığa mahkûm olması gerçeği,

* F. Engels, "Reich Anayasası İçin Alman Kampanyası". -Ed.
**13 Haziran 1849'da, Fransız küçük burjuva cumhuriyetçiler, burjuva karşıdevrimine karşı başarısız bir girişimde bulunmuşlardır. -Ed.

buna bir trajedi halesi yakıştırdı. Ne var ki, 13 Haziran 1849 yenilgisi, Reich Anayasa Kampanyası'nın kaderini belirlemedi. Şunu da belirtmek gerekir ki, Reich Anayasası, katılanların onda dokuzu için ya gülünç derecede az ya da hiçbir öneme haiz değildi. Bütün biz gönüllüler ve de askerler şu türküyü söyledik:

Cumhuriyet için can vermek
Soylu ve şanlı bir sondur
Amacımıza layık olan.

Bizim Girondin şarkımızın dizeleri ne kadar önce olsa da, yine de aynı derecede ciddiyetle söyleniyordu...

13 Haziran, önceden belli olan gülünç bir başarısızlıkla sonuçlandı. Bütün Alman Devrimleri gibi, ana kaynağı zaten bitip tükenmiş saman alevi gibiydi. Biricik ayrılığı, Paris'te yakılan ateş, büyük bir yangının alevi gibi tükendiği halde Almanya'da büyük kısmı küllenmiş ateş gibiydi.

En büyük yangın alevi 1848'deki *Haziran Savaşı* idi. Bunda, burjuvazi ile proletaryanın yolları ebeddiyyen ayrıldı; uyum hayalleri, kan içerisinde yok oldu. Burjuvazi, prensesler ve öteki egemenler gibi işçilerden çok önce enternasyonal idi ama bundan böyle gericiliğe kaydı; 'çılgın gençlik ideallerini', devrim tüfeklerini fırlatıp attı ve bunların her ikisi de proletaryaya bırakılmış oldu...

Haziran Savaşı ile birlikte, bir devrimde, burjuvazi ile işçilerin ortak eylem imkânları tarihe karıştı. 1849 yılı 13 Haziranı'nda "10 Aralıkta Seçilmiş" olanı* ve onun kişiliğinde tehditler yağdıran imparatoru yerinden etmek isteyen Fransız Radikalleri, işçiler olmaksızın bu işi planlamıştı. Çarpışma başladığında proletarya yoktu. Çünkü on iki ay önce burjuvazi, proletaryanın en iyi kesiminin kanını zaten akıtmıştı ve insanın bu kan kaybını bir yılda yerine koyması olanaksızdı...

Alman Reich Anayasa Kampanyası'nın zafere ulaşma koşulları, tıpkı Fransa'da 13 Haziran'da olduğu gibi elverişli değildi.

* Louis Bonaparte, 10 Aralık 1848'de başkan seçildi ve ardından, III. Napoléon adı altında kendisini Fransa İmparatoru ilan etti.

O günler üzerine çok konuştuğumun farkındayım. Ama bu konu üzerinde bu kadar uzun durmamın önemli bir nedeni var. Engels'in yaşamında bu başkaldırının öyküsü pek bilinmiyor. Engels, tıpkı Marx gibi çoğu kez, demokratlar ve "devrimci" demokratlar tarafından, sadece akıl vermekle ama eyleme yan çizmekle suçlanır. İşte şimdi benim elime, 1849 halk ayaklanmasındaki faaliyetlerini gün ışığına çıkartarak her ikisi hakkında yapılan bu asılsız suçlamaların gülünçlüğünü göstermek fırsatı geçmiş bulunuyor.

Akıl vermek ve eylem arasında, teori ile pratik arasında bütün bu ayrımları yapmak niye? Sanki *Komünist Manifesto* bir eylem değil mi? Marx ile Engels'in bilimsel yapıtları her şeyden önce pratiğe dönük değil mi?

4

Engels ile İsviçre'de kısa bir süre kaldıktan sonra ertesi yıl onunla benden önce gelmiş olduğu Londra'da görüştüm. Bundan sonra sık sık temas ettik. O Londra'dan 1850 yılında Manchester'deki babasının firmasına gitmek üzere ayrıldı; öteki Ren imalatçıları gibi babası da İngiltere'de şube açmıştı. Ne var ki Engels sık sık Londra'ya geliyor, kimi zaman uzun zaman kalıyordu. Ayrıca hemen her gün Marx'a yazıyordu ve o da, çok özelleri dışında bunları yararlanılmak üzere çevresindeki güvenilir kimselere iletirdi. Aslında ben, tam on iki yıl neredeyse aileden birisi gibi evlerine girip çıktığım Marxlar kadar Engels ile yakın ilişki içerisinde değildim.

Marx'ın ölümü beni Engels'e biraz daha yaklaştırdı; zira Engels, hem Marx'ın yerini tutmak ve hem de vasiyetini yerine getirmek gibi çifte bir görev yüklenmişti.

Şimdi o, kendi sözcüklerini kullanmak gerekirse, uzun zamandır yüklendiği *"ikinci kemanlığı"* elinden geldiğince yerine getirmek zorundaydı. Ama öyle bir durum ortaya çıktı ki Engels, *"birinci kemanı"*da aynı ustalıkla çalabilirdi. On yılı aşkın bir süredir çoğunu harcadığı enerjisinin şimdi tamamını

bu çifte görevi yerine getirmeye yöneltmişti. *Kapital*'i, Marx'ın bıraktığı elyazmalarını kullanarak elden geldiğince bütün bir yapıt haline getirdi ve yayımladı; kendi bilimsel yapıtlarını geliştirmek için olağanüstü bir çaba harcadı; ve bu arada da, insanı hayretler içerisinde bırakan bir çalışma gücü ile uluslararası yazışmaları sürdürmek için vakit bulabildi. Bu yoğun yazışmalarda Engels, politika ve ekonomi kulvarında önerileri, rehberliği ve yönlendirmeleri ile uluslararası sosyalist harekete katkıda bulundu.

Gerekli olan her yerde yardımcı oldu, çevresindekileri harekete geçirdi. Uluslararası işçi sınıfı hareketinin savaş alanında faal bir asker gibi ölümünden kısa süre öncesine kadar danışman, teşvikçi, yüreklendirici ve ikaz edici olarak çalıştı. Dost Marx ile birlikte, 1848'in başlarında dünya işçilerine, Şubat Devrimi'nin ilk serin meltemini müjdeledi:

Bütün ülkelerin proletaryası, birleşin!

İşçiler birleşti. Ve dünyada hiçbir güç, elele vermiş bu dünya proletaryasının yolunu kesemeyecektir.

5

1890 yılı 28 Kasımı'nda Engels'in yetmişinci doğum gününü Londra'da kutladık. O hâlâ, mücadeleye, gençliğinin en keyifli ve ateşli zamanında olduğu kadar hazırdı; zekâsı, tazeliği de öyle. Üç yıl sonra, Konkordia Salonu'nda Berlin'li işçilere seslenmek üzere çağrıldı.* Burada, "Yoldaşlar, sizlerin gelecekte de üzerinize düşen görevi yerine getireceğinize inanıyorum!" diyordu. Onu coşkuyla dinleyen ve sevgiyle, minnettarlıkla kucaklayan binlerce işçi arasında şu soruyu şaşkınlıkla soramayan tek bir kişi bulunmadığına eminim: "Bu genç adam 73 yaşında olabilir mi?"

Aradan iki yıl bile geçmeden, 6 Ağustos 1895'te, Bremen'deki büyük sendika şenliğinden döndüğümde, *Vorwarts*

* Engels, 22 Eylül 1893'te Berlin'deki Sosyal Demokrat toplantısında bir konuşma yaptı.

gazetesinin yazı işleri odasındaki masamın üzerinde şu üzüntü verici telgrafı buldum:

"General dün gece 22:30'da öldü. Çabalamadan; öğleden beri kendisinde değildi. Lütfen Soldat'a haber veriniz. İmza: Singer."

"Soldat" (Asker) bendim.

İlkbahardan beri Almanya'da üç kişi, ben, A. Bebel ve P. Singer, *"General"*in, tedavisi olanaksız gırtlak kanserinden acı çektiğini biliyorduk. Bu darbe beklenmeyen bir şey değildi ama yine de ağırdı, müthişti.

Ensonu o da göçüp gitmişti; Marx ile birlikte bilimsel sosyalizmin temellerini atan, sosyalizme ait taktikleri öğreten, daha 24 yaşındayken klasik yapıt *İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu*'nu yazan, *Komünist Manifesto*'nun ortak yazarı, Uluslararası Çalışanlar Birliği'nin hayata geçirilmesinde kendisine yardımcı olduğu Karl Marx'ın *İkinci Kişiliği,* her düşünen insanın yararlanabileceği kristal berraklığındaki bilim ansiklopedisi *Anti Dühring*'in yazarı, *Ailenin Kökeni* ile pek çok başka yapıtın, denemenin, makalenin yazarı, işçi sınıfının danışmanı, öğretmeni, öncüsü ve mücadele arkadaşı... ölmüştü.

Ancak onun ruhu, sınıf bilincine ulaşmamış proletaryanın yaşadığı ve mücadele verdiği her yerde yaşamaya devam edecektir.

1867; İllistrierte Neue Welt Kalender.

Friedrich Lessner

1848'DEN ÖNCE VE SONRA

(Yaşlı Bir Komünistin Anıları)

1840'ların son yarısındaki toplumsal fırtınalar sırasında ben zaten komünist idim; üretim araçlarının toplumsal mülkiyeti ve insanlar arası kardeşçe işbirliği için tutkulu bir savaşçı...

Genç bir gezginci terzi olarak, 1846'da Hamburg'da ilk kez komünist bir konuşmayı dinlediğimde ve Weitling'in *Uyum ve Özgürlüğün Güvenceleri*'ni okuduğum zaman, komünizmin birkaç yıl içerisinde gerçekleşebileceğini düşünmüştüm. ... Ancak, 1847'de Karl Marx'ı dinleyince ve *Komünist Manifesto*'yu okuyup anlayınca, bireylerin heves ve iyi niyetlerinin insan toplumunun dönüşümünü sağlamaya yetmeyeceğini açıkça gördüm. ... Heves ve hayalde yitirdiğimi, amacın ve bilginin bilinçlenmesinde kazandım...

İşe girip çalıştığım bir işyerinde, daha önce İsviçre'de Paris'te ve Londra'da çalışmış birkaç terzi ile dost oldum. Bunlar bu kentlerde komünist düşünceler ile tanışmışlardı...

O sıralarda Hamburg'da, bütün ilerici işçilerin buluşma yeri haline gelen, İşçi Eğitim Derneği vardı. Her akşam burada toplanıp gazete okuyor, tartışmalar yapıyor, şarkılar söylüyor, yabancı dil öğreniyorlardı. Gazetelerin çoğu muhalif eğilimliydi; tartışmalar genellikle komünizmin sorunları üzerinde yoğunlaşıyordu; türkü bölümünün söylediği şarkılar radikal özgürlük şarkılarıydı...

Hamburg İşçi Eğitim Derneği, devrimci düşüncenin bir kül-

tür merkeziydi. 1840'ların devrimci düşünceleri; yani, Almanya'nın birliği ve özgürlük, cumhuriyet ve halklararası kardeşlik, düşünce özgürlüğü, Hıristiyanlığın özü ve komünizm... Bütün bu fikirler iç içe geçiyor ve içi boş ve belirsiz idealler halini alıyordu...

Dernekte, Wilhelm Weitling'e geleceğin adamı gözüyle bakılıyordu. Bizim çevrenin ona duyduğu saygı sınırsızdı. İzleyicilerinin gözünde adeta bir put gibiydi.

İşçi Eğitim Derneği'ne terzi meslekdaşlarım beni 1846 Kasımı'nda götürmüşlerdi, çok geçmeden de üyeliğe kabul edildim. Bu tarihten sonra düzenli olarak tartışma gecelerine devam ettim.

Terzi arkadaşlardan biri bana okumam için Wilhelm Weitling'in *Uyum ve Özgürlüğün Güvenceleri*'ni verdi. O sıralar bu kitap işçiler arasında çok okunuyordu. Elden ele dolaşıyordu, çünkü pek az insanın elinde bu kitap vardı. Bu kitabı bir, iki, üç kez okudum. İşte o zaman, içinde yaşadığımız bu dünyanın, bugünkünden farklı olabileceği düşüncesi ilk kez bana geldi.

Eğitim Derneği'deki tartışmalar ile Weitling'in kitabı o sıralardaki görüşlerimde bir değişiklik yaptı; ufkumu genişletti, politik fikirlerimi pekiştirdi.

1847 yılı 1 Nisanı'nda, Weimar'daki askeri barakalara gideceğime, beni İngiltere'ye götürecek bir gemiye bindim; o anda, kıtadaki geçmişimi artık geride bıraktığım gibi bir duygu içerisindeydim: İngiltere'de yeni bir hayata başlayacaktım. Bu yeni hayatın insanlığın kurtuluşu için mücadeleye adanmış bir hayat olacağı düşüncesi kafama iyice yerleşmişti...

Londra'ya gitmeye karar verdiğimde Martens, burada Londra İşçi Eğitim Derneği için bir tavsiye mektubu vermişti; burada dostça karşılandım.

Bu dernek 7 Şubat 1840'ta kurulmuştu. Kurucuları, Karl Schapper, Heinrich Bauer ve Joseph Moll idi. Bunların üçü de Londra'ya Blanqui ayaklanmasına katıldıkları için 1839 sonunda Fransa'dan atıldıktan sonra gelmişlerdi.

Schapper, bilgiden çok heves sonucu komünist olmuşlardandı. Heinrich Bauer'in mesleği kunduracılıktı. Ufak tefek bir adamdı ama bilgisi, kurnazlığı ve azmi yerindeydi. Joseph Moll, Köln doğumluydu, mesleği saatçilikti. Orta boylu, tıknaz, dikkat çekici derecede zeki, yürekli ve gözünü budaktan sakınmaz cinstendi. Proletaryanın çıkarlarına hizmet sözkonusu olunca korku nedir bilmezdi. 1849'da Baden Devrimi patlak verince hemen savaş alanına koşmuştu. Ve bir düşman mermisi bu kahramanın yaşamına son vermişti. *Yeni Ren Gazetesi*'nin ekonomi politik dergisinin 1. sayısında (Londra) Engels onu şu sözlerle değerlendirmişti: "Onun kişiliğinde ben eski bir dostumu, Parti; yılmaz, gözü pek ve çok güvenilir bir askerini yitirmiş oldu."

Karl Pfander ile Georg Eccarious da, Dernekteki tartışmalara canlı bir biçimde katılıyorlardı. Pfander ressam, Eccarious terziydi.

Birkaç gün içerisinde iş buldum ve düzenli olarak üyesi olduğum derneğe devama başladım. Aynı zamanda tam o günlerde Komünist Birlik haline gelen Adiller Birliği'ne de kabul edilmiştim. Bu ara, Londra'da Weitling'in etkisi gerilemeye devam ediyor, Marx ile Engels'in isimleri öne çıkmaya başlıyordu.

2

O günlerde bu son iki ismi tanımıyordum. Yalnız bunların Brüksel'de oturduklarını ve *Deutsche-Brüsseler Gazetesi*'ni çıkardıklarını biliyordum. Bu iki insanın ortaya çıkışıyla, sosyalizm tarihinde yeni bir dönemin başlayacağı o sıralar doğrusu hiç aklıma gelmemişti.

Londra'ya gelişimden birkaç ay sonra –1847 yazında– Birliğin Birinci Kongresi yapıldı. Engels ile Wilhelm Wolff kongreye katıldılar ama Marx yoktu. Bu kongrede Birlik yeniden örgütlendi. "Eski, gizli kapaklı çalışmalar döneminden kalma gizemli isim bir yana atılmış," diyordu Engels, "bundan böyle onun adı Komünist Birlik olmuştur."

1847 yazında, *İcarieya'ya Seyahat*'in ünlü yazarı Etienne Cabet, Fransız komünistlerine bir çağrıda bulundu. Şöyle diyordu bu çağrıda: "Biz burada, Fransa'da; hükümet, din adamları, burjuvazi ve hatta devrimci Cumhuriyetçiler tarafından izlenir, çamur atılır ve iftiraya uğrarken; ve hatta varlığımıza son verilmeye kalkışılırken; bizi maddi ve manevi yönden mahvetmeye çalışılırken, bizler de Fransa'yı terk edip, komünist bir koloni kurmak üzere İcerieya'ya gidelim," Cabet daha sonra, bu planı gerçekleştirmek üzere 20-30 bin komünistin bulunabileceği umudunu belirtiyordu.

Bu çağrı, Londra İşçi Eğitim Derneği'ne de yapılıyordu. 1847'de Cabet bizleri de düşüncelerine katılmaya davet için bizzat Londra'ya geldi. Önerilerinin tartışılması tam bir hafta sürdü. Sonunda dernek bu tür denemelere karşı olduğunu belirtti. Cabet'e, yanlış bir yol izlediğini düşündüğümüz için önerilerine katılmamızın mümkün olmadığını yanıt olarak bildirdik. Cabet'e kişisel olarak saygı duyuyorduk ama onun göç planına karşıydık. Her adalet ve gerçek savunucusu, ülkesinde kalmayı, halkı aydınlatmayı, tereddüt içerisinde olanlara yeni cesaret aşılamayı, yeni bir toplumsal örgüt için temelleri sağlamlaştırmayı ve sahtekârlara karşı şiddetle direnmeyi kendine görev bilmelidir. Eğer dürüst insanlar, savaşçılar, daha iyi bir gelecek için ülkelerini terk edip meydanı cahiller ile sahtekârlara bırakırsa Avrupa yok olmaya mahkûm demektir...

İşte bu düşüncelerle Cabet'in önerisini çok tehlikeli bulduk ve bütün ülkelerin komünistlerine şu çağrıyı yaptık: "Kardeşler; burada, şu yaşlı Avrupa'mızda kalalım; burada harekete geçelim ve mücadele edelim; işte ancak burada, ortak mülkiyetin temellerinin atılması koşulları yaratılabilir; burada olmazsa hiçbir yerde bu kurulamaz."

Cabet'in önerisini reddetmemiz bu esasa dayandı. Konu üzerinde düşünen ve zaten Marx ile Engels'in etkisi altına girmiş komünistlerin, o ilk dönemlerde bile her türlü ütopik girişimlere karşı olduğu böylece ortaya çıkmış oldu.

Cabet Londra'dan döndü. Çok geçmeden, 1847 Kasımı'nın sonunda Komünist Birliğin İkinci Kongresi yapıldı; Karl Marx bu kongrede hazırdı. O ve Engels, Brüksel'den, Kongre'de modern sosyalizmin ilkelerini sergilemek için gelmişlerdi.

Oturumlara yalnız delege olanlar katılıyordu; ben delege değildim. Ama biz katılmayanlar da içeride olup bitenleri biliyorduk ve tartışmaların sonucunu merakla bekliyorduk. Kısa süre sonra Kongre'nin, Marx ve Engels tarafından geliştirilen ilkeleri oy birliği ile kabul ettiği ve kendilerine *Manifesto* yazılması için görev verildiği bildirildi. 1848 başlarında *Komünist Manifesto*'nun elyazmaları Brüksel'den geldiğinde ben de, bu çağ açıcı dökümanın yayımlanmasında çok ufak bir katkıda bulundum: Elyazmalarını basımcıya götürdüm ve provaları kontrol edilmek üzere Karl Schapper'e getirdim.

İşte bu sıralarda Marx ile Engels'i yakından ilk kez gördüm. Üzerimde bıraktıkları izlenimi hiç unutmayacağım. O sıralar Marx daha çok gençti, 28 yaşlarında kadar; ama hepimizin üzerinde büyük bir etki uyandırdı. Orta boylu, geniş omuzlu, güçlü yapılı ve enerjik tavırlıydı. Kaşları kalın ve düzgün, saçları gür ve koyu siyahtı; bakışları karşısındakinin içine işliyordu. Dudaklarında hasımlarını korkutan hafifçe alaycı bir kıvrım vardı. Marx doğuştan halk öncüsüydü. Konuşması kısa, ikna edici ve mantığıyla karşısındakini zorlayıcıydı. Lüzumsuz tek sözcük etmiyordu; her cümlesi bir düşünce her düşüncesi yapmakta olduğu serim zincirinde zorunlu bir halkaydı. Marx'ta hayalci bir yan görülmezdi. Weitling dönemi ile *Komünist Manifesto* dönemi arasındaki farkı kavradıkça Marx'ın, sosyalist düşüncenin yöntemini temsil ettiğini daha berrak gördüm.

Marx'ın manevi kardeşi Friedrich Engels, daha Alman tipliydi. İnce, uzun, hareketli, sarı saçlı ve bıyıklı; bu haliyle, bilim adamından çok, genç, yakışıklı bir muhafız alayı teğmeni görünüşündeydi.

Her ne kadar Engels daima ölümsüz arkadaşının önemini

vurgularsa da aslında kendisinin modern sosyalizmin kurulmasında ve yayılmasında muazzam bir payı olmuştur. Bir kez yakından tanıyınca kendisine saygı duymamanız ve sevmemeniz olanaksızdı...

O sıralar, İşçi Eğitim Derneği'ndeki bizler bir tür heyecan içerisindeydik. Devrimin çok geçmeden "başlayacağından" emindik ama, proletaryanın, burjuva dünyasını yıkabilmesi için ne kadar eğitime ve örgütlenme çalışmasına gereksinmesi olduğu konusunda hiçbir fikrimiz yoktu.

Komünist Manifesto, 1848 Şubatı'nda baskıdan çıktı; bizim elimize, Paris'te Şubat Devrimi'nin patlak verdiği haberinin geldiği anda geçti.

Bu haberin bizlerin üzerinde yarattığı güçlü izlenimi anlatamam. Neşe ve hevesten sarhoş olmuştuk. Tek bir duygu, tek bir düşünce doldurmuştu içimizi: İnsanlığın kurtuluşu için yaşamımızı da her şeyimizi de feda etmek.

Birliğin Londra Merkez Komitesi derhal yetkilerini Brüksel'deki öncü organa, o da bu yetkileri Marx ile Engels'e devrederek Paris'te yeni bir Merkezi otorite oluşturmakla görevlendirdi.

Bu kararın alınmasından hemen sonra Marx, Brüksel'de tutuklandı ve Fransa'ya gitmek zorunda bırakıldı; zaten onun da gideceği yer orasıydı.

3

Paris olayları, İngiltere'de işçi sınıfı üzerinde derin bir izlenim bıraktı. İngiliz proletaryası zihnini 1830'ların ortalarından beri işgal eden Çartist hareket, Şubat Devriminin izlediği zaferli yol ile yeni bir şevk kazandı. Bu devrimin patlak vermesi bile Londra işçileri tarafından büyük gösteriler ile karşılandı. Komünist Birliğin üyeleri bu gösterilere tıpkı Çartist hareketi ellerinden gelen bütün olanaklar ile desteklemesi gibi büyük bir hevesle katıldı.

Çartistlerin en popüler ve yetenekli liderlerinden Ernest Jo-

nes ara sıra bizim derneği ziyaret ediyordu. Böylece ben bu cesur ve fedakâr ajitatörü tanımak fırsatını buldum. Jones ufak tefekti ama görüntüsü yerindeydi. Düzgün, ciddi ve enerjik yüz hatları hemen, kararlı ve gözü pek bu halk öncüsünü ele veriyordu. Almancayı hem yazabiliyor hem de konuşabiliyordu; sanırım aynı zamanda sosyalizmi anlayabilen ve savunabilecek birkaç Çartistten biriydi.

13 Mart'ta Londra'da Kensington Common'da bir miting yapıldı ve Jones burada konuştu. Halkı, şu zavallı yasa adamlarından korkmamaya çağırdı; polisler, askerler ya da yeminli özel polis olan çakallar... hepsi de üç beş sokak çocuğundan ürküp kaçacak kadar korkaktılar: "Kahrolsun İçişleri Bakanlığı! Parlamento hemen dağıtılsın! Çarter kabul edilsin! Teslim olmak yok!"

Nisan ayı başlarında Londra'da Çartist bir üst kurul toplandı ve burada her yıl işçiler tarafından Parlamentoya sunulan ve özgürlük talebini içeren dilekçenin daha enerjik bir biçimde desteklenmesi kararı alındı. Bu dilekçe 10 Nisan'da eskiden olduğu gibi birkaç delege tarafından değil, işçilerin oluşturduğu kalabalık bir kitle tarafından verilecekti. Bundan amaç Parlamentoya, proletaryanın gerekirse taleplerini zorla yürürlüğe koyabileceğini göstermekti.

10 Nisan sabahı Londra alışılmadık bir görünüşteydi. Bütün fabrikalar ve işyerleri kapanmıştı. Londra burjuvazisi "düzeni" korumak için silahlanmıştı. Bunlar arasında daha sonraları Wilhelmshöhe'de 'konuk' olan Küçük Napoléon vardı.*

Komünist Birlik üyeleri bu gösteriye katılma kararı aldı. Kendimizi elimize geçen her türden silahlarla donattık. George Eccarius'un sergilediği görüntünün komikliğini bugün bile anımsarım: Eline pırıl pırıl bileylenmiş kocaman bir terzi makası almıştı; bununla kendisini silahlı atlı polislere karşı koruyacaktı!...

* Wilhelmshöhe-Kassel yakınındaki bu kalede, ordusunun Sedan'da yenilgisinden (1870) sonra Louis Napoléon, Prusya Hükümeti tarafından bir süre tutulmuştu.

İşçiler, Parlamento yürüyüşüne katılmak üzere Kensington Common'da toplandılar. Ama birdenbire, gösterinin lideri Feargus O'Conner'in, hükümetin bu gösteriye silahla mukabele edeceğini öğrenmesi üzerine kitle gösterisine karşı çıktığını öğrendik. Çok kimse O'Conner'in peşine takıldı, diğerleri ilerlediler ve polisle Çartistler arasında kanlı bir çatışma çıktı. O'Conner'in bu çıkışı gösterinin birliğini mahvetmiş ve başarı şansını sıfıra indirmişti... Daha bir saat öncesi büyük umutlarla ve hevesle toplandığımız gösteri alanını müthiş bir hayal kırıklığı içerisinde terk ettik.

Batı Avrupa'da bu fırtınalı olaylar olurken Orta Avrupa'da devrim patlak verdi. Bu bizleri heyecanlandırdı. Dernekteki tartışmalarımız gitgide daha hararetli ve heyecanlı olmaya başladı. Hemen herkes Almanya'daki mücadeleye derhal katılmaya hazırdı ancak, bunu yapacak maddi olanaklardan yoksunduk. Ben ancak 1848 Temmuzu'nda, Almanya'ya gidebilecek kadar para biriktirebilmiştim.

Bu hazırlıklar sırasında, Haziran Devrimi'nin müthiş yenilgisi ile ilgili umut kırıcı haberler gelmeye başladı. Bu haberlerin üzerimizdeki etkilerini sözlerle anlatmak olanaksız. Marx'ın *Yeni Ren Gazetesi*'nde (29 Haziran 1848) bu olaylar üzerine yazdığı makaleyi belki yirmi kez okuduğumu gayet iyi anımsamaktayım, çünkü bunlar bizim hissettiklerimizi en iyi anlatıyordu *

4

Köln'e 1848 yazı ortasında geldim. Bu kentin benim için, oradaki insanların devrimi oluşturmak yolunda çabalar harcamaları nedeniyle özel bir çekiciliği vardı. Marx, Engels, Freiligrath, Wilhelm Wolff, Schapper ve Moll o sırada, *Yeni Ren Gazetesi*'inin yayımlandığı bu kentte idiler.

İlk yaptığım şey, Köln'de kalabilmek için bir iş aramak ol-

* Karl Marx: *"Paris'te Haziran Kırımı ve Almanya Üzerindeki Etkileri"*

du. Bunu, daha önce söylediğim gibi haliyle gerçek adımla yapamazdım. Artık kaçak sayılıyordum. Hamburg'daki dostlarımdan birisi bana, Carstens adına düzenlenmiş bir gezgin işçi karnesi ayarladı. Ben hâlâ Köln ve çevresinde bu isimle tanınırım. Karnedeki tanımlar bana epeyce uyduğu için polisle bir zorluk çekmiyordum.

İş bulur bulmaz, önde gelenleri Dr. Gottschalk, Teğmen Anneke, Schapper, Moll, Nothjug ve D'Esler olan İşçi Derneği'ne katıldım. Bunun yanı sıra bir de "Demokatik Dernek"* vardı ve buraya, Wilhelm Wolff, Marx, Freiligrath ve diğerleri sık sık geliyorlardı. Burada, düzenli olarak günlük politik olaylar üzerine konuşmalar yapan Wilhelm Wolff'u yakından tanıdım. Bu adamın konuşmasını dinlemek gerçekten büyük bir zevkti. Onun, canlı ve alaycı "politik analiz" yapma biçimi herkesi hayran bırakıyordu; çok bilinen ve az heyecan uyandıran olayları öylesine ustaca bir araya getirerek niteliklerine uygun olarak ciddiyetle ya da alayla karışık biçimde ele alması görülecek şeydi. Ara sıra Freiligrath da geliyordu ve onunla da dost olmuştuk.

1848 Eylülü'nde Moll, milislerin silahlandırılmasını, kuşatma durumunun ilanını ve *Yeni Ren Gazetesi*'nin yayınının durdurulmasını protesto etmek amacıyla bir açık hava toplantısı yapılması çağrısında bulundu. Mitingden sonra barikat kurma girişimi olduysa da herhangi bir çarpışma çıkmadı.

1848 Kasımı'nda, Demokratik Dernek'te bir toplantı yapıldı ve burada Marx, Robert Blum'un Viyana'da sıkıyönetim mahkemesinin kararıyla kurşuna dizildiği haberini verdi. Salona bir sessizlik çöktü. Marx kürsüye çıkarak Blum'un öldürülmesi konusunda Viyana'dan alınan haberi okudu. Dehşete düşmüştük. Salonda büyük bir fırtına kopacak gibiydi. Alman halkının, devrimi sonuna kadar götürme mücadelesi için tek

* Demokratik Dernek, 1848 baharında Köln'de kuruldu. Üyeleri, küçük burjuva demokratları, zanaatkârlar ve işçilerdi. Marx, Engels ve yandaşları bu derneğe, başta proleter elemanlar olmak üzere üyeler üzerinde etkili olmak için katılmışlardı.

bir yumruk gibi ayağa kalkmasını umuyordum. Ben de benim gibi düşünenler de yanılmışlardı. Tam tersi oldu. Alman burjuvazisi, halkın en soylu evlatlarını katleden zorbaların ellerini öptüler.

Gericiliğin yoğunlaşması her şeyden önce, *Yeni Ren Gazetesi* başta olmak üzere muhalif basının yasal kovuşturmaya uğraması ile kendisini gösterdi; bu gazete, özgürlük ve adaletin savunulmasında ödün vermez ve korkusuz mücadelesi ile göze batıyordu. 1849 yılı 7 Şubatı'nda *Yeni Ren Gazetesi* yazarlarına karşı ilk kez yasal kovuşturma başlatıldı. Bunu ikinci bir kovuşturma izledi ve ensonu 18 Mayıs'ta gazete tamamen kapatıldı. Son sayısı kırmızı mürekkeple basıldı.

Marx kendisini savunmadı, sadece bakanı suçladı. Gazetenin yazılışleri müdürü Karl Marx ile Friedrich Engels, yayımladıkları bir yazı ile, Başsavcıyı ve jandarmaları üzerlerine düşen vazifeyi yerine getirirken hakaret etmekle suçlanıyorlardı. Mahkeme salonu çok kalabalıktı. Başsavcı ile savcıların konuşmasından sonra Marx söz aldı. Bir saat kadar konuştu. Öne sürdüğü yasal savlar soğukkanlı, kibar ama aynı zamanda enerji yüklüydü; devlet savcısına dozunu artıran biçimde saldırıyor, monarşinin hizmetinde doğan, eğitilen ve yaşlanan kocamış bürokrasiye, orduya, yargıçlara var gücüyle çatıyordu. "Basının ilk görevi" diyordu, "şimdi, *mevcut politik sistemin bütün temellerini sarsmaktır.*"

Birkaç ay sonra Marx, Prusya'dan sınır dışı edildi, Engels, Baden'e gitti... Biz Köln'de kalanlar politik eylemlerimizi kırsal kesime kaydırdık; köylüler arasındaki ajitasyonun önemini kavramıştık. (1893'te Köln Parti Kongresi'ne katıldığım zaman, köylüler beni Köln yakınlarındaki Worringen'e davet ettiler. Bunlar beni, 1848-49'dan anımsayanlardı!)

Boş zamanlarımızı, Baden'e gönderilmek üzere fişek yapmakla geçiriyorduk. Bu iş doğallıkla gizli yapılıyordu. Kızıl Becker (Hermann Becker'ın takma adı) kurşun ve barutu tedarik ediyordu ve herkes devrimi desteklemek için elinden geleni yapıyordu...

5

Karşıdevrim bütün cephe boyunca zafer kazanmıştı... Komünist Birlik canlandırılmış ve proletarya partisini örgütlemek için gizliden gizliye faaliyete geçmişti. Her türden kuşkulu kimseler Londra'da Birliğe sızdıkları için Merkez Komitesi, Marx'ın önerisi ile Köln'e nakledildi. Benim görevim Mainz'de yerel Birlik örgütünü canlandırmak ve işçileri davamıza kazandırmaktı. Dış görünüşü ile propagandamız yalnız broşür dağıtmaktı. Bu işte o kadar iyi örgütlenmiştik ki, bir saat içerisinde bütün Mainz'i broşür yağmuruna tutabiliyorduk. Polis bir kere bile "suçluları" yakalama başarısını gösteremedi.

1850 Ekimi'nde Frankfurt'taki arkadaşlar bana, Nurnberg'deki Birlik'i yeniden örgütleme görevini verdiler ve bu işi başardım. Ne yazık ki ajitasyonlarımız uzun ömürlü olmadı. O günlerde Alman Anayurdunda tek duyulan söz, tutuklanma idi. Polis şefleri günün kahramanlarıydı. Gerici monarşik yönetim, özgürlük hareketini bastırabilmek için her yola başvuruyordu.

1851 Haziranı'nda ben de Mainz'de tutuklandım.

Hapishanede hücreye kapatıldığım ilk anda bu tutuklanmamın yıllarca süreceği konusunda bir fikrim yoktu. Genç ve hayat doluydum; tek suçum proletaryaya karşı görevimi yerine getirmekti.

Bana karşı üç suçlama vardı: Birincisi; yıkıcı ve haince literatürü yaymaktı. İkincisi; sahte kimlikle dolaşmaktı. Üçüncüsü ve en ciddisi; Komünist Birliğe üye olmaktı. Bu son suçlamada şöyle deniyordu:

"Friedrich Lessner'e karşı suçlama: 27 yaşında; gezgin terzi; Saxe-Weimar Grand Duchy'de doğmuş, son zamanlarda Mainz'de oturuyor. Suçlanmakta olan Friedrich Lessner'in kişisel durumları üzerine ayrıntı; Londra'da 1847 yazından 1848 baharına kadar sürdürdüğü ilişkiler; 1848, 1849 ve 1850 yılları boyunca Köln'de ikameti sırasında, Komünist Bir-

lik liderleri ile ilişki halinde olup ensonu, Mainz'da Sosyalist İşçi Derneği Başkanı olarak geliştirdiği eylemler olup, suçlanmakta olan ve kendisinin suç ortağı bulunan Röser'e karşı yapılan ithamda bunların ayrıntıları verilmiştir. Geçen yıl (18 Haziran 1851) tutuklanması sırasında, bütün komünist literatüre sahip bulunduğu görülmüştür; bunlar arasında, diğerlerinin yanı sıra Londra İşçi Eğitim Derneği'nin Yönetmelikleri, 1848 tarihli *Komünist Manifesto*, Köln'deki, Wiesbaden'deki ve Mainz'deki İşçi Eğitim Derneği'nin Yönetmelikleri, *Komünist Parti'nin Talepleri, Kızıl Kitap, Bütün Ülkelerin Demokratlarına Çağrı, Yaşasın Blanqui, Alman İnsanları ve Prusya Uyrukları...* Bütün bu delillere göre Friedrich Lessner, 1848'den 1851'e kadar, birkaç kişiyle birlikte müştereken bir darbe hazırlamakta olmakla suçlanmakta ve bu hazırlığın amacının da, devletin anayasasını ortadan kaldırmak ve vatandaşlar ile halkı, kraliyet güçlerine karşı bir iç savaş başlatmak için birbirlerine karşı silahlandırmaktır. Bu suçlar, Rheinland Devlet Anayasası'nın 84, 89 ve 91. maddeleri ile, Prusya Devlet Anayasası'nın, paragraf 61 No. 2 ve paragraf 63 kapsamında cezalandırılmak gerekir."

"Köln, 28 Eylül 1852; Genel Savcı: Nicolovius."

Bu suçlama bana, tutuklanmamdan on beş ay sonra iade edilmek üzere tebliğ edildi. Ve bütün bu ıstıraplı süre zarfında ben hücrede yapayalnızdım.

Bu sırada başıma gelenlerin en kötüsü de Mainz hapishanesinden Köln hapishanesine naklim sırasında oldu. Yürüyerek yapmak zorunda kaldığım bu seyahat tam dokuz gün sürdü. Bir kentten bir diğerine yirmi otuz cani ve hırsızla birlikte devredilerek yol alıyorduk. Her gittiğimiz yerde de geceleri, bütün suçlular içerisinde en tehlikelisiymişim gibi ötekilerden ayrılıyordum... Tüm yol boyunca zincire vurulmuş durumdaydım. Kraldan fazla kralcı jandarmalar, kelepçelerimi öylesine sıkıyorlardı ki, bileklerim kanıyordu. Bu insanlık dışı uygulamaya itiraz etmeye kalkışınca tekme tokat dövüyorlardı.

4 Ekim 1852'de Köln jürisi karşısına çıkarıldım. Benden başka suçlananlar da vardı; Nothjung, Bürgers, Röser, Dr. Daniels, Dr. Becker, Dr. Abraham Jacoby, Dr. Klein, Otto Reiff ve Eberhardt. Mahkeme beş haftadan fazla sürdü. Bu mahkemenin ayrıntılarına burada girmeyeceğim çünkü bundan fazla sürdü. Çünkü bunu Marx, *Köln Kömünist Mahkemesi Üzerine Açıklamalar* kitabında yaptı.

Hüküm ağır bir darbeydi benim için. Bir kalede üç yıl hapsedilecektim. ... Ancak çok geçmedi sakinleştim; Her şey belli olmuştu, hiç değilse hapishane hapishane dolaşmayacaktım; artık ne kadar yatacağımı biliyordum...

Salıverilme günüm yaklaştıkça sabırsızlığım da artıyordu. Silberger Kalesi'nde bulunduğum sırada Saxe-Weimar'da egemenlikte bir değişiklik olmuş ve her zamanki gibi bunu bir genel af izlemişti. Bu benim için büyük bir şanstı. Hapiste geçirdiğim dört buçuk yıl müthiş bir kâbus gibiydi... 27 Ocak 1856'da salıverildim.

"Özgür!" Sanki bütün Almanya geniş bir hapishane değilmiş gibi! Hapishane arkadaşlarımın Breslau Erfurt ve Freiburg'daki akrabalarını ziyaret ettikten sonra hemen edindiğim izlenim buydu. Weimar'a geldim. Burada ajitasyon yapmak istediysem de insanlar öylesine büyük bir korku içerisindeydiler ki, 'komünizm' sözcüğünü duyar duymaz ödleri kopuyordu.

Başımı sokacak evim yoktu. Seyahat izni için başvurduğum makamlar beni tanımazlıktan geliyorlardı; onların gözünde ben adı çıkmış bir komünisttim. Birinden ötekine gide gele, büyük baskılardan sonra seyahat kağıtlarımı nihayet alabildim. Hemen Hamburg üzerinden Londra'ya gittim...

6

1856 Mayısı'nda Londra'ya geldim. Hemen Freiligrath'a gittim... Ardından da Karl Marx'ı görmeye. Bana el koyulmuş kitaplarımın yerine o güne kadar yayımlanmış bütün yapıtla-

rını armağan etti. 1848'deki eski dostlarımı, Karl Pfander'i Georg Eccarous ve diğerlerini aramaya başladım. Burada ayrıca, Londra'da oturmaya başlamış Alman sığınmacılar ile tanıştım; bunlar arasında Wilhelm Liebknecht de vardı. İş bulur bulmaz, o sıralar çok perişan durumda olan Komünist İşçiler Eğitim Derneği'ne gittim. Bunu yapmamın nedeni şuydu: 1848 Devrimci hareketinin çöküşünden sonra üyelerin çoğu dernekten ayrılmış, bir kısmı da yavaş yavaş küçük burjuva olmuşlardı. Toplumda komünist görüşlerin izi silinmiş, ruhsuz bir hale gelmişti ki bu, bizim liberallerin arayıp da bulamadıkları bir şeydi.

Komünist İşçiler Derneği'deki durum canımı sıkmıştı. Üyelerle temas kurmaya, onlarla dost olmaya başladım. Bunu başardıktan sonra işe ta başından başladık... Wilhelm Liebknecht derneğe yeniden devama başladı Marx da öyle; üstelik Marx, ekonomi politik üzerine bir dizi dersler veriyordu. Bunun için herhangi bir karşılık almıyordu. Zaten bütün hayatı boyunca işçilerden tek kuruş almamıştı. Üyelerimiz artıyordu.

Bu olaylar sırasında Londra'da Özgür Düşünceliler Hareketi dikkatleri çekmeye başlamıştı. Hareketin başında, halkın yakından tanıdığı, yetenekli bir konuşmacı ve propagandacı olan Charles Bradlaugh vardı. Toplu konuşmalar yapıyor ve başlangıçta yalnız dine ve kiliseye karşı çıkmakla kalmıyor, sömürüye ve zulme de karşı çıkıyordu. Karım ve ben hemen bu harekete katıldık... Bayan Marx ile çocukları da Bradlaugh'un pazar konuşmalarına geliyor, kimi kez Marx da onlarla birlikte oluyordu. O sıralarda Marx ailesine yaptığım bir ziyarette Bayan Marx, Bradlaugh'u övdü ve kendisinden proletarya hareketi için çok şey beklediğini söyledi. Bu sözler üzerine Marx gülümsedi ve er geç Bradlaugh'un kendisini burjuvaziye satacağı düşüncesinde olduğunu söyledi.

Marx'ın sözleri tamamen doğru çıktı. Bradlaugh İngiltere'de belli bir üne kavuşunca proletaryanın düşmanı olup çıktı. Parlamentoya seçildi, iyi ve kötü günlerde burjuvaziyle kol

kola yürüdü ve sosyalizme iftiralar yağdırmaya başladı... Utanmadan, Uluslararası Çalışmalar Birliği'ne girmek istediyse de, böyle şöhret avcılarını uzak tutmayı çok iyi bilen Marx bunu engelledi.

1859'dan başlayarak, Gottfried Kinkel'in kurduğu ve yürüttüğü *Hermann* adında haftalık bir gazete Londra'da yayımlanmaya başladı. Bu gazetenin liberal ikiyüzlü bir eğilimi vardı. Bu nedenle bir gazete çıkartarak onunla mücadele etmeye karar verdik; Marx ile Engels'e de buraya yazması ricasında bulunduk. *Das Volk* (Halk) adını verdiğimiz gazetemizin ilk sayısı 7 Mayıs 1859'da yayımlandı. Gazeteyi dağıtma işi bana verilmişti. *Das Volk* ancak 16 sayı yayımlanabildi; bunlarda Marx ile Engels'in birkaç makalesi çıktı.

1860-64 arası zamanımı, bilgimi genişletmeye harcadım. Londra Üniversitesi'nde, Huxley'in, Tyndal'ın ve Hofmann'ın, fizyoloji ve kimya derslerine düzenli olarak devam ettim. Bu seçkin bilim adamlarının derslerine genellikle Alman işçileri devam ediyorlardı. Burada da yine bizi buna teşvik eden Karl Marx idi ve ara sıra o da bu derslere girerdi.

1864'te bizim dağılma sürecindeki ihtiyar Komünist Birlik, bir başka biçim içerisinde yeniden doğumunu kutladı: Uluslararası Çalışanlar Derneği kurulmuştu. Sosyalizm yeniden işçileri ilgilendirmeye başlamıştı ve eskisinden daha canlıydı. Geçmişteki faaliyetlerimizin meyveleri olgunlaşıyordu...

Komün'den sonra, Enternasyonal için güç günler başladı. Kamuoyuna yön veren büyük basın bize iftiralar yağdırıyordu. Öyle bir durum doğdu ki Londra'da toplantılarımızı yapacak bina bulamaz olduk. 18 Mart 1872'de Komün'ün birinci yıldönümünü kutlamak için kiraladığımız bina çember içine alındı. Bu durumda, Genel Konsey'in oturumlarını yapabileceği özel bir bina kiralamak zorunda kaldım. Kıta Avrupa'sında çoğu insanın değer verdiği İngiliz basını aslında Alman basınından farksızdı. Bu, özellikle son yıllarda çok belirgindi. Örneğin İngiliz gazeteleri, Alman Sosyal Demokrasisi'nden gelen

ve lehlerinde olan haberleri ya görmezlikten geliyor ya da tahrif ediyordu. Öte yandan Çar'ı, Bismarck'ı ve Crispi'yi göklere çıkartıyordu. İngiliz burjuvazisi de Alman burjuvazisinden bir parmak bile iyi değildi; yalnız daha zeki ve kurnazdı; işçi sınıfına karşı açıkça savaş açmıyor, onu sadece yozlaştırmaya çalışıyordu.

1870'ten sonra, Enternasyonal'e karşı dışarıdan açılan savaş yoğunlaşarak sürdü; hükümetlerin çoğu onu destekleyenlere karşı önlemler aldılar. Fransa'da bu konuda bir yasa çıkartıldığı gibi, İngiltere'deki sendikalarda bazı kimseler ona cephe aldılar. Bunların yanı sıra, örgüt içinde Mikhail Bakunin'in çevirdiği adi entrikalar sürüp gidiyordu. Bu sırada Marx'ın hali hiç de imrenilecek gibi değildi. Enternasyonal ile ilgili bütün çalışmaları yüklenmiş gibiydi. Enternasyonal adına basılan bütün manifestolar, çağrılar ve diğer materyaller onun kaleminden çıkıyordu. Ayrıca çok miktarda yazışma ona bakıyor, Londra'ya sığınan Komünarlar ile ilgilenmesi gerekiyordu. Marx bütün bu talepleri, hiç karşılık beklemeksizin yerine getirmek için çırpınıyordu; kaldı ki, kendi varlığını sürdürebilmek için de umutsuzca mücadele etmesi gerekiyordu. Evinin gideri özellikle Komün'den sonra durmadan artıyordu. Evinde daima, barındırılmak ve beslenmek zorunda olan birkaç Fransız sığınmacı bulunurdu. Bu günler özellikle Bayan Marx için zor günlerdi. Sık sık bize gelir, eşimle ve benimle aile sorunlarını görüşürdü. Ama bütün bunlar onun, proletarya hareketine canlı ve içten katılımına engel olmazdı.

Bakunin'e karşı mücadele Hague Kongresi'nde verilecekti. Bakunin bu kongreye katılmaya söz verdiği için Marx da onunla konuşup paylaşmak için Hague'e gitmeye karar verdi. Hague Kongresi, Marx'ın katıldığı tek Enternasyonal Kongresi idi. Daha önceleri bu gibi durumlarda Londra'da kalır ve başkalarına bu gibi kongrelerde kendilerini göstermek fırsatı verirdi. Zaten Hague Kongresi'ne gitmesinin tek nedeni Bakunin'in çevirdiği entrikalara bir son vermek amacını güdüyordu. Friedrich Engels de gitmek isteyince Bayan Marx ile ço-

cuklara da oraya gitmek fırsatı doğmuş oldu.

Kongre, 1872 başlarında yapıldı, 65 delege katıldı. Almanya'yı, Bernhard Becker, Cuno ve Hugofriedlander, Dr. Kugelmann, Ad. Hepner, Rittinghausen, Schumacher (Solingen), Heinrich Scheu ve Joseph Dietzgen temsil ediyordu.

Mikhail Bakunin sözünde durmadı, kongreye katılmadı. Ama yandaşları oradaydı ve sefil bir rol oynadılar. Kongrenin çözümleyeceği iki sorun vardı: 1) Genel Konsey'in yerinin değiştirilmesi; 2) Bakunin'in Enternasyonal'den atılması. Friedrich Engels ilk nokta üzerinde konuştu ve Genel Konsey'in New York'a nakledilmesini önerdi. Bu öneri kabul edildi. Bakunin'in ihracı kapalı oturumda ele alındı: Marx'ın karşıtları bile Bakunin'in entrikalarını kınadılar ve ihracı için oy verdiler...

Hague'de Marx, hemen bütün uygar ülkelerden gelen gazeteciler tarafından kuşatıldı: Herkes onu görmek ve Enternasyonal'in amaçları ve istekleri üzerindeki düşüncelerini öğrenmek istiyordu.

1872 Hague Kongresi eski Enternasyonal'in son olayı idi. Bireysel federasyonlar yavaş yavaş dağıldı ve yerlerini daha kapsamlı ulusal örgütler aldı.

Enternasyonal, görevinin büyük bir kısmını yerine getirmişti: Sosyalizmin, lideri Karl Marx tarafından ekonomik ve felsefi bakımlardan savunulması sağlam bir biçimde yapılmıştı; ve Enternasyonal, savunulan bu öğretileri, uygar dünyada her istikamette yayabilecek ilk örgüt olmuştu; bu öğretiler, buralarda, ekonomik ve felsefi koşulları uygun bir hızda kendilerini kabul ettirmeye başlamışlardır. Zaten Marx bile bundan fazlasını Enternasyonal'den beklememişti.

7

Bu sıralarda, Marx ailesini sık sık ziyaret ediyordum. Onların evi her güvenilir yoldaşa açıktı. Marx ailesi arasında, pek çokları gibi, geçirdiğim o güzel saatleri hiç unutmayacağım. Bayan Marx her zaman özellikle canlı bir izlenim bırakmıştır.

Uzun boylu, çok güzel bir kadın, seçkin bir insandı; öylesine iyi huylu, sevgi dolu, şakacı, gurur ve kibirden öylesine uzaktı ki, insan onun yanında, kendi annesiyle ya da kız kardeşiyleymiş gibi rahat ve evinde hissederdi... Daha önce söylediğim gibi, işçi sınıfı hareketi için heves ve istekle doluydu. Burjuvaziye karşı kazanılmış her başarı, ne kadar küçük olursa olsun ona büyük bir doyum ve zevk verirdi.

Marx daima, işçilerle yapılan toplantılara ve konuşmalara özel bir önem verirdi. Bunların hareket hakkındaki düşüncelerini dinlemeyi çok önemli sayar; kendisiyle açıkça konuşanları ve boş övgülerden kaçınanları daima tercih ederdi. Onlarla en önemli politik ve ekonomik sorunları tartışmaya daima hazırdı. Bu sorunları yeterince anlayıp anlamadıklarını çok kolay fark eder ve ne kadar iyi anlarlar ise duyduğu zevk o kadar büyük olurdu.

Enternasyonal zamanında, Genel Konsey'in hiçbir oturumunu kaçırmamıştır. Bu oturumlardan sonra Marx ile biz Konsey üyeleri, temiz bir meyhaneye gider bir bardak bira içer ve gevezelik ederdik. Eve dönerken Marx çoğu kez genellikle normal işgünü ve özellikle sekiz saattlik işgünü mücadelesinden söz etmeyi severdi. Gülerek şunu da eklerdi: "Bizler, sekiz saatlik işgünü için mücadele ediyoruz ama kendimiz sık sık bunun iki katı çalışmaya devam ediyoruz!"

Gerçekten de Marx –ne yazık ki– çok fazla çalışmakta idi. Dışardan birisinin yalnız Enternasyonal'in ona ne kadar büyük emek gücüne ve zamana malolduğunu tahmin etmesine imkân yoktur. Üstelik günlük ekmeğini kazanmak için çalışmak zorunda olduğu gibi, British Museum Kitaplığına saatlerce kapanıp tarih ve iktisat üzerine eserlerini yazabilmek için malzeme de topluyordu. Kuzey Londra'da Maitland Park Road'a, evine dönüş yolunda sık sık beni görmek için eve uğrar –o sıralarda ben müzeden çok uzak olmayan bir yerde oturuyordum– Enternasyonal ile ilgili bazı konuları tartışırdık. Eve gelince yemek yer biraz dinlenir ve yeniden çalışmaya başlardı. Çoğu kez –maalesef çoğu kez– gece geç vakte ya da saba-

hın erken saatlerine kadar çalışır, ara sıra da o kısa dinlenme zamanı, Parti üyelerinin ziyaretleri ile kaybolur giderdi.

Bütün gerçek büyük adamlar gibi Marx, kibir nedir bilmezdi. Her samimi çabayı, özgüvene dayanan her fikre saygı duyardı. Daha önce de söylediğim gibi, işçi sınıfı hareketi üzerinde en sıradan işçinin düşüncesini dinlemeye daima can atardı. Bu yüzden öğle sonları çoğu kez bana uğrar, birlikte yürür bana birçok şeyden söz ederdi. Benim düşüncelerimi almakla birlikte ben doğallıkla onun elden geldiğince çok konuşmasını sağlamaya çalışırdım; zira onun konuşmalarını dinlemek ve savlarını geliştirmesine tanık olmak gerçekten büyük bir zevkti. Onun konuşmasını dinlerken büyülenir, ayrılırken zorlanırdım. Genellikle o mükemmel bir yol arkadaşıydı; kendisiyle temasa gelen herkes üzerinde güçlü bir cazibe ve hatta büyülenme gibi bir duygu yaratırdı. Espirili bir zekâya sahipti, attığı kahkahalar ta kalbinin derinliklerinden gelirdi. Partili yoldaşlar, hangi ülkede olursa olsun bir zafer kazandıklarında neşesini coşkuyla ortaya koyardı; bu keyifli hali çevresindeki herkesi etkisi altına alırdı.

Marx'ın her üç kızı da daha çok genç yaşlarında işçi sınıfı hareketine çok yakından ilgi duymuşlardı; zaten bu hareket evdeki başlıca konu olmuştur. Marx ile kızları arasındaki ilişki, düşünülebilecek en içten ve sıkıntısız bir ilişkiydi. Kızlar babalarına daima sanki kardeşleri ya da arkadaşları gibi davranmışlardır. Çünkü Marx yapmacık ana-baba otoritesini daima gereksiz saymıştır. Ciddi konularda çocuklarının danışmanı gibi hareket eder, zaman buldukça da onlara oyun arkadaşı olurdu.

Marx genellikle çocuklara karşı büyük sevgi duyardı. İsanın *İncil*'nde en hoşlandığı şeyin çocuk sevgisi olduğunu sık sık yinelerdi. Kentte işi olmadığı zamanlar, hele Hampstead Heath yürüyüşlerinde, *Kapital* yazarını, bir yığın çocukla alt alta üst üste oynarken görmek mümkündü.

1883'te –annesinin bütün iyi ve güzel niteliklerini taşıyan– en

büyük kızının ölümü, bu zor ve uğursuz zamanda onun için yeni ve büyük bir darbe olmuştur; daha on iki ay önce, 2 Aralık 1881'de, sadık hayat arkadaşı ve yoldaşı eşini yitirmişti. Bu iki olay hiçbir zaman kendisini kurtaramadığı son darbeler olmuştur.

Marx'a son zamanlarda berbat bir öksürük musallat olmuştu. Onu öksürürken gördüğünüzde o güçlü gövdenin patlayacağını sanırdınız. Bu öksürük ona, yıllarca ağır çalışmanın yıprattığı bedeni yüzünden daha da ağır geliyordu. Yetmişlerin ortasında doktorlar sigarayı Marx'a yasakladılar; büyük bir tiryaki olan Marx için bu ağır bir fedakârlıktı. Doktorların bu yasaklamasından sonraki ilk ziyaretimde bana, şu kadar gündür sigara içmediğini ve doktorlar izin verene kadar da içmeyeceğini büyük bir keyif ve gururla müjdelemişti. Daha sonraki her ziyaretimde, sigarayı bırakalı ne kadar zaman olduğunu, ve bu sürede tek bir sigara bile içmediğini hep söyledi durdu. Öyle görünüyordu ki, bunu yapabileceğine kendisi bile inanmıyordu. Hele doktorların günde bir sigara içebileceğini söylemeleri ise onu çocuk gibi sevindirmişti.

15 Mart 1883'te Engels'den, Marx'ın ölüm haberini getiren bir mektup aldım. Haber beni perişan etmişti. Marx'ın güvendiği yakınları, işçi sınıfı hareketinin kaybının ne olduğunu çok iyi biliyorlardı. Yalnız büyük bir zekâya ve geniş bir bilgiye sahip bir insan değil; tutarlı ve demir gibi bir kişiliğe sahip bir insandı kaybettikleri. Onunla birlikte mezara gömülen bilgi yükünün genişliği ve ağırlığı, yazmaya niyet edip de yazamadıklarının onda birini oluştursa bile, ardında bıraktıkları yapıtlarla kanıtlamıştır. Dünya proletaryası için verilen mücadeleler ve yapılan fedakârlıklar ile dopdolu yaşamı onun kahraman kişiliğinin tanığıdır.

Marx, emeğiyle geçinen kitlelerin, er ya da geç kendisini anlayacağını ve onun öğretilerinden, burjuva toplumuna son vererek, yeni bir toplumu kurmak yolunda tertemiz bir vicdanla çalışmak için gerekli ilham ve kuvveti kazanacaklarından tamamen emindi.

Deutsche Worte, 1898

Friedrich Lessner

BİR İŞÇİNİN KARL MARX ÜZERİNE ANILARI

Büyük liderimizin ölümünden beri onun üzerine, yaşamı ve yapıtları üzerine, onu destekleyenler ya da hasımları tarafından çok şey yazıldı.

Bunların çoğunun yazarı, ne var ki, "Özgür" İngiltere'de, sendikacıların bir kesiminin söyledikleri gibi "katıksız işçiler" değildi. Bunlar, doğumları ya da durumları bakımından, orta sınıf denilen tabakaya aittiler.

İşte bunun için benim, bir işçi, aşağı tabakadan bir 'iğne şovalyesi'* olarak, ölümsüz liderimizin ölüm yıldönümü vesilesiyle, benden genç yoldaşlarımın yararına, bir kısmı, Marx'ın benim ve başkaları üzerindeki izlenimlerini içeren, öteki kısmı ise, bazı yönlerden onun yaşam öyküsünü tamamlayacak olan birkaç anımı yazmaya kalkışmamın herhalde uygunsuz sayılmaması gerekir...

1848 yılında, devrimin patlak vermesinden sonra *Köln'de Neue Rheinsche Zeitung* (Yeni Ren Gazetesi) yayımlanmaya başladı. Yazı kurulunda Karl Marx ile Friedrich Engels vardı ve Komünist Birliğin çeşitli üyeleri ile sağlam demokratlar katkıda bulunuyorlardı. Bu dönemde ben de Londra'dan Köln'e, propaganda konusunda arkadaşlara elimden gelen yardımda bulunmak üzere gittim.

Çalıştığım yerde *Yeni Ren Gazetesi*'ni dağıtıyor, çalışma

* Bilindiği gibi Lessner terziydi.

saatlerinde çoğu kez bazı yazıları yüksek sesle okuyordum. İşçiler bunları büyük bir hevesle dinliyorlardı. 1849 Mayısı'nda, Prusya Hükümeti önce gazeteye karşı düzinelerle yasal kovuşturma başlattı, ardından da gazeteyi zorla kapattı ve Marx'ı Köln'den sürgün etti. Çok geçmeden benim başıma da aynı şey geldi. 1851'de Mainz'de tutuklarıdım; soruşturma boyunca iki yıl hapiste kaldım, mahut Köln Komünist Davası'nda bir üç yıla daha hüküm giydim ve bu cezayı, Graudenz ve Silberger (Silezya sınırındadır) kalelerinde tamamladım. Mahkeme sırasında Marx, Londra'dan bizi kurtarmak için var gücüyle çalıştıysa da onun ve diğer dostların çabaları, Polis Komiseri Stieber ve diğer "devlet koruyucularının" düzmece ifadeler sunmaları marifetiyle, sınıfsal önyargılı jüri tarafından boşa çıkartıldı; burada şunu da eklemeliyim ki bunda, birtakım ahmak kimselerin sorumsuzca eylemlerinin bizim üzerimize yıkılmasının da büyük rolü olmuştur.

Bu sıralar öyle çok sözde eylem adamı ve süper devrimciler peydahlanmıştı ki; yapılan hiçbir şey yeterince radikal sayılmıyor ve bunlar, devrimin herhangi bir anda yapılacak darbeler ya da benzer yollardan hemen gerçekleştirilebileceği gibi bir ham hayalin peşinde koşuyorlardı.

Ancak, bu gibi kimselerin onda dokuzu sadece 'sözcük' kahramanlarıydı; ve hareket için yararlı hiçbir şey yapmamışlardı. En yüksek sesle bağıranlar içlerindeki en yaygaracıları ve bütün sömürücüleri enselerinden tutup cezalandırmak isteyenleri, çok geçmeden kendileri en beter sömürücüler haline geldiler.

1856'da kaleden koyverildikten sonra Londra'ya döndüm...

1850'de Marx ile arkadaşları, Willich'in başını çektiği "hızlı devrimciler", derneği ele geçirdikleri için Komünist İşçi Eğitim Derneği'nden ayrıldılar. Bir zamanlar "hızlı devrimci"lerden olan Kinkel de dernekten atılınca, ben Marx'ı derneğe daha sık gelmeye ekonomik ve politik sorunlar üzerine konuşmalar yapmaya ikna ettim. Liebknecht ve diğer partili yoldaşlar da yine derneğe yeniden üye oldular.

1859'da Kinkel tarafından kurulmuş bulunan ve İtalya savaşı sırasında Bonapartçı sloganları yaymış olan *Hermann* gazetesine karşı, işçi gazetesi *Das Volk* yayına başladı. Marx katkıda bulunmaya çağrıldı ve Prusya'nın takındığı tavır üzerine çok ilginç yazılar yazdı. Ayrıca gazeteyi desteklemek için arkadaşları arasında para topladı. *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'nın ilk baskısı aynı yıl yayımlandığı gibi 1860'da *Herr Vogt*'u yayımladı; bu kitapta, bu beyefendi ile "patronlarının ve kafadarlarının" çevirdikleri dolaplar açıklanıyordu. Marx'ın Vogt ile yandaşlarının yaydıkları utanmazca iftiraların açıklandığı kitapta ayrıca, 1848 yılındaki göçlerin tarihi konusunda bol malzeme ve Avrupa ülkelerinin kabineleri tarafından çevrilen diplomatik entrikalar üzerine açıklamalar vardır.

En sonu, 1864'te Enternasyonal kuruldu; bunun kurulmasında faal bir rol oynadım; Genel Konsey'e üye olduğum için Marx ile daha yakından temas imkânım oldu.

Almanya'daki yoldaşlarımızın seçimlerdeki her başarısı ve başarıyla yürütülen her grev haberiyle Marx'ın çocuk gibi sevindiğini anımsıyorum. Mayıstaki o dev gösterileri görmüş olsaydı kimbilir nasıl sevinirdi. Karşıtlarımızın saldırıları onu sadece eğlendiriyordu. Onlardan söz ettiği andaki alaycı ve küçümseyici hali görülmeye değerdi. Amaçlarına hizmet eden kendi yapıtlarına karşı şaşılacak bir ilgisizlik içerisinde olurdu. Konuşmalarımız daha önceki yapıtlarına gelince bana şunları söylediğini anımsıyorum: "Bütün yapıtlarımı elde etmek istiyorsan Lasalle'e gitmen gerekecek; o bunların hepsini toplamıştı; çoğunun bende kopyaları bile yok." Bu sözlerin doğruluğu, yapıtlarından şunun ya da bunun sık sık bir nüshasını benden zaman zaman istemesi ile görülür.

Marx'ın yapıtlarının büyük bir kısmı onyıllarca geniş halk kitlelerinin ne yazık ki bilgisi dışında kaldı ve hâlâ da bu böyle sürüp gidiyor.* Özellikle 1848 Devrimi'nden önce, bu devrim sırasında ve sonrasında yazdığı yapıtlar çok büyük güçlük-

* Lessner bu anıları 1893'te yazmıştır.

ler içerisinde okura ulaşabilmiştir.

Marx ve Engels ile ilk yıllarda birlikte çalışmış olanlara, Genel Alman İşçi Birliği'nin kurulmasının, işçi sınıfı hareketinin başlangıcını oluşturduğunu işitmek çok komik gelir. Çünkü bu Birlik, Marx'ın, Engels'in ve diğerlerinin zaten yirmi yıldır, yoğun bir propaganda ve inatçı bir mücadele verdikleri, 1860'ların başlarına kadar kurulmuş değildi. Ben bunu, 1848, 49, 50 yıllarından beri şahsen tanımış olduğum Lassalle'in bir karşıtı olduğum için söylemiyorum. Ben her zaman onun büyük gücünü takdir ettiğim gibi, işçi hareketinin gelişmesine katkıda bulunan propaganda faaliyetinin taşıdığı önemi de yakından bilirim. Ben son kez Lasselle'i, 1852 Ekim ve Kasımı'nda, mahkeme salonunda Köln Komünist Davası'nı izlerken gördüm. Londra'ya sık sık geldiği halde onu görmek fırsatı çıkmadı. Lasselle, İşçi Derneği'ne gelmediği gibi kendisini Marxlar'da da hiç görmedim.

Marx, 1868 Ekimi'nin başlarında bana, *Kapital*'in I. cildinin Rusça çevirisinin Petersburg'da yayımlandığını büyük bir sevinçle müjdeledi. O sıralarda Rusya'daki devrimci hareketlere büyük önem veriyor, teorik yapıtların incelenmesi ve yaygınlaştırılması için büyük özverilerde bulunanlar ile, bunların modern düşüncelere karşı gösterdikleri kavrayışı büyük bir takdirle karşılıyordu. En sonu, *Kapital*'in Rusça baskısı Petersburg'dan gelince* bu olayı, o günlerin ailesi ve dostlarınca kutlanması gereken önemli bir işareti olarak gördü.

İşçilerin sömürücü sınıfa karşı verdikleri mücadelede uğradıkları her yenilgiden sonra Marx daima yenilenlerin davasına büyük bir şevkle sarıldı ve yenenlerin her zaman yanında olan gruplara ve kimselere karşı ezilenleri savundu. 1848 Haziranı Paris Ayaklanması'ndan, Almanya'daki 1848 Devrimi'nden ve yeryüzündeki bütün gericiler ile, aydınlanamamış işçilerin büyük bir kesiminin, Komün savunucularına karşı vahşi bir

* *Kapital*'in birinci cildi Rusya'da, 1872 Martı'nda yayımlandı ve aynı yılın Nisan ayında Marx'a ulaştı.

saldırıya geçtikleri 1871 Komün yenilgisinden sonra daima böyle yaptı. Komün'ün katledilen ve peşlerine düşülen savaşçılarının yanında yer alan ilk isim Marx olmuştur. Uluslararası Çalışanlar Derneği'nin Genel Konseyi'ne Bildiri, *Fransa'da İç Savaş* bu yandaşlığı nasıl bir güç ve enerji ile yaptığını gösterir. "İnsanoğlu bir yenilgiden sonra gerçek dostlarının kimler olduğunu öğrenir" sözü ne kadar da doğru bir sözdür!

Her devrim, ona katılan yiğit savaşçılar ile birlikte, ciğeri beş para etmez unsurlar ile, kişisel çıkarlarını şu ya da bu yoldan sağlayacaklarını uman her türden maceracıları da açığa çıkarır. Komün sığınmacıları arasında bile böyleleri vardı; bunlar yaptıkları hesabın neresinde yanıldıklarını düşüneceklerine her fırsatta kışkırtıcılık yapmaktan kaçınmıyorlardı. Bunlara, Komüncülerin kendi safları arasındaki birlik eksikliği yardımcı oluyordu. Blankiciler, Prudhoncular, Anarşistler, Özerkçiler ve her türden "ler"ciler, birbirleriyle sürekli kavga halinde idiler. Bu hal Genel Konsey'in oturumlarına bile yansıyordu; çoğu kez bu hır gür öylesine büyüyordu ki Marx bunları güçlükle yatıştırabiliyordu. Böyle zamanlarda genellikle gösterdiği sabır inanılır gibi değilse de, öyle durumlar oluyordu ki, ne yapacağını bilmez hale gelmiş Komüncülerin saçma sapan görüş ve planları karşısında o bile isyan ediyordu.

En sabırsızları ve o sırada en ipe sapa gelmezleri de Blankiciler idi. Bunlar bir kez daha, devrimi çantada keklik sayıyorlar ve sağa sola ölüm cezası yağdırıyorlardı.

Başlangıçta bu durum bayağı eğlenceliydi ancak, Fransızlar arasındaki bu dövüş çok geçmeden öteki delegeler arasında da yayıldı. Buna ek olarak Bakunin'in kaynattığı fesat kazanı ve bunun sonucu, High Halborn'daki Genel Konsey oturumları, düşünülenlerin ötesinde fırtınalı geçmeye başladı. Dil karmaşası, derin davranış farklılıkları ve görüşlerin çeşitliliği öylesine büyük boyutlara ulaştı ki, bunların üstesinden gelmek ancak Herkül'ün başarabileceği bir şeydi. Marx'ı hoşgörüsüzlükle suçlayanların onun bu günlerde insanların düşüncelerini kavrama-

da, usa vurmada ve ulaştıkları sonuçlardaki hataları sergilerken gösterdiği beceriyi bir kez olsun görmelerini isterdim.

Belli bir görüş açısından, her politik mücadele adamının hoşgörülen bir sınırı olmak gerekir; bana göre, bütün kuşkulu ve çıkarcı elemanları Enternasyonal'in dışında tutmakla Marx çok yerinde hareket etmiştir. İlk günlerde, çevrede dolanıp durdular; bu türden adamlara, Enternasyonal Çalışanlar Derneği'nin, ne dinsel ve ne de öteki tür sekterliklerin çocuk yuvası olmadığını anlatmak Marx'a düşen bir görev oldu.

Büyük kızları Jenny ile Laura'nın, aynı düşünceyi paylaştığımız yetenekli insanlarla evliliği hiç kuşkusuz, Marx'ı memnun etmiştir. Jenny, Charles Longuet'in, Laura, Dr. Paul Lafargue'ın eşi olmuştur. Ne yazık ki ne iyi kalpli Bayan Marx ve ne de Marx'ın kendisi en küçük kızları Eleanor'un yetenekli sosyal demokrat Dr. Edward Aveling ile evlenmesini görememişlerdi. Çocuklarının işçi sınıfının kurtuluşu için yaptıkları çalışmaları ne kadar büyük bir sevgiyle izler; son on yıl içerisinde modern işçi sınıfı hareketinin gösterdiği büyük gelişmeleri nasıl bir hoşnutlukla selamlarlardı!

Karl Marx'ın ne yazık ki çok erken öldüğü herkesin ortak düşüncesidir. Onunla yakın ilişki içerisinde olanlar, uzun zamandır sağlığı konusunda endişeli idiler. Bilimsel çalışmaları ya da işçi sınıfının çıkarları sözkonusu olduğunda kendisini rahatlıkla harcıyordu. Arkadaşlarından hiçbiri, ailesinden hiç kimse bu bakımdan ona engel olamazdı...

Ancak, Karl Marx'ın en eski ve en iyi arkadaşı Friedrich Engels'in, sapasağlam vücudu ve zekâsıyla hâlâ aramızda bulunuşu bizim için büyük bir tesellidir. Onun aracılığı ile Marx'ın ardından bıraktığı yapıtların çoğu hiç kuşkusuz bize ulaşmış olacaktır.

Böylece Marx, ölümünden sonra bile bize, yepyeni bilgiler, taze görüş açıları sunmuş olacak, yarattığı doktrin, mücadele veren proletarya arasında gitgide daha geniş alanlara yayılacaktır; üstelik her yerdeki işçi sınıfı hareketi bu doktrinin etki

alanına girmektedir. Marx yalnız, "Bütün ülkelerin proletaryası, birleşiniz!" çağrısı ile kitlelere seslenmekle kalmamış, yarattığı doktrinde bu birliğin hangi temeller üzerinde sağlanacağını ve sağlanmakta olduğunu da göstermiştir.

Marx'ın ruhunu oluşturduğu Enternasyonal, eskisinden daha güçlü olarak canlanmaktadır. Uluslararası işçi sınıfı hareketinin etrafında elele verdiği bayrak, Marx'ın 1848'de yükselttiği ve bütün yaşamı boyunca, mücadele veren proletaryanın önünde taşıdığı aynı bayraktır. İşte bu bayrak altında toplanan işçi sınıfı ordusu, şimdi zaferden zafere yürümektedir.

Die Neue Zeit, C. I,
1892-93

Friedrich Lessner

BİR İŞÇİNİN FRIEDRICH ENGELS ÜZERİNE ANILARI

Gözlerimi kapamadan önce, sosyalizmin büyük düşünürü ve savaşçısı ile, uzun süren bir yakınlığın ve dostluğun bıraktığı anıları sizlere ulaştırmak istiyorum. Ölümünden beri Engels hakkında çok şey yazılmış ve söylenmiş olmasına karşın ben hâlâ, 1848'den beri onunla olan deneyimlerim ve işbirliğim konusunda bir şeyler söylemem gerektiğine inanıyorum.

Anlattıklarım, korkarım benim istediğim ölçüde tam olmayacaktır. Engels ile tanışmamız üzerinden tam yarım yüzyıl geçti; çok şeyi belleğimden yazınam gerekiyor. Geçkin yaşım ayrıca bir engel; ellerim artık yazı yazarken istediğim derecede düzgün durmuyor: İşte bu yüzden anlatacaklarım gerektiği ölçüde iyi olamazsa beni lütfen bağışlayın.

1

Friedrich Engels ve de Karl Marx ile ilk tanışmam, 1847'nin sonunda Londra'da, ilginç dönemden başlar. O sıralarda biricik dernek olan ve o günün işçi sınıfı hareketinin savunuculuğunu yapan Komünist İşçiler Derneği* henüz etkinliğini sürdürüyordu. O günün uluslararası işçi sınıfı hareketinin

* Bu dernek 19. yüzyılın sonunda, sıradan bir kulüp haline gelerek yozlaşmıştır.

kurulduğu o unutulması olanaksız toplantıdaydı. Marx, Engels ve W. Wolff, Belçikalı yoldaş Tedesco ile birlikte, hareketin ilke ve taktiklerini saptamak üzere Londra'ya gelmişlerdi. Bugün artık bütün dünya biliyor ki, o Komünist Kongre'de Marx ile Engels'e, bir *Komünist Manifesto*'yu kaleme alma görevi verilmişti. Ben Marx ile Engels'i daha önceden, 1847-48'de yayımlanan *Deutsche-Brüsseler Gazetesi*'nden biliyordum. Engels'in ilk basımı 1845'te yapılan *İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu*, Londra'da Komünist İşçiler Birliği'nde satılmakta idi. Bu benim satın aldığım ilk kitaptı ve ben, işçi sınıfı hareketini ilk bunda tanıdım. O sırada bilgi edindiğim diğer bir kitap da Weitling'in *Uyum ve Özgürlüğün Güvenceleri* idi.

Marx, Engels, W. Wolff ve diğerlerinin Londra'da bulunuşu yalnız Komünist İşçiler Derneği üyeleri üzerinde değil, Komünist Birlik üyeleri üzerinde de büyük bir etki uyandırmıştı. Bu toplantıdan büyük şeyler bekleniyordu ve bu umutlar boşa çıkarılmamıştı; tam tersine, büyük ölçüde artmıştı. Bu unutulmaz toplantının ilk meyvesi olan *Komünist Manifesto*'nun yayınlanmış oluşu, bu söylediklerimin en doğru kanıtıdır.

Engels, Karl Marx'tan dış görüşü bakımından farklıydı. Uzun boylu, tığ gibiydi; hareketleri hızlı ve canlıydı; konuşma biçimi kısa ve kesindi; vücudu dikti; askerce bir görünüşü vardı. Çok canlı bir kişiliğe sahipti; son derece zekiydi. Onunla temasa gelen herkes kaçınılmaz olarak, büyük zekâ sahibi bir insanın karşısında olduğu izlenimini edinirdi.

Yabancılara karşı ihtiyatlıydı; özellikle son yıllarında. Hakkında doğru bir yargıya varabilmek için onu iyi tanımanız gerekliydi; onun da birisine güvenmesi için, içini dışını bilmesi gerekirdi.

Karşısında numara yapmak olanaksızdı: Masallarla uyutulmak mı istendiğini, yoksa gerçeğin olduğu gibi mi söylendiğini hemen anlardı. Aslında Engels insanları iyi tanırdı ama bazı hallerde yanıldığı da olurdu.

Engels'in portresi, kendisini 1843'ten beri tanıyan, Çartist

Kuzey Yıldızı'nın editörü dostu George Harney'in şu sözleri anılmadan tam sayılamaz. Engels'in ölümünden sonra şöyle yazıyordu: "1843 yılında Engels, Bradford'dan Leeds geldi ve beni gazetenin bürosunda ziyaret etti. Uzun boylu, yakışıklı genç bir adam; yüz ifadesi neredeyse çocukça bir gençliği yansıtıyordu; Almanya'da doğduğu ve eğitim gördüğü halde İngilizcesi o sırada bile çok iyi idi. *Kuzey Yıldızı*'nı sürekli okuduğunu ve Çartist Harekete yakın ilgi duyduğunu söyledi. İşte elli yıl önce dostluğumuz böyle başladı."

"Yoğun çalışmalarına karşın" diye yazıyordu Harney, "Engels daima dostları için zaman ayırır ve gerektiğinde onlara yardım ve öneride bulunurdu. Geniş bilgisi ve yoğun etkisine karşın hiçbir zaman insanlara tepeden bakmazdı; tam tersine, yetmiş beşinde bile, yirmi ikisindeymiş gibi alçakgönüllü ve yardım ediciydi. Olağanüstü konuksever, ve şakacıydı; kahkahası bulaşıcıydı. İnsanlarla ilişki kurmakta ustaydı; öğrencilerle, Çartistlerle, sendikacılarla ve sosyalistlerle aynı açıklık ve rahatlık ile konuşabilirdi."

2

Marx ve Engels ile yakın ilişkim, 1848 Haziranı sonunda Londra'dan Köln'e gelişimle başlar. Burada *Yeni Ren Gazetesi*'nin yazı kurulu ile tanıştırıldım; o sıralar beni Friedrich Carstens adıyla tanıyorlardı. Engels benim terzi olduğumu biliyordu ve beni kendi "saray terzisi" olarak atamıştı; oysa onun için yaptığım tek şey dolabındaki giysileri onarmak ve bunlara yeni biçimler vermekti. Aslında ne Engels'in ne de Marx'ın giyim kuşama fazla önem verdikleri yoktu; üstelik o sıralardaki para durumları da parlak olmaktan çok uzaktı.

O günlerde çok gençtim; ayrıca öne geçmek için, onu bunu dirseklemek gibi bir alışkanlığım da yoktu. Bu nedenle onlarla açık toplantılarda rastlaşıyor ve birbirimizi eski silah arkadaşları olarak selamlıyorduk. İlişkimiz kısa olmakla birlikte, daha o zamandan bu iki insanın öyle sık rastlanan türden ki-

şiler olmadıklarını anlamıştım ve gelecekte kendilerinden çok şey beklenen insanlar olacağını sezmiştim.

Komünist Manifesto, bu iki insanın, o günkü toplum üzerindeki bilgilerinin doğruluğu konusunda en ufak bir kuşku bırakmadığı gibi yazılışındaki rahat ve kolay anlaşılabilirlilik, toplumdaki uzlaşmaz sınıf çelişkilerini sıradan işçinin anlayabileceği bir düzeye getirmişti. Ancak *Yeni Ren Gazetesi*'ndeki yazıları, Marx ile Engels'in, bu geniş bilgileri dışında yenilmez bir mücadele gücüne de sahip olduklarını gösteriyordu.

Yine burada, Prusya karşıdevrimcileri, ne biçim bir düşmanla karşı karşıya olduklarını ensonu anladılar ve *Yeni Ren Gazetesi*'ni yola getirmek için ellerinden geleni geri koymamaya karar verdiler. Bunu başaramayınca, gazeteyi büsbütün susturmak için daha sert önlemlere başvurdular. İki yasal kovuşturma açıldı: İlki 7 Şubat'ta ikincisi 8 Şubat'ta, Ren Demokratlar Komitesi'ne karşıydı. Her ikisini de ilgiyle izledim ve karşıdevrimcilerin başlarını ne türden bir kayaya çarptıklarını görmek ve duymak büyük bir zevk oldu. Üstelik bu iki insanın hasımları bile onlara hayran olmaktan kendilerini alamıyorlardı!

Yeni Ren Gazetesi'nin zora başvurularak kapatılması ve Marx'ın yasal olmayan yollardan baskı altına alınarak kovuşturulması üzerine yazı kurulu üyeleri dört bir yana dağıldılar. Marx, Paris'e gitti, Engels, Reich Anayasa Kampanyası hareketinin gündeme geldiği Pfalz'a. Engels'in burada yaptıkları, Reich Anayasa Kampanyası konusunda, Karl Marx'ın editörlüğünü yaptığı, *Politisce Ekonomisce Revue*'de yazdığı (1850) yazıda görülebilir.

3

Baden Devrimi'nin yenilgisinden sonra Engels ile savaşçı arkadaşlarının birçoğu İsviçre'ye kaçtılar. Engels kısa bir süre orada kaldı ve Londra'ya gitti. Orada Marx ile çok sayıda Alman sığınmacı buldu.

Londra'da hem Engels'i ve hem de Marx ile ailesini –her

ikisi de bütün olanaklardan yoksundu– çok güç zamanlar bekliyordu. Eleanor Marx bu zor günleri yazılarından birinde anlatmıştır.

İşte yine bu sırada, Marx, Engels, Liebknecht, Wilhelm Wolff ve diğerleri, Komünist Eğitim Derneği'ne faal olarak katıldılar. Bu dernekte her eğilimden pek çok politik sığınmacı vardı. Son politik olaylar ile, gelecek ile ilgili planlar üzerindeki birbirini tutmaz düşüncelere bir de sığınmacılığın güçlükleri katılınca ayrılıkların başlaması doğaldı.

Marx'ın, Engels'in ve arkadaşlarının örgütlenmesinde sorumluluk aldıkları yeni Komünist Birlik'in kurulması üzerine, bunlarla, Willich, Schapper ve yandaşları arasında, başta işçi sınıfı partisinin taktikleri olmak üzere çok hararetli tartışmalar yapılıyordu. Sonunda bir kopma kaçınılmaz oldu ve bunun nedenlerini Marx, *Köln Komünist Yargılaması Üzerine Açıklamalar*'da açık seçik biçimde ortaya koydu.

Karl Marx'ın editörlüğünü yaptığı ve Engels'in Baden Devrimi'ni anlattığı yukarıda sözünü ettiğim *Revue* ile *Almanya'da Köylü Savaşı* bu sıralarda yayımlanmıştır.

Anımsadığım kadarıyla Engels'in, Manchester'de babasının ortağı olduğu keten fabrikasında çalışmak üzere Londra'dan 1850'de ayrılmış olması gerekir. 1864'te bu firmada ortak durumuna geçmiş, 1870'te, bütün zamanını incelemeye ve Marx ile işbirliğine vermek üzere Manchester'den ayrılmıştır.

Manchester'de Engels başlıca, Wilhelm Wolff, Samuel Moor ve Karl Schorlemmer ile ilişki içerisinde olmuştur. Ara sıra Marx'ı görmeye Londra'ya gelmiş ya da Marx, Manchester'e gitmiştir. Bu ziyaretler seyrek ya da uzun süreli olmasa da, aralarındaki yazışmalar gerçekten çok canlı geçmiştir.

Marx da, Engels de 1859'da Londra'da kurduğumuz haftalık *Dos Volk*'a katkıda bulunmuşlardır. 1859'da Engels'e bir mektup yazarak kendisinden bir fotoğrafını istedim; fotoğrafını çok güzel bir mektupla birlikte göndermişti. Bu mektubu burada alıntılamak isterdim ama ne yazık ki bütün aramalarıma karşın onu bulamadım.

1870 güzünde Engels eşiyle* birlikte Londra'ya gitti ve ölümünden kısa süre öncesine kadar oturduğu Primrose Hill yakınındaki ünlü eve yerleşti; bu, Marx'ın oturduğu eve oldukça yakındı.

Fransa-Prusya Savaşının patlak vermesi (1870) Engels'in ilgisini uyandırdı ve zamanının çoğunu buna verdi. Savaş üzerine *Pall Mall* gazetesinde çıkan yazıları, askeri konulardaki bilgisini kanıtladı ve ona *"General"* takma adını kazandırdı. Fransız ordusunun uğradığı yenilgilerin çoğunu daha önceden kestirmişti. Alman birliklerinin, Fransızların sol kanadı çevresinde yoğunlaşması üzerine Engels bu gazetede, Macnahon'un ordusuyla birlikte Belçika'ya bir yarma harekâtı yapmayı başaramaması halinde, Sedan vadisindeki Alman kuvvetlerinin demir kıskacının gitgide daralacağını ve onu teslim olmaya mecbur edeceğini yazmıştı. Nitekim iki hafta sonra bu durum gerçekleşti.

Paris Komünü'nün 1871'de yenilgisinden sonra Uluslararası Çalışanlar Birliği Genel Konseyi'ndeki durum, Komün'ün uluslararası üyelerinin kitle halinde Londra'ya sığınmaları karşısında özellikle Marx ile Engels için çok zor ve gergin hale geldi.

Burada Macar yoldaş Leo Frankel'i unutmamak gerekir: Komün Hükümeti'nin üyesi olan Leo, Prusya hatlarını kibrit satıcısı kılığına girerek aşmıştı. Amaçları konusunda açık ve bilinçli bir düşünceye sahip nadir Komün üyelerinden biriydi; aftan sonra Paris'e dönmüş ve orada propaganda işine devam etmiş; birkaç yıl önce ölmüştür. Onun kişiliğinde ben en iyi dostlarımdan, Parti ise en iyi üyelerinden birini yitirmiş oldu. Anısı önünde saygıyla eğilirim.

Farklı eğilimlere sahip Komün sığınmacıları, birbirlerine karşı çıkıyor, Komün'ün yıkılışının suçunu birbirlerine yüklemeye çalışıyorlardı. Kırılan umutlar ile, hemen hepsinin içerisinde bulunduğu güç koşullar, her şeyden fazla bu tür sürtüşmelerin nedeni oluyordu. Kapitalist basının alçakça saldırıları,

* Engels'in birlikte yaşadığı İrlandalı Lizzy Burns olmalı. –çev.

Komün'ün anlamı üzerindeki genel bilgisizlik ve üstüne üstlük, anarşiştlerin akıl almaz müdahaleleri bir araya gelince, uluslararası işçi hareketinin silinip süpürülmesi için sanki bir komplonun kurulduğu izlenimini veriyordu.

Hague Kongresi'nin kararı gereği Genel Konsey'in New York'a taşınması, Marx ile Engels'e, ekonomi alanındaki incelemeleri için bir fırsat yarattı. Artık Marx, kendisini bütünüyle büyük yapıtı *Kapital*'e adayabilirdi.

Engels, Enternasyonal'in sekreterliğini üstlenmişti. Ayrıca güncel önemli konularda makaleler yazıyor, kendisine gerekli düzeltmeleri yapmak için gönderilen *Komünist Manifesto*'nun ve başka yapıtların çevirileri ile ilgileniyor; özel haller için kitapçıklar yazıyor ve bütün bunlar zamanının büyük bir kısmını alıyordu. Bu eski dostun yine de bilimsel eserler için vakit bulabilmesi, çalışma konusundaki geniş kapasitesini ve aşkını kanıtlıyordu.

1878'de Engels büyük bir kederle sarsıldı: Eşini; Sinn Fein hareketinin* kalbi ve ruhu olan bu İrlandalı kadını kaybetmişti. Çocukları yoktu, ancak, eşinin kaybı onun için büyük bir darbeydi...

Ardından, Marx ailesi için kederli zamanlar başladı: Marx'ın hastalığı, eşinin ve kızının hastalığı ve her ikisinin de ölümleri...

1883 Martı'nda, beklenen ama yine de çok üzüntü verici haber, Marx'ın ölüm haberi geldi.

Engels'ten şu mektubu aldım:

Londra, 15 Mart 1883

"Sevgili Lessner,

Kadim dostumuz Marx, dün saat üçte, yumuşak ve sakin bir biçimde ebediyyen gözlerini kapadı. Ölümünün ilk nedeni sanırım iç kanama idi.

Cenaze, Cumartesi saat 12'de kaldırılacaktır. Tussy,** katılmanı rica ediyor.

* İrlanda bağımsızlık hareketi
** Marx'ın büyük kızı Eleanor

Acelemi hoş görünüz."
"Senin, F. Engels."

Marx'ın ölümünden sonra, Bayan Marx'ın evlendiği günden beri Marx ailesinin yıllarca bütün neşe ve kederlerini paylaşmış bulunan Lenchen Demuth, şimdi de Engels'in evini yönetmeye başladı. Bayan Demuth, 4 Kasım 1890'da öldü. Engels için bu büyük bir kayıptı. Neyse ki, Kautsky'nin eski eşi Bayan Freyborge kısa bir süre sonra Viyana'dan Londra'ya gelerek Engels'in ev işlerini yönetmeye karar verdi.

Engels'in yeni sendika hareketine katıldığını; ve bizzat kendisi çoğu kez geceyarılarına kadar günde on sekiz saat çalıştığı halde, sekiz saatlik işgünü hareketini canla başla desteklediğini bilmeyen var mıdır? İleri yaşına karşın daima Mayıs gününe katılır, kürsü olarak kullanılan arabanın üzerine tırmanırdı. Bu toplantıları izleyen Mayıs şenliklerini kim unutabilir?..

Ben, Sosyal Demokratik Federasyon ile Sosyalist Birlik dışında Komünist Eğitim Derneği'nde de üye idim. İşte bunun için Engels, farklı eğilimlerin duyguları konusunda kendisine bilgi iletmem nedeniyle kendisine yaptığım ziyaretleri daima hoşnutlukla karşılardı. Engels'in Sosyal Demokratik Federasyon'un çeşitli noktalarda izlemekte olduğu taktikleri tasvip etmediğini hemen herkes bilirdi. Eğer bugün hayatta olsaydı bu karşıtlığı daha da büyük olurdu.

Engels'in çalışma kapasitesi ve sevgisi ölümüne dek devam etmiştir. Yabancı diller konusundaki geniş bilgisi ünlüdür. On dili çok iyi biliyordu: Ibsen ile Kielland'ı aslından okuyabilmek için 70 yaşından sonra Norveççe çalışmaya başlamıştı!

Engels de Marx gibi nadiren geniş topluluklara hitap ederdi. Son kez 1893'te, Viyana ve Berlin'de yapılan Zürih Kongresi'nde bir konuşma yapmış, Zürih'te gördüğü sıcak ilgiden ve minnetarlık ifadelerinden çok memnun kaldığı geziler, savunduğumuz fikirlerin bir zaferiydi; Engels sık sık Marx'ın, yeni Almanya'yı, işçilerin Almanya'sını göremediği için duyduğu üzüntüyü dile getirmiştir.

Ölüm anına kadar Engels, daima sakin ve kararlı kalmış, bütün ilişkilerinde sadeliği ve yalınlığı ön planda tutmuştur. Hangi konuda olursa olsun daima kısa ve inandırıcı olmuştur. Karşısındaki hoşlansa da hoşlanmasa da düşündüğünü hep açıkça söylemiştir.

Partide bir konuda aynı fikirde olmadığı zamanlar bunu hemen ve ödünsüz dile getirmiştir; uzlaşmaya, düşüncesini şöyle ya da böyle yumuşatmaya yanaşmamıştır.

Engels'in ziyaretçisi pek çoktu; Partili yoldaşlar ve kendisini görmeye gelenler. 1800'lerin sonuna doğru *Sozialdemokrat*'lar Zürih'ten Londra'ya taşınınca bu ziyaretçiler iyiden iyiye çoğaldı ama Engels'in evi daima bunlara açık kaldı.

Marx'ın ölümünden sonra Engels'i görmeye daha çok giden oldu. O da Marx kadar bana güven gösteriyordu. Ziyaretçileri artınca daha seyrek gitmeye başladığım sırada hemen beni niçin eskisi kadar sık göremediğini sordu.

4

Engels bozulan sağlığı nedeniyle son kez Eastbourne'a 1895 yazında gitti. Temmuz sonunda, sağlığında herhangi bir düzelme olmadan geri geldi. Tussy bu konuda çok endişeliydi, durumu bana bir mektupla bildirdi. Ziyaretlerimle kendisini üzmemeye karar vermiştim. Varlığımla onu heyecanlandırmak istemiyordum, zira heyacanlanmaya yatkın bir yapısı vardı. Bu yüzden büyük dostumuz Engels'i Londra'ya döndükten sonra hiç görmedim.

5 Ağustos'ta Bernstein aracılığı ile bana, ölmeden önce Engels'i tekrar görmek istiyorsam acele etmem gerektiği bildirildi; durumu iyice bozulmuştu. Ben hâlâ ölümün o denli yakın olduğuna inanmıyordum; ertesi gün, 6 Ağustos'ta erkenden gider görürüm diyordum.

Ertesi günü postadan, Bayan Freyberger'in, dostumuz Engels'in 5 Ağustos gecesi saat 11-12 arası öldüğünü bildiren o müthiş haberi geldi.

Bu çok üzücü ve bir bakıma beklenmeyen haberin üzerimde yarattığı izlenimi sözcüklerle anlatamam... Hemen evlerine koştum ve onu yatağında uzanmış hareketsiz yatar buldum; tıpkı 15 Mart 1883'te dostumuz Karl Marx'ı bulduğum gibi...

Beni Engels'in odasına götüren Bayan Freyberger öylesine üzgündü ki, Engels'in son saatlerini anlatmakta büyük güçlük çekiyordu.

Engels'in son isteği, küllerinin denize savrulmasıydı. Onun bu isteği, 27 Ağustos günü, Eleanor Marx, Dr. E. Aveling, E. Börnstein ve benim tarafımdan yerine getirildi. Engels'in gözde yaz dinlence yeri Eastbourne'e gittik, çifte kürekli bir kayık kiraladık, iki mil kadar denize açıldık; unutulmaz dostumuzun küllerini içeren kutuyu denize bıraktık. Bu yolculuğun bende yarattığı duyguları sözcüklerle anlatmam olanaksızdır...

***

Marx ile Engels yıllar önce dünyamızdan ayrıldılar, ama eserleri yaşıyor. Bütün ülkelerdeki milyonlarca işçi, öncülerimizin, emeğin mücadelesinde uygulanacak ilkeleri ve taktikleri, kavradıklarını ve izlediklerini göstermektedir; ve bu işçilerin safları her gün biraz daha genişlemektedir...

Bu benim için sayılarla ifade edilemez bir doyumdur; ve ben bu anılarımı, milyonlarca proleter ile birlikte şunu ilan ederek noktalıyorum:

"Yakın gelecek, sosyalist hareketindir!"

Londra, Haziran 1902
İlk kez Die Hütte gazetesinde
1902 yılında yayımlanmıştır.

Eleanor Marx-Aveling

FRIEDRICH ENGELS

28 Kasım'da (1890) Friedrich Engels 70 yaşında olacak. Dünyadaki bütün sosyalistler bu yaşgününü kutlayacaklar. Bu münasebetle dostum Dr. Victor Adler, şimdiki Partimizin lideri hakkında *Sozialdemokratische Monatsschrift* okurları için kısa bir deneme yazmamı benden istedi.

Böyle güç bir ödev için gerekli çeşitli nitelikler içerisinde bir tanesi var ki onu rahatça öne sürebilirim: Engels'i bütün yaşamım boyunca tanımış olmam. Ancak yine de, uzun ve yakın bir birlikteliğin, bir kimsenin portresini çizmeye yeterli olup olmadığı da bir soru işareti olarak ortaya atılabilir. Bence, insanlar içerisinde en güç anlatılabilecek olanı insanın kendisidir.

Marx ile Engels'in biyografisini yazmak için –ki bu iki insanın, yaşamları ve çalışmaları o denli iç içedir ki, bunların ayrılması olanaksızdır– bir kimsenin yalnız, sosyalizmin "ütopyadan bilime doğru" gelişmesinin tarihini değil, neredeyse yarım yüzyılı aşan tüm işçi sınıfı tarihini de yazması kaçınılmazdır. Çünkü bu iki insan sadece düşünce alanında liderler, teori öğreticileri ya da kendilerini fildişi kuleye kapatarak günlük çalışma hayatından soyutlayan kimseler değil, daima savaşan, her zaman ön hatlarda bulunan askerler olduğu gibi, Devrim Genelkurmayı'nın üyeleri de idiler.

Engels'in yaşamının ayrıntıları artık o denli iyi biliniyor ki, bunları sadece kısaca anımsamak yeterli olacaktır. Ayrıca, edebi ve bilimsel yapıtları da iyi bilindiğine göre benim şimdi bunları analiz etmeye kalkışmam biraz gösteriş olacaktır; bunun için kronolojik bir özet yeterlidir sanırım. Ben sadece En-

gels'in insan olarak, yaşam ve çalışma biçimi üzerinde durarak ana çizgileriyle bir portresini çıkarmak istiyorum. Böylece çok kişiye itici bir güç de kazandırmış olacağıma inanıyorum... Zira, Engels gibi bir adamın yaşamını incelemenin, daha genç yaşta olanlar ve onun gösterdiği yolda ilerleyen bizler için beynimizi ısıtan bir ateş olacağı düşüncesindeyim...

Friedrich Engels, 28 Kasım 1820'de, Ren eyaleti Barmen kentinde doğdu. Babası imalatçıydı (ancak şurası da unutulmamalı ki, Ren eyaletleri o sıralar, ekonomik bakımdan Almanya'nın pek çok yerinden daha ileriydi); ailesi seçkin bir aileydi. Sanırım böyle bir ailede doğan hiçbir çocuk, ailenin yolundan bu kadar farklı bir yol izlemiş olsun. Friedrich herhalde, ailesinde, "çirkin ördek yavrusu" olarak kabul edilmiştir. Belki de onun "ördek yavrusu" değil, bir "kuğu" olduğunun bugün bile farkında değillerdi. Engels'in ailesinden söz ettiği zaman tek bir şeyin açık olduğu görülür; keyifli ve neşeli yapısını annesinden almıştır.

Öğrenimi herkes gibidir; bir süre Elberfeld Jimnasyumu'na devam etmiştir. Başlangıçta üniversiteye gitmeye niyet etmişse de bu niyeti gerçekleşmemiştir. Jimnasyumun son sınavlarından bir yıl önce Barmen'de bir işe girmiş, ardından da, Berlin'de orduda bir yıl gönüllü olarak kalmıştır.

1842'de, babasının ortak olduğu bir işte çalışmak üzere Manchester'e gönderilmiş, orada iki yıl kalmıştır. Klasik kapitalizmin yurdunda, modern sanayinin kalbinde geçen bu iki yılı küçümsememek gerekir.

Bir yandan, *İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu* için malzeme toplarken, bir yandan da Çartist harekete faal olarak katılması, Çartist *Kuzey Yıldızı* ile Owen'in *Yeni Moral Dünya* gazetelerine düzenli yazılar yazması gibi olgular Engels'e özgü kişiliğin ilk belirtileridir.

1844'te Engels, Paris'e uğradıktan sonra Almanya'ya döndü; burada ilk kez, uzun zamandır yazıştığı ve yaşamı boyunca dost olacağı birisiyle yüz yüze geldi: Karl Marx.

Bu buluşmanın ilk ürünü, *Kutsal Aile*'nin ortak yayımlanması ile, sonradan Brüksel'de tamamlanan ve kaderi, *Marx'ın Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı'da,* Engels'in *Ludwig Feuerbach*'da sözünü ettikleri bir yapıtın başlangıcı oldu. Sözü edilen bu yapıtın önsözünde Marx şöyle diyordu: "İki geniş forma elyazmaları* çoktan basım yeri olan Westphalia'ya ulaşmıştı ki, değişen koşulların bunun basılmasına uygun bulunmadığı haberini aldık. Bu haberi, ana amacımız olan, 'düşüncemizi aydınlığa kavuşturma' işini başarmış olduğumuz için seve seve elyazmasını farelerin kemirgen eleştirisine bıraktık."

Aynı yıl Engels, *İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu*'nu yazdı. Bu yapıt aradan kırk yıl geçtiği halde bugün bile geçerliliğini korumaktadır ve İngilizce çevirisi çıktığında bu ülkedeki işçiler bu kitabın daha yeni yazıldığını sanmışlardır. Aynı dönemde Engels çeşitli denemeler, makaleler vb. yazmıştır.

Engels, Paris'ten kısa bir süre için Barmen'e gitmiştir.

1845'te Marx'ın ardından Brüksel'e gitmiş ve burada ortak çalışmaları gerçekten başlamıştır. Muazzam edebi faaliyetleri dışında iki arkadaş, Alman İşçi Derneği'ni kurmuşlar ama en önemlisi "Adiller Birliği"ne girmeleri olmuştur; daha sonra bu Birlik, Komünist Birliğe dönüşmüş ve bu da bünyesinde Enternasyonal'in tohumlarını taşımıştır.

1847'de Marx, Brüksel'de, Engels Paris'te, "Adalet Birliği"nin teorik öğretmenleri olmuşlar, aynı yılın yazında, Birliğin ilk kongresi Londra'da yapılmış, Engels buraya Paris delegesi olarak katılmıştır. Birlik, baştan sona yeniden örgütlenmiştir. Sonbaharda ikinci kongre yapılmış ve buna Marx da katılmıştır. Bunun sonucu şimdi bütün dünyada *Komünist Manifesto* diye bilinen yapıt olmuştur.

İki arkadaş Londra'dan Köln'e geçmişler ve hemen pratik faaliyetlere başlamışlardır. Bu faaliyetlerin hikâyesi *Yeni Ren Gazetesi* ile *Köln Komünist Davası Üzerine Açıklamalar*'da Marx tarafından anlatılmıştır.

* Alman İdeolojisi

Gazetenin kapatılması ve Marx'ın sınır dışı edilmesi sonucu iki arkadaş bir süre birbirlerinden ayrılmışlardır. Marx Paris'e gitmiş, Engels, Willich'in yardımcısı olarak Baden Ayaklanması'na katılmıştır. Üç kez çatışmalara katılmış ve kendisini bu savaşımlarda görenler, olağanüstü soğukkanlılığından ve gözünü kırpmadan tehlikeye atılmasından bugün bile söz ederler.

Yeni Ren Gazetesi'nin Ekonomi-Politik Eki'nde Engels, Baden Ayaklanması üzerine bir rapor yayımlar. Bu ayaklanmanın tamamen yenilmesi üzerine İsviçre'yi son terk edenlerdendir. Buradan Londra'ya gider, Marx da Paris'ten sürülmesi üzerine aynı yolu tutar.

Engels'in yaşamında yeni bir dönem başlamıştır; bir süre için politik faaliyet olanaksız hale gelmiştir. Marx, Londra'ya yerleşir, Engels, babasının ortak olduğu pamuklu işinde çalışmak üzere Manchester'e gider, kâtip olarak çalışmaya başlar.

Yirmi yıl süreyle Engels, iş hayatında 'kürek mahkûmluğu' eder ve bu uzun sürede iki dost çok az, kısa süreli, rastlantıya bağlı buluşurlar. Ancak bu durum ilişkilerinin gevşediği anlamına gelmez. Benim ilk anılarımdan birisi Manchester'den gelen mektuplardır; iki dost hemen her gün yazışırlar. Ve ben sık sık Moor'un (babamı evde bu takma adıyla çağırırdık) mektuplardan, yazarı sanki yanı başındaymış gibi söz ettiğini anımsarım: "Hayır, hiç de öyle değil" ya da "İşte bunda haklısın" vb. Ama bunlar arasında en iyi anımsadığım, Moor'un Engels'in mektuplarını okurken bazen gözlerinden yaş gelene kadar gülmesidir.

Manchester'de Engels hiç kuşkusuz yapayalnız değildir: Önce, *Kapital*'in birinci cildinin kendisine adandığı, evde aramızda Lupus (Kurt) adını tatdığımız, "proletaryanın yiğit, vefalı ve yüce savunucusu" Wilhelm Wolff vardı; sonra, babamın ve Engels'in sadık arkadaşı Sam Moore vardı (Moore, eşimle birlikte *Kapital*'i İngilizce'ye çevirmiştir); ve günümüzün en seçkin kimyagerlerinden Prof. Schorlemmer. Yine de,

bu dostların dışında Engels gibi bir kimsenin yirmi yılını böyle bir işte harcayarak geçirdiğini düşünmek müthiş bir şeydir!.. Ancak o bundan ne yakınmıştır ne de homurdanmıştır; tam tersine, sanki dünyada "işe gitmekten" ya da "büroda oturmaktan" başka yapılacak bir iş yokmuşçasına işinde de keyifli ve neşeli olabilmiştir.

Ancak ben onun bu kürek mahkûmluğunun sonuna ulaştığı haline de tanık oldum ve bütün bu yıllar boyunca nelere dayandığını da fark ettim. Son kez büroya gittiği sabah, botlarını giyerken, zafer kazanmışçasına şöyle haykırdığını hiç unutmayacağım; *"Son kez!"*

Birkaç saat sonra, bahçe kapısında durarak onu bekliyorduk. Oturduğu evin karşısındaki küçük tarladan bize doğru geliyordu. Bastonunu havada sallıyor, şarkı söylüyordu, yüzü ışıklar saçıyordu. Bugünü kutlamak için masayı hazırladık, şampanya içtik; hepimiz mutluyduk. O sıralar bu olup bitenleri bütünüyle anlayamayacak kadar gençtim; şimdi bunu düşündüğümde gözlerim yaşarıyor.

1870'te Engels, Londra'ya geldi ve Enternasyonal'in yüklendiği işlerin bir kısmını hemen üzerine aldı. O günlerde aynı zamanda Yürütme Komitesi üyesi oldu ve önce Belçika'nın ardından da İspanya ve İtalya'nın muhabir üyeliğini yüklendi.

Engels'in edebi faaliyetleri olağanüstü geniş ve çeşitliydi. 1870-80 arası pek çok makale ve kitapçık yazdı. Ama içlerinde en önemlisi 1878'de çıkan *Herr Eugen Dühring'in Bilimde Devrimi* idi. Bugün, bu yapıtın etkisi ve önemi üzerine konuşmak bence *Kapital* üzerine konuşmak kadar gereklidir.

İzleyen on yıl boyunca Engels, babamı hemen her gün görmeye geldi; kimi kez yürüyüşe çıkarlardı ama çoğu zaman da babamın odasında kalırlar, her ikisi de karşı köşelerde durur, çaprazlama yürümeye başlarlar ve köşe dönüşlerinde topukları tabanda oyuklar açardı. Bu odada onlar, çoğu insanın felsefesinin hayal edemeyeceği kadar çeşitli şeyleri tartışırlardı. Sık sık da yan yana konuşmadan gidip gelirler. Ya da yine biri, ka-

fasını kurcalayan bir konu üzerinde uzun uzun durur, sonra yüz yüze karşılıklı dikilirler ve gülmeye başlarlardı; bu kahkaha daha çok, yarım saattir birbirine ters düşen planları tartıştıklarının farkına varmalarından ileri gelirdi...

Ah, yer ve zaman elverse de... o günler üzerine anlatacak ne kadar çok şey vardı! Enternasyonal üzerine, Komün üzerine ve de, her sığınmacının kabul edildiği ve yardım gördüğü evimizin otel gibi işlediği aylar üzerine...

1881'de annemi kaybettik; sağlığı gitgide bozulan babam Engels'i birkaç ay göremedi. Ve 1883'te onu da yitirdik...

O tarihten beri Engels'in neler yaptığını herkes biliyor. Zamanın çoğunu babamın yapıtlarının yayımlanmasına verdi; yeni baskıların provalarını okudu ve en önemlisi *Kapital*'in çevirilerini denetledi. Kendi yapıtları ile yine kendi orijinal yazılarından hiç söz etmiyorum: Engels'in günlük çalışmalarının oylumunu ancak onu yakından tanıyanlar bilir. İtalyanlar, İspanyollar, Holandalılar, Romenler (Engels bunların dillerini adamakıllı bilirdi) –İngilizleri, Almanları, Fransızları hiç saymıyorum– hepsi de ona yardım ve akıl danışmak için başvururdu.

Ustamızın bahçesinde çalışan bizler, bir güçlükle karşılaştığımızda hemen Engels'e başvururduk. Ve bu başvurularımız hiç boşa gitmezdi. Son yıllarda bu insanın tek başına yaptığı işlerin üstesinden bence bir düzine adam zor gelirdi. Engels hâlâ çalışmakta; çünkü o, –ve elbette bizler de– biliyoruz ki, Marx'ın ardında bıraktığı şeyleri dünyaya ancak ve ancak kendisi ulaştırabilir. Engels'in bizler için yapacağı hâlâ çok şeyler var, ve o bunları mutlaka yapacaktır!

Bu sadece onun yaşamının ana çizgileri. Deyim yerindeyse bu, yalnızca bir insanın iskeleti, kendisi değil. Bu iskeleti etli canlı hale getirmeye benim gücüm yetmez; belki de kimseninki yetmez. Ona o denli yakındık ki onu bütünüyle görememiş olabiliriz.

Şimdi Engels yetmişinde. Ama o, bu üç çeyrek yüzyıla yaklaşan hayatı büyük bir rahatlıkla taşımakta. Vücudu da ruhu

da capcanlı. Altı küsur kademlik boyunu öylesine kolayca taşır ki, bu denli uzun olduğu belli bile olmaz. Yüzüne yatkın biçimde uzayan sakalı, hafif hafif ağarmakta; saçı aksine, kahve rengi ve tek teli bile ağarmamış. En azından dikkatli bir incelemeyle bile ağarmış saç görülemiyor. Sadece saçlarına bakarsanız o, çoğumuzdan daha genç. Ve Engels genç görünüyor diyoruz ama aslında o göründüğünden de genç. Benim tanıdığım en genç insan o. Anımsadığım kadarıyla o, çetin geçen son yirmi yılda hiç yaşlanmadı!

1869'da onunla birlikte İrlanda'ya gittik. Bu ülkeyi onunla birlikte dolaşmak çok ilginçti; çünkü o, İrlanda'nın tarihini yazmak niyetindeydi: "Ulusların Niobe'si"* Sonra 1888'de yine onunla Amerika'ya gezi yaptım. 1869-1888 arası o, girdiği her topluluğun ve grubun hayatı ve ruhu olmuştur.

Deniz yolculuğu yaptığımız City of Berlin ve City of New York yolcu vapurlarında, hava nasıl olursa olsun daima güvertede yürüyüşe çıkar ve barda birasını içerdi. Bir engelin çevresinden dolaşmamak bana onun sarsılmaz ilkesi gibi gelirdi: Ya üzerinden atlar ya da tırmanıp geçerdi.

Burada biraz, babamın karakterinin bir yanı ile Engels'inki üzerinde durmak istiyorum; dış dünyada pek bilinmediği için ve bir de, çoğu kimseye, inanılmaz gibi göründüğü için yapmak istiyorum bunu.

Babam daima, bir tür, küçümser-alaycı bir Jüpiter, dostuna ve düşmanına karşı daima patlamaya hazır bir bomba olarak betimlenmiştir. Ancak onun, derinlerine nüfuz eden ama yine de, espri ve yumuşaklık dolu o güzel ve anlamlı gözlerine bir kez bakan; bulaşıcı ve kalbe sıcaklık dolduran kahkahasına tanık olan bir kimse, bu müstehzi Jüpiter benzetmesinin çok yakışıksız olduğunu anlar. Engels için de aynı şey. Onu dediğim dedik bir diktatör, amansız bir eleştirmen olarak gösteren insanlar var; bu söylediklerinde zerrece gerçek payı yok...

* Niobe, efsaneye göre, babası Tantalos'un kral olduğu Manisa Dağı yöresinde doğar; Thebai Kralı Amphion'la evlenir pek çok çocuğu olur.

Engels'in, gençlere karşı gösterdiği bitip tükenmez anlayışın ve sıcaklığın üzerinde duracak değilim; her ülkede buna tanıklık edecek bir yığın insan var. Ancak şu kadarını söylemek isterim ki, kaç defa kendisine başvuran bir gence yardımda bulunmak için elindeki işi bir yana bıraktığına, ve kendi çalışmalarını çoğu kez hayatın başlangıcında olan bir insan için ihmal ettiğine tanık olmuşumdur.

Ancak, Engels'in hiç affetmediği tek bir şey vardı: Kendini beğenmişlik, benlikçilik. Eğer bir kimse, kendisine karşı kibirli ise, ve hele Partisine karşı benlikçi ise, Engels'ten hiç merhamet beklemesin. Bunlar Engels için bağışlanamaz günahlardır.

Burada Engels'in bir başka özelliğine daha değinmek isterim. Sanırım yeryüzündeki en kılı kırk yaran, görev duygusu, hele Parti disiplini sözkonusu ise çok güçlü olan bu insan hiçbir zaman katı olmamıştır.

Genç ve dinç ruhsal yapısı; yumuşaklığı ve nazikliğinin yanı sıra, çok yönlü yeteneği de onun başlıca özelliği idi. Bilimin her dalında çok rahattı: Doğa, tarih, kimya, botanik, fizik, dilbilim ("yirmi dilde kekeleyebilir"* diye yazıyordu Figaro yetmişlerde), ekonomi politik ve en sonu ama yine de en önemlilerden biri: Askeri taktikler. 1870'te, Fransa-Prusya Savaşı'nda, Engels'in *Pall Mall* gazetesinde yayımlanan makaleleri büyük ilgi toplamıştı; çünkü, Sedan Savaşı ile Fransız ordusunun dağılışını çok önceden tahmin edebilmişti. Zaten bunun üzerine kendisine "General" takma adı yakıştırılmıştı. Kız kardeşim de "Genelkurmay" diyordu ona; işte böylece aramızda adı "General" olarak yerleşti gitti. Ancak bugün bu adın daha geniş bir anlamı var: O artık, işçi sınıfı ordusunun *Generalidir.*

Engels'in belirtilmesi gerekli bir başka özelliği –belki de en önemlisi– onun alçakgönüllülüğüdür.

"Marx hayattayken,"diyordu, "ben ikinci kemandım ve sanırım bunda bayağı usta oldum; Marx gibi iyi bir birinci kema-

* Bu kekeleme sözü, heyecanlandığı zamanlar Engels'in hafifçe kekelemesine takılmak için kullanılmış. –çev.

na sahip olduğum için çok memnunum."* Engels bugün artık orkestranın şefi, ama hâlâ o, sanki yine "ikinci keman"mış gibi alçakgönüllü, yapmacıksız ve gösterişten uzaktır.

Başka birçokları gibi ben de, babam ile Engels arasındaki dostluktan söz etme fırsatı buldum. Aslında bu dostluk, Yunan mitolojisinde Damon ile Pythias arasındaki gibi tarihe malolacaktır.

Bu notlar başka iki dostluktan söz edilmediği takdirde eksik kalacaktır; bu dostluklar, Marx ile olan ilişkiden doğmuştur ve yaşam ve çalışmaları üzerinde etkili olmuştur... İlki, annemle olan dostluğudur; ikincisi, bu yılın 4 Kasımında ölen ve ana-babamla aynı mezara gömülen Helene Demuth ile olanıdır.

İşte Engels'in annemin mezarı başında onun için söyledikleri:

"Dostlar,

Şu anda toprağa vermekte olduğumuz soylu-kalpli kadın 1814'te Salzwedel'de doğdu. Babası, Baron Westphalen kısa süre sonra Hükümet Konsülü olarak Trier'e atandı ve orada Marx ailesi ile aralarında yakın bir ilişki kuruldu. Çocuklar bir arada büyüdüler. İki büyük yetenekli yaratık birbirini bulmuş oldu. Marx'ın üniversiteye başladığı yıllarda, gelecekteki birliktelik artık kararlaştırılmış gibiydi.

1843'te, Marx'ın bir süre editörlüğünü yaptığı birinci *Rheinische Zeitung*'un kapatılmasından sonra evlilikleri gerçekleşti. Bundan sonra Jenny Marx, yalnız eşinin kaderini, çalışmalarını ve mücadelelerini paylaşmakla kalmadı. Bütün bunlara, büyük bir anlayış ve ateşli bir tutkuyla katıldı.

Genç eşler Paris'e gittiler ve başlangıçtaki bu gönüllü sürgün çok geçmeden gerçeğe dönüştü. Burada da Prusya Hükümeti Marx'ın peşini bırakmadı. Şunu da üzüntüyle eklemeliyim ki, Alexander von Humbolt** gibi ünlü bir adam, Marx'ın sürgün emrinin çıkartılmasına yardımcı olacak kadar

* Engels'in, Becker'e yazdığı 15 Ekim 1844 tarihli mektup
** Ünlü kimyacı

alçaldı. Aile, Brüksel'i terk etmeye zorlandı. Ardından Şubat Devrimi patlak verdi. Bütün bu sıkıntılı dönemde, Brüksel'deki resmi makamlar yalnız Marx'ı tutuklamakla kalmadılar Belçika polisi, hiçbir dayanak olmadığı halde, eşini de hapse atacak kadar ileri gitti.

1848 yılının devrimci atılımı gelecek birkaç yıl içerisinde çöktü. Yeniden sürgün; önce Paris, ardından, Fransa Hükümeti'nin işin peşini bırakmaması üzerine Londra. Ve bu sefer, bütün dehşetiyle Jenny için gerçekten müthiş bir sürgün... Bütün bunlara karşın, iki oğlan çocuğu ile bebek yaşındaki kızının ölümüne yol açan, maddi imkânsızlıkların üstesinden gelmek için verilen mücadele... Vülger liberallerden sahte demokratlara kadar, burjuva muhalefetin ve hükümetin el ele vererek eşine karşı giriştikleri büyük komplo ve en sefil ve alçakça iftira sağnağı... Tüm basının ona karşı birleşik cephe açması ve ona hiçbir savunma fırsatı verilmemesi... Böylece, bir süre için Marx'ın düşmanları karşısında çaresiz kalması ve eşiyle birlikte bu alçaklığa katlanmaları... Bütün bunlar onu derinden yaraladı ve bu yara uzun süre iyileşemedi...

Ancak bu da sonsuza dek sürmedi! Avrupa proletaryası yeniden, işçi hareketini belli ölçülerde özgürleştiren koşulları sağladı. Enternasyonal kuruldu. Proletaryanın sınıf mücadelesi ülkeden ülkeye yayıldı ve eşi, ön safta, ama en ön safta savaşıma katıldı. Ardından, çektiği sıkıntıların bir kısmını telafi eden bir dönem başladı. Eşine yöneltilen iftiraların, rüzgârın önüne katılmış süprüntüler gibi dağıldığına tanık oldu; feodal olsun, sözde demokrat olsun bütün gerici partilerin bastırmak için büyük çaba harcadıkları öğretisinin bütün uygar ülkelerde ve her dilden yüksek sesle ilan edildiği günleri gördü. Kendi öz varlığı ile kenetlenmiş hale gelen proletarya hareketinin, eski dünyayı, Rusya'dan Amerika'ya kadar sarstığını ve bütün direnmelere karşın, her gün artan bir güvenle ileri atıldığına tanık oldu. Ve en son tattığı neşelerden birisi, bizim Alman işçilerinin son Peichstag seçimlerinde gösterdikleri, bitip tüken-

mez canlılık işaretlerini yakından görmek oldu.

Böylesine derinlemesine eleştirel zekâya sahip bulunan, böylesine politik sezgisi, böylesine yaşam dolu ve tutkulu karakter sahibi; yaklaşık kırk yıldır, işçi sınıfı hareketi için mücadele veren yoldaşlarına sadakatle bağlı bulunan bu hanımın yaptıkları henüz halkın bilgisine sunulmadığı gibi, çağdaş basının yıllıklarında da yer almamıştır. Bütün bunları onunla birlikte yaşayanlar biliyor. Ben ancak şu kadarını söyleyeceğim: Komün sığınmacılarının eşlerinin onu sık sık anımsamaları gibi bizler de onun keskin ve zekice –keskin ama övüngen olmayan, zekice ama onurundan bir şey yitirmeyen– önerilerinin eksikliğini her zaman duyacağız.

Ben burada onun kişisel niteliklerini anlatmayacağım; dostları bunları biliyor ve de unutmayacaklardır. Eğer yeryüzünde, kendisi için en büyük mutluluğun başkalarını mutlu etmek olduğuna inanan bir kadın varsa, işte o bu kadındır..."

Helene Demuth'un cenazesinde Engels şöyle diyordu:

"Marx, sık sık, güç ve karmaşık Parti meselelerinde onun düşüncesini sorardı; bana gelince, Marx'ın ölümünden beri yapabildiğim bütün çalışmaları büyük ölçüde, onun varlığı ile benim evime taşıdığı –Marx'ın ölümünden sonra benim evime taşınma onurunu bana bağışlamıştır– gün ışığına ve yardıma borçluyumdur."

Onun Marx ve ailesi için ne anlam taşıdığını ancak bizler bilebiliriz; ama bunu sözcüklerle anlatmamız olanaksızdır. 1837'den, 1890'a kadar sevgili Lenchen, her birimizin gerçek dostu ve yardımcısı idi.

İlk kez, Sozialdemokratische
Monatschrift'in 30 Kasım 1890 tarihli,
10,11. sayılarında yayımlanmıştır.

George Julian Harney

ENGELS ÜZERİNE

Engels'i tanıdım; benim dostumdu ve uzun bir süre ara sıra kendisiyle yazıştım. 1843'te Bradford'dan Leeds'e gelerek, *Kuzey Yıldızı* bürosundan beni sormuş. Uzun boylu, yakışıklı genç bir adam; çehresi neredeyse genç delikanlı görüntüsünde; ve İngilizcesi, Almanya'da doğduğu ve eğitim gördüğü halde, kusursuzluğu ile o sırada bile dikkati çekici. *Kuzey Yıldızı*'nı sürekli okuduğunu ve Çartist harekete yakın ilgi duyduğunu söyledi. İşte böylece başladı dostluğumuz kırk yıl önce.

Sonraki yıllar, Uluslararası Sosyalizmin Nestor'u* Titus'un, Vespasian'ın yerine geçmesi ne denli doğalsa, Friedrich Engels'in de, değerli dostu Karl Marx ölünce onun yerini alması aynı doğallıktadır.

Önerilerinin değeri inkâr olunamaz güvenli bir danışmandı. Alman sosyalizminin özel tarihi büyük olasılıkla Partinin bu bilge danışmana, huysuzlukları yumuşatmada, bölünmeleri engellemede, iyi niyetli olmayan tutkuları güzellikle yola getirmede, 'hepimiz birimiz, birimiz hepimiz için' ilkesini sürekli yürürlükte tutmada ne ölçüde borçlu olduğunu kaydedecektir.

Kapital yazarı, böylesine sadık bir dosta sahip olduğu için çok şanslıydı. Marx ile Engels arasındaki dostluk, sıradan bir dostluk olmak şöyle dursun, sözcüğün gerçek anlamıyla eşsizdir. Buna benzer bir dostluk bulmak için efsanelere dönmemiz

* Nestor: İlyada'ya göre, iki oğluyla birlikte Troya Savaşlarına katılan yaşlı bir bilge; Akha'ların danışmanı.

gerekir. Bu dostluk, Pythias'ın Demon için yaptığı fedakârlıkla yarışma halindedir. Düşüncelerinin savunulması konusunda halkın içerisinde verdikleri savaş düşünülürse bu iki insan, "Roma için çarpışan Büyük İkiz Kardeşler" ile kıyaslanabilir.

Bana kalırsa Engels'in elyazısı pek çok miyop kimse gibi çok ufak harfliydi, ama çok düzgün ve açıktı. Mektupları inanılmaz derecede bilgi hazinesiydi; kendi yazıları ya da çevirilerine ayırdığı uzun saatlere karşın sayılamıyacak kadar çok mektup yazmıştır.

Hyde Park'ta yapılan büyük Sekiz Saatlik İşgünü Gösterilerine katılmıştır; ama ben, formunda olduğu günlerde kendisinin ortalama işgününün on altı saatten az olmadığına inanırım.

Bütün bu geniş bilgisine ve etkisine karşın kendisinde böbürlenme ya da benlikçilikten eser yoktu. Yetmiş iki yaşında bile, beni *Kuzey Yıldızı*'nda görmeye geldiği yirmi yaşındaki gibi alçakgönüllü ve bencillikten uzaktı.

Yalnız yakın dostları değil, ev halkı, hizmetçiler, çocuklar, hepsi de kendisine sevgi duyardı. Karl Marx onun büyük dostuydu ama onun kalbi diğer dostlukları da sığdıracak kadar genişti ve inceliği sonsuzdu.

Konuklarına karşı cömertti; ancak bu cömertlik daha ziyade, "sofra konuşmalarında"; incelikle sürdürülen sohbetlerde ve pırıltılı zekâsını herkesle paylaştığı, "kaliteli Ren şarabı" eşliğinde kendisini belli ederdi. Gülmeyi sevdiği gibi kahkahası da bulaşıcıydı. Herkese neşe aşılar, çevresindekiler onun mutlu halini ve sevincini paylaşırdı.

Harney'in Engels Anıları, E. Aveling'in, The Social Demokrat (No.1, Ocak 1897, Londra) dergisinde yayımlanan "George Julian Harney: A Straggler of 1848" başlıklı yazısından alınmıştır.

Georg Weerth

ANNESİNE YAZDIĞI BİR MEKTUPTAN

19 Temmuz 1845

... Ayrıca gelecekte, sizin arzu ve görüşlerinize ters düşecek çok şeyler yapabilirim. Senden en büyük ricam, bırak beni kendi yolumda yürüyeyim; şuna da emin ol ki, yaptığım her şeyi en iyi niyetle yapmaktayım. Ben bir *lümpen komünistim*; bana bir sürü çamur atılıyor ve tek suçum, yoksul ve ezilmişler için hepimizin verdiği ölümüne savaşıma katılmamdır. Mülk sahibi baylar şöyle bir baksınlar: Halkın güçlü kolları bizden yanadır; bütün ulusların en iyi zekâları yavaş yavaş yanımızda yer alıyor.

Sevgili dostum Barmen'li Friedrich Engels, örneğin, İngiliz işçilerden yana bir kitap yazdı ve müthiş ama haklı bir biçimde sanayicileri suçladı. Oysa kendi babasının da İngiltere'de ve Almanya'da fabrikaları var.

Ailesiyle şimdi korkunç bir fikir ayrılığı içerisinde, Allahsız ve dinsiz sayılıyor; zengin babası geçimi için gerekli tek kuruş vermeyecek. Ancak ben bu gencin olağanüstü zekâya ve akla sahip Tanrısal türden bir insan olduğunu biliyorum; gece gündüz işçi sınıfının iyiliği için bütün gücüyle çalışmaktadır. Çoğu kez bu bana, soylu Ulrich von Hutten'in bir zamanlar söylediğini anımsatıyor:

Ve benim şefkatli annem gözyaşı dökse de

Benim, kendimi bu davaya adadığım için
Yine de yolumda yürümem gerek...

O günlerde Ulrich'in annesi ağlıyordu ama Ulrich, papazların boynunu kırdı ve Tanrı hizmetkârı Luther'in yanında ondan daha değerli şovalye hiç olmadı.

Georg Weerth: der Dichter des
Proleteriats Leipzig, 1930

Friedrich Adolf Sorge

MARX ÜZERİNE

1883 yılı 14 Mart günü Londra'da şu telgrafı aldım: "Marx bugün öldü."

Proletarya mücadelesinin lideri, işçi sınıfının kurtuluşu için gerekli silahları örsünde döven insan ölmüştü. Karanlıklardan doğan ve yine karanlıkları üreten cehaleti dağıtmak, tüm insanlık için, yeni koşullarıyla birlikte yeni bir çağın umutlarını aralamak üzere, dünyaya burjuva dünyasına ışıklar saçan o muazzam zekâ dünyamızdan ayrılmıştı.

Marx ölmüştü; en sadık dostlarının, en güvenilir danışmanlarının kalbinin durduğu haberi ile milyonlarca insan yasa boğuldu.

Marx'ın, bu bilim adamının, işçi sınıfının bu büyük savunmanının başarılarının neler olduğunun bronz tabletler üzerine kazınmasına ya da ateşli sözcüklerle anılmasına gerek var mı? Hiçbir maden ya da taş bunu anlatamaz; ama, bütün ülkelerin proletaryası, dünyanın dört bir yanındaki çalışan insanlar; bu muazzam topluluk bu yapılanları çok iyi biliyor ve Marx'ın kendilerine armağan ettiği ölümsüz slogan altında birleşen saflarını her an genişleterek bunu kanıtlıyor; sloganları: "Bütün ülkelerin proletaryası birleşiniz!"

Marx ile onun hayatını paylaşanların, fikirleri ve düşünceleri uğruna yaptıkları fedakârlığı yalnız birkaç kişi bilir; bilimin en önemli kollarında yeni yollar açmış bulunan ölümsüz yapıtlarını yaratırken ya da işçi sınıfının haklarını kazanma yolundaki önerilerini ve eylemli olarak katkılarını gerçekleşti-

rirken onun ve ailesinin katlandıkları yoksulluğu ve sefaleti acaba kaç kişi bilmektedir?

Bütün bunlara karşın, Marx'a karşı durup dinlenmeksizin iftiralar atılmış, hareketlerinin nedenleri üzerine kuşkular yaratılmaya çalışılmıştır. İşte bu yüzden elli yıl önce, 7 Kasım 1853'te, üç eski silah arkadaşı, aşağıya birkaç pasajını aktardığım dökümanı yayımlamak gereğini duymuşlardır:

"... Herkesin bildiği gibi Marx, devrim için yaptığı özveriler üzerine tek bir satırla olsun halka yakınmada bulunmamıştır. Tersine, hiçbir şey onu, küçük burjuvazinin merhameti ile yüzyüze gelmekten daha fazla incitemezdi... En azından *Partinin* onun kişiliği üzerine yapılan saldırılardan haberdar olması gerekir.

Marx ile Engels, 1843'ten başlayarak bugüne değin şu yayınlara hiçbir ücret almaksızın katkıda bulunmuşlardır: Owen'in *Yeni Moral Dünya,* O' Conner'in *Kuzey Yıldızı,* Harney'in *Demokratik Rewien, Cumhuriyet ve Halkın Dostu,* Jones'in *Halka Notlar* ve *Halkın Gazetesi, The Paris Reform* (devrimden önce), ve Belçika ile Paris'teki birkaç gazete: *Deutsche-Brükseller Zeitung* ve diğerleri... Bütün bunların göz önüne alınması gerekir; Geçici Hükümetin bir üyesi, Flacon, her ikisine de istedikleri takdirde para vermeyi teklif etmiş ama onlar bunu geri çevirmişlerdir. Bunun yerine Marx, hepimizin bildiği gibi, kendi parasından birkaç bin thaleri Şubat Devrimi patlak verdiğinde, devrimin artık kaçınılmaz olduğu Brüksel'deki işçilerin silahlanması için harcamıştır; bu paranın kısmen, Almanya'ya gidecek ve orada devrim için hazırlıkları yapacak dostlara yardım etmek ve geri kalanının da *Yeni Ren Gazetesi*'nin başlangıç giderlerini karşılamak üzere yollanması nedeniyle hem kendisi ve hem de eşi tutuklanmıştır. 1848-49 yıllarında Marx, bu gazete ile devrimci ajitasyon için aşağı yukarı 7.000 thaler harcamıştır; bu para kısmen kendisi ve eşi tarafından nakit olarak sağlanmış, kısmen de, alacağı mirasa karşılık senet olarak verilmiştir.

Peki bu gazete, yapılan bu fedakârlıkların büyük bir kısmını nasıl tüketmiştir? Başlangıçta ortakların sayısı fazlaydı ama Şubat Devrimi patlak verip de, *Yeni Ren Gazetesi*, Al-

manya'da bu devrimi destekleyen tek gazete durumuna gelince, doğal olarak burjuvazi gazeteden uzaklaşmıştır. Küçük burjuvazinin kaçışı ise Köln'de sıkıyönetimin ilanından sonra olmuştur.

İşte bu yüzden Marx, gazeteyi ortaklardan devralmış ve böylece gazetenin 'kişisel maliki' haline gelince, bütün borçlarını ve mali sorumluluklarını yüklenmiştir... Ve gazete yayımını sürdürecek güce ulaşınca bu kez de zorla kapatılma yoluna gidilmiştir. 1849 Mayısı'nda Marx, Hamburg gezisinden döndüğünde sınır dışı edilme emri, eşine tebliğ edilmiştir...

Gazete kapatıldığında sahip olduğu değerler şunlardı: 1)Buharlı bir baskı makinesi; 2) Yeni bir dizgi odası; postanede bulunan 1.000 thaler abonman ücreti. Marx, gazetenin borçlarını kapatabilmek için bütün bunlara hiç el sürmemiştir.

Borç aldığı 300 thaler ile Marx, dizgici ve baskıcıların ücretlerini ödemiş, yazarların kentten uzaklaşmalarını sağlamıştır. Cebine bu paralardan *tek kuruş* girmemiştir....

Böylece Marx, Londra'ya geldiğinde çok zor durumdaydı ve bundan ancak kendi çabasıyla kurtulabilmiştir. Eğer Londra'ya geldiğinde iflas halinde ise bu, devrime yaptığı maddi katkılar nedeniyle olmuştur. Eğer maddi durumunu daha önce düzeltmedi ise, bunun nedeni, işçi sınıfının davasına bedavadan hizmet ettiği içindir... Londra'da çocuklarından birisi öldüğü zaman ... cenazesini kaldıracak parası yoktu...

Köln tutuklamaları,* 'iyi niyetli insanların' tam aksine, 'sivri dilli' Marx için önemli bir dönüm noktası olmuştur:

Hermann Becker, bütün yapıtlarını yayımlamayı üstlenmiş ve birinci cilt, Köln Davası'nda kaydedildiği gibi 15.000 abone ile yayımlanmıştır.** Ayrıca Becker, Liege'de, Marx'ın çıkaracağı aylık bir dergiyi yayımlamayı kabul etmiştir. Ama bütün bunlar, Becker'in tutuklanması sonucu gerçekleşmemiş ve Marx'ın en az bir yıllık çalışmaları havaya gitmiştir. Frankfurt'ta bir kitapçı Marx'ın *Ekonomi Politiğin Eleştiri-*

* 10 Mayıs 1851'de Komünist Birliğin temsilcisi Nothjung, Leipzig'de tutuklandı ve ardından 19 Mayısta Köln'de, H. Becker, P. Röser, daha sonra da başka üyeleri tutuklandı.

** Burada sözü edilen cilt, Karl Marx'ın yapıtlarının ilk basımı: Gesammelte Aufsatze von Karl Marx, Harausgegeben von Herman Becker, I. Heft, Köln 1851

sine Katkı'yı tam basacakken, Komünistlerin davası adamın gözünü korkutmuş ve böylece Marx en sıkıntılı zamanda bu gelirden de yoksun kalmıştır.

Sonuç olarak Marx, ailesiyle birlikte daha iyi koşullarda yaşamaya alışkın oldukları halde ve de halkın gözünde düzeyli hayat sürebilecek ve de sürmeleri gerekir iken bunu büyük güçlükler içerisinde yürütebilmişler ve üstelik bir de nankörlük ile karşılaşmışlardır.

Eğer Alman İşçi Partisi, Marx gibi bir insanı –burjuva doğumlu olan ve burjuvazinin, eski *Ren Gazetesi* zamanında yazar olarak bağrına bastığı bir adamı– Parti için yalnız çalışmalarını ve mevkiini değil, servetini, ailesini ve rahatını da feda etmiş bir insanın alçakça iftiraya uğramasına göz yumuyorsa... herkes vicdanında bunun yargısını kendisi versin.

New York, 7 Kasım 1853

"J. Weydemeyer, Adolf Cluss, Dr. A. Jacoby"

Marx, hırslı olmakla suçlanmış, kalpsiz ve merhametsiz diye kınanmıştır. Ne büyük haksızlık!

Marx hiçbir zaman hırslı davranmadığı gibi, üstünlük de taslamamıştır; aslında sırf olağanüstü bilgisi, geniş araştırmaları, dar bir alana sıkışmayan öğrenimleri ve görkemli karakteriyle o, taşıdığı etkiye sahip olabilmiş; özellikle beşte dördü İngiliz, Fransız, yalnız iki üç üyesi Alman olan ve en kritik dönemde Londra'da toplanan Enternasyonal Genel Konseyi'nde etkili olması sahip bulunduğu bu niteliklerden ileri gelmiştir.

Paris'te, Brüksel'de, Köln'de ve Londra'da sağlam argümanlara dayanan ve içerdiği mantığa hasımlarının bile karşı koyamadıkları işçilere hitap etmiş, işçi derneklerinde konuşmalar yapmıştır. Genel Konsey'de görüşlerini öne sürmüş ve savunmuştur. Burada etkili olan yalnız mantık değil, bir de konuşmanın taşıdığı sıcaklığın da hesaba katılması gerekir. *Fransa'da İç Savaş*'ın son cümlesi bunu gayet güzel ifade eder.

Kişisel ilişkilerinde Marx; bu olağanüstü insan ile yakın ilişkide bulunmak mutluluğuna eren herkesin kabul edeceği gibi daima dostça, tatlı ve hoş bir insandı.

Ancak, ikiyüzlülere, cahillere ve kendini bilmez benlikçilere karşı da tahammülsüzdü; işte bu tür insanlardır ki Marx'ın kişiliğine çamur atmaya kalkışmış ve hakkında, hırslı ve merhametsiz gibi yalanları yaymaya çalışmışlardır.

Marx, kendisi hayatta çektiği onca yoksunluk ve sıkıntılara karşın daima elinden geldiği anda ihtiyaç içinde olanlara yardım etmiştir. Bunun sayısız örnekleri vardır. Bir teki yeterli olur sanırım. Uluslararası Çalışanlar Derneği'nin Kuzey Amerika Federasyonu'nun Kongresi'nin 1872 Temmuz oturumu, Hague Kongresi'ne delegeler seçilerek kapandığında, bir işçi bu delegelerden birine Marx'a verilmek üzere bir miktar para vermiştir. Ren eyaletinden bir işçi ve Lassalle'in sadık izleyicilerinden olan bu adam, 1864 ya da '65'te, ailesini geride bırakarak, beş parasız Londra'ya sığınmacı olarak gelmiş ve Amerika'ya yolculuğuna devam edebilmek için Marx'tan yardım istemiştir. O sıralar kendi durumu da hiç iyi olmadığı halde Marx bu adama yardım etmiş ve işçi Amerika'ya gidebilmiştir.

Komün sığınmacıları Londra'ya geldiklerinde Marx ve ailesi bunlara yardım etmek ve desteklemek için olağanüstü çaba harcamışlardır. Gelip giden bu sığınmacılar dışında evlerinde daima eyaletlerden gelmiş işçilere, Manchester'den, Liverpool'dan, Avrupa'dan, Amerika'dan ve daha uzak yerlerden gelenlere rastlanırdı...

İlk kez, Die Neue Zeit'ta
yayımlanmıştır. C. I 1902-3

H. A. Lopatin

N. P. SİNELNİKOV'A YAZILAN BİR MEKTUP'TAN

15 Şubat 1873

Dış ülkelerde geçen zamanımın çoğu Paris ya da Londra'da geçti ve buralarda ben hayatımı tıpkı Rusya'da olduğu gibi kazandım; yani gündüzleri edebiyat işçiliği yaptım. Boş zamanlarımda, işçi sınıfı hareketi ile, dış ülkelerdeki toplumsal hayatın ilginç yanlarını inceliyordum.

Londra'da kaldığım sıralarda, Karl Marx adında birisiyle tanıştım; kendisi, ekonomi politik üzerine yazı yazanların en dikkati çekenlerden biri olduğu gibi, bütün Avrupa'daki en geniş kültüre sahip kimselerden biriydi. Beş yıl kadar önce Rusça öğrenmeye kalkışmış ve bunun üstesinden gelince de, Çernişevski'nin, Mill konusundaki ünlü denemesi* onun öteki yazıları ile karşılaşmış. Bunları okuyan Marx, bu yazara büyük saygı duymaya başlamış. Birkaç kez bana Çernişevski'nin, gerçekte özgün düşünceleri olan biricik çağdaş ekonomi yazarı olduğunu, diğerlerinin ise gerçekte sadece derleyiciler olduğunu; yapıtlarının bu bilim üzerine özgün fikirler ile dolu, derinliği ve gücü olan, gerçekten okunmaya ve incelenmeye değer, az bulunan modern eserler sayılması gerektiğini söylemiştir. Rusların, bir tekinin bile, böylesine olağanüstü bir düşünürü Avrupa'ya tanıtma zahmetine katlanmadığı için utanç duymaları gerektiğini; Çernişevski'nin politik ölümünün, yalnız Rusya için değil, tüm Avrupa bilim dünyası için gerçek bir kayıp ol-

* *John Stuart Mill'in Ekonomi Politik Üzerine İlk Kitabına Ekler ve Notlar.* C. III, Cenevre 1869

duğunu anlatmıştır.

Doğruyu söylemek gerekirse o sıralar Çernişevski'nin ekonomi politik üzerine yaptıklarına büyük saygı duyduğum halde, bu anlamdaki bilgim, onun hangi düşüncelerinin özgün, hangilerinin başka yazarlardan alınma olduğunu ayırt edecek derecede geniş değildi. Bu durumda doğallıkla, Marx gibi bu konuda uzman birisinin yargıları Çernişevski'ye olan saygımı artırdı. Ve ben Marx'ın yazar olarak Çernişevski üzerine olan düşüncelerini, bu yazar ile yakın ilişki halinde bulunan insanların onun soylu kişiliği ve kişisel özverileri konusundaki söyledikleri ile yan yana getirince ve bu kimselerin ondan söz ederken gösterdikleri derin saygıyı fark edince, Marx'ın sözleriyle bütün Rusya'nın gurur duyması gerekli bu düşünürü dünyaya tanıtmak konusunda, içimde ateşli bir istek uyandı. Rusya'nın en değerli yurttaşlarından birinin, zamanının en seçkin düşünürlerinden birinin; Rus Pantheon'unda yer alması gereken bir büyük adamın, sefil, ıstıraplı ve bomboş bir hayata mahkûm edilerek Sibirya gibi Allahın belası bir yerde gömülüp gitmesini acı acı düşünmekten kendimi alamadım. Şunu rahatlıkla söyleyebilirim ki, eğer becerebilsem ve eğer bu özveriyle, ülkenin gelişme davasına katılmak için o en etkili öncü-kahramanın dönebileceğine aklım kesse onunla hemen yer değişmeye hazır olduğuma yemin edebilirim. Bunu bir an bile duraksamadan yapardım ve sevgili generalini korumak amacıyla bir er gibi kendimi ona seve seve siper ederdim. Aynı zamanda o sıralar, bu insana yardım etmemin* başka daha pratik yolları olabileceğini de düşünmedim değil.

Belli koşullar altında kendi deneyimlerim ile işittiğim bazı halleri dikkate alarak, bu işe bir çare bulmanın hiç de olanaksız olmadığını düşündüm; gerekli olan şey, gözü pek bir girişim ve bir miktar paraydı.

Böylece kısa süre sonra, Petersburg'daki iki yakın arkadaşıma yazarak yardım istedim. Bunlar bana gerekli parayı şu koşullarla vermeyi kabul ettiler: Girişim başarıyla sonuçlanır-

* Lopatin, Çernişevski'yi sürgün edildiği Sibirya'dan kaçırmak niyetindedir.

sa para geri ödenecek, yok eğer başarısızlık ile sonuçlanırsa unutulup gidecekti.

Petersburg'a uğradığımda dostlarımdan üçü daha katkıda bulundu ve böylece 1.035 ruble toplanmış oldum.

Londra'dan ayrılırken, daha önce yazıştığım ve kendilerinden para aldığım beş kişi ile, niyetimin ne olduğunu, burada açıklamama gerek olmayan koşullar altında söyledim. Cenevre'deki Elpidin dışında kimseye nereye gittiğimi söylemedim. Yakın ilişkim olduğu ve dostluğuna büyük saygı duyduğum Marx'a bile girişimimi anlatmadım. Zaten söylersem, bana deli diyeceğinden, beni caydırmaya çalışacağından emindim; ayrıca ben, bayağı ileri adımlar attığım bu işten geri dönmek istemiyordum.

Çernişevski'nin yakınları ile *Sovrenennik*'te çalışan kimseleri hiç tanımadığım için zaten onun tam olarak nerede bulunduğunu da bilmiyordum. Sibirya'da tanıdığım kimse olmadığı gibi, haliyle elimde tavsiye mektubu falan da yoktu. İstediğim bilgilere ulaşmak için İrkutsk'ta bir aya yakın kalmam gerekti. Bu kentte geçen bu uzun süre ile, elimde olmayan ya da olan nedenlerle yaptığım hatalar sunucu, yerel yönetimin dikkatlerini üzerime çekmiş oldum. Başarısızlığıma bir de –eğer yanılıyorsam– Elpidin'in gevezeliği neden oldu; benim Sibirya'ya gittiğimi, Cenevre'deki bir hükümet ajanına söylemiş. Her ne halse bu sefer dördüncü kez olmak üzere kendimi demir parmaklıkların ardında buldum. Artık tasarımın gerçekleşmesinin olanaksız ve durumumun hiç de iç açıcı olmadığını gördüğüm ve mahkemenin belki suç ortaklarını itiraf edebileceğim düşüncesiyle –ki buna hiç niyetim yoktu– boyuna uzatıldığını fark ettiğim için en çıkar yolun kaçmak olduğuna karar verdim; kaçtım ama yakalanarak İrkutsk'ta yine hapsedildim*

Hermann Alexandroviç Lopatin: Biyografi Mektuplar Yazılar ve Şiirler
Petrograd 1922

* Lopatin ilk kez hapisten 3 Haziran 1871'de kaçar ve hemen yakalanır. Ancak ikinci girişimi 10 Temmuz 1873'te başarılı olur ve Ağustosta Paris'e gelir.

H. A. Lopatin

M. N. OSHANIAN'A YAZILAN BİR MEKTUPTAN

Londra, 20 Eylül 1883

.... Kimi fikirlerinin senin hoşuna gideceğini düşündüğüm için Engels ile ilk karşılaşmamızın sonuçlarını sana anlatmaktan kendimi alamadım.

Kendisiyle Rusya'daki durum ile, politik ve sosyal yeniden doğuşumuzun izleyeceği olası yollar konusunda epeyce konuştuk. Bekleneceği gibi, görüşlerimiz önünde sonunda tamamen bir noktada birleşiyor, ara sıra o ya da ben karşılıklı düşüncelerimizi ve sözlerimizi tamamlıyorduk. Engels, (Marx ve ben gibi) halen Rusya'daki *devrimci* bir partinin ya da bir eylem partisinin görevinin, yeni bir sosyalist ideali yaymak ya da hatta, bütünüyle geliştirilmemiş olan bu ideali, bizim arkadaşlarımızı içeren geçici hükümetin yardımıyla gerçekleştirmeye çalışmak olmadığını düşünüyordu. Bütün çabaların ya 1) Çarı bir *Zemsky Sobor*'u* toplamaya zorlamaya ya da 2) Çarın gözünü, büyük karışıklıklar çıkartıp korkutarak, yeni bir *Sobor*'u ya da benzeri bir kurulu toplamaya mecbur etmeye yönelmesi gerekir. O da benim gibi böyle bir *Sobor*'un kaçınılmaz olarak yalnız politik değil aynı zamanda sosyal bir yeniden örgütlenmeye yol açacağını düşünmektedir. Seçim dönemindeki propaganda faaliyetlerinin, yapılan her türden yayından ya da sözlü bilgilendirmelerden çok daha etkili olacağına inanmaktadır. Köklü bir ekonomik yeniden düzenleme olmaksızın, tamamen liberal bir anayasanın imkânsız olduğunu düşünmekte ve bu nedenle de bunun getireceği tehlikeden endişe

* Zemsky Sobor: Halk Meclisi, –çev.

etmemektedir. Halkın *günlük yaşam* koşullarının, toplumun yeni bir temel üzerinde yeniden örgütlenmesi için yeterli malzeme birikimini sağladığına inanmaktadır. Doğallıkla o, komünizmin ya da benzeri bir düzenin hemen uygulanabileceğine inanmamakta ama yine de halkın günlük yaşamında ve ruhunda gerekli birikimin olgunlaştığının da farkındadır. Halkın, kendi gereksinmelerini ve isteklerini dile getirecek becerikli sözcüler bulacağından emin bulunmaktadır. Bir kez böyle bir yeniden düzenlemenin ya da devrimin başlamasıyla kimsenin bunu durdurabileceğini sanmamaktadır.

Şu halde, tek bir şey önemlidir: Çok vahim olan halktaki umursamazlık duygusunu yok etmek; halkı ve toplumu, vurdumduymazlık ve tembellik halinden kurtulmaya zorlamak; yeniden örgütlenmenin koşullarının hazırlanması için hükümeti ve halkı harekete geçirecek toplumsal muhalefeti yaratmak; durgun haldeki halk okyanusunu dalgalandırmak; tüm ulusun dikkatini ve *taleplerini,* tam bir toplumsal ayaklanmaya hazır hale getirmek... İçinde bulunduğumuz çağ için arzu edilen ve gerçekleştirilebilir asgari sonuçlar –bu koşulların gerçekleşmesi halinde– kendiliğinden oluşacaktır.

Bütün bunlar sadece tam bir özettir, ancak şimdilik ayrıntılarına girmem olanaksızdır. Bu yüzden de hepsi senin hoşuna gitmeyebilir. Bunun için de, Engels'in, Rusya devrimci partisi için söylediği çok övücü diğer düşüncelerini de sözcüğü sözcüğüne aktarıyorum:

"Şimdi her şey, Petersburg'da yakın gelecekte olup bitenlere bağlı olacaktır; tüm Avrupa'daki, düşünen, uzak görüşlü ve anlayışlı insanların gözleri şimdi buna dikilmiştir.

Rusya, içerisinde yaşadığımız yüzyılın Fransa'sıdır. *Yeni bir* toplumsal düzenin, haklı ve yasal devrimci atılımı şimdi ona aittir..."

İlk kez, Teorik Sosyalizmin Temelleri
ve Bunların Rusya'ya Uygulanması.
Cenevre, Mart 1893

August Bebel

CANOSSA'YA YOLCULUK

1867 yazı sonlarında yayımlanan Marx'ın *Kapital*'inin birinci cildini ciddi biçimde okumak için ilk kez vakti ve sessizliği, 1869 yılı sonlarına doğru hapishanede bulabildim. Beş yıl önce, 1859'da yayımlanan, yine Marx'ın *Ekonomi Politiğe Katkı*'sını okumaya kalkışmış ama bu ancak girişim olarak kalmıştı. İşlerin yoğunluğu ve yaşam savaşı, böyle güç bir yapıtın entelektüel olarak sindirilmesi için gerekli boş zamanı bana bırakmamıştı. *Komünist Manifesto* ile Marx ve Engels'in diğer yapıtları Parti'ye* ancak, altmışların sonu ile yetmişlerin başında ulaşmıştı. Marx'ın elime geçen ilk yazısı, büyük bir zevkle okuduğum Uluslararası Çalışanlar Birliği'nin kuruluşunda sunduğu *Açış Konuşması* idi. Bunu 1865'te okumuş, 1866'nın sonunda ise bu Birliğe katılmıştım.

Marx ile Engels'in yaşamakta oldukları Londra'ya gidebilmem için 1880'i beklemem gerekmişti. Aslında çok önceleri gitmek istedimse de hep ertelemem gerekti.

Hirsch'in *Sozialdemokrat*'a editör seçildiği koşullar ile, bu seçime Parti liderliğinin çoğunluğunun hoş bakmaması, Londra'ya gitme girişimimi hızlandırmama neden oldu. Hirsch de Londra'da olduğu için onunla da konuşmam mümkün olacaktı. Ayrıca, Marx ile Engels'in ve Hirsch'in karşı oldukları Bernstein'ın da** benimle Londra'ya gelmesini istiyordum;

* Alman Sosyal Demokrat İşçi Partisi. -Ed.

** Bebel, Marx ile Engels'in, 1879 "Zürih üçlüsünden" biri olan sağ fırsatçı Bernstein'a güvenmediklerini anlatmak istiyor; bu "üçlünün" öteki ikisi Höbherg ile Schramm idi. -Ed.

böylece, aslanın inine girerek pek de kötü bir insan olmadığını o iki ihtiyara gösterme fırsatını bulmuş olacaktık. Ayrıca ben, Hirsch'in *Sozialdemokrat*'ın editörlüğünü reddetmesi halinde onun yerine Bernstein'ın atanmasını sağlayabileceğim gibi gizli bir umudu da taşıyordum. Bunu becerebilirsem, yeni editör ile Marx ve Engels arasındaki ilişkinin yumuşayacağını da umuyordum. Bu nedenle Bernstein'a benimle "Canossa"ya gelmesini önerdim, o da hemen kabul etti, Bernstein'ın Almanya'da görünmemek için haklı nedenleri* vardı, bu yüzden Calais'de buluştuk.

Londra'ya varınca önce Engels'i görmeye gittik; saat 10-11 gibiydi, hoca kahvaltı yapıyordu. Geceleri saat 2'den önce yatağa girmeyen Engels için bu saat normaldi. Bizi dostça kabul etti ve hemen benimle samimi oldu. Aynı gün öğleden sonra ziyaret ettiğimiz Marx da böyle davrandı. Kısa süre önce eşini kaybeden Engels, evinde kalabileceğimi söyledi ve bu beraberlik, doğallıkla, her konuda fikir alışverişi için kullanıldı. Böylece Bernstein her iki liderin de güvenini kazanmış oldu.

Londra'da kaldığımız sürede, vakti biraz daha bol olan Engels bizi çevreyi dolaşmaya götürdü. Paul Singer de, yıllık iş seyahati nedeniyle o sırada Londra'ya gelmişti. Bu kentte geçireceğimiz tek pazar günü hepimizi, Marx yemeğe davet etti.

Marx'ın eşiyle daha önce tanışmıştım. Bayan Marx'ın dış görünüşü bile herkesten farklıydı; konuklarını çok zarif bir biçimde ağırladı. Bu haliyle hemen benim sevgi ve saygımı kazandı. O pazar günü, Marxlar'ın büyük kızı –Longuet'le evlenen– Jenny ile de tanıştım. Çocuklarıyla birlikte büyükbabayı ziyarete gelmişlerdi. Bu vesileyle, o günlerde adı, insan sevmeyenlerin en kötüsüne çıkan Marx'ın torunları ile nasıl oynadığını ve çocukların büyükbabalarını nasıl bir sevgiyle kucakladıklarını gözlerimle gördüm. Büyük kızı Jenny'den başka iki kızı, Tussy (daha sonra Bn. Aveling) ve Lafargue'ın eşi Laura

* 1878'de yürürlüğe giren Antisosyalist Yasa o sıralar Almanya'da şiddetle uygulanıyordu. Bu yasayla Sosyal Demokrat Parti ile basın yasaklanmış, üyeleri kovuşturmaya uğratılmıştı.

oradaydı. Siyah saçları ve kömür karası gözleriyle Tussy, babasının tam bir benzeriydi, sarışın ve kara gözlü Laura ise, daha çok annesine benziyordu. Her ikisi de hoş ve sevimli kızlardı.

Yabancılara, Marx'a sanki başka isim yokmuş gibi takılan ve eşi ile çocukların daima kullandıkları "Moor" adı her zaman tuhaf gelmiştir. İsmin takılmasının nedeni, hâlâ siyah kalmış sakalına karşın o sıralar ak düşmeye başlamış simsiyah saçları ile sakalıydı.

Engels'in de takma adı vardı. Marx ailesi ile yakın çevresi ona 'General' diyorlardı ve bu söz daima İngilizce söyleniyordu. Özellikle sevdiği ve ilgilendiği askeri konuları incelemeye düşkünlüğü ona bu adın verilmesine neden olmuştu. Askerlikle ilgili sorunları ve savaş sanatı konularında uzmanlığı herkes tarafından kabul ediliyordu.

Londra'dan ayrılmadan bir gün önce Marx ailesini ziyarete gittiğimde Bayan Marx yatakta yatıyordu. Marx, hoşça kalın demem için beni yanına götürdü ve kendisiyle bir çeyrekten fazla konuşmamam için sıkı sıkıya tembihte bulundu. Gelin görün ki biz öylesine canlı ve içten bir konuşmaya daldık ki, ben Bayan Marx'ın sağlık durumunu büsbütün unuttum ve yarım saatten fazla yanında kaldım. Marx haklı olarak sabırsızlandı ve içeri girerek, eşinin sağlığı ile oynadığım için beni azarladı. Büyük bir üzüntü içerisinde vedalaştım; öyle anlaşılıyor ki Bayan Marx'ın bu hastalıktan kurtulma şansı yok gibiydi. Bir daha kendisini görmedim; ertesi yıl da ölüm haberi geldi.

Engels, hoş ve tatlı bir kişiliğe sahipti. Luther'in, şarap, kadın ve türkünün, yaşamın neşesi olduğu konusundaki sloganını benimsiyor, ancak, çalışmanın ciddiliğini de hiç aklından çıkartmıyordu. Öldüğü ana kadar, bütün gücüyle çalışmıştı. Yetmiş yaşında bile Romence öğrenmiş, bütün olaylara yakın ilgi duymuştu. Daima neşeli ve şakacıydı; acı tatlı günlerle dolu yaşamında geçen her türden en küçük olayları ve komik durumları kaydetmiş olan şaşılası bir belleğe sahipti ve bütün bunları, konuşmaya canlılık ve tat katmak için dostlarına an-

latmaktan zevk alırdı. Kendisi ile birlikte olabilen dost ve arkadaşlarının onunla geçirdikleri bir gece unutulmaz bir anı olarak belleklerine kazınırdı. Konu ciddi de olsa neşeli de olsa konuşma daima canlı geçerdi.

Engels, içki içmesini iyi bilen bir insandı. Küçük şarap mahzeninde daima iyi tür şarap bulunur ve konuklarının bunu takdir etmesinden hoşlanırdı.

Pazarları evinin kapısı herkese açıktı. Keyifli insanların Londra'da zor geçirdikleri bu kutsal günde Engels'in evi herkese açıktı ve oradan, sabahın ikisinden üçünden önce çıkmak olanaksızdı. 1895'e kadar birkaç kez onun konuğu olmuştum, o da benim bir kez konuğum oldu: 1893'te ısrarlarıma dayanamayarak Avrupa'ya seyahat etmeye karar verdi ve bu fırsattan yararlanarak, önce Zürih'te sonra da Viyana'da Enternasyonal Kongrelerine katıldı.

1895'te, 75 yaşında hayattan ayrıldığında, benim bedenimin bir bölümü de yok oldu. Ve pek çok insan aynı duyguları duydu.

A. Bebel: Aus Meinem Leben,
Stuttgart, 1911-1920.

Theodor Cuno Anılar*

RUSYA'NIN ZAHMETKEŞ MİLYONLARINA

Kapitalist soyguna ve köleliğe karşı özgürlük mücadelesi veren sevgili kardeşlerim, silah arkadaşlarım:

Selam ve sevgiler: Sizlere uzak Amerika'dan, binlerce mil kara ve okyanusların ötesinden, bugün ben dostluk ellerimi uzatıyorum... 1917'den beri yaptığınız o görkemli işlerin, bizim gizemini hâlâ koruyan küremizin toprakları üzerinde terlerini akıtan proletaryaya özgürlük getirmesini diliyorum: Karl Marx ile Friedrich Engels'in o muazzam manifestolarını yazalı beri, kölelik prangalarını kırıp atmak ve dünyayı özgürlük adına fethetmek için verdiğiniz mücadelede attığınız şanlı adımları izleyebilmekle büyük mutluluk duymaktayım...

1917 Ekimi'ndeki o harika ayaklanmanızın haberlerini gazetelerde okuduğum zaman: "Marx ile Engels şimdi hayatta olmalıydı!" diye seslendim eşime. Çağrısına uyduğunuz bu iki büyük insan için bu olay nasıl da uygun bir ödül olurdu!.. Ama onlar artık mezarlarında uyuyorlar ve savaş çanlarınızın sedalarıyla ancak düşüncelerimizde yattıkları yerden doğruluyolardı...

.... Ve ben, Marx ile Engels'in çağdaşı olan bu küçük insan, hâlâ sağlıklı ve güçlü, hâlâ gençlik ateşiyle dolu; yenilmeyen

* Theodor Cuno bu anıları, Marksizm-Leninizm Enstitüsü'nün isteği üzerine 1932 yılında yazmıştır. Buraya, Marx ve Engels üzerine olan kısımlar alınmıştır.

gövdemde dolaşan sımsıcak kanımla, yaşadığım 86 yıla ve de 8 aya rağmen henüz soluk alıyorum ve anılarımı yazıyla tazeleyebiliyorum... Ve şimdi ben, birlikte yaşadığım ve çalıştığım, gençliğimde omuz omuza mücadele verdiğim, iki büyük öğretmenimiz ve yoldaşımız Marx ile Engels üzerine bildiklerimi ve hâlâ belleğimde taze kalan anılarımı sizlere aktarmak istiyorum.

... 1869 yılıydı; 21 yaşın üzerindeki kimselerin oy kullanma haklarını savunmak üzere Avusturya Parlamentosu önündeki büyük gösteriye katıldığım için Avusturya'dan kaçmak zorunda kalmıştım; hapsi boylamamak için İtalya'ya sığınmıştım. Uluslararası Çalışanlar Derneği'nin üyesi olduğum için, Trieste, Venedik, Verona ve Milano'daki yoldaşlar iş bulmama yardımcı oldular ve ensonu, Fonderia Elvetica ile Milano'ya yerleştim. Şimdilik, pirinç tarımında kullanılan makineleri imal ediyor, sosyalizm propagandası ve yerel şubeyi örgütleme çalışmalarını sürdürüyordum.

Alman olduğum için raporlarımı, o sırada Enternasyonal'in Almanya şubesinin sekreteri olan, İsviçre'de oturan Philipp Becker'e gönderiyordum ama Becker beni, örgütün İtalya şubesinin sekreteri olan ve Londra'da kalan Friedrich Engels'e havale etti. Böylece Regent Park Road'da oturmakta olan Engels ile yazışmaya başladım. Ancak onun adresine yazmam olanaksız olduğu için, aynı evde oturan bir genç kızın adını kullanıyordum.

Böylece, Engels ve Marx'la olan kişisel ilişkim başlamış oldu. Ajitatör ve örgütçü olarak görevlerimle ilgili şeylerin yanı sıra Engels mektuplarında bana sanki bir dosta rastlamış gibi davranıyor ve ilk gençlik yıllarında İtalyan ipekli sanayini incelemek için bulunduğu Milano anılarını da anlatıyordu.

İtalyancayı iyice öğrenince, bizim Fascio Operaio'yu (İşçi Sendikasını), *Il Martelle (Çekiç)* adını verdiğimiz haftalık bir dergi çıkarmaya ikna ettim. Altı sayı kadar çıkarttığımız bu dergi polis tarafından toplatılınca tutuklandım. Burada ilginç olanı, bazıları bizim sendikanın üyesi bulunan Bakunin yan-

daşlarıydı beni polise ihbar edip tutuklattıran! Üç ay kadar Verona'da hapis yattım; Marx ve Engels ile yazışmalarım odamdan alınmış, İtalyanca'ya çevrilerek incelenmiş bana da geri verilmemişti.

İtalyanlar beni Avusturyalılara teslim ettiler, birkaç gün İnsburg'da hapis kaldıktan sonra onlar da beni Baverya'lılara posta ettiler; bu sonuncular da, İtalyanlar benim, "çok tehlikeli uluslararası bir ihtilalci" olduğumu söyledikleri halde, hakkımda Almanya'da bir kovuşturma açılmadığı için serbest bıraktılar.

Münih'ten doğru Leipzig'e giderek burada Bebel ve Liebknecht ile buluştum. Alman vatandaşlığını kaybettiğim için Belçika'nın Liege kentine, Engels'in sağladığı adrese gittimse de çok geçmeden, İtalyanların ihbarı üzerine Belçika polisi beni bu kez de Fransa'ya postaladı. Az sonra ben de buradan İspanya'nın Barcelona kentine geçtim. Bakunin'in adamları beni burada da rahat bırakmayarak polisin eline teslim ettiler ve ben de çarnaçar Almanya'ya, ana-babamın oturdukları Düsseldorf kentine doğru yollandım. Burada da rahat durmayarak Enternasyonal'in yerel şubesini örgütledim ve Hague'deki Enternasyonal Kongresi'ne delege olarak yollandım.

Toplumsal yasadışı bir insan olarak yaşamımın en verimli dönemlerinden birisi bu Enternasyonal Kongre'ye katılmam olmuştur.

Hague'a, Kongre tam toplanmak üzereyken ulaştım. Toplantı Lombard Sokağı'ndaki genişçe bir dans salonunda yapılıyordu; salonun bir yanında yerel ve yabancı gazeteciler ile konukların oturacağı bir balkon vardı.

Salona girdiğimde, çevresinde hayatımda gördüğüm en ilginç kimselerin oturduğu, at nalı biçiminde düzenlenmiş birkaç masa gördüm. Bunların çoğunu şahsen tanıyordum, bazılarının da fotoğraflarını görmüştüm; içlerinde bana daha önce anlatılanlar ile, İspanyol, İtalyan, Fransız, İngiliz ve Amerikalı temsilciler gibi, tipik dış görünüşleri ile tanıyabileceğim kim-

seler vardı... Bu arada Johann Philipp Becker'i fark ettim; tıpkı bana anlatıldığı gibi, uzun siyah sakallı, yüksek alınlı, geniş omuzlu, dev gibi birisiydi...

Sonra Engels'i gördüm: Kürsünün solunda oturmuş, sigara içiyor, bir şeyler yazıyor ve konuşanları dikkatle dinliyordu. Kendimi tanıtınca, önündeki kağıttan başını kaldırdı, ellerimi tuttu ve keyifli bir sesle, "Her şey yolunda gidiyor, büyük bir çoğunluğumuz var," dedi.

Bu, bildiğiniz gibi Marx ile Bakunin arasında kesin sonuçlu bir savaştı: Ya Enternasyonal, örgütlenmiş düşmanla savaşabilecek disiplinli bir birlik olacak; ya da binlerce parçaya bölünmüş ve üyelerinin her birinin kendisini general gibi gördüğü, büyük lider Bakunin'in ise bunların gururlarını okşayarak burunlarından tutup tam bir diktatör gibi yönettiği ve emirlerine körü körüne uydurduğu karmakarışık bir topluluk olacaktı.

Engels'in yüzü fotoğraflarında gördüğümden daha zayıftı; uzun boylu, keskin hatlı, yapılı bir insandı; uzun, kıvırcık favorili, pembe yanaklı, ufak mavi gözlüydü. Hareketleri, tavırları ve konuşması hızlıydı ve kendisini izleyenlere, ne istediğini bilen ve sözleriyle eylemlerinin sonuçlarını tam olarak kestirebilen bir kimseyle yüzyüze olduklarını belli ediyordu. Kendisiyle konuşurken insan, söylediği her cümleden bir şeyler öğrendiğini fark ediyordu. Beyni, muazzam bilimsel bilgi hazinesi gibiydi.

Engels bir düzineden fazla dilde konuşabilirdi; ve bunun başlıca amacı, içerisinde bulunduğu davasını eski dünyanın elden geldiğince çok ülkesine ulaştırmaktı.

Engels'in karşısında, Bakunin'in İspanya'daki gizli örgütü ile olan savaşımı yürütmekte olan Marx'ın damadı Paul Lafargue oturuyordu. Beni Lafargue ile tanıştırırken Engels şöyle demişti: "İşte İspanya ile İtalya'daki iki savaşçımız yan yana!"

Marx, Engels'in arkasında oturuyordu; kendisini hemen, pamuk yumağı gibi başından tanıdım. Esmer tenliydi, saçları ve sakalı aklaşmıştı. Siyah yünlü kumaştan bol bir elbise giyi-

yor, dikkatle bir şeye ya da kimseye bakarken sağ gözüne bir monokl yerleştiriyordu. Engels beni yanına götürdü; beni incelikle karşıladı ve oturum kapandığı sırada İspanya ile İtalya'da geçen çeşitli olayları kendisine anlatmamı istedi.

O sırada dikkatimi çeken bir başka kimse de, tipinden Musevi olduğu anlaşılan Güney Almanya şivesiyle konuşan genç bir adam oldu; Almanca konuşmaları Fransızca'ya çeviriyordu. Engels bana onun, Paris Komünü'nde Eğitim Bakanı olan Leo Frankel olduğunu söyledi. Frankel'in, büyük zekâ ve geniş bilgiye sahip bir Macar olduğunu söyledi. Fransa'da ve ülkesi Macaristan'da çektiği sürgün hayatını ve ıstırapları, harekete katılan yaşlılar çok iyi biliyorlardı...

Şimdi Kongre, ele alacağı konuları çalışmaya başladı... Genel Konsey'in raporu okunmaya başlandı; Marx ile Engels ve Konsey'in diğer üyeleri sırayla okuyorlardı. Rapor, İngilizce, Fransızca ve Almanca yazılmıştı. İtalyan ve İspanyol delegelere bir başka yabancı dil bilmedikleri için, hem raporun içeriğinin ve hem de rapor ile ilgili öne sürülen düşüncelerin –ki, Marx ile Engels bunlara geniş yanıtlar veriyorlardı– çevrilmesi gibi güç bir görev bana düşmüştü.

Marx'ın konuşması akıcı olmamakla beraber düzgün; aslında bu tür konuşmalara yatkın değildi. Engels, karşılıklı konuşur gibi düşüncelerini anlatıyor, sık sık alaycı ve espirili bir üslûp kullanıyordu; bu biraz da, biz Almanların, kolej öğrencileri arasındaki konuşmaları betimlemek için kullandığımız "burschucosically" deyimini anımsatıyordu.

Marx konuşurken ara sıra monoklü gözünden düşüyor, o da yavaşça bunu o parlak gözünün önüne yerleştiriyordu. O sırada elli beş yaşındaydı ve henüz fiziksel görüntüsü canlı ve sapasağlamdı; kıvırcık saçları ve sakalında sadece yer yer gri ya da beyaz çizgiler peydahlanmıştı. Siması sütlükahve görüntüsü veriyordu; bu yüzden olacak öğrenci arkadaşları ona *"Der Mohr"* adını takmışlardı, Amerikalı delikanlılar ona büyük olasılıkla *"Zenci"* diyebilirlerdi. Eşi ile çocukları ona hep

"Der Mohr" diyorlardı ve ciddi ve sert bir baba gözüyle değil, neşeli bir arkadaş gözüyle bakıyorlardı.

Konseyin hazırladığı rapor okunup çevrildikten sonra, örgütlenme komitesine havale edildi ve ardından çeşitli ülkelerden gelen raporlar okunarak tartışıldı, delegelerin çoğu sözlü bildiriler sundular. Beni her an "diken üzerinde" tutan bu tercümanlık işinin, ücretsiz yapılacak bir iş olmadığını herhalde tahmin edersiniz. Bir de buna, Bakunin ve Guillaume'un girişmeyi tasarladıkları anarşist eylemler konusunda oluşturulan özel komitenin başkanlık görevini eklerseniz işimin gerçekten zor olduğu anlaşılır. Gece oturumundan sonra toplanması kararlaştırılan bu komite, Lucain, Walter, Splingrad, Vichard ve benden oluşuyordu. Büyük bir mektup, döküman, rapor vb. yığını bu komiteye gönderilmişti ve kesin bir sonuca ulaşmak için bütün bu "malzemenin" incelenmesi, gece yarılarına kadar tam beş gün sürdü.

Bizler Bakunin sorununu çözümlemek için bu mektupları, dökümanları, alıntıları okumak üzere, yorgun argın ve de uykusuz ter dökerken Kongre'ye katılan öteki üyeler boş zamanlarında otelde dinleniyorlar ya da tiyatroya, konsere, parklara, deniz kıyısına gidip dolaşıyorlardı.

Komitemiz, Kongre'nin kapanış gününde bu bezdirici işi tamamladı ve Bakunin'in, ne demokrasi ile ne de sosyalizm ile bir ilişkisi bulunmayan ve bütün amacı Enternasyonal'in yıkılmasına yönelik olan anarşik "Demokratik Sosyalist Birliği"ni örgütleyerek Enternasyonal'i dağıtmakla suçlayan raporunu Kongre'ye sundu.

Böylece Komite, Bakunin'i suçlu bularak Enternasyonal'den atılmasını 2'ye karşı 3 oyla tavsiye kararı aldı.

O sırada acayip bir olay oldu ve İspanyollardan biri silahını çekip bana doğrultarak şöyle bağırmaya başladı: "Un homme comme ça devrait être traitê â coups de rêvolver!" (Böyle bir adam, tabancadan çıkan kurşunları hak etmiştir!) Yani ben, başkan olarak Bakunin'e karşı oy verdiğim için kurşun-

lanmayı hak etmiş oluyordum!.. Adamın boynuna dolanmış kırmızı ipek bir bayrak vardı; öyle anlaşılıyor ki, toplumsal devrim tüm dünyada ilan edildiği an bu bayrak açılacaktı... Bu öfkeli İspanyol hemen etkisiz hale getirildi.

Komite'nin raporu, delegelerin büyük çoğunluğunca kabul edildi ve Bakunin ile Guillaume, Enternasyonal'den atıldı.

Otelde, Marx ve Engels ile biramızı yudumlayarak konuşurken, Milano'da eski Prusya Konsolosu Rudolf Schramm, Marx ile görüşmek istediğini bildiren kartvizitini gönderdi; amacı, Almanya'da bazı bölgelerdeki seçmenlere, Alman Parlamentosuna kendisini seçmeleri için tavsiyede bulunmasını istemekti; Marx, Schramm'ı görmeyi reddetti.

Hague Kongresi'nin ilk günkü oturumunun kapanmasından önce, kişisel bir beyanda bulunmak istediğim için, salondan çıkmadan önce birkaç dakika beni dinlemeleri ricasında bulundum. Kendilerine şunları söyledim: "Milano'daki Prusya Konsolosu Rudolf Schramm, İtalyan polisi tarafından bana karşı girişilen çirkin saldırıya karşı beni korumak şöyle dursun, benim eşyalarımın çalınmasına da yardımcı olmuştur. Bu nedenle o bir serseri ve hırsızdır! Buna acaba ne yanıt verecek? O, buraya Hague'a kadar gelmiş ve Alman Parlamentosuna seçilebilmek için Karl Marx'ın yardımlarını istemek yüzsüzlüğünü de göstermiştir."... Bunun ardından açıkça Schramm'dan, Marx ve Engels ile olan yazışmalarıma el koyan İtalyan Polisi'nin bunları geri vermesi için talepte bulunmasını istedim.

Bay Schramm, ertesi sabahki oturumda telaşlı ve heyecanlı bir biçimde ortaya çıkarak, kendisine hırsız diyen delikanlının hemen açıkça özür dilemesini ya da onu düelloya davet ettiğini söyledi.

Ertesi sabah olup bitenleri yoldaş Barton'a anlattım. Kendisiyle dövüşmeyi reddettiğim zaman Schramm ve düello tanığı ile karşılaşmamızı aktardım; ben bu düello olayını, Ortaçağın gülünç bir kalıntısı olarak görüyordum. Oysa daha lise yıl-

larımda, yara izlerini hâlâ başımın tepesinde taşıdığım bir dizi düelloya katılmışlığım da vardı. Schramm Hague'ı beni "korkak" ilan ederek ayrıldı. Ne var ki, lise yıllarımda yaptığım bir düello bunun doğru olmadığını herhalde kanıtlar sanırım. Her ne halse, Schramm'ın da benim de kişiliklerimiz ortada; biz Kongre'nin işlerini yürütmeye devam ettik...

Hague'den çoğumuz Amsterdam'a gittik; burada yerel üyeler, açık propaganda toplantısı için bir yer kiralamışlardı. Salon küçük olduğu gibi ne masa ne de sandalye vardı. Gelenler konuşmacıları ayakta dinliyorlardı. İlk konuşmacı Marx'tı; neler söylediğini şimdi anımsamıyorum. Burada fazla kalmadık, Fransız yoldaşlarla birlikte o eski kanallar ülkesi Amsterdam'ı gezmeye çıktık.

Kongre sona erince Marx ile Engels, delegeleri Hague yakınındaki kıyı kasabası Scheveningen'e akşam yemeğine davet etti. Hepimiz oraya gittik ve yemekten önce denizde yüzdük. O güne kadar hiç denizde yüzmemiştim; bir çeyrek mil kadar açıldım ama deniz yükselmiş, coşkun kıyı dalgalarıyla baş edemeyeceğim bir hal almıştı. Allahtan ki Friedrich Engels oradaydı ve benim tehlike içerisinde olduğumu görmüştü. Benden daha güçlü ve iyi yüzücü olan Engels, hızla bana doğru yaklaştı, kolumdan yakalayarak beni kıyıya doğru sürükledi.

Scheveningen'de Marx beni kızlarıyla tanıştırdı; biri Paul Lafargue ile diğeri, Fransız delegelerinden şimdi adını anımsayamadığım birisiyle* (görüyorsunuz, kocamışlık iyice üzerime çökmüş!) evliydi. Bizlerin *"Tussy"* diye çağırdığımız üçüncü kızı Eleanor Marx da oradaydı. Marx beni Lafargue ile tanıştırdı ve Paul'un ilk sözleri şu oldu: "Cuno, bana senin Amerika'ya gideceğini söylediler, oraya varınca ilk işin, benim kızlarımdan birinin yaptığı bir şeyi yapmalısın: Kızım renk sorununu çözmek için bir zenciyle evlendi, zaten benim soyumda da siyahilik var."

Bu konuda elimden geleni yapacağıma söz verdimse de ko-

* Charles Longuet. –ed.

şullar bu sözümü yerine getirmemi engelledi; elli yılı aşkın bir süre New York'ta kaldım ama benimle evlenecek bir Zenci hanım bulamadım!..

Londra'da bulunduğum sürece, Marx'la, ailesiyle ve Engels'le sık sık görüştüm. Birlikte yemek yedik, tiyatroya gittik; Marx ile özellikle, Amerika'da Enternasyonal'in nasıl örgütlenebileceğini konuştuk.

Londra sokaklarında dolaştım, Parlamento'yu, ünlü Kule'yi, St. Paul Katedrali'ni gezdim ama bunlardan hiçbiri beni, British Museum'da, Marx'ın ölümsüz yapıtı *Das Kapital*'i yazma hazırlığını yaparken, yıllarca Müzenin ünlü kitaplığında notlar alarak çalıştığı sandalyenin görüntüsü kadar etkilemedi!.. Bu sandalyeyi bana Marx'ın en küçük kızı Eleanor göstermiştir.

Hague Kongresi ile ve onu izleyen toplantılarla ilgili dökümanların ne olduğu konusunda hiçbir bilgim yok. Liverpool limanından o dev *Atlantik* buharlı yolcu gemisine bindiğimiz sırada Sorg'un bunları elindeki o küçük seyahat valizinde götürmediği muhakkak. Bu dökümanları ben sonraları Genel Konsey, New York'a taşındığı zaman da görmedim. Zaten bu toplantılara da ekmek parası peşinde olduğum için düzenli katılamamıştım.

Marx ve Engels'in sorduğunuz mektuplarına gelince, bunları basmak niyetinde olan August Bebel ile Profesör Richard T. Ely'ye vermiştim; basılıp basılmadıklarını bilmiyorum.

Dostça selamlarımla.

Sosyalist Devrim adına Sizin,

Theo Y. Cuno.

T. Cuno'nun Elyazması
Anılarından ilk kez yayımlanmıştır.

II. Kısım

Jenny Marx Olaylı Bir Yaşamın Kısa Öyküsü
Jenny Marx'tan Joseph Weydemeyer'e
Jenny Marx'tan Luis Weydemeyer'e
Eleanor Marx-Aveling Karl Marx
Eleanor Marx-Aveling Genç Marx'ın
Bir Mektubu Üzerine Düşünceler
Edgar Longuet Karl Marx'ın Aile Hayatında
Bazı Kesitler, İtiraflar

Jenny Marx

OLAYLI BİR YAŞAMIN KISA ÖYKÜSÜ*

18 Haziran 1843 benim evlenme günüm.

Kreuznach'tan Phein–Pfalz'a, Ebernburg üzerinden gittik, Baden-Beden üzerinden döndük. Ardından Kreuznacht'ta Eylül sonuna kadar kaldık. Sevgili annem Treves'e, kardeşim Edgar ile döndü. Karl ile ben, Paris'e Ekim ayında gittik, orada bizi Herwegh ile eşi karşıladı.

Paris'te Karl ile Ruge, *Alman-Fransız Yıllığını* yayımladı, Julius Fröbel yayımcısıydı. Bu girişim, daha ilk sayıdan sonra başarısızlığa uğradı. Faurbourg St. Germain'de Vanneau Sokağı'nda oturduk, yakın arkadaşlarımız arasında, Ruge, Heine, Hergegh, Maurer, Tolstoy, Bakunin, Anenkov, Berneys ve diğerleri vardı. İncir çekirdeğini doldurmayan şeyler üzerinde dedikodu ve tartışmadan geçilmiyordu. Bizim küçük Jenny 1 Mayıs 1844'te doğdu. Bundan sonra ilk kez dışarıya, Laffitte'nin cenazesi için çıktım; altı hafta sonra da, ağır biçimde hasta bebeğimle posta arabasıyla Treves'e gittim... Eylül ayında, yanımda Alman bir dadıyla Paris'e döndüm. Bu sırada küçük Jenny dördüncü dişini çıkarttı.

* Jenny Marx'ın bu otobiyagrafik notları, 1865 yılında yazılmış; bize tamamlanmamış olarak ulaştı. Elyazmaları, başlangıçta Longuet ailesinin arşivinde saklanmıştı, Marx'ın torunu Edgar Longuet'in ölümünden sonra (1950), Fransız Komünist Partisi tarafından Marksizm-Leninizm Enstitüsü'ne verilmiştir.

Bu yokluğum sırasında, Frederich Engels, Paris'e gelmiş ve Karl ile buluşmuşlar. O güz aylarında ve kışın Karl, *Eleştirel Eleştirinin Eleştirisi* üzerinde çalıştı ve yapıt, Frankfurt'ta basıldı.*

Çevremizde Hess ile eşi, Everbeck, Dibbentrxop ve özellikle Heine ve Herwegh vardı. 1845 başlarında aniden bir gün, bir polis şefi evimize gelerek, Prusya Hükümeti'nin talebi üzerine İçişleri Bakanı Guizot tarafından çıkartılmış ve sınır dışı edilme emrini getirdi. Emir şöyleydi: "Karl Marx, 24 saat içerisinde Paris'i terk etmek zorundadır."

Bana daha uzun bir süre tanımışlardı, ben de bu süreyi, sandalye, masa gibi bazı eşyalarımla, giyeceklerimi satmak için kullandım ve bunların karşılığında gülünç denecek kadar az para elde ettim. Ne çare ki, yolculuk için bu paraya gereksinirnem vardı!..

Herwegh'ler beni iki gün konuk ettiler ve şubat ayı ortalarında hastayken, buz gibi bir havada, Karl'ın peşinden Brüksel'e gittim. Burada Bois Sauvage Oteli'ne yerleştik ve ilk kez Heinzen ve Freillgrath ile tanıştım. Mayıs ayında, Porte du Louvain dışında Alliance Sokağı'nda Dr. Breuer'den kiraladığımız küçük bir eve taşındık.

Henüz yerleştiğimiz sırada peşimizden Engels de geldi. Daha biz Paris'te iken arkadaşı Dr. Roland Daniels ile ziyaretimize gelen Heinrich Bürger de oradaydı. Kısa süre sonra Hess eşiyle geldiği gibi Sebastian Seiler adında birisi de bizim küçük Alman topluluğuna katıldı. Burada bir yazışma bürosu kuruldu ve bizim ufak Alman kolonisi bir arada yaşamaya başladı. Hemen ardından, Gigot da dahil birkaç Belçikalı ile Polonyalı sürgünler de bize katıldı. Geceleri gittiğimiz küçük ve hoş kafelerden birinde, mavi gömleği içerisinde ihtiyar Lelewel ile dost olduk.

O yaz boyunca Engels, Karl ile birlikte, Alman felsefesinin eleştirisi üzerinde çalıştı. Bu yapıtın yazılmasını, *Der Einzige und sein Eigenthum*'un** yayınlanmasını dışarıdan hızlandır-

* *Kutsal Aile ya da Eleştirel Eleştirinin Eleştirisi. Bruno Bauer ve Ortaklarına Karşı.*
** Marx Stirner'in bu kitabı *(Benlik ve Kendisi)*, 1844 sonunda yayımlandı.

mıştı. Eleştiri oylumlu bir yapıttı ve Westphalia'da basılacaktı.*

O bahar Joseph Weydemeyer ilk kez ziyaretimize geldi, bir süre konuğumuz oldu. Nisan ayında sevgili annem bana yardımcı olsun diye kendi çok güvendiği hizmetlisini Brüksel'e gönderdi. Onu da yanıma alarak, o sıralar on dört aylık olan küçük Jenny ile birlikte Anneanneyi görmeye gittik. Annemin yanında altı hafta kaldıktan sonra, Laura'nın doğumuna iki hafta kala 26 Eylül'de bizim küçük koloniye döndük. Kardeşim Edgar, iş bulurum umuduyla o kışı bizimle birlikte Brüksel'de geçirdi. 1849 ilkyazında bizim sevgili Wilhelm Wolff kolonimize katıldı. Basın yasasını ihlal ettiği için tam dört yıl Silezya'daki kalebentliğinden kaçmayı başardığı için Wolff'a aramızda *"Kasemetten Wolff"* lakabı takılmıştı. Onun bu gelişi, bizim sevgili *"Lupus"*umuzun ancak 1864 Mayısı'nda ölümüyle sona eren yakın dostluğumuzun başlangıcıydı. O kış ayrıca George Jung ile Dr. Schleicher ziyaretimize geldiler.

Bu arada Avrupa'da devrim bulutları üst üste yığılmaktaydı. Belçika ufukları da kararmaktaydı. En fazla korkulan şey; işçiler ile, halk yığınları içerisindeki toplumsal öğelerdi. Polis, asker, sivil muhafızlar, hepsi de bunlara karşı harekete hazır bekliyorlardı. Tam o sırada Alman işçileri de, kendilerinin silahlanma zamanı geldiğine karar verdiler. Kamalar, tabancalar ve benzeri silahlar satın alınıyordu. O sırada miras yoluyla eline biraz para geçen Marx bunlara memnunlukla yardım ediyordu. Bütün bunları izleyen hükümet, kendisine karşı suikast ve canice planlar hazırlandığı endişesi içerisindeydi: Marx'a dışardan para geliyordu ve o da silah satın alıyordu; şu halde kendisinden kurtulmak şart olmuştu.

Gece geç vakit iki kişi evimize daldı, Karl'ı sordular. Karl gelince de, polis olduklarını söyleyerek, ellerinde tutuklama kararı olduğunu, sorgulanmak üzere götüreceklerini bildirdiler. Ve alıp götürdüler.

* Burada sözü edilen kitap, Marx ile Engels'in yayımlamayı başaramadıkları *Alman İdeolojisi*'dir. Bu kitap ilk kez 1932 yılında Sovyet Komünist Partisine bağlı Marksizm-Leninizm Enstitüsü tarafından tam olarak yayımlanmıştır.

Onların ardından büyük bir merakla evden fırladım ve neler olup bittiğini anlamak için etkili insanların evlerini o karanlık gecede bir bir dolaşmaya başladım. Birden bir muhafız beni yakaladı; tutuklandım ve zindan gibi bir hapishaneye atıldım. Burası, evsiz barksız dilencilerin, serserilerin ve sokak kadınlarının tutuldukları bir yerdi. Beni karanlık bir hücreye tıktılar. Buraya hıçkırarak girerken, içerdeki mutsuz bir sefalet yoldaşı, yerini benimle paylaşmayı önerdi: Bu, kaba tahtadan bir ranzaydı. Buraya uzandım.

Sabah olunca, karşımdaki pencerede, demir parmaklıkların ardında, iskelet görüntüsünde zavallı bir yüzü fark ettim. Pencereye yaklaştım ve bizim kadim dostumuz Gigot'nun yüzünü fark ettim. Beni görünce öne doğru eğilerek aşağıya doğru bir işaret yaptı. O tarafa doğru baktım ve Karl'ın muhafızlar arasında götürüldüğünü gördüm.

Bir saat kadar sonra beni de sorgu yargıcının karşısına çıkardılar. İki saatlik sorgulamadan sonra –ki, ağzımdan pek bir şey alamadılar– Jandarmalar beni bir arabaya soktular ve akşama doğru, merak içerisinde kalan üç zavallı yavruma kavuştum. Bu olay büyük gürültüye yol açtı. Bütün gazeteler ondan söz ediyorlardı. Bir süre sonra Karl'ı da bıraktılar ve hemen Brüksel'i terk etmesini söylediler.

Zaten o da Paris'e dönmeyi tasarlıyordu ve hemen, Fransa'daki Geçici Hükümet, Louis Philippe tarafından çıkartılan sınır dışı emrinin geri alınması için başvurdu. Hemen Flacon imzalı bir yazı geldi; bu yazıda Geçici Hükümet'in çıkarttığı sınır dışı edilme emrinin iptal olunduğu çok gönül alıcı sözlerle bildiriliyordu.

Böylece Paris kapısı bize yeniden açılmış oluyordu. Burada, yeni devrimin yükselen güneşi altında daha rahat soluk alabilecek miydik? İstesek de istemesek de zaten oraya gitmek zorundaydık! Aceleyle eşyamızı hazırladım, satabileceklerimi sattım; gümüş takımların ile giyeceklerimden sevdiklerimi Brüksel'de, bu ayrılık hazırlıklarım sırasında büyük yardımlarını esirgemeyen dostumuz kitapçı Vögler'e teslim ettim.

İşte böylece son üç yılı geçirdiğimiz Brüksel'den ayrılmış olduk. Soğuk ve sisli bir bahar günüydü; en küçüğü henüz bir yaşında olan çocukları soğuktan korumak bayağı bir sorun oldu...

Mayıs sonunda (1849) Karl, *Yeni Ren Gazetesi*'nin son 'Kızıl' sayısını yayımladı. Bu ünlü *'Kızıl'* sayı, biçim olarak da, içerik olarak da gerçek bir 'kor' parçasıydı. Engels, hiç düşünmeden Baden Ayaklanması'na, Willich'in yaveri olarak katılmıştı. Karl, bir süre için Paris'e gitmeyi aklına koydu; zaten Almanya'da kalması olanaksız gibiydi.* Kızıl Wolff da ardından gitti. Ben de üç çocuğumla birlikte, Bingen üzerinden, doğduğum ve büyüdüğüm kent ile sevgili annemi görmek üzere yola çıktım. Bingen'den sonra, Brüksel'deki rehinciden yeni kurtardığım gümüş takımları paraya çevirmek için bir süre orada kaldım. Weydemeyer ile eşi, bana ve üç çocuğuma çok candan davrandıkları gibi, rehinci ile olan sorunları çözmede büyük yardımları oldu. Böylece yola devam etmek için biraz para elde etmiş oldum.

Karl, Kızıl Wolff ile Baden-Pfalz'a oradan da Paris'e gitti. Orada, 13 Haziran'daki Ledru-Rollin olayı, kısa süreli devrim hayaline son verdi. Gericilik her alanda müthiş bir öfkeyle yeniden alevlenmişti. Macar Devrimi, Baden Ayaklanması, İtalyan başkaldırısı hepsi çöktü. Macaristan'da ve Baden'de sıkıyönetim yaygınlaştı. 1848 sonunda büyük çoğunlukla seçilen Louis Napoléon'un başkanlığı sırasında, 50.000 Fransız, "yedi tepeli kente" girdiler ve İtalya'yı işgal ettiler.** "Ülkede Barış" ve "Zafer Bizim" sözleri, zafer sarhoşluğu içerisindeki karşıdevrimin sloganları oldu. Burjuvazi rahat bir nefes aldı, küçük burjuva, ticaretine geri döndü, liberal küçük dönekler, ceplerinde yumruklarını sıktılar, işçiler izlendi ve kovuşturmaya uğradı, fakirlerin ve ezilenlerin egemenliğini savunmak için

* Marx'ın 1845'te Prusya vatandaşlığından çıkmış olmasından yararlanan hükümet, 1849 Mayısı'nda onu, "konukseverlik yasasını ihlal eden bir yabancı" olarak ülkeden attı.

** Burada 1849'da Fransızların, Roma Cumhuriyeti'ne karşı silahlı müdahalesine gönderme yapılıyor. Bu müdahalenin amacı Papalığın egemenliğini yeniden kurmaktı.

kılıçla ve kalemle savaşanlar, ekmek parasını kazanabilmek için gurbetin yolunu tuttular.

Karl, Paris'te, birçok kulüpler ile gizli işçi derneklerinin liderleriyle irtibat kurdu. 1849 Haziranı'nda Paris'e gittim ve bir ay yanında kaldım. Lakin orada da rahat vermiyorlardı. Bir sabah erkenden, o bildiğimiz polis şefi yine geldi ve "Karl Marx ile ailesinin 24 saat içerisinde Paris'i terk etme emrini," bize tebliğ etti. Bu arada bir 'iyilik' olarak, Morhiban'daki Vannes'de oturabileceği 'izni'de veriliyordu.

Karl, böyle bir 'sürgünü' haliyle kabul etmedi. Pılımızı pırtımızı yine topladım; bu kez biraz soluk alabileceğimiz Londra yolu göründü. Karl benden önce yola çıktı ve Blind ile yakın temasa geçti. George Weerth de az sonra geldi. Yanında üç zavallı sürgün küçük çocukla, hasta ve tükenmiş bir haldeki beni, Londra'da o karşıladı. Leicester Meydanı'nda, bir terzi ustasına ait pansiyonda bana yer buldu. Aceleyle Chelsa'da daha geniş bir yer bulmaya çalıştık; zira, başımın üzerinde daha sakin bir dam bulmaya gereksinim olacağı günler yaklaşmıştı. 5 Kasım'da, küçük maskeli çocukların sokaklarda, eşek sırtında şovalyelik gösterisi yaparak, *"Yaşasın Guy Fawkes!"* diye çığlık attıkları gün, benim minik Heinrich dünyaya geldi. Ve bizde bu büyük "komplocunun" onuruna ona *"Küçük Fawkes"* adını taktık.

Kısa süre sonra Engels de, Baden'den kaçarak, Cenevre yoluyla Londra'ya geldi. Onu Willich izledi ve hemen aramıza komünist bir 'yoldaş' olarak katıldı. Sabah erkenden odamızın kapısında, belinde kemer yerine kırmızı bir kuşak bağlanmış gri yün kilot pantolonu ile Don Quixote gibi beliriyor, gerçek bir Prusyalı gibi kahkahalar atarak, *"Doğal Komünizm"* üzerine uzun teorik tartışmalara hazır olduğunu ilan ediyordu. Çaresiz kalan Karl, bu girişimlere hemen bir son veriyordu... Chelsa'da iken, W. Pieper ile W. Liebknecht de ilk kez ziyaretimize geldiler. Kızıl Wolff zaten Karl ile Londra'ya gelmişti.

Her gün binlerce sığınmacı geliyordu. Bunların ancak pek

azı kendine bakacak durumdaydı; hemen hepsi, yokluk, yoksulluk içerisindeydi ve yardıma muhtaçtı. Bu bizim göçmenlik yaşamımızda en tatsız ve sıkıntılı dönemimizdi. Yardım toplamak için göçmen komiteleri kuruldu, toplantılar düzenlendi yardım çağrılarında bulunuldu, programlar yapıldı ve büyük gösteriler hazırlandı. Bütün göçmen çevrelerinde huzursuzluklar, hoşnutsuzluklar başgösterdi. Gruplar yavaş yavaş parçalandı. Bir yandan Alman Demokratları ile öte yanda Sosyalistler arasında resmen bir kopma yaşandı, Komünist çalışanlar arasında bile uçurumlar doğdu. Gruplara öncülük edenler birbirlerini ağır biçimde suçluyor, henüz olgunlaşmamış bir "hareket" ve "eylem" peşinde koşan küçük burjuva kumarbazları ön plana geçiyor ve bunlar, halihazır durumu berrak bir biçimde gören ve devrim şafağının sökmesinin daha uzun zaman alacağını fark eden işçi kesimi ile bunların liderlerine ateş püskürüyorlardı. Karl suçlanıyor, kendisine olmadık iftiralar atılıyordu. Conrad Schramm ile August Willich arasındaki düello işte bu zamana rastlar.

Karl, 1849 güzünde, Londra'da hazırlanıp Hamburg'da basılacak olan yeni bir gazete için görüşmelere başladı. Bu gazetenin ilk 3 ya da 4 nüshası, sayısız güçlüklerden sonra, *Revue der Neuen Rheinischen Zeitung* adı altında yayımlandı. Gazete büyük bir başarı kazandı ancak, Alman Hükümeti'nin satın aldığı kitapçılar öylesine umursamaz ve beceriksizce bir tavır takındılar ki, gazetenin satılması ve paralarının toplanması imkânsız görünüyordu.

1850 baharında Chelsa'daki evi bırakmak zorunda kaldık. Küçük, çaresiz Fawkes'ım hastalıktan kurtulamıyor, günlük yaşantımızın getirdiği dertler benim sağlığımı mahvediyordu. Dört bir yandan sıkışmıştık, alacaklılar peşimizdeydi; çaresiz bir hafta Leicester Meydanı'ndaki Alman Oteli'ne sığındık. Lakin orada da uzun kalamadık. Bir sabah değerli mal sahibimiz bize kahvaltı vermeyi reddetti; başka sığınacak bir yer aramaya başladık. Annemden sık sık gelen ufak yardımlar bizi

daha berbat sefalete düşmekten kurtarıyordu. Yahudi bir dantela satıcısının evinde iki oda bulduk ve burada dört çocukla sefil bir yaz geçirdik.

O sonbahar Karl ile birkaç yakın arkadaşı, göçmenlerin büyük kısmının yaptıkları işlerden büsbütün koptular ve artık tek bir gösteriye bile katılmadılar. O ve arkadaşları, İşçi Eğitim Derneği'nden ayrıldılar...

Londra'da yazılarıyla hayatını kazanmaya çalışan Engels, bunun mümkün olmadığını anladı, Manchester'e giderek babasının tekstil firmasında büyük zorluklar içerisinde kâtip olarak çalışmaya başladı. Öteki dostlarımız, ders vererek ya da başka yollardan geçimlerini sağlamaya çalışıyorlardı. Bu ve onu izleyen iki yıl bizim için muazzam güçlükler, sürekli endişeler, her türden büyük sefaletler ve zorunlu gereksinmeler ile boğuştuğumuz yıllar oldu.

1850 Ağustosu'nda, sağlığım pek de iyi olmadığı halde, hasta çocuğumu geride bırakarak, Karl'ın amcasından teselli ve yardım bulmak umuduyla Hollanda'ya gitmeye karar verdim. Beşinci çocuğun gelmesi olasılığı ile, ileride karşılaşacağımız güçlükleri düşündükçe karamsarlığım artıyordu.

Karl'ın amcası, devrimin kendi işiyle oğullarının işleri üzerinde yarattığı olumsuz etkiler nedeniyle epeyce tatsız bir havadaydı. Devrime de, devrimcilere de lanet okuyup duruyordu. Bu durumda bana yardım etmeyi reddetti. Yine de ayrılırken avcuma küçük çocuğum için bir armağan sıkıştırdı; görünüşe göre daha fazla yardım edemediği için üzgündü. İhtiyarın benim duygularımı anlaması zaten olanaksızdı. Eve umutsuzluk içerisinde döndüm.

Benim çaresiz küçük Edgar'ım o güler yüzüyle bana doğru güya koşuyor, Küçük Fawkes, minik kollarını bana doğru uzatıyordu. Ne var ki onun okşamalarını uzun süre tadamadım... Bebeğim zatürreden kıvranarak Kasım ayında hayata veda etti. Üzüntüm sonsuzdu. Kaybettiğim ilk çocuğumdu bu. O sıralar, diğer sıkıntıları gölgede bırakacak daha ne ıstırap-

larla karşılaşacağımı nereden bilebilirdim? Çocuğumu toprağa verdikten kısa süre sonra o küçük yeri, aynı sokakta bir başka küçük yerle değiştirmek üzere terk ettik.

28 Mart 1851'de kızımız Franzisca doğdu. Yeni bebeği, avuç içi kadar üç küçük odada ötekiler ile birlikte büyütmemizin olanaksızlığını görerek yuvaya verdik. O yıl dünya fuarı yapıldığı için ziyaretçiler Londra'ya akın ediyorlardı. Baharda Freiligrath, Londra'daki durumu görmek için Köln'den geldi, ardından İsviçre'den Lupus ile, Dronke, Imandt ve Schily geldiler. Seiler daha önce dönmüştü, Götz de göçmenler grubuna dahil olunca Karl'ın etrafındaki sığınmacı halkası genişlemiş oldu. 1851 ve 1852 yılları, hem çok büyük ve hem de çok bayağı sıkıntılar, üzüntüler, düş kırıklıkları ve her türden yoksunlukların çekildiği yıllar oldu.

1851 yılı başında, burada ayrıntılarına girmek istemediğim ama, hem bizim ve hem de başkalarının sıkıntılarını büsbütün artıran bir olay oldu. İlkyaz aylarında Prusya Hükümeti, Ren eyaletinde Karl ile arkadaşlarını, çok tehlikeli bir devrimcilik eylemi suçlamasıyla mahkemeye verdiler. Hepsi de toplanarak hapse atıldılar ve en çirkin biçimde muameleye tabi tutuldular. Mahkeme ancak 1852 sonunda başlayabildi. Bu, ünlü *Köln Komünist Yargılaması* idi. Daniels ile Jacoby dışında bütün suçlananlar 3 ile 5 yıl arasında değişen ağır hapse mahkûm edildiler.

Başlangıçta W. Pieper, Karl'a sekreterlik yapıyordu ama çok geçmeden ben bu işi yüklendim. O küçücük çalışma odasında, kargacık burgacık yazılarını kopya ettiğim günlerin anıları, yaşamımın en mutlu anılarıdır.

Louis Napoléon'un hükümet darbesi, 1851 yılı sonunda idi; ertesi yıl Karl, New York'ta basılan *18 Brumaire*'i kaleme aldı. O bu kitabı Dean Street'teki avuç içi kadar yerde* çocuk-

* 1996 Mayısı'nda, Londra'da bulunduğum sırada, Soho'da Dean Street'te, Marx ailesinin beş uzun yılı geçirdikleri ve üç çocuklarını bakımsızlıktan kaybettikleri, en üst kattaki bu tavan arası gibi yeri gezmiştim. Yalnız 18 Brumaire'in yazıldığı yer değil, Kapital'in hazırlık çalışmalarının da yapıldığı bu her türlü konfordan yoksun küçük mekân bana, Marx'ın dehasının somut örneği gibi görünmüştü. –çev.

ların gürültüleri ve ev işinin telaşı arasında bitirdi. Mart ayı boyunca kitabın kopyasını hazırladım ve hemen yayınevine gönderdik ama çok sonra basılabildi ve bize hemen hiçbir şey getirmedi!..

1852 Paskalyası'nda bizim küçük Franzisca şiddetli bir bronşit oldu. Tam üç gün yaşamla ölüm arasında gitti geldi. Müthiş ıstırap çekti. Öldüğünde o minik cansız vücudu arka odaya yatırdık ve biz ön odada yere yatak serip yattık. Henüz hayatta olan üç küçük çocuğumuzla yere uzandık; soğuk ve cansız vücudu bitişik odada öylece kalakalan minik meleğimiz için bütün gece gözyaşı döktük...

Sevgili yavrumuzun ölümü tam da en yoğun sefalet günlerine rastlamıştı. Alman dostların bize yardım edecek halleri yoktu. O sıralar bize sık sık uzun ziyaretlerde bulunan Ernest Jones bize yardım etmeye söz verdiyse de bir şey çıkmadı... Acılar içerisinde kıvranarak, yakınımızda oturan ve bize ara sıra uğrayan bir Fransız sığınmacıya koştum ve bize yardım etmesi ricasında bulundum. Hemen bana çok nazik ve duygulu bir biçimde iki paund verdi. Bu parayı, şimdi içerisinde sakin sakin yattığı sevgili kızımızın tabutu için harcadık... Dünyaya geldiğinde beşik nedir görmediği gibi, şimdi de ödünç parayla alınmış bir tahta tabutta bu dünyadan ayrılıyordu... Bu müthiş acılar içerisinde onu toprağa teslim ettik!

1852 Ağustosu'nda, ünü artık Avrupa'ya yayılan Komünist Davası sona erdi. Karl, Prusya Hükümeti'nin bu konudaki pisliğini bir kitapçıkta açıkladı. Bu kitapçık İsviçre'de Schabelitz tarafından basıldı ama daha sınırda Prusya Hükümetince el konuldu ve imha edildi. Clus bunu Amerika'da yeniden yayımladı ve bu yeni baskının kopyaları Avrupa'da epeyce dağıtıldı.

1853 yılı boyunca Karl düzenli olarak *New York Daily Tribune* gazetesine iki makale yazdı. Bunlar Amerika'da çok dikkat çekti. Bu yazılardan gelen düzenli gelir bir ölçüde eski borçlarımızı kapadığı gibi daha az endişeli bir hayat sürmemizi de sağladı. Hâlâ o Dean Street'teki berbat yerde otursak da

çocuklar doğru dürüst beslenebiliyor, fiziksel ve zihinsel gelişmelerini sürdürebiliyorlardı.

Karl, Londra'da bulunduğu sürece Çartistler ile teması sürdürdü. Ernest Jones'un *Halk Gazetesi*'ne ara sıra yazıyordu ve 1853 yazında, *Tribune*'de yayımlanmış bulunan makalelerini de bu gazeteye vermeye başladı... Willich'in kendisi aleyhinde Amerika'da yayımladığı pis bir yazıya Karl küçük bir kitapçıkla yanıt verdi: *Asil Ruhlu Şovalye* Amerika'da da yayımlandı ve bu şovalye ile çevresindeki havhavları dillerini yuttular.

O yılın Noeli, Londra'da kutladığımız ilk keyifli Noel oldu. Karl'ın *Daily Tribune* ile ilişkisi bizi hiç değilse günlük sıkıntılardan kurtarmıştı. Çocuklar yaz boyunca açık havada oynayıp zıplama olanağını buluyorlardı. O yıl kiraz, çilek ve hatta üzüm boldu; ayrıca dostlarımız, bizim üç küçük yaramaza her türden hoş oyuncaklar getiriyorlardı: Bebekler, tüfekler, evcilik eşyaları, trampetler, borazanlar... Dronke, geceyarısı Noel ağacını süslemeye geldi. Doğrusu çok hoş ve mutlu bir geceydi.

Ne yazık ki bir hafta sonra bizim küçük Edgar, bir yıl sonra onu aramızdan alacak olan tedavisi olanaksız hastalığın ilk belirtilerini gösterdi. İçinde oturduğumuz bu daracık ve sağlıksız yerden kurtulup çocuğu deniz kıyısında bir yere götürebilseydik, belki de onu kurtarabilirdik. Ama olmadı işte...

1855 Eylülü'nde, Dean Street'teki o eski karargâhımıza döndük; küçük bir miras bizleri, ekmekçinin, kasabın, sütçünün, bakkalın ve sebzeci ile diğer "düşman kuvvetlerin" pençesinden kurtarabileceği anda burayı terk etmeye artık iyice azmetmiştik!.. En sonu, 1856 baharında, bizi bu zincirlerden kurtaracak az miktarda bir paraya kavuştuk. Bütün borçlarımızı ödedik, gümüşlerimizi, ev eşyalarını ve giyeceklerimizi rehincinin elinden kurtardık... ve ben, yeni giysilerim içerisinde, yavrularımı ellerinden tutarak –son kez– eski sevgili evime doğru tüy gibi uçtum.

O kışı büyük bir yalnızlık içerisinde geçirdik. Hemen bütün dostlarım Londra'dan ayrıldılar, kalanlar da bizden çok uzak

yerlerde oturuyorlardı. Üstelik, eski oturduğumuz yere kıyasla bize saray gibi gelen küçük neşeli evimizin yolu, pek de yola benzemiyordu. Eve ulaşılabilecek yol yok gibiydi ve çevre inşaatlarla doluydu. İnsan, taş ve toprak yığınlarının üzerinde atlayarak yürümek zorundaydı ve hele yağmur yağınca kırmızı çamur, ayakkabılarımıza öylesine sıvaşıyordu ki, bir karış çamurla yürümek insanı yorgun düşürüyordu. Üstelik bu yabanıl mahalleler geceleri zindan gibiydi; bu karanlıkta çamurla, taşla toprakla boğuşacağımıza evin sıcaklığında kalmayı daima yeğ tutuyorduk.

O kış hiç de iyi değildim; çevrem ilaç şişeleriyle doluydu. Ayrıca bu sessizliğe ve yalnızlığa alışmam epey zaman aldı. O kalabalık West End sokaklarında yapmaya alışık olduğum uzun yürüyüşleri aradığım gibi, toplantılar, kulüpler, gözde içkievi ve o sıcak tartışma ve konuşmalar beni çoğu kez ev hayatının üzüntülerinden bir süre de olsa uzaklaştırıyordu. Neyse ki, haftada iki kez *Tribune* makalelerini temize çekiyor ve böylece dış dünya ile ilişkim sürmüş oluyordu.

1857 yılı ortalarında, Amerikan işçileri bir başka büyük ekonomik bunalım ile yüz yüze geldiler. *Tribune* yine, haftada iki makale için ödeme yapmaktan kaçındı ve böylece bizim ev bütçesi yine sarsıldı. Neyse ki Dana o sırada bir ansiklopedi yayımlıyordu, Karl'a, askeri ve ekonomik konularda yazı yazmasını önerdi. Ne varki bu gizli yazılar çok düzensizdi, üstelik çocukların büyümesi, evin genişlemesi fazladan harcamaları gerektirdiğinden bu sıralarda yine sıkıntı çektik. Aslında bu sıkıntı büyük harcamalardan ileri gelmiyor, bizler ufak tefek hesaplar ve endişeler içerisinde perişan oluyorduk. Giderlerden ne denli kısıntı yaparsak yapalım, iki ucunu bir araya getiremiyorduk; borçlarımız günden güne, aydan aya, yıldan yıla yığılıp gidiyordu...

6 Haziran'da yedinci çocuğumuz doğdu ama ne yazık ki onu da kısa süre sonra kardeşlerinin yanına teslim etmek zorunda kaldık.

1857 yazında, bizim sevgili ihtiyar Conrad Schramm da Amerika'dan döndü, ancak sağlığı o denli bozuk görünüyordu ki daha ilk bakışta kurtulma umudu olmadığını fark ettik. Bir Alman hastanesinde altı hafta kaldı ve sonra Persey'e gitti. Burada bir yıldan beri sağlığı çok bozulmuş bulunan ve güya dinlenmeye gelen Friedrich Engels ile buluştular. Eylül ayında Karl bu iki dostumuzu ziyarete gitti ve eli kolu, meyve, sebze ve üzümle dolu olarak döndü. 1858 Ocağı'nda dostumuz Julian Harney –o sırada Jersey'de bir gazetenin editörlüğünü yapıyordu– sevgili dostumuz Schramm'ın ölüm haberini verdi.

1858 yılı bize ne iyilik ne de kötülük getirdi; birbirine benzer günler peş peşe sıralandı gitti... O kış Karl, uzun zamandan beri malzeme topladığı, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* üzerinde çalıştı. 1848'den beri dostluklarını sürdürdükleri Lassalle bu kitabın basılması için Berlin'de Franz Ducker'i buldu. Bahar aylarında Karl, benim temize çektiğim elyazmalarını gönderdi, provalar iki kent arasında gidip geliyor, bu da kitabın basılmasını geciktiriyordu. Ancak baskıyı asıl geciktiren Lassalle'ın, "ortalığı karıştıracağını" umduğu dramı, *Franz von Sickingen*'in basılması konusundaki acelesi oldu. Duncker çok yakın dostu olduğu için bu dramı Karl'ın kitabından önce basmayı tercih etti.

1859 yazında, Fransa ile Avusturya arasında savaş patlak verdi. Engels *Po ve Ren* kitapçığını yayımladı ve bunun başarısı Lassalle'a, *İtalya'da Savaş* kitapçığını yazma ilhamını verdi.

Londra'da Elard Biskamp, *Das Volk* adında haftalık bir gazete yayımladı; buna Karl katkıda bulunduğu gibi Engels de birkaç makale yazdı. K. Blind'in düzenlediği bir broşür, *Das Volk*'da da yayımlandı, daha sonra da Liebknecht aynı şeyi *Augsburger Allgemeine Zeitung*'a aldı. Bunu Karl Vogt, Karl'a karşı giriştiği iftiracı saldırı için bahane olarak kullandı. Vogt bir broşür yayımlayarak Karl hakkında ağza alınmayacak yalanlar uydurdu.

1860 yılı boyunca Karl, eli değdikçe, bütün Alman basını

tarafından "yeni çağ" sloganı altında, kentten kente, köyden köye yayılarak yutturulması istenen iftira ve hakaretleri tek bir darbe ile yalanlamak için malzeme topladı.

1860 baharında Engels'in babası öldü. Bundan sonra Engels'in durumu oldukça düzeldiyse de, ortakları Ermen firmasıyla imzalanan sözleşme gereği yine eli kolu bağlı kaldı. Bu sözleşme 1864'e kadar geçerliydi ve ancak bu tarihten sonra Engels firmanın ortak yöneticisi olabildi.

1860 Ağustosu'nda ben yine çocuklarla birlikte Hastings'te iki hafta geçirdim. Dönüşte, Karl'ın, Vogt ve işbirlikçilerine karşı kaleme aldığı kitabı temize çekmeye başladım. Kitap Londra'da basıldı ama bir yığın sıkıntıdan sonra 1860'ın son ayında ancak çıkartılabildi. O sırada çiçek hastalığına yakalandım ve bu korkunç hastalıktan iyileşir iyileşmez, yarı kör gözlerle *Herr Vogt* broşürünü hazmetmeye çalıştım. Bu günler gerçekten çok can sıkıcı ve kara günlerimizdi. Üç çocuk çoğu zaman sadık dostumuz Liebknecht'in evinde sıcak ve sakin bir sığınak buldular.

İşte tam o sırada, önümüzdeki ilkbaharda patlak verecek olan Amerikan İç Savaşı'nın ilk belirtileri görüldü. Yaşlı Avrupa'nın, küçük, modası geçmiş, cüce mücadeleleri artık Amerika'yı ilgilendirmez olmuştu. *Tribune* gazetesi Karl'a mali durumlar gereği bütün muhabirlerin işine ara verildiği ve artık bir süre için çalışanlara gerek kalmadığı bildirildi. Bu darbe tam da, öteki gelir kaynaklarının tamamen kuruduğu ve bütün girişimlerin kötüsü, bu tam çaresizlik anının, başarısızlıkla sonuçlandığı zamana rastgeldiği için çok ağır geldi. Daha büyüğü; kızlarımızın, ilk gençlik çağına henüz adım attıkları bir zamana denk gelmesiydi. Şimdi yine o eski sıkıntılar, üzüntüler ve yoksunluklar ile savaşmamız gerekiyordu; aradaki tek fark, beş altı yaşındayken ne olup bittiğinin farkına varamayan aynı çocukların on yıl sonra şimdi, on beş on altı yaşında ve bilinçli olarak aynı sıkıntıları yaşamak zorunda kalmalarıydı. Böylece biz, o eski Alman atasözünü: "Küçük çocukların

derdi küçük, büyük çocukların derdi büyük olur." sözlerinin günlük hayatta somutlaştığını da görmüş olduk!..

1860 yazında, çok zor durumda olan Eccarius'u evimize aldık. 1861 baharında, artık borç para bulma gereksinimi dayanılmaz hale geldiği için Karl, Almanya'ya gitti. *"Güler yüzlü"* diye anılan Prusya Kralı, Noel'de ölmüş, tahtını, *"yakışıklı"* Wilhelm'e bırakmıştı.* Bu vesileyle genel af ilan edildiği için Karl Almanya'ya giderek ülkenin yeni durumunu yerinde görmek istiyordu.

Berlin'de Lassallelar'da kaldıktan sonra Hollanda'ya amcası Leon Philip'i görmeye geçti ve ondan, faizsiz bir miktar borç para alabildi. Bu borç bizim yelkenlerimizi epey şişirdi ve bir süre için, kâh kayalara bindirerek, kâh kumsallarda dolaşarak mutluluğa yelken açtık.

Büyük kızlarımız 1860 yazında okuldan ayrıldılar ve kolejde dışardan devam edenler için yapılan birkaç derse devam ettiler. M. de Colme ile Signor Maggioni ile Fransızca ile İtalyanca öğrenmeyi sürdürdükleri gibi, Jenny de 1862'ye kadar Mr. Oldfield ile resim derslerini sürdürdü. Kızlar güz aylarında Mr. Henry Banner ile şan derslerine başladılar.

1861 Eyülü'nde Karl, A. Dana'nın yardımı ile, önceki koşullara uygun olarak her hafta *Tribune*'e bir yazı vermeye başladı. Aynı zamanda, Lassallelar'ın yeğeni *Wiener Presse'in* editörü ile Karl'ı tanıştırarak bu sözde 'liberal' gazeteye yazı yazmaya başladı. Ne yazık ki her iki iş de yalnız bir kış devam edebildi. 1862 baharında Karl *Tribune*'e yazmayı bıraktığı gibi *Presse* ile ilişkisini yavaş yavaş kesti...

Jenny'nin sağlığı 1863 baharı boyunca oldukça bozuk gitti ve sürekli doktor denetimi altında kaldı. Karl'ın durumu da hiç iyi değildi. Engels'e 1850 yılından beri yaptığı düzenli ziyaretlerin sonuncusunda döndüğünde durumunda bir iyileşme olmamıştı. Hastings'te deniz kıyısında yine üç hafta geçirdi; bunun on iki günü H. Banner'de kalmıştı. Karl bizi almaya

* 1861'de IV. Friedrich Wilhelm ölmüş ve tahta I. Wilhelm çıkmıştı.

geldiğinde hiç de iyi görünmüyordu; o yılın kasım ayında "şirpençe" denilen müthiş bir hastalığa yakalandığı anlaşıldı. On Kasımda çıbanı açıldı ve oldukça uzun süre hastalığın tehlikeleri sürdü gitti. Tam dört hafta süren bu hastalık şiddetli fiziki ağrılara yol açıyordu. Bir de buna her türden manevi acılar tuz biber ekiyordu. Tam uçurumun kenarına gelmişken kayınvalidemin ölüm haberini aldık. Doktor hava değişikliğinin Karl'ın sağlığı için yararlı olacağına karar verdi ve onun önerisi üzerine Karl, tamamen iyileşmediği halde, kışın tam ortasında Almanya'ya doğru yola çıktı; bu arada annesinin Treves'teki mirası konusunda bir umut da doğmuş oluyordu. Burada, kız kardeşi Emil ve eşi Conrad ile bir süre kaldıktan sonra babasının kız kardeşini görmek üzere Frankfurt'a geçti; buradan da, amcası ile görüşmek üzere Bommel'e gitti. Burada kendisine büyük özen gösterilmişti; sağlığı ne yazık ki, devamlı tıbbi tedaviyi gerektiriyordu. Zaten Bommel'e gelir gelmez hastalık yeniden nüksetmiş ve bu durum, Noel'den şubat ayına kadar Hollanda'da kalmasına yol açmıştı.

Bu yapayalnız ve üzüntülü kış müthişti! Karl'ın getirdiği ufak miras payı bizi bir süre için borçlardan, rehinciden kurtardı. Ayrıca şansımız yaver gitti. Şirin ve sağlıklı bir ev bulduk; burayı, rahat ve oldukça hoş bir biçimde döşedik. 1864 Noeli'nde, geniş odalı, güneş gören evimize taşındık.

2 Mayıs 1864'te, Engels'den aldığımız mektup, bizim iyi, eski sadık dostumuz Lupus'un çok hasta olduğunu bildiriyordu. Karl hemen onu görmeye gitti, sevgili dostumuz onu bir süre tanımış, 9 Mayıs'ta son nefesini verdi.

Vasiyetinde Karl'a, çocuklara, bana ve birkaç kişiye daha miras bırakmıştı. Hayatı boyunca çalışıp çabalayan ve sade bir yaşam süren bu tatlı insan, bin siterlin gibi önemli bir miktar biriktirmişti. Üstelik yaşlılık yıllarında da sakin ve rahat bir yaşam da sürememişti. Ama en azından bizim bir yıl sıkıntıdan uzak yaşamamızı sağlamıştı! Karl'ın hâlâ düzelmeyen sağlığı mutlaka deniz kıyısında bir süre kalmasını gerektiriyordu. Jenny ve Laura'yı alarak Ramstage'e gitti ve onları Tussy izledi.

Aynı yıl, iktisat konusundaki yıllarını verdiği büyük yapıtı* için bir basımcı bulmayı başardı. Hamburg'da Meissner firması, oldukça uygun koşullarda kitabı basmayı kabul etmişti. Artık Karl'ın gözü hiçbir şey görmüyor, kitabını bitirmek için gece gündüz çalışıyordu.

1862 Temmuzu'nda Ferdinand Lassalle ziyaretimize geldi. Bilgin, düşünür, şair ve politikacı olarak kazandığı yükün altında ezilirmiş gibi bir hali vardı. Kadim bir Yunan tanrısıymış gibi alnının çevresinde taşıdığı zafer çelenginin görünüşünü, fırça kılları sertliğindeki Zenci saçları gölgeliyordu. İtalya Seferini zaferle sonuçlandırmıştı; bu büyük aksiyon adamı yeni bir politik darbe peşindeydi; ruhunda acımasız bir savaş sürüp gidiyordu. Henüz ıcığını cıcığını bilmediği bilim alanları vardı! Bunlardan Ejiptoloji için şöyle diyordu: "Acaba bir Ejiptolog olarak dünyayı şaşkına çevirsem mi, yoksa, bir eylem adamı, bir politikacı, bir savaşçı ya da asker olarak bu konulardaki marifetimi ortaya döksem mi?" İşte bu en büyük açmazdı. Düşünceleri ile kalbinden yükselen duygular arasında sallanıp duruyor ve çoğu kez bu mücadeleyi, gök gürültüsünü andıran bir sesle ifade ediyordu. Bu ondan diğerine fırtınaya tutulmuş gibi gidip geliyor, elini kolunu sallayarak öylesine yüksek sesle konuşurdu ki, bu müthiş bağırıp çağırmalardan ödleri kopan komşularımız, ne oluyor diye bize soruyorlardı. Aslında bu sadece o "büyük" adamın akortsuz patlamalarıydı. Babasının ciddi biçimde hastalandığı haberi geldiğinde Londra'da idi. 1862 sergisi sırasında ona; haberci, ispiyon, el ulağı ve soytarı olarak hizmet eden sadık yoldaşı Lothar Buche'den böylece ayrılmak zorunda kaldı.

Aramızda, "büyük adam" düşünceleri vesilesiyle pek sempati uyandırmayan Lassalle, ruhunun büyük bir özlemle beklediği "büyük insanlar" toplumunun hayranlığını kazanabileceği İsviçre'ye kuş gibi uçtu gitti. Bu ülkede, laf ebeleri ile parazitler arasında sıcak bir atmosfer buldu. Buradan Berlin'e

* Kapital'den söz ediliyor. –Ed.

dönerek, asker, politikacı, şair ya da düşünür olarak, gerçek bir Ejiptolog gibi değerini ortaya koyacağına, o sıralar henüz aşındırılmamış bulunan işçi peygamberliği yolunu tercih etti. Yıllarca önce Schulze-Delitzsch emekçiler hareketi için bir tasarruf bankası kurmuştu. Buna karşı çıkanlar olmuş ve, "emekçilerin kurtuluşu için yeni bir çağın açıldığı; böyle bir hareketin Avrupa'da hiçbir zaman görülmediği; doğrudan seçime katılma ve herkese eşitlik yoluyla ezilen sınıfların artık özgürlüklerine kavuşacakları" ilan edilmişti. İsa peygamber ve onun vekili olarak Lassalle, Almanya'yı baştan sona dolaştı, bildiriler bildirileri izledi ve bu hareket, ilerici Partinin tedirginlik yaratıcı tahriklerine karşı mücadelede hükümetin izlediği politikayı destekleyen Tanrısal bir bağış kabul edildiği için hükümet tarafından el altından korundu ve körüklendi.

"Lasalcı Doktrinlere" gelince; bunlar, Marx'ın yirmi yıl önce geliştirdiği doktrinlerin en yavan biçimde saptırılması ile, açıktan açığa gericilik kokan birkaç ilaveden ibaretti ve bu haliyle, gerçekle hayalin acayip bir karışımıydı. Ne yazık ki işçi sınıfının bir kesimini bütün bunlar etkilemişti. Bilinçli işçiler, işçi sınıfının kendi çizgisine bağlı kaldıkları halde, yontulmamış akıl fukarası güruhu, işin tantanasına ve yeni peygamberin şaşaasına kapılarak bu sözde yeni doktrini tutkuyla bağırlarına bastılar ve tarihte eşi az görülen bir tarikat böylece doğmuş oldu. Bu ahmakların buhurdanlarından çıkan tütsü Almanya'nın yarısını sarhoş etti ve Cenevre'de Eflaklı bir delikanlı ile yaptığı düelloda vurularak Breslau'daki sakin bir Yahudi mezarlığında uykuya dalan Lassalle'ın dünyamızdan ayrılmasından sonra bile, flamalar, bayraklar ve defne dalları hâlâ dalgalanıyor.

Lassalle bıraktığı vasiyetnamede, Kontes Hatzfeldt'i başlıca varisi tayin etti ve *"yeni İsviçreli dostlarına"* önemli bir miras bıraktı. Bu vasiyete annesi ile kız kardeşi itiraz ettiler, yargılama hâlâ devam ediyor. Ve bu arada Bernhard Becker'i, işçi sınıfı ile ilgili işlerin yönetilmesinde kendisine halef tayin etti!..

Yeni yıl, Schweitzer ve Hofstetin tarafından *"Lasalcı gazete"* diye sunulan *Sosyal Demokrat* gazetesinin yayınına tanık oldu. Karl ile Engels buna yazı yazmayı vaat ettilerse de kısa süre sonra, baştan ayağa hükümete satılmış bu gerici girişimi reddetmek zorunda kaldılar. Karl'a yapılan bir başka saldırı da o mahut bildiri oldu... ve bugün bile bu ahmaklar, gazeteleri ile kitapçıklarında havlamalarını ve hırlamalarını diledikleri gibi sürdürmektedirler. 1862 Ağustosu'ndan beri Berlin'de kalan Wilhelm Liebknecht bu çete ile içli dışlı olarak, Kontes Hatzfeldt ve yamakları tarafından kandırıldı ve şimdi bu saflağının cezasını ağır biçimde ödemektedir.

Jenny Marx'ın Kurze Umrisse eines bewegten Lebens başlıklı elyazmasından birkaç kısaltma ile yayınlanmıştır.

JENNY MARX'TAN JOSEPH WEYDEMEYER'E

Londra, 20 Mayıs 1850

Sayın Bay Weydemeyer,

Sizin ve sevgili eşinizin, sanki evimdeymiş gibi rahat ettiğim şirin yuvanızda, bana göstermiş olduğunuz nazik dostluğun üzerinden neredeyse bir yıl geçti. Bu sürede ben ne yazık ki sizlere bir şeyler yazamadım: Eşinizin bana yazdığı dostlukla dolu mektup karşısında bile sessiz kaldığım gibi, çocuğunuzun doğum haberini aldığım zaman bile bu sessizliğimi bozamadım. Bu sessizliğim beni çok rahatsız ediyordu ama, inanın bana yazma fırsatı bulamıyordum; şu anda bile bunu büyük güçlükle yapabiliyorum.

Ne var ki içinde bulunduğum koşullar beni, kalemi elime almaya zorluyor. Şimdi sizden çok rica ediyorum, *Revue*'den* *gelmiş bulunan ya da gelecek olan, miktarı ne olursa olsun parayı hemen bize gönderiniz; buna çok ama çok gereksinmemiz var.* Kuşkusuz, hiç kimse bizi yıllardır yaptığımız ve de katlandığımız özverileri bir sorun haline getirmekle suçlayamaz; zaten bizim içerisinde bulunduğumuz koşullar, hiçbir zaman –ya da neredeyse hiçbir zaman– kamunun bilgisine sunulmadı. Bilirsiniz eşim bu gibi konularda çok duyarlıdır; sözde "büyük adamlar" için düzenlenen "demokratik" dilenciliklere başvurmaktansa, ölümü yeğ tutar. Ancak, çıkarmakta olduğu *Revue* için, dostlarından, özellikle Köln'deki dostlarından etkili ve canlı bir destek beklemekte haklıydı. Böyle bir desteği her şey-

* Neue Rhenische Zeitung. Politisch-ökonomishe Revue

den önce *Rheinische Zeitung* için yaptığı özverilerin çok iyi bilindiği bir yerden beklemekteydi. Ancak bunun yerine bu girişim, ihmalkâr ve düzensiz yönetimle tamamen mahvedildi bu durumda acaba, kitapçıların ya da bu işi yürütenlerin ya da Köln'deki ahbapların mı yoksa bütünüyle demokratların tutumlarının mı daha yıkıcı olduğunu kestirmek güçleşiyor.

Burada eşim, günlük ve hatta saatlik yaşam mücadelesinde sürdürmek durumunda olduğu bütün enerjisini, sükûnetini ve sıradan her insanda bulunması gereken onur duygusunu silip süpüren, öylesine sıkıntılar ile yüz yüze kalmaktadır ki, bunun altında ezilip gitmemek mümkün değildir.

Sevgili Weydemeyer, bu gazete için eşimin yaptığı fedakârlıkları en iyi bilenlerdensiniz. Bu işe nakit olarak büyük bir miktar yatırdığı gibi, başarı şansının pek küçük olduğu bir zamanda, gazetenin sahipliğini de üstlenerek, yapılan borçlanmalar ile yüz yüze kalması muhakkak olan, değerli "Demokratların" bile eleştirisine katlanmak zorunda kalmıştır!..

Gazetenin politik onuru ile, Köln'deki tanıdıklarının onurlarını kurtarmak için bütün sorumluluğu üzerine almış; baskı makinelerini, her türlü geliri feda etmiş ve bu işten ayrılırken 300 thaler borç alarak, yeni tutulan binanın kirasını ödemiş, yazarların gecikmiş maaşlarını vermiştir. Ve eski binadan zorla atılmıştır! Kendimiz için bir şey ayırmadığımızı hep bilirsiniz. Elimde kalan son gümüş takımlarımı rehin vermek için Frankfurt'a gittim; giyeceklerimizi ve her şeyimizi haczedilmekten kurtarmak için Köln'de mobilyalarımızı satmak zorunda kaldım. O mutsuz karşıdevrim döneminin başlangıcında, eşim Paris'e gitti ve ben de üç çocuğumla ardından gittim. Daha henüz yerleşmek üzereyken Karl sınır dışı edildiği gibi bana ve çocuklarıma orada kalma izni verilmedi. Bu kez de onu kanalın gecesinde izledim. Bir ay sonra dördüncü çocuğumuz doğdu. Üç çocukla birlikte ve bir dördüncüsünü beklerken buradaki koşulların ne olduğunu anlayacak kadar Londra'yı bilirsiniz. Yalnız kira için ayda 42 thaler ödemek zorun-

daydık. Aldığımız para ile bunu karşılayabilirdik ama elimizdeki birikimin hepsi *Revue* yayımlanınca tükendi. Anlaşmanın zıddına bize para ödenmediği gibi, sonradan da çok azı ödendi ve bizim buradaki durumumuz felaket oldu.

Yaşadığımız hayatın *tek* bir gününü size olduğu gibi anlatacağım ve belki de pek az göçmenin başına böyle bir şey gelebileceğini siz de anlayacaksınız. Burada sütanne tutmak çok pahalı olduğu için, göğsümdeki ve sırtımdaki müthiş ağrılara rağmen çocuğumu kendim emzirmeye karar verdim. Ne var ki, küçük, çaresiz yavru, ana sütüyle birlikte öylesine çok üzüntü ve bastırılmış endişe emiyor ki daima perişan durumda ve gece gündüz sancılar içerisinde. Dünyaya geleli beri, geceleri nadiren ancak iki üç saat uyuyabilmekte. Geçenlerde müthiş sancılandı, her an yaşamla ölüm arasında gidip gelmekte. Bu sancı sırasında, göğsümü öylesine emiyor ki göğsüm berelendi ve sızan kan, titreyen dudaklarından küçük ağzına sızmaya başladı. Ben bu haldeyken bir sabah bize evi kiralayan kadın çıktı geldi. Kışın kendisine 250 thaler vermiştik ve ilerideki aylarda parayı ona değil asıl ev sahibine vermeyi birlikte kararlaştırmıştık. Kadın bu anlaşmamızı inkâr ederek, kendisine beş paund daha vermemizi istedi. O sırada elimizde bir kuruş bile yoktu (Hauts'un mektubu elimize daha sonra geçti); az sonra iki haciz memuru çıktı geldi ve bütün eşyamı haczetti: Örtülerimiz, yataklarımız, giysilerimiz... Hemen hemen her şeyimiz... Zavallı bebeğin beşiğini, köşeye büzülmüş ağlayan kızların oyuncaklarını bile... Geriye kalan eşyaları da iki saat sonra alıp götürecekleri tehditi ile çıkıp gittiler. Soğuktan titreyen çocuklarımla sızlayan göğsümle çıplak tabana oturdum. Dostumuz Schramm yardım bulmak için acele şehre gitti; onun da bindiği arabanın atları yolda ürkmüşler, arabadan düşmüş, boynundan kanlar akıyordu; bu haliyle geri döndü... ve ben yerde, zavallı çocuklarımla feryat ediyordum...

Ertesi gün evi boşalttık; hava soğuk, yağmurlu ve kasvetliydi. Eşim barınabileceğimiz bir yer arıyordu. Dört çocuğumuz

olduğunu söyleyince kimse bize ev vermiyordu En sonu bir dost bize yardımcı oldu, kiramızı ödedik ve ben, o gürültülü haciz işleminin yapıldığını görerek ellerindeki hesap pusulaları ile evi kuşatan, eczacının, bakkalın, kasabın ve sütçünün alacaklarını ödemek için, yataklarımızı ve yorganlarımızı satmak zorunda kaldım. Bu sattığımız yataklar evden çıkartıldı, arabalara yüklendi. Ne oluyordu böyle? Güneş çoktan batmıştı. Yani biz, İngiliz yasalarına karşı gelmiştik! Mal sahibi iki polisle çıktı geldi: Eşyalarımız arasında kendisine ait olanlar da bulunabilirdi... Biz bunları pekâlâ yurtdışına kaçırabilirdik! Birkaç dakika içerisinde kapımızın önünde, iki yüz, belki de üç yüz sokak serserisi toplandı; yani Chelsa'nın bütün ayak takımı. Yatak yorgan geri taşındı; zira bunlar ertesi sabah gün doğumundan sonra ancak alıcılara teslim edilebilirmiş! Her şeyimizi, ama her şeyimizi satınca ancak borçlarımızı son kuruşuna kadar ödeyebildik. Şimdi bulunduğumuz Alman Oteli'nin iki küçük odasına küçük yavrularımla sığındık. Adres Leicester Meydanı, Leicester Sokağı, No:1. Bize burada haftada 5 sterlin karşılığında, insana yakışır bir kabul gösterildi...

Bağışla beni sevgili dost; yaşamımızın tek bir gününü anlatmak için bu denli laf ebeliği ettiğim için. Bütün bu anlattıklarımın aile sırları olduğunu biliyorum ama bu gece kalbim patladı ve ben, onun içinde taşıdıklarını, en eski, en iyi ve güvenilir bir dosta bir kez olsun anlatmak ve boşalmak istedim. Ancak sanmayınız ki bu *beş para etmez sıkıntılar benim boynumu eğdi: Ben şunu çok iyi biliyorum ki, bizim mücadelemiz, tek başına yürütülen bir mücadele değildir... ve ben, özellikle seçilmiş, mutlu ve kendisine iltimas yapılmış bir kimseyim;* sevgili eşim, hayatımın büyük desteği, her an benim yanımdadır. Benim ruhumu azap içerisinde bırakan ve kalbimi kanatan şey, O'nun böylesine ucuz şeyler için ıstırap çekmesi ve buna çare bulunamamasıdır; herkese, isteyerek ve memnuniyetle yardım etmiş bir kimsenin, kendisinin bu aciz duruma düşmesidir. Ancak şunu da sanmayınız ki Sayın Weydemeyer, biz

birilerinden bir talepte bulunmaktayız. Eşimin istediği tek şey; düşüncelerini paylaştığı, yüreklendirdiği ve desteğini esirgemediği kimselerin, *Revue* için daha candan çalışmaları ve ona omuz vermeleridir. Bunu gururla ve cesaretle söylüyorum; onun bu kadarına hakkı var. Hiç kimseye haksızlık ettiğini sanmıyorum. Bu da beni kederlendiriyor. Ama eşim farklı düşüncede. Asla, en korkunç anlarda bile, ne geleceğe olan güvenini yitiriyor ne de o keyifli halini elden bırakıyor; biricik arzusu ve beklentisi benim neşeli olmam ve sevgili yavrularımızı benim eteklerime sarılırken seyretmektir. Sevgili Bay Weydemeyer, durumumuz hakkında bu denli ayrıntılı yazdığımı eşim bilmiyor. Lütfen kendisine bundan söz etmeyin. O sadece onun adına, elden geldiğince çabuk alacakların toplanarak paranın bir an önce bize gönderilmesini sizden rica ettiğimi biliyor.

Hoşça kalın sevgili dost. Eşinize en içten sevgilerimi lütfen iletiniz, küçük meleğinizi, bebeğinin ardından gözyaşları döken bir annenin şefkati ile kucaklıyorum. Üç kızımız da bütün bu olup bitenlere –evet olup bitenlere– karşın gayet iyiler. Kızlarımız güzel, sağlıklı, neşeli ve iyiler; küçük, tombul oğlan keyifli, keyifli olduğu kadar da eğlenceli düşüncelerle dolu. Bu küçük şeytan gün boyunca, insanı şaşırtan bir duygululuk içerisinde şarkılar söylemekte. O korkunç sesiyle, Freiligrath'ın Marseilles'ini söylediği zaman bütün ev zangırdıyor:

Gel Haziran, bize soylu olaylar yaşat!
Kalbimizi yanıp tutuşturan şanlı işler yaptır.

Belki de bu ayın tarihi kaderi, daha önceki iki ay gibi* hepimizin el ele vereceği dev bir mücadeleyi başlatmaktır. Elveda!

Die Neue Zeit'ın 2. Cildinde
(1906-07) yayımlanmıştır.

* Paris proletaryasının yenilgiye uğradığı 1848 Haziranı ile; Güneybatı Almanya'daki Reich Anayasası için açılan kampanyanın başarısızlıkla sonuçlanmasına işaret ediliyor.

JENNY MARX'TAN ADOLF CLUSS'A - Washington

Londra, 28 Ekim 1852

Sayın Bay Clus,

Komünistlere karşı açılan o hilkat garibesi davayı herhalde *Kölnisch Zeitung*'tan izliyorsunuzdur. 23 Ekim'deki oturumda, her şey sanıklar lehine öylesine apaçık ve ilginç bir biçime döndü ki, hepimiz kendimizi daha iyi hissetmeye başladık.* *"Marx Partisinin"* gece gündüz demeden nasıl beyniyle, eliyle, koluyla ve de ayaklarıyla çalıştığını tahmin edersiniz. İşte bu yoğun çalışma eşimin yerine bugün size benim yazmamı gerektirdi.

Herr Willich'in süt kardeşi olan ve şu anda kendisi de Amerika'da bulunan Herr Dietz, Willich kliğinin bütün dökümanlarının, mektuplarının, tutanaklarının, vb. *çalınmasına gözyummuş* ve bunlar, Partinin tehlikeli faaliyetlerinin ispatlanmasında savcılık tarafından kullanılmıştır. Sanıklardan birinin suçlanabilmesi için savcılık makamı eşimle, mahut casus Cherval arasında hayali bir bağ kurulmasına kadar gitmiştir. Yani eşim, Köln'deki teorisyenler ile Londra'daki kundakçılar ve yağmacı serseriler arasında bir aracı ve irtibat noktası olarak

* Köln Geçici Mah emesi'nin 23 Ekim 1852'deki duruşmasında, Steiber, Londra'daki yeni Merkez Komitesi oturumlarının tutanaklarını içerdiği öne sürülen uydurma bir tutanak defterini mahkemeye sundu. Güya bu Merkez Komitesini Marx, sanıkların Köln'de tutuklanmasından sonra kurmuştu. Yargılamayı tezgâhlayanların beklentilerinin aksine, sahteliği apaçık olan bu dökümanların kanıt olarak öne sürülmesi, sanıkların durumunu güçlendirdi ve sanıklara, suçlamaların uydurma niteliğini teşhir etmek için yeni bir fırsat vermiş oldu.

gösterilmek istenmiştir. Stieber ile savcılık bu hileye büyük ölçüde bel bağlamıştır. Ama bu oyun tutmadı. Bu nedenle şimdi yeni oyunlar sahnelenmek istenmekte ve bu yüzden de 23 Ekim oturumunda yeni yalanlar öne sürülmektedir.

Polisin bütün suçlamaları yalan. Çalıyorlar, tahrif ediyorlar, çekmeceleri kırıyorlar, yalan yere yemin ediyorlar, yalancı tanıklık ediyorlar; toplum düzenine aykırı düşen komünistlere karşı böyle davranmak ayrıcalığına sahip bulunduklarını iddia ediyorlar! Bütün bunlara tanık olmak, polisin, özellikle de bu en berbat takımının, Adalet Bakanlığı'nın bütün görevlerini üstlenerek, Sadt'ı geri plana itip, aslı astarı olmayan evrakları, ağızlarda dolaşan söylentileri, haberleri ve dedikoduları, sanki hukuken kanıtlanmış gerçekler ve kanıtlar gibi öne sürmesini görmek gerçekten tüyler ürpertici Bu sahtekârlığa ait bütün kanıtların burada bir araya getirilip mahkemeye sunulması gerekiyor; bu yüzden eşim, bütün gün, geceyarılarına kadar çalışmak zorunda kaldı. Ev sahiplerinin onaylı ve yeminli beyanları sağlandığı gibi, tutanakları tuttukları öne sürülen kişilerin, Liebknecht ile Rings'in elyazıları, polisin sahtekârlığını kanıtlamak için resmi makamlarca onayladı. Sonra bütün bu belgelerin, altı ya da sekiz kopya olarak, en dolambaçlı ve kuşkulu yollardan, Frankfurt, Paris, vb. üzerinden Köln'e gönderilmesi gerekiyordu. Eşime gönderilen bütün mektuplar zaten açılıyor ve bunlara el konuyordu. Şimdi bütün bu olay, baştan sona, devrimden tutun da yargılamanın gidişatına kadar her şeyden sorumlu tutulan kocam ile polis arasında geçen bir savaşıma dönüştü.

Şimdi Stieber, eşimi, Avusturya casusu olmakla suçluyor. Ne var ki şu anda eşim, *Yeni Ren Gazetesi* döneminde Stieber'in kendisine yazdığı ve onu güç durumda bırakacak 'muhteşem' bir mektubu, yazışmalar arasında buldu. Ayrıca, Becker'in, Willich'in budalalıklarıyla ve *"askeri komploları"* ile alay eden bir başka mektubunu da bulduk. Becker'e olan nefreti nedeniyle Willich, uzun zamandır kendisinden sadaka-

lar aldığı, burada Londra'da, Teğmen Hentze'ye tanıklık etmesi talimatı verdi. Kısacası, eğer bu zatları deneylerimizle tanımamış olsak, bu olup bitenler karşısında biz bile şaşıp kalırdık. Bütün bu esrarlı polis öyküleri, kamuyu ve dolayısıyla jüriyi, komünistlere karşı yapılan gerçek suçlamalardan saptırıyor. Burjuvazi arasında, o korkunç komplo suçlamaları ile yaratılan nefret, şimdi polisin açığa çıkan alçaklıkları ile bir ölçüde dengelenmiş oluyor ve bu durum da bizi arkadaşlarımızın aklanması konusunda umuda düşürüyor. Bol parayla türlü savaş araç ve gereciyle donatılmış resmi iktidara karşı verilen bu mücadele hiç kuşkusuz çok ilginçtir; ve eğer biz böyle bir mücadeleden ne denli başarıyla çıkarsak, kazandığımız zafer de o denli büyük olacaktır; çünkü bir yanda, para, iktidar ve her şey varken biz, yazılması zorunlu mektuplar için kağıdı nereden bulabileceğimizi bilemiyoruz.

Freiligrath, Marx, Engels ve Wolff bugün ekte gönderdiğim bildiriyi yayımladılar. Bunu hemen *Tribune*'e yolluyoruz, ama sen de basabilirsin. Mektubumun karmakarışık olmasını bağışla; bu konuyla ilgili olarak ben de var gücümle çalışmaktayım, yazıları temize çekmekten parmaklarım uyuştu. Karışıklığın nedeni bu. *Turnzeitung*'taki makaleniz burada çok beğenildi. Eşim bu yazının çok mükemmel, hele, üslûp yönünden çok parlak olduğunu söylüyor. Diğerleri ise, teoriden elden geldiğince az söz etmenizi, eski, şakacı, gülümseten Cluss olarak kalmanızı yeğ tutuyorlar.

Dökümanları, mektupları, vb. gönderirken kullanmak için Weerth ile Engels'ten bir yığın iş adresi ve uydurma iş mektupları geldi. Hemen şimdi, akıl almaz kepazeliklerle dolu haberlerin yer aldığı *Kölnische Zeiting*'un bazı sayıları ulaştı. Elimizdeki iş adreslerine hemen iki tomar yazı postalıyoruz. Bizim evde tam bir büro kuruldu. İki üç kişi durmadan yazıyorlar, ötekiler koşturuyorlar, bir başka grup da, yazarların yaşamlarını sürdürebilmeleri ve köhnemiş resmi dünyanın, bu eşi benzeri görülmemiş pisliğine karşı kanıt sağlamak üzere, üç

beş kuruşu bir araya getirmek için çırpınıp duruyorlar. Bu arada da benim şen şakrak üç piç kurusu, şarkı söyleyip ıslık çalıyor ve sık sık da babalarından okkalı bir azar işitiyorlar. Ne şamata!

Hoşça kal sevgili Bay Cluss. Dostlarınıza kısa zamanda yine yazmayı unutmayın.

Yüksek izninizle,

Jenny Marx

Elyazmasının
kopyasından alınmıştır.

JENNY MARX'TAN LUISE WEYDEMEYER'E

Hempstead, 11 Mart 1861

Sevgili Bayan Weydemeyer,

Nazik mektubunuzu bu sabah aldım ve bu dostça mektubunuzdan, bizlerden zaman zaman bir şeyler işitmek istediğinizi ve tıpkı bizim gibi sizlerin de, dostça anılarımızı hâlâ yaşatmakta olduğunuzu bildiğim için sizlere uzun bir mektup yazmak üzere hemen masanın başına oturdum. Kaderin, aynı kaderleri ve neşeleri aynı güneşli ve bulutlu günleri paylaştırdığı bu eski Parti yoldaşları ve arkadaşları, zaman ve okyanuslar aralarına girse bile, nasıl olur da birbirlerine yabancı düşebilirler? Böylece sizlere, kederli günlerin yiğit ve sadık dostlarına, mücadeleyi ve ızdırabı aynı yüreklilik ile paylaşan insanlara, buradan elimi uzatmakla bahtiyarım.

Evet, sevgili Bayan Weydemeyer, kalbimiz çoğu zaman kırgın ve kederliydi; daha yakın zamanlarda sizin çektiklerinizi pekala hayal edebiliyorum. Ben kendim de çoğu zaman aynı şeyleri çektiğim için, yaptığınız mücadeleleri, üzüntülerinizi, katlandığınız yoksulluğu tahmin edebiliyorum. Ama, ızdıraplar bizi çelikleştiriyor, sevgi bizi dimdik ayakta tutuyor!

Buradaki ilk yıllarımız, katlanılması zor, acı olaylarla doluydu; ancak ben bugün, bütün bu acılı anıları, kayıplarımız ardından döktüğümüz acı gözyaşlarını tazelemek istemiyorum; hayallerini bugün bile kalplerimizin dilsiz kederleri içerisinde yaşattığımız sevgili kayıplarımızı da anımsatmıyacağım.

İzninizle size, bulutlu günlerin yanı sıra, günlük güneşlik yanı biraz daha ağır basan hayatımızın yeni döneminden söz

etmek istiyorum.

1856 yılında üç kızımla doğum yerim olan Trier'e gittim. Sevgili annemin, torunlarını gördüğü anda duyduğu sevinci sözcüklerle anlatmam olanaksız. Ne yazık ki bu uzun sürmedi; annelerin bu en fedakârı ve iyi kalplisi hastalandı ve on bir günlük ızdıraplı bir dönemden sonra, çocukları ve beni kutsayarak yorgun gözlerini hayata kapadı. Yüreği sevgiyle dolu anneciğimi yakından tanıyan sevgili eşiniz, benim duyduğum acının derinliğini çok iyi ölçebilecek durumdadır. Annemin sevgili başını, son dinlenme yerine koyduk; birkaç gün içerisinde annemin alçakgönüllü mirasını kardeşim Edgar ile benim aramda paylaştırarak, Trier'den ayrıldım. O zamana dek Londra'da sersefil döşenmiş berbat yerlerde oturduk. Bizim için yaptığı özverilerin ardından bıraktığı birkaç yüz thaler ile, o güzel Hampstead Heath'den (Beyazlı Kadın* çeviren siz bu ismi herhalde çok iyi bilirsiniz) pek de uzak olmayan küçük güzel bir ev kiraladık; şimdi hâlâ burada oturuyoruz. Uzun yıllar oturduğumuz oyuklarla kıyaslandığında burası harika bir yer... Tepeden tırnağa döşememiz (ki, eşyaların bir kısmını mezattan aldık) 40 sterlinden fazla tutmadı ve ben ilk kez oturma odamızın sıcaklığını yaşamaktayım. Çamaşırlarımı ve o eski haşmetli günlerden arta kalan ufak tefeğimizi rehinci "Amca"dan kurtardık; ben yine şimdi İskoç şam işlemeli sofra takımlarımı kullanma zevkine kavuşmuş oldum. Bu mucize uzun süre devam etmediyse de –zira eşyalar birer birer yine rehinciyi boyladılar– rahata kavuşmak gene de büyük bir zevkti. Ardından, birinci Amerikan ekonomik bunalımı patlak verdi ve gelirimiz yarı yarıya düştü; zor günler başladı, borçlar arttıkça arttı. Bundan kaçınmak olanaksızdı çünkü, kızların başlamış bulunan eğitimini sürdürmek zorundaydık.

Şimdi, varlığımızın parlak yönüne, hayatımızın aydınlık tarafına sevgili kızlarımıza dönmek istiyorum. Şuna eminim ki, daha çocukken kızlarımı sevmiş bulunan sevgili eşiniz, onları

* William Colins'in bir romanı

şimdi, bu tomurcuklanmış genç kız haliyle görmüş olsa, gerçekten çok mutlu olurdu. Şu anda, sevgili kızlarına övgü şarkıları söyleyen övüngen bir anne durumuna düşme tehlikesini göze alıyorum. Her ikisi de, çok yumuşak kalpli, iyi huylu, tatlı bir alçakgönüllülük ve genç kız saflığı içerisindeler. Jenny, 1 Mayısta on yedisine girecek. Çok hoş, çekici ve hatta güzel bir genç kız; siyah saçları parlak ve gür; yumuşak bakışlı kömür gözleri pırıl pırıl; tipik İngiliz tazeliğini yansıtan melez bir sima... Elma yuvarlağını andıran çocukça yüzünün hoş ve yumuşak görüntüsü pek de güzel olmayan kalkık burnunu hoş gösterir gibi; gülümseyen dudakları aralandığında, o güzel düzgün dişleri belli belirsiz çıkıyor.

Geçtiğimiz eylül ayında on beşine giren Laura ise, belki de kardeşinden daha güzel ve yüz çizgileri daha düzgün; bazı özellikleri onun tam tersi. O da, Jenny boyunda, aynı incelikte ve zerafette ama her bakımdan daha açık tenli, daha beyaz ve berrak. Yüzünün üst kısmı güzel denecek derecede düzgün, dalgalı lepiska saçları öylesine çekici; etrafa neşe saçan tatlı, yeşil gözleri öyle pırıltılı; kaşları öylesine soylu ve kalem gibi. Ancak yüzünün alt kısmı pek düzgün değil, tam gelişmişliğe zaten ulaşmamış. Her iki kardeşin rengi de, cildi de bahar çiçeği rengini taşıyor ve kendini beğenmişlikten o denli uzaklar ki, onları sessiz bir hayranlık içerisinde seyrediyorum ve acaba anneleri için de gençlik yıllarında, bol etekliği içerisinde fırıl fırıl dönerken aynı şeyler söylenebilir miydi diye düşünüyorum.

Okulda hep birinci oluyorlar. İngilizceleri çok iyi, Fransızcaları da fena değil. Dante'yi İtalyanca anlıyorlar, biraz da İspanyolca okuyabiliyorlar. Ara sıra ders vermeme karşın en büyük güçlükleri Almanca ile; ancak bu konuda dikkatli olmadıkları gibi, üzerlerinde fazla otoritem de yok. Jenny'in özellikle resmi iyi; karakalem resimleri odalarımızın biricik süsü. Laura, resme karşı öylesine ilgisiz ki, ceza olsun diye resim derslerine son verdik. Öte yandan, piyano çalışmalarına ken-

dini veriyor, kardeşi ile birlikte İngilizce ve Almanca çok güzel şarkılar söylüyorlar. Ne yazık ki müzik derslerine çok geç, bir buçuk yıl kadar önce başlayabildiler. Ders ücretini ödemeye gücümüz yetmediği gibi evimizde piyano da yok. Şimdi elimizdeki piyano kiralık olduğu gibi, piyano denmeye de bin tanık ister. Her iki kız da bizlere, çok hoş ve alçakgönüllü tutumlarıyla büyük keyif veriyorlar. Ama en küçüklerini bütün ev şımartmaya devam etmekte.

Bu küçük kız, zavallı Edgar'ımızın tam elimizden alındığı sırada doğdu. Bu nedenle ona olan bütün sevgimiz ve şefkatimiz bunun üzerinde yoğunlaştı. Ablaları, yeni bebeği, sanki anneleriymiş gibi sevip okşamakta ve ona göz kulak olmaktadırlar. Zaten çocuk çok sevimli, hoş, uslu ve iyi huylu. Büyüdükçe en çarpıcı yanı, gevezeliği ve öyküler uydurması... Sanırım bu yeteneği, gece gündüz yanından ayırmadığı Grimm Kardeşler'e borçlu. Bıktırana kadar bize bu masalları okutuyor ve Geveze Goblin, Karl Brosselbar ya da Pamuk Prenses'ten tek sözcük bile atlanmış olsa kıyameti koparıyor! Bu kız Almancayı, bu masallardan öğrendi; İngilizceyi, burada soluduğu havadan kendiliğinden öğrenmiş olmalı ki hiç yanlış yapmadan konuşmakta. Aslına bakarsanız, bu en küçük kız babasının gözdesi ve onun gevezelikleri babasının üzüntülerini dağıtmaya bire bir.

Ev işlerine gelince; Lenchen hâlâ eskisi gibi özenli ve çalışkan. Onu asıl eşinden sor da sana onun benim için nasıl bir hazine olduğunu anlatsın. On altı yıldır bu yaşam okyanusunda bizimle yelken açmakta...

Geçen yıl karşılaştığımız o aşağılık saldırılar, bütün Alman, Amerikan, vb. basınının takındığı o rezil tutum bizi müthiş üzdü. Bu olayın* bize getirdiği sıkıntıları ve uykusuz geçen geceleri tasavvur etmeniz bile olanaksızdır. *Nationalzeitung*'a kar-

* Burada, 1860 yılı boyunca, küçük burjuva demokratları Vogt ve yandaşları tarafından Alman, İsviçre, Fransız ve Amerikan basınında Marx aleyhine açılan kampanyaya işaret olunuyor. Marx'ın 1860 Kasımında çıkan *Herr Vogt* kitabı bu saldırılara yanıt niteliğindedir.

şı açılan dava bize çok tuzluya mal oldu; üstelik Karl, kitabı bitirince yayıncı bulamadı. Giderlerini kendi karşılayarak (25 sterlin) kitabı bastırdı; şimdi öyle anlaşılıyor ki bu kitap, aşağılık, korkak, ikiyüzlü basın tarafından sükût suikasti ile boğuntuya getirilmek isteniyor. Sizin bu kitabı beğendiğinizi duyunca çok sevindim. Kitap üzerine olan düşünceleriniz, neredeyse sözcüğü sözcüğüne dostlarımızın düşünceleri ile aynı. Basının gösterdiği bu kasıtlı sessizliğin sonucu, kitabın satışı, haliyle bizim umduğumuz ölçüde değil. Yine de önem verdiğimiz kimselerin kitabı beğenmeleri şimdilik bizim için yeterli oluyor. Üstelik, karşıtlarımız ve düşmanlarımız bile kitabın büyük önemini inkâr edemiyorlar. Bucher kitaptan, çağdaş tarihin bir özeti diye söz ediyor; Lassalle'a böyle bir sanat eserinin, hem kendisi için hem de ne yapacağını şaşırmış dostları için, büyük bir zevk ve aydınlatma kaynağı olduğunu yazmaktadır. Engels kitabın, Karl'ın en iyi yapıtı olduğunu düşünmekte, Lupus da öyle. Her taraftan kutlamalar yağmakta, bunak Ruge bile onun için, mükemmel bir "budalalık" örneği demektedir. Amerika'da da aynı sessizlik sürdürülecek mi bilemiyorum. Basında bütün sütunların sıradan yalanlara ve iftiralara açık tutulması, insanı çileden çıkartıyor. Eşiniz belki de bu konuda bize yardımcı olabilir.

Elyazısını temize çekmeyi bitirmiştim ki birden kendimi çok halsiz hissetmeye başladım. Ateşim yükseldi ve doktor çağırmak gereğini duyduk. 20 Kasım günü doktor geldi ve beni adamakıllı muayene etti. Uzun bir sessizlikten sonra şöyle dedi; "Sevgili Bayan Marx, üzülerek söylemeliyim ki siz, çiçek hastalığına tutulmuşsunuz; çocuklar hemen evden uzaklaştırılmalı." Doktorun bu sözlerinin evde yarattığı dehşeti ve feryatları tahmin edersiniz. Bu durumda ne yapacaktık? Liebknechtler, çocukları almayı hiç duraksamadan kabul ettiler ve aynı gün kızlar apar topar eşyalarını alıp sürgüne gittiler!..

Saatten saate fenalaştım; çiçek döküntüleri korkunçtu. Çok acı çekiyordum. Yüzüm ateşler içinde yanıyordu, bir dakika

bile uyuyamıyordum. Bakımımı özenle ve şefkatle sürdüren Karl için müthiş korku içerisindeydim. Aklım tamamen başımda olduğu halde vücudumla ilgili dış duygularım körelmişti. Soğuk kasım rüzgârı üzerimden essin diye pencereyi açtırıyordum; bir yandan soba yanıyor, bir yandan dudaklarım buz kesiyordu; ara sıra ağzıma lohusa şekeri eriyiği damlatılıyordu. Güçlükle yutkunuyordum; sesleri algılamam ağırlaşmıştı; başı sonu olmayan karanlık bir geceye yuvarlanmış gibiydim.

Neyse ki güçlü yapım ve Karl'ın şefkatli ve bilgili bakımı kendini göstermeye başladı, şimdi tamamen iyileşmiş olarak oturabiliyorum; ancak yüzüm çiçekbozuğu lekeleriyle ve şu sırada pek moda olan mor-kırmızı bir renkle biçim değiştirmiş durumda. Çocukların, hasretle bekledikleri Noel'e kadar baba ocağına dönmelerine izin verilmedi; kavuşmamız yürek paralayıcı bir atmosferde oldu. Çocuklar coşkulu bir heyecan içerisindeydiler ve halimi görünce gözyaşlarını tutamadılar. Daha beş hafta önce genç ve sağlıklı kızlarımın yanında ben de sanki onların ablasıymış gibi dururdum. Saçlarım ağarmadığı gibi düzgün dişlerim ve yıpranmamış bedenimle insanlar beni gençliğini korumuş bir kadın olarak görürlerdi. Ama şimdi bütün bunlar geçmişte kaldı; kendimi artık, Kafkas ırkının üyeleri arasında değil, asıl yeri hayvanat bahçesi olan, gergedan ile hipopotam arasında bir yaratık olarak görmekteyim! Ama dehşete düşmeye gerek yok; şimdi o kadar bozuk değil, çiçekbozuğu lekeleri gitgide kaybolmakta.

Heyhat, ben yataktan kalkar kalkmaz bu kez de Karl hastalandı. Aşırı endişe, sıkıntılar, her türden ızdıraplar onu yiyip bitirmiş ve en sonunda yatağa düşürmüştü. Kronik karaciğer rahatsızlığı, ilk kez iyice kendini belli ediyordu. Ancak Tanrıya şükür, dört haftalık sancılı bir dönemden sonra bayağı iyileşti. Bu arada *Tribune* gelirimizi yine yarı yarıya düşürdü; Karl'ın kitabı para getireceğine, bir de faturaları ödemek zorunda kaldık. Üstüne üstlük, o müthiş hastalığın giderleri de buna eklendi. Kısacası, o kış çektiklerimizi senin hayal gücüne bırakıyorum...

Bütün bunların sonucu Karl, dedelerinin ülkesine, bu tütün ve peynir memleketine acele bir gezi yapmaya karar verdi. Amcasından biraz para alma umudu da vardı. Böylece şimdi ben, geçici olarak terk edilmiş bir dul gibiyim; bütün umudum Hollanda gezisinin başarılı olması. Cumartesi günü, altmış guldenle birlikte ilk mektubu aldım. Kuşkusuz bu gibi konular aceleye gelmez; incelik, diplomasi ve hüner gerektirir. Sanırım zaten Karl orada bir şeyler becerecek. Buradan bir şeyler alabilirse, havayı koklamak için Berlin'e gizlice uğrayacak ve olanak bulursa, aylık ya da haftalık bir gazete çıkarma imkânlarını araştıracak. Son deneyimlerimiz bize şunu gösterdi ki, kendi gazetemiz olmadan herhangi bir başarı elde etmemiz olanaksızdır. Eğer Karl, yeni bir Parti gazetesi kurmayı başarırsa mutlaka eşinizden Amerika haberlerini yazmasını isteyecek.

Karl'ın ayrılmasından hemen sonra bizim sadık Lenchen hastalandı; yatakta yatıyorsa da şu sırada iyileşme yolunda. Gördüğünüz gibi iki elim de dolu; bu mektubu aceleyle yazıyorum. Daha fazla sessiz kalmaya gönlüm razı olmadığı gibi içimi, eski ve gerçek dostlarıma dökmek kalbimi ferahlattı. Böylece, hem uzun ve hem de ayrıntılı bir mektup yazdığım için sizden özür dilememe de gerek kalmıyor. Kalem adeta elimde kayıp gidiyor; tek umudum bu kargacık burgacık satırların, sizin mektuplarınızı okurken benim duyduğum sıcaklığı sizlere duyurmasıdır.

Kızlarım çocuklarınıza sevgilerini gönderiyorlar; ben de hepsini öpüyorum. Size ise, en dostça anılarımı sunuyorum. Bu zor zamanlarda yiğit ve yürekli olmalıyız. Dünya, kötülükler karşısında yılgınlık göstermeyenlere aittir. Eşinize sadık ve sağlam bir destek olunuz; vücutça ve kafaca canlı ve uyanık; çocuklarınıza "saygın" bir arkadaş olmanız dileğiyle...

İlk fırsatta yine sizden haberler beklemekteyiz.

Sizin,

Jenny Marx

İlk kez *Die Neue Zeit*'da yayımlanmıştır.
Cilt 2, 1906-07

Eleanor Marx-Aveling

KARL MARX

(Gelişigüzel Birkaç Not)

Avusturyalı dostlarım benden, babamla ilgili bazı anılarımı yazıp göndermemi istediler. Bundan daha zor bir şeyi benden isteyemezlerdi. Ne var ki Avusturyalı kadınlarla erkekler, Karl Marx'ın, bütün yaşamını ve çalışmalarını adadığı dava için öylesine mükemmel bir mücadele veriyorlar ki, kendilerine hayır demek olanaksız. Bu nedenle babam hakkında yazdığım bu gelişigüzel ve birbiriyle ilişkisiz gibi görünen notu seve seve gönderiyorum.

Karl Marx hakkında çok acayip öyküler uyduruldu: "Milyonlarından" söz edildi (elbette bu milyonlar sterlin olarak; öyle bozuk para falan değil) Enternasyonal zamanında güya Berlin'de sık sık ziyaretine gider Bismarck'tan para koparırmış!

Hele bir de Karl Marx'ı yakından tanıyanlar için pek acayip gelen şu öykü var: Burada O, asık suratlı, katı, mart dokuzu gibi bir tür Jüpiter; çevresine fırtınalar saçan, gülümseme nedir bilmeyen, bir başına Olimpos'a kurulmuş bir Tanrı olarak betimlenmektedir. Gelmiş geçmiş en neşeli, en keyifli, yaptığı şamatalarla etrafını kırıp geçiren, samimi kahkahaları çevresindekilere sirayet eden; yumuşak kalpli, tatlı bir arkadaş olan bir insan için söylenen bu sözler insanı hayretlere düşürdüğü gibi, kendisini tanıyanlar için de bir eğlence kaynağıdır.

Ev hayatında olsun, dostları ile ilişkilerinde ve hatta sadece tanıdıkları ile olsun sanırım Karl Marx'ın ana özelliği, sınır tanımayan şakacılığı ve yine sınırsız sevgisi idi. İnceliği ve sab-

rı gerçekten yüceydi. Sürekli rahatsız edilmesi, her türden insan tarafından durup dinlenmeksizin kendisinden bir şeyler talep edilmesi karşısında, azıcık tahammülsüz olan birisi deli olup çıkardı. Komün sığınmacılarından biri –rastlanabilecek en tatsız gevezelerden biri– Marx'ı tam üç saat laf kalabalığı ile oyaladıktan sonra, kendisine, zamanın kıymetli olduğu ve yapılacak bir yığın iş bulunduğunu hatırlatınca, "Mon cher Marx, je vous excuse"* demesi, Marx'ın nezaketinin ve hoş görüsünün bir örneğidir.

Bu ihtiyar gevezeye olduğu gibi, çevresinde samimi olduğuna inandığı herkese (O sadece cömertliğini bilmeden kötüye kullananlara değil hemen herkese) değerli zamanını esirgemeyen dost canlısı bir insandı. İnsanları, ilgilendikleri şeyle kendisinin de ilgilendiğine inandıran bir güce sahipti. Çeşitli inanç ve uğraşlarda ve farklı pozisyonlarda olan insanların, kendilerini ve yaptıkları işleri anlamada olağanüstü bir esneklik gösterdiğini söylediklerine çok kez tanık olmuşumdur. Karşısındakinin gerçekten ciddi olduğuna bir kez inandı mı sabrı sınırsız olurdu. Hiçbir sorun yanıt verilmeyecek kadar önemsiz, hiçbir şey üzerinde tartışılmayacak kadar çocukça olamazdı. Öğrenmeye canı gönülden talip olan herkese zamanını da, geniş bilgi birikimini de sunmaktan çekinmezdi.

Ama Marx'ın asıl sevimliliğini çocuklarla birlikte olduğu zaman görmeliydi. Ondan daha uygun bir oyun arkadaşı olamazdı. Babamla ilgili ilk anım, üç yaşlarında kadarken olmalı; "Mohr" (babamın aile içindeki adı) beni omuzlarına almıştı ve Grafton Tarrace'deki evin küçük bahçesinde onun omuzlarında, saçlarıma çuhaçiçeği takarkenki halidir. Kardeşlerim de çok iyi bilir Mohr'un nasıl mükemmel bir at olduğunu. Eski günlerde –Ben anımsamıyorum ama bunu çok duydum– kız kardeşlerim ile küçük kardeşim –benim hemen doğumumdan sonra ölen bu küçük kardeşimin ölümü, anne-babamın yaşam boyu derin kederleri olmuştur– Mohr'u, üzerine bindikleri

* "Azizim Marx, sizi bağışlıyorum."

sandalyeye "koşar" ve kendilerini çektirirlermiş... Bana gelince –yaşıtım kız kardeşim olmadığı için olacak– ben Mohr'un omuzlarına binip dolaşmayı tercih ederdim. Omuzlarına biner, o sıralar birkaç tel ak düşen gür, siyah saçlarına yapışır, küçük bahçemizde ve Grafton Tarrace'deki evimizi çevreleyen –şimdi beton binalarla dolu– tarlalarda koştururdum.

"Mohr" adına gelince: Evde hepimizin takma adı vardı. (Kapital okurları Marx'ın bu isim takma işinde pek usta olduğunu anımsarlardı.) "Mohr", yalnız bizim Marx'la konuşurken kullandığımız bir ad değil, bütün yakın dostlarının kullandığı, neredeyse Marx'ın resmi adı idi. Aynı zamanda "Challey"de derdik babama ve sanırım bu ad "Charley"in bozulmuş haliydi; bir de "Koca Nick" adı vardı. Anneme hep "Mohme" derdik. Bizim sevgili yıllanmış dostumuz –ana-babamın yaşam boyu arkadaşları– Helene Demuth'a gelince; bir dizi isim değiştirdikten sonra en sonu, "Nym" adında karar kılınmıştı. 1870'den sonra Engels bizim "General" oldu. Çok yakın dostumuz Lina Schöler, bizim "Old Mole"* kardeşim Jenny, "Qui Quo Çin İmparatoru" ve "Di"; Laura (yani Madam Lafargue), "Hottentot" ve "Kakadou"; ben, "Tussy" ki bu isim tuttu kaldı ve "Qui, Quo, Çin İmparatoru'nun Yerine Geçen" ve uzun bir süre için de, "Getwerg Alberich" (Nibelungen Lied'den alınma).

Mohr'un çocuklar için mükemmel bir at olduğunu söylemiştim ya, O'nun, bunun çok ötesinde başka yetileri de vardı: O eşsiz bir öykücü ve masalcıydı. Halalarımın anlattıklarına göre, kız kardeşlerine karşı amansız bir zorba gibi davranır, Trier'de bir tepeye doğru onları sanki atlarıymış gibi koşturur, daha da beteri, kirli elleriyle pek de temiz olmayan hamurdan yaptığı kekleri yemeye zorlarmış hepsini. Ancak burada önemli olan, kızların "at gibi koşmaya" razı olmaları ve sevmedikleri kekleri, hiç ses çıkartmadan yemeleriymiş; kızların yaptıkları bu fedakarlığa karşı ödül olarak Karl'ın anlatacağı öyküleri hepsi de merakla dinlerlermiş... Ve, yıllar yıllar sonra Marx, bu öyküleri şimdi de kızlarına anlatıyordu!

* "İhtiyar Köstebek"

Kız kardeşlerime –o sıralar ben çok küçüktüm– yürüyüşe çıktıklarında, masallar anlatır ve bu masallar bölümleriyle değil, yürürken katettikleri 'mil' hesabıyla ölçülürdü; iki kız: "Haydi bir mil daha anlat!" diye çığlık atarlardı. Bana gelince; Mohr'un anlattığı harika öyküler içerisinde en harikası ve eğlencelisi "Hans Röckle" idi. Bu öykü aylarca sürer, adeta bir öykü dizisi oluştururdu. O günlerde bu şiir, ibret ve espri dolu öyküleri kağıda dökecek kimse yoktu. Hans Röckle'nin kendisi, Hoffmann tipinde bir büyücüydü; bir oyuncakçı dükkânı vardı ve daima "meteliksizdi". Dükkanı en harika şeylerle doluydu: Tahtadan kadınlar, erkekler, cüceler, devler; işçiler, patronlar; Nuh'un gemisine doldurduğu kadar çok türde hayvanlar kuşlar; masalar, sandalyeler, arabalar; irili ufaklı her türden kutular... Ama Hans, sihirbaz olduğu halde, ne şeytana ne de başkalarına karşı yükümlülüklerini yerine getiremeyen ve bu yüzden de, ister istemez, oyuncaklarını hep şeytana satmak zorunda kalan bir tipti. Bu sattığı oyuncaklar, şaşkınlık verici serüvenlerden sonra daima Hans Röckle'nin dükkânına dönerlerdi. Bu serüvenlerden bazıları, Hoffmann'ın öteki masallarındaki gibi hüzünlü ve korkunç bir sonuçla biter; bazıları çok komiktir; ama hepsi de bitip tükenmez bir canlılık, zeka ve espri ile sona ererdi.

Mohr, ayrıca çocuklarına kitap da okurdu. Bana da ablalarıma yaptığı gibi, Homer'in tamamını okumuş; *Nibelungen Lied'i, Gudrun'u, Don Quixote*'u, *Bin Bir Gece Masallarını*, vb. baştan sona okumuştu. Shakespeare'e gelince, O bizim evin *İncili* idi, elimizden, dilimizden hiç düşmeyen yazarımızdı. Altı yaşıma geldiğimde, Shakespacre'den pek çok sahneyi ezbere bilirdim.

Altıncı yaş günümde Mohr bana ilk romanımı armağan etti. Ölümsüz *Peter Simple*. Bunu, Marryat ile Cooper'ın tüm yapıtları izledi. Aslında babam, okuduğum her öyküyü kendisi de okur ve bunları küçük kızı ile ciddi ciddi tartışırdı. Ve günlerden bir gün bu küçük kız, Marryat'ın deniz öykülerin-

den kanatlanarak, "Post-Kaptan" olacağını (bu ne tür bir kaptanlıksa) ilan etti ve babasına, "oğlan çocuğu kıyafetine girerek, gözü pek savaşçılara katılmak üzere evden kaçmasının" mümkün olup olamayacağını sordu; babası da kızına, bunun pekala mümkün olabileceğini, ancak, bütün planlar en ince ayrıntılarına kadar yapılmadan bundan kimseye söz etmemeleri gerektiğini söyledi. Bu planlar olgunlaşadursun, bu kez de Scott tutkusu uç vermeye başladı ve küçük kız kendisinin de kısmen dahil bulunduğu nefretlik *Campbell* klanına dahil olduğunu dehşet içerisinde keşfetti! Ardından "Dağlıları" ayaklandırma komplosu gündeme geldi. Burada şunu da eklemeliyim ki, bu adı geçen Scott, Marx'ın tekrar tekrar okuduğu, hayran olduğu ve Balzac gibi, Fielding gibi ezbere bildiği o ünlü yazardı. Ve burada şunu da belirtmek gerekir ki Mohr, bu kitaplardan ya da diğer yazarlardan söz ederken hiç belli etmeden küçük kızına, en has ve en güzel yapıtları nasıl, nerede bulabileceğini öğretir –ancak bu öğretme olayının küçük kız hiç farkına varmaz, eğer farkına varmış olsaydı buna şiddetle karşı çıkardı– ve onun her şeyi kendi aklıyla bulmasına ve anlamasına yardımcı olurdu.

Bu "hayatta darbeler yemiş ama ezilmemiş insan" küçük kızıyla "politikadan" ve "dinden" söz ederken de aynı üslûbu benimserdi. Hiç unutmuyorum, beş altı yaşlarındaydım, bazı dinsel kuşkular duymaya başladım: Klasik müzik dinlemek için Katolik Kilisesine gidiyorduk. Bu kuşkularımı hemen Mohr'a anlattım; beni sükunetle dinledi ve her şeyi o kadar açık ve düpedüz açıklığa kavuşturdu ki, o andan beri artık kafama bu konularda herhangi bir kuşku takılmadı. Yine hiç unutmuyorum bana anlattığı şu öyküyü ki, o zamandan beri kimsenin bu öyküyü bu açıdan anlattığını hiç sanmıyorum: Zenginlerin öldürdükleri marangozun, İsa'nın öyküsünü; ve tekrar tekrar şunu söylüyordu, "Yine de biz Hıristiyanlığı bir ölçüde affedebiliriz; bize en azından, bir çocuğa tapınmayı öğretti!"

Marx'ın kendisi de İncil'deki şu sözleri söylemiş olabilirdi: "Acı çeken küçük yaratıklar bana geliniz." Zira nereye gitse

çevresine küçüklerin toplandığı görülürdü. Hampstead Heath'de –burası Londra'nın kuzeyinde, evimize yakın, fundalık geniş bir bölgeydi– yere otursa ya da parklardan birinde kanepeye yan gelse, çevresini hemen bir sürü çocuk sarar, büyük bir dostluk ve samimiyet içerisinde bu uzun saçlı, kara sakallı, tatlı kahverengi gözlü iriyarı adamla ilişki kurarlardı. Hiç tanımadığı çocuklar sokakta yanına yaklaşır, konuşmaya başlarlardı... Hiç unutmam bir gün, on yaşlarında bir okul çocuğu, "Enternasyonal'in korkunç şefinin" Maitlend Park'da gayet laubali bir biçimde yolunu kesmiş ve "çakılarını değiş tokuş" etme önerisinde bulunmuştu. Okul çocukları arasında, anlaşılan bu değiştirme olayı bir dostluk gösterisiydi. İki çakı da ortaya çıkartıldı, çocuğun çakısı tek ağızlıydı, oysa adamınkinin iki ağzı vardı ama bunların hiç de keskin olmadıkları besbelliydi. Uzun süren pazarlıktan sonra çakılar değiştirildi ve "Enternasyonal'in azılı elebaşısı" bıçağının iki ağzının da kör olması nedeniyle bir peni üste vermek zorunda kaldı!..

Amerikan İç Savaşı ile *Mavi Kitapların** günü geldiğinde, Marryat ile Scott'u nasıl tahtından indirdiklerini bugün gibi anımsıyorum. Bu konularda sorulan her soru yanıtlanır, işime engel oluyorsun diye tek bir yakınma görülmezdi. O büyük yapıtı** üzerinde kafa patlatırken, küçük bir çocuğun gevezeliklerine katlanmak kolay olmasa gerekti. Ancak çocuk, bir engel gibi görüldüğü duygusuna kapılmamalıydı. Anımsıyorum yine bu sıralarda ben, savaş konusunda Abraham Lincoln'un benim tavsiyelerime fena halde gereksinmesi olduğuna kanaat getirmiştim... Bu konuda uzun mektuplar kaleme alıyordum; hiç kuşkusuz bunları okumak ve postalamak işi Mohr'un üzerine düşen görevlerdendi... Çok, ama çok sonraları, kendisini çok eğlendiren bu çocukça mektupları postalamadığını itiraf etmiş ve özenle sakladığı bu mektupları bana göstermişti.

* Mavi Kitaplar: *Kapital*'i yazarken Marx bu kitaplardaki resmi bilgilerden geniş ölçüde yararlanmıştır. –çev.
**Kapital. –çev.

Yani kısacası Mohr, çocukluk ve genç kızlık dönemi boyunca ideal bir dost olmuştur. Evde hepimiz birer dosttuk; Mohr en anlayışlı ve en şakacı olanımızdı. Hatta çektiği hastalığın sancıları içerisinde bile... ve de son güne kadar...

Burada birbiriyle ilişkisiz anılarımın birkaçını karaladım; ancak annem hakkında bir şeyler söylemezsem bu kısa notlar büsbütün eksik kalır. Karl Marx'ın, Jenny von Westphalen olmaksızın asla Karl Marx olamayacağını söylersem zerrece abartmış olmam. Her ikisi de seçkin, ayrı iki insanın yaşamları, hiçbir zaman bu denli birbirini tamamlamamıştır. Olağanüstü güzelliği -ki bu güzellikten Mohr son gününe kadar büyük zevk ve gurur duymuş ayrıca Heine, Herwegh ve Lassalle gibi insanların hayranlığını kazanmıştır- ve bu güzelliği ölçüsünde parlak zekâsı ve alımlılığı olan Jenny ile Karl, daha çocukken birlikte oynamışlar; delikanlı ve genç kızken -Karl 17, Jenny 21 iken- nişanlanmışlar; Yakup'un Raşel'e yaptığı gibi, evlenmeden önce Karl yedi yıl Jenny'ye hizmet etmiştir... Ve izleyen bütün fırtınalı, sıkıntılı yıllar, sürgünler, sefalet, yokluk, çevresinden gördüğü anlayışsızlık ve iftiralar, çetin mücadeleler, amansız savaşlar boyunca bu iki insan, sadık ve güvenilir dostları Helene Demuth ile birlikte dünya ile hesaplaşmışlar, asla yılmamışlar, daima görevleri başında her tehlikeye göğüs germişlerdir. Karl eşi için Browning'in şu sözlerini yinelese yeridir:

> İşte bunun için O benim ölümsüz eşimdir,
> Gelen günler ne aşkımı değiştirir ne de zayıflatır.

Ve kimi zaman şöyle düşünürüm: İki insanın arasındaki bu güçlü bağ, tıpkı emekçilerin davasına olan kopmaz bağları gibi, sanırım kaynağını, içlerine sinmiş mizah duygusundan alıyordu. Bu iki insanın bir şaka ya da espriden duydukları zevki, başka iki insan duyabilir mi, sanmıyorum. Öyle zamanlar olmuştur ki, zaman ve zemin uygun düşse de düşmese de bu eşler, gözlerinden yaş gelene kadar kahkahalarla gülmüşler, çevresindekiler, isteseler de istemeseler de bu kahkaha tufanına kendilerini kaptırmışlardır. Birbirlerinin yüzüne bakmaya

cesaret edemediklerine sık sık tanık olmuşumdur: Eğer göz göze gelseler, kahkahalarını dizginleyemeyeceklerini çok iyi bilirlerdi. Eninde sonunda koyverecekleri kahkahalarını zor zapt ederek fıkırdayan okul çocukları gibi, birbirinden gözlerini kaçırarak oturan koskoca iki insanı düşünebiliyor musunuz? İşte belleğime çakılıp kalan bu anı var ya, bana bıraktıkları bu anıyı milyonlara değişmem... Çekilen bütün ızdıraplar, kazanılan ya da kaybedilen mücadeleler ve de düş kırıklıklarına karşın bu insanlar keyifli bir çiftti ve öfkeli Jüpiter imajı doğrudan doğruya burjuvazinin bir uydurmasıydı.

Eğer çetin mücadele yıllarında düş kırıklıkları olmuşsa, acayip nankörlüklerle karşılaşmışlarsa... pek az insana nasip olan bir ödülleri de olmuştur: *Gerçek dostları*... Marx'ın isminin bilindiği her yerde, bir isim daha bilinir: Friedrich Engels... Marx'ı aile çevresi içerisinde tanıyanlar, şimdiye değin yaşamış ve yaşayacak olan kadınların en soylularından olan bir başka ismi de anımsayacaklardır: Helene Demuth...

İnsan doğasının öğrencisi olan insanlara, böylesine çetin bir mücadele adamının, aynı zamanda insanların en seveceni ve naziği olması hiç de şaşırtıcı gelmez. Bu öğrenciler, öfke ve nefreti sonsuz olan bu insanın, aşkının ve sevgisinin de uçsuz bucaksız olduğunu çok iyi anlarlar. Eğer onun keskin kalemi bir ruhu Dante gibi cehenneme tutsak edebiliyorsa bunun nedeni, aynı yoğunlukta gerçeği ve şefkati barındırmasındadır; eğer onun alaycı üslubu birilerini asit gibi yakıyorsa, aynı üslup, gerçek yaralılara merhem gibi gelecektir.

Annem 1881 Aralığında öldü. On beş ay sonra, hayat boyu hiç ayrı düşmedikleri Mohr ona katıldı... Hummalı bir yaşamdan sonra, güzel bir uykuyu paylaşmaktalar. ... Eğer bunlardan birisi, ideal bir kadın ise, diğeri, "istediğiniz kadar arayın tarayın bir eşini bulamayacağınız bir insan, bir erkekti."

Elyazmasından alınmıştır.

Eleanor Marx-Aveling

GENÇ MARX'IN BİR MEKTUBU ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Karl, Jenny ile evlendiğinde on yedi yaşında bir gençti. Onlar için de gerçek aşkın yolu hiç de dümdüz olmamıştı. Karl'ın ana babasının, o yaşta bir delikanlının "nişanlanmasına" karşı çıkmaları anlaşılır bir şeydir... Ortadaki bazı çelişkilere karşın Karl'ın bu sevdasının ciddiyeti konusundaki tutumu, bu nişanın evde neden olduğu oldukça fırtınalı sahnelerden anlaşılmaktadır. Babam hep, o sıralarda, öfkesi burnunda bir delikanlı olduğunu söyler dururdu. Ama çok geçmeden bu sorun çözülmüş ve on sekiz yaşına basmadan az önce ya da sonra "nişan" resmen kabul edilmiştir. Karl tam yedi yıl, o dünya güzeli Jenny'sini beklemiştir. Ancak "aşkı öylesine büyüktü ki, bu günlerin uzunluğunu bir de ona sormak gerek!"

18 Haziran 1843'te evlenirler. Daha çocuk yaştayken birlikte oynayan ve çok genç yaşta evlenen bu çift, hayat savaşına el ele girerler.

Ama ne savaş! Yıllar yılı süren acı yoksulluk ve daha beteri, yine yıllarca süren sürgün hayatı; utanmazca iftiralar, kuşkular ve insanın kanını donduran ilgisizlik... Ne var ki bütün bu yıllar boyunca, mutulululukta ve mutsuzlukta, yaşam boyu iki dost ve aşık; hiç eğilmeden, hiç "acaba" demeden, son anlarına dek hem birbirlerine ve hem de davalarına sadık kalırlar... Ölüm bile onları ayıramaz.

Yaşamı boyunca Marx, eşini yalnız sevmekle kalmamış, ona olan aşkı da hiç sönmemiştir. Şimdi önümde, taşıdığı tutkulu gençlik ateşine bakılırsa yazarının on sekiz yaşında bir delikanlı olduğuna inandıran bir aşk mektubu var. Marx bu mektubu 1856'da (yani, 38 yaşında), Jenny'nin altıncı çocuğunu doğurmasından sonra yazmıştır.

1863 yılında, annesinin ölümü üzerine çağrıldığı Trier'den Marx şunları yazar: "hemen her gün Westphalenlerin, Römerstrasse'deki* eski evlerini ziyaret ediyorum; bu ev beni Roma'nın gelmiş geçmiş bütün antikalarından daha fazla ilgilendiriyor; çünkü burası bana, mutlu gençlik günlerimi ve bir zamanlar barındırdığı en değerli hazinemi anımsatıyor. Üstelik rastladığım herkes, 'Trier'in o en güzel kızını, O balo Kraliçesini soruyorlar. Bir erkek için, eşinin bütün bir kentin hayallerinde, tatlı bir Prenses olarak yaşaması, doğrusu, çok hoş bir şey..."

Marx babasına karşı derin bir bağlılık duyardı. Ondan bıkıp usanmadan söz eder, eski ve soluk bir fotoğrafını yanından hiç eksik etmezdi. Ancak bu fotoğrafı, aslına hiç benzemediğini söyleyerek yabancılara göstermezdi. Ben yüzünün çok yakışıklı olduğunu anımsıyorum; gözleri ve kaşları oğlu gibiydi ama, ağız ve çene çizgileri daha yumuşaktı. Genellikle tipi Yahudi idi ama... en güzelinden...

Eşinin ölümünden sonra Marx, sağlığı düzelsin diye –asıl yapıtını** tamamlamak istiyordu– uzun ve kederli bir yolculuğa çıktı; sözünü ettiğim fotoğraf hep yanındaydı; bir de, camlı kutu içerisinde annemin eski bir fotoğrafı ile kız kardeşim Jenny'nin bir fotoğrafı vardı. Ölümü üzerine bütün bunları göğüs cebinde bulduk. Engels bunları tabutunda yanına yerleştirdi...

Dei Neue Zeit'da yayımlanmıştır,
Cilt 1, 1897-98.

* Roma sokağı, –çev.
** Kapital, –çev.

Edgar Longuet

KARL MARX'IN AİLE HAYATINDAN BAZI KESİTLER

Karl Marx'ın aile hayatı üzerine olan bu kısa çizgileri verirken bunları pek çok kişisel anımla sergileyebilmeyi çok isterdim. Ne yazık ki bu anılar, hem geçen yılların örttüğü sislerle ve bunun da ötesinde, Büyükbabamı son kez gördüğümde sadece üç yaşımda olmam gerçeğiyle oldukça bulanıklaşmıştır.

Ne var ki, kişinin yaşamını dolduran pek çok olay içerisinde bazı olgular, nedeni bilinmeden insan belleğine adeta kazınıyorlar.

İşte bunlar içerisinde, Büyükbabamın, beni ve kardeşim Jean'ı, Champroux Koruluğuna yürüyüşe götürmesini çok berrak bir biçimde anımsıyorum. O yıllarda (1882) bu koruluk, kuşkonmaz tarlalarıyla Argenteul'e hala bir kır görüntüsü verirdi. Bu gezi Marx'ın 1882 Temmuzunda bize yaptığı bir ziyaret sırasında gerçekleşmişti. Eski bir Komün üyesi olan babam Charles Longuet'in 1880 sonunda sürgünden dönmesinden beri ailemiz bu kırsal yerde oturuyordu.

Büyükbabama, çocukluğumda bana taktığı, pek de hoş olmayan ama doğrusunu söylemek gerekirse çok hak ettiğim bir 'isim' için hiç de kırgın olmadığımı söylemek isterim. Öyle anlaşılıyor ki daha bir buçuk yaşındayken pek iştahlıymışım; bu nedenle olacak Büyükbaba bana "Kurt" adını takmıştı. Bu adı yakıştırmasının bir nedeni de, bir gün mutfak masası üzerindeki çiğ bir böbreği çikolata sanarak ısırmam ve bu yanılgıma

karşın, böbreği mideye indirmem olmuştu!

Yine de büyükbaba, anneme yazdığı bir mektupta şu sözleri kullanarak bu yargısını biraz hafifletmiştir: "Jean'a beni anımsat ve gerçekten mükemmel bir çocuk olan tatlı Wolff'a sevgilerimi söyle."

Marx'ın, torunlarıyla olan ilişkisine daha sonra dönmek istiyorum. Ben şimdi burada, politik yaşamına hiç değinmeksizin, onun aile yaşamını kısaca anlatmak istiyorum.

Kısacası ben Marx'ın, 1818'de Trier'de, bu kentin Fransa egemenliğinden kurtulmasından hemen sonra doğduğunu biliyorum.

Babası, Yahudi kökenli, sülalesinde hahamlar olduğu halde, avukatlık mesleğini kolaylaştırır düşüncesiyle Protestanlığı seçmiştir.

Marx on sekiz yaşında, "Trier'in en güzel kızı" sayılan Jenny von Westphalen ile nişanlanmıştır. Jenny'nin ailesi Brunswick'ten gelmeydi.

Büyükbabamın yaşamındaki ilk aşamayı, politik bakımdan çok iyi bilindiği için konu dışı bırakıyorum ve Paris'e 1843'te geldiğini, 1845 Ocağında buradan sürüldüğünü kaydetmek istiyorum. İşte, Paris'te bulunduğu bu sırada annem doğmuş ve bu yüzden de *Parisli* sayılması doğal hale gelmiştir.

Marx, ardından Brüksel'de kalmış ama buradan da sürgün edilmek istenmiş ve o da, 24 Şubatta kurulan Geçici Hükümet adına Flacon'un daveti üzerine 5 Mart 1848'de tekrar Paris'e dönmüştür.

Nisan ayında Paris'ten Almanya'ya geçmiştir; ona göre, proletaryanın yürüttüğü *Şubat Devrimi* bir kez daha, işçi sınıfı aleyhine iktidarı ele geçiren burjuvazi tarafından kullanılmıştır.

Almanya'da devrimin standardını yükseltmiş ve gericiliğin zafer kazandığı güne kadar bu durumla şiddetle savaşmış, böyle olunca da tekrar sürgün edilmiştir.

1849 Haziranı başında Paris'e dönmüş, üyelerinin çoğunluğu kralcı olan Kurucu Meclis'in toplanmasına tanık olmuştur.

Haliyle de bir ay sonra kendisine nazik bir biçimde yirmi dört saat içerisinde Paris'i terk etmesi tebliğ edilmiştir. Bu durumda, *o sıralar* bütün dünya ülkeleri sürgünlerinin sığınma yeri olan İngiltere'ye 1849 Ağustosunda ayak basmış ve hayatının geri kalan kısmını –tam otuz dört yılını– burada geçirmiştir. Burada şunu vurgulamalıyım ki, sürekli bozulan sağlığına (karaciğer hastalığı, astım nöbetleri ve şirpençe çıbanları), çektiği ağır maddi sıkıntılara karşın başladığı işi yarıda bırakmamış, ancak bunu geniş ölçüde Engels'in yardımlarıyla başarabilmiştir.

Marx ile Engels'in aralarındaki dostluk, mitolojide, Orestes ile Pylades arasındaki gibi tarihe geçse yeridir. Engels kendisine yaşamının büyük bir kısmında babasının Manchester'deki işini yürütmek ve hiç sevmediği ticaret işlemlerini omuzlamak için adeta eziyet etmiştir. Bunu yaparken başlıca neden Marx'a yardım etmek ve çalışmalarını yürütebilmesi için ona olanak sağlamak olmuştur. Hiç kuşku yoktur ki Engels olmasaydı Marx da ailesi de açlığa mahkum olurlardı.

Marx ile ailesinin yaşamında önemli bir rol oynayan bir ikinci kimseden de söz etmek isterim; aile arasında Lenchen diye çağrılan Helene Demuth'dan... Helene, büyükannem Barones von Westphalen'in hizmetine, sekiz dokuz yaşında girmiş ve büyükannemi her yerde, Paris'te, Brüksel'de, Londra'da, ta evliliğinden ölümüne kadar izlemiştir. Bütün çocuklarının doğumuna, ölümüne tanıklık etmiş; sefaletin dehşetini, açlığı, yoksulluğu aileyle birlikte çekmiş, çocukları yetiştirmiş, her şeylerini yitirmiş politik göçmenlere kol kanat germiş, ev eşyası rehindeyken onları doyurmayı başarmış, geceleri söküklerini dikmiş, çamaşırlarını yıkamış, hastayken başucularında onlara yardımcı olmuştur... Bu hanımın anısı her zaman burnumun direğini sızlatmıştır.

Bu harika kadın, Marx'la, eşiyle, ve torunları Harry ile Londra'da Highgate Mezarlığında aynı toprağı paylaşmayı fazlasıyla hak eden bir gerçek dost ve insandır.

LONDRA'DAKİ GÖÇMENLERİN SEFALETİ

Şimdi ben, bütün olanaklardan yoksun olarak Londra'ya gelmiş bir göçmen ile bir göçmen ailesinin yaşamından bazı kesitler vermek istiyorum.

Ailesiyle birlikte bu kente gelen Marx'ın çektiği sıkıntıları, karşılaştığı güçlükleri ve sürdürdükleri yoksul hayatı, ben ne söylersem söyleyeyim, Marx'ın Engels'e yazdığı bir mektuptan alıntıladığım şu sözler kadar anlatamam: " ...eşimin gözyaşları içerisinde geçirdiği bu dehşet dolu gecelere artık dayanamıyorum!"

1850 Haziranında Marx ailesi, evlerini boşaltmak zorunda kalmışlar, önce Leicester Meydanında bir otele sığındıktan sonra Dean Sokağında bir eve yerleşmişlerdir. Bu yerleştikleri yere "mesken" demek için bin tanık isterdi: Küçük helası olan bir oda ile, aynı zamanda mutfak, çalışma ve oturma odası olarak kullanılan bir yer...

Güçlükler devam edip gider.

1851'de Franzisca'nın doğumu üzerine Marx, Engels'e şunları yazar: "... Aynı zamanda eşim bir çocuk dünyaya getirdi. Doğum kolay oldu ama eşim, sağlık nedenlerinden çok ekonomik sıkıntılardan dolayı yataktan çıkmıyor... Evde tek kuruş yok, bakkalın, kasabın, fırıncının pusulaları eksik değil..."

"Bütün bunlar hiç de hoş olmayan bir manzara oluşturuyor ve ben boğazıma kadar küçük burjuva batağına batmış durumdayım: Bütün bunlar yetmiyormuş gibi, bir de, işçileri sömürmekle, diktatörlük peşinde koşmakla suçlanıyorum. Ne korkunç şey!..."

8 Eylül 1852 tarihli mektubunda şunları yazıyor:

"Eşim hasta... annem yatakta. Helene'in sinir nöbetleri tuttu... İlaca verecek param olmadığı için doktor da çağıramıyorum... Son hafta ailemi ekmek ve patatesle doyurdum... bugün bunları da alıp alamayacağım kuşkulu..."

1855 Ocağında altıncı çocuk doğar. Tussy adı konur (halam Eleanor Aveling). Öylesine zayıftır ki her gün ölmesi bek-

lenir. Birkaç ay sonra Marx, hayatının en büyük kederlerinden birini yaşar: Tek oğlu Edgar (onun sevgili Mush'u, 'Albay Mush'u) kollarında can verir. Çocuk haftalarca yaşamla ölüm arasında gider gelir ve Marx'ın mektuplarında bu durum açıkça yansımasını bulur. Ve 30 Mart tarihli mektubunda Engels'e şöyle yazar: " ... En sonunda hastalığın alt karın boşluğunda iltihaplanma olduğu anlaşıldı; bu ailede kalıtımsal bir şey... doktorlar bütün umudu kestiler... Kalbim kan ağlıyor, başım ateşler içinde... Oysa benim soğukkanlılığımı korumam gerek... Hastalığı boyunca çocuk yine de iyi dayandı, bir an bile kendini kaybedip etrafı tedirgin etmedi."

Bu çocuk gerçekten de çok zekiydi ve babasının kitap sevgisini paylaşıyordu. 2 Nisan 1855'te zavallı büyükbabam Engels'e şunları yazar:

"Evimiz, onun ruhu olan, ona canlılık veren bu çocuğun ölümünden sonra tamamen boş ve ıssız kaldı. Sana onu evin her köşesinde nasıl aradığımızı anlatamam. Her türlü ızdırabı çektiğimi bilirsin ama şimdi gerçek mutsuzluğun ne olduğunu anladım ve tattım. Tamamen çökmüş durumdayım; onu gömdüğümüz günden beri öylesine başım ağrıyor ki sanki yaşamıyor gibiyim.

Bu günlerde geçirdiğim korkunç ızdıraplar arasında, seninle olan dostluğumuz ve bir de bu dünyada hâlâ yapacağımız anlamlı bir şeylerin bulunduğuna olan inancım beni ayakta tutuyor."

Birkaç hafta sonra, büyükannem, annesini kaybeder ve miras olarak kalan birkaç yüz thaler ile aile, Grafton Meydanında daha sağlıklı bir daireye taşınırlar.

Marx'ın çok küçük yaşta ölen bir çocuğu daha olur. Bu ölüm olayı daha önceki olaylarla birleşince büyükbabam öylesine feci bir duruma düşer ki, "birkaç gün, aklını kaybeder gibi olur."

Bu kayıpların dışında yaşam uzun yıllar Marx ve ailesi için başka güçlüklerle dolu geçer.

New York Tribune'e yazdığı yazılar birkaç yıl mali duru-

munu desteklerse de, bundaki kesiklikler sefaletini öylesine artırır ki Engels'e, çocuklarını dostlarına emanet etmeyi, Helene Demuth'a yol vermeyi, eşiyle tek bir odaya sığınarak, kasiyerlik gibi bir iş aramayı düşündüğünü yazar.

Annesinin ölümü (1863) küçük bir miras getirir; az sonra da eski dostu Wilhelm Wolff ölerek ona küçük bir servet bırakır. Bununla borçlarını temizler ve sağlığının elverdiği ölçüde kendisini bilimsel çalışmalara verir. Ancak sağlığı düzelmez, birkaç kez hayatı tehlikeye girer.

Bundan sonraki yıllar Marx, iltihaplardan ya da şirpençeden büyük rahatsızlıklar çektiği gibi bir de buna, karaciğer hastalıklarının ızdırabı katılır.

GÖRKEMLİ BİR ÇALIŞMA VE MÜCADELE HAYATI

Marx'ın bütün bu maddi, manevi ve sağlık sorunlarına karşın, böylesine dev bir görevi başarmasının öyküsünü anlatmak hem güç ve hem de ilginç bir iştir.

Kağıda geçirdiğim bu notları çok uzatmamak için önce şunu söylemeliyim ki Marx, bütün gününü, sabah ondan akşam yediye kadar British Museum kitaplığında, *Mavi Kitapları,* Parlamento dökümanlarını, işçi sağlığı raporlarını daha önce yazılmış toplumsal ve ekonomik yapıtları inceleyerek geçirmiş ve bütün gece de evde aldığı notlar üzerine çalışarak uykusuz kalmıştır.

Entelektüel çalışmalar ile hayatını kazanmak için sayısız girişimlerde bulunmuş ama yayıncı bulması genellikle zor olduğu gibi Engels de, ikincil derecede önemli yapıtlar üzerinde zaman kaybetmesinin doğru olmayacağını düşünerek bütün zamanını yazmayı planladığı büyük eserinin hazırlanmasına harcaması konusunda daima onu teşvik etmiştir. İşte bunun için de ona sürekli yardımlarda bulunmuştur.

Ne yazık ki bu yardım yine de diğer harcamaları karşılamaya yetmemişti *Yeni Ren Gazetesi* Marx'a borçtan başka bir şey getirmemiştir.

Bu yüzden de 1851'den başlayarak *New York Tribune* için çalışmayı kabul etmiştir. Bu durum çeşitli incelemeler yapmasını gerektirmiş, bu incelemeler bazen asıl çalışmalarına yardımcı da olmuştur. Bu gazeteye yazdığı makaleler, modern zamanların genel ve ekonomik tarihine hiç kuşkusuz değerli katkılarda bulunmuştur.

Ne yazık ki mali açıdan bu makalelerin üçte biri karşılığında hiç para alamamış, buna neden olarak da, bunların basılmadığı bu yüzden de para ödenmesinin imkansız olduğu öne sürülmüştür. Bu durumda Marx'da ailesini bile geçindiremeyen bu karşılıksız çalışmayı bırakmak zorunda kalmıştır.

1852 yılı boyunca vaktinin büyük bir kısmını *Komünist Birliğin* Köln ve diğer kentlerdeki üyelerinin tutuklanmasına ve bunlara karşı açılan davalara ayırmak zorunda kalmıştır.

Marx, bıkıp usanmaksızın Londra'daki arkadaşları ile birlikte bu davanın polis ve hükümetin bir komplosu olduğunu kanıtlamaya ayırmıştır...

En sonu şunu da unutmamak gerekir ki Marx, bu ağır yüklerin altında kaldığı sırada, araştırmayı gerektiren ve olayların özünü ortaya çıkaran yapıtı, *18 Brumaire*'i kaleme almayı başarmıştır.

Bütün bu süre boyunca Marx, giysilerini, rehine verdiği için sokağa çıkamıyordu!..

Yıllar böylece geçip gidiyordu; aynı maddi sıkıntılar, uzun hastalık günleri, soluk aldırmayan bir çalışma... ancak her şeye karşın 'büyük' yapıt tamamlanmaya doğru gidiyordu. Bu bir mücadele ve düşünce adamının, kendisini, dört duvarla sınırlandırmayan bir yaratıcının eseriydi; Marx, o muazzam teorik çalışmalarının yanı sıra, *Uluslararası İşçi Birliği*'ni yönetme işini de üzerine almış gibiydi.

Bütün bunlara karşın evi, hele Maitland Park'da otururken, her ulustan sığınmacıya, emek mücadelesine katılanlara açıktı.

Çocukluk yıllarımda, Marx'ın eşiyle –öyle bir eş ki, ölümlere, sefalete ve acılara karşın, çoğu göçmen olan– konuklara karşı daima güler yüzlü olan kızları Jenny, Laura (sonraları

Paul Lafargue'ın eşi) ve Eleanor'la birlikte yaşadıkları bu evin havasını aynen anımsıyorum. Burada şunu da eklemeliyim ki, zekaları, kültür birikimleri ve incelikleriyle her an göz kamaştıran bu üç genç hanımın her birinin ayrı bir biyografisi yazılsa yeridir.

Kızlarının taparcasına sevdikleri Marx, bütün çocuklara hayrandı; bu nedenle, kaybettikleri çocukları ardından duyduğu derin acıyı anlamak gerekir. Evet Marx bütün çocuklara aynı büyük sevgiyi gösterirdi ve bunlarla olduğu zaman daima sevecen ve keyifliydi.

Bu gözü pek savaşçının kalbinin derinliklerinde, bir duygusallık, sevecenlik ve derin bağlılık hazinesi yatıyordu. Çocuklarla sanki akranlarıymış gibi oynardı ve mahallesindeki çocuklar için o, cebinde her zaman şeker türünden bir şeyler bulunan "Marx baba" idi.

Sonraları bu sevgiyi torunlarına aktardı; anneme yazdığı mektupları hep, "sana ve küçük delikanlılara öpücükler" sözcükleriyle noktalardı.

Çocukların sözü edilmeyen tek mektubu yoktur: "Jean ile diğerlerinin ne yapıp ettiklerini bana uzun uzun yaz" cümlesi her mektubunda yinelenirdi.

1881'de anneme yazdığı bir mektupta şu satırlar vardı: "Tussy, daha az önce Engels'in yardımıyla, çocuklar için hazırlanan Noel armağanları kutusunu paket postanesine götürdü. Helene benden, Harry ve Eddy (yani ben) için ceketle, Pa için (yani kardeşim Marcel için) küçük bereyi özellikle kendisinin gönderdiğini belirtmemi istedi. Laura da Pa'ya ayrıca küçük bir mavi elbise yolluyor. Benden sevgili Jean'a bir bahriyeli elbisesi... Anne, yaşamının son gününe kadar Laura'ya, seninle benim, Jean ile birlikte Paris'e gidip, Jean'a bir elbise seçtiğimizi ve onun bu giysi içerisinde 'Bourgeous Gentilhomme'a* nasıl benzediğini anlatarak kahkahalarla güldüğünü şimdi kalbim sızlayarak anımsıyorum..."

* Molyer'in 'Kibarlık Budalası', –çev.

Jean en büyüğümüz olduğu için büyükbabayı en sık görmeye giden oydu. Bir başka mektubunda anneme, "Jean'a söyle," diyordu, "dün Maitland Park'da yürüyüşe çıkarken, kapıcı büyük bir saygıyla yanıma yaklaştı ve 'Johnny nerelerde' diye sordu."

Torunlarından söz ederken kullandığı deyimler orijinal olduğu kadar sevimliydiler: "Yığınla ve yığınla öpücükler Jean'a, Harry'ye soylu 'Wolf'a! Son kez 'leyleğin getirdiğine' ise böylesine samimi davranamıyorum." (1881 Nisanında doğan ve henüz görmediği kardeşim Marcel'i kast ediyor.)

Büyükannemin ölümünden kısa süre sonra anneme yazdığı mektubun son satırı onun torunlarına duyduğu içten sevgiyi çok iyi yansıtır: "Umarım gelecek güzel günlerde sizlerle birlikte olurum da, büyükbaba olarak torunlarıma olan görevimi yerine getiririm..."

Ne yazık ki Karl Marx bu isteğini gerçekleştiremedi.

Birbirini izleyen hastalıklarla bitkin düşmüş, sevgili eşinin kaybıyla perişan olmuş, birkaç ay sonra, en büyük kızı, annem Jenny Longuet'in ölümüyle onulmaz bir yara almıştı. Uzun yıllar çektiği ızdırap ve sefaletin üzerine gelen bu son darbe, 14 Mart 1883'te, bütün yaşamını proletaryanın boyunduruktan kurtulmasına adamış ve son nefesine kadar insanlığın mutluluğu için çırpınmış bu büyük dehayı kaybetmemize neden oldu.

Mezarı başında Friedrich Engels'in dediği gibi:

"Adı yüzyıllara meydan okuyacak; tıpkı yarattığı eseri gibi!"

Fransız Komünist Partisi'nin yayın organı Cahiers du Communisme'de yayımlanmıştır. No. 3, Mart 1949

Fransızcadan çevrilmiştir.

İTİRAFLAR

Gözde erdeminiz	Sadelik
Erkekte gözde erdeminiz	Güçlülük
Kadında gözde erdeminiz	Zayıflık
Başlıca özelliğiniz	Sarsılmaz bir amaç
Mutluluk anlayışınız	Mücadele
Sefillik anlayışınız	Boyun eğme
Bağışlayabileceğiniz kusur	Safdillik
En fazla tiksindiğiniz kusur	Uşaklık
Nefretiniz	Martin Tupper
Gözde uğraşınız	Kitap kurtluğu
Gözde şairiniz	Shakaspeare, Aeschlus, Goethe
Gözde nesir yazarı	Diderot
Gözde kahraman	Spartaküs, Kepler
Gözde kadın kahraman	Gretchen
Gözde çiçek	Defne
Gözde renk	Kırmızı
Gözde isim	Laura, Jenny
Gözde yiyecek	Balık
Gözde özsöz	Nihil humani ame alienum puto
Gözde slogan	De omnibus dubitandum

Marx'ın kızı Laura'nın
elyazmasından alınmıştır.

İmza: Karl Marx
İngilizce yazılmıştır.

III. KISIM

P. Annenkov "HARİKA BİR ON YIL" BAŞLIKLI DENEMEDEN
Fransizca Kugelmann MARX'IN BÜYÜK KİŞİLİĞİNİN UFAK TEFEK ÖZELLİKLERİ
Anselmo Lorenzo BİRİNCİ ENTERNASYONAL'DEN ANILAR
M.Kovalevsky MARX'LA KARŞILAŞMA
N.Morozov KARL MARX'I ZİYARET
Ernest Belfort Bax ENGELS İLE GÖRÜŞMELER
Edvard Aveling ENGELS EVİNDE
N. S. Rusanov ENGELS İLE TANIŞIKLIĞIM
A. Voden ENGELS İLE KONUŞMALAR
F. M. Kravchinskaya ANILAR

P. Annenkov

"HARİKA BİR ON YIL" BAŞLIKLI DENEMEDEN

Avrupa'ya giderken bizim steplerdeki toprak ağasından*, Marx'a bir tanışma mektubu aldım. Bizim ağanın, Enternasyonal Birliği'nin gelecekteki önderi ile çok samimi dostluk içerisinde olduğu anlaşılıyordu. Marx'a, öne sürdüğü o parlak öğretiye ve Avrupa'da yeni bir ekonomik düzen kurma davasına kendisini bütün varlığı ve ruhu ile adadığına güvence veriyor ve Rusya'ya, bütün malını mülkünü satma ve tüm sermayesi ile yaklaşan devrimin karakterine balıklama dalma niyeti ile döndüğünü söylüyordu.** Onun bu hevesi elbette bu sözlerde kaldı ama ben, bu heyecanlı toprak ağasının bu vaatlerde bulunurken tamamen samimi olduğuna inanıyorum. Gerçekten de bizim ağa anayurduna döndü; önce malikanesine sonra Moskova'ya gitti ama Marx'ı şaşırttığını umduğu o ateşli sözleri aklından bile geçirmedi. Kısa süre önce bu dünyadan göçtü; yaşlıydı ama Moskova'nın çapkın bekarlarındandı...

...Her ne halse, bizim bu ateşli devrimci toprak ağasının tavsiye mektubu elimde olduğu halde Brüksel'de Marx'ın kapısını çaldım ve dost bir biçimde karşılandım. Marx, sırf ener-

*Kazanlı toprak ağası Grigory Mikhailowich Tolstoi

** Marx, Annenkov'un kendisinde bulunan anılarının kopyası üzerine Fransızca olarak şu yorumda bulunmuştur: "Bu kuyruklu bir yalan! Bana böyle bir şey söylemedi. Tam tersine, kendi köylülerine daha yararlı olmak amacıyla ülkesine döneceğini söyledi! Öylesine budala idi ki, beni de kendisiyle geleyim diye davet bile etti!"

jiden, iradeden ve sarsılmaz inançtan oluşmuş bir insandı. Görünüşü de çok sıra dışı ve etkileyiciydi. Gür koyu siyah saçlı, kıvırcık sakallıydı, düğmeleri yanlış iliklenmiş uzun ceketinin kollarından kıllı elleri görünüyordu.

Görünüşü nasıl olursa olsun, ne yaparsa yapsın, karşısındakine saygı telkin eden bir hali vardı. Hareketleri pek becerikli sayılmazdı ama emin ve kendine güvenliydi; insan ilişkilerinde alışılmış kurallara itibar etmediği belliydi ama bu aldırmazlığın yanı sıra kibar ve alımlıydı. Biraz keskin ve madeni sesi, insanlar ve olaylar üzerine yaptığı sert yargılamalara harika bir biçimde uygunluk gösteriyordu... Kısacası, daha yeni terk ettiğim Rusya'daki insan tipi ile yüzde yüz bir zıtlık içerisindeydi.

Daha bu ilk görüşmemizde Marx beni, Almanya'da oldukça geniş bir destekçi grubundan ayrılan Weitling ile ertesi gün evinde yapacağı bir konuşmaya davet etti. Bu görüşmenin amacı, eğer mümkünse, işçi sınıfı hareketinin öncüleri arasında ortak bir hareket çizgisini saptamaktı. Bu daveti hemen kabul ettim.

Asıl mesleği terzilik olan ajitatör Weitling, sarışın, yakışıklı bir delikanlıydı. Sırtındaki şık ceketi ve küçük alımlı sakalıyla, benim görmeyi umduğum ciddi ve öfkeli işçiden çok, hali vakti yerinde gezginci satıcılara benziyordu. Weitling tarafından biraz göstermelik de olsa birbirimizi oldukça rahat bir biçimde selamladık ve küçük yeşil masanın çevresinde yerimizi aldık. Marx, elinde kalemi ve aslanı andıran başı kağıtlara eğilmiş durumda masanın öteki ucunda ve onun, adeta göbek bağıyla bağlı çalışma arkadaşı ve propaganda yoldaşı Engels ise, uzun ve dimdik gövdesi, bir İngiliz centilmeni nezaketi ve ciddiliği ile açılış konuşmasını yaptı.

Emeğin dönüştürülmesine kendilerini adamış insanların gerekliliğine, düşüncelerini birbirlerine aktarabilme ve teoriyi inceleme fırsatı ve zamanı bulamayan herkese yol gösterebilecek tek bir ortak doktrin etrafında toplanma lüzumuna işaret etti.

Engels konuşmasını bitirmişti ki Marx başını kaldırdı ve Weitling'e dönerek şöyle dedi: *"Anlat bize Weitling, Almanya'da öne sürdüğün fikirlerle bunca kıyamet kopardın; peki, bu eylemlerini neye dayandırıyorsun ve gelecekte bunları hangi temele dayandırmayı düşünüyorsun?"*

Hareretli ama görüleceği gibi kısa süren bir tartışmaya neden olan bu dobra dobra sorunun soruluş biçimini bugün bile anımsarım.

Öyle görünüyor ki Weitling bu konuşmayı, sıradan liberal konuşmaların sınırları içerisinde tutmak istiyordu. Ciddi ama sıkıntılı bir yüz ifadesiyle amacının yeni bir ekonomik teori yaratmak olmadığını, Fransa'daki denemenin ortaya koyduğu gibi en uygun teorinin benimsenerek işçilerin gözlerini, içerisinde yaşadıkları koşulların dehşetine açmalarını ve kendilerine egemen sınıfların uyguladıkları adaletsiz sistemi görmelerini ve bunların vaatlerine asla inanmamayı öğrenmelerini sağlayacak girişimlerde bulunulmasını... ancak ve ancak kendilerine güvenmelerini demokratik ve komünist birlikler örgütlemelerini önerdi. Bu uzun konuşmada Engels'in tam zıddına, edebi açıdan pek de uygun düşmeyen bir üslupla, sık sık yinelemelere saplandı, bir dediği bir dediğini tutmadı, bin bir güçlükle ulaştığı sonuçlar, başlangıçtaki önermeleriyle çelişti. Öyle görünüyor ki şimdi karşısında, çağdaş ekonomik sistemlerle ilgili beylik kitap ve broşürlerden edindiği bilgileri aktardığı türden dinleyiciler değil, çok farklı türden dinleyiciler bulunuyordu; işte bu yüzden de düşünceleri tutarlılığını yitiriyor, konuşması karmakarışık oluyordu. Marx öfkesini belli eden bir hareketle sözünü kesmese ve yanıtlarını sıralamasaydı herhalde bu konuşma sürüp gidecekti.

Marx'ın iğneleyici konuşması sanırım şöyle özetlenebilir: Halkı sağlam ve iyice düşünülüp hesaplanmamış nedenler vermeksizin eyleme sevk etmek, onları kandırmak olur. Şimdi sözü edilen bir takım gerçekleşmesi imkânsız umutlar uyandırmak ve buna dayanarak onları harekete geçirmek, sömürülen ve ızdırap çeken insanları kurtarmak şöyle dursun onları büs-

bütün mahvolmaya sürükler. İşçilere, özellikle Almanya'da, sağlam bilimsel fikirlere ya da yapıcı doktrinlere dayanmaksızın eylem çağrısında bulunmak, bir yandan sözde peygamberliğe soyunmak, öte yandan onları eşek yerine koymakla eşdeğerdir... Yapıcı doktrinlere sahip bulunmayan halkın şimdiye değin, gürültü patırtı çıkarmanın, tehlikeli yangınları başlatmanın ve daha da beteri, savundukları davanın mahvolması dışında herhangi bir şeyi başardıkları görülmemiştir.

Bu sözler üzerine Weitling'in solgun yüzü kıpkırmızı kesildi ve konuşmasına canlılık geldi: Heyecandan titreyen bir sesle, adalet, birlik ve karşılıklı dostça yardım bayrağı altında yüzlerce insanı toplamayı başaran bir insanın, hiçbir işi beceremediği bir kimse olarak tanımlanmasının haksızlık olduğunu kanıtlamaya çalıştı. Bugün şahsına yapılan saldırıyı, doğup büyüdüğü ülkenin dört bir yanından aldığı yüzlerce teşekkür mektubu ile şimdiye değin yaptığı pratik çalışmaların, ortak davaya, muhakkak ki ızdırap içerisinde kıvranan insanlardan uzak kalmış eleştirilerden ve masa başı doktrin analizlerinden daha yararlı olduğu inancıyla önemsiz saydığını vurguladı.

Bu son sözler üzerine öfkelenen Marx, masaya öylesine bir yumruk attı ki üzerindeki lamba sallandı; ayağa fırlayarak, "Cehalet şimdiye değin hiç kimseye bir yarar sağlamamıştır!" diye bağırdı.

Bu sözlerle toplantı sona erdi. Marx, olağandışı bir hiddetle odada bir aşağı bir yukarı gidip geliyordu. Kendisinden ve orada bulunanlardan izin isteyerek salondan ayrılıp eve gittim; işittiğim ve gördüğüm şeylerden şaşkına dönmüştüm...

... Marx ile ilişkim, Brüksel'den ayrıldıktan sonra da sürdü; Şubat Devriminden hemen sonra geldikleri Paris'te, Engels ile birlikte Marx'ı yine gördüm...

Daha önce de, Marx ile, benim için çok ilginç olan yazışmalarımız oldu. 1846'da Marx'ın bana yazdığı uzun bir mektupta* Proudhon'un *Sefaletin Felsefesi* ile ilgili görüşlerini bil-

* Bkz. Marx-Engels, *Seçme Mektuplar*, s. 25, Evrensel Basım-Yayın, İstanbul, Ekim 1996

dirmişti. Bu mektup olağanüstü dikkat çekici bir belgedir: İki yönüyle zamanını aşar; Proudhon'un tezlerinin eleştirisi yapılarak, daha sonraları öne sürülecek olan bütün itirazlar önceden görülmüştür; ve halkın ekonomik tarihinin önemi üzerinde yepyeni fikirler öne sürülmüştür. Marx, devlet biçimlerinin ve halkın, moral, felsefe, sanat ve bilim de dahil bütün toplumsal yaşamının sade ve halkın içerisinde bulunduğu ekonomik ilişkilerin doğrudan sonucu olduğunu ve bu ilişkilerin değişmesiyle birlikte bu sayılanların da değişeceğini ve hatta ortadan kalkacağını öne süren ilk insandır. Bütün mesele, böylesine muazzam sonuçları verecek olan bu ekonomik ilişkilerin değiştirilmesini sağlayacak yasaları saptayabilmektir. Ancak, Proudhon'un içine düştüğü zıtlıklar ile keyfi biçimde bir araya getirilmiş ve tarihin kanıtladığı gibi hiçbir şekilde birbirini izlemeyen bazı ekonomik olguların birbiriyle çelişmesinde Marx, burjuvanın bilincini rahatsız eden modern ekonomik sistemin olgularını, Hegel üslûbuna sığınarak, zararsız soyutlamalar durumuna ve şeylerin kendi özlerinde bulunan yasalara indirgeme çabasını görmektedir. İşte bu yüzden de Marx, Proudhon'u, sosyalizmin dinbilimcisi ve tepeden tırnağa küçük-burjuva şakşakçısı olarak nitelemektedir.

Rusçadan çevrilmiştir.

İlk kez Vestnik Yevropy gazetesinde yayımlanmıştır; sayı 4, Nisan 1880.

Franzisca Kugelmann

MARX'IN BÜYÜK KİŞİLİĞİNE DAİR KÜÇÜK İPUÇLARI

Daha genç bir öğrenciyken babam, Karl Marx'ın ateşli bir hayranıydı. Marx'ın Londra adresini, kendisi gibi aynı öğrenci kulübünün üyesi olan Miquel'den alarak ona bir mektup yazdı. Marx bu mektuba babamı sevinçten uçuran bir yanıt verdi. Böylece aralarında yavaş yavaş düzenli hale gelen bir yazışma başladı. Mektuplar Marx'a A. Williams adıyla gönderiliyordu; zira bu tür yazışmaları hükümet dikkatle izliyor, zarfları açıyor ve çoğu kez de yerine ulaştırmıyordu. Aynı nedenle babam mektuplarında Marx'a adıyla hitap etmiyor, ona, "Değerli ve Sevgili Arkadaşım" diyordu.

Birkaç yıl sonra, Marx, Avrupa'ya gelmek niyetinde olduğunu yazınca o sırada evlenmiş bulunan babam, Marx'ı kendi evinde konuk olmaya davet etti ve o da bunu birkaç gün için kabul etti.

Ren bölgesinden şen şakrak genç bir kadın olan annem bu ziyareti bayağı endişe ile karşıladı. Politik fikirlerle yüklü, çağdaş toplum sistemine bu denli karşı olan büyük bir bilim adamını nasıl ağırlayabilecekti. Doktor olan babam sabahları muayenehanesinde olduğu gibi öğleden sonraları da çoğu zaman işinin başında bulunuyordu; bu durumda annem Marx'ı nasıl ağırlayabilirdi? Babama gelince o, anneme şu önümüzdeki birkaç günün bütün ömrü boyunca keyifle anımsayacağı günler olacağı konusunda güvence veriyordu. Hiçbir kehanet babamın bu sözleri kadar doğru çıkmamıştır!..

Babamla Marx istasyondan gelince, ekşi suratlı bir devrimciyle karşılaşacağını uman annemi, ona doğduğu ülkeyi anımsatan sıcak bir Ren aksanı ile konuşan, alımlı ve keyifli bir beyefendi selamladı. Kır saçların altında pırıldayarak çevresine gençlik saçan kara gözler anneme gülümseyerek bakıyor ve yeni tanışılan bu adamın hareketleri ve konuşması taze bir ruhu yansıtıyordu. Babam politikadan söz etmeye kalkışınca o, "Genç hanımların önünde bu sözlere ne gerek var, bunları sonra konuşuruz," diye sözünü kesiyordu. Daha ilk geceden konuşması o kadar eğlendirici, zekice ve keyifliydi ki saatler kanatlanmış gibiydi.

Tesadüf bu ya, Kutsal Hafta'nın başlangıç günleriydi. Annemle babam Marx'a, Kutsal Cuma'da kendileriyle birlikte Bach'ın, Saint Matthew'ya göre Pasyon'unu dinlemek üzere kiliseye gitmeyi önerdiler. Marx, müziği, özellikle de Bach'ın müziğini çok sevdiği halde, en geç perşembe günü buradan ayrılmak durumunda olduğunu söyleyerek bu öneriyi kabul etmedi.

Yine de Marx Hanover'de dört hafta kaldı.* Annemle babamın bu sırada onunla yaptıkları bütün konuşmaları sonradan ayrıntılarıyla anımsadıkça nasıl keyiflendiklerini bugün bile hatırlarım; bu konuşmalar, günlük yaşamlarının üzerinde yükselen pırıl pırıl tepecikler gibiydi ve hiç bir zaman geçmişin sisleri arasında bulutlanıp gitmedi...

Marx'ın bu yapmacıksız ve dost hali yalnız bizim aile çevremizle sınırlı da değildi. Aile dostlarımız içerisinde de bu teklifsiz halini sürdürüyor, çevresindeki her şeyle, herkesle ilgileniyor ve birisi özellikle dikkatini çektiğinde ya da zekice bir söz duyduğunda monoklünü gözüne yerleştirerek söz konusu kimseyi dostça bir ilgiyle inceliyordu.

Oldukça miyop olduğu anlaşılıyordu ama sadece uzun süre okuduğu ya da yazdığı zaman gözlük kullanıyordu.

Bizimkiler en fazla sabahın erken saatlerinde, çoluk çocuk henüz ayak altında değilken yaptıkları konuşmaları zevkle

* Marx, Hanover'de 17 Nisandan, Mayısın (1867) ortasına kadar kalır.

anımsıyorlardı. Annem özellikle sabah erken kalkıp ev işlerini kahvaltıdan önce bitirmeye çalışıyordu. Kahvaltı masasında saatlerce oturuyorlar, babam işe gitmek için evden hep üzüntüyle ayrılıyordu.

Konuşmaların konuları yalnız Marx'ı yakından ilgilendiren iç ya da dış politika ile sınırlı değildi; sanatın her alanı; bilim, şiir, felsefe... konuşuluyor, tartışılıyordu. Büyüklüğü ölçüsünde soylu ve samimi olan Marx asla en ufak bayağılık izi sergilemiyordu. Annem, derin inceleme yapma fırsatı bulamadığı halde felsefeye karşı büyük bir ilgi duyardı. Marx onunla konuşurken Kant'a, Fichte'ye, Schopenhauer'a değinir, gençliğinde izleyicisi olduğu Hegel'den sık sık söz ederdi. Hegel'in, biricik öğrencisi Rosenkranz'ın onu anlayan tek kişi olduğunu ancak ne yazık ki onun da kendisini yanlış anladığını sık sık yinelediğini aktarırdı...

Marx, duygusallıktan nefret ederdi; bunun, gerçek duygunun bir karikatürü olduğunu söylerdi. Ara sıra, Goethe'nin şu sözlerini yinelerdi: *"Duygusal insanlara pek itibar etmem; sıkışık hallerde bunlar hemen berbat bir arkadaş olduklarını ortaya koyarlar."* Birisi onun karşısında abartılmış bir duygusallık gösterse, Heine'ın şu sözlerini anımsatırdı:

Ein Fraülein stand am Meere,
Ihr war so weh und bang,
Es gramte sie so sehre,
Der Sonnenuntergang.*

Marx, Heine'yi tanırdı; son hastalığında bu talihsiz şairi Paris'te görmeye gitmişti. Marx odasına girerken Heine'ın yatağı değiştiriliyordu. Şairin ızdırabı o kadar büyüktü ki, vücuduna dokunulamıyor, hemşireler kendisini çarşafla taşıyorlardı. Ancak Heine'ın zekâsı ve esprisi hâlâ yerindeydi ve bu ara-

* Durmuş kıyıda kız
Büyük bir acı ve dehşet içerisinde.
Acaba niçin bu büyük keder?
Sadece güneş battığı için.

da Marx'a zayıf bir sesle, "Görüyorsun sevgili Marx, hanımlar beni hâlâ kollarıyla yükseklere kaldırıyorlar." diyordu.

Marx, Heine'ın o harika aşk şarkılarının hep bir hayal ürünü olduğu düşüncesindeydi; kadınlarla başarılı bir ilişki içerisinde olmamıştı ve mutluluğu evlilik hayatında aramıştı. Onun şu dizelerinin, ölümüne çok uygun düştüğü kanısındaydı:

Um sechse ward er gehenkt,
Um sieben ward er Grab gesenki,
Sie aber schon un achte
Trank roten Wein und lachte.*

Ne var ki Marx'ın, Heine'ın kişiliği konusundaki düşüncesi hiç de olumlu değildi. Özellikle kendisine yardım eden dostlarına karşı vefasızlıkla suçluyordu onu. Örneğin, Christiana hakkındaki şu alaylı dizesini çok yersiz buluyordu: "Böylesine cana yakın bir genç için hiç bir övgü yeterli değildir," vb.

Marx için 'dostluk' kutsaldı. Arkadaşlarından biri bir seferinde, Engels'in, hali vakti yerinde olduğu halde, para sıkıntısı çeken Marx'a yeterince yardımda bulunmadığı şeklindeki bir sözü ağzından kaçırmıştı. Marx şu cümleyle onun sözünü kesmişti: "Engels ile benim aramdaki ilişkiler öylesine içtenlikli ve sevgi doludur ki, kimsenin buna burnunu sokmaya hakkı yoktur." Herhangi bir kimse ona hoşlanmadığı bir şey söyleyecek olsa genellikle esprili bir yanıt verirdi. Kabalığa pek başvurmaz ancak sert ve keskin yanıtları doğruca hedefini bulurdu.

Onun derinlemesine nüfuz etmediği hiçbir bilim dalı yoktu dense yeridir; onu heyecanlandırmayan hiçbir sanat, hayranlığını uyandırmayan hiçbir doğa güzelliği yoktu. Ama, yalancılığa, övüngenliğe, bencilliğe ve ikiyüzlülüğe tahammül edemezdi.

Öğle yemeğinden bir buçuk saat önceleri, yatak odası dışın-

* Altısında idam edildi
Yedisinde mezara kondu
Sekiz kapıyı çalarken
Sevinç türküleriyle
Çekti kırmızı şarabı.

da kullanabileceği tek odada mektuplarını yazar, çalışır ya da gazete okurdu. *Kapital*'in birinci cilt çalışmalarını da burada yapardı. Odada, Minerva Medica'nın, küçük sembolik baykuşu ile birlikte heykelciği vardı; kibarlığı, hazır cevaplılığı neşesi ve yaşına göre geniş bilgi birikimi ile büyük hayranlık duyduğu anneme Marx bir gün şakayla karışık olarak, onun genç bir bilgelik tanrıçası olduğu söylemişti. Annem bu iltifata şu yanıtı vermişti: "Yok canım, ben sadece, Minerva'nın dizleri dibinde oturup hu çeken puhu kuşuyum." İşte bunun için sonraları, büyük sevgi duyduğu ve saatlerce dizlerine alarak onun çocukça gevezeliklerini dinlediği küçük kıza 'Puhu Kuşu' adını takmış, bu minik kız onun sevgili küçük baykuşu olmuştu.

Anneme, toplum içerisinde kendine güvenli hareketleri, doğru düzgün tavır ve hareketlere büyük önem vermesi nedeniyle "Madam la Kontes" diyordu. Bu ada öylesine alışmıştı ki kim olursa olsun onların yanında da anneme böyle demeye devam etti.

Marx ailesi içerisinde herkese bir ad takmak âdetti. Ona kızları da, dostları da hep "Moor" derlerdi. İkinci kızı Laura, Mrs. Lafargue, genelde "das Laura" diye ya da "Master Kakadou" diye çağrılırdı; eski bir masaldaki usta terzinin adı Laura'ya, giyiminde gösterdiği ince zevk nedeniyle takılmıştı. Marx, en büyük kızı Jenny'yi, "Jennychen" diye çağırırdı. Annemin de bir adı vardı ama şimdi unuttum. En küçük kız Eleanor'a daima "Tussy" denirdi.

Marx, babama "Wenzel" adını takmıştı. Bunun nedeni, babamın bir keresinde, Prag'da gezerken rehberin, Bohemyalı kral ailesinden iki kişi hakkında ayrıntılı bilgiler vererek kafasını nasıl şişirdiğini anlatması olmuştu. Bunlardan 'kötü' olan, St. John Nepomucen zindana atılmış, 'iyi' olan ise çok dindarmış.* Babam, sevdikleri ve sevmedikleri konusunda çok açık sözlüydü, bu nedenle de Marx ona davranışlarına uygun olarak 'iyi' ya da 'kötü' Wenzel diye takılmayı âdet edinmişti.

* Burada sözü edilen Çek Prensi Saint Wenzel (908-929) ile, John of Nepomucen'i idam ettiren Çek Kralı IV. Wenzel (1361-1419).

Sonradan gönderdiği bir fotoğrafının arkasına da, "Wenzel"e diye yazmıştı.

Babamın dostları ile tanıdıklarına çoğu zaman çeşitli adlar takar ve bunların o kişilere daha yakıştığını söylerdi; bunlar tipik olmamakla beraber sıradan isimlerdi. Babam, tanıdıklarından birisini Marx'a takdim ettikten hemen sonra, "Pekâlâ Marx, söyle bakalım bu adamın gerçek adı ne olmalıydı?" diye sorardı.

Marx her zaman neşeliydi, şaka yapmaya, dalga geçmeye bayılırdı ama kimseyle alay etmezdi; ancak, damdan düşer gibi, 'doktrini' konusunda soru sorulduğu zaman çok bozulur, böyle soruları yanıtsız bırakırdı. Aile arasındayken bu merakı, "gezginci düşünceler" olarak niteler ve pek önem vermezdi.

Bir defasında bir bay, geleceğin devletinde ayakkabıları kim boyayacak diye sormuştu ve "sen boyayacaksın" yanıtını almış, dangalak sorucu sesini kesmişti. Bu, Marx'ın sinirlendiğini belli ettiği nadir anlarındandı.

Dünyanın dört bir yanından Partili yoldaşlar ziyaretine gelirler, bunların hepsini odasında kabul eder, politika üzerine uzun konuşmalar yapılır ve bu tartışmalar babamın çalışma odasında sürer giderdi.

Marx'ın şiir zevki gibi, bilim ve temsili sanatlar zevki de çok inceydi. Okuma kültürü çok zengin, belleği olağanüstüydü. Büyük Klasik Yunan şairlerine düşkünlüğünü babamla paylaşırdı; Shakespeare, Goethe, Chamisso, Rückert onun gözde yazar ve şairleriydi. Chamisso'nun, dokunaklı şiiri, *Dilenci ve Köpeği*'nden ezbere parçalar okurdu. Rückert'in yazılarına hayran olduğu gibi, Hariri'nin *Maqamas* çevirisini özellikle beğenirdi ve bu yapıtı, yıllar sonra, o günlerin anısına anneme armağan etmişti.

Marx, yabancı dillere karşı olağanüstü yetenekliydi. İngilizceden başka, *Kapital*'i çevirecek kadar Fransızca bilir,* Yunanca, Latince, İspanyolca ve Rusçası o denli iyi idi ki, bu dil-

*Marx, Kapital'in I. cildini Fransızcaya çevirmemiş, sadece, yeterli bulmadığı, J. Roy çevirisini dikkatle gözden geçirmiştir.

lerden sözlü çeviriler yapabiliyordu. Rusçayı şirpençe acıları çekerken "oyalanmak için" kendi kendine öğrenmişti.

Turgenyev'in, Rus ruhunun özelliklerini, Slav duyarlılığı tülüne bürüyerek harika bir biçimde sergilediği düşüncesindeydi; ona göre Lermantov'un betimlemeleri, aşılmak şöyle dursun, ancak nadiren ulaşılabilecek nitelikteydi.

İspanyollar içinde Calderon gözdesiydi; yapıtlarından bir kaçını yanından ayırmaz, bunlardan bize pasajlar okurdu...

Oturduğumuz evde, beş pencereli büyük bir oda vardı, biz buraya salon derdik ve burada müzik yapardık. Eve gelip gidenler buraya, dört duvarında Yunan tanrılarının büstleri sıralandığı için Olimpos adını takmışlardı, bunların üzerine, Zeus Otricolus taht kurmuştu.

Babam Marx'ı, bu son söylediğim Yunan tanrısına çok benzetir, dostları da kendisine katılırlardı. Her ikisinin de gür saçlı, güçlü bir başı, âdeta içerisindeki düşünceleri yansıtan harika alınları, otoriter olmakla birlikte nezaketi elden bırakmayan ifadeleri vardı.

Marx'ın, dalgınlıktan ya da heyecandan uzak, sakin ama sıcak ve canlı doğası, babama göre onun Olimpos dağında oturan gözde tanrılarını andırırdı. Babam, Marx'ın, "klasik tanrıların, tutkudan uzak bir biçimde ebedi istirahat halinde bulundukları" şeklindeki sözlere itirazını sık sık anardı. Marx'a göre, tam tersine, bu tanrılar, ebedi bir tutku içerisinde huzursuzdular.

Babam, Marx'ı, kendi politik parti çekişmeleri içerisine sürüklemeye çalışanlardan söz ederken büyük huzursuzluk duyardı. O, Marx'ın, Olimpos dağındaki tanrıların ve insanların babası gibi sadece dünyaya ışık saçmasını ve arada bir öfkesini gök gürültüsü gibi belli etmesini ama hiç bir zaman değerli zamanını günlük ajitasyonlar için harcamamasını dilerdi... İşte Marx'ın bizimle geçirdiği günler, ciddi ya da keyifli konuşmalarla böylece aktı geçti. Marx'ın kendisi de sık sık bu dönemi, yaşam çölünde bir vaha gibi anımsadığını söylerdi.

İki yıl sonra babamlar Marx'ı yine birkaç haftalığına konuk etme zevkini tattılar; bu kez yanında, büyük kızı Jenny de vardı. Jenny, siyah kıvırcık saçlı, incecik hoş bir kızdı; hem huyu hem de görünüşü bakımından babasına çok benziyordu. Keyifli, canlı, sıcakkanlı; hareketlerinde çok zarif ve özenli; gürültü ve gösterişten nefret eden bir tipti.

Annemle hemen dost oldular ve bu dostluk ve karşılıklı sevgi, yaşamları boyunca sürdü. Annem sık sık Jenny'nin, okumaya düşkün, geniş görüşlü; soylu, güzel şeylere eğilimli olduğunu yinelerdi. Shakespeare'in hayranlarındandı; dramatik kabiliyeti olmalı ki bir keresinde Londra'da bir tiyatroda Lady Machbeth'i oynamıştı. Bir kere de bizim evde yalnız annemle babam ve Marx'ın önünde bu şeytani rolü bütün incelikleriyle canlandırmıştı. Londra'daki oyunundan kazandığı para ile, Marx ailesi ile birlikte Trier'den kalkıp Londra'ya gelen ve keyifli günlerde olduğu kadar üzüntülü ve hatta sefalet çekilen günlerde de aileye aşkla ve sadakatle bağlı bulunan Lenchen'e, kadife bir ceket satın almıştı.

Marx ailesinden hiç kimse, para konusunda tutumlu ya da en azından pratik olamamıştır. Jenny, evliliğinden kısa süre sonra annesinin, az miktarda bir miras aldığını ve bu parayı iki kulplu bir çekmeceye koyarak evlilik gezisi boyunca otellerde falan taşıdıklarını, dostları ya da yoldaşları ziyaretlerine gelince bunu masanın üzerine açarak herkesin ihtiyacı olan parayı buradan aldığını... ve söylemeye gerek yoktur ki, kutusunun kısa zamanda boşaldığını anlatmıştı. Oysa sonraları bunların Londra'da düştükleri feci sıkıntıları bilmeyen kalmamıştır... Marx, ellerinde bulunan değerli her şeyi rehine vermek ya da satmak zorunda kaldıklarını anlatmıştır. Von Westphalen ailesi, Argyll Dükü ile uzaktan akraba oluyordu. Jenny von Westphalen, Marx ile evlendiği zaman çeyizinde, ailede uzun yıllardır bulunan, Argyll armasını taşıyan gümüş takımlar varmış. Marx, bunlardan bir kaç değerli gümüş kaşığı rehinciye götürünce, böylesine ünlü bir ailenin armasını taşıyan şeyleri

nereden bulduğunu sormuşlar, o da bu soruyu dosdoğru yanıtlamış. Biricik oğulları öldüğünde öylesine sıkıntı içerisinde imişler ki, cenaze giderlerini ödeyememişler ve çocuğu kendileri evin bahçesine gömmüşler. Marx'ın saçları işte o gece ağarmış...

Hannover'de kaldığı sırada Jenny, anneme, *İtiraf Defteri* denilen bir defter armağan etmiş. O yıllarda bu İngiltere'de bayağı yaygınmış ve daha sonra Almanya'da, Erkenne Dich Selbst* adı altında yaygınlaşmış. Bunun ilk sayfası Marx ile başlayacakmış; Jenny, ikinci sayfaya kendi yanıtlarını sıralamış ve annem babam bu itirafları öylesine ilginç bulmuşlardı ki ben bunları bu yazıma aynen alacağım.

Bunları, Almancadan daha rahat yazdığı için İngilizce yazmıştı. Dört sayfa Almanca yazacağına, bu yazdıklarını İngilizce ile tek bir sayfada anlatabileceğini söylüyordu; çünkü diyordu, İngilizce, anlatacağınız şeyi daha kısa, daha kesin ve dolambaçsız yazıya dökebileceğiniz bir dil. Samimi olduğu kimselere ise Fransızca yazıyordu; ona göre bu dil, daha sıcak, düşünceleri, duyguları anlatmaya daha uygundu. Almanca telaffuzu, tıpkı babası gibi Ren'li aksanı taşırdı. Ren Eyaletinde hiç kalmamıştı ama, çocukluğundan beri bu aksanı, annesi ve babası ile sadık yardımcıları Helen'in konuşmalarından kapmıştı.

Jenny'nin itirafını iyi anlamak için birkaç açıklama gereklidir. Jenny, kadında en gözde erdemin sadakat olduğunu söylüyor. İtirafları yazdığı gece, konuşmaların konusu din idi. Marx, Jenny ve babam, özgür düşünceli kimselerdi; annem ise, her türlü softalığa, önyargıya ya da dar kafalılığa karşı olmakla beraber, farklı düşüncedeydi... Annem öylesine yalın, derin ve duygusallıktan uzak bir içtenlikle konuşuyordu ki herkes etkilenmişti. İşte bunu anımsayarak Jenny kadında gözde erdemin sadakat olduğunu yazmıştı.

Baba da kızı da I. Napoléon'dan nefret ederler ve ona sadece Bonaparte derlerdi, ama III. Napoléon'u öylesine küçük

* Kendini tanı. –çev.

görürlerdi ki, onun adını bile anmazlardı. Jenny bu nedenle, en sevmediği tarihi kişiliğin "Bonaparte ile yeğeni" olduğunu yazmıştı.

Bu bana hep Marx'ın şu alaylı sözlerini anımsatır: "*Napoléon le premier a eu genie, Napoléon le troisieme a Eugenie.*"*

Gözde erdemim	İnsanlık
Erkekte gözde nitelik	Medeni cesaret
Kadında gözde nitelik	Sadakat
İdeal mutluluk	İdeal sefalet
Bağışlayabileceğim Kusur	Müsriflik
Hor gördüğüm kusur	Kıskançlık
Hoşlanmadığım meslekler	Şovalyelik, rahiplik, askerlik
Gözde uğraş	Okumak
Tarihte en sevmediğim kişiler	Bonaparte ile yeğeni
Gözde şair	Shakespeare
Gözde romancı	Cervantes
Gözde besteci	Hendel, Beethoven, Wagner
Gözde renk	Kırmızı
Gözde özsöz	"Kendine karşı dürüst ol"**
Gözde slogan	Alle für Einen, Einer für Alle.***

Jenny babasının klasik müzik tutkusunu paylaşırdı. Hendel'in yapıtlarını kesinlikle devrimci bulurdu. Wagner'i iyi tanımıyordu: Tanhauser'i ilk kez Hanover'de dinlemişti; icra mükemmeldi ve belki bunun için Wagner'i gözde besteciler arasında saymıştı. İtirafta seçtiği özsöz, alıntı işareti içerisinde verilmiş, ben de öyle verdim. Mutluluk ve sefalet sorularını yanıtlamamış; orijinal yazıyı buraya aynen aldım.

Dostlarla birlikte olduğunda, mükemmel bir konser solisti olan Joseph Risse bazen şarkılar söylerdi. Güçlü bariton bir sesi vardı ve çok yetenekliydi. Diğerlerinin yanı sıra, Thomas Moore'den yaptığı kendi çevirisi ve aranjmanı ile İrlanda halk

* I. Napolyon'un dehası, III. Napolyon'un Eugenie'i var. –Ed.
** Shakespeare, Hamlet. –Ed.
*** Hepimiz birimiz, birimiz hepimiz için. –çev.

şarkılarını *Erin's Harp* başlığı altında toplayıp yayınlamıştı. Kitabın biri babama sunulmuştu. Marx, ailesi gibi, ezilmiş talihsiz İrlanda'ya karşı büyük sevgi duyar, bu içli şarkıları dinlemeyi severdi. Tussy de, renk olarak yeşili yeğler ve çoğu zaman yeşil giysiler giyerdi.

İrlandalı özgürlük savaşçılarından O' Donovan Rossa hapse atılmış ve İngilizler tarafından çok kötü muamele görmüştü. Rossa'yı hiç görmemiş olan Jenny, J. Williams takma adı altında ona cesareti nedeniyle hayranlıklarını bildiren bir mektup yazmıştı. Mektubu yazanın bir genç kız olduğunu öğrenen Bayan Rossa, bundan büyük kıskançlık duymuştu. Bunu öğrenen Marx'ı bu olay pek keyiflendirmişti. O'Donovan'a gelince, sanırım daha sonraları Amerika'ya göç etmiş, unutulup gitmişti.

Bu dönemde Partili arkadaşlar Marx'ı sık sık görmeye gelirlerdi. Bunlardan biri, Marx ile Jenny'nin çok değer verdikleri, sakin ve seçkin bir insan olan Herr Dietzgen idi. Bu sakin hali ile birlikte, büyük çalışma ve eylem kapasitesi bu sevginin ana nedeniydi. Ona, "*das Dietzchen*" adını takmışlardı; burada, *chen* ile *lein*'in Almanca'da nötr takılar olduğunu anımsamak gerekir.

Bir gün ziyaretçilerden biri, oldukça inatçı ve kaba bir davranış sergilemişti. "Onu dinlerken," demişti Marx, "soyluların niçin olduklarından daha kötü olmadıklarını düşünüyorsunuz; öyle ya, hiç değilse onların eğitimleri ile çevrelerini hesaba katmak gerekir."

Bir defasında, III. Napoléon tarafından utanmazca yalnız bırakılan Meksika İmparatoru zavallı Maximilian'dan söz açılmıştı. Marx bu konuda, "Halktan büyük kesiminin onu istemediğini anlar anlamaz, Gotlieb'in İspanya'da yaptığını yapması gerekirdi" demişti. Bunu söylerken kastı, Savoy Prensi Amadeo'nun adını, İtalyancadan Almancaya çevirmesiydi.* Devrimci muhalefet ile karşılaşınca Amadeo, İspanya tahtını bırakmış ve halkın heyecana kapılmamasını, zira, zorla tahtta

* İtalyanca: Ama–deo=Tanrıyı sev; Almanca: Got –lieb Tanrı sevgisi. –Ed.

oturmak niyetinde olmadığını söylemişti. Öyle görünüyor ki Marx, bu oldukça düşünceli ve makul prens hakkında pek de iyi düşünceler taşımıyordu, böyle olmasa ona Gotlieb demezdi.

Marx'ın, çevresindekileri soy isimleri ile çağırmasında biraz da alay vardı. Örneğin, Kinkel'e daima Gotfried derdi. Onu pek değerli bulmaz, öğretmenlik mesleğine son veren Baden Ayaklanmasındaki maceralı katkısından sonra yakalanmasını ve ardından, sadık ve gözü pek Karl Schurz tarafından romantik bir biçimde kurtarılışını, şair olarak tatlı ama önemsiz yeteneğini gölgelemesini şükranla karşılaması gerektiğini düşünürdü.

Kimi kez, ama nadiren Liebknecht'i de soyismiyle çağırırdı. Ancak ona büyük değer verir, reform yeteneğini doğrudan Luther'den aldığını düşünürdü. Yine de onunla arada bir aynı düşüncede olmazdı. Öyle zamanlarda, biraz serzenişli bir gülümsemeyle, "Pekâlâ, pekâlâ, Wilhelm." derdi.

Edgar ve Bruno Bauer'in, karşılıklı hayranlık derneği kurduklarını söylerdi. Konuşma sırasında, hoşnutsuzluğunu hiç bir zaman şiddetle ya da hakaretli biçimde ortaya koymazdı. Rakibini, mızrak oyunundaki gibi atından düşürür ama asla yere düşenin üzerinde tepinmezdi.

Yargılarında insaflı olmak âdetinin aksine, Bakunin hakkında çok katıydı. Onun sloganının: "her şeyi yerle bir et!" olduğunu söyler, değerlerin mahvedilmesinin, kendi evi de dahil bütün evlerin yıkılmasının, üstelik de, bunları nerede ve ne zaman yeniden yapacağını söylemeksizin ortadan sıvışmanın tam bir budalalık olduğunu vurgulardı.

Lassalle'ın yeteneklerini kabul eder ama ona hiçbir sempati duymazdı. Onun hatipliği, dilinin peltekliği nedeniyle Marx'ı pek eğlendirirdi. Sofokles'in *Antigone*'sinden Lassalle'ın okuduğu pasajda dilinin nasıl sürçtüğünü, Sofokles'in dizelerini onun taklidini yaparak yinelemekten zevk alırdı.

Lassalle'ın, Helene von Doenniges'e karşı tavrının her bakımdan gülünç olduğunu, küçümsediği bir kimse uğruna düelloya kalkışmanın ahmaklık olduğu kanısındaydı. Yaptığı her işte, aristokrat taklitçiliğine düştüğünü, bu yüzden de devamlı

hata yaptığını, misyonunu ciddiye almış olsaydı, düello gibi bir soytarılık için hayatını tehlikeye sokmaktan kaçınacağını düşünüyordu.

Lasselle'ın olağanüstü kendini beğenmişliği dikkate alınırsa, daha uzun yaşamış olsaydı nasıl davranacağı konusunda bir tahminde bulunulabilir. Bu bağlamda, işçi birliklerinin başında, kızıl saçlı Helene ile birlikte Berlin üzerine yürüyüşü her halde onun için hiç de yadırganacak bir rüya olmasa gerekti...

Marx ile Jenny'nin, bizimle uzun süre kalmaları doğal olarak, Londra'ya dönmelerinden sonra canlı yazışmalara yol açmış oldu.

Jenny'nin, mektuplarında Fransızcayı, kısa notlarda İngilizceyi yeğlediğini daha önce söylemiştim. Eleanor daima İngilizce, Marx ile eşi de Almanca yazarlardı. Bayan Marx, çok tatlı, çok hoş mektuplar yazar, yalnız kendi yaşantısının canlı bir betimlemesiyle yetinmez, annemle babamın hayatlarından ayrıntıları da dile getirerek, eşiyle Jenny'nin kendisine anlattıklarından bizi nasıl yakından tanıdığını ve bizimle ilgili her şeyi nasıl canı gönülden izlediğini belli ederdi. Annem, Fransızcayı da İngilizceyi de hem yazar hem de okurdu, fakat ana dilini yazışmalarında kullanmak ona daha doğal ve akıcı gelirdi.

.....

Noel için Marx ailesinin hepsi de bize, özenle seçilmiş anılar, güzel dantelalar gönderdiler. Bunlardan biri, kendi yaptıkları çiçeklerle süslü ipek bir tiyatro şapkasıydı. Bu tür şapkalar Almanya'da giyilmiyordu ama annem bunu anı olarak hep sakladı. Bir kaç kez de bize, el yapımı kocaman bir erik pastası göndermişlerdi.

Babam, Marx'ı tekrar görmek ve Bayan Marx ve Lafarguelar ile tanışmak için, bu tür toplantılardan, konferanslardan hoşlanmadığı halde, Hague'a Sosyal Demokratların Kongresine gitti.*

Babam, Bayan Lafargue'ı, güzel, şık, hoş bir kadın olarak;

* I. Enternasyonal'in 1872 Eylülündeki Hague Kongresi. –Ed.

Bayan Marx'ı, zarif genç görünüşlü, Parti hayatına yakın ilgi duyan ve bütün hayatını buna vakfetmiş görünen bir hanım diye anlatmıştı.

Birkaç yıl sonra bizimkiler, Marx ve Eleanor ile Karlsbad'da rastlaşmışlar ve böylece arada bir kısa mektuplarla selamlaştıkları Eleanor ile yüz yüze tanışmışlardı. Jenny, artık Bayan Longuet olmuş, eşini ve çocuğunu bırakamaz hale gelmişti.

Eleanor –yani takma adıyla Tussy– kardeşinden hem huy, hem fizik olarak çok farklıydı. Yüz hatları ince olmamakla beraber, onun, da babası gibi zeki, kahverengi gözleri vardı. Güzel denilemezse de cazibesi tartışılamazdı; altın gibi pırıldayan, güzel, koyu sarı saçları vardı...

Anneme göre en küçük kız, ailenin gözdesiydi, herkes onu şımartıyordu, şımarık çocuklara özgü kaprislerini yerine getiriyorlardı. O da tıpkı Jenny gibi babasına tapıyordu. Çok zeki ve sıcakkanlıydı; öylesine açık sözlüydü ki, hoşlansınlar, hoşlanmasınlar herkese ne düşündüğünü dobra dobra söylerdi.

O sıralarda sanırım on dokuzundaydı ve kendini Lissagary ile nişanlı kabul ediyordu ve onunla hararetli bir yazışma içerisindeydi. Bir keresinde annem ondan aldığı ve "Ma petite femme," diye başlayan bir mektup göstermişti.

Babam, Lissegaray'ı Hague'de görmüş ve üzerinde pek de iyi bir izlenim bırakmamış. Görünüşü çok sıradanmış ve Tussy'dan epeyce büyükmüş. Kontmuş ama bu unvanı reddetmiş, sosyalist görüşleri nedeniyle de bütün ailesi tarafından dışlanmış. Öyle anlaşılıyor ki Marx bu nişanı tanımamıştı ve ondan tek bir kere bile söz etmemişti.

Bu görüşmemizde de Marx hiç değişmemişti; görünüşü bile aynıydı. Kaplıcanın uluslararası hayatını ilgiyle izliyor ve gelip geçen gösteriş budalalarına uygun isimler takıyordu.

Ormanlarla kaplı dağlardaki güzel yürüyüşlere bayılıyor, özellikle romantik Egertal'ı pek seviyordu. Burada acayip şekiller alan kayalar, efsaneleri canlandırıyor, bu nedenle de buraya Hans Heiling kayaları deniyordu.

Söylenceye göre Hans Heiling, genç bir çobandı ve güzel su perisi Eger'in kalbini kazanmıştı. Peri kızı ondan ebedi bağlılık yemini etmesini istemiş, Hans Heiling de onu bırakmayacağına yemin etmişti. Ancak bir kaç yıl sonra bu yemini bozarak bir köylü kızla evlenmiş, öfkelenen peri kızı da aniden nehirden çıkarak düğünü berbat etmiş, oradakileri taşa çevirmişti.

Marx, ellerinde borazanları ve trampetleri ile düğün alayının başında yürüyen çalgıcı figürleri ile gelin arabasını ve rengarenk giysiler içinde, arabaya binmek üzere eteklerini toplayan yaşlı kadınları seyretmekten büyük zevk alıyordu. Aynı zamanda, erkeğin vefasızlığına gözyaşı döken ölümsüz bir varlığı temsil eden bu gizemli vadide, taşlar üzerinde sıçrayarak akıp giden derenin şırıltısı da ona büyük bir keyif veriyordu.

Marx, Aich'daki porselen atölyelerini gezmekten büyük bir zevk alıyor, porselen yapılışını dikkatle izliyordu. Önce, yumuşak gri kitle parçalara bölünüyor ve bunlar çeşitli kalıplara dökülüyordu. İşçilerden biri, en zarif kupaların yapıldığı özel bir tornada bunlara son şeklini veriyordu.

Marx işçiye, "Hep bu işi mi yaptın?" diye sordu, "yoksa başka işlerle de uğraştın mı?" İşçi, "Hayır uğraşmadım," diye yanıt verdi, "Yıllardır aynı işi yaparım. Eh, zor biçimleri düzgün ve kusursuz yapabilmek için insanın bu makina üzerinde uzun zaman pratik yapması gerekir." Bunun üzerine Marx, babama dönerek, "Görüyorsun, işbölümü, insanı makinanın bir parçası haline getiriyor; düşünme gücü ve yeteneği, kas belleğine dönüşüyor..." dedi.

Fırınlama ile bazı ayrıntılar ve ensonu, nesnelerin boyanması, yaldızlanması, iyi aydınlatılmış geniş bir odada yapılıyor, eşyalar bir fırınlamadan daha geçirilerek, kusursuz olanlarla az kusurlular seçiliyor, paketleme odası bile mükemmel bir biçimde çalışıyordu. Buradan anı olarak çeşitli öteberi satın aldık.

Marx, bu tatil yerindeki mükemmel orkestrayı dinlemekten büyük zevk alıyordu; şef, Master Labitsky idi. Ciddi politik

konuşmalar ile, Parti konularının tartışılmasına gelince; Marx bu konuları, babamla ya da ahbabı olan kişilerle yaptığı kısa sabah yürüyüşlerinde en az düzeyde tutmaya özen gösterirdi. Ciddi fikirleri ile tanınan Polonyalı devrimci Kont Plater ile ilgili düşüncelerini, böyle hafif konuşmalarla geçiştirmek istemez, bunlar üzerinde daha büyük topluluklarda ya da hanımlarla yaptığı tatlı sohbetlerde durmayı tercih ederdi. Kont oldukça kısa boylu, siyah saçlı, sarsak görünüşlü biriydi. Babamın arkadaşlarından sanatçı Otto Knille, eğer tanımayan birisine Marx'ı ve Plater'i göstererek sorsak hangisi kont diye, hiç kuşkusuz o oda Marx'ı gösterirdi diye dalga geçerdi. Marx Knille ile sanat üzerine uzun konuşmalar yapardı... İşte böyle çeşitli hoş uğraşlar ile günler geçti gitti.

Marx ile babamın, son günlere doğru birlikte yaptıkları uzun yürüyüşler sırasında birdenbire aralarında bir görüş ayrılığı doğdu ve bu hiçbir zaman da yumuşamadı. Babam bundan pek de ayrıntılı söz etmedi. Bana öyle geliyor ki babam Marx'ı, bütün politik propaganda çalışmalarından uzaklaşarak zamanının hepsinin *Kapital*'in üçüncü cildini tamamlamaya ikna etmek istemişti... Babam sık sık, "Marx, zamanından en az yüz yıl ilerde bir insandır." derdi. "Zamana ayak uyduranlar, büyük olasılıkla hemen başarıya ulaşırlar; uzak geleceğe gözlerini dikenler, miyopların daha açık seçik gördükleri şeyleri pas geçerler..."

Belki de babam o sıralarda, yakın gelecekle fazlaca ilgiliydi; yani "kötü Wenzel" gibi. Marx bu görüşü, kendisinden çok genç bir insana yakıştıramıyordu ve bu öneriyi kendi özgürlüğüne müdahale olarak algılıyordu. Bunun sonucu yazışmaları kesildi. Arada sırada Tussy yazıyordu ama Jenny'nin yazdığını sanmıyorum. Tussy daima, babasının iyi dileklerini iletir, Marx da daha önceki beraber konuşmaların anısına anneme kitaplar gönderirdi: Hariri'nin *Maqamas* kitabının Rückert çevirisini; Chamisso'nun yapıtlarını; Hoffmann'ın *Klein Zaches* gibi kitaplarını. Masal biçimindeki bu satır, Marx'ı

özellikle eğlendirirdi. Ama kendisi bize hiç yazmadı. Belki de babamı görmezlikten gelerek incitmek niyetinde değildi ama geçmişi de unutamıyordu.

Babam hâlâ aynı saygıyı duyduğu bir dostla arasının açılmasının verdiği acıyı unutamamakla beraber, uzlaşma yoluna da hiç gitmedi; yargılarından kolay kolay dönmediğini iyi biliyorum. Marx'ın ölümünden sonra annem, Tussy'den nadiren mektup aldı. Annemle babam ile Marx arasındaki birliktelik –ki bunu her iki tarafta en ufak ayrıntılarıyla daima sevgiyle anımsamışlardır– belki Schiller'in şu sözleriyle açıklanabilir:

*Unaufhaltsam enteilet die zeit- Sie sucht das bestandige; Sei getreu, and Du legst ewige Fesseln ihr an.**

Elyazmasından kısaltılarak alınmıştır: Franzisca Kugelmann, *Kleine Züge zu dem grossen Charakterbild von Karl Marx.*

Almancadan çevrilmiş, ilk kez yayımlanmıştır.

* Zaman durmaksızın akıp geçer, hep kalıcı olanı arayarak; sadık kal ve bir gün onu sonsuza dek mutlaka zincire vuracaksın. –çev.

Anselmo Lorenzo

I. ENTERNASYONAL'DEN ANILAR

DELEGE SEÇİLMEM

Londra Konferansı'na delege seçildiğimi öğrenmem benim için büyük bir sürpriz oldu.* Gece oturumundan önce, akşam yemeğinden sonra, Valensiya Konferansı** delegeleri İşçi Merkezi'nde toplanmışlardı; birkaç yoldaş bizimle konuşmaya geldi. Bunlardan biriyle, uzun ve can sıkıcı bir konuşmaya girmek gibi bir talihsizliğe uğradım. Ondan bir türlü yakamı kurtaramıyordum; en sonu, beni kendisiyle yürümeye davet etti. Ardından da beni sokakta yapayalnız bırakmaz mı? Pek de uzakta olmayan Merkeze tek başıma da olsa yolumu bulacağımı düşünmüş olmalı. Ne var ki ben yolumu bulamadım ve sokak sokak dolaşmaya başladım. Baktım olmayacak, gelip geçenlerden birine, o ana kadar dikkatle kaçındığım bir şeyi yaparak Merkezin yolunu sormaya karar verdim.

Konferansa vardığımda oturum bitmişti ve arkadaşlardan biri bana, Londra Konferansı'na delege seçildiğimi, ertesi gün trenle hareket etmek zorunda olduğumu sanki müjde verirmiş gibi bildirdi...

* Birinci Enternasyonal'in Londra Konferansı, 1871 yılı Eylülü 17-23 tarihleri arasında yapıldı. -Ed.

** Birinci Enternasyonal İspanya Federasyonu Valensiya Konferansı, 1871 yılı Eylülünün 10'u ile 18'i arasında yapıldı. -Ed.

KOMÜN SONRASI PARİS

Komüncülerin izlenmeleri tepe noktasındayken, askeri mahkemeler aralıksız çalışır, ölüm ya da sürgün cezaları ard arda gelirken, Fransa'yı boydan boya geçerek Paris üzerinden bir seyahat yapmak, büyük dikkat isteyen çok tehlikeli bir işti.

Paris'te iki saatlik duraklamamız sırasında edindiğim izlenimler çok çarpıcıydı. Orleans Garından St. Lazara Garına giderken Paris Belediyesi'nin yıkıntılarını gördüm... Louvre'un bir kısmı yanmıştı Vendome Meydanı'ndaki büyük sütun yerle bir olmuş, bazı binalar ile özel evler, kanlı haftanın izlerini taşıyorlardı.

Paris'ten çıkarken, Prusyalıların, Asnieres ile Colombes arasında kamp kurduklarına tanık oldum...

İngiltere'ye ulaştığında gece çökmüştü, bir buçuk saat sonra da Londra'ya vardım...

MARXLARDA

Bir süre sonra bir evin önünde durduk. Girişte bizi, saygın ve babacan görünüşlü yaşlı bir adam karşıladı.

Kendisine çekingen bir saygıyla yaklaştım ve Enternasyonal'in İspanya Federasyonu delegesi olduğumu söyledim. Beni kucakladı, alnımdan öptü ve İspanyolca sevgi sözcükleriyle beni eve aldı: Bu Karl Marx'tı.

Ev halkı çekilmişti, bana özenli bir dostlukla yiyecek bir şeyler sundu. Ardından çay içtik ve uzun uzun, devrimden, bu konudaki fikirlerden, propaganda ve örgütlenmeden söz ettik. İspanya'da yaptığımız işlerden Marx çok memnun olmuştu....

Konuşmamız gereken konular mı tükendi yoksa saygıdeğer ev sahibim tercih ettiği bazı konulara mı uzanmak istedi bilemiyorum, üzerinde çok ayrıntılı ve derin bilgisi bulunduğu belli olan İspanyol edebiyatından söz etmeye başladı. Geçmiş tiyatromuz ile tarihimiz konusunda öyle şeyler söylüyordu ki, şaşmamak elden gelmez. Calderon, Lope de Vega, Tirso ve diğer büyük ustalar ile birlikte, yalnız İspanyol tiyatrosu değil

Avrupa dram sanatı üzerine, benim de düşüncelerine katıldığım kısa bir değerlendirme yapıldı.

Konuşma ilerledikçe bu büyük adam karşısında, minnacık kaldığını fark ettim. Bununla beraber, pek de cahil olmadığımı göstermek için ben de Calderon ile Shakespeare arasında bazı karşılaştırmalar yaptım, Cervantes'ten söz ettim. Marx, bu yazarlardan büyük bir beğeniyle söz etti ve Cervantes'in yarattığı kahramanlara hayranlığını dile getirdi. Şurasına işaret etmek gerekir ki bütün bu konuşmalar İspanyolca yapılıyordu; Marx, bizim dildeki cc, gg, jj ve rr harflerinin bolluğundan ileri gelen telaffuz hatalarına karşın İspanyolcayı gayet iyi konuşuyordu.

Sohbetimiz uzadıkça uzadı ve şafak sökerken Marx beni odama götürdü.

Ertesi gün Marx'ın kızlarıyla ve sonra da başka delegeler ve Partili yoldaşlarla tanıştım. En büyük kızı ideal bir güzellikte idi ve şimdiye kadar rastladığım kadın güzelliğinden farklı bir zarafete sahipti. İspanyolca biliyordu ama telaffuzu babası gibi bozuktu. Benden bir şeyler okumamı istedi; doğru telaffuzu işitmek istiyordu. Kitaplığa yaklaşarak *Don Quixote* ile Calderon'un toplu yapıtlarını aldım. Bu kitapların ilkinde Don Quixote'un çobanlara çektiği nutku, ikincisinden, İspanyolcanın mücevherlerinden ve insan düşüncesinin en süzme deyişlerinden sayılan, *Hayat Bir Rüyadır* dramından bir kaç soylu ve pırıltılı pasaj okudum. Bu parçaların içerik ve biçimi üzerine bazı açıklamalar yapmaya giriştim ise de bunların fuzuli olduklarına kanaat getirdim, zira karşımdaki genç ve güzel muhatabımın yapıt üzerinde bilgi sahibi olduğu gibi içeriğindeki duyguları da çok iyi kavradığını fark ettim; bu kanıya, benim açıklamalarıma ilave ettiği ve benim hiç aklıma gelmeyen düşüncelerden ulaştım!...

Valensiya'ya, Londra'ya geldiğimi bildiren bir telgraf çekmek istediğimi söyleyince, Marx'ın küçük kızını bana yol göstersin diye yanıma kattılar. Bu genç kızın, tanımadığı bir ya-

bancıya yardımcı olmak için gösterdiği heves ve canlılığa doğrusu hem şaşırdım hem de çok duygulandım; çünkü bu tutum İspanyol burjuvazisinin görgü ve âdetlerine tamamen tersti.

Bu genç hanım ya da daha doğrusu genç kız, gençliğin ve mutluluğun, kişileşmiş güzelliği, neşesi ve zarafeti ile dolup taşıyordu ama ne yazık ki İspanyolca bilmiyordu. İngilizce ve Almanca konuşması çok iyiydi, Fransızcası ise mükemmel sayılmazdı; bana gelince, Fransızcayı şöyle böyle konuşabiliyordum. Bu dilde gevezelik ederken, birimizden biri berbat bir hata yapınca, sanki uzun yıllar dostmuşuz gibi her ikimizde basıyorduk kahkahayı. İçtenlik denilen şey bu olsa gerekti!...

GENEL KONSEYDE

Konferansın hazırlık oturumu o gece yapılacaktı. Bundan önce Genel Konsey toplanacak ve delegeler takdim edilecekti.

Mark benimle Konsey'e geldi. Kapıda, Barselona Kongresi'nin* ilk oturumuna başkanlık eden Fransız Bastelica ve Konsey'in öteki üyeleri ile karşılaştım. Bastelica beni büyük sevgi gösterileri ile karşıladı ve bazılarını Enternasyonal'de zaten tanımış olduğum kimselerle tanıştırdı. Bunlar arasında, Eccarius'u, Jung'u, John Hales'i, Serrailler'i ve Paris Komünü göçmenlerinden Vaillant'ı anımsıyorum.

Marx beni, Londra'da bulunduğum sürece büyük konukseverlik gösteren Engels'e takdim etti.

Toplantı salonunda Belçika delegelerini gördüm; bunlar arasında Cesarde Peape, bazı Fransızlar, İsviçreli Henry Perret ve Rus Utin vardı...

Konferans o gece açıldı.

İspanyolcadan çevrilmiştir.

Anselmo Lorenzo'nun El Proletariado Militante, başlıklı yazısından alınmıştır. C. I, Barselona 1923

* Enternasyonal'in İspanya Federasyonunun Barselona Kongresi; Haziran 1870, –Ed.

M. Kovalevsky

MARX'LA KARŞILAŞMALAR

Guizot'nun bakanı tarafından Paris'ten sürüldükten sonra Marx bir süre Brüksel'de yaşadı. 1848 Martı olaylarından sonra Almanya'ya döndü, bir yıl kadar Yeni Ren Gazetesi'nin editörlüğünü yaptı; iki kez mahkeme karşısına çıktı, aklandı ve sonunda da Almanya'dan ayrılmak zorunda kaldı.

Paris'e yerleşme girişimleri başarısızlığa uğrayınca Marx, Londra'yı devamlı yerleşme yeri olarak seçti...

1848 Devrimi'nin yenilgisinden sonra Marx, devrimci yükselişin o zaman için gücünü tükettiği sonucuna vardı. Adolf Chenu'nun, 'gizli örgütçüler' üzerine yazdığı inceleme yazısında Marx, olayların gidişinin komplolar aracılığı ile hızlandırılabileceğini savunanları kesinlikle tasvip etmediğini belirtti. Bu gibilere, 'devrim simyacıları' diyordu. Bu gibi simyacılar, mucizeler icat etmeye çalışıyorlar ve bir hareketin varlığına temel olabilecek gerekli koşulları hesaba katmak istemiyorlardı...

Londra'ya yerleştiği zaman, geçimini sağlamak üzere Amerikan gazetelerine yazmaya başladı. Aralık ayında eşi, bir ahbabına yazdığı mektupta Marx'ın, ekmeğini kazanmak için bütün gün New York Tribune'e muhabirlik işiyle uğraştığını, geceleri ise *Ekonomi Politiği*'ni tamamlamak için –yani *Kapital*'in birinci cildini bitirmek için– kitaplara dalıp gittiğini söylüyordu Bayan Marx, eşinin bu kitabı yayınlayacak bir yayıncı bulabileceği umudunu dile getiriyordu. Beş yıl kadar önce Marx, bu umudu paylaşmıyordu. 1850'de yazdığı mektuplarında, Almanya'da hiçbir yayıncının onun yazılarını yayımla-

maya cesaret edemeyeceğini söylüyordu. Bunları yayımlamak için tek seçenek kalıyordu: Kendi hesabına basımını sağlamak; ki bu da içinde bulunduğu koşullarda imkânsızdı. Görünüşe bakılırsa 1857'de de yayımcı bulunabileceğine dair hiçbir belirti yoktu ama Marx yine de, zamanının büyük bir kısmında British Museum kitaplığında hazırlık çalışmaları veriyordu; bunun da başlıca nedeni, "bilimsel sosyalizm" dediği öğretinin tamamlanması ile işçi sınıfı partisinin güç kazanmasının hızlanabileceğine olan inancıydı. Kugelmann'a yazdığı mektuplardan birinde, bilimi devrimleştirmek için girişilen bilimsel çabaların hiç bir zaman popüler olamayacağını okuyoruz. Ancak, bilimsel temeller atılınca, bunları popülerleştirmek kolaylaşırdı...

1873'te Marx ile Engels, destekçileri ile birlikte Enternasyonal'den atılan Bakunin'in başını çektiği Latin ülkelerinde kurulan anarşist gençlik örgütlerine karşı çok şiddetli bir eleştiri yayınladılar.*

Marx, Dühring gibi sosyalist kampın yazarları tarafından kendisine karşı yapılan saldırıları da yanıtlamaktan geri kalmadı. Engels'in Berlin'deki özel doçente karşı yayımladığı ünlü *Bilimde Devrim* kitapçığı hiç kuşkusuz, Marx tarafından teşvik görmüştü ve onun görüşlerinide yansıtıyordu.**

Kapital yazarı ile tanışma fırsatı bulduğum sıralarda, Bakünin ve Dühring ile girişilen polemiğin en yoğun olduğu zamanlardı. Daha ilk görüşmemizde Marx bana sözü geçen her iki broşürü de verdi. Bunları ben, birkaç yazısında kullanan Profesör Sieber'e verdim. Bu yazılar, *Yuridichesky Vestnik (Hukuk Haberleri)* ile, Moskova'da daha sonraları yayıncılığını üstlendiğim *Kriticheskoye Obozreniye (Eleştirel Dergi)* ve bazıları da *Otechestvenniye Zapisky (Anayurttan Notlar)* gibi yayın organlarında yer aldı.

Marx ile tanışmamı, damadı ve Paris Komünü üyesi olan Longuet'in, hayatını kurtaran bir insana borçluyum. Bu ayak-

* The Alliance of Socialist–Demokracy and the International Working Men's Association. –Ed.
** Engels: Anti-Dühring. –Ed.

lanma boyunca, "18 Mart Devrimi" başlıklı günlüğü tutan iki yazardan birinden bir tavsiye mektubu aldım.* İlk görüşmemizin konusu, Marx'ın kendisinin, Londra'daki uluslararası göçmenler çevresine bizzat tanıttığı ve *Kapital*'in I. cildini Rusçaya çevirmeyi düşünen Bakunin oldu. Bildiğiniz gibi sonradan bu yapıtı Rusçaya, Hermann Lopatin'in yardımlarıyla Nikolai** çevirdi.

O ilk kış Marxlarla ancak birkaç kez birlikte oldum. O sıralar Marx, Regent's Park'da daha doğrusu, Maitland Park denilen yerin devamında, yarım daire biçimindeki bir meydan üzerinde oturuyordu. Bugün bile bu evin numarasını anımsıyorum: 41 numara idi. Marx'lar evin tamamını işgal ediyorlardı. Giriş katında kütüphanesi ile konuklarını kabul ettiği oturma odası vardı. İki büyük kızı evlenmişlerdi; biri, Paris Komünü üyesi Longuet ile, diğeri, şimdi ünlü bir yazar olan Paul Lafargue ile. En gençleri, aile içinde Tussy diye anılan Eleanor, o sıralar tiyatro ile, özellikle de Shakespeare ile yakından ilgiliydi ve bir ara sahneye çıkmayı bile düşünüyordu.

Marx'ı özellikle Karlsbad kaplıcalarında daha yakından tanımak fırsatını buldum. Hemen her gün birlikte dağlara yürüyüş yapıyorduk ve öylesine samimi olmuştuk ki, geçenlerde *Byloye (Geçmiş)* gazetesinde yayımlanan mektuplarında Marx beni "bilimsel dostları" arasında saymıştır.

Marx o sıralarda büyük yapıtının ikinci cildi üzerinde çalışıyordu; bu cildi büyük bir kısmını, nisbeten iki yeni ülkedeki, Amerika ile Rusya'daki sermaye birikimine adamak istiyordu. Bu amaçla, New York ile Moskova'dan bol miktarda kitap getirtiyordu. Marx'a 'poliglot' dense yeridir. Yalnız, Almancayı İngilizceyi, Fransızcayı mükemmel konuşmakla kalmıyor, Rusça, İtalyanca, İspanyolca, Romence de okuyabiliyordu. Çok, ama pek çok okur, benden sık sık kitap ödünç alırdı; bunlar arasında, İspanya'da toprak mülkiyetinin tarihi üzerine iki cilt kitap ile,

* Paul Corier: Histoire de la revolution du 18 Mars. –Ed.
** Rus iktisatçısı N. F. Danielson'un takma adı. –Ed.

Amerika'ya ilk gittiğimde getirdiğim Morgan'ın *Eski Toplum*'u vardı. Engels'in heyecan uyandıran yapıtı, *Ailenin Kökeni*'nde bu kitap malzeme olarak kullanılmıştır.

Marx'ı tanımak demek, Engels'in, pazar gecelerine davet edilmek demekti.

Marx, insan ilişkilerinde epey seçmeciydi. Laveleye de dahil pek çok önde gelen Avrupalı yazar, boşu boşuna onunla tanışmayı beklemişlerdi. Bu yazarların pek çoğundan uzak durur, eğer ideolojik bakımdan anlaşamayacağı kimseler ise, gazete ve dergi muhabirlerinin yüzsüzlüklerinden yakınırdı.

İngiliz pozitivist derneğinin bazı üyeleri ile bir süre iyi ama yine de mesafeli ilişkiler içerisinde olmuş, bunlar içerisinde, o sıralar demokrat *Beehive (Arı Kovanı)* gazetesine yardımlarını esirgemeyen Profesör Beesley ile dostluk kurmuştur. Ünlü İngiliz sosyalisti Hyndman'ı da birkaç kez Marxlarda görmüştüm. Bu zat o günlerde Tory'leri destekliyor ve Disraeli'ye sempati duyuyordu.

O sıralar Marx'ın İngiliz edebiyat çevrelerinde ünlü olduğu söylenemezdi. *Kapital*, henüz İngilizceye çevrilmediği gibi, yalnız iki ülkede ünü yayılmıştı: Almanya ile Rusya'da. Birinci cildin Rusya'da yayımlanması üzerine Petersburg Üniversitesi profesörlerinden Ilarion Ignatievich Kaufmann*, çok kapsamlı ve genelde olumlu bir yazı yayımlama fırsatı bulmuştu. Marx'ın *Kapital*'i üzerine, Rus iktisatçısı ve *David Ricardo ve Karl Marx* kitabının yazarı Sieber de yazılar yazmış ancak Marx, Rusya'da Kapital üzerine yazılan yazılar içerisinde en çok Kaufmann'ın makalesini beğenmişti.

Rusça, iktisat ve tarih edebiyatına yakın ilgi duymuş, yapıtlarında, A. I. Chuprov'un *Demiryolculuk* üzerine olan kitaplarına göndermeler yapmıştır. Bana yazdığı mektuplardan birinde, Karayev'in *18. yüzyıl Fransası'nda Köylü Sorunu* kitabından uzun uzun söz açmıştı; Marx'ın ölümünden sonra En-

* I. Kaufmann: "Karl Marx'ın, Ekonomi Politik Eleştirisine Yaklaşımı", Vestnik Yevropy, No 5, Mayıs 1872. -Ed.

gels bana, benim *Komünal Toprak Mülkiyeti* kitabımdan yaptığı alıntıları içeren kalın bir defter vermişti.

Marx uzun zaman British Museum kitaplığında çalışmıştı; bu hal bir ölçüde sağlığının bozulmasına yol açmıştı. Burada, tarafsız İngiliz fabrika denetmenlerinin raporlarını, her yıl yayımlanan *Mavi Kitapları* ve ekonomi politikle uzaktan bile ilgisi olsa bütün eski literatürü okuyor, bunlardan notlar alıyordu. Rusya'dan, demiryolları, kredi kurum ve sistemleri ve benzeri konularda resmi yayınları getirtiyordu. Nikolai ve ben, bulabildiğimiz bütün dökümanları ona gönderiyor ve, bir an önce yapıtını tamamlamasını isteyen sevgili eşi beni, durmadan yeni malzeme göndererek, yapıtını tamamlamasına engel olduğum takdirde artık bana koyun pirzolası pişirmemekle tehdit ediyordu. Marx *Kapital*'in ikinci ve üçüncü ciltlerini birkaç kez yeniden yazmıştır. Bu yapıtı, "ekonomik doktrinlerin eleştirel bir tarihi" ile taçlandırmayı düşünüyordu ama bu niyetini bütünüyle ne yazık ki gerçekleştiremedi.*

Marx'ın hemen her günü bu tür çalışmalarla geçiyordu. *New York Tribune*'e katkıları için pek de fazla zaman ayırmıyordu. Kitaplık dışındaki zamanını evde çalışmakla geçiriyor, yazmış olduğu kısımları, değiştirmek ve düzeltmek işiyle uğraşıyordu.

Üç penceresi olan oda kütüphanesiydi; bu oda neredeyse yalnız yapıtıyla ilgili kitap ve notlarla doluydu. Bunlar çoğu kez masası ile sandalyelere gelişigüzel yayılmıştı. Gittiğimde bazen çalışır olurdu ve kendisini konusuna o kadar kaptırmış olurdu ki, o anda uğraştığı konu dışında pek bir şey konuşmak istemezdi.

Pazar günleri ailesiyle birlikte parka yürüyüşe çıkardı ama bu yürüyüşler sırasında da çoğu zaman güncel olayların dışında konulardan söz edilirdi.

Bu söylediklerim onun politika ile ilgilenmediği anlamına gelmez; oturur saatlerce gazete okur, bunlar yalnız İngilizce

* Elyazması olarak bıraktığı "Artı-Değer Teorileri"ne gönderme yapılıyor. –Ed.

değil bütün dünyadan gelen gazeteler olurdu. Bir keresinde onu *Romanül* (Romanyalı) gazetesini okurken görmüş, Avrupa'da pek az insanın bildiği Romenceyi de bildiğini fark etmiştim.

Kendisiyle ilişkim olduğu yıllar boyunca yalnız bir kez Karlsbad'a gitmek için Londra'dan ayrılmıştı. Almanya'dan geçmesine, transit geçişine gerekli süre kadar burada kalabileceği koşuluyla izin verilmişti. Guizot iktidara geçtiği için Paris'e girmesi yasaklanmıştı. Thiers ile Mac Mahon, Versailles Hükümeti'nce kana bulanarak bastırılan Komün'ü savunan *Fransa'da İç Savaş* kitabının yayımlanmasından sonra onu Fransa'ya sokmaya hiç de niyetli olmadıkları apaçıktı.

Marx'da en şaşırtıcı olan, her türden politik sorun üzerine duyduğu yakın ilgiydi. Nikolai'nin mektupları ile Kaufmann'ın ve Sieber'in yazılarından, Rusya'daki genç iktisatçıların, onun görüşlerine büyük önem verdikleri ve mevcut ekonomi doktrinleri konusunda eleştirilerine katıldıkları açıkça görülüyor. Rusya ile ilgili görüşlerinin doğruluğu, İngiliz iktisatçılarının onun yapıtlarını sonuna kadar sistemli biçimde görmezlikten gelmeleri gerçeğiyle teyit edilmiş oluyor. Hyndman, şu olayı benim yanımda Marx'a aktarmıştı. Ünlü bir İngiliz iktisatçısı Levi'nin "çıkarların uyumu" konusunda yaptığı halka açık bir konuşmadan sonra, Hyndman, toplumun bütün sınıfları arasında bir anlaşma ve uyum konusunda kuşkuları bulunduğunu ifade ederek bu düşüncesini, Marx'ın *Kapital*'ine göndermeler yaparak destekleyince, Levi, "Ben böyle bir eser bilmiyorum," diye yanıt vermiş... *Kapital* ancak, yazarının ölümünden sonra İngilizceye çevrilmiş ve İngiliz ekonomi çevrelerine oldukça az ölçüde girebilmiştir...

Marx'ın Maitland Park'daki evine Pazar geceleri gittiğim sürece ya da Marx'ı, Engels'in evinde gördüğüm zamanlar, kendisini bütünüyle, büyük bir görev saydığı bilimsel eserine veriyordu. Çoğu zaman haftalarını aylarını, iktisat tarihi konusunda ya da özellikle asıl yapıtı ile dolaylı ilgisi bulunan toprak mülkiyeti üzerine olan yapıtları incelemeye veriyordu.

Matematik incelemelerine yeniden başlamış, zamanın ekonomi politiği üzerinde matematiksel eğilimleri daha iyi kavramak için, diferansiyel ve entegral hesaplara dalıp gitmişti.

Marx, ekonomi politik konusunda başta İngilizce olmak üzere literatüre şaşılacak derecede vakıftı. Ancak bu bilgi, özellikle Marx'ın *"bete noire"*ı Roscher gibi yüzeysel olmaktan uzaktı. Kapital yazarı sık sık eserinde bu bilge kişiye değinirdi; örneğin bir yerde şu sözleri söyler: "Herr Roscher, alıntılanan bayağılığı bütün uzmanlığı ile desteklemeye hazırdır!"

Eğer daha sonraki iktisatçılar *Politik Aritmatige ve* II. Charles'ın çağdaşı William Petty'nin diğer yapıtlarına ilgi göstermişlerse ve eğer biz, neredeyse dünyanın bütün uygar dillerinde onun yapıtlarının yeni koleksiyonu ile birlikte, onunla ilgili anıları okuyabiliyorsak bunu geniş ölçüde Marx'a borçluyuzdur.

Ekonomik doktrinler tarihi üzerine olan bilgisi *Kapital* yazarına, yapıtlarının çarpıcı biçimleriyle kamunun dikkatini çekmek zorunluluğunu hisseden yazarların orijinallik derecesi üzerinde sağlam bilgi sahibi olma imkânını kazandırmıştır. Bunu söylerken herkesten fazla aklıma George geliyor; bu yazara karşı o sıralar İngiltere'de gösterilen ilgi, 18. yüzyılda Rousseau doktrinine karşı gösterilen ilgi kadar büyüktü. Marx, *Gelişme ve Fakirlik* yazarının öğretisinin, fizyokratlarının, net gelirin biricik kaynağının tarım olduğu ve tarımsal verginin, rantın büyük bir kısmını devlete aktarmaktan başka bir şey olmadığı biçimindeki görüşlerinin bir tekrarı olduğunu ortaya çıkaran, neredeyse ilk yazardır.

Marx'ın evrakları arasında George'un görüşlerini eleştiren ve ulaştığı sonuçların tek taraflı ve kabul edilemezliğini kanıtlayan bir makale bulunmuştur. Bu yazı, Marx'ın ölümünden sonra yayımlanmıştır.*

Marx hiçbir zaman burjuva bilimini ve kültürünü elinin tersiyle iten bir inkârcılık içerisinde olmamıştır. Heine ile olan

* Yazar, Marx'ın Sorge'a yazdığı, 20 Haziran 1881 tarihli mektubu kast ediyor. –Ed.

beraberliği ona, zekice bir mizah duygusunun yarattığı bir keyif ve neşe kazandırmıştır. Şahsi işlerinin yolunda gitmesi ölçüsünde, yaşamanın sevinci içerisinde olmuştur. Marx, benim tanıdığım insanlar içerisinde, Turgenyev de dahil, kendisi hakkında, bir hayat ve aşk adamı olduğunu söylemeye hak kazanan insandır. Daha ilkgençliğinde, seçkin topluma dahil bir kız tanımış ve ona ancak öğrencilik yıllarında düşülebilecek bir aşkla bağlanmıştır. Von Westphalen ailesi İskoç kökenliydi ve Dük Argyll ile akraba idi. Bu koşullar neredeyse Marx'a fenalık yapmıştır. Bir keresinde büyük bir para sıkıntısına düşünce, eşinin çeyizinde getirdiği aile gümüşlerini rehin vermeye karar vermiş; Argyll dükünün arınasının gümüşler üzerinde görülmesiyle Marx kendisine ait bulunmayan malları üzerinde bulundurmakla suçlanmıştır. Bu öyküyü Marx bizzat bana kahkahalar atarak anlatmıştı.

Marx ile Jenny çocukluklarında oyun arkadaşlığı yapmışlar. Jenny ondan dört yaş büyüktü. Sağlıklı, neşeli, güzel bir kızdı; bu yüzden kendisi "Treves'in en güzel kızı" diye anılıyordu ve balo kraliçesi seçilmişti. Marx, daha lise yıllarında ona tutulmuş, üniversiteye devam etmek üzere kentten ayrılmadan önce gizlice nişanlanmışlardı. Marx bana, ihtiyar von Westphalen'in, Saint-Simon doktrininin ateşli bir yandaşı olduğunu, gelecekte Kapital yazarı olacak gence bunu ilk kez söylediğini anlatmıştı. Talih, ihtiyarın çocuklarını dört bir yana fırlatıp atmıştı: Biri gerici Prusya Hükümeti'nin üyesi olmuş, bir başkası ise, Amerikan İç Savaşı'nda, zencilerin özgürlüğü için mücadele etmiştir...

Bruno Bauer bir defasında Marx'a, nişanlısı Jenny için şöyle yazmıştır: "O, öyle bir kişiliğe sahip ki, başına gelebilecek her şeye seninle birlikte dayanabilir." Bu sözler âdeta bir kehanetti. Marx hiçbir zaman bir eli yağda, bir eli balda olmadığı gibi, çoğu kez de büyük sıkıntılar içerisinde olmuştur. Ancak Jenny kaderin getirdiği her türlü sıkıntıya filozofça ve hat-

ta neşeyle katlanmış, tek üzüntüsü "Sevgili Karl'ının", zamanının büyük kısmını, hayatlarını kazanmak için harcamak zorunda kalması olmuştur.

Pek az insan böylesine elverişsiz koşullar altında bu kadar iyimser olabilir ve basit bir yaşamı Fransızların dedikleri gibi "une grande dame"* olarak, soylu bir tavır ve görünüşle birleştirebilir. Sakalı ağardığında bile Marx, yeni yıla eşiyle ya da Engels'in arkadaşlarıyla dans ederek girerdi. Dans ettiği hanımları, ağırbaşlı bir marşın adımlarıyla yönlendirdiğini bir kez ben kendi gözlerimle görmüştüm.

Marxlardaki bir başka toplantıyı, ailece yenilen bir akşam yemeğini anımsıyorum. İki çocuğu ile Cape Town'dan gelen Karl'ın kız kardeşini ağırlıyorlardı. Kadıncağız, kardeşinin Sosyalistlerin lideri olduğunu bir türlü anlayamıyor ve benim yanımda, kendilerinin, Trier'de herkesin sevgisini kazanmış, saygın bir avukat ailesinden olduklarını ısrarla öne sürüyordu. Marx, bu sözleri, alaya alıyor, katıla katıla gülüyordu...

Marx, dostları ile tiyatroya gitmeyi, Salvini'yi ya da daha çok beğendiği İrving'i Hamlet rolünde seyretmeyi çok severdi. Marx ile birlikte büyük bir salonda bir ispirtizmacının gösterilerini büyük bir zevkle seyrettiğimizi anımsıyorum.

Marx, iki evli kızı ile Engels arasında kurulan yakın aile dostluğunu büyük bir zevkle paylaşır, bütün boş zamanlarını bunlarla geçirmek isterdi. Bütün günü, yorucu ve tüketici bilimsel çalışma ile geçirdiği halde, genelde işçi sınıfı partisi ve özelde Alman Sosyal Demokrat Partisi ile ilgili her soruna karşı büyük ilgi duyar, bunların çözümüne yardımcı olmayı isterdi. Alman liderler içerisinde en fazla Bebel'e değer verir ve hemen onun ardından Liebknecht gelirdi. Liebknecht'in, Lassalle'ın etkisiyle bozulduğundan yakınır, öfkeli bir alayla, bir Alman özel doçentin (Liebknecht'i Marx böyle tanımlardı) kafasına yeni bir düşünceyi sokmanın çok zor olduğunu söylerdi.

* Bir büyük hanımefendi, –çev.

İşçi sınıfı partisinin gelişmesini engelleme çabalarına karşı ilerlemiş yaşında bile Marx'ın benimsediği sert tutumu aşağıdaki olay göstermeye yeterlidir sanırım. Nobiling'in, yaşlı Kaiser'in hayatına karşı giriştiği başarısız teşebbüsü öğrenen Marx teröriste küfürler ediyor ve bu girişimin vereceği tek sonucun Sosyalistlere karşı yeni kovuşturmalar olacağını söylüyordu. Bu tahmin ne yazık ki çok geçmeden gerçekleşti: Bismarck yayınladığı bir dizi yasa ile, Alman Sosyal Demokrasi hareketinin başarıyla gelişmesini önledi.

Benim *Kapital* yazarı ile neredeyse her hafta yapmakta olduğum fikir alışverişi ancak iki yıl sürdü ve benim Moskova Üniversitesi profsörlüğüne atanmam üzerine sona erdi. Başlangıçta ara sıra yazışıyorduk, yazın Londra'ya gidince ziyaretlerimi genellikle pazar günleri yeniden sürdürdüm ve her yeni buluşma bana, iktisat tarihi ve Batı Avrupa'daki toplumsal gelişmeler konusunda yaptığım incelemeler için yeni bir ilham kaynağı oldu. Marx'ı tanımasaydım büyük bir olasılıkla, toprak mülkiyeti tarihi ya da Avrupa'nın ekonomik gelişmesini bu kadar derinden incelemez ve dikkatimi daha çok, benim asıl öğretim konuma giren politik kurumların gelişmesine yöneltirdim.

Marx, çalışmalarıma yakın ilgi gösterir, eleştirilerini esirgemezdi. Onun pek de lehte olmayan eleştirileri nedeniyle, Fransa'daki idari adalet sistemi ve özellikle buradaki vergilendirme sisteminin yasal yönleri üzerine olan ilk büyük çalışmamın basımını erteledim. O daha çok, tarımsal toplulukların gelişmesini ya da aile düzeninin, karşılaştırmalı etnografi ve yine karşılaştırmalı yasal düzenlemeler açısından ele alınmasını tartışan çalışmalarına ilgi gösteriyordu. Bilimsel eleştiriye büyük ilgi duyuyor, bir zamanlar editörlüğünü yaptığım eleştiri dergisi *Kritícheskoye Obezrenive*'nin belki de İngiltere'deki biricik dikkatli okuru oluyordu.

İtalya'da, İspanya'da ve daha sonra Amerika'da geçirdiğim yıllar Marx'ın son yıllarına rastlar. Avrupa'ya dönüşümde, maruz kaldığı ikili darbeyi işittim: Eşinin kaybı ile büyük kızı-

nın ölümü... Gitgide bozulan sağlığı nedeniyle bütün kışı Cezayir'de geçirdiğini duydum. Düzenli görüştüğümüz ilk yıllarda, göğüs ağrılarından yakınır, güçlü yapısı verem olasılığını akla getirmediği için çevresindekiler bu yakınmaları evham olarak değerlendirirlerdi. Ancak sonraları öyle anlaşıldı ki, *British Museum* kitaplığındaki uzun ve yorucu çalışmaları sağlığını berbat etmişti. Güney'de geçirdiği kış, talihsiz bir kış oldu: Burada kendini üşütmüş, Londra'ya daha berbat dönmüştü.

Engels, Marx'ın son günlerini bana anlattı... Marx, *Kapital*'i bitirmek için çalışmalara büsbütün hız vermişti. Sağlığı gitgide bozuluyordu. Eşinin ölümü üzerine Güney'e gitmiş, daha kötü dönmüştü... Ardından kızının ölüm haberini almış, bu son darbe onu büsbütün yıkmıştı...

Marx'a dair benim anılarım onun en tam ve özlü yapıtının, *Kapital*'in birinci cildinin yayımını izleyen döneme aittir. O sıralar Marx altmışındaydı ama hâlâ keyifli ve neşeliydi...

Marx, bir keresinde bana insanın ancak diyalektik yöntemle mantıki olarak düşünebileceğini, pozitif yöntemin, yalnız mantıkla ilgili olmayanlara yeterli olabileceğini söylemişti... Hegel felsefesinden, ünlü Feuerbach da dahil, onun en radikal öğrencileri tarafından yorumlandığı biçimiyle aldığı bu uslamlama yönteminin reddedilemiyeceğine derin kanaati vardı...

Kapital yazarı ile oldukça yakın ilişki içerisinde bulunduğum iki yıl boyunca hiçbir biçimde, Chicherin ve Lev Tolstoy ile birlikte bulunduğum zamanlarda edindiğim, yaşlı bir adamın genç bir delikanlı ile ilişkisinde görülen türden bir davranışa rastlamadım. Karl Marx, "bilimsel dostları" konusunda belki de pek olumlu düşünceleri taşımamakla ve dostlarını daha çok proletaryanın sınıf mücadelesine katılan insanlar arasından seçmesine karşın, bu önyargılı hali hiçbir zaman tavırlarına yansımazdı. Tam yirmi beş yıl onu sevgili bir öğretmene duyulan saygıyla anımsadım; onunla ilişkim her zaman, bilimsel çalışmalarımın yönü konusunda geniş ölçüde belirleyici olmuştur. Bunu tamamlayan bir düşüncem daha var: Ben

onun şahsında, yaşadıkları çağın ilerici eğilimlerinin gerçek sözcüleri olmaları nedeniyle kendilerine büyük adam denilmesine hak kazanan, insanlığın entelektüel ve moral öncülerinden birini tanımış oldum.

Rusçadan çevrilmiştir.

M. Kovalevsky'nin "İki Hayat" başlıklı yapıtından alınmıştır. Vestnik Yevropy, No. 7, Temmuz 1909.

N. Morozov

KARL MARX'I ZİYARETLER

1880 Aralığı'nda Londra'ya bir gezi yaptım ve Marxları sıksık ziyaret eden *Narodnaya Volya** yoldaşlarından biriyle, Lev Hartmann ile Marx'ı görmeye gittim. O sıralar buharlı motorlarla donatılmış Londra Metropol Demiryolu ile yola çıkmıştık. Marx o günlerde, kızı Eleanor ile yalnız oturuyordu.

Hartmann kapıyı üç kez çalması üzerine açan genç hizmetçi kıza, "Mr. Marx evde mi?" diye sordu.

Onu daha önce gördüğü için tanıyan kız, Marx'ın hâlâ British Museum kitaplığında olduğunu ama kızının evde bulunduğunu söyledi.

Daha oturma odasına yeni girmiştik ki, Alman tipinde, narin çekici bir genç kız salona girdi; bana hemen, 'Faust'taki romantik Gretchen'i ya da Margaret'i anımsattı.

Konuşmamız İngilizce olarak başladı ve bazı İngilizce sözcükleri bulmada güçlük çektiğini ve yerine Fransızcalarını kullandığını fark etmesi üzerine Eleanor hemen bu dile döndü ve konuşmayı bu dilde sürdürmeye başladık.

Babasının henüz British Museum'da olduğunu yineleyerek ancak gece eve dönebileceğini söyledi. Yarım saat kadar kaldıktan sonra evden ayrıldık ve ertesi günü belirlediğimiz saatte yeniden geldik.

Marx'ı gördüğüm andaki ilk izlenimimi çok iyi anımsıyorum: Fotoğraflarına ne kadar da çok benziyordu! Tanıştırıl-

* Narodnaya Volya: Çar otokrasisine karşı, devrimci mücadele için 1879'da kurulmuş gizli bir Narodnik dernek.

dıktan sonra önünde küçük bir sehpa bulunan kanepeye oturduk ve ben gülerek bu izlenimimi anlattım. O da gülmeye başladı ve bunu sık sık söylediklerini anlattı ve portresinin insana benzemesinden çok, kendisinin portresine benzemesinin acayip bir şey olduğunu söyledi.

Marx bana, tıknaz ama geniş yapılı gibi geldi. Bize karşı çok nazik ve hoştu. İnsan onun hareketlerinden ve sözlerinden, olağanüstü önemini çok iyi bildiği belli oluyordu. Bana birilerinin söylediği gibi onda, huysuzluk ya da yaklaşılmazlık belirtisini hiç fark etmedim. O sıralar Londra sisliydi ve bütün evlerde lambalar yanıyordu. Marx'ın odasındaki lambanın yeşilimsi olduğunu çok iyi anımsıyorum ama bu ışık altında bile onu ve çalışma odasını gayet iyi görebiliyordum. Duvarların üçü kitaplarla kaplıydı, dördüncüde portreler vardı.

Odaya Eleanor dışında kimse gelmedi; bundan evde ondan başka kimse bulunmadığı izlenimini edindim. Eleanor girip çıkıyor, divanın bir ucunda oturarak bazen konuşmalara katılıyordu. Ayrıca, bize çay ve bisküvi ikram etti.

Konuşmaların özü Marx'ın büyük ilgi gösterdiği *Narodnaya Volya* çevresinde dönüp dolaşıyordu. Başka birçok Avrupalı gibi onun da, otokrasi ile giriştiğimiz mücadeleyi, fantastik bir roman gibi inanılmaz bulduğunu söyledi.

İki gün sonra, Londra'dan ayrılmadan önce Marx'ı görmeye yine gittim, onunla ve kızıyla bir süre daha birlikte oldum. Hoşçakalın demeden önce bana önceden hazırladığı altı, yedi kitap verdi. Ayrıca, yaptığımız çevirinin ilk provasını ona gönderir göndermez, bu kitaba konulmak üzere bize bir önsöz yazmayı vaat etti.

İki üç hafta içerisinde Rusya'ya döneceğini duyar duymaz hararetle ellerimi sıktı ve Rusya'dan sağ salim dönmemi temenni etti. İkimiz de yazmayı vaat ettik ama bunu gerçekleştirmedik. Cenevre'ye dönmem üzerine, Perovskaya'dan aldığım bir mektupta, hazırlanmakta olan bazı olayların benim derhal dönmemi gerektirdiğini bildiren bir mektup aldım. He-

men çantamı hazırlayıp oradan ayrıldım ve Cenevre Üniversitesi öğrecisi Lovker adına düzenlenmiş bir belgeyle sınırı geçerken tutuklandım ve Warşova kalesine atıldım. Hücremin bitişiğinde hapsolunan Tadeusz Balicki adındaki bir yoldaşın duvara tıklattığı şifreden 1 Mart olaylarını öğrendim.*

Önce, Peter ve Paul Kalesi'nde, Alexeyevsky Ravelin'de, ardından Schlisselburg'da hapsedildim. 1905'te bırakılana kadar, Marx'la yaptığımız son konuşmanın ne sonuç verdiğini öğrenemedim. Aslında ayrıntıları ancak 1930'da tam olarak öğrendim: politik mahkûmlar derneğinin yayın organı olan *Literature of the "Narodnaya Volya" Party* dergisinde, kurulmasında katkıda bulunduğum "Sosyal Devrimci Kütüphane"nin yayımladığı Rusçaya çevrilmiş *Komünist Manifesto*'ya Marx'ın bir *Önsöz* yazdığını gördüm! Bu bende pek çok anıyı uyandırdı...

Marx'la kızına yaptığım ziyaretleri anımsadım; Rusya'ya gitmek üzere Cenevre'den aceleyle ayrılırken, orada kalan "Sosyal Devrimci Kütüphane"nin çalışanlarından birine (sanırım Plekhanov'a) Marx'ın *Manifesto*'su ile diğer kitaplarını Rusçaya çevrilmek için bıraktığımı anımsadım...

Marx'ın yazdığı bu *Önsöz*'de cümleleri okumak bana özel bir keyif verir:

"Çar, Avrupa gericiliğinin başı ilan edildi. Bugün** O, Gatchina'da devrimci savaşın bir tutsağıdır; ve Rusya, Avrupa'da devrimci hareketin öncülüğünü oluşturmaktadır."

İşte bu sözler, kelimesi kelimesine veda ettiğimiz sırada bana söylediklerinin aynısıdır.

Rusçadan çevrilmiştir.

İzvestiya'da yayınlanmıştır.
No. 260, 7 Kasım 1935

*1881 yılı 1 Martında, Çar II. Alexander, Narodnaya Volya'nın bir üyesi tarafından öldürülür.
**1881'de (Morozov'un notu)

Ernest Belfort Bax

ENGELS İLE GÖRÜŞMELER

1880'li yılların ilk yarısı, İngiltere'nin entelektüel ve sosyal yaşamında önemli bir dönüm noktasıdır. 1881 baharında Hyndman, daha sonraları, "Sosyal Demokratik Federasyon" haline dönüşüp, izleyen yıllarda da, "Britanya Sosyalist Partisi" olan "Demokratik Federasyon"u kurdu.

1882'de, kuruluşundan bir yıl kadar sonra ben bu Demokratik Federasyon'a katıldım...

Bu sırada, Marx'ın büyük yapıtı *Das Kapital*'i ciddi olarak incelemeye başladım ve 1881'in sonlarına doğru, Marx ile yapıtları üzerine aylık *Modern Düşünce* dergisinde kısa bir monografi yayımladım. Bu kısa yazı, kusursuz olmamakla birlikte, Marx ile Engels'in beğenisini kazanmış; o sırada bir rahatsızlık geçiren Marx kendisi, kızı Eleanor'un yazdığı bir mektupla bana teşekkürlerini bildirdi. Modern bilimsel sosyalist ekonominin teorik temellerini atan bu büyük insan, bu olaydan sonra bir yıldan fazla yaşadı ama bu sürenin büyük kısmını, sağlık nedeniyle bir başka yerde geçirdiği için bir daha görüşmedik. Ancak sözünü ettiğim yazı, Marx'ın 1883 Martında ölümünden kısa süre sonra, Friedrich Engels'den bir ziyaret davetiyesi almama neden oldu; böylece de, Engels ile 1895'te ölümüne kadar süren bir yakınlık ve dostluk kuruldu.

Friedrich Engels bence zamanının en dikkate değer insanlarından biriydi: Bilimin hemen bütün dallarında, ansiklopedik bilgiye sahip olduğu gibi en yeni bilgileri de belleğinde taşıyordu: Engels'in söylediği ya da yazdığı her şey, ekonomi politik

de olduğu gibi tam bir ustası olmadığı alanlarda bile bir güncellik ve özgünlük taşırdı.

Engels ile, tamamen felsefi ya da psikolojik bir konu üzerinde konuşurken o bu konuyu hemen, bazı toplumsal uzlaşmaz çelişkilerin bir ifadesi ya da gelişmesinin belirli bir aşamasında, belirli bir ekonomik sınıfın –bu sınıf ister çökmekte olan feodal sınıf olsun, ister yükselmekte olan kapitalist sınıf olsun– görüş açısı bakımından gözler önüne sererdi. Bana kalırsa o soruna, kendi içerisinde saklı bir nitelik, bir anlam ve kendisine yönelik bir çıkar açısından bakmıyordu. Spekülatif düşüncenin tüm tarihsel gidişi, sınıfsal çıkarların ya da zıtlığın bir ifadesi olarak, ekonomik yönden yorumlanmalıydı. Hiç unutmuyorum, bir gün onunla materyalist tarih doktrinini tartışırken ikinci yüzyılda Roma İmparatorluğunda Gnostik tarikatların* ortaya çıkışını ve bunlardan birçoğunun, Akdeniz havzasındaki büyük kentler halkı arasındaki uzun zaman süren başarılarını, o çağdaki Roma dünyasının ekonomik koşulları ile açıklamanın doğru olmayabileceğini öne sürdüm. Bana hak verdi ancak sorunu daha gerilere doğru izleyince yine de bazı ekonomik açıklamalara ulaşılabileceğini ve bunun, tarihin ilginç bir yan sorunu olduğunu söyledi. Bu, daha gerilere giderek bir yoruma ulaşma yöntemiyle tam olarak neyi kast ettiğini şimdi söylemem mümkün değil çünkü bu konuşma yeni konuklarının gelmesiyle kesildi ve bir daha da bu konuya dönme fırsatı bulunamadı.

Bilindiği gibi Marx ile Engels, Erfurt Kongresinden önce, Lasalcılar ile görüşülmesi konusundaki düşünceleri, Almanyadaki Partinin fiili liderleri olan Bebel ve Liebknecht tarafından dikkate alınmamakla beraber, Sosyal Demokrat Parti için bir tür Yüksek Mahkeme gibiydi. Ama bu olay tamamen istisnai bir olaydı ve bana kalırsa bir benzeri daha görülmemişti. Genel kural olarak Marx ve Engels, Parti politikası sorunlarında son sözü söyleyen insanlardı; Marx'ın ölümünden sonra bu rol haliyle tek başına Engels'in omuzlarına yüklenmiş oldu.

* Hıristiyanlığın başlangıç döneminde, dini sırları bilmek iddiasındaki mezhepler. –çev.

Mevcut durumun pratik gereklerine her zaman belli bir ağırlık vermekle beraber Marx'ın eski fikir arkadaşları ve izleyicileri her zaman toplumsal devrimin, zor kullanan bir ayaklanma yöntemi dışında –hele Almanya'da– başlatılamıyacağı görüşüne her zaman sadık kalmışlardır. Marx'ın şu sözleri birkaç kez yinelediğine tanık oldum: Üç kişiden biri, yani, Alman ordusundaki muvazzaf kısmın üçte biri, Parti liderlerince güvenilir olarak kabul edilir edilmez, devrimci eyleme geçmek gerekir. Hiç kuşkusuz Engels, Scheidemann'ın, Südekum'un, Noske'nin ve Reichstag'daki Parti temsilciliğinin fiili çoğunluğunu oluşturan hali hazır "Revizyonist" ekibin benimsedikleri sosyalizmi (?), en berbat biçimiyle gericilik olarak reddediyordu...

Çok genç yaşından beri Manchester'de kalan Engels, İngiliz hayat tarzı, tavırları ve düşüncesi konusunda epey bilgi ve alışkanlık kazanmıştı. On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısı boyunca –yani kendi deyimiyle, salatalık zeytin yağının İngiliz sofralarında boy götermesinden önce– İngiliz toplum hayatıyla ilgili ilginç gözlemler edinmişti. Bana anlattığına göre o sıralar sigara içilmesine pek iyi gözle bakılmazmış. Bir defasında davetli bulunduğu evin, kendisi de tütün tiryakisi olan efendisi onu, yemekten sonra salondan mutfağa geçerek birlikte pipo tüttürmeye davet etmişti. Yine o sıralar sakal bırakmak büyük bir ekzantriklik sayılıyormuş ve pek az İngiliz sakal uzatıyormuş; pazar sabahları yürüyüşe çıktığında, sakallı bir hemcinsine rastlayınca adamcağız onu âdeta dinsel bir hava içerisinde selamlıyormuş...

Geçen yüzyılın kırklı ve ellili İngiltere'sinde pazar sabahları kiliseye gitmenin yaygınlığını göstermek için de şu anekdotu anlatmıştı: Pazar günü öğle yemeğine davetli olduğu Manchester'li bir meslekdaşının –yani imalatçının– evinde söz dönmüş dolaşmış o günkü sabah ayinine gelmiş ve ev sahibi, hangi kiliseye devam ettiğini sormuş. Engels bu soruya, pazar sabahlarını kırlarda yürüyüşe çıkarak geçirdiğini, bu tatil gününün erken saatlerini harcamanın en iyi yolunun bu olduğunu

söyleycrek yanıtlamış. Bu yanıt üzerine ev sahibi, "Öyle anlıyorum ki siz Bay Engels, kendine özgü dinsel bir görüşe sahipsiniz... sanırım buna 'Socinian' denebilir!"

Bu tanımlama, o dönemdeki egemen düşünceyi yansıtması bakımından hem eğlendirici ve hem de düşündürücüdür; zira "Socinian"' sözcüğü, saygıdeğer orta-sınıf zihniyeti için düşünülebilecek dinsel sapkınlığın son sınırını belirler. Tam bir ateist olan Engels'i o günlerde, dinsel sapkınlığın son sınırında görmek herhalde İngiliz 'kibarlığının' bir belirtisi olmalı...

Ernest Belfort Bax'ın *Anılar ve Düşünceler* kitabından alınmıştır.
Londra, 1918

Dr. Edward Aveling

ENGELS EVİNDE

I

Sosyalist olsun olmasın bütün dünyadaki gazeteler, yakınlarda kaybettiğimiz büyük Sosyalistin hayatı ve yapıtları üzerine bilgiler verdi; bu yazıda ben onun yaşamının az bilinen iç yönü üzerine bazı şeyler söyleyeceğim.

Benim tanıdığım insanlar içerisinde en etkileyici kişiliğe sahip olanlar, Karl Marx, Charles Darwin, Friedrich Engels ve hayatın bir başka cephesinden Henry Irwing'dir. Her dört durumda da entelektüel güç, büyük fiziksel nitelikler ile bir aradadır. Marx ve Darwin konularında, yapıtları, yazılı ya da eylemli bence az çok bilinmekle beraber, kendilerini kişisel olarak tanıma gibi büyük ayrıcalığa yalnızca bir iki kez ulaşabildim, erişebildim. Marx'ı hayattayken görebildiğim tek an, gençken, Havestock Hill'deki Öksüzler Yurdunda kalan çocuklara, "Böcekler ve Çiçekler" konusunda yaptığım konuşmada oldu. O gün okulun şenlik günüydü ve okula ilgi duyan pek çok konuk vardı. Konuşmam bitince, yanında genç bir hanım ve genç bir kız olduğu halde aslan yeleli yaşlıca bir bey yanıma geldi ve kendilerini bana tanıttılar: Bey, Karl Marx, hanım eşi, Jenny von Westphalen, genç kız, kızları Eleanor idi. O gün Marx'ın bana söylediği övücü ve yüreklendirici sözleri bugün bile unutmuyorum. Bir sonraki görüşümde Marx artık ölmüştü ama ben hâlâ bende bıraktığı o güçlü izlenimi muhafaza ediyorum.

Engels'in boyu iki metreye yakındı, son hastalığına kadar, dik, asker yapılı, yetmiş yılı aşan hayat yükünü rahatlıkla ta-

şıyabilen bir yapıdaydı. Bu asker yapısı, hızlı ve çevik adımlar, dostları arasında kendisine takılan "General" adıyla tam bir uyum gösteriyordu. Ama bu adın asıl kökeni, 1870 Fransız-Alman Savaşı sırasında *Pall Mall* Gazetesine yazdığı dikkat çekici mektuplardı. İleriyi çok iyi gören bu mektupların birinde, 2 Eylülden sekiz gün önce Almanların Sedan'da Fransızları kesin yenilgiye uğratmasını gayet iyi tahmin etmişti. Bu mektuplar, savaş sanatı üzerine öylesine mükemmel bilgileri taşıyordu ki okuyan herkes bunları büyük bir askeri otorite tarafından yazılmış sanıyordu. İşin gerçeği de buydu. Ama bu büyük askeri otorite, Manchester'de keten dokumacılığı yapan bir sosyalist idi. Takılan bu ad daha sonraları hiç kuşkusuz, kapitalizme karşı verilen Sosyalizm savaşının bir liderinin ve Marx'ın ölümünden sonra da 'Başkomutanı'nın adı olmak gibi bir gizli özellik de taşıyordu.

II

Bir insan, Regent's Park Road 122 numarada o harika Pazar günlerinde bir kez bile bulunmuş olsa bunu nasıl unutabilir: Marx'ın, eşinin ve Engels'in yakın dostu Helene Demuth henüz yaşıyordu; evin bütün sorumluluğunu yüklendiği gibi, yalnız gündelik konularda değil, siyasi konularda bile güvenilir bir danışman ve akıl hocası, sağduyusu, dürüstlüğü ve insanlar hakkındaki şaşmaz yargısıyla O, aynı yüzyılda yaşayan iki dev insanın en yakın yardımcısı olmuştur.

Yukarıdaki adres bir tür Babil Kulesi idi. Burada bizler gibi yalnız aile bireylerini değil, uzak ülkelerden gelen Sosyalistler için bile Regent's Park Road 122 bir Mekke gibiydi.

Engels gelen herkesle kendi dillerinde konuşurdu. Marx gibi o da, Almanca, Fransızca ve İngilizceyi mükemmel yazar ve konuşurlar; İtalyanca, İspanyolca, Danimarkacayı mükemmele yakın bilirler; Rusça, Lehçe ve Romence ile kolaylıkla anlaşırlardı; Latince ve Yunanca gibi ufak tefek şeylerin burada adını bile etmiyoruz...

Hemen her gün, her postadan evine bütün Avrupa dillerinden gazeteler, dergiler, mektuplar gelirdi. Bütün çalışmaları arasında, bunları okumaya, düzenli olarak saklamaya, bunlardaki önemli konuları bellemeye nasıl vakit buluyordu bilemiyorum. Kendi yazıları ile Marx'ın yazılarından diğer dillere çevrilenleri, çevirenler ona gözden geçirmesi ve düzeltmeleri yapması için gönderirlerdi. Ne tuhaftır ki Engels'in başını inceleyen Yarmouth'lu bir Frenolojist, başın sahibinin "iyi bir işadamı olduğu" (bu teşhis tamamen doğrudur) ama "lisana karşı en ufak bir kabiliyeti bulunmadığı" (acaba bunda biraz saçmalamamış mı?) sonucuna varmıştır!...

Dil konusundaki yeteneğinin yanı sıra Engels her bakımdan mükemmel bir ev sahibiydi. Hafta içinde, bizlerden birinin yemeğe gitmediği zamanlar tam bir tutumluluk içerisinde yaşardı ama pazar günleri, çevresini dostları alınca, onlarla birlikte olmanın keyfini çıkartır ve nesi var nesi yok ikram etmekten büyük bir zevk alırdı.

Regent's Park Road 122'ye devam edenlerin listesi, o sıralarda Sosyalist hareketin kısa bir özeti gibidir. Ben bu yazıda sadece sanki ev halkından biriymiş gibi davranma onurunu taşıdığım on iki yıl boyunca kişisel olarak Engels'in ziyaretinde bulunduklarına tanık olduklarından söz edeceğim.

Almanlardan: Marx ile Engels'in Almanya'daki en eski dostu, Wilhelm Liebknecht; Almanların taktıkları adla, "Devrimin yıllanmış askeri"; Marx ailesinin taktığı adla, "Kitaplık"; nazik, içten ve insanların en özverili arkadaşı; mükemmel taktikçi, savaşçı ve hatip, August Bebel; dev yapılı, taa kalbinin içinden gülen, açık sözlü, güvenilir, Paul Singer.

Son birkaç yıldır Londra'da yaşayan Almanlardan, önce Rihard Fischer'den söz etmek gerek; 1890'da Almanya'ya dönüşü üzerine, Alman Sosyal Demokrat Partisi İcra Sekreterlerinden... Sonra, İngiltere'de her zaman özlemini duyduğumuz o tatlı ve hoş "enfiyeci" Tauscher; bu alışkanlığı nedeniyle burnu öyle boyutlara ulaşmıştı ki, adı "Bay Burun" kaldı.

Hâlâ Londra'da yaşayan Almanlardan, kıdemli Enternasyonalci Friedrich Lessner; güvenilir ve sağlam insan; Liebknecht ile birlikte, nazik, alçakgönüllü ama enerjik Lochner (Marx ile Engels'in en eski dostlarından biri), o eski Komünist Bund'un tek hayatta kalanı. Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin işadamı, herkesin güvenini kazanmış ve onun namuslu, açık sözlü eşi. Anti-Sosyalist Yasanın yürürlükte olduğu yıllarda *Sozialdemokrat*'ın editörü Eduard Bernstein; halen Alman partisinin İngiltere'deki temsilcisi; Engels'in o denli güvenini kazanmış ki onu, vasiyetinin yerine getirilmesi için görevlendirdiği kişiler arasına almış... ve eşi ... Engels'in ya da onu yakından tanıyanların en güvenilir ve en gerçek dostlarından ikisi.

Fransızlardan, İngiltere'de bulunduğu sırada daima yanında olan, 1883'te babasının ölümünden iki ay önce kaybedilen Marx'ın büyük Jenny'nin çocukları; Engels'in sevgisini kazanmış olan, Londra'da bulunduğu sırada yanından ayrılmayan Charles Bernard; Mayıs gösterileri sırasında Londra'ya geldikleri zaman, Calais'li Deloluze ve Paris'li Roussel; her ikisi de İşçi Partisi üyesi. Belçikalı Emile Vandervelde ile Anseele için de aynı şeyler söylenebilir.

Avusturyalılardan, Helene Demuth'un ölümünden sonra Engels'in evini yöneten Bayan Freyberger ile, son hastalığında kendisine bakan Dr. Freyberger; Arbaiter Zeitung'un editörü, Avusturya partisinin zeki hatibi ve derin düşünürü Victor Adler; Bernstein ile birlikte, Marx ile Engels'in ekonomik ve edebi yapıtını devam ettiren Karl Kautsky. Her ikisi de sevimli, parlak zekalı ve aynı zamanda, düşünceli ve sadık, en az dört dil bilen Polonya temsilcileri Stanislas Mendelson ile eşi Marie Mendelson...

Ara sıra Stepnyak gelirdi; İngiltere'ye geldiğinden beri, davet gerektirmeyen en sürekli ziyaretçilerden biri Vera Zasulich olmuştu. Onun sadık dostu ve iş arkadaşı Georgy Plekhanov; anarşistlerin büyük korkuları ve Partinin en yetenekli düşünürlerinden ve en zeki insanlarından biri olan Plekhanov, İngiltere'deki kısa bulunuşlarında haliyle hep Engels'lerde idi.

Enternasyonal kongreleri yapıldığında Amerika'dan bir başka Rus daha gelirdi; berrak zekâlı, bütün ülkelerdeki Yahudilerin enerjik örgütçüsü, Abraham Cahan.

Aradaki Atlantik Okyanusu'nun Engels'lerden ayırdığı bir başka yabancı Amerikalı, Friedrich Adolf Sorge idi; daima evde hoşnutlukla karşılanan Sorge, sürekli yazışır ve belki de Marx'ın da Engels'in de son yıllarındaki en içli dışlı arkadaşı ve dostuydu. Onunla olan buluşmamız ve birlikteliğimiz, Engels'le ve, kimyacılar ile Sosyalistlerin Prensi, tatlıların tatlısı, Profesör Schorlemmer'in katılımıyla, yanımda eşim olduğu halde 1888'de yaptığımız deniz yolculuğunun herhalde en güzel anıları arasındadır.

İngilizlerin içerisinde William Thorne, aile çevresi dışında herhalde en iyi kabul gören ziyaretçiydi. Engels ona, büyük hayranlık, saygı ve sevgi duyardı; kişiliği ve hareket için değeri tartışılmazdı. Çok sık gelmese de John Burns, onun gerçekten değer verdiği kimseler arasındaydı. Burns'un, gerçek proleter içgüdüsüne sahip olduğuna ve politika ile uğraşan hepimizin zaman zaman içine düştüğü yanılgılara karşın sonunda sağduyusunun egemen olacağına inanırdı.

Benim ve Burns'un yakın dostu William Sanders, yaşadığı sürece herhalde Engels'in evine kabul edilme ayrıcalığını minnetle anımsayacaktır. Belfort Bax da İngiltere'de bulunduğu sırada arada bir ziyaretçilere katılırdı; Engels ile birlikte Bax'ın kadın konusundaki saplantısını hoş bir hava içerisinde konuştukları muhakkaktı. Hunter Watts bir iki defa eve gelmişti; son zamanlarda ise, "General"e *Justice* editörü, H. Quelch'i tanıştırmış olmam benim büyük bir zevkle hatırladığım anılarım arasındadır; Quelch, Engels'in üzerinde çok olumlu bir etki bırakmıştı. William Morris anımsadığıma göre yalnız bir kez eve gelenler arasındaydı. Onun Ortaçağ tutkunluğunu Engels o büyük hoşgörüsü ile karşılıyordu. Cuningham Graham onu eğlendiriyordu, ona Don Quixote adını vermişti.

İngilizler içerisinde Chartist, G. Julian Harney'i unutma-

mak gerekir; ondaki müzmin kelime oyunculuğuna karşın Engels'in en eski ve yakın dostu olduğu söylenebilir...

Hiç kuşkusuz burada, Marx'ın kızları, bunların eşleri, Paul Lafargue ve bu yazının yazarı; Sam Moor ile, Komünist Manifesto'un her iki yazarının denenmiş ve güvenilir dostu Karl Schorlemmer'den uzun uzun söz etmeye lüzum yoktur.

Zaman ve yer bana, İngiltere'ye yaptıkları kısa ziyaretlerde, Engels'e bir koşu giden –deyim yerindeyse– 'rastgele' Sosyalistlerden söz etmeme izin vermiyor. Ancak şunu da unutmamak gerekir ki Engels yalnız seçkin insanları –kadın ya da erkek– kabul etmekle kalmıyordu; ordunun bütün erleri "General"in evinde sıcak bir kabul görüyorlardı.

Aynı zamanda şunu da eklemeliyim ki, onun konukseverliği ya da dostluğu öyle herkese de açık değildi. Güvenmediklerini kesinlikle yanına yaklaştırmazdı. En az bir keresinde ben, peşine yabancı bilmem ne temsilcilerini takarak eve gelen birisine, hiç duraksamadan kapıyı gösterdiğine de tanık olmuşumdur.

III

Yukarıda sözünü ettiğim kimselerden belki de hepsi benimle birlikte Engels'in dünyanın en yardıma hazır insanı olduğunu söyleyecektir. Onun bir yerde bulunuşu bile güç kaynağıydı. Kırılmaz cesareti ve yok olmayan umudu da öyle. Gençlerden birisi umutsuzluğa düşüp yarı yoldan dönecek olsa, bu yenilmez savaşçı, çevresindeki zayıf insanlara bol bol dağıtsa da umudu tükenmezdi. Hayatımızın geçkin yıllarında hemen her pazar ya da haftada birkaç kez onu görmüş olanlar benimle birlikte onun kaybının yeri doldurulamaz olduğunu söyleyeceklerdir.

Her türden güçlükle karşılaşıldığında başvurulacak tek insan oydu ve önerileri mutlaka izlenirdi. Muazzam ansiklopedik bilgisi her an dostlarının emrindeydi. Kendi özel meselesi için bile ona başvuranlar bu konuyu onun kendilerinden daha iyi bildiğini fark ederlerdi. Diyelim doğabiliminde, hangi dalında olursa olsun ya da hangi konuda olursa olsun, bir şey so-

rulduğunda, yeni bir düşünce üretir, sorunun çözümlenmesine yardımcı olacak fikirler öne sürerdi.

Politikaya gelince; bu zaten hepsinin ortak ilgi ve bilgi alanıydı ama yine de herkes yol göstermesi için ona başvururdu. Yalnız genel ilkeleri bilmekle kalmaz, her ülkenin iktisadi, tarihi ve politik yapısı hakkında en ince ayrıntıları bile bilirdi.

Örneğin, İngiliz sosyal hareketleri konusunda bilgisi olağanüstü derinlikteydi. Şurasını her İngiliz'in anımsaması gerekir ki Engels, ilk kez 1890'da başlayıp, 1895'te sağlığı iyice bozulduğu için katılmadığı, Yasal Sekiz Saatlik Gösteri Komitesi'nin bütün uluslararası platformlarında hazır bulunmuştur.

Son ana kadar, çağdaş politikaya ilgi duymuş ve bunu incelemeye özen göstermiştir. Çin ile Japonya arasındaki savaş üzerine olan eleştirileri, geçmiş birkaç yılın olaylarında fark ettiğimiz eleştirileri gibi hep can alıcı noktalara değinmiştir. Bu eleştirilerde gösterdiği, olayların ta derinliklerine inen diğer olaylar ile bağlantılarını gözler önüne sermesi ve buna dayanarak bazı tahminlerde bulunması âdeta kehanette bulunduğu izlenimini verirdi.

Eşimle yapmış olduğu son politik konuşmayı unutmak olası mı? 28 Temmuzda eşim Nottingham'dan dönmüş ve Engels'e (6 Ağustosta aramızdan ayrılmıştı) Bağımsız Emek Partisi'nin oradaki faaliyetini anlatmıştı. O günlerde artık konuşması iyice güçleşmişti; ama o küçük kara tahta ve kalemle, konuyla yakından ilgili ve konuyu deşen sorular sormuştu.

Engels'in bütün iyi aşıklarda olduğu gibi nefreti de büyüktü.

Engels'in sevgisi, dostluğu nasıl büyükse, öfkesi de o denli büyüktü ama gelip geçiciydi. Kendisine yanlış bir şey yapıldığını hissedence birden parlar fakat bu parlama uzun sürmezdi.

Tuhaf gelebilir ama, bazı konularda bayağı tutucuydu; alışkanlıkları olan bir insandı. Belirli şeylerin her gün aynı zamanda, aynı biçimde yapılmasını isterdi.

Ne var ki Engels'in, güvenilirliği, ahlak bütünlüğü, katı iş disiplini ve dürüstlüğü konusunda söylenecek tek söz yoktur;

bütün bu olumlu nitelikleri bütünüyle politik ve toplumsal ilişkilerine taşıyan bir insandı. Vera Zasulich'in geçenlerde söylediği gibi çoğumuz, "Acaba General buna ne der?" düşüncesiyle, yanlış şeyler yapmaktan ya da söylemekten kaçınmışızdır.

Daha aydınlık ve berrak bir zekâ düşünmek çok zor; hangi konuya değinse, üzerine bir ışık demeti serperdi. Daha önce görmediğiniz noktaları görür, gördüklerinizi ise, daha sağlam biçimde algılardınız. Onu tanıyanlar şunu pekâlâ söyleyebilir: "Üzerine ışık demeti serpmeyeceği şeye hiç değinmemiştir!" Almanca olsun, İngilizce olsun, yazar olarak üslûbu, özellikle Almancada nadir rastlanan berraklıkta, açıklıkta ve sadelikte idi.

IV

Bütün bu dikkat çekici niteliklerin yanı sıra, çok az raslanan bir mizah duygusu vardı. Her dilde şakadan, mizahtan hoşlanırdı. Daha keyifli bir arkadaşlık düşünemiyorum. O unutulamaz pazar gezintilerinin başlıca konusu kaçınılmaz olarak politika ve parti sorunları idi. Bu konuşmalardan hepimiz payımıza düşeni öğrenmiş olurduk. Ancak bu konuşmaların çoğu yine de hafif nitelikteydi ve her an bir kahkaha duyulması doğaldı.

Eğer yalnız bir kaç kişiysek iskambil türünden kart oyunları oynamayı severdi; 'yer', yarım şilinden başlar ve sanki bütün ulusun geleceği bu oyuna bağlıymış gibi bütün dikkatiyle kağıtları izlerdi.

Asıl büyük şenlik geceleri Alman seçimleri sırasında olurdu. Büyük bir kasa Alman birası, özenle hazırlanmış masaya dizilir ve bu davete ancak çok yakınları çağrılırdı. Almanya'nın dört bir yanından gecenin geç vaktine kadar gelen telgraflar yırtılarak açılır ve içeriği, 'General' tarafından yüksek sesle okunur, haber iyiyse içilir, kötüyse gene içilirdi!

1888'de, yukarıda söylediğim gibi, onunla ve Schorlemmer ile, Amerika ile Kanada'ya bir gezi yaptık. Engels grubun en genciydi. Güvertede dolaşmaya bayılır önüne kanepe geldiğin-

de çevresinde dolaşmak yerine üzerinden atlardı Deniz yolculuğu sırasında öfkelendiğine hiç raslamadık: Ancak, kahvaltıdan önce (onun kahvaltıları ünlüdür) 68 sivrisinek ısırdığı zaman ve bir de biz Boston'a geldiğimizde, bagajlarımızın New York'da kaldığını öğrenince bayağı öfkelenmişti!...

Son hastalığı sırasında Eastbourne'da bütün acılarına ve halsizliğine karşın, eski sevimlilik ve neşesinden pırıltılar eksik olmadığı gibi, son nefesine kadar, çevresindekilere karşı nezaketi ve düşünceliliği bir an için bile eksik olmadı. Bu nezaketinden ve geniş kalpliliğinden burada uzun boylu söz edecek değilim. Dostlarından her biri, bu eşsiz gönül bolluğunu ve kibarlığı kendi içlerinde sessizce düşünebilir ve bu düşünce onlara geniş ufuklar açabilir.

Emek Peygamberi'nin okurlarının, tarihsel gerçekler adına, gerektiğinde, Engels'in tanrı tanımaz olduğunu söylemekten kaçınabileceklerini biliyorum. O, mutlak olarak bir tanrıtanımazdı; bu nedenle her umut bu dünya içindi. Ne türden olursa olsun 'Emek Kilisesi'ne karşı en ufak bir sempatisi yoktu; onu hareketin önünde bir tıpa gibi görüyor ve bu tıpanın ancak bu ülkede mümkün olabileceğini düşünüyordu. Sosyalizm, bilim olarak onun için her türlü spekülatif düşüncenin dışındaydı. Bir insanın Hıristiyan ya da ateist olmasının, Sosyalizmle bir ilişkisi olamazdı. Hıristiyan Sosyalizminin hiç kuşkusuz terimler arası bir çelişki olduğu görüşündeydi. Hıristiyan inancında olanların, Sosyalizmi, kendi sınırlı nitelemelerinin içerisine hapsetmeye hakları yoktu; tıpkı bizlerin, ateistik sosyalizmden söz etmeye hakkımız olmadığı gibi.

Hayatı, güzel bir hayattı, ve o bunu seviyordu... Derin bilgisi ve ortaya koyduğu yapıtlarıyla, hareketin geleceğine olan kesin inancı ile, dostlar ordusuyla –en önde Marx ve en sonda yine Marx olmak üzere– yoğun yaşama sevinci ile... Pek çok insandan daha fazla, hayatı seviyor ve ona sıkı sıkı sarılıyordu. Ancak, en ufak bir kuşku yoktur ki, bir an için bile ölümden korkmuyordu. Onu tanıyan herkes, en sonu, böyle bir ha-

yata sahip olabilmek için, bu dünyada nesi var nesi yoksa vermeye razı olurdu.

İngiliz halkı şunu unutmamalı ki, Marx ile Engels'in, bütün dünya için yarattıkları yapıtın büyük kısmı bu küçük ülkede kaleme alındı; ve her ikisi de bu ülkede öldü. Bu yeryüzündeki bütün kralların ve fatihlerin mezarlarının gömütlerinin ya da anıt mezarlarının bağışlayabileceğinden daha büyük bir onurdur. Onların ardından en çok ziyaret edilen geçmişe ait yer, Highgate'deki yalın ama anlamlı mezar ile Woking çamları arasındaki basit küçük bina olacaktır.

The Labour Propteh'de
yayımlanmıştır. C. IV, No. 45,46
Londra, 1895

N. S. Rusanov

ENGELS'LE TANIŞIKLIĞIM

Sergeyevsky adı bende, okuru da bir bakıma ilgilendirecek özel anılarımı uyandırmaktadır. Ben bu ismi, Alman Sosyal Demokratlarının resmi yayın organı *Vorwarts* için 1890-91'de yazmış olduğum Rusya'nın ekonomik yaşamı üzerine kısa yazılarına takına ad olarak seçmiştim. Aynı sıralarda Lavrov, Semyon Petrov takma adı altında tamamen politik konularda yazılar yazıyordu. Bu sosyalist dergiye –ki o sıralar çok sert muhalefet yapıyordu– katkıda bulunmamızı bizden ihtiyar Liebknecht istemişti. Lavrov'dan bunu şahsen, benden ise Lavrov aracılığı ile istedi. Böylece, hemen her on beş günde bir *Vorwarts*, Lavrov'un ve benim makalelerimi sırayla yayımlamaya başladı; ve bizim uzaktan gözlediğimize göre bizim yazılar, Almanya'daki sosyalist okurların dikkatlerini çekmişti.

Hatta yazılarından biri, zamanın bazı özel koşulları altında bayağı bir başarı kazanmıştı. *Vorwarts*'da yayımladığım birkaç yazıda kıtlık tehlikesi de (1890-91) dahil Rusya'daki gerçek ekonomik durumu tartışmış ve şu genel sonuca ulaşmıştım: Halkı sefalete duçar eden otokrasi, istese de istemese de milyonlarca insanın içinde bulunduğu umutsuz feryatları karşısında, Rusya'dan tahıl ihracına son vermek zorunda kalacaktır. Ancak çarlık hükümeti, dışarıdan özellikle Fransa'dan alacağı büyük borçların görüşmelerini tehlikeye düşürmemek için, böyle bir önlemin olasılığı söylentilerini bile hemen reddediyordu.

Vorwarts, son sayılarından birinde –sanırım 1891 Ağustos sayısında– imzamla birlikte benim yazımı başmakale olarak

yayınladığı gibi, en son Rus resmi yalanlamasına da yer verdi; ayrıca Petersburg'dan gelen bir telgraf, "geçici olarak, buğday, un ve diğer besin ürünlerinin ihracının durdurulduğunu" bildiriyordu. Gazetenin yazı kurulu, yayınladığı politik bültende bu konudaki görüşlerini açıkladı. Bu açıklamada, Rus resmi çevreleri ile Alman Hükümetindeki dostlarının, Avrupa kamuoyunu, Rusya'daki buğday kıtlığının ciddiyeti konusunda kandırmaya devam etmelerine ve kaçınılmaz hale gelen ihracat yasaklaması söylentilerinin, çarlık hükümetinin düşmanlarının, yani "bizim yazarımız Sergeyevsky'nin" uydurmalarından başka bir şey olmadığını öne sürmelerine karşın, görüldüğü gibi, yazarımızın dedikleri doğru çıkmış ve çarlık hükümetinin kandırma politikası gözler önüne serilmiştir.

Bu olaydan sonra Rus yoldaş Sergeyevsky, *Vorwarts* okurları arasında ciddi ve kılı kırk yaran bir muhabir olma ününü kazandı. Birkaç ay sonra bunu ben de kişisel olarak görmüş oldum; 1892 baharında, arkadaşlarımın isteği üzerine, Londra'da bulunan Engels'i görmeye gitmiştim.

Açlıktan kırılan Rus halkının bu kederli manzarası içerisinde, gitgide yayılan ve pırıltısı artan aydınlık bir nokta vardı. Halk artık uyanıyor ve muhalif düşünceler güç kazanıyordu...Ve çarlık hükümetinin, aç insanlara yardım etme konusunda en küçük girişimlere bile direnmesi sadece bu muhalif eğilimi yoğunlaştırmaktan başka bir işe yaramıyordu. Halka etkin biçimde yardımcı olan sosyalist ve devrimci çevrelerde umutlar artıyor, aynı zamanda da bu durumdan yararlanarak ülkenin bütün hayati güçlerini çarlık despotizmini devirmek için bir araya getirme çabaları hız kazanıyordu. Bu anlamda bizler, şimdiki açlığa en iyi çarenin politik bir devrim olacağına inanıyor ve gelecekte de bunun yinelenmesini engellemenin en doğru yolunun bu olacağına güveniyorduk...

Hem Narodnikler hem de Marksistler, beraberce eylemde bulunmanın ve hatta geçici bir ittifak kurmanın gereğinden söz etmeye başladılar... Rusya'daki kıtlığı ve bunun yarattığı muhalefeti yakından izleyen Alman Sosyal Demokrat liderler

arasında böyle bir uzlaşma düşüncesinin geliştirilmesi konuşulmaya başlandı.

Bebel bu plan üzerinde özellikle duruyor, Sosyal Demokrat Parti'nin icra komitesi tarafından Emeğin Kurtuluşu grubu ile bizim çevremize* bir öneri yapıldı; buna göre, bu konularda görüş alışverişi için temsilciler seçilecekti. Bebel, Rus yoldaşları uygun gördüğü takdirde bu konferansa katılmaya hazır olduğunu bildirdi. Başlangıçta konunun olumlu bir gelişme gösterdiği anlaşılıyordu; toplantının Londra'da Engels'in evinde yapılması düşünülmeye başlandı. Marksistler bu toplantıya Plehanov'u, bizim çevre ise, bu satırların yazarını gönderecekti.

Bu planın niçin yürümediğini tam olarak bilemiyorum, ancak ne Bebel ne de Plehanov bu konferansa gelmediler; belirlenen günde Engels'lerde hazır bulunan yalnız ben oldum.

Şunu da itiraf etmeliyim ki ben pek de hayal kırıklığına uğramadım. Nedenini de sorarsanız, bu yolculuk bana, Engels gibi büyük bir adamla tanışma fırsatını vermişti.

Bu rastlaşmanın bazı özellikleri belleğime ebediyyen kazındı.

Beni büyük bir parktan** pek de uzak olmayan oldukça geniş bir dairenin geniş ve aydınlık bir odasına aldılar. İki üç kişi oturmuş elma şarabı içiyorlar, ileride, pencere kenarında bir kadın oturuyordu; sonradan Kautskaya olduğunu öğrendim.

Erkekler kâh Almanca, kâh İngilizce konuşuyorlardı. Bunlardan oldukça ağarmış büyük bir sakalla çevrilmiş enerjik yüzlü, uzun boylu, yaşlıca biri beni görünce ayağa kalktı, adımı söyledim, bana yaklaşarak ellerimi hararetle sıktı.

İngilizce olarak , "Adım Engels," dedi. "Sizden söz edildiğini duymuştum. Dostum Lavrov geleceğinizi söylemişti." Ardından hangi dilde konuşmayı yeğlediğimi sordu.

Fransızcayı tercih ettiğimi söyledim ve hemen ardından, kendisine karşı ne kadar derin bir saygı duyduğumu söylemek

* Emeğin Kurtuluşu grubu: Plekhanov tarafından 1883'te Cenevre'de örgütlenen ilk Rus Marksist grubu. Bu grup Marksizmin Rusya'da yayılması için çok şey yapmıştır. 'Bizim çevremiz' sözleri ile Lavrov etrafında toplanan "Naradnaya Volya'nın Eski üyeleri Çevresi" anlatılmak isteniyor. -Ed.

** Regent's Park. -Ed.

geldi içimden. Önündeki adamın tarihi önemini takdir edecek kadar Marksizmden haberdardım.

"Yurttaş Engels," diye söze başladım, "izin verirseniz bir Rus Sosyalistinin, Büyük Marx'ın değerli dostu olan ve bugün de Sosyalist Enternasyonalin manevi liderliğini yapan bir kimseye karışı, içten gelen hayranlığımı ifade etmek isityorum... Sizin, çok gençken, *İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu* ile ilgili yapıtınızı okudum. Bu kitap beni çok etkiledi ve o zamandan beri, dünyadaki her Sosyalist gibi, sizin yargılarınıza büyük değer veriyorum ve yapıtlarınızı basılır basılmaz okuyorum. ...Ben sizde, Marx'ın yaşayan devamını ve yaşayan kişiliğini görüyorum."

Önümde duran uzun boylu adam güldü ve elini sallayarak beni durdurdu.

"O-Oo-Ooo genç arkadaş bu kadarı yeter! Sosyalistler arasında böyle övgülere ne gerek var? Biraz daha alçakgönüllü olamaz mıyız? Bu uzun nutuk sizin boğazınızı kurutmuş olmalı... Gel şöyle otur da, birayla onu biraz ıslat bakalım." Böyle söyleyerek beni yanına oturttu.

Bu arada öteki konuklar gittiler, Engels ve ben yalnız kaldık; ancak, pencerenin yanında oturan ve önündeki yuvarlak masa üzerine yığılmış mektupları, kitapçıkları ve kitapları bir düzene sokmaya uğraşan genç kadın vardı odada.

Engels beni, açlıktan kırılan Rusya'dan biz Rus Sosyalistlerinin aldıkları raporlar konusunda dikkatle sorguya çekti ve "Lavrov grubunun" –Engels bize böyle diyordu– planları hakkında bilgi aldı. Bütünüyle alındığında Engels hoş bir insandı, ancak, "Plehanov ve arkadaşlarının hakiki sosyalist faaliyetlerine" vurgulama yaparak, bunların karşısında yer alanların "politik romantizmine" değindi.

Engels, "Bir kaç istisna dışında siz Ruslar, kendi ülkenizin toplumsal evrimini anlama konusunda bayağı geri durumdasınız." dedi. "Ekonomi politik sizin için hâlâ soyut bir şey; çünkü, ekonomik hayatın gidişi üzerine kafanızda oluşmuş bulu-

nan bütün soyut görüşleri silip süpürecek olan sanayi gelişmenin fırtınasına henüz yakalanmış değilsiniz... Durum şimdi değişmekte... Kapitalizmin çarkları, Rus ekonomisinin içerisine dişlerini geçirmiş durumda... Ancak birçok ahvalde henüz anarşik kavramlardan yakanızı kurtarmış değilsiniz... Tekrarlıyorum, yine de bu sizin suçunuz değil; bilinç, varlığı ancak geriden izlemekte..."

Birden Engels ayağa kalktı ve yüksek sesle:

"Şimdi aklıma geldi, Marx'ın eski Rus edebiyatı koleksiyonundan bir şeyler okuyacağım. O'nun Rusça kitaplarından çoğunu, bunlardan daha iyi yararlanacak olan başka kurumlara ve kimselere verdim... Ama birkaç tanesini kendime ayırdım..."

Dostça bir eda ile bitişikteki odaya geçmemizi istedi. Burası da yine aydınlık ve genişti; duvarları tesbit edilmiş uzun kitaplıklara bakılırsa burası kitaplık olmalıydı. Engels hızlı bir hareketle raflardan birine yaklaştı, bir saniye baktı ve duraksamaksızın cildi eski bir kitap alarak bana gösterdi: Bu, Puşkin'in *Yevgeny Onegin* yapıtının ilk baskılarından biriydi.

O sıralar oldukça iyi olan belleğime sanki birisi bir düğme basmıştı; Engels'e, "politik romantizmin" kurbanlarından olan bizlerin de bir şeyler okuduğunu ve bildiğini gösterme hevesine kapıldım. "Sayın yurttaş" dedim, "öyle anlaşılıyor ki bu kitaptan bazı şeyler okumamı istiyorsunuz. Benim dikkatimi çekmek istediğinizi umduğum pasajı izin verirseniz okumak isterim."

Engels bana, dostça ama biraz alaylı bir ifadeyle bakarak: "Lütfedersiniz!" dedi.

Kitabı bana verdi.

Kitabı açmadan ezbere okumaya başladım:

Adam Smith'in hakkından gelip,
Bütün yollarını öğrendi
Bir devlet pekâlâ refah içinde
Yaşamını sürdürür;
Eksik olan altın mı?

Bu *basit ürün* bulunur mu hemen?
Bir türlü anlamadı babası bunu,
Kuzu kuzu verdi topraklarını rehine.

Engels, "Hay Allah, doğru bildin!" diye yüksek sesle birkaç kez yineledi. "Sana okumak istediğim pasaj işte buydu... Nasıl bildin bunu?"

"Fikirlerin çağrışımı ile!"

"Hangi fikirlerin?"

"Siz besbelli ki, Rusya'daki yaşamın kaçınılmaz olarak geriliği üzerine bir şey aktarmak istediniz. *Yevgeni Onegin'i* elinizde gördüğüm an hemen, Marx'ın bu aynı pasajı, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'da, hem de Rusça olarak, alıntıladığını anımsadım:

Bir türlü anlamadı babası bunu,
Kuzu kuzu verdi topraklarını rehine.*

Marx'ın amacı, burjuva ekonomi politiğin fikirlerinin, serf emeğine dayalı bir topluma uygulanamayacağını göstermekti..."

Engels'in yüzündeki o alaycı ifade yerini, tamamen dostça bir ifadeye bıraktı:

"Oo, siz çok dikkatli bir okursunuz, vatandaş Rusanov! peki, *Katkı*'yı ne zaman okudunuz?"

Konuşma, Rusya'da Marksist düşüncelerinin yayılması üzerine devam etti; bu arada ben Engels'e, uygun düşen koşulların yardımı ile, epey önceleri, çok yönlü dostunun en önemli yapıtlarını okuma fırsatını bulduğumu anlattım...

Engels beni büyük bir ilgiyle dinledi ve sözümü şu soruyla kesti:

"Ama hâlâ Plehanov ile birlikte değilsiniz?"

Soruda bir ikirciklenme kendini belli ediyordu. Emeğin Kurtuluşu grubu üyelerinin, "Narodyana Volya'nın Eski

* Puşkin'in bu şiirinde, kahramanın babasının, 'metaın', para olduğunu bir türlü anlayamadığı belirtilir. Bkz: *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, Sol Yayınları, Kasım 1974 Ankara, S. 241, dipnot.–çev.

Dostları Çevresi"nden, Batı'daki Marksist yoldaşlarına çok kötü bir biçimde bilgiler verdiklerini ve onlara sanki biz, küçük burjuva idealleriyle yüklü modası geçmiş hayalciler ve kundakçılar olarak tanıttıklarını çok iyi bilmekteydim. Bu konuyu Engels'e ana çizgileriyle açıkladım ve görüş ayrılıklarımızı göstermeye çalıştım.

Konuşma yeniden Rusya ile devam etti; çağdaş durumu üzerinde duruldu. Çok geçmeden, Rusya'nın ekonomik hayatı ile ilgili olarak şu ya da bu olguların değerlendirilmesi konusunda aramızda görüş ayrılıkları kendini gösterdi. Engels öfkesini zor zapt ederek şöyle dedi:

"Bu konuda keşke, Sergeyevsky adında birinin *Vorwarts*'da çıkan yazısını okusaydınız; sık sık bu gazetede yazıları çıkıyor... Bilgi sahibi bir insan olduğu besbelli... Benim söylediklerimi aynen o da söylüyor. Bu yazıyı görmediniz mi?"

Aynı anda hem sıkıldığımı hem de memnun olduğumu itiraf etmeliyim. Bir an durakladıktan sonra, pek de böbürlenmeden şunları mırıldandım:

"Evet okudum... hatta o makaleyi ben yazmıştım... *Vorwarts*'daki Sergeyevsky benim. Bazı yazılarım için Lavrov'un önerisi üzerine bu takma adı kullanıyorum..."

Bu sözler üzerine Engels kahkahayı bastı.

"Gerçekte, siz Rusları anlamak olanaksız. Beyniniz sanki bölme ile ayrılmış. Aynı insan bazı şeylerde tamamen zeki..." Bir an duraladı.

"Sözü gevelemeyin yoldaş," dedim "... diğer bazı şeylerde: Aptal... böyle söyleyecektiniz değil mi?" Bunları söylerken bıyık altından gülüyordum.

Engels sözlerini "Aynı alanda olduğu belli olsa bile, diğer şeyler konusunda en ufak bir fikirleri yok," diye tamamladı

Ben, Rusanov'u Sergeyevsky'nin otoritesine karşı savunmak ve Engels'e, Sergeyevsky'nin makaleleri ile, şimdi konuştuğumuz sorunun değerlendirilmesi arasındaki sözde çelişkinin nedenini göstermek zorunda kaldım...

Engels benimle dostça vedalaşırken, Plehanov ve Bebel ile görüşme fırsatımız olmamasına üzüldüğünü söyledi ve Rus Marksistleri ile Narodnaya Volya izleyenleri arasında bir bağlaşıklığın kurulacağı umudunu taşıdığını, böylece, açlığa karşı mücadelede ve hükümete muhalefet etmede ortak bir cephe oluşabileceğini belirtti. Bu konuda Lavrov'a Fransızca olarak yazdığı bir mektubu verdi. Son sözleri Rusça söyleyerek lisana olan nadir yeteneğini de göstermiş oldu.

Rusçadan çevrilmiştir.

N.S. Rusanov'un Sürgünde kitabından alınmıştır. Moskova, 1929.

A. Voden

ENGELS'LE KONUŞMALAR

1893 yılı ortalarında, Lozan'da matematik dersleri vererek kazandığım parayla, Londra'da bir süre kalmak üzere uzun zamandır kurduğum hayali gerçekleştirme olanağına kavuştum. Bu gezinin kesin bir amacı vardı: İngiliz felsefe tarihi üzerine çalışmak. Bunun da en iyi yeri, British Museum kitaplığı idi.

Plehanov'dan –yalnız Londra'daki Ruslar için değil– tavsiye mektubu isteyince, bana, Stepnyak, Bernstain ve ayrıca Engels için mektuplar vermeyi önerdi.

Bu onur için kendisine teşekkür ettim ve Engels ile görüşmek için hangi hazırlıkları yapmam gerektiğini sordum. Plehanov hemen, Marx'ın tarih felsefesi, Hegel'in tarih felsefesi ve Narodnikler üzerine beni sıkı bir sınavdan geçirerek, hazırlayacağım serimin özlü olmasını ve eleştirel bir yaklaşımda bulunmamı belirtti; ardından *Kapital*'in ikinci cildi üzerine sorular başlamıştı ki, yardımcısı Vera Ivanovna Zasulich, benim soluklanınam için biraz zaman vermesi itirazında bulundu ve Plehanov, Proudhan'la devam ederek –*Felsefenin Sefaleti*'ni kullanmayacaktım– en sonu, Feuerbach'a, Bauer'e, Tubingen Okuluna,* Strauss'a değinerek, Hegel'in tamamı ile konuyu noktaladı... Vera İvanovna bu "ahret suali" sırasında hep yanımızdaydı... Ertesi günü Plehanov, Engels'e yazdığı mektubu verdi ve bana şans diledi...**

*19. yüzyılın ilk yarısında Tubingen'de kurulan, İncil'i incelemeye ve eleştirmeye yönelik bir okul.

** Plekhanov bana, Engels'e ne yazdığını söylemedi; mektubun içeriğini Pod Znamenem Marxizma (Marksizmin Bayrağı Altında) gazetesinde yayınlanmasından ancak birkaç gün önce öğrendim. 2 Nisan 1893 tarihli bu mektup, adı anılan gazetenin, 1923 yılında çıkan 11-12. sayılarında yayınlandı.–Ed.

Plehanov benden, British Museum kitaplığındaki, *Kutsal Aile*'den onun için uzun pasajlar kopya etmemi istedi. Ve, Londra'da zamanımı en verimli biçimde geçirmem konusunda bana çok yardımcı olacak öğütler verdi.

Gezi izlenimlerime şöyle başlasam acaba uygun olur mu? Önce, Londra'da daha gelir gelmez meteliksiz kaldım! Victoria İstasyonu'ndan çıktıktan sonra, Hyde Park'da dinlenirken cüzdanımı çaldırdım... Böyle olunca da, hemen *Özgür Rusya* gazetesine* gitmek zorunda kaldım.

Gazetede, V. Cherkezov'u gördüm, bana ucuz bir oda ile biraz borç bulma gibi çok minnettar olduğum yardımını esirgemedi.

Aynı gün, Plehanov'un kapalı mektubunu Engels'e postaladım ve kendisini görmek için acaba en uygun zamanın ne olduğunu bana bildirmesinin mümkün olup olmadığını rica ettim. Bu kısa mektubu İngilizce yazmıştım, bundan sonra Engels bana hep aynı dilde yazdı.**

Engels'in yanıtını beklerken Stepnyak'ı görmeye gittim, bana British Museum kitaplığı için bir tavsiye mektubu verdi. Daha sonra, Londra'da dört yıl (1896-1900) kalmam gerekince, Eleanor Marx-Aveling'den bir tavsiye mektubu aldım...

Bu münasebetle Londra'da kaldığım üç ayda (1893 Nisanından, Temmuz başına kadar), on defadan fazla Engels'i görmeye gittim; her seferinde ya sözlü ya da yazılı davetleri üzerine onu görmeye gidiyordum.

* Stepnyak-Kravchinsky tarafından 1890'da İngilizce yayımlanan Narodnik gazete.
**Ne yazık ki Engels'in mektuplarını Paris'te 1893 güzünde, polisin gelmesinden birkaç dakika önce, arama yapılacağının bildirilmesi sırasında yaktım. Büyük olasılıkla bu aramanın nedeni, Londra'daki *Özgür Rusya* gazetesinden büyük boyutlarda bir paket almamdı; böylece yalnız gümrüğün değil, Fransız makamlarının da dikkatlerini çekmiş oluyordum. Oysa, yukarıda da söylediğim gibi, bana gelen ve çoğu 1870'lerin tarihini taşıyan yayımların, güncel değil, tarihi açıdan bir değeri vardı. Aramayı yapan polis ajanları, Fransız Devrimi üzerine buldukları notlar nedeniyle beni sınır dışı etmekle tehdit ediyorlardı. Ayrıca, benim yüzüme "nihilist bir ifade veren" koyu gözlükler takmamı da "kuşkulu" buluyorlardı. Fransız tarihinin ana olgularını incelemeyi yasaklayan yasa maddesini göstermelerini istediğim gibi, kullandığım kara gözlükler konusunda da, ajanlara, göz kliniğine giderek, kimin tavsiyesi ile bu renk gözlük kullandığımı araştırmalarını önerdim.

II

Şurasına da işaret etmeliyim ki, ilk görüşmemizden, son ayrılışıma kadar her zaman yanında olmaktan mutluluk duyduğum çok az insan vardır. Öyle zamanlar olmuştur ki, konuyu değiştirmeye, bir başka biçimde ele almaya can atarsınız. Ama Engels'le bu böyle olmuyordu. Engels ile konuşmanın çekiciliği, onun yanındayken insanın olduğu gibi davranmasına âdeta zorluyordu.

Açıklamama gerek olmayan nedenlerle ben, konuşmaktansa, Engels'i dinlemeyi yeğliyordum. Ancak, öyle zamanlar oluyordu ki, benim öyle kopuk kopuk değil, sürekli konuşmam da gerekiyordu; örneğin benim, bazı teorik program noktalarında Marksistler ile, Narodnikler'in görüşlerini eksiksiz açıklamam gerekiyordu. Engels, benim Marx'ın elyazmalarına ulaşmama ancak, Plehanov'un yaptığı gibi "incelemede" bulunmam için değil, Alman düşünce tarihinin ayrıntılarına girmem konusundaki isteğimden iyice emin olduktan sonra izin verdi.

Bunun yanı sıra Engels, yalnız ekonomisi değil, Rusya ile ilgili pek çok konuya ilgi gösteriyordu; başta ideolojik noktalar geliyordu: Rusya'da Marx'ın hangi yapıtları okunuyordu; *Kapital* okurlarının genel düzeyi neydi; hangi ütopik yazarlar tercih ediliyordu; Rus liberalizminin başkent ile eyaletlerindeki çeşitleri nelerdi; Tolstoyculuğun somut biçimi var mıydı; Narodniklerin edebi ürünleri ile, Rus edebiyatının, klasik temsilcilerine büyük değer verdiği edebiyat eleştirmenlerinin yapıtları nasıldı... vb.

Engels, ekonomi politik incelemelerine *Kapital* ile başlamanın uygun olmayacağını, çünkü Marx'ın bu yapıtı, konu üzerinde belli bir bilgisi olan okurlar için yazdığını söyledi. Kapital'in popüler serimlerini de uygun bulmadığını ifade etti.

Büyük bir incelikle yazılmış ilk mektubunda Engels benden, önümüzdeki herhangi bir gün, akşam üzeri beni beklediğini söylüyordu.

İlk kez evine gittiğimde önce bana kocaman kedisini göster-

di, ardından, Plehanov, Vera İvanovna ve Lavrov üzerine düşüncelerimi sordu. Bu son ismi söylerken sesinde dostça bir alay vardı. Plehanov'un yeteneğinden övgüyle söz etti ("Lafargue'dan ve hatta Lassalle'dan aşağı değil"), edebiyat konusundaki planlarını sordu: Fransız materyalizmi üzerine yapıtlar ile, Rus Narodnik edebiyatı üzerine yazıların gereğine işaret etti.

Ardından Engels, Rus Sosyal Demokratları için her şeyden önemli olanın, Rusya'nın tarımsal sorunları üzerine ciddi çalışmalar yapmak olduğuna inandığını söyledi; bu alanda yapılan araştırmalar, toprak mülkiyeti ile toprak üzerinde ayrıcalığın biçimlerinin tarihi, ekonomik teorilerin, özellikle de farklılık rantının, uygulanması ve denenmesi için –yoğun bir materyal yığınının gün ışığına çıkartılması koşuluyla– önem taşıyan yepyeni sonuçların elde edilmesini kolaylaştıracaktır. Rusya'da yazışmakta olduğu ve büyük saygı beslediği Danielson'un yapıtını her an beklediğini ifade ederek, yine de bu kitabın, ele alınan sorunun incelenmesine son bir nokta koyacağı kanısında olmadığını belirtti. Ona göre Plehanov, Rusya için büyük önem taşıyan bu sorunla mutlaka ilgilenmeli ve bunu, polemik biçiminde değil, ciddi araştırmalar şeklinde yapmalıdır.

O anda, Plehanov'un isteklerini iletmek istedimse de, Bernstein geldi ve hemen kendisini görmeye gitmemi istedi. Tam çıkarken, yemeğe kalmam istendi; yemek boyunca Engels, Mart öncesi dönem ile, 1848 Devriminden epizotlar nakletti.

Bana hoşçakal derken, Engels, Rusya'daki tarımsal sorun üzerine yaptığımız konuşmaya yakın bir gelecekte devam etmemizi önerdi ve acele birkaç mektup yazma işini bitirir bitirmez beni evine davet edeceği vaadinde bulundu.

Konuşmalarımız çoğu zaman Almanca idi; düşüncelerinde ne kadar kılı kırk yarar olduğuna bir örnek de, bana yazdığı notlarda daima bir önceki yazısında yaptığı alıntılarda, daha sonra dikkatle yaptığı kontrolde eğer bir yanlışa rastlarsa bunu hemen düzeltmesiydi. Örneğin bir keresinde Tachev'e ait olduğunu söylediği düşünceden sonradan Bakunin'e ait olduğunu farkedince hemen kaleme sarılmış, Mendelson kaynağına başvurunca, "bir

şaşkının yerine, başka bir şaşkını geçirmiş olduğunu" fark ettiğini hemen anlatmıştı. Yazdığı İngilizce mektupta, Almanca *Konfusionsrat* (şaşkın) sözcüğünü kullandığını çok iyi anımsıyorum.

İkinci görüşmemizde Engels benden, Plehanov'un, kendisi için herhangi bir kesin mesaj verip vermediğini sordu. Ben de Plehanov'un isteklerini ilettim; konuyu sanki Plehanov kendisini ve Narodniklerin, Marksizmin temel ilkelerini çarpıtmalarını ve bunlardan çıkan pratik sonuçları savunmaya zorunlu hissediyormuş gibi bir izlenim edindiğimi söyledim. Plehanov'un yakınmaları ile ilgili olarak Engels gülümsedi ve şu Latin özdeyişini aktardı: *Quis* tulerit Gracc hos de seditione querentes?* ve Rusça olarak ekledi: "Plehanov'u kim incitebilir ki? Olsa olsa Plehanov bir başkasını incitebilir!"...

Şunu da hemen vurgulamak isterim ki, Narodnaya Volya izleyicileri, Plehanov'a Paris Enternasyonal Kongresi'nde yaptığı konuşma** nedeniyle ve Tikhamirov ile ilgili sözleri nedeniyle kırgındılar; Engels, kendisinin ve bir çok arkadaşının Paris konuşmasını beğendiklerini ancak Plehanov'un, Tikhamirov'u Narodnaya Volya izleyicileri ya da hatta H. Lopatin ile özdeşleştirmesinin yanlış olduğuna inandığını ekledi.

Ardından Engels, Marx'ın, Otechestvenniye Zapisky'ye yazdığı mektubun taşıdığı düşünce üzerine "olağan" soruyu benden de beklediğini söyledi ve Marx'ın bu mektupta, kendisine ve Engels'e ait kanıyı açıkça belirttiği halde burada neyin anlaşılmadığına şaştığını ekledi; her ikisine göre, Batı'da, Sosyal Demokrasinin iktidara ulaşması, Rusya'da, politik ve tarımsal devrim ile eşzamanlı olmalıdır. Ayrıca Engels, Rusların –yalnız Rusların da değil– Marx'dan ya da kendisinden alıntılar yapmamasını, Marx'ın, kendi yerlerinde olsaydı o konuda ne düşüneceğini kestirmeleri gerektiğini ve ancak bu anlamdadır ki, "Marksist" sözcüğünü *bir varlık nedeni* olabileceğini vurguladı...

* "Fitne ve fesattan yakınan Gracchi'yi kim dinler?" –Ed.

** Bu konuşmada Plekhanov: "Rusya da devrimci hareket ancak, işçilerin devrimci hareketi olarak zafere ulaşacaktır, yoksa kesinlikle zafere ulaşamaz" demiştir. –Ed.

III

Bir dahaki görüşmemizde Engels benden Plehanov ile Narodnikler arasındaki felsefi farklılıkların bir özetini yapmamı istedi. "Sosyal bölümlerde öznel yöntem" sözünün söylenmesi üzerine yüzünü buruşturdu ve benden, Lavrov'u bir yana bırakmamı istedi... Plehanov'un, N. İ. Karayev'in yapıtları konusundaki görüşlerini aktarırken Engels beni kitaplığa götürerek Karayev'in, Fransa'da köylü sorunu üzerine tezlerinin bir kopyasını gösterdi; bunu Marx'a yazarı göndermiş ve hem Marx ve hem de kendisi bu yapıtı çok dikkatle yazılmış ve kapsamlı buluyorlarmış. Engels, benim de Plehanov'un da, değerli tarihçinin, ilke ve hatta yöntem konusunda pek açık olmamasına fazla önem vermememizi tavsiye etti. Engels söylediklerinde haklıydı ve ben gerekli sonuçları çıkarttım. Ayrıca Engels, *Neue Zeit*'da, "öznel" Narodniklere verilen "nesnel" yanıtları okumayı umduğunu söyledi.

Bir dahaki konuşmamız, Marx'ın Engels'in ilk yapıtları üzerine oldu. Ben bu yapıtlara ilgi duyduğumu söyleyince Engels önce biraz sıkılır gibi oldu. Hemen, Marx'ın da öğrencilik yıllarında şiir yazdığını ama bunların kimseyi ilgilendirmediğini söyledi.* Marx'ın ve kendisinin hangi yapıtlarının Plehanov ile izleyicilerini ilgilendirdiğini ve bu ilginin ana nedeninin ne olduğunu sordu. Şu "eski yapıtlar" içerisinde en özlü olduğunu düşündüğü *Feuerbach Üzerine Tezler* yeterli değil miydi?

Plehanov'un öne sürdüğü savlar arasında şunu da lehinde bir not olarak belirttim ki, kendisi, en kısa zamanda Marx'ın bütün felsefi kalıtı ile, Engels ile birlikteki ortak yapıtlarının yayınlanmasından yanadır. "Eski yapıtlara" olan ilginin ciddi olarak öne sürüldüğü Almanların sık sık yinelediklerini söyleyen Engels benden şu soruya samimi olarak yanıt vermemi istedi: Engels için hayatının geri kalan kısmını, 1840'ların, pro-

*Engels ile konuşmalarımızın ayrıntılarını anlatınca Plekhanov, onun "sıkılmasının" nedeninin, ilk yıllarda yazdığı politik yazıları beğenmemesinden ve bunların yayınlanmasını istemediğinden ileri geldiğini söyledi.

paganda nitelikleri ağır basan eski elyazmalarını yayınlamaya mı adamasının yoksa, Kapital'in III. cildinin ardından, Marx'ın, artıdeğer teorilerinin tarihi üzerine olan elyazmalarını yayınlama çabası içerisine mi girmesinin daha önemli olacağını sordu.

Bu soruya hemen yanıt veremedim; bunun üzerine Engels, Marx'ın sözü edilen elyazmalarının (Kapital'in IV. cildi) içeriğini kısaca özetledi.

Daha sonra Engels, Schopenauer gibi moda olanların dışında Rusya'da hangi filozofların daha çok okundukları sorusunu sordu. Yeni Kantçıları söyleyince, Riehl'i okuyup okumadığımı, Cohen ile Natrop hakkında ne düşündüğümü bilmek istedi. Riehl'in, Hegel'in doğa felsefesini hafife aldığını söylemem üzerine, Engels canlandı ve doğa felsefesi üzerine parlak bir serim yaparak, Hegel'in süslü ama acemice formülasyonları altında saklı bulunan zengin içeriği gün ışığına çıkardı.

En uygun zamanın geldiğini düşünerek Engels'ten, en azından Marx'ın ilk yapıtlarının, hiç de hak etmediği biçimde unutulmaya terk edilmekten kurtarılması –bir başına Feuerbach'ın yeterli olmadığını belirterek– üzerine ne düşündüğünü sordum. Engels bu "eski öyküye" nüfuz edebilmek için gerçekte, Hegel'in kendisine ilgi duyulması gerektiğine işaret etti; ki bunun o sıralar kimseyi ilgilendirmediğini, başkalarını bir yana bırakın, "ne Kautsky'nin ne de Bernstein'in" buna ilgi duyduğunu sanmadığını söyledi.

Ardından Engels, Bauer Kardeşler ile kişisel ilişkilerinden söz ederek, *Hegel Üzerine Son Yargı* kitabına* duyduğu küçümsemeyi belli etti.

İzleyen günlerde Engels, sabahları gelmemi tembih etti; elime bir büyüteç vererek, birbiri ardına Marx'ın elyazmalarını okumama izin verdi: Hegel'in hukuk felsefesinin daha ayrıntılı eleştirisi, *Saint Max*** ile, *Alman İdeolojisi*'nden kısımlar...

* Genç Hegelci Bruno Bauer'in, Leipzig'de 1841'de basılmış anonim kitapçığı. –Ed.
** Marx ile Engels'in *Alman İdeolojisi*'nden parçalar. –Ed.

Engels orada ve hemen, Bruno Bauer üzerine pasajları alıkoydu; o sıralar kafasında, Bauer'den beri ilk Hıristiyanlığın tarihi kaynaklarının daha ayrıntılı bir inceleme yazma düşüncesi olduğu için bunları bir kez daha okumak istiyordu. *Kutsal Aile*'de Bauer için söylenenlerin şimdilik benim için yeterli olacağı düşüncesindeydi.

İlginç bir şey de Engels'in, eğer beni bir elimde büyüteç, bir elimde Marx'ın elyazmaları ile bırakacak olsa mutlaka sıkıntıdan uyuyakalacağım ya da ilk fırsatta tabanları kaldırıp oradan uzaklaşacağımı ummuş olmasıdır. Oysa odadan çıkıp bir süre sonra geri döndüğünde beni, daha özenli olarak yeniden yazılmış bulunan ya da Trier'deki Latince öğretmeninin lise yıllarında pek beğendiği yazılarını deşifre ederken buldu. Ancak bu iş öylesine zordu ki, Engels sık sık imdadıma yetişiyor, bu da beni, böylesine büyük bir insanın zamanını aldığım düşüncesiyle üzüyordu; ne var ki bu arada Engels'in, o geçmiş günleri anımsayarak keyiflendiğini de fark etmiyor değildim... *Kutsal Aile*'nin sözlü bir açıklamasını yaparak bana verdi ve Plehanov'a da aktarabileceğimi söyledi. Bu arada, *Deutsche Yahrbücher** ile *Deutsche Französische Jahrbücher*'in bazılarını eve götürmem için bana verdi.

Ben, "Özgür"ün ve "Eleştirel Eleştiriciler"in** görüşleri ile, Rus öznelcilerinin ideolojileri arasındaki büyük benzerliğe dikkati çekince Engels, bu benzerliğin, Alman Mart-öncesi ideolojilerinin, Rus entelijansiyası tarafından bilinçsiz bir tekrarından ileri gelmediğini, bunun daha ziyade, bu ideolojilerin Lavrov ve hatta Bakunin tarafından doğrudan benimsenmesinden kaynaklandığını açıkladı.

IV

Londra'dan ayrılmak üzereyken yazdığım veda mektubuna Engels'den, tekrar gelip kendisini görmemi isteyen çok dostça

* Alman Yıllığı-Genç Hegelcilerin Leipzig'de yayımlanan edebi ve felsefi yayın organı. -Ed.

** Eleştirel Eleştiriciler -Marx ile Engels'in yoğun bir biçimde eleştirdiği, Almanya'daki Genç Hegelci Grup. -Ed.

bir çağrı aldım. Bu münasebetle yaptığımız konuşmalar özellikle belleğime derin bir biçimde kazınmıştır.

Engels Yunan felsefe tarihine ilgi duyup duymadığımı sordu ve ardından, Marx'ın ilk felsefi yapıtı üzerine bana geniş bir yorumda bulundu. Marx'ın doktora tezinin ayrıntılı bir özetini, elyazmalarına bakmaksızın ezberden nakletti; yalnız Lucretius ile Çiçero'dan değil, pek çok Yunan metinlerinden (Diogenes Laertius'dan, Sextius Empricus'dan, Clement'den...) alıntılar yapıyordu. Ardından benim dikkatimi şu olguya çekti: Genellikle Epicur'de, "eşyanın nedenini kavrama" arzusunu teşvik etmeye yanaşmama olarak yorumlanan, nedensel ilişkiler görüşünün aslında, orijinal formülasyondaki bönlüğe ve acemiliğe rağmen, ana tez ile çelişmemek koşuluyla, nedensellik bağlarını çeşitli açılardan araştırılmasına bir çağrı olarak görmek gerektir. Engels, Lange'nin materyalizm tarihinin, Kant'ın görüşündeki en temel şeyleri açığa çıkarmadığı halde, nasıl olup da hâlâ yeterli bulunduğuna şaştığını belirtti.

Marx'ın, sözcüğün dar anlamıyla, bir süre için Hegelci olup olmadığını sordum; Engels, Demokritos ile Epikür arasındaki farklılıklar üzerine olan tezinin bize, Marx'ın, Hegel'in diyalektik yöntemini bütünüyle kavradığı, ancak, henüz incelemeleri sırasında bunun yerine materyalist diyalektiği koymak zorunu duymadığı sıralarda bile Hegel'in diyalektiğinden –özellikle Hegel'in en güçlü olduğu düşünce tarihi alanında bile– tamamen bağımsız olduğunu gösterdiğini anlattı.* Hegel, Epikürcü sistemin özünde bulunan diyalektiğin yeniden kurulmasına hiç değinmez, o sadece, bu sistem üzerine bir dizi küçümseyici fikirler öne sürer. Buna karşılık Marx, Epikürcü sistemin özündeki diyalektiği, idealize etmeksizin yeniden kurar

*Plehanov'a göre, Engels, Demokritos ve Epiküros'un maddeciliğinden söz ederken, keşke ben konuşmayı "daha ilginç" yöne, 18. yüzyıl Fransız materyalistlerine çekmeliydim. Burada, Engels'in, Marx'ın ilk felsefi yapıtından söz ederken Plekhanov'un duyduğu memnuniyeti de kaydetmeseydim... Engels bir de, Rus edebiyatında bu konuda Marx'ın görüşüne benzer bir şeyler bulabilirsem kendisine bildirmemi de rica etti.

ama bunu yaparken, Aristo'ya kıyasla bundaki eksiklikleri de ortaya çıkarır.

Engels, Hegel'den böylesine bağımsız olduğunu gösteren Marx ile; Lassalle'ın Hegel'e karşı gösterdiği okul çocuğu tavrı arasındaki derin farkı da bana açıkladı.

Engels felsefeyi, düşüncenin bilimi olarak tanımladı ve diğer şeylerin, ancak tarih açısından bir ilginçliği olduğunu, bir kalıntı olarak canlılıklarını sürdürdükleri kanısını belirtti. Ona göre Marksizmin özünün, Riehl'in eleştirisi kapsamında açıklama girişiminden hiçbir sonuç alınamaz...

Engels, Marx'ın, Yunan felsefe tarihini incelemeye devam etme arzusunda olduğunu, bu konuda daha sonraları da konuştuğunu belirtti. Böyle yapmakla, materyalist sisteme tek yanlı bir öncelik tanınmaması isteğini, Eflatun ile Aristo, modern felsefede ise Leibnitz ile Kant diyalektiği üzerinde durmanın önemini vurgulamış oluyordu.

Ayrılırken Engels bana, N. F. Danielson'un *Denemeler'inin* bir nüshasını verdi ve kendisinin bu yapıtı doğru dürüst incelemeye zaman bulamadığını söyledi.

Sonuç olarak, Rusya'da, enerjik liderlerin hareketin başına geçeceğini umduğunu ekledi...

Bana, Plehanov'a şu dostça tavsiyeyi iletmemi tembih etti: Başta Rusya'daki tarımsal sorunlar olmak üzere kendisine yakışan bilimsel incelemeler ile uğraşmalı ve bunları polemik biçiminde değil, sorunun özüne inecek biçimde yapmalıydı.

Ayrılırken Engels, bilimsel ve edebi faaliyetlerimle ilgili olarak da şu temennide bulundu: Yapıtlarımın basılması için acele etmemeliydim; hemen öne süreceğimden daha fazla argümanı biriktirip ona göre hareket etmeliydim.

Engelslerde, özellikle akşam yemeklerinde, her zamanki arkadaş çevresi ile, Londra'ya onu görmek için gelen insanlarla karşılaştım. Özellikle 1 Mayıs 1893 gecesine ait unutamadığım bir anı var. Mendelson ile beraber çıktığımızda şafak sökmek üzereydi. İçki harikaydı. Marseyyez'i söylemiştik; o kla-

sik Fransızca olanı. O gün bu şarkının dizeleri, enternasyonal sosyalizmin liderlerinin dudaklarında, Fransa'dakinden daha farklı gelmişti. Farkında olmadan birden, Almanca çevirinin sözcüklerini söylemeye başlayınca Engels fısıldadı: "Niçin bu Lasalcı taklidi mırıldanıyorsun?"

Rusçadan çevrilmiştir.

A. Voden'in "**Yasal Marksizm'in Şafağında**" başlıklı yazısından alınmıştır. Letopisi Marxizma (Marksizm Yıllığı)**No. 4, 1927**

F. M. Kravchinskaya

ANILAR

Plehanov, Sergei Mikhailovich'i* tanırdı ve onunla yazışırlardı. S. Mikhailovich bir keresinde ondan aldığı mektupta şunlar yazıyordu: "Londra'da oturuyorsun, değil mi? Orada ne yapıyorsun? Engels'in de orada yaşadığını biliyor musun? Analar her zaman böyle adam doğurmaz! İşte bunun için onunla tanışmanı ve bunu bana anlatmanı istiyorum. Şimdiye değin onu tanımamış olman büyük rezalet. Hemen şimdi çık git!"

Engels, pazar günleri, kendisini görmeye gelenlere açık, büyük bir evde oturuyordu. Her pazar onu geniş holde, Sosyalistlerle, eleştirmen ve yazarlarla çevrilmiş olarak görebilirdiniz. Engels'i görmek isteyen herkese açıktı bu ev.

Bir pazar günü, eşim ve ben, Marx'ın kızı Eleanor ile Engelslere gittik.

Sevimli yaşlı adam üzerimde hoş bir izlenim bıraktı. O sıralar çok sıkılgandım; üstelik o, beni çok yakınında bir yere oturttu. Boyuna, Marx'ın kızına doğru yanaşıyor, Engels ile konuşmaktan kaçınıyordum ama o, bütün kibarlığı ile beni eğlendirmeye çalışıyordu. Hiçbir yabancı dil bilmediğim için tek isteğim, sözün bana gelmemesiydi. Engels, Fransızca, Almanca ve İngilizce konuşuyordu. Konuşmalar, başta politika olmak üzere daldan dalaydı. Tartışmalar da eksik değildi.

Ev sahibesi, her zaman olduğu gibi masanın sonunda oturuyor, her yeni gelene, bolca et, salata veriyor, kadehini şarapla dolduruyordu.

Konuklar arasında hararetli tartışmalar oluyor, hep bir

*S. M. Kravchinsky (Stepnyak) -Narodnik; yazarın eşi.

ağızdan yüksek sesle konuşanlar en sonunda Engels'e dönüp, "Haklı değil miyim?" diye soruyordu. Yani herkes kendine göre haklıydı!

Bu arada Engels birden bana döndü, yabancı dil bilmediğimi hesaba katarak, Rusça konuşmaya başladı: Puşkin'den dizeler okuyordu:

Bize sundukları, kural olarak
Gelişigüzel bir eğitim
Dilersen bununla üne de ulaşırsın
Budalalık çözümler her şeyi.
Yargılarında şaşmayan çoğunluk
Yevgeni'nin "bilgeliğine"
Çoktan karar vermiş
Amaç bilgiçlik taslamak olunca.
Bizim kahramanın Allah vergisi yeteneği
Hazırcevap laklakiyet ve de
Şaşılası rahatlıkla laf ebeliği
Akıllı görünmek, gereğinde susmak
Hanımlardan gülücükler koparmak
Akıl almaz şaklabanlıklarla.

VI
Kimse takmıyor artık Latinceyi
Ama dostumuz bundan çeviriler yapar
Pek doğru dürüst olmasa da.
Özsözden bir iki cümlecik;
Javenale üzerine bir iki sözcük,
Lafı Vale'e getirip,
Yalan yanlış bir paragraf,
İşte size Virgil'den bir çift dize.
Şöhrete ulaşmaya niçin çabalamalı,
Ün-şan zaten ayağının altında onun,
Başındaki taç soldurur güneşi.
Yüzyılların ve iklimlerin
En eğlenceli öykülerini
Anlatıverir size her an.

VII
Feda etme yüzünden
Yaşamı ritme, tek bir ölçüyü
Doğru dürüst bilmezdi,
Ne denli beklesek kendisinden.
Kusur bulurdu Teokrit'te Homer'de
Yine de alırdı Üniversite Diplomasını
Adam Smith'in hakkından gelip
Bütün yollarını öğrendi
Bir devlet pekâlâ refah içinde
Yaşamını sürdürür;
Eksik olan altın mı?
Bu *basit ürün* bulunur mu hemen,
Bir türlü anlamadı babası bunu,
Kuzu kuzu verdi topraklarını rehine.
(Puşkin-*Ojen Onagin)*

Bütün bu dizeleri Engels, harika bir Rusça ile ezbere okumuştu. Bitirince el çırptım, ama Engels şöyle dedi: "Ne yazık ki, benim Rusça bildiğim işte bu kadar!"

Engels bende, unutulması olanaksız bir izlenim bıraktı; öylesine konuksever ve açık kalpliydi ki. Birkaç gün sonra bize geldi. Çok kalmadı, sadece ahbaplığımızı sürdürmek istediğini belli etmek için uğramıştı. Ben onu bir daha geniş topluluk içerisinde görmedim. Eşimle sık sık buluşurlar, çeşitli politik konularda konuşurlardı; kimi kez tartışır, yanlış anlamaları da eksik olmazdı.

Engels'e karşı tutumum belki biraz duygusaldı, bunu, dostum Vera Zasulich ile paylaşırdık. Ara sıra bir araya gelir, Engels'ten söz eder, gözlerimiz yaşarırdı: Engels o sıralar adamakıllı hastaydı...

Bir defasında Kautskaya geldi, bir yere gitmek zorunda olduğunu, birkaç saatliğine Engels'in yanında kalmamı istedi. Üç saat kadar yanında kaldım; o hali beni derinden yaraladı. Beni tanıyınca sevindi; Marx'ın oturduğu sandalyeleri bana gösterdi. Ayrıca Marx'ın mektuplarını, fotoğraflarını, bazı ka-

rikatürlerini bir bir bana gösterdi. Bütün bunları, büyük bir kalp sıcaklığı ile yapıyordu. Orada oturmuş öylece ona bakıyordum; ızdırabım sonsuzdu: İlk gördüğümde öylesine sağlıklı ve neşe doluydu ki... Şimdi hasta ve çaresizdi. Hastalığı öldürücüydü: Gırtlak kanseri olmuştu.

Yine de Engels, sonuna kadar bütün olup bitenlerle ilgileniyor, yazmaya devam ediyordu. Vera Zasulich sık sık onu görmeye gidiyor, dönünce durumunu konuşuyordu. Sevenleri sık sık onu görmeye gidiyor, saatlerce yanında kalıyorlardı... Ama herkes artık sonun yaklaştığını biliyordu...

Elyazmasından alınmıştır.

Rusçadan çevrilmiş ve ilk kez yayımlanmıştır.

IV. Kısım

KARL MARX'IN ÖLÜMÜ ÜZERİNE
FRIEDRICH ENGELS'İN MEKTUPLARI
Friedrich Engels KARL MARX'IN CENAZE TÖRENİ
Friedrich Engels KARL MARX'IN ÖLÜMÜ VESİLESİYLE
ENGELS'İN TABUTU BAŞINDA
Franz Mehring FRIEDRICH ENGELS

KARL MARX'IN ÖLÜMÜ ÜZERİNE FRIEDRICH ENGELS'İN MEKTUPLARI

ENGELS'TEN F.A. SORGE'A-HOBOKEN
(Telgraf)

Londra, 14 Mart 1883

Marx bugün öldü.

Engels.

ENGELS'TEN E. BERNSTEIN'A-ZÜRİCH

Londra, 14 Mart 1883

Sevgili Bernstein

Telgrafımı almış olmalısınız. Her şey öylesine çabuk oldu ki. Büyük bir umutla beklerken, bu sabah ani bir güç kaybı oldu ve O, uyudu kaldı. İki dakika içerisinde bu deha artık düşünmüyordu; hem de doktorların bize umut verdikleri bir anda. Bu insanın teorik alandaki değeri ile önemli pratik anlardaki kıymeti ancak onunla her an birlikte olan birisi tarafından ölçülebilir. Bunlar şimdilik geriye kalan bizlerin bütünüyle kavrayabileceğimiz şeyler değil. Hiç kuşkusuz hareket kendi yolunu izleyecek; ancak, şimdiye değin onu, uzun ve bıktırıcı yanlış yolları tutmaktan alıkoyan, onun soğukkanlı ve tam zamanında yaptığı mantıklı müdahaleleri her zaman aranır bir şey olacaktır.

Kısa zaman sonra daha fazla bilgi vereceğim. Şu anda gece saat on iki: Bütün öğleden sonra ve akşam üzeri gerekli mektupları yazmak ve her türden işe göz kulak olmakla geçti.

Sizin, F. E.

Elyazmasının fotokopisinden alınmıştır.

Almancadan çevrilmiştir

ENGELS'TEN W. LIEBKNECHT'E-LEIPZIG

Londra, 14 Mart 1883

Sevgili Liebknecht,

Bende bulunan biricik adrese, Bayan Bebel'e çekmiş olduğum telgraf size, Avrupa Sosyalist Devrimci Partisi'nin uğradığı muazzam kaybı bildirmiş olmalıdır. Daha geçen cuma, Londra'nın en iyi doktorlarından biri olan tabip, hastanın gücü ve kuvveti beslenme yoluyla sürdürülebilirse, kendisinin eskisi gibi sağlığına kavuşabileceği konusunda bizlere büyük bir umut vermişti. Bundan sonra o, daha büyük bir iştahla yemeye başladı. Ve, bugün öğleden sonra saat ikide, bütün evi gözyaşları içinde buldum; onun çok zayıf olduğunu söylediler. Lenchen beni hafif uykuya daldığını söyleyerek yukarı çağırdı; çıktığımda –daha kadıncağız odadan çıkalı iki dakika geçmemişti– O derin bir uykuya dalmıştı bile... ve de sonsuza dek. Yüzyılımızın ikinci yarısının o muazzam beyni artık düşünmüyordu. Doktorların düşüncelerini almaksızın, ölümün yakın nedenleri üzerinde bir şeyler söylemek istemiyorum; karşılaştığımız vaka öylesine karmaşık ki, tıp adamlarının bile bunu tam anlatmaları herhalde sayfalar alır. Ve şimdi her şey bittiğine göre bu da çok önemli değil. Son altı haftadır çektiklerimi ben bilirim; şu anda ancak şunu söyleyebilirim ki, önce eşinin ölümü, ardından da en kritik dönemde Jenny'nin kaybı son bunalımın doğmasına neden olmuştur.

Bu akşam, ölümün donuklaştırdığı bir yüz ile yatağına uzatılmış halde görmeme rağmen bu dâhi beynin, muazzam düşünceler üreterek, her iki dünyada da proletarya hareketinin

serpilip gelişmesine son verdiğine hâlâ inanamıyorum. Biz ancak onun aracılığı ile şimdi neysek oyuz; onun teorik ve pratik eylemleriyledir ki hareket bugünkü haline geldi; O olmasaydı hâlâ karışıklık içerisinde kalmış olurduk.

Sizin, F. Engels

W. Liebknecht'in, Karl Marx zum Gedachtniss (Nurenberg, 1896) adlı kitabından alınmıştır.

ENGELS'TEN JOHNN PHILIPP BECKER'E-CENEVRE

Londra, 15 Mart 1883

Sevgili Eski Dost,

Marx'ı daha geçen güz gördüğün için ne mutlu sana; artık onu bir daha göremeyeceksin. Dün 2.45'te, iki dakikalık bir süre yalnız bırakıldığı anda, koltuğunda onu sakin bir biçimde göçmüş bulduk. Partimizin en görkemli beyni artık düşünmüyor, tanıdığım en yiğit kalbi artık çarpmıyor. Öyle sanıyoruz ki, bir iç kanaması yaşamını sona erdirdi.

Şimdi biz ikimiz, 1848 öncesinin geriye kalan iki son muhafızlarıyız. Gedikler açılmış olsa da biz hâlâ ayaktayız. Çevremizde mermiler vızıldıyor, dostlar bir bir düşüyor; ama biz bunu daha önce de gördük. Mermilerden biri bize de isabet edebilir; hoş geldi, sefa geldi; yeter ki isabet tam olsun, can çekişme fazla uzun sürmesin.

Eski savaş arkadaşın,
F. Engels

Elyazmasının fotokopisinden alınmıştır. Almancadan çevrilmiştir.

ENGELS'TEN F. A. SORGE'A

Londra, 15 Mart 1883, gece 11.45

Sevgili Sorge,

Telgrafın bu akşam geldi. En içten teşekkürler.

Marx'ın sağlık durumu hakkında seni düzenli olarak haberdar etmek sık sık değişmesi nedeniyle mümkün değildi. Ana olgular kısaca şöyle:

1881 Ekiminde, eşinin ölümünden kısa süre önce, zatürreye yakalandı. İyileştikten sonra, 1882 Şubatında Cezayir'e gönderildi; yolculuk sırasında, soğuk ve rutubetli hava ile karşılaşması üzerine bir başka zatürre ile döndü. Berbat hava devam etti; biraz iyileşince, yaklaşan yazın sıcağından kaçınmak için, Monaco'ya, Monte Carlo'ya gönderildi. Bu yolculuktan bir başka zatürre ile döndü; neyse ki bu seferki hafif geçti. Tekrar havalar berbatlaştı. En sonu iyileşti ve Paris yakınında, Argenteul'e kızı M.E. Longuet'in yanına gitti. Uzun zamandır çektiği bronşit için yakında Enghien'de kükürt banyosu tedavisi gördü. Burada yine hava feci idi ama tedavi bayağı iyi geldi. Ardından, altı haftalığına Vevey'e gitti ve Eylülde döndü; görünüşte tamamen iyileşmişti. Kışı, İngiltere'nin güney kıyısında geçirdi. Hiçbir şey yapmadan başıboş dolaşmaktan öylesine bıkmıştı ki, Güney Avrupa'ya bir başka sürgün, fizikman iyi gelse bile moral olarak büyük olasılıkla tepki yaratabilirdi. Londra'da sisli havalar başlayınca, Wight Adasına gönderildi. Orada durmadan yağmur vardı; yine soğuk aldı. Schorlemmer ile ben, yılbaşında onu ziyaret etmeyi planlıyorduk ki, gelen haberler derhal Tussy'nin yanına gitmesini gerektirdi. Bunun hemen ardından, Jenny'nin ölümü geldi; bir başka bronşit ile

geri döndü. Bu yaşta, geçirdikleri de düşünülürse, bu seferki tehlikeli olabilirdi. Bir dizi komplikasyonlar başladı; özellikle ciğerde bir apse ile, müthiş hızlı bir güç kaybı. Bütün bunlara karşın, hastalığın genel gidişi iyiydi; geçen cuma, kendisini tedavi eden doktor, Londra'daki en seçkin genç doktorlardan birisi –bu doktoru Edwin Ray Lankester özellikle kendisine tavsiye etmişti– bize, Marx'ın iyileşmesi konusunda harika bir müjde verdi. Yine de, ciğerin dokusunu mikroskop altında inceleyen bir kimse, iltihaplı bir ciğerden geçen kılcal kan damarlarının çatlamasının ne denli büyük bir tehlike olduğunu bilir.

İşte bunun için, altı haftadır her sabah, sokağın köşesini dönerken, perdelerini indirilmiş görmekten ödüm kopuyordu. Dün öğleden sonra 2.30'da –gündüzleri onu ziyaret etmenin en uygun zamanı– bir de eve geldim ki herkes ağlıyordu. Sanki dünyanın sonu gelmiş gibiydi. Ne oldu diye sordum; işin aslını öğrenip teselli vermek istiyordum. Hafif bir kanama geçirmişti, ama birden halsizleşmişti. Çocuğuna iyi bakan bir anneden çok daha fazla ona özen gösteren bizim altın kalpli Lenchen, yukarı çıktı ve çıkmasıyla dönmesi bir oldu. Dostumuzun yarı uyuklar gibi olduğunu, birlikte yukarı çıkmamızı istedi. Odaya girdiğimizde derin bir uykuya daldığını gördük; hem de uyanmamacasına. Nabzı ve nefesi durmuştu. İşte o iki dakika içerisinde göçüp gitmişti; sakin, huzurlu ve acı çekmeksizin.

Doğal zorunlulukla meydana gelen bütün olaylar, ne denli korkunç olursa olsun, kendi tesellilerini de birlikte getirirler. Bu olayda da böyle oldu. Tıbbın hünerleri Ona birkaç yıl daha bitkisel bir yaşam sağlayabilirdi. Zavallı ve ölmekte olan bir hayatı –tıp sanatının bir zaferi olarak– aniden değil, milim milim uzatabilirdi. Bizim sevgili Marx dünyada buna razı olmazdı. Önünde tamamlanmamış yapıtlarla kalakalmak, bunları tamamlamak arzusu ile yanıp tutuşmak ama buna gücü yetmemek işte bu tür bir hayat, onu elimizden alan yumuşacık ölümden bin kez daha beter olurdu. Her zaman Epikür'ün şu sözlerini yinelerdi: "Ölüm, ölen için değil, geride kalanlar için bir talihsizliktir!"

Evet bu muazzam dehanın, tıbbın büyük zaferi adına ve gücünün tepe noktasındayken sık sık haklarından geldiği ikiyüzlü zavallıların alaycı bakışları altında bir enkaz yığını gibi yaşamaktansa, böylesi bir ölüm bin kez daha yeğ tutulmalıdır; O'nu öbürsü gün, sevgili eşinin yanında toprağa vermek üzere omuzlarımıza alırken işte bu düşünce bize teselli oluyor.

Bütün bu olup bitenlerden sonra –ben bilmiyorum ama sanırım doktorlar da bilmiyorlar– kanımca bir başka seçenek yoktu.

Olan oldu. İnsanlık bir beyin yitirdi; zamanımızın en büyük beynini. Proletarya hareketi devam ediyor; ancak, kritik anlarda, Fransızların, Rusların, Amerikalıların ve Almanların hiç duraksamadan başvurdukları yalnız bir dehanın ve durumu derinden kavramış bir bilgi birikiminin sağlayabileceği berrak ve ayrıntılı önerilerini aldıkları merkezi nokta artık yok. Düzenbazlara olmasa bile yer yer yanıp sönen mum ışıklarına, küçük yeteneklere gün doğdu. Nihai zafer yine kesin, ama, dönüşler, geçici ve yerel sapmalar –bunların hepsi kaçınılmazdır– şimdi biraz daha yeşerecekler. Ne yapalım, bunun da üstesinden geleceğiz; zaten bunun için burada değil miyiz? Bu yüzden cesaretimizi kaybetmekten çok uzağız.

Sizin,

F. Engels

Elyazmasının fotokopisinden alınmıştır.

Almancadan çevrilmiştir.

Friedrich Engels

KARL MARX'IN CENAZE TÖRENİ

17 Mart Cumartesi günü Marx, Highgate Mezarlığı'nda on beş ay önce eşinin gömülmüş bulunduğu aynı mezarda toprağa verildi.

Mezarın başında G. Lemke, *Sozialdemokrat*'ın yazı kurulu ile dağıtım hizmetleri ve *Londra İşçi Eğitim Derneği* adlarına, kırmızı kurdele ile bağlanmış iki çelengi tabutun üzerine koydu.

Ardından Friedrich Engels, İngilizce olarak şu konuşmayı yaptı:

"14 Mart günü, öğleden sonra saat üçe çeyrek kala, yaşayan en büyük düşünür, düşünmeye son verdi. Ancak iki dakikalık bir süre yalnız bırakmıştık ki, yanına döndüğümüzde koltuğunda huzurlu bir uykuya daldığını gördük... Ama bu sonsuza dek sürecek bir uykuydu. Bu insanın ölümüyle hem Avrupa ve Amerika'nın militan proletaryası ve hem de tarihsel bilim, ölçüye sığmaz bir kayba uğradı. Bu muazzam ruhun aramızdan ayrılmasıyla doğan boşluk çok geçmeden kendini belli edecektir.

"Tıpkı Darwin'in, organik doğanın gelişme yasasını keşfetmesi gibi, Marx'da, insan tarihinin gelişme yasasını keşfetti: İdeolojinin aşırı derecede büyütülmesi nedeniyle şimdiye değin gizli kalan şu yalın gerçek; yani, insanlığın, politikayı, bilimi, sanatı, dini, vb. izleyip geliştirmeden önce, yemek, içmek, ba-

rınmak, örtünmek zorunda olduğu ve dolayısıyla da, hemen gerekli maddi yaşam araçlarının üretiminin ve buna bağlı olarak, belli bir çağda ulaşılan ekonomik gelişme derecesinin üzerinde, devlet kurumlarının, hukuk kavramlarının, sanatın ve hatta söz konusu halkın dinsel inançlarının dayandıkları temeli oluşturduğu; bu yüzden de bütün bu son sayılanların, şimdiye kadar yapıldığı gibi temel alınarak, insani gereksinmelerin bunlardan değil, bunların insanın maddi gereksinmelerine –yani, söz konusu toplumun ekonomik gelişme düzeyine– bağlı olarak açıklanması gerektiği savı kanıtlanmıştır.

"Ama hepsi bu değil. Marx ayrıca, bugün kapitalist üretim biçimini yönlendiren özel hareket yasasını ve bu üretim biçiminin yarattığı burjuva toplumunu çözümlemiş ve açıklamıştır. Artı-değerin keşfi, bu sorunu aydınlığa kavuşturmuştur; oysa daha önce bu sorunu ele alan hem burjuva iktisatçıları hem de bunları eleştiren sosyalist iktisatçılar daima karanlıklar içerisinde bir çözüm bulmaya çalışıyorlardı.

"Böyle iki büyük buluş bile bir insan hayatı için yeterli olabilirdi. Böyle tek bir buluşu bile gerçekleştiren insan kendisini mutlu sayardı. Marx'ın araştırdığı her bir konuda –o pek çok alanda araştırmalar yapmış ve hiçbirini yüzeysel olarak geçiştirmemiştir– ve her alanda, matematikte bile bağımsız keşiflerde bulunmuştur. O böyle bir bilim adamıydı. Ama bütün bunlar onu yarı yarıya bile tanımlamış olmaz. Marx için bilim, tarihsel olarak dinamik ve devrimci bir güçtür. Pratik olarak uygulanması henüz olanaksız bulunan bazı teorik bilimlerde bile her yeni buluşu büyük bir memnuniyetle karşıladığı gibi, bir buluşun sanayide ya da genel olarak tarihsel gelişmede hemen devrimci bir çığır açtığını görünce de bir başka türlü sevinci yaşardı. Örneğin, elektrik alanında yapılan buluşlarda gelişmeleri –daha yakın zamanda Marcel Derez'in buluşlarını– yakından izlerdi.

"Çünkü Marx her şeyden önce bir devrimciydi. Onun hayattaki gerçek misyonu: Şu ya da bu şekilde, kapitalist toplum

ile, onun yarattığı ekonomik kurumları devirmek; modern proleteryanın kendi durumunun ve gereksinmelerinin bilincine varmasına; kurtuluş koşullarının ne olduğunu anlamasına *ilk* işaret eden insan olarak işçi sınıfının bağlarından kurtulmasına yardımcı olmaktı. Bu yolda tutkuyla, kararlılıkla mücadele etmiş ve çok az insana nasip olan bir başarı kazanmıştır. *Rheinische Zeitung* (1842), Paris *Vorwarts* (1844)* *Deutsche Brükseller Zeitung* (1847), *Neu Rheinische Zeitung* (1848-49), *New York Tribune* (1852-61) gazetelerindeki katkıları ve bunlara ilaveten bir yığın militan kitapçıklar; Paris, Brüksel ve Londra'da örgütlenme işleri ve en sonu, bütün bunları taçlandıran Uluslararası İşçi Derneğinin oluşturulması... Bütün bunlar bir insanın başka hiçbir şey yapmasa bile, kurulmalarına katkıda bulunduğu için gerçekten övünebileceği başarılardır.

"İşte bütün bunlar nedeniyle Marx, zamanının en nefret edilen ve saldırıya uğrayan insanı olmuştur. Mutlakiyetçi olsun, cumhuriyetçi olsun hükümetler onu topraklarından dışarı atmışlardır. Tutucu ya da sosyal demokrat kesiminden bütün burjuvazi birbirleriyle iftira yarışına girmişlerdir. Bütün bunları o, örümcek ağları gibi bir yana itmiş, duymazlıktan gelmiş; büyük zorunluluk olmadıkça yanıt vermeye bile tenezzül etmemiştir. Ve o gözlerini, sevilen, sayılan ve Sibirya'dan Kaliforniya'ya kadar madencilerin, Avrupa'nın ve Amerika'nın her yanından emekçilerin, milyonlarca devrimci işçinin ardından gözyaşı döktüğü bir lider olarak toprağa verilmiştir; ve şunu da rahatlıkla söyleyebilirim ki: Ona şiddetle karşı çıkanlar çok olmuş ama kişisel düşmanı hemen hiç olmamıştır.

"Onun adı çağlar boyu yaşayacak, yapıtları da."

Bu konuşmanın ardından, damadı Longuet, Fransızca olarak alınan şu mesajları okumuştur.

*1844'te Paris'te yayımlanan bir Alman gazetesi; Marx'ın editörlüğünü üstlenmesi üzerine aynı yıl yazında komünist bir eğilim içerisine girmişti.

I. Rus Sosyalistlerinden

"Bütün Rus Sosyalistleri adına, zamanımızın bütün sosyalistleri arasında seçkin ustamıza son bir veda selamı gönderiyorum. En büyük zekâlardan birisi aramızdan ayrılmış; proletaryayı sömürenlere karşı en enerjik savaşçılardan biri ölmüştür.

"Rus Sosyalistleri, giriştikleri müthiş mücadelenin bütün dalgalanmaları arasında gösterdikleri çabayı daima sevgiyle izleyen insanın mezarı önünde saygıyla eğiliyorlar; onlar bu mücadeleye, toplumsal devrimin ilkeleri son zaferi kazanana kadar devam edeceklerdir. Rus dili, çağdaş sosyalizmin öncü kitabı *Kapital*'in ilk çevirisini yapmakla övünç duymuştur. Rus üniversitelerindeki öğrenciler, şimdi kaybettiğimiz büyük dehanın geliştirdiği teorilerin insana coşku ve sevinç veren serimini ilk kez duymak gibi bir ayrıcalığa sahip olmuşlardır. Uluslararası Çalışanlar Derneği kurucusuna karşı olanlar bile, pratik örgütsel sorunlar söz konusu olunca onun yarattığı kapsamlı bilim ile, düşüncelerindeki gelişmeye açık güç karşısında daima boyun eğmek zorunda kalmışlardır; zira onun yarattığı bilim ve düşünce gücü, modern sermayenin özüne, toplumdaki ekonomik biçimlerin gelişme süreçlerine derinden nüfuz etmiş ve insanlığın gelmiş geçmiş bütün tarihinin bu biçimlerin gelişmesine bağlı olduğunu açıklamıştır. Devrimci Sosyalizmin safları arasında her nasılsa bulunan en hızlı karşıtları bile, onun ve bütün bilim hayatını paylaştığı dostunun, otuz beş yıl önce dünya proletaryasına yaptıkları çağrıya uymak zorunda kalmışlardır: *'Bütün ülkelerin proletaryası: birleşiniz!'*

"Karl Marx'ın ölümü, onun fikirlerini kavrayabilen ve zamanımız üzerindeki etkisini takdir edebilen herkesi derinden üzmüştür. İzninizle şunu da eklemek isterim ki, bu üzüntü ve yas, Marx ile yakın ilişkiler içerisinde olanlar ve özellikle onu bir dost olarak sevenler için daha derinden hissedilmektedir."

"P. Lavrov."

Paris, 15 Mart 1883

II. Telgraf

"Fransa İşçi Partisi Paris Şubesi, materyalist tarih anlayışı ile kapitalist üretim biçiminin analizini sergileyen; bilimsel sosyalizmin kurucusu ve bugünkü devrimci komünist hareketin temsilcisi büyük düşünürün kaybından dolayı üzüntülerini bildirir. İnsan olarak Marx'a duyduğumuz saygımızı ve onun doktrini ile tam bir anlaşma halinde olduğumuzu da belirtmek isteriz."

"Sekreter, Lepine."
Paris, 16 Mart 1883

III. Telgraf

"Kendi adıma ve İspanya İşçi Partisi'nin (Madrid Şubesi) delegesi olarak, hepimizin ustası ve öncüsü olan büyük sosyalistlerin acımasız kaybı dolayısıyla Marx'ın dostlarının ve kızlarının muazzam kederlerini paylaştığımızı bildirmek isterim."

"Jose Mesa y Leompart."
Paris, 16 Mart 1883

Bu telgrafların okunmasından sonra *Liebknecht* Almanca olarak şu konuşmayı yaptı:

"Benim unutulmaz öğretmenim ve sadık dostuma sevgilerimi ve minnetlerimi ifade etmek için Almanya'nın kalbinden gelmiş bulunuyorum. Karl Marx'ın büyük dostları ve meslekdaşları onun için bu yüzyılın en nefret edilen insanıdır derlerdi. Bu çok doğrudur. O yalnız en nefret edilen insan olmakla kalmadı en çok sevilen insan da oldu. Halkı ezenler ve sömürenler için *en nefret edilen*; ezilenler ve sömürülenler için –durumlarının farkında olmaları ölçüsünde– *en çok sevilen*... Ezilen ve sömürülen halk, o kendilerini *sevdiği* için onu seviyorlar. Ardından üzüntülerimizi dile getirdiğimiz insanın sevgisi ve nefreti de büyüktü. Nefretinin kaynağında sevgi vardı. *Kalbi* büyüktü ama *zekâsı* da büyüktü. Onu tanıyanlar bunu çok iyi bilirler.

"Burada ben, yalnız öğrencisi ve dostu olarak değil, Alman

Sosyal Demokrasinin temsilcisi olarak bulunmaktayım; Parti bana *Öğretmenleri* için, Partimizin yaratıcısı için –burada, yaratma sözcüğünün taşıdığı anlam derecesinde– taşıdıkları duygunun dile getirilmesi görevini vermiştir.

"Şimdi burada süslü konuşmaların yapılması söz konusu olamaz. Kaldı ki Marx, *söz ebeliğinin* en amansız düşmanıydı. İşte bu ölümsüz erdemiyle O, proletaryayı, işçi sınıfı partisini, *sözcüklerden arındırdı* ve onu hiçbir gücün sarsamadığı *bilimin* sarsılmaz temelleri üzerine oturttu. Bilimde bir devrimci, bilim *aracılığı* ile bir devrimci olarak, halka inebilmek ve bilimi halkın ortak hizmetine sunabilmek amacıyla, bilimin en yüksek zirvesine tırmanmayı amaç edindi.

İnsanlığın tek kurtarıcısıdır bilim.

"Doğa bilimleri bizi *Tanrıdan* kurtarır. Ancak Tanrı, bilimin onu öldürmesine rağmen cennetinde yaşamaya devam eder.

"Marx'ın insanlara açıkladığı toplumbilimi, kapitalizmi öldürür; ve onunla birlikte, yaşadıkları sürece Tanrının ölmesini istemeyen, *yeryüzü* putları ile yeryüzüne hükmedenleri de öldürür. Bilimin milliyeti Alman değildir. Bilim sınır tanımaz; hele *ulusalcılık* sınırını hiç tanımaz. İşte bunun için *Kapital*'in yaratıcısının, *Uluslararası Çalışanlar Derneği*'nin yaratıcısı olması çok doğaldır.

"Marx'ın bize bıraktığı bilimin özü, bizim, düşmanın her türlü saldırılarına karşı koymak ve giriştiğimiz savaşa gitgide artan bir güçle devam etmemizi zorunlu kılar.

"Marx, Sosyal Demokrasiyi bir *tarikat*, bir *okul* olmaktan, bir *Parti* olmaya dönüştürmüştür; şimdi bu Parti yılmadan savaş vermektedir ve zafere ulaşması kesindir.

"Bu yalnız biz Almanlar için geçerli değildir. Marx, *proletaryaya* aittir. Onun hayatı, bütün ülkelerin işçilerine adanmıştır. Düşünebilen proletarya –ki, bütün ülkelerde artık proletarya düşünmeye başlamıştır– ona minnet ve saygı duymaktadır.

"Ağır bir darbe ile yüz yüzeyiz, ama yas tutmuyoruz. Marx, aramızda yok ama ölmedi. O proletaryanın *kalbinde* ve

kafasında yaşıyor. Onun anısı yok olmayacak; doktrini gitgide daha geniş çevrelere yayılacak.

"Yas tutmak yerine, kaybettiğimiz büyük adamın ruhuna uygun hareket edelim ve bütün gücümüzle, bize öğrettiği ve kavgasını verdiği o büyük doktrini en kısa zamanda *hayata geçirmek için* çalışalım. Onun anısını yüceltmenin en iyi yolu budur.

"Aramızdan ayrılan ama yaşamaya devam eden dostumuz: *Bize gösterdiğin biçimde nihai amaca doğru yürüyeceğiz. Mezarın önünde buna yemin ediyoruz!*"

Marx'ın mezarı başında adı geçenlerden başka, diğerlerinin yanı sıra, diğer damadı Paul Lafargue; 1852'deki *Köln Komünist Davasında* beş yıl kalebentliğe mahkûm olan *Friedrich Lessner*; Komünist Liga'nın eski bir üyesi, G. Locner de hazır bulunuyordu. Doğa bilimleri, bu alanın ünlü isimleri tarafından temsil ediliyordu: Her ikisi de Kraliyet Bilim Derneğinin üyesi bulunan, zoolog Ray Lankester ile, kimyacı Profesör Schorlemmer.

Der Sozialdemokrat'ta yayınlanmıştır,
No. 13, 22 Mart 1883

Almanca'dan çevrilmiştir.

Friedrich Engels

KARL MARX'IN ÖLÜMÜ VESİLESİYLE

Daha sonraları bu acı kayıp vesilesiyle, uyandırdığı genel sempatiyi ortaya koyan birkaç davranışa tanık oldum, bunların kısaca özetini vermek istiyorum.

20 Mart tarihinde Eleanor Marx, *Daily News*'un yazı kurulundan Fransızca olarak aşağıdaki telgrafı almış bulunuyor.

Moskova, 18 Mart.

Daily News Editörü/Londra

"*İngiltere'de İşçi Sınıfı* yazarı ve müteveffa Karl Marx'ın yakın dostu Mr. Engels'ten, *Kapital*'in unutulmaz yazarının tabutu üzerine, aşağıdaki satırları taşıyan bir çelenk konulmasını saygılarımızla rica ederiz:

İşçilerin haklarını teoride savunan ve bu hakların pratikte gerçekleşmesi için mücadele veren büyük insana... Moskova Petrovsky Tarım Akademisi Öğrencileri.

Mr. Engels lütfen bize adresini ve çelengin fiyatını bildirsin ki, yapılan giderleri hemen kendisine gönderebilelim."

"Moskova Petrovsky Akademisi Öğrencileri."

Ne var ki bu mesaj, her halûkarda cenaze töreni için çok geçti, zira tören 17 Martta yapılmıştı.

Daha sonra, dostumuz P. Lavrov, Paris'ten, 31 Mart'ta, Petersburg'daki Teknoloji Enstitüsü öğrencileri ile Rus kız öğ-

rencilerinden, Karl Marx'ın mezarına konulmak üzere çelenk için toplanan 124.50 frank (4.18.9 sterlin) tutarında bir çek göndermiştir.

Üçüncü olarak *Sozialdemokrat* geçen hafta, Odesa öğrencilerinin, Marx'ın mezarına, adlarını taşıyan bir çelenk konulmasını istediklerini bildirmiştir.

Petersburg'dan gelen para üç çelenk için yeterliydi; bu nedenle, Moskova ve Odesa çelenklerinin de bu parayla alınmasında bir sakınca görmedim.

Solingen'den, Komünist İşçiler Eğitim Derneği aracılığı ile üzerinde aşağıdaki yazı bulunan güzel büyük bir çelenk aldık: "Solingen'deki, makas, bıçak, kılıç sanayi işçilerinden Karl Marx'ın mezarı için..."

İsviçre'deki bir Slav derneği* şu ilginç öneride bulunmuştur: Derneğimiz şu dilekte bulunmaktadır ki: "Emeğin kurtuluşu için verilen mücadele ve bu mücadelenin ilerlemesi yolunda kurbanlar verenleri desteklemek amacıyla, Karl Marx'ın adına, uluslararası bir kurum tarafından özel bir Karl Marx anıtı yapılmalıdır. Bu isteğin gerçekleşmesi için ilk bağış çeki ekte gönderilmiştir." Ben bunu şimdilik muhafaza etmekteyim. Bu önerinin geleceği hiç kuşkusuz, uyandıracağı yankılara bağlıdır; bu nedenle de ben burada bu öneriyi kamuya duyuruyorum.

Basında yayılmaya çalışan yalana dayalı söylentilere gerçeklerle yanıt vermek amacıyla, büyük teorisyenimiz ve liderimizin hastalığının seyri ve ölümü üzerine aşağıdaki kısa ayrıntıları vermek istiyorum.

Karslbad'daki üç seans süren tedavi ile uzun süredir çektiği karaciğer hastalığından neredeyse tamamen kurtulan Marx yalnız kronik bir mide rahatsızlığından ve kendisini baş ağrıları ve sürekli uykusuzlukla belli eden sinir bozukluğundan şikayetçi idi. Her iki şikayet de, yazın bir süre sahilde ya da iklimi uygun bulunan sağlık merkezlerinde kalınakla az çok yok

* Üyeleri, Zürih'te yaşayan Slav ülkeleri gençlerinden oluşan bir dernek.

olmuş durumdaydı; ve bunlar, daha endişe verici durumda ancak yeni yıldan sonra tekrar görülmeye başladılar. Kronik boğaz hastalıkları, uykusuzluğa yardımcı olan öksürük ve kronik bronşit bütünüyle alındığında daha az rahatsızlık vericiydi. Ama asıl dayanılmaz olanı, eşinin ölümünden dört beş hafta önce, bronşitle karışık bir göğüs iltihabı ve zatürre başlangıcı görülmüştü. Şikayet ettiği durum çok tehlikeliydi ancak iyileşme belirtileri eksik değildi. Bu sırada Marx önce Wigt Adasına, sonra da Cezayir'e yollandı (1882 başlarında). Yolculuk sırasında hava soğuktu, Cezayir'e yeni bir göğüs iltihabı ile ulaştı. Normal koşullar altında bu pek de farklı sayılmazdı. Ama, Cezayir'de kış ve ilkbahar olağandışı soğuk ve yağışlıydı; Nisan ayında, yemek odasını ısıtmak için boş çaba harcandı! Bu durumda Marx'ın durumu iyileşmek yerine daha da beter oldu.

Cezayir'den Marx, Monte Carlo'ya gönderildi; buradan da, üçüncü ve daha hafif bir akciğer iltihabı ile döndü. Bir de buna sanki Afrika'dan peşi sıra sürükleyip getirdiği sürekli kötü hava eklendi. Böylece burada da iyileşmek yerine hastalıkla daha çetin bir mücadele vermek zorunda kaldı. Yaz başına doğru Marx, kızı Mrs. Longuet'in yanına Argenteul'e gitti ve kronik bronşiti için yakındaki Enghien'de kükürt banyolarına devam etti.

O yaz yağmurlu geçti ama bu tedavi, yavaş olmakla birlikte, doktorları tatmin edici biçimde geçti. Marx buradan Vevey'e, Cenevre gölü kıyısına gönderildi; burada bayağı kendisine geldi ve kışı Londra'da olmasa bile İngiltere'nin güney kıyısında geçirmesine izin verildi.

Nihayet burada çalışmalarına yeniden devam etmek istedi. Eylül ayında Londra'ya dönünce oldukça iyi görünüyordu ve benimle birlikte hiç güçlük çekmeden sık sık Hampstead Hill'e (oturduğu evden aşağı yukarı yüz metre yüksekliğinde) tırmanışlar yapabiliyordu. Kasım sisleri yaklaşırken, Wight Adasının güney ucunda Ventron'a gönderildi. Yağmurlu hava he-

men başladı, sis de vardı; bunun sonucu yeniden soğuk aldı, öksürükler, vb. Tek sözcükle, açık havada canlandırıcı hareketler yerine yine odasına kapanmak zorunda kaldı.

Bu sırada, kızı Bayan Longuet öldü. Ertesi günü (12 Ocak) Marx, Londra'ya berbat bir bronşitle döndü. Buna bir de bademcik iltihabı katılınca, yutkunması neredeyse olanaksız hale geldi. En büyük acıları Stoacı bir sükûnetle karşılayan Marx şimdi de, hayatının en büyük acılarından birine katlanarak her gün bir litre sütü zar zor içmek zorundaydı. Bu da yetmiyormuş gibi şubat ayında ciğer ülseri başgösterdi. On beş aydır kullanmadık ilaç kalmayan vücudu artık ilaçla tedavi edilir olmaktan çıkmıştı; iştahı kalmamış ve sindirim fonksiyonu adamakıllı bozulmuştu. Günbegün zayıfladığı belli oluyordu. Buna karşın bütünüyle alındığında hastalıklarda bir iyileşme görülüyordu. Bronşiti neredeyse atlatmış, yutkunması kolaylaşmıştı. Doktorlar bayağı umut vermeye başlamışlardı...

Ve ardından –ziyaret için en iyi vakit olan iki ile üç arası– eve vardığımda herkes gözyaşı içindeydi. Çok halsiz olduğunu söylediler, sonu gelmiş miydi acaba... Yine de o sabah, biraz şarap, süt ve çorbayı iştahla yemişti. Beşikten başlayarak bütün çocuklarını büyüten, kırk yıldır evi çekip çeviren emektar, sadık Helene Demuth, yukarı çıktı ve çıkmasıyla inmesi bir oldu: "Benimle gelin, uyuklar gibi bir hali var" diye söyleniyordu... Çıktığımızda derin bir uykuya dalmıştı... bir daha uyanmamak üzere... Karl Marx koltuğunda, sonu gelen bir kimseyi imrendirecek sakin bir ölümle bizleri bırakıp gitmişti...

Der Sozialdemokrat gazetesinde yayınlanmıştır, No. 19, 3 Mayıs 1883

Almanca'dan çevrilmiştir

ENGELS'İN TABUTU BAŞINDA

Ölümsüz liderimizin karakteri sade ve ciddi idi; bu yalınlık ve müthiş ciddilik onun eylemlerini ve verimli çalışma hayatının son anını belirleyen bir vekar ve ağırbaşlılık olmuştur.

Cesedinin yakılması ve küllerinin denize bırakılması onun vasiyeti idi. 10 Ağustos Cumartesi günü 11'de, cesedi, Londra'dan otuz mil kadar ötedeki Woking krematoryumuna götürülmek üzere Waterloo İstasyonuna getirildi.

Öğleden sonra saat ikide, Necrepolis İstasyonunun bekleme odasına girerek sayısız çiçeklerle örtülü tabutu gördüğümüz anda duyduğumuz büyük heyecan, hepimiz için yaşamımız boyunca unutamayacağımız duygu dolu bir andı... Almanya'nın dört bir yanından, Avusturya'dan, Fransa, İngiltere, İtalya, Belçika, Hollanda, Rusya, Polonya, Bulgaristan ve Ermenistan'dan gelen minnet, ve sevgi yüklü çelenkler, üzerlerindeki geniş kırmızı kurdeleler, idealleri uğruna savaş veren proletaryanın, manevi babalarına ve ustalarına, öğretmenlerine, liderlerine ve unutulmaz dostlarına, şimdi duydukları derin yoksunluğu ve uçsuz bucaksız minnettarlığı en özlü biçimde ifade eden dokunaklı sunuşları taşıyordu. Dünyanın her yanından gelen sayısız telgraflar, mektuplar.

Tabutun çevresinde sıralanan bütün uygar insanların temsilcileri keder içerisinde idiler: Almanlar, Avusturyalılar, İngilizler, Fransızlar, Belçikalılar, Hollandalılar, İtalyanlar, Ruslar, Polonyalılar, Ermeniler... Milliyet ve ırk ayrımları, özgürlük ve kardeşlik için mücadele veren, aydınlığa ve mutluluğa koşan insanların en yiğit ve soylu liderlerini kaybetmiş olmanın belirgin hale getirdiği bu muazzam duygu içerisinde eriyip gitmişti.

İşte şurada, 65'ini aşkın yaşlı ama güçlü, canlı, düşünceli bir insanın etkileyici görüntüsü: Dr. Samuel Moore; İngiliz sulh hâkimi, Marx'ın *Kapital*'inin çevirmeni... Dr. Moore şunları söylüyor: "Dostlar, burada biz, bir insanın yaşamı boyunca nadiren rastlayabileceği bir dehanın tabutu başındayız. Friedrich Engels ile ben, 1863 yılında Manchester'de tanıştım; çok geçmeden samimi dost olduk. Onunla her konuşmamızda çok şeyler öğrendim. Bilgisi de, inceliği ve zerafeti de bitip tükenmezdi. Bu soylu yaşlı adam, müteveffa dostuna gözyaşları içerisinde veda ediyor ve sözü Friedrich Engels'in yeğenine, koyu dindar ve tutucu Engels ailesinin temsilcisi Herr Schlachtendal'a bırakıyor...

Ardından Wilhelm Liebknecht bir konuşma yaparak aramızdan ayrılan dostunu, göreve sıkı sıkıya bağlı bir insan, bir kalem ve kılıç kahramanı; Marx'ın yakın zihin işbirlikçisi, modern sosyalizmin kurucusu olarak selamlıyor.

Paul Lafargue kısa konuşuyor; keder ve gözyaşlarına yenik düşüyor: "Elveda sevgili dost! Böylesine sevgi dolu, iyi kalpli ve düşünceli bir arkadaşı bir daha nerede bulabilirim ben! Bize, Marx'la birlikte *Komünist Manifesto*'yu armağan ettiniz; Fransız proletaryasını, bizleri sınıf bilincine ulaştıran, politik iktidarı ele geçirmek için günlük mücadelede bize yol gösteren programı verdiniz. Elveda Friedrich Engels! Fransa işçileri 1847'de bize verdiğiniz buyruğu hiç bir zaman unutmayacak: *Bütün ülkelerin proleteryası, birleşiniz!*

Bize savaş alanını gösterdiniz, silahları verdiniz... ve slogan: Dövüşeceğiz ve kazanacağız!"

August Bebel'in* kişiliğinde Avusturya işçileri, duygularını ve düşüncelerini dile getiren iyi bir konuşmacı bulmuşlardı. Bebel, müteveffanın, ansiklopedik bilgi birikimini, günün toplumsal tarihi konusundaki bilgeliğini, dirayetli politika adamlığını ve Avusturya proletaryasının hararetli dostluğunu övgü dolu sözlerle anlattı.

*Avusturya Sosyal Demokratları, August Bebel'i, Engels'in cenaze töreninde kendilerini temsil etmekle görevlendirmişti.

Anseele, Belçika adına bir konuşma yaptı... Dr. Aveling, İngiliz yoldaşlar adına konuştu; Van der Goes, Hollanda Sosyal Demokratlarını ve bir Rus, Rusya özgürlük savaşçılarının temsilcisi olarak birer konuşma yaptılar.*

Öğleden sonra saat 3.30'da ceset bir vagona yerleştirildi ve özel tren Woking'deki krematoryuma doğru yola çıktı. Cesedin yakılmasına yalnız birkaç kişi katıldı.

Der Sozialdemokrat'ın 15 Ağustos 1895 tarihinde (No. 33) yayımlandı.

Almancadan çevrilmiştir.

* Vorwarts'ın haberine göre, Rus Sosyal Demokratları adına Engels'in tabutu üzerine Vera Zasulich; Narodnaya Volya adına F.V. Vokhovsky tarafından iki çelenek konulmuştur.

Franz Mehring

FRIEDRICH ENGELS

5 Ağustosta Friedrich Engels'in mutlu ve verimli bir hayatın tepe noktasının sonuna doğru gözlerini sonsuza dek kapayalı on yıl olacak. Eski kitaplara geçmiş yaşlılık döneminde bile o, gençliğini korumak gibi bir ayrıcalığı yaşamış, tarihsel etkisi en uç noktaya yaşlılık yıllarında ulaşmış; oysa Lassalle'da bu gençlik, Marx'da olgunluk yıllarına denk düşmüştür.

Bu söylenenlerden, Engels'in zekasının olgunluğa geç ulaştığı gibi bir sonuç çıkarmak elbette yanlış olur. Tam tersine o da tıpkı, Lassalle ve Marx gibi vaktinden önce olgunlaşan bir zekaya sahipti. Zira, diğerlerinden çok daha genç yaşında, çağ açıcı, önemini hiç yitirmeyecek, bilimsel sosyalizmin ilk büyük dökümanını kaleme almıştı. İngiltere'de işçi sınıfının durumu üzerine olan kitabı yazdığı zaman sadece yirmi dört yaşında idi. Böylesine genç yaşta, bilim alanına böylesine parlak bir adım atış az görülen bir başarıdır ve dehanın inkâr edilemez bir kanıtı olduğu gibi yarım yüzyıllık sürekli bir gelişmenin de çıkış noktası olmuştur. Yani, yaşlı adam, gençliğin verdiği sözü gerçekleştirmiştir.

Engels, ilk öncü kitabını yazdığı sırada Marx'ı tanıyordu. Bu iki insan yalnız birbiriyle yazışmakla kalmamıştır, birkaç günlüğüne bir araya gelerek, daha sonra *Kutsal Aile* başlığı altında yayımlanacak olan ortak bir kitabın taslağını da kararlaştırmışlardır.

Birkaç yıl sonra, *Komünist Manifesto*'yu birlikte kaleme aldıkları zaman kendisi de daima vurguladığı gibi, ikinci sırada idi. Devrim yıllarında* bile en yetenekli ve en sadık olmakla

* 1848-49. -Ed.

beraber hâlâ dostunun yardımcısı olarak kalmış ve ardından, neredeyse bir kuşak boyunca kamunun gözünden silinmiştir.

Daha sonra, neredeyse altmış yaşındayken, bilimsel sosyalizmin tarihinde yine çağ açıcı olan ikinci büyük eserini vermiştir.* Ölmek üzere olan dostunun yorgun ellerinden kayıp gitmekte olan silahlara sahip çıkan Engels, uluslararası işçi sınıfı hareketini uzun yıllar yönetmiştir.

Yaşamının sabahında ve öğle vakti ondan esirgeneni, akşam bol bol vermiştir; talihin ona borçlu kaldığını kabul etse de, akşam, kendisinin de söylediği gibi hem de aşırı bollukta yaşanmıştır.

Gerçekten de Marx ile dostluğu en büyük mutluluktu; ama aynı zamanda hayatının gizli ızdırabı. Bu dostluğa çok şey feda etmiş; o kadar ki, en gözü pek insanın bile feda edemeyeceği kadar; ancak, hiçbir pişmanlık ya da esirgeme duygusuna kapılmaksızın gönül rahatlığı ile, bir büyük dehanın yanında kendini ikinci plana alarak kalabilmek çok parlak entelektüel bir başarının sağlayabileceğinden daha büyük bir saygınlık kazandırmamış mıdır Engels'e... Hiç de küçümsenemeyecek bir yeteneğe sahip oldukları halde bir dehayı kıskanma pahasına harcanıp gidenlerin yanında Engels hiçbir kıskançlık göstermeksizin onun yanında kalınakla üstadın akranı düzeyine yükselebilmiştir.

Eğer hayat bir araya getirmemiş olsaydı, Engels ya da Marx'ın ne olabileceğini düşünmek bence boş bir hayalin peşinde koşmak olur. Bu iki insanın, gerçekte de olduğu gibi, bir araya gelmeleri kaçınılmazdı; aslolan, bunların yaşam boyu yarattıklarının şanslı mirasçısı olan bizlerin yapacağı tek şey, bu iki ölümlü insanı, ölümsüz yapıtları ile değerlendirmektir.

Lassalle ile Marx'ı sarsan fırtınalar ile kıyaslandığında Engels'in hayatı, aydınlık ve neşeli görünür; ancak onun hayatında da anaforlar, büyük esintiler eksik değildir...

* Anti-Dühring.–Ed.

Hayatının sonuna doğru Engels, kendisine gösterilen abartmalı tavrın –neden Engels böyle düşünüyor– öldüğü zaman, doğru bir ölçüye kavuşacağını sık sık söylerdi.

Bu zaten böyle de oldu: Bugün onu, değerinin altında gösterme tehlikesinden fazla, değerinin üstünde gösterme tehlikesi var. Marx'ın yerleştiği kaidenin tabanında kurtlar gibi kaynaşıp, alnındaki taçtan bir şeyler tırtıklama telaşı içerisindeki cücelere rağmen –belki sırf bu nedenle– Marx'ın görüntüsü daha da yüce ve azametli. Ve Marx, Engels'in üzerinde yükselir gibi; ancak Marx, Engels onu yükseltmese idi aynı yüksekliğe ulaşabilir miydi? Engels hiç bir zaman, Marx yaşarken ve ölümünden sonra pek çoğunun olduğu gibi, Marx'ın asla sırf bir asistanı ya da yorumcusu olarak kalmamıştır. O, kendi bağımsız yaratıcılığı içerisinde Marx'ın işbirliği yaptığı insan olmuştur; onun eşiti değildi ama, entelektüel olarak akranıydı... Marx'tan söz etmeksizin, Engels'ten söz edemeyiz. Ve her ikisinden aralarındaki dostluktan söz etmeksizin söz etmek mümkün değildir. Kaderin kendisinden esirgediği bir şey üzerinde homurdanmak Engels'in işi değildi. "Tarih en sonunda her şeyi yerli yerine koyar," derdi, "o zamana kadar, zamanın keyfini çıkartacağız ve şunu biliyoruz, bunu bilmiyoruz diye tasa etmeyeceğiz."

Engels, şöhreti üzerine düşünüp tasalanacağına, ektiği tohumların, o mükemmel filizlenişinin keyfini sürmüştür. Bu mutluluk kâsesine düşen tek acı damla, bu görünüşün keyfini paylaşmak için arkadaşının yanında olmayışıydı...

Ve böylece Engels'in bereketli yaşamı, mutlu bir yaşam da olmuştur: Yıllar ve on yıllar, üzerinde hiçbir iz bırakmadan akıp geçmiş, keyifli tabiatı dayanmasını kolaylaştıran kısa süren ızdıraplı bir hastalıktan sonra, yetmiş beşinde, sakin göçüp gitmiştir.

Bizler de şimdi Engels'in, mükemmel meyvelerini vermeye başladığı bu devrim çağını göremeden gittiği için üzülmekteyiz.* Özellikle Alman Sosyal Demokrasisinde olmak üzere Engels'in son on yılda Enternasyonal'de olup biten her şeyi onaylamaya-

* Bu makale, Rusya'da 1905-07 Devriminin başlangıcında yazılmıştır. –Ed

cağı besbellidir.* Kimsenin yeri doldurulamaz demek doğru olmadığı gibi Engels'in eğer yaşamış olsaydı, ileri görüşlülüğü ve akıllıca tavsiyeleri ile, modern işçi sınıfı hareketini pek çok sapmalardan kurtarabileceğini söylemek de yanlış olmasa gerektir.

Her şeyden önce onun, devrimci Rusya'daki tarihsel manzara ile, yükselen dev yalazlar karşısında, bütün bunları, en azından Marx ile Engels'in, uluslararası işçi sınıfı davasına yaptığı hizmetlerin parlattığı kıvılcımın bir sonucu olarak algılayıp büyük bir mutluluk duyması herhalde en doğal hakkı olurdu.

Bütün yaşamları boyunca tepeden tırnağa devrimciler olarak Marx ile Engels, çarlık despotizminin yıkılmasını, proletarya devriminde bir dönüm noktası olarak görmüşlerdir. Daha, *Neue Rhenische Zeitung* zamanında bile bu kanlı ve sefil rejime karşı savaşmanın gereğine işaret etmişlerdir.

Ona öldürücü darbenin vurulması görevini hiç göz ardı etmemişlerdir. Rus devrimci güçlerinin çekirdeği onların yarattığı ruh ve doktrin ile beslenmiş; Doğu ülkeleri üzerinde şafak sökerken gözlerimizi biz, İngiliz metropolünde devrimci Marx'ın yattığı mezar ile; devrimci Engels'in küllerinin savrulduğu okyanus dalgalarına çeviriyoruz.

Kocamış Avrupa, Devrimin o heybetli ayak seslerinin uğultusu altında tir tir titrerken, onların yarattığı ruh, pırıl pırıl parlamakta, en keskin düşünceleri ile en atak sözcükleri geniş yığınlar arasında yankılanmaktadır. Onların anıları, kendileri için yaşadığı, savaştığı ve ölümsüz kitleler arasında canlılığını yitirmeden yaşamaktadır. Doğumlarının ve ölümlerinin her yıldönümü bu anıya canlılık katmakta ve tazelemektedir. Yalnız ezenler ile ezilenlerin savaşımına tanıklık eden bu can çekişen sefil dünyada, onların seslerinin yankılarını sanki hâlâ aramızdaymışçasına duyuyor, yeni bir devrimci çağın şafağını seyrediyoruz.

Die Neue Zeit'da yayınlanmıştır. Cilt 2, 1904-5

Almancadan çevrilmiştir.

* Yazar, İkinci Enternasyonal ile Alman Sosyal Demokrasisindeki oportünizmin yoğunlaşmasına işaret ediyor.

METİNDE ADI GEÇEN GAZETE VE DERGİLER

- Rheinische Zeitung *Ren Gazetesi*
- Neu Rheinische Zeitung *Yeni Ren Gazetesi*
- Vorwarts *İleri*
- Deutsche-Brusseller Zeitung *Alman-Brüksel Gazetesi*
- New York Tribune *New York Tribüne*
- Die Neue Zeit *Yeni Çağ*
- Narodnaya Volya *Halkın Sesi*
- Vorbote *Yasak*
- La Plebe *Halk*
- Nordhern Star *Kuzey Yıldızı*
- Red Republice *Kızıl Cumhuriyet*
- Notes to the People *Halka Notlar*
- Peoples Paper *Halkların Gazetesi*
- Reform
- La Bataille *Savaş*
- La Justice *Adalet*
- Byloye *Geçmiş*

KARL MARX İLE FRIEDRICH ENGELS'İN HAYAT VE EYLEMLERİNDE BELLİ BAŞLI TARİHLER

1818, 5 Mayıs Karl Marx, Prusya'nın Ren Eyaletinde Trier kentinde hukukçu bir babanın 3. çocuğu olarak dünyaya geldi.

1820, 28 Kasım Friedrich Engels, Prusya'nın Ren Eyaletinde, Barmen'de dokuma imalatçısı bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi.

1824, 26 Ağustos Marx'ın Yahudi olan ailesi Protestanlığa geçti.

1830 Güzü Trier Jimnasyumu'na devam eden Marx, 24 Eylül 1835'te liseyi bitirdi.

1834, 20 Ekim Elberfeld Jimnasyumu'na iki yıl devam eden Engels, babasının ısrarı üzerine 15 Eylül 1837'de okuldan ayrılarak iş hayatına atıldı.

1835, 15 Ekim Marx, Bonn Üniversitesi Hukuk Fakültesine girdi ve 1936'da Jenny von Westphalen ile Trier'de nişanlandı.

1936 ilâ 1938 Marx Berlin'e geçti, 23 Ekimde Berlin Üniversitesi Hukuk Fakültesine devama başladı. Aynı sırada, tarih, edebiyat, sanat ve felsefe tarihi incelemelerine girişti; Genç Hegelciler ile tanıştı. 1838'de babası Heinrich Marx, Trier'de öldü.

1838 Temmuz ortası-Mart 1841 Engels, Bremen firmasında iş dünyasını öğrenir. Boş zamanlarında, felsefe ve edebiyatla uğraşır. *Telegref für Deutschland* için yazdığı "Wuppertal Mektupları"nda, bura imalatçılarının işçileri nasıl sömürdüklerini anlatır; edebiyat dergileri için kısa incelemeler yazar.

1839 Mart 1841 Marx, "*Demokrit'in Doğal Felsefesi ile Epikür'ün Doğal Felsefesi Arasındaki Farklar*" başlıklı doktora tezini yazar.

1841, 30 Mart Marx, Berlin Üniversitesi'ndeki çalışmalarına son verir.

6-15 Nisan Marx tezini Jeana Üniversitesi'ne gönderir ve Felsefe Doktoru ünvanını alır.

Temmuz civarı Marx, yeni yayınlanan Feuerbach'ın *Hıristiyanlığın Özü* kitabını inceler.

1841, Eylülün ikinci yarısı-8 Ekim 1842 Engels, askerliğini Berlin'de yapar. Serbest zamanlarında Berlin Üniversitesi'nde, kayıtsız öğrenci olarak derslere devam eder; Genç Hegelciler ile temas kurar, Schelling'in gerici idealist felsefesine karşı bir dizi yazı yazar; *Ren Gazetesi*'ne katkıda bulunur; Feuerbach'ın Hıristiyanlığın Özü'nü inceler.

1842, 15 Ocak-10 Şubat Marx, *"Son Prusya Sansür Yönetmeliği Üzerine Notlar"*ı yazar; bu yazı Almanya'da basılmayınca, 1843 Şubatında İsviçre'de yayımlanır.

Nisan Marx, *Ren Gazetesi*'ne yazmaya başlar.

Ekimin ilk yarısı Marx, Köln'e gider bu gazetenin editörlüğünü üstlenir; onun etkisi altında gazete gitgide daha fazla devrimci-demokrat bir çizgiye gelir. Yazılarında ateşli biçimde halkın çıkarlarını savunur.

Kasımın ikinci yarısı Engels, Manchester'de, "Ermen ve Engels" pamuklu dokuma fabrikasında çalışma hayatını öğrenmeye başlar. İngiltere'ye giderken, Ren Gazetesi'nin Köln'deki idare bürosuna uğrar ve ilk kez Marx ile karşılaşır. Manchester'de bulunduğu sırada, İrlandalı sevgilisi Mary Burns ile, işçilerin oturduğu bölgeleri dolaşır, yaşadıkları güç yaşam koşullarına tanık olur.

Aralık 1842-Ağustos 1844 Engels, İngiltere'de sosyal ve politik ilişkiler ile, İngiliz emekçilerinin yaşama ve çalışma koşullarını inceler, Çartist hareketle tanışır; gizli Alman işçi derneğinin liderleriyle temas kurar; sosyalist ve demokrat basına katkıda bulunur; burjuva iktisatçılarının, ütopik sosyalistlerin yapıtlarını okur.

1843, 19 Ocak Ren Gazetesi'nin yoğun muhalefeti nedeniyle Prusya hükümeti 1 Nisanda gazete yayınını durdurdu.

17 Mart Ren Gazetesi'nin yayım yasağını kaldırmak umudu ile ortakların daha ılımlı bir politika izlenmesini kararlaştırmaları nedeniyle Marx yazı kurulundan ayrıldı.

Yaz ayları Marx, Hegel'in hukuk felsefesini eleştiren bir deneme yazar.

19 Haziran Marx, Kreuznach'ta Jenny von Westphalen ile evlenir.

Ekim sonu Marx Paris'e gider, *Alman-Fransız Yıllığı*'nı yayınlar.

1843 güzü 1845 Ocağı Marx, *Yıllık*'ta, *"Yahudi Sorunu"* ve *"Hegel'in Hukuk Felsefesi'nin Eleştirisi-Giriş"* makalelerini yayımlar.

Kasım 1843-Ocak 1845 Marx Paris'te Fransız sosyalistleri ve demokratları ile, Alman gizli derneği 'Adalet Birliği' liderleriyle temas kurar, ayrıca, Fransız gizli işçi örgütleriyle yakın temas halindedir, bunların toplantılarına katılır.

1843 sonu-1844 Ocağı Engels, *Yıllık* için, *"Ekonomi Politiğin Eleştirisi İçin Taslak"* ve *"İngiltere'nin Durumu. Thomas Carlyle, Dün-Bugün"* başlıklı yazıları kaleme alır.

1844, Şubat sonu Alman-Fransız Yıllığı'nın ilk çifte sayısı Paris'te yayımlanır. Marx ile Engels yazışmaya başlar.

16 Nisan Marx'ın yazılarının *Yıllık*'ta yayınlanması üzerine Prusya Hükümeti Marx'ı, "vatana ihanet ve Majestelerine hakaret" etmekle suçlar, Prusya sınırlarını geçmesi halinde tutuklanmasını emreder.

Nisan-Ağustos Marx, 1843 yılı sonunda başladığı ekonomi politik incelemelerine devam eder, ekonomi ve felsefe elyazmalarında, burjuva ekonomi politiğinin ilk eleştiri taslağını verir.

İkinci yarıyıl Marx Paris'te yayımlanan Alman *İleri (Vorwarts)* gazetesine yazı yazar; düzenlenmesine katılır ve onun etkisi ile gazete komünizme kayar.

28 Ağustos-6 Eylül Marx ile Engels'in Paris'te buluşması; büyük dostluğun; proletarya davası için ortak bilimsel çalışmaların, devrimci mücadelenin başlangıcı.

Eylül-Kasım Marx, Engels'in Paris'te kaldığı gün boyunca ortaklaşa başladıkları *Kutsal Aile ya da Eleştirel Eleştirinin Eleştirisi* yapıtı üzerinde çalışır.

1844 Eylülünün 2. yarısı 1845 Martı Engels, Barmen'de, *İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu* üzerine çalışır. Aynı zamanda, sosyalist düşüncenin yayılmasına uğraşır; Ren Eyaletlerinde, demokratik ve sosyalist örgütlenmelere yardımcı olur.

1845, 16 Ocak Marx ile *İleri*'nin bazı yazarları, Prusya'nın baskısı ile Fransa tarafından sınırdışı edilirler.

3 Ocak Marx, Brüksel'e gider.

24 Şubat Marx ile Engels'in, *Kutsal Aile ya da Eleştirel Eleştirinin Eleştirisi Bruno Bauer ve Ortaklarına Karşı* kitabının yayınlanması.

İlkbahar Marx, *Feuerbach Üzerine Tezler*'i yazar.

5 Nisan sonrası Engels, Marx'a katılmak üzere Brüksel'e gider.

Mayıs sonu Engels'in, *İngiltere'de İşçi Sınıfının durumu* Leipzig'de yayınlanır.

12 Temmuz civarı Marx ile Engels, ekonomi konusunda İngiliz literatürünü incelemek, İngiltere'nin ekonomik ve politik hayatı ile işçi sınıfı hareketini yakından tanımak için İngiltere'ye giderler. Londra'da Çartist hareketin öncüleri ile Adalet Birliği'nin liderleri ile görüşürler.

24 Ağustos civarı Marx ile Engels, İngiltere'den Brüksel'e dönerler.

1845 Eylülü-1846 yazı Marx ile Engels, *Alman İdeolojisi* üzerinde çalışırlar.

1845 Eylülü-1848 Martı Engels, Çartistlerin gazetesi *Kuzey Yıldızı*'na, Fransa ve Almanya'daki politik durum üzerine yazılar yazar.

1846, Yılın başlangıcı Marx ve Engels Brüksel'de bir komünist "yazışma komitesi" kurarlar: Amaç işçi sınıfının ve çeşitli ülkelerdeki sosyalist hareketlerin ilerici temsilcileri arasında

ideolojik ve örgütsel bağ oluşturmaktır. Uluslararası proletarya partisinin kurulması için temel hazırlamak amacıyla, Londra'da, Paris'te, Almanya'da "yazışma komiteleri" kurmak için adımlar atılır.

30 Mart Brüksel Komünist Yazışma Komitesi'nin bir oturumunda Marx ile Engels, küçük burjuvaların 'gerçek sosyalizmi' ile Weitling'in vülger eşitlikçi komünizmini sert bir biçimde eleştirirler.

15 Ağustos Engels, Brüksel Komünist Yazışma komitesi tarafından, yazışma komitesini örgütlemek, işçiler arasında bilimsel sosyalizmi yaymak ve Weitlingcilik, Proudhonculuk ve "gerçek sosyalizm" eğilimleri ile mücadele etmek üzere Paris'e gönderilir.

1847, Ocak-15 Haziran Marx, 1847 Temmuzunun başlarında çıkan, Proudhon'un, *Felsefenin Sefaleti, Sefaletin Felsefesine Yanıt*'ı yazar.

Ocak sonu-Şubat Adalet Birliği Londra Komitesi, Brüksel'deki Marx'a ve Paris'teki Engels'e, temsilci olarak J. Moll'u göndererek, Birliğe katılmalarını, yeniden örgütlenmesine, programının saptanmasına yardımcı olmalarını ister. Marx ve Engels, Birliğe katılmayı kabul eder.

Haziran başı Komünist Birliğin ilk kongresi Londra'da yapılır. Engels, Birliğin Paris şubesinin delegesi olarak çalışmalara etkin biçimde katılır.

Ağustos sonu Marx ile Engels, Brüksel'de Alman İşçi Derneği'ni örgütlerler ve bilimsel soyalizm fikrinin propagandasını geliştirirler.

Eylül 1847- Şubat 1848 Marx ile Engels, *Alman Brüksel Gazetesi*'ne katkıda bulunurlar; gazete bunların etkisiyle, devrimci-demokrat ve komünist propagandanın organı haline gelir.

27 Eylül 1847-Şubat 1848 Marx ile Engels, Brüksel'de, Demokratik Derneğin kuruluşuna ve çalışmalarına etkin biçimde katılırlar. Başkan yardımcısı seçilen Marx'ın liderliği

altında Dernek, başta, Londra'daki "Kardeş Demokratlar Derneği" olmak üzere, diğer ülkelerdeki demokratik hareketler ile temasa geçer.

Ekim sonu-Kasım Komünist Birliğin Paris bölge komitesinin isteği üzerine Engels, *"Komünizmin İlkeleri"* başlığı altında Birliğin program taslağını hazırlar.

29 Kasım-8 Aralık Marx ile Engels, Komünist Birliğin Londra'daki İkinci Kongresinde etkin bir rol oynarlar; görüşleri, Kongrece tamamıyla kabul görür; kendilerine, Birlik için manifesto biçiminde bir program hazırlama görevi verilir.

Aralığın 2. yarısı Marx, Brüksel'de Alman İşçi Derneği'nde, ücretli emek ve sermaye üzerine konuşmalar yapar.

1848, 29 Ocak Fransız Hükümeti Engels'i, işçiler arasında devrimci faaliyeti nedeniyle Fransa'dan çıkartır; 31 Ocakta Brüksel'e gelir.

24 Şubat civarı Marx ve Engels'in *Komünist Partisi Manifestosu* Londra'da yayımlanır; bilimsel komünizmin ilk program dökümanıdır.

4 Mart Fransa'daki Şubat Devriminin etkisiyle Brüksel'de gelişen cumhuriyetçi hareketlere faal olarak katıldığı gerekçesiyle Marx tutuklanır ve Belçika'dan çıkartılır.

5 Mart Marx, Paris'e gelir ve Merkez Komitesi'nin verdiği yetkiye dayanarak, Komünist Birliğin yeni Merkez Komitesini kurar ve başkanlığa seçilir.

21 Mart civarı Engels, Paris'e gelir; Komünist Birlik Merkez Komitesi çalışmalarına katılır. Yokluğunda Merkez Komitesine seçilmiştir.

21-29 Mart arası Almanya'daki devrim ile ilgili olarak Marx ve Engels, Komünist Birliğin politik platformunu belirlemişler, *"Almanya'da Komünist Partinin Talepleri"*, Komünist Partisi Manifestosu ile birlikte bu kitapçık, Almanya'ya giden işçilere dağıtılmıştır.

6 Nisan civarı Marx ile Engels Paris'ten ayrılarak, devrime doğrudan katılmak üzere Almanya'ya gitmişlerdir.

1 Haziran Marx ile Engels, Köln'de, *Yeni Ren Gazetesi*'nin yayınlanmasını başlatmışlardır. Bu gazetede, birleşmiş demokratik Alman cumhuriyeti için mücadele vermişlerdir. Paris'teki ayaklanan işçiler, Prag'daki halkın kitle ayaklanmasını savunan makaleler yazmışlar, Polonya'daki, İtalya'daki ve Macaristan'daki ulusal kurtuluş hareketlerini destekleme çağrısında bulunmuşlardır.
Aynı zamanda Marx ve Engels, Köln Demokratik Derneği ile İşçi Sendikası başta olmak üzere, yoğun pratik devrimci çalışmalar yapmışlardır.

Eylül sonu-Aralık Tutuklanma tehlikesi karşısında Engels, Belçika'ya geçer ama burada tutuklanarak Fransa sınırına getirilir. Birkaç gün Paris'te kaldıktan sonra İsviçre'ye geçer. Bern'e yerleşir. İsviçre işçi sınıfı hareketinde faal rol oynar; *Yeni Ren Gazetesi*'ne makaleler yazar.

1849, Ocak ortası Engels Köln'e döner.

7 Şubat Marx ve Engels, *Yeni Ren Gazetesi*'ne karşı açılan davaya katılırlar; gazete resmi makamlara hakaretle suçlanmaktadır. Jüri her ikisini de suçsuz bulur.

8 Şubat Demokratlar Komitesi Ren Bölgesi üyesi olmak ve "isyana teşvik" ile suçlanan Marx, mahkemede kendisini savunur ve aklanır.

10-15 Mayıs Engels, Elberfeld ayaklanmasına katılır, savunmayı yönetir, kentteki barikatları ve topçuları denetler.

19 Mayıs Marx'ın Prusya'dan sınırdışı edilmesi, Engels ve diğer yazarlar hakkında kovuşturma açılması üzerine *Yeni Ren Gazetesi*'nin yayınına ara verilir. Son sayısı kırmızı harflerle basılır, binlerce kopyası dağıtılır. Yazarların Köln işçilerine veda mesajında, "Son sözlerimiz daima ve her yerde şu olacaktır: İşçi sınıfının kölelikten kurtulması!"

20-21 Mayıs Marx ile Engels, ayaklanmanın arifesinde olan Güneybatı Almanya'ya giderler.

2 Haziran civarı Marx büyük devrimci hareketlerin beklendiği Paris'e gider.

6 Haziran Prusya Hükümeti Engels'in tutuklanmasını emreder.

13 Haziran-12 Temmuz Engels, Baden-Pfalz devrimci savaşlarına doğrudan katılır; ayaklanan ordunun yenilgisinden sonra, ayaklanan birlikler ile beraber İsviçre sınırından son geçenlerden biridir.

24 Ağustos Marx, Fransız Hükümetinin kendisinin Paris'te oturmasını yasaklayarak, İngiltere'de rutubetli ve sağlığa zararlı bir yerde kalmaya zorlama konusundaki kararına uymayı reddeder ve sonunda Londra'ya göç eder.

Ekim başları Engels, İsviçre'den ayrılır, Marx'a katılmak üzere İtalya üzerinden Londra'ya gider.

10 Kasım civarı Engels Londra'ya gelir ve Komünist Birliğin Merkez komitesinde çalışmaya başlar.

1850, Mart Marx ile Engels, "Merkez Komitesi'nin Komünist Birliğe Çağrısı"nı kaleme alırlar; bu çağrıda, Birliğin güçlendirilmesi, bağımsız bir proletarya partisi kurulması, yaklaşan devrimde proleter mücadelenin taktiklerinin belirlenmesi teklif edilir. Çağrı, kesintisiz devrim fikrini içerir.

Mart-Kasım Marx ve Engels, *Yeni Ren Gazetesi*'ni altı sayı çıkarırlar. Gazeteye bağlı Politik-Ekonomik İnceleme, Marx'ın *"Fransa'da Sınıf Mücadeleleri, 1848-1850"* ile Engels'in, *"Reich Anayasası İçin Almanya'da Kampanya"* ve *"Almanya'da Köylü Savaşı"* ve ayrıca, bazı uluslararası konular ile diğer makalelerini içerir. Bu dergide yayınlanan yapıtlarında Marx ve Engels, 1848-49 Devriminden sonuçlar çıkartır ve devrimci öğretilerini geliştirirler.

15 Eylül Komünist Birliğin Merkez Komitesi'nin oturumunda Marx ve Engels, Komite üyelerinden Willich ile Schopper'in, "Sol" oportünist taktiklerini şiddetle eleştirirler. Bir bölünme olur, çoğunluk, Marx-Engels çizgisini destekler; merkez Komitesinin Köln'deki nakli kararlaştırılır.

Eylül Sonu Marx ekonomi politik çalışmalarını sürdürür; bu arada,

British Museum kitaplığında hemen her gün çalışmaya başlar; muazzam sayıda kitap, resmi makamların yayımladıkları raporlar ile istatistikleri okur inceler; bunlardan bir yığın alıntı yapar. Müze yakınındaki Soho'da çok dar bir evde oturmaktadır; gece geç vakte kadar aldığı notlarla uğraşır. Yoksulluk yüzünden bu evde üç çocuğunu kaybeder.

Kasım ortası Engels Mancheter'e gelir, "Ermen ve Engels" firmasında işe başlar; başlıca amacı, Marx'a maddi yardım sağlayarak ekonomi teorisini geliştirmeye olanak sağlamaktır.

1851 Ekim-Aralık Marx ile Engels Çartist yayınlar[illegible] katkıda bulunurlar; Halkın Gazetesi'ni yazılarıyla [illegible] teklerler.

1851, Ağustos-1862 Martı Marx ilerici *New York Daily Tribune* için çalışır. Engels bu işte sürekli onu destekler; bu gazete için *"Almanya'da Devrim ve Karşıdevrim"* başlığı altında bir dizi yazı yazar. On yıldan fazla bir süre bu gazeteye ayrıca Hindistan ve Çin'de ulusal kurtuluş hareketi, İspanya'da devrimci savaş, Kırım Savaşı, İngiltere'de, Almanya'da, Fransa'da, İtalya'da ve başka ülkelerdeki olaylar üzerine makaleler yazarlar.

1851, Aralık-1852 Mart Marx, 1852 Mayısında, Amerika'da yayımlanan Alman Komünist gazetesi Die Revolution'da basılan *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire*'i yazar.

1852, Ekim-Aralık Marx ile Engels mektuplarında ve makalelerinde, Komünist Birliği Merkez Komitesinin Köln üyelerinin aleyhine açılan davada Prusya Hükümetinin hilekârca girişimlerini teşhir ederler. Marx ayrıca, 1853 yılında yayımlanan *Köln Komünist Davası Üzerine Açıklamalar* başlıklı özel bir kitapçık yazar.

17 Kasım 1848-49 Devriminin yenilgiye uğramasından sonra, proletaryanın sınıf mücadelesinin değişen koşulları ve Almanyadaki Komünist Birliği'nin çekirdeğini oluşturan kimselerin tutuklanması üzerine, Marx'ın önerisi ile birlik kendisini feshettiğini ilan eder.

1855, Ocak-Aralık Marx, *Neue Oder Zeitung* demokrat gazete için, İngilterede, Fransa'daki durum ve Kırım Savaşı üzerine makaleler yazar.

1857, Ocak-Mayıs Marx ile Engels, Çinde, İngiliz sömürgeci yağma savaşlarına karşı New York Daily Tribune'e bir dizi makale yazar.

30 Haziran 1857-Eylül 1858 Hindistan'daki İngiliz sömürgeci baskıya karşı, ulusal kurtuluş hareketleri nedeniyle Marx ile Engels, *New York Daily Tribune*'e çok sayıda yazılar yazmış, bu yazılarda, sömürgeci politika ile İngilizlerin Hindistan halkına karşı zulmünü teşhir etmişlerdir.

1857, Temmuz-1860, Kasım Marx, *Nova Encyclopeadia Americana*'ya katkıda bulunmuş, onun talebi üzerine Engels de bu ansiklopedi için askeri konularda çok sayıda makale yazmıştır.

Ağustos-Eylül Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'ya önsöz yazmıştır.

1857, Ekim-1858, Şubat Marx ve Engels, Amerika ile Avrupa ülkelerini saran ekonomik bunalımın gelişmesini dikkatle izlemişler ve bunu yeni bir devrimci atılımın öncüsü gibi görmüşlerdir. Marx, çeşitli ülkelerde bu bunalımın gidişi konusunda *New York Daily Tribune*'e makaleler yazmıştır.

1857, Ekim-1858, Mart Marx, ekonomi politik incelemelerini yoğunlaştırmış, bu sırada yazılan *Ekonomi Politiğin Eleştirisinin Temel Çizgileri,* öz olarak üç ciltlik *Kapital*'in ilk kaba taslağıdır.

1858, Ocak-Eylül New York Daily Tribune ile diğer yayınlarda çıkan makalelerinde ve, Engels'in Po ve Ren; Savoy, Nice ve Ren kitapçıklarında, Marx ve Engels, İtalya ile Almanya'nın demokratik-devrimci birleşmesini savundular.

Haziran başı Marx'ın *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı,* cilt I yayınlandı.

Temmuz başı-20 Ağustos Marx, Londra'da yayımlanan Alman işçi

gazetesi *Das Wolk*'un yayımına yakından katkıda bulundu. Bu gazete gerekli paranın bulunamaması nedeniyle yayınına son verdi.

1860, 1 Aralık Marx'ın *Herr Vogt* kitapçığı yayımlandı.

1861, Ağustos-Temmuz 1863 Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* üzerinde çalışmaya devam eder. İlk planı değiştirir ve bu yapıtı, Kapital başlığı altında, *Ekonomi Politiğin Eleştirisi* alt başlığı ile ayrı bir çalışma halinde yayınlamaya karar verir. Bu yıllarda yazılmış olan elyazmalarının büyük kısmı, tarihi-eleştirel bölümü, *"Artı Değer Teorileri"*ni oluşturur.

1863, 6 Ocak Engels'in eşi Mary Burns'ün ölümü.

1863, Temmuz-1865, Aralık Marx Kapital'in üç cildinin derli toplu hale getirilmesi üzerinde çalışır.

1864, 28 Eylül Londra'da, St. Martin Hall'da yapılan toplantıda, Uluslararası Çalışanlar Derneği'nin (I. Enternasyonal) kurulması kararı alınır. Marx, Geçici Komite üyeliğine seçilir.

21-27 Ekim Marx, Uluslararası Çalışanlar Derneği'nin *Açılış Bildirisi*'ni ve *Geçici Tüzüğü*'nü kaleme alır.

1865, Ocak sonu 23 Şubat Marx ve Engels Alman *Sosyal Demokrat* gazetesine, bu gazeteyi, Enternasyonal'in devrimci ilkelerini Alman işçileri arasında yaymak ve Lassalle'ın krala bağlı Prusya hükümeti sosyalizmi fikrini açığa çıkarmak amacıyla kullanmak umuduyla katkıda bulunurlar. Gazetenin editörü Lasalcı Schweitzer'in, Almanya'nın birleştirilmesini hanedan savaşları yoluyla yukarıdan gerçekleştirilmesi ile ilgili olarak Bismarck politikasını desteklemesi karşısında Marx ve Engels gazeteden ayrılırlar.

20-27 Haziran Marx, Uluslararası Çalışanlar Derneği Genel Konseyi'nin yaptığı oturuma, ücret, fiyat, ve kâr konularında bir rapor sunar.

25-29 Eylül Uluslararası Çalışanlar Derneği'nin Londra'da yapılan ilk konferansına faal olarak katılır.

1866, Ocak-Mart 1867 Marx, *Kapital*'in I. cildinin son şekli üzerinde çalışır ve baskıya hazır hale getirir.

Mart-Nisan Engels, ulusal sorunu görmezlikten gelen Proudhonculuğa karşı, *"İşçi Sınıfı Polonya Sorunu Karşısında Nasıl Hareket Etmeli"* başlıklı bir dizi makale yazdı. Genel Konsey'in çalışmalarına doğrudan katılamayan Engels, Marx'a işçi sınıfı hareketi içerisinde düşmanca eğilimler ile mücadelesinde sürekli yardımcı olur.

25-31 Temmuz Marx, I. Enternasyonal'in Cenevre Kongresine katılan delegeler için talimatlar kaleme aldı.

1867, 10 Nisan Kapital'in birinci cildi üzerine olan çalışmalarını bitiren Marx, elyazmalarını Hamburg'a yayıncıya götürdü.

19 Mayıs, Marx Londra'ya döndü.

16 Ağustos, Kapital'in I. Cildi'nin son provalarını okumayı gece yarısı ikide bitiren Marx, Engels'e bir mektup yazarak, bu eserin yazılmasında yaptığı çıkar gözetmeyen yardımlarından dolayı teşekkür etti.

14 Eylül Kapital'in I. Cildinin yayınlanması

12 Ekim 1867-1868 Haziran sonu Engels, kamuoyunun dikkatini çekmek amacıyla *Kapital* üzerine bir dizi inceleme yazısı yazdı.

1868, Nisan-Mayıs Marx, *Kapital'in* II. ve III. Ciltleri üzerindeki çalışmalarına ölene kadar devam eder.

1869, 1 Temmuz Zamanının tamamını, politik, bilimsel ve propaganda çalışmalarına vermek üzere Engels, Manchester'deki iş hayatından ayrılır.

1869 Temmuz-1870 Temmuz Engels, İrlanda üzerine bitiremediği bir kitap üzerinde çalışır.

Kasım Kapital'in III. Cildi üzerinde çalışırken Marx, özellikle toprak rantı teorisini geliştirmesi sırasında Rusça öğrenir ve bu dilde yazılmış iktisat yapıtlarını incelemeye başlar. 1870'lerde, Flerovsky'yi, Çernişevsky'i, Skrebitsky'yi, Sakldin'i ve diğerlerini okur; istatistikleri ve ilgili dökümanları asıllarından inceler. Bütün bu kitapları ve dökümanları, yazıştığı Rus bilim adamları ile politikacılardan sağlar.

Kasım-Aralık Genel Konsey'in İrlanda sorunu üzerine yaptığı oturumda konuşan Marx, proletarya enternasyonalizmi ilkelerini savunur ve işçi sınıfının, ezilen halkların ulusal kurtuluş savaşlarına destek vermesi gerektiğine işaret eder.

1870, 24 Mart Cenevre'deki I. Enternasyonal'in Rus şubesine yazdığı mektupta Marx, Genel Konsey'de temsilini onayladığını bildirmiştir.

23 Temmuz Fransa-Prusya Savaşının patlak vermesi üzerine Marx, Genel Konsey namına, Avrupa ve Amerika'daki Enternasyonal üyelerine, savaşın gerçek yüzünü ortaya koyan ve bütün ülkelerdeki işçilerin ittifakı ile her ne türden olursa olsun bütün savaşlara karşı çıkılmasını vurgulayan bir çağrıda bulunmuştur.

27 Temmuz 1870-1 Şubat 1871 Pall Mall Gazete için Engels, Fransa-Prusya savaşı üzerine bir dizi makale yazmıştır.

9 Eylül Fransız ordusunun Sedan yakınlarında yenilgisi (bu yenilgiyi Engels, adı geçen gazetede çok önceden haber vermiş; daha sonra kendisine takılan "General" takma adı da bu öngörüsünden kaynaklanmıştır) ve Fransa'da cumhuriyetin ilanı üzerine Marx, Genel Konsey'e, Fransa-Prusya Savaşı üzerine ikinci bir bildiri sunmuştur.

18 Eylül civarı Engels, Manchester'den ayrılarak Londra'ya gelir ve Marx'ın oturduğu eve yakın bir yere yerleşir.

4 Ekim Engels, Enternasyonal'in Genel Konseyine seçilir, Belçika, İspanya, İtalya muhabir sekreterliği görevini üstlenir; geçici olarak diğer birkaç ülkenin sekreteri olarak hareket eder.

1871, 18 Mart-Mayıs Paris Devriminin zafere ulaşması ve Komün'ün kurulması üzerine Marx ve Engels, çeşitli ülkelerde, Paris Komünü'nü savunan kitlesel işçi gösterilerini organize ederler. Komüncüler ile teması sürdürerek, öneri ve yönlendirmeleri ile yardımcı olurlar. Kugelmann'a yazdığı bir mektupta Marx, Komün'ün tarihsel önemine işaret eder ve yapılan yanlışlara işaret eder.

30 Mayıs Genel Konsey, Marx'ın kaleme aldığı *Fransa'da İç Savaş*

konuşmasını benimser; burada Marx, Paris Komünü'nün tarihsel önemini, yeni bir proleter devletin kurulması olarak selamlar.

17-23 Eylül Marx, I. Enternasyonal'in Londra Konferansını yönetir. Bakuninciler ile mücadelede Marx ve Engels, Konferansın, işçi sınıfının politik mücadelesinin gereği ve her ülkede bağımsız bir proletarya partisinin kurulması konusundaki kararın alınmasını başarırlar.

1872, 5 Mart Marx ile Engels'in, "Enternasyonal'de Hayali Bölünme" başlıklı hizmete özel genelgeleri Genel Konsey'in oturumunda kabul edilir. Bu genelge, I. Enternasyonal'de Bakunin yandaşlarının entrikaları, ikiyüzlülükleri ve bölücü faaliyetleri açıklanır.

Nisan başı Marx, *Kapital*'in Rusça çevirmeni Danielson'dan I. cildin Rusya çevirisini alır.

1872 Mayısının 2. yarısı-1873 Ocağı Marx, Alman Sosyal Demokratlarının organı olan Der Volksstat için yazar; Konut Sorunu yazı dizisi ayrıca bağımsız baskı olarak yayımlanır.

17 Eylül Marx ve Engels, I. Enternasyonal'in Hague'da yaptığı Beşinci –ve sonucu– Kongreye katılırlar. Bu kongrede, her ülkede bağımsız proletarya partisi kurulması için alınan karara Rusya'nın da dahil edilmesini başarırlar. Kongre, anarşistleri kesin bir dille kınar ve liderleri Bakunin ile Guillaume'yi Enternasyonal'den çıkartır. Marx ve Engels'in önerisi üzerine Genel Konsey, New York'a taşınır.

1875, 18-28 Mart Eisenachçılar ile Lasalcıların Gotha Kongresinde beklenen işbirlikleri karşısında ve gelecek parti programının yayınlanması vesilesiyle Engels, Bebel'e, kendi adına ve Marx adına yazdığı bir mektupta, Eisenachçıları ve Lasalcıları, devrimci teori ile ilgili ilke sorunları konusunda da sert bir biçimde eleştirir.

5 Mayıs 1878 Temmuz başı Vorwarts'da 1877-78'de basılan Engels'in *Anti-Dühring*'inin ayrı bir basımı yapılır.

12 Eylül Engels'in eşi Lizzi Burns'ün ölümü

1879, 17-18 Eylül Marx ile Engels, Bebel'e, Liebknecht'e, Bracke'ye ve Alman Sosyal Demokrat Partisinin diğer önde gelenlerine birer mektup yazarak, Bernstein'ın, Höchberg'in ve Schramm'ın oportünizmini teşhir ederler ve Parti liderlerinin bunlara karşı uzlaşmacı tavırlarını eleştirirler.

1880, 20 Mart-5 Mayıs Bilimsel Komünizm fikirlerini, Fransız işçileri arasında yaymak amacıyla Engels, *Revue Sosyaliste ile Anti-Dühring*'in üç bölümünden oluşan *Sosyalizm: Ütopik ve Bilimsel*'i yayımlar.

Nisan Marx ile Engels, Fransız Komünist Partisi kurucuları Gueste Lafargue'a, Parti programını hazırlamada yardımcı olurlar.

1880-1882 Engels, 1873'te yazmaya başladığı *Doğanın Diyalektiği* üzerine çalışmalarına devam eder.

1881, 1 Mayıs-Ağustos başı Engels, İngiliz sendikalarının organı olan *Labour Standart*'a bir dizi yazı yazar

2 Aralık Marx'ın eşi Jenny'nin ölümü.

*1882, 21 Ocak*Marx ile Engels, *Komünist Parti Manifestosu*'nun Rusça baskısına önsöz yazar ve burada Rusya'yı, Avrupa'da devrimci hareketin ileri karakolu olarak betimlerler.

Şubat-Ekim Marx'ın sağlığı ciddi olarak bozulur; tedavi için Cezayir'e, Fransa'ya, İsviçre'ye gider.

1883, 11 Ocak Marx'ın en büyük kızı Jenny Longuet'in ölümü.

1883, 14 Mart Karl Marx, öğleden sonra 2.45'te koltuğunda sukünet içerisinde ölür. Karl Marx, Londra'da Highgate Mezarlığında sade bir törenle toprağa verilir. Mezarı başında Engels, şu öngörülü sözlerle biten bir konuşma yapar: "Adı çağlar boyu yaşayacak. Ve yapıtları da öyle!"

Martın 2. yarısı-Nisan Engels, dünyanın çeşitli ülkelerindeki işçi sınıfı liderlerinden Karl Marx'ın ölümü ile duydukları derin kederi ifade eden mektup ve telgraflar alır; bunlarda ayrıca, Engels'in, Marx'ın henüz tamamlamaya vakit bulamadığı yapıtlarını tamamlama gibi büyük bir görev yükleneceğine ve uluslararası sosyalist harekete öncülük etmeye devam edeceğine dair tam bir güven duydukları da belirtilir.

Nisan-Haziran Engels Marx'ın bıraktığı elyazmalarını inceler; teorik yapıtlarını tamamlar ve her şeyden önemlisi de, *Kapital*'in II. ve III. ciltlerinin yayıma hazırlanması hayatının temel görevi olur.

1884, Mayıs-Şubat 1885 Engels, *Kapital*'in II. Cildini baskıya hazır hale getirir ve bu cilt 1885'te yayımlanır. Bundan sonra Engels hemen, III. Cildi baskıya hazırlama işine girişir.

Ekim başı Engels'in, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* yayımlanır.

Aralık Engels, Eleanor Marx-Aveling ile Edward Aveling'i, Sosyal Demokrat Federasyonun oportünist liderliğine karşı giriştikleri mücadelede destekler. Daha sonra Engels, İngiliz işçi sınıfı hareketinde, sekterlik ve reformculukla mücadeleye devam eder; bir kitle proletarya partisi kurulması için mücadele eden ilerici temsilcilere sürekli yardımcı olur.

1886, 29 Kasım Amerikan ve uluslararası işçi sınıfı hareketi önde gelenlerinden F. A. Sorge'a gönderdiği bir mektupta Engels, Amerika'daki Alman Sosyalistlerini, bilimsel komünizmin teorisini, ülkenin somut şartlarına dikkate alarak uygulamada gösterdikleri başarısızlık, dogmatizm ve sekterlikleri, Amerikan işçi sınıfı hareketine karşı sekterce taktikleri nedeniyle şiddetle eleştirir.

1887, 26 Ocak Engels, *İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu*'nun Amerikan baskısına önsöz yazar. Bu önsözde, Amerika'da seksenli yıllarda işçi sınıfının durumunu ve sosyalist hareketleri analiz eder ve Amerikan işçi sınıfı önüne, burjuvaziye karşı mücadelede öncülük edebilecek bir kitlesel işçi sınıfı partisini kurma görevini koyar.

1888, Mart-1889 Paul ve Laura Lafargue'a yazdığı mektuplarda Engels, Boulenjizmin Fransa için oluşturduğu tehlikeye dikkati çeker ve Lafargue'ı, şovenizme karşı mücadelede yumuşak davrandığı için eleştirir.

Mayıs ortası Engels'in 1886'da yazdığı ve *Neue Zeit*'da basılan *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*'nun yeni bir baskısının yayımlanması.

8 Ağustos-29 Eylül Engels'in, Marx'ın kızı Eleanor ile Amerika ve Kanada'ya gezisi.

1889, Ocak-Temmuz Engels, Paris'te yapılan Enternasyonal Sosyalist Kongresinin hazırlanmasına yardım eder. Bu Kongrede Marksistlerin öncü rol oynamalarını sağlamak amacıyla Engels, çeşitli ülkelere onlarca mektup göndererek oportünistlerin maskelerini indirir ve işçi sınıfı partilerini bunlara karşı kararlı mücadeleye davet eder.

Ağustos-Eylül Engels, İngiliz işçi sınıfı hareketinde bir canlanmayı ilerleten Londra dok işçileri grevini yakından izler ve hünerli olmayan işçi sendikasının örgütlenmesine öncülük eder. Ayrıca, Eleanor Marx-Aveling ile Edward Aveling'i Doğu Yakası işçileri arasıdaki ajitasyonlarını destekleyerek, yeni işçi sendikalarının liderleri ile temas kurar.

1890, 5 Ekim Engels, *Berliner Volksblatt'da,* Alman Sosyal Demokrasisindeki 'Sol' muhalefeti şiddetle eleştirir ve bunlara 'çoluk-çocuk' adını verir.

27 Ekim Fransız İşçi Partisi'ndeki gelişmeleri yakından izleyen Engels, Lafargue'ı, küçük burjuva elemanların parti saflarına sızması nedeniyle Parti'nin oportünist yozlaşma tehlikesiyle karşı karşıya bulunduğu için uyarır.

1891, Ocak sonu Alman Sosyal Demokrasisinin program taslağının Parti kongresinde tartışılması vesilesiyle Engels, *Neue Zeit*'da Marx'ın *Gotha Programının Eleştirisi*'ni yayınlar; Marksizmin bu çok önemli dökümanının yaygınlaştırılmasının, Parti'ye, oportünist hatalardan uzak bir program hazırlamada ve bazı Alman Sosyal Demokrat liderlerin oportünist dalgalanmalarına engel olacağına işaret etmektedir.

18 Mart Engels, Marx'ın *Fransa'da İç Savaş* kitabının yeni baskısına yazdığı önsözde, Alman Sosyal-demokrasisi içerisinde oportünist unsurların, burjuva devleti hakkındaki "önyargılı saygıları" ve proletarya diktatörlüğünden korkuları nedeniyle şiddetle eleştirir.

Haziran sonu Engels, Erfurt Sosyal Demokrat Kongresi'nde tartışılacak olan Parti program taslağı üzerine gözlemlerini yazar.

1893, Ağustos-Eylül Engels, Zürih'teki Uluslararası Sosyalist Kongresinde bir açılış konuşması yapar. Zürih'ten dönüşünde Viyana ve Berlin'e uğrayarak, bu kentlere gelişi vesilesiyle toplanan kalabalık işçi gruplarına hitap eder.

1894, Ocak Engels, 1875'te yayımlamış olduğu *"Rusya'da Sosyal İlişkiler Üzerine"* makalesine yazdığı özel bir sonsözde bu ülkedeki Narodnikleri eleştirir.

15-22 Kasım Engels, tarımsal sorun üzerindeki oportünist görüşleri eleştirdiği *Fransa'da ve Almanya'da Köylü Sorunu* kitabını yazar.

Yıl sonu baskıya hazırlanması Engels'e on yıllık çetin bir çalışmaya mal olan *Kapital*'in III. Cildi yayımlanır.

1895, 6 Mart Engels, Marx'ın *Fransa'da Sınıf Savaşımları, 1848-1850* kitabının yeni baskısına bir önsöz yazar ve burada, 1848 Fransız Devriminden beri, proletaryanın sınıf mücadelesinin koşulları ve yollarındaki değişiklikleri analiz eder.

Mart Engels ciddi biçimde hastalanır. Doktorlar sindirim sisteminde kanser teşhisi koyarlar.

1895, 5 Ağustos Friedrich Engels, saat 10.30'da ölür.

10 Ağustos Çeşitli ülkelerden gelen yakın dostları ile fikir arkadaşlarının katıldığı alçakgönüllü bir törenden sonra Engels'in cesedi yakılır.

27 Ağustos Engels'in vasiyeti uyarınca külleri, Engels'in gözde kıyı kasabası, Eastbourne'un kayalık sahillerinde, yakınları tarafından iki mil kadar açıkta okyanusa bırakılır.

İsimler Dizini

A

***Adler, Victor** (1852-1918):* Avüsturya Sosyal Demokrat Partisi kurucularından. Doktor. Sosyalist Hareketle ilk kez 1884'te temas etmiş; II. Enternasyonal'de reformcu lider.

***Aeschylus** (İÖ 525-456):* Önemli Yunan dram yazarı.

***Amadeo, Ferdinando Maria, Aosta Dükü** (1845-1890):* İspanya Kralı (1870-1873)

***Anneke, Friedrich** (1818-1872):* Prusya topçu subayı; 1846'da ordudan ayrılmış; Komünist Birliğin Köln Şubesi üyesi; 1848-49 Devrimine ve Amerikan İç Savaşına katılmış.

***Annenkov, Pavel Vasilyevich** (1812-1887):* Rus liberal toprak ağası; edebiyatçı.

***Anseele, Eduard** (1856-1938):* Belçikalı sosyalist; Belçika İşçi Partisinin kurucularından; 1894'te milletvekili 1926'da Demiryolları Bakanı; oportünizme kaymış, kooperatif hareketi savunmaya başlamıştır.

***Aristo** (İÖ 384-322):* Büyük Yunan filozofu; materyalizm ile idealizm arasında kalmış, köle sahiplerinin savunucusu olmuştur.

***Aveling, Edward** (1851-1898):* İngiliz doktor, oyun yazarı, Sosyalist Darwinci ve ateist; Engels'in etkisi altında Marksizme yaklaşmış; Sosyal Demokrat Federasyon ile Sosyalist Birliğin üyesi; Samuel Moore ile birlikte *Kapital*'in I. cildini İngilizceye çevirmiş; Eleanor Marx'ın eşi.

B

***Bach, Johann Sebastian** (1685-1750):* Büyük Alman bestecisi.

***Bakunin, Mikhail Alexandrovich** (1814-1876):* Anarşizmin ideologu; Marksizmi yıkmayı amaç edinmiş, Enternasyonal'i içten çökertmeye çalışmış, Hague Kongresinde Enternasyonal'den atılmıştır.

***Balzac, Honore de** (1799-1850):* Büyük Fransız eleştirel gerçekçi yazar.

***Barbes, Armand** (1809-1870):* Fransız küçük burjuva devrimcisi; Temmuz monarşisi sırasında gizli Cumhuriyetçi derneklerin liderlerinden; 1848-49 Devrimine katıldı.

***Barthélémy, Emmanuel** (1820-1855):* Fransız işçisi; Blanqici; 1848 Paris Haziran ayaklanmasına katıldı.

***Bastélica, Andre** (1845-1884):* Fransız matbaa işçisi, I. Enternasyo-

nal üyesi; anarşist; Paris Komünü'ne katıldı; Komün'ün yenilgisinden sonra İsviçre'ye kaçtı.

Bauer, Bruno (1809-1882): Alman idealist filozof; seçkin Genç Hegelci; burjuva radikal; 1866'dan sonra Ulusal Liberal.

Bauer, Edgar (1820-1886): B. Bauer'in kardeşi; Alman gazeteci; Genç Hegelci.

Bauer, Heinrich: Alman kundura ustası; uluslararası işçi sınıfı hareketine katılanlardan; Adalet Birliği liderlerinden; Komünist Birliği Merkez Komitesi üyesi; 1851'de Avusturya'ya göç etmiş.

Bauer, Karl Friedrich (1824-1889): Baden-Pfalz ayaklanmasına (1849) katıldı; daha sonra Amerika'ya göç ederek gazetecilik yaptı.

Bax, Ernest Belfort (1824-1926): İngiliz Sosyalist yazar, iktisatçı; Sosyalist Birlik üyesi; daha sonra reformist ve sosyal-şoven.

Bebel, August (1840-1913): Leipzig'de usta tornacı; Alman ve uluslararası işçi sınıfı hareketinin seçkin temsilcisi; Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin kurucularından ve liderlerinden; revizyonizme daima karşı çıkmış; Marx ve Engels'in yakın dostu ve iş arkadaşı.

Becker, Bernard (1826-1882): Alman gazeteci ve tarihçi; önce Lasalcı, sonra Eisenahçı; I. Enternasyonal'in Hague Kongresi delegesi.

Becker, Hermann "Kızıl Becker" (1820-1885): Alman gazeteci; Komünist Birlik üyesi; Köln Komünist Davası (1852) sanıklarından; daha sonra Nasyonal Liberal.

Becker, Johann Philipp (1809-1886): Alman zanaatkâr; Alman ve uluslararası işçi sınıfı hareketinin seçkin simalarından; 1848-49 Devrimine katılmış; I. Enternasyonal üyesi; Enternasyonal'ın Almanya şubesini İsviçre'de kurmuş. *Vorbote*'nin editörü (1866-1871); Marx'ın ve Engels'in yakın dostu.

Beesley, Edward Spencer (1831-1915): İngiliz tarihçi, politikacı, küçük burjuva radikali; Pozitivist; 60'lı yılların demokratik hareketlerine katıldı.

Beethoven, Ludwig von (1770-1827): Büyük Alman besteci.

Bernard, Charles. Bkz. Bonnier, Charles.

Bernays, Karl Ludwig (1815-1879): Alman radikal gazeteci; Marx'ın da katkıda bulunduğu Alman göçmenlerin Paris'te çıkardığı *İleri (Vorwarts)* gazetesi yazı kurulunca; 1848-49 Devriminden sonra Amerikaya göç etti.

Bernstein, Eduard (1850-1932): Alman Sosyal demokrat; *Sozialde-*

mokrat'ın editörü (1881-90). 1889'da yapılan Enternasyonal Sosyalist İşçi Kongresi delegesi. Engels'in ölümünden sonra, Marksizmin, reformcu revizyonundan yana; Alman Sosyal Demokratik hareketinde ve İkinci Enternasyonal'de oportünist kanadın ileri gelenlerinden.

Bignami, Enrico (1846-1921): İtalyan gazeteci; Garibaldi liderliğinde İtalyan ulusal kurtuluş hareketine katılmış; 1. Enternasyonal üyesi; Sosyalist Halk (La Plebe) gazetesi editörü.

Biskamp, Eluard: Alman demokrat gazeteci. 1848-49 Devrimine katılmış: *Halk (Das Volk)* gazetesi yazı kurulu üyesi; Marx'ın katkıda bulunduğu Alman göçmenlerinin gazetesi 1859'da Londra'da yayınlanmıştır.

Bismarck, Otto (1815-1898): Prusya devlet adamı, 1871'den sonra Alman Reich Şansölyesi.

Blanc, Louis (1811-1882): Fransız küçük burjuva sosyalisti, tarihçi; 1848'de Geçici Hükümet üyesi, 15 Mayıs 48 olaylarından sonra, önce Belçika'ya, ardından İngiltere'ye sığındı. 1871'de Sein delegesi seçildi ve Komün'ü eleştirdi; burjuvazi ile ittifak yanlısı. *Histoire Dix Ans (On Yılın Tarihi)* başlıklı kitabın yazarı.

Blanqui, Louis Auguste (1805-1881): Seçkin Fransız devrimcilerinden. Temmuz monarşisi sırasında ayaklanmaları başlatan gizli örgütlerin kurucusu. Tutuklanmış ve hayatının büyük kısmını hapishanede geçirmiştir. 1871 Paris Komünü'ne hapisteyken üye seçilmiştir. İktidarın öncü bir azınlık tarafından ele geçirilebileceğini savunmuştur. Pek çok izleyicisi olmuştur.

Blind, Karl (1826-1907): Alman gazeteci, küçük-burjuva demokrat; 1848 Baden ayaklanmasına katılmış; sonraları Nasyonal-Liberal.

Blum, Robert (1807-1848): Alman küçük burjuva demokratı, gazeteci; Frankfurt Ulusal Meclisinde sol kanadın başı; 1848 Ekiminde Viyana savunmasına katılmış, kentin ele geçirilmesinden sonra karşıdevrimciler tarafından vurulmuştur.

Bonaparte, Napoléon Joseph Charles Paul "Plon-Plon" (1822-1891): III. Napoléon'un yeğeni.

Bonnier, Charles (takma adı Bernard) (d. 1863): Bir süre İngiltere'de, Oxford'da yaşamış Fransız Sosyalist yazar. Sosyalist basında yazılar yazmış, 1897'de *La Question de la Femme* (Kadın Sorunu) kitabını yayımlamıştır.

Bradlaugh, Charles (1833-1891): İngiliz burjuva politikacı, ateist. 1880'de Avam Kamarası'na seçilmiş, yemin etmeyi reddetmiş, üç kez se-

çilmesine karşın, yemin etmediği için parlamentoya girememiş; ancak 1886'da yemin ettikten sonra burada yer almıştır. Komün'ün yenilgisinden sonra Marx'a karşı yoğun bir kampanyaya girişmiştir.

Brentano, Lorenz (1813-1891): Alman hukukçu, küçük burjuva demokratı; 1849'da Baden Geçici Hükümetinin başı; daha sonra ülkeden göç etmiş.

Browning, Robert (1812-1889): İngiliz şairi.

Bucher, Lothar (1817-1892): Prusyalı devlet adamı, gazeteci. 1848'de Frankfurt Meclisi üyesi. Londra'ya göç etmiş, aftan sonra Almanya'ya dönmüş; Bismarck'ın özel danışmanı ve casusu olmuş, Lassalle ile tanıştırmıştır.

Buchner, Ludwig (1817-1892): Alman doktor; doğa bilimlerini popülerize etmiş; vülger materyalist.

Buffon, George Louis (1707-1788): Seçkin Fransız doğacısı.

Bürgers, Heinrich (1820-1878): Alman radikal gazeteci; Komünist Birlik üyesi; Köln Komünist Davası sanıklarından (1852).

Burns, John (1858-1943): İngiliz işçi hareketinde seçkin sima; dok işçilerinin 1889'daki büyük grevleri dahil pek çok grevin örgütleyicisi. 1892'de Parlamento'ya seçilmesi üzerine burjuvazi ile işbirliğinden yana olmuştur.

Burns, Lizzi (öl. 1878): İrlandalı işçi; İrlanda ulusal kurtuluş hareketine katılmış; Engels'in ikinci eşi.

Burns, Mary Ellen: Engels'in eşinin yeğeni.

Burns, Robert (1759-1796): Büyük İskoç şairi, demokrat.

C

Cabet, Etienne (1788-1856): Fransız ütopik sosyalisti. 1830'da milletvekili seçildi; başkan Thier ve Guizot'un gerici politikalarını şiddetle eleştirdi ve İngiltere'ye sığınmak zorunda kaldı; burada Robert Owen ile tanıştı, dost oldu. Fransa'ya dönüşünde *Voyage en Icarie (İkarya'ya Yolculuk)* adlı ütopik yapıtı yazdı. 1848 Haziranında Amerika'da boy gösteren İkarya topluluğuna katıldı ise de ölümünden birkaç yıl önce bu ütopik topluluktan ayrıldı.

Calderon de la Barca, Pedro (1600-1681): Seçkin İspanyol dram yazarı.

Camphausen, Rudolf (1803-1890): Alman banker; Ren liberal burjuvazisinin liderlerinden. 1848 Martından haziranına kadar Prusya baş-

bakanı; gericilikle uzlaşma yanlısı bir politika izledi.

Carnoz, Lazare Nicolas (1753-1823): Fransız matematikçisi; politik ve askeri sima; burjuva cumhuriyetçisi. Büyük Fransız Devrimi sırasında Jakobenlere katıldı, Thermidor darbesinde yer aldı.

Carstens, Friedrich. Bkz. Lessner, Friedrich.

Cervantes, de Saavedra, Miguel (1547-1616): Büyük İspanyol gerçekçi yazarı.

Chamisso, Adelbert von (1781-1838): Alman şairi; feodal gericilikle savaştı.

Champion, Henry Hyde (1857-1928): İngiliz sosyal reformist; Sosyal Demokrat Federasyon üyesi. 1887'de Muhafazakârlar ile seçim ittifakı yüzünden Federasyondan atıldı.

Charles II (1630-1685): 1660-1685 arası İngiltere Kralı.

Chenu, Adolf: Temmuz monarşisi sırasında gizli örgütlerin üyesi. Gizli polisin provakatörü.

Cherkezov, Varlaam Nikolayevich (1846-1925): Rus devrimci, anarşist.

Chernyshevsky, Nikolai Gavrilovich (1828-1889): Büyük Rus devrimci demokratı; materyalist filozof; romancı ve edebiyat eleştirmeni.

Chicherin, Boris Nikolayevich (1828-1904): Rus liberal burjuva; sosyolog ve hukukçu.

Chuprov, Alexander İvanovich (1842-1908): Rus burjuva gazeteci ve iktisatçısı.

Cicero, Marcus Tullius (İ. Ö. 106-43): Romalı seçkin hatip ve devlet adamı; eklektik filozof.

Concourt (kardeşler) Jules (1830-1870) ve *Edmond (1822-1896):* Fransız natüralist yazarlar.

Clement of Alexandria (150-215): Hıristiyan teolog; idealist filozof.

Cluss, Adolf: Alman mühendis; Komünist Birlik üyesi. 1849'dan sonra Amerika'ya göç etmiş.

Cobbet, William (1762-1835): İngiliz politikacı ve gazeteci; küçük burjuva radikalizminin seçkin temsilcisi; İngiliz politik siteminin demokratikleşmesi için mücadele vermiş.

Cohen, Hermann (1842-1918): Alman idealist filozof; yeni Kantçı.

Collins, William Wilkie (1824-1889): İngiliz romancı

Conradi, Emillie (1822-1888): Marx'ın kız kardeşi.

Conradi, Johann Jacob (1821-1892): Trier'li mühendis, Marx'ın enişte si.

Cooper, James Fenimoor (1789-1851): Amerikalı romancı.

Crispi, Rancesco (1818-1901): İtalyan devlet adamı (1887-91 ve 1893-96) yıllarında Başbakan. İtalyan'nın Afrika'da emperyalist macerasının teşvikçilerinden: 1896 Aduwa felaketine kadar Etiyopya işgalinden sorumlu.

Cuno, Friedrich Theodor (1866-1934): Alman mühendis, Sosyal Demokrat. 1870'de Almanya'dan sınır dışı edilmiş, İtalya'ya geçmiş, Enternasyonal'in Milano bürosunun kurulmasına yardımcı olmuş; Hague Kongresine katılmış (1872); 78'de Amerikaya göç ederek gazetecilik yapmış; Marx ile Engels'in yakın arkadaşı.

Cuvier, Georges (1769-1832): Büyük Fransız doğabilimcisi, zoolog, paleontolog

D

Dana, Charles Anderson (1819-1897): Fourier'in Amerikalı izleyicisi: İlerici burjuva gazetecisi; ansiklopedi yayımcısı. Marx ile Engels'in makalelerinin yayımlandığı *New York Daily Tribine*'ün editörü.

Daniels, Roland (1819-1855): Alman doktor. Komünist Birlik üyesi: Köln Komünist Davası sanıklarından.

Danielson, Nikolai Frantsevich (1844-1918): Rus edebiyat adamı, iktisatçı. Narodniklerin ideologlarından. Marx'ın *Kapital*'ini Rusçaya çevirdi (I. Cildi, H. *Lopatin* ile birlikte).

Dante, Alighiari (1265-1321): Büyük İtalyan şairi, *İlahî Komedya* yazarı.

Darwin, Charles (1809-1882): Büyük İngiliz doğabilimcisi; türlerin kökeni ve gelişmesi öğretisini ortaya atan.

D'Ester, Karl (1811-1859): Alman doktor, küçük burjuva demokratı. Komünist Birlik Üyesi. 1848'de Prusya Ulusal Meclisi Milletvekili. Baden-Pfalz ayaklanmasına (1849) katılanlardan, daha sonra İsviçre'ye göç etmiş.

Deloluze, Alfred: Fransız İşçi Partisi üyesi. Bir grev sonrası tutuklanıp bir süre hapis yatar ve belediye encümenine seçilir. I. Enternasyonal'in Paris Kongresi delegesi.

Demokritos (İ. Ö. 460-370): Büyük Yunan materyalist filozofu; atom teorisinin kurucularından.

Demuth, Helene (Lenchen, "Nym" (1823-1890): Marx ailesinin ev işlerinde yardımcısı ve bütün ailenin vazgeçilmez sevgili dostu. Marx'ın

ölümünden (1883) sonra, Engels'in evini yönetmeye başlamış ve ölene kadar ailenin bir üyesi olarak burada kalmıştır. Marx ailesinin Highgate'deki mezarlığında diğer aile üyelerinin yanına gömülmüştür.

Demuth, Marianne (öl. 1862): Helene Demuth'un küçük kız kardeşi.

De Peape, César (1842-1890): Belçikalı topograf, sonradan doktor. I. Enternasyonal üyesi. Marksistler ile Bakunincileri uzlaştırma çabasında. Belçika İşçi Partisi kurucularından.

Deprez, Marcel (1843-1918): Fransız fizikçi. Elektriğin uzak transmisyonu sorunları üzerine çalışmış.

Dickens, Charles (1812-1870): Büyük İngiliz realist yazarı.

Diderot, Denis (1713-1784): Seçkin Fransız materyalist filozof; ateist. Fransız devrimci burjuvazisinin ideologlarından; Aydınlanmanın temsilcisi, Ansiklopedistlerin lideri.

Dietzgen, Joseph (1828-1888): Alman deri işçisi; Sosyal Demokrat. Felsefeyi kendi kendine öğrenmiş filozof; diyalektik materyalizme bağımsız olarak ulaşmış.

Diogenes, Laertius (III. yüzyıl): Eski Yunan felsefe tarihçisi; eski filozoflar üzerine geniş derlemeleri var.

Disraeli, Benjamin (Baeconsfield Lordu) (1804-1881): İngiliz devlet adamı ve yazar; muhafazakâr lider; Başbakan (1868 ve 1874-80).

Donkin: İngiliz doktor; Marxların aile doktoru.

Donkin, Ernest (1822-1891): Alman yazar, "Gerçek Sosyalist"; sonraları Komünist Birlik üyesi; *Yeni Ren Gazetesi (Neue Rheinische Zeitung)* editörlerinden. 1848-49 Devriminden sonra İngiltere'ye göç etmiş ve politikadan çekilmiş.

Dühring, Eugen (1833-1921): Alman vülger materyalist, pozitivist filozof; gerici küçük burjuva ideologu.

Dumas, Alexander (oğul) (1803-1870): Tanınmış Fransız romancısı.

Duncker, Franz (1822-1888): Alman yayıncı, burjuva politikacı; reformcu sendikaların kurucularından.

E

Eccarius, Johann Georg (1818-1889): Alman terzi; Komünist Birlik ve I. Enternasyonal Genel Konseyi üyesi. 1871'den sonra Marx'tan ayrılmış, İngiliz reformcu sendika liderlerine katılmış.

Edgeworth, Francis (1845-1926): İngiliz burjuva iktisatçısı; istatistikçi. Vülger ekonomi politik temsilcisi.

Erhardt, Johann Ludwig (d. 1820): Komünist Birlik üyesi; Köln Komünist Davası sanıklarından.

Elpidin, Mikhail Konstantinovich (1835-1908): 1860'ların başında Rus devrimci hareketinde yer aldı; İsviçre'ye göçtü; sonraları çarlık gizli polisinin ajanı oldu.

Ely, Richard Thedore (1854-1943): Amerikalı iktisatçı; Wisconsin Üniversitesinde iktisat profesörü.

Engels, Friedrich (1796-1860): F. Engels'in babası.

Engels, Louise Fransizca (1797-1873): F. Engels'in annesi.

Epiciir (İ. Ö. 341-270): Ünlü Yunan materyalist filozofu; ateist.

Ewerbeck, August Hermann (1816-1860): Alman fizikçi; edebiyatçı. Adalet Birliği'nin Paris Şubesi başı; 1850'ye kadar Komünist Birlik üyesi.

F

Fawkes, Guy (1570-1606): 1605'de İngiltere'de Katoliklerin örgütledikleri "barut suikasti" tertipçilerinden.

Feuerbach, Ludwig (1804-1872): Seçkin Alman materyalist filozofu.

Fichte, Johnn Gotlieb (1762-1814): Dikkate değer Alman filozofu; klasik Alman felsefesinin temsilcisi; öznel idealist.

Fielding, Henry (1707-1754): Büyük İngiliz realist yazarı; İngiliz Aydınlanmasında önde gelenlerden.

Fischer, Richard (1855-1926): Alman Sosyal Demokrat; Sosyal Demokrat Parti Yönetim Kurulu Sekreteri (1890-189); Partinin kitap yayın işlerini yönetti (1893-1903).

Flaubert, Gustave (1821-1880): Büyük Fransız realist yazarı.

Flocon, Ferdinand (1800-1880): Fransız politikacı, yazar; küçük burjuva demokratı; *Reform* gazetesi editörü. 1848 Geçici Hükümet üyesi.

Frankel, Leo (1844-1896): Macar sosyalisti; Enternasyonal üyesi; Paris Komünü'nde görev almış; Londra'ya sığınmış. Macar Sosyal Demokrat Partisi kurucularından, 1889'da Paris'e gitmiş ve II. Enternasyonal'in çeşitli kongrelerine katılmış.

Friedrich II "Büyük Friedrick" (1712-1786): Prusya Kralı. (1740-86)

Friedrich Wiliam III (1770-1840): Prusya Kralı. (1797-1840)

Friedrich Wiliam IV. (1795-1861): Prusya Kralı. (1840-61)

Friedlander, Hugo: I. Enternasyonal üyesi; Hague Kongresi delegesi.

Freiligrath, Ferdinand (1810-1876): Alman şair. Önce romantik sonra devrimci. 1848'de *Yeni Ren Gazetesi*'nde Marx ile beraber olmuş buraya devrimci şiirler yazmıştır. Komünist Birlik üyesi iken 50'lerde devrimci mücadeleyi bırakmıştır.

Freyberger, Louise Bkz. Kautsky, Louise.

Freyberger, Ludwig: Viyanalı doktor; Louise Kautsky'nin eşi.

Fröbel, Julius (1805-1893): Alman gazeteci, ilerici edebiyatın yayıncısı; Küçük burjuva radikali; 1848-49 Devrimine katılanlardan; daha sonra liberal.

Frost, John (1784-1877): İngiliz küçük burjuva radikali; 1839'da İskoç madenci ayaklanmasını organize ettiği için Avusturya'ya sürgün edilmiş; affa uğrayarak 1856'da İngiltere'ye dönmüş.

G

Gellert, Christian Fürchtegott (1715-1769): Alman yazar; Aydınlanmanın temsilcilerinden.

George, Henry (1839-1897): Amerikalı gazeteci, iktisatçı, Marx'ın eleştirdiği *Gelişme ve Sefalet* başlıklı iktisat kitabının yazarı.

Gigot, Philippe (1820-1860): Belçika işçi sınıfı ve demokrasi hareketlerine katılmış, Komünist Birlik üyesi. 40'larda Marx ile Engels'in yakınında bulunmuş.

Goes, Frank van der (d. 1859): Hollandalı sosyalist gazeteci.

Goethe, Johann Wolfgang (1749-1832): Büyük Alman yazar ve düşünür.

Gogol, Nikolai Vasiyeviç (1809-1852): Büyük gerçekçi Rus yazarı.

Goldsmith, Oliver (1728-1774): İngiliz yazarı; İngiltere'de Aydınlanmanın temsilcisi.

Gottschalk, Andreas (1815-1849): Alman doktor; Komünist Birlik üyesi. 1848 Nisan-Haziran arası Köln İşçiler Sendikası Başkanı. Alman devrimci hareketinde Marx ile Engels'in benimsedikleri strateji ve taktiklerin aksine sekter burjuva bir tutumda.

Gracchus, Gaius (Gaius Semprenius Gracchus) (İ.Ö. 153-121): Romalı devlet adamı, köylüler lehine tarımsal yasalar için mücadele etmiş.

Gracchus, Tiberius (Tiberius Semprenius Gracchus) (İ.Ö. 163-

133): Romalı devlet adamı, köylüler lehine tarımsal yasalar için mücadele etmiş.

***Grimm kardeşler, Wilhelm** (1786-1859)* ve ***Jacob** (1785-1863):* Yarı romantik Alman filologları; Alman folkloru ve ortaçağ masallarının popüler versiyonlarını kaleme alan tanınmış yazarlar.

***Guillaume, James** (1844-1916)*: İsviçreli anarşist; Bakununcu gizli ittifakın örgütleyicilerinden ve liderlerinden. Hague Kongresinde (1872) I. Enternasyonal'den atıldı; I. Dünya Savaşı sırasında Sosyal Şovenist.

***Guizot, François-Pierre-Guilaume** (1787-1874):* Fransız burjuva tarihçisi ve devlet adamı. 1840-1848 arası Fransa'nın iç ve dış politikasını yöneten adam. Büyük finans burjuvazisinin çıkarlarının savunucusu.

H

Hales, John: İngiliz işçi; I. Enternasyonal'in Genel Konsey üyesi; sol kanat sendika liderlerinden. Hague Kongresinden sonra Marx'a karşı iftira kampanyası yürütenlerden.

***Handel, George Friedrich** (1685-1759):* Büyük Alman bestecisi.

Hansemann, David (1790-1864): Büyük kapitalist. Ren liberal burjuvazisinin önde gelenlerinden. 1848 Mart-Eylül döneminde Prusya Maliye Bakanı. Gericilikle uzlaşmaz bir politika izlemiştir.

***Hardie, Keir** (1856-1915):* İngiliz madenci, işçi lideri; reform yanlısı. Bağımsız Emek Partisi lideri, bu partinin kurucularından.

Harney, George Julian** (1817-1897)*: İngiliz işçi sınıfı hareketinin seçkin siması; Çartist hareketin sol kanat liderlerinden. ***Kuzey Yıldızı ve ***Kızıl Cumhuriyet***'in editörü. Komünist Birlik ve I. Enternasyonal üyesi. 1860'da Amerika'ya göç etmiş, 1890'da İngiltere'ye geri dönmüştür. Marx ve Engels'in arkadaşı.

***Hartman, Lev Nikolayevich** (1850-1913):* Rus devrimcisi, Narodnik.

***Hatzfeldt, Sophie, Kontes** (1805-1881)*: Lassalle'ın dostu ve izleyicisi.

***Hegel, Georg Wilhelm Friedrich** (1770-1831):* Alman idealist filozofu. Rasyonel idealist diyalektiği felsefeye sokarak, Marx'ın materyalist diyalektiği için temelleri atmıştır.

***Heine, Heinrich** (1797-1856)*: Büyük Alman devrimci şairi. 1830'dan sonra Paris'e göç etmiş, Marx ile dostluk kurmuş ve onun etkisi altında şiiri daha radikal bir nitelik kazanmıştır. Marx da Engels de

onun şair dehasına büyük hayranlık duymuşlardır.

***Heinzen, Karl** (1809-1880):* Alman gazeteci; küçük burjuva cumhuriyetçisi.

***Hepner, Adolf** (1846-1923):* Alman Sosyal Demokrat; *Volkstaat*'ın editörlerinden; I. Enternasyonal'in Hague Kongresinde delege.

***Herwegh, Georg Friedrich** (1817-1875):* Alman şair, küçük burjuva demokrat.

***Hess, Moses** (1812-1875):* Alman küçük burjuva gazeteci. Kırklı yılların ortasında "gerçek sosyalizm"in başlıca temsilcilerinden.

***Hirsh, Karl** (1841-1900):* Alman Sosyal Demokrat; gazeteci, birkaç Sosyal Demokrat gazetenin editörü.

***Hoffman, Ernst Theodor Amadeus** (1776-1822):* Alman gerici romantik yazar.

***Hoffman, August Wilhelm** (1818-1892):* Yirmi yıl kadar Londra'da çalışmış Alman organik kimyacı.

***Hofstetten, Johann Baptist*:** Lasalcı; Schwitzer ile birlikte *Sosyal Demokrat*'ı yayınlamış

Homeros: Eski Yunan'da yarı epik şair; *İlyada ve Odyssea'nın* yazarı.

***Hugo, Victor** (1802-1885)*: Büyük Fransız Yazarı

***Humbolt, Alexander** (1769-1859):* Büyük Alman doğabilimcisi.

***Hume, David** (1711-1776):* İngiliz subjektif idealist filozof; burjuva tarihçi ve iktisatçısı.

***Hutten, Ulrich von** (1488-1523):* Alman hümanist şair; Reformasyonu desteklemiş. Şovalyelerin İsyanı'nın ideologu ve katılımcısı.

***Huxley, Thomas Henry** (1825-1895):* İngiliz doğabilimcisi; Charles Darwin'in çalışma arkadaşı ve teorisini yaygınlaştıran.

***Hyndman, Henry Mayers** (1842-1921):* İngiliz avukat-gazeteci; Sosyal Demokrat Federasyon'un kurucularından. İşçi sınıfı hareketinde oportünist ve sekterce bir politika izlemiş. İngiliz Sosyalist Partisi liderlerinden, ancak, 1916'da emperyalist savaşın lehinde propaganda yaptığı için partiden atılmış; kısacası sosyal şovenist.

I

***Ibsen, Henrik** (1828-1906):* Norveçli büyük dram yazarı.

Imandt, Peter: Alman öğretmen; (1848-49) Devrimine katılmış ve

sonrasında Londra'ya göç etmiş; Marx'ın izleyicilerinden.

Irving, Henry (1838-1905): İngiliz sahne adamı; Shakespeare'in trajedilerinde başrol oynamış.

J

Jacoby, Abraham (d. 1822): Komünist Birlik Üyesi; Köln Komünist Davası (1852) sanıklarından; sonradan Amerika'ya göç etmiş.

Jevons, William Stanley (1835-1882): İngiliz burjuva iktisatçısı ve filizofu; vülger ekonomi politiğin temsilcisi.

Johan of Saxony (takma adı Philaletes) (1801-1873): Saksonya Kralı (1854-1873)

Jones, Ernest Charles (1819-1869): Proleter şair ve gazeteci. Sol kanat Çartist liderlerinden; Çartist yayın organları ***Notes to the People (Halka Notlar)*** ve ***Peoples Paper (Halk Gazetesi)*** editörü. 1848'de Manchester'de Çartist faaliyetlere katıldığı için iki yıl hücre cezasına mahkûm edilmiş. Marx ve Engels'in arkadaşı.

Jung, Hermann (1830-1901): İsviçreli saatçi. 1848 Devrimine katılmış ve Londra'ya göç etmiş. Enternasyonal Genel Kongresi üyesi. 1871'e kadar Marx'ı desteklemiş.

Jung, Georg (1814-1886): Alman gazeteci: Genç Hegelci. ***Ren Gazetesi*** yayıncılarından. Küçük burjuva demokratı; 1866'dan sonra Ulusal liberal.

Juvenal (birinci yüzyıl ortalarında doğmuş, 127'den sonra ölmüş): Romalı ünlü satirist.

K

Kant, Immanuel (1724-1804) Önde gelen Alman filozoflarından. Geç 18. ve erken 19. yüzyıl Alman idealizminin babası.

Kreyev, Nikolai İvanovich (1850-1931): Rus liberal burjuva tarihçi ve gazeteci.

Kaufmann, İllarion İgnatiyeviç (1848-1916): Rus burjuva iktisatçısı; Petersburg Üniversitesinde profesör. Para dolaşımı ve kredi üzerine yapıtları var. Marx'ın Kapital'inin ilk eleştirmenlerinden.

Kautsky, Louise: Avusturyalı Sosyalist; Karl Kautsky'nin ilk eşi 1890'da Engels'in sekreteri.

Kautsky, Karl (1854-1938): Alman Sosyal Demokrasisi ile II. Enternasyonal'in önde gelen teorisyeni. *Neue Zeit'ın (Yeni Çağ)* editörü (1883-1917). 1880'de Marksizme bağlanmış, sonra oportünizme kaymış, Sovyetler Birliği'nin can düşmanı olmuştur.

Kepler, Johann (1571-1630): Alman astronomu. Kopernik öğretisine dayanarak, gezegen hareketlerinin yasalarını bulmuştur.

Keilland, Alexander (1849-1906): Norveçli ünlü yazar.

Kinkel, Gottfried (1815-1882): Alman şair ve gazeteci; küçük burjuva demokratı. Baden-Pfalz ayaklanmasına (1849) katılmış, devrimden sonra Londra'ya göç etmiş, Marx'a karşı mücadele etmiştir.

Klein, Johann Jacob: Köln'lü doktor. Köln Komünist Davası sanıklarından

Körner, Theodor (1791-1813): Alman romantik şair ve dram yazarı. Napolyon'a karşı savaşta ölmüş.

Kock, Paul de (1794-1871): Fransız romancısı.

Kovalevsky, Maxim Maximovich (1851-1916): Rus sosyoloğu, tarihçi ve hukuk adamı; liberal politikacı.

Kravchinskaya, Fanni Markovna: Yetmişli yılların devrimci Narodnik hareketine katılmış; S.M. Kravchinsky'nin (Stepnyak) eşi.

Kravchinsky, Sergei Mikhailovich (takma adı, Stepnyak) (1851-1895): Rus yazar ve gazeteci; devrimci Narodniklerin lideri.

Kugelmann, Fransizka: Ludwig Kugelmann'ın kızı.

Kugelmann, Gertrud: Ludwig Kugelmann'ın eşi.

Kugelmann, Ludwig (1830-1902): Alman doktor. 1848-49 Devrimine katılmış I. Enternasyonal'in üyesi. Marx ve Engels'in dostu.

L

Lafargue, Paul (1842-1911): Marksizmin Fransa'da yayılmasında büyük katkısı olmuş. Fransız İşçi Partisi'nin kurucularından. Uluslararası işçi sınıfı hareketinin önde gelenlerinden; Marx ve Engels'in dostu ve izleyicisi; Laura Marx'ın eşi. Eşi Laura ile birlikte yaşamlarına son vermişlerdir.

Lafitte, Jacques (1796-1844): Büyük Fransız bankeri; politikacı.

Lange, Friedrich Albert (1828-1875): Alman Yeni Kantçı filozofu.

Lamartine, Alphonse (1790-1869): Fransız şair, tarihçi, politikacı. İçişleri Bakanı ve Geçici Hükümetin gerçek başı.

Lankester, Ray (1847-1929): İngiliz biyolojist.

Lassalle, Ferdinand (1825-1864): Alman küçük burjuva sosyalisti; gazeteci, avukat Alman İşçileri Genel Birliği'ni kurdu (1863). Almanya'nın karşıdevrimci Prusya'nın hegemonyası altında "yukarıdan" birleştirilmesi politikasını destekledi. Alman sosyal demokrasisinde oportünizmi başlatan kişi olarak tarihe geçti.

Laveleye, Emile Louis Victor (Baron de) (1822-1892): Belçikalı burjuva tarihçi ve iktisatçı.

Lavov, Piyotr Lavrovich (1823-1900): Rus sosyolog ve gazeteci; Narodniklerin ideologlarından. I. Enternasyonal'in üyesi. Paris Komünü'ne katılanlardan.

Ledru-Rollin, Alexandre-Auguste (1807-1874): Fransız gazeteci ve politikacı; küçük burjuva demokratlarının liderlerinden. *Reform*'un editörü. 1848 Geçici Hükümeti üyesi.

Leibnitz, Gottfried Wilhelm (1646-1716): Büyük Alman matematikçisi; idealist filozof.

Lelewel, Joachim (1786-1861): Seçkin Polonyalı tarihçi ve devrimci. 1830-31 ayaklanmasına katılmış; Polonyalı demokrat göçmenlerin liderlerinden.

Lemke, Gotlieb (1844-1885): Alman İşçileri Komünist Eğitim Derneği üyesi.

Lepine, Jules: Fransız İşçi Partisi Paris Şubesi sekreteri.

Lermantov, Mikhail Yuryevich (1814-1841): Büyük Rus şairi.

Lessing, Gotthold Ephraim (1729-1781): Büyük Alman yazarı, eleştirmeni, filozofu; 18. yüzyıl Aydınlanması temsilcisi.

Lessner, Friedrich (1925-1900): Alman gezginci terzi; Komünist Birlik üyesi. Köln Davasında üç yıl kalebentliğe mahkûm olmuş. 1856'da Londra'ya yerleşmiş; Marx ve Engels ile dost olmuş I. Enternasyonal Genel Konsey üyesi.

Lever Charles (1806-1872): İrlandalı realist yazar.

Levi, Leone (1821-1888): İngiliz burjuva iktisatçısı, istatistikçi ve hukukçu.

Lieblig, Justus (1803-1878): Seçkin Alman bilim adamı; tarımsal kimyanın kurucusu.

Liebknecht, Wilhelm (1826-1900): Alman Sosyalist Bebel ile birlik-

te Sosyal Demokrat Partiyi kuranlardan. Baden ayaklanmasına (1849) katılmış, İsviçre'ye kaçmış, sonra Londra'ya dönerek Marx ve Engels ile dost olmuştur. 1862'de Almanya'ya dönerek *Volksstaat* ve ardından *Vorwarts* gazetelerini yayımlamıştır. 1879-1892 arası Reichstag'da milletvekilliği yapmış, birkaç kez mahkûm olmuş, çeşitli vesileler ile uzlaşmacı bir tutum takınmakla beraber Bebel gibi o da Marx'ın fikirlerine bağlı kalmıştır.

***Lincoln, Abraham** (1809-1865):* Amerika Cumhurbaşkanı (1861-65); Cumhuriyetçi, Zenci özgürlüğünün önde gelen savunucusu.

***Lissagakay, Prosper Oliver** (1839-1901):* Fransız gazeteci. Paris Komün'üne katılanlardan ve tarihini yazanlardan *Komün Tarihi* yapıtı ünlüdür. Komün'ün yenilgisinden sonra İngiltere'ye kaçmış, aftan sonra *La Bataille (Savaş)* gazetesini kurmuştur.

***Lochner, Georg** (d. 1824):* Alman marangoz; Komünist Birlik ve I. Enternasyonal Genel Konsey üyesi. Marx ve Engels'in dostu.

***Longuet, Charles** (1833-1903):* Fransız gazeteci; Sosyalist, Proudhoncu. I. Enternasyonal Genel Konseyi ve Paris Komünü üyesi. Bir süre İngiltere'ye sığınmış ve Marx'ın en büyük kızı Jenny ile evlenmiştir. Fransa'ya dönüşünde, Clemenceau'nun gazetesi *La Justice (Adalet)* gazetesine yazılar yazmış; birkaç kez Paris Şehir Meclisi'ne seçilmiştir.

***Longuet, Edgar** (1879-1950):* Fransız doktor; Sosyalist Parti üyesi; 1938'den sonra Fransız Komünist partisi üyesi. Jenny Marx'ın oğlu, Marx'ın torunu.

***Longuet, Harry** (1878-1883):* Jenny Marx'ın oğlu, Marx'ın torunu.

***Longuet, Jean (Johnny)** (1876-1938):* Jenny Marx'ın torunu. Fransız Sosyalist Partisi lideri.

***Longuet, Marcel** (d. 1881):* Charles ve Jenny Longuet'in en küçük oğulları

***Lopatin, Hermann Alexandrovich** (1845-1918):* Rus devrimci Narodnik; Enternasyonal Genel Konsey üyesi. Marx ve Engels'in arkadaşı. *Kapital*'in Rusçaya çevrilmesine katılmış.

***Lope de vega, Felix** (1562-1635):* Büyük İspanyol drama yazarı.

***Lorenzo, Anselmo** (1841-1915):* İspanyol matbaa ustası; Enternasyonal İspanya üyesi. Londra Konferansı (1871) delegesi. Sonraları Bakuninci.

***Louis Philippe** (1773-1850):* Fransa Kralı (1830-48).

***Lucain:** Takma ad (gerçek adı bilinmiyor):* Hague Kongresine Fransa delegesi olarak katılmış. I. Enternasyonal'de gizli Bakuninci ittifakın yıkıcı faaliyetlerini araştırma komitesi üyesi.

Lucretius (Titus Lucretius Carus, (İ.Ö. 99-55) Romalı filozof ve şair; materyalist, ateist.

Lupus: Bkz. Wolff, Wilhelm.

Luther, Martin (1483-1546): Ünlü Reformcu, Protestanlığın kurucusu.

M

MacCulloh, John Ramsay (1789-1864): İngiliz burjuva iktisatçısı.

MacMahon, Patrice Maurice de (1808-1893): Fransız mareşali; Kırım Savaşının önde gelen ismi, ancak Fransa-Prusya savaşında (1870) Sedan'da feci bir yenilgiye uğramış. Paris Komünü'nün kasaplarından. III. Cumhuriyet'in Cumhurbaşkanı (1873-79).

Marryat, Friedrich (1792-1848): İngiliz denizci, macera öyküleri yazarı.

Marx-Aveling, Eleanor (Tussy) (1855-1898): Marx'ın en küçük kızı, Edward Aveling'in eşi. İngiliz işçi sınıfı hareketine büyük ivme kazandıran Sosyalist; gaz işçilerini örgütlemiş, 8 saatlik işgünü kampanyasına katılmış. 1898'de yaşamına son vermiş.

Marx, Edgar (Mush) (1847-1855): Marx'ın çocuk yaşta ölen sevgili oğlu.

Marx, Esther (1787-1865): Marx'ın halası.

Marx, Franziska (1851-1852): Marx'ın bir yaşında, Soho'da sefalet çektiği yıllarda (1850-1855) kaybettiği üç çocuğundan biri.

Marx, Heinrich (1782-1838): Marx'ın babası ünlü avukat.

Marx, Heinrich Guido (1849-1850): Marx'ların bebekken kaybettiği oğulları.

Marx, Henriatta (1787-1863): K. Marx'ın annesi.

Marx, Jenny (von Westphalen'in yeğeni) (1814-1881): Karl Marx'ın eşi.

Marx, Jenny (1844-1883): Marx'ın en büyük kızı; Charles Longuet'in eşi.

Marx, Laura (1845-1911): Marx'ın ikinci kızı; Paul Lafargue'ın eşi; Fransız işçi sınıfı hareketine aktif olarak katılmış.

Maximilian Habsburg (1832-1867): Meksika İmparatoru (1863-1867)

Mazzini, Guiseppe (1805-1872): İtalyan burjuva devrimcisi, İtalya'nın birliği mücadelesinde, cumhuriyetçiler ile demokratik burjuvazi-

nin lider ve ideologlarından.

Maurer, Herman (1813-1882): Alman demokrat yazar; Yasadışı Kimseler Birliği ile Adiller Birliği üyesi.

Mehring, Franz (1846-1919): Alman tarihçi ve gazeteci; Alman Sosyal Demokrasinin Sol Kanat lideri. Alman Komünist Partisi kurucularından. Marx'ın biyografisini yazmış.

Meissner, Otto (1819-1902): Hamburg'da yayıncı; *Kapital*'in I. ciltinin ilk yayınlayıcısı.

Mendelson, Marie (1850-1909): 80'lerin ve 90'ların Polonya Sosyalist hareketine katılan simalarından. S. Mendolson'un eşi.

Mendelson, Stanislas (1858-1913): Polonyalı gazeteci; Polonya Sosyalist Partisi kurucularından.

Mesay Leompart, Jose (1840-1904): İspanyol matbaa işçisi. I. Enternasyonal üyesi ve İspanyol İşçi Partisi kurucularından, *Felsefenin Sefaleti*'ni İspanyolcaya çevirmiş Lafargueların dostu.

Mignet, François Auguste (1796-1884): Restorasyon Döneminde yaşamış Fransız liberal burjuva tarihçi.

Mill, John Stuart (1806-1873): İngiliz burjuva iktisatçısı; Klasik ekonomi politik üzerine önemli kitapların yazarı.

Miquel, Johannes (1828-1901): Alman politikacı. 40'larında Komünist Birlik üyesi; daha sonraları Nasyonal Liberal.

Moleschott, Jacob (1822-1893): Hollandalı fizyolog, vülger materyalist.

Moll, Joseph (1822-1849): Almanya doğumlu saatçi. Adalet Birliği lideri. Komünist Birlik Merkez Komitesi üyesi. 1848-49 Devrimine katılmış, Baden ayaklanması sırasında öldürülmüş.

Moore, Samuel (1830-1912): İngiliz hukukçu; I. Enternasyonal üyesi. Aveling ile birlikte *Kapital*'in I. Cildini İngilizceye çevirmiş; ayrıca, *Komünist Parti Manifestosu*'nu da İngilizceye çevirmiş. Marx ile Engels'in arkadaşı.

Moore, Thomas (1779-1852): İrlanda doğumlu romantik şair. İrlanda halkının ulusal kurtuluş mücadelesi üzerine şiirler yazmış.

Morgan, Lewis Henry (1818-1881): Amerikan etnolojist, antropolojist ve ilkel toplumlar üzerinde çalışan bilim adamı. Kitapları, Engels'in *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* yapıtına kaynaklık etmiş.

Morozov, Nikolai Alexandrovich (1854-1946): Rus Devrimci hareketinin faal katılımcılarından; Narodnik. Kimyacı ve astronom. Sovyet Bilimler Akademisi onur üyesi.

Morris, William (1834-1896): İngiliz şair, sanatçı ve halk adamı. 80'lerde İngiliz işçi sınıfı hareketlerine katılmış.

Most, Johann (1846-1906): Alman Sosyal Demokrat; daha sonra anarşist ve bu yüzden partiden atılmış.

Motteler, Julius (Kızıl Postacı) (1838-1907): Alman Sosyal Demokrat. Olağanüstü Antikomünizm Yasası yürürlükte iken, Parti yayınlarının yasadışı yollardan Zürih üzerinden Almanya'ya sokulmasını ve dağıtımını sağlayan insan.

N

Napoléon I (Bonaparte) (1769-1821): Fransız İmparatoru

Napoléon III (Louis Bonaparte) (1808-1973): Fransız İmparatoru.

Napoléon, Prens. Bkz. Bonaparte, Napoléon Joseph Charles Paul.

Natorp, Paul (1854-1824): Alman gerici filozof, öğretmen, Yeni Kantçı.

Naut, Stephan Adolf: Köln'lü tüccar. *Yeni Ren Gazetesi* yöneticisi.

Nekrasov, Nikolai Alexeyvich (1821-1879): Büyük Rus şairi; devrimci demokrat.

Nettchen, Bkz. Philips, Antoniette.

Nikolai, Bkz. Danielson, Nikolai Frantsevich

Nobiling, Karl (1848-1878): Alman anarşist; 1878'de William I'i öldürmeye teşebbüs etmiş.

Noske, Gustav (1868-1946): Alman Sağ kanat Sosyal Demokrat; işçi sınıfı düşmanı, ajan provakatör.

Nothjung, Peter (1823-1866): Alman terzi. Köln İşçi Sendikası ve Komünist Birlik Üyesi. Köln Komünist Davası sanıklarından.

O

O'Conner, Ferguson (1794-1855): Sol kanat Çartist lider. *Kuzey Yıldızı (Northe Star)* kurucusu ve editörü. 1848'den sonra politik mücadeleden çekilmiş.

O'Donavan Rossa, Jeremiah (1831-1915): İrlanda kurtuluş hareketi Fenian liderlerinden. 1865'te bir İngiliz mahkemesi tarafından kürek cezasına çarptırılmış, 1870'te affedilmiş ve Amerika'ya göç etmiştir.

Oshanina, Maria Nikolayevna (Olovennikova'nın yeğeni) (1853-98): Rus devrimcisi, *Narodnaya Volya (Halkın Sesi)* üyesi.

Otto, Karl (d. 1809): Alman kimyager. Köln İşçi Sendikası ve Komünist Birlik üyesi; Köln Komünist Davası sanıklarından.

Owen, Robert (1771-1858): Büyük İngiliz ütopik sosyalisti.

P

Palmerston, Henry John (1784-1865): İngiliz devlet adamı; ilk Tory politikacı; sonra, 1830'dan itibaren Whig liderlerinden; Başkan (1855-58 ve 1859-65).

Perovskaya, Sophia Lvovna (1853-1881): Rus devrimci; "Halkın Sesi"nde önde gelenlerden; çarlık hükümeti tarafından idam edildi.

Perret, Henry: I. Enternasyonal'in İsviçre'deki faal üyesi.

Pett, William (1623-1687): Tanınmış İngiliz iktisatçı ve istatistikçi. İngiltere'de, klasik burjuva ekonomi politik okulunun kurucusu.

Pfander, Karl (1818-1867): Alman minyatür sanatçısı. Komünist Birlik ile I. Enternasyonal Genel Konseyi üyesi; Marx ve Engels'in izleyicisi.

Pieper, Wilhelm (d. 1826): Alman filolog ve gazeteci. Komünist Birlik üyesi; Londra göçmenlerinden; 1850-53 arasında Marx'ın yakını.

Philips, Antoinette (Nettchen): Marx'ın yeğeni.

Philips, Leon (öl. 1866): Marx'ın amcası.

Plater, Wladyslav (Kont) (1806-1889): Polonyalı gazeteci. 1830-31 ayaklanmasına katılmış, yenilgiden sonra ülkesinden göç etmiş.

Platon (İÖ 427-347): Yunan idealist filozofu; köleci toplumun ideologu.

Plehanov, Georgi Valentinovich (1856-1918): Rusya'da ve uluslararası sosyalist harekette seçkin bir isim. Rusya'da Marksist propagandanın temsilcisi; ilk Marksist örgüt olan "Emeğin Kurtuluşu"nun (1883) kurucusu. 1889'da toplanan, Enternasyonal Sosyalist İşçiler Kongresi delegesi. Uluslararası işçi sınıfı hareketinde, oportünizm ve revizyonizm ile mücadele etmiş. Daha sonraları Menşeviklere katılmış.

Proudhon, Pierre Joseph (1809-1865): Fransız yazarı; iktisatçı ve sosyolojist. Küçük burjuva ideologu, anarşizmin kurucularından.

Puşkin, Alexander Sergeyevich (1799-1837): Büyük Rus şairi.

Q

Quelch, Harry (1858-1913): İngiliz mürettip. İngiliz ve uluslararası işçi sınıfı hareketinde seçkin sima; Sol kanat İngiliz Sosyalistlerinin temsilcisi.

R

Rabalais, François (1494-1553): Rönesans dönemi büyük Fransız hümanist yazarı.

Red Becker. Bkz. Becker, Hermann.

Red Wolff, Bkz. Wolff, Ferdinand.

Reiff, Wilhelm Josef (d. 1823): Köln İşçi Sendikası ile Komünist Birlik üyesi. Köln Komünist Davası sanıklarından.

Ricardo, David (1772-1823): İngiliz iktisatçısı; klasik burjuva ekonomi politiğinin en büyük temsilcilerinden.

Riehl, Alois (1844-1924): Alman yeni-Kantçı filozof.

Rittinghausen, Moritz (1814-1890): Alman gazeteci, küçük burjuva demokratı, 1848-49 arası *Yeni Ren Gazetesi*'ne yazmış. I. Enternasyonel'in Basel ve Hague (1869-1872) kongrelerinde delege; daha sonraları (1884'e kadar) Almanya Sosyal Demokrat İşçi Partisi üyesi

Rodbertus, Johann Karl (1805-1875): Alman burjuva iktisatçısı. Gerici "Devlet sosyalizmi" teorisyeni.

Roscher, Wilhelm (1817-1894): Alman burjuva iktisatçısı. Ekonomi politikte "sözde' tarihi okul temsilcisi.

Rosenkratz, Karl (1805-1879): Hegelci Alman filozofu ve edebiyat tarihçisi.

Röser, Peter Gerhardt (1814-1865): Alman sigara yapımcısı. Komünist Birlik üyesi; Köln Komünist Davası sanıklarından; sonra Lasalcı.

Rousseau, Jean-Jaques (1712-1778): Fransız Aydınlanmasının seçkin ismi. Demokrat; küçük burjuva ideologu.

Roussel, Edouard: Fransız, tenekeci. I. Enternasyonal ve Fransız İşçi Partisi üyesi.

Rückert, Friedrich (1788-1866): Alman romantik şairi ve Doğu şiiri çevirmeni.

Ruge, Arnold (1802-1880): Alman gazeteci, Sol Hegelci, 1844'te Marx ile birlikte *Alman-Fransız Yıllığı*'nı çıkarttı. 1849 Leipzig kargaşa-

sından sonra İngiltere'ye göç etti. Brighton'a yerleşti. 1866'dan sonra Bismarck politikasını destekledi.

Rusanov, Nikolai Sergeyevich (takma adı Sergeyevsky): Rus gazeteci Narodnaya Volya üyesi. Daha sonra Sosyalist-Devrimci.

S

Saedt, Otto Joseph Arnold (1816-1886): Köln Komünist Davasında Prusya Savcısı.

Saint-Simon, Henry (1760-1825): Büyük Fransız ütopik sosyalisti.

Saltykov, Mikhail Yevgrafovich (takma adı Sçedrin) (1826-1889): Büyük Rus satiristi. Devrimci Demokrat.

Salvini, Tomasso (1829-1915): Ünlü İtalyan trajedi aktörü.

Sanders, William (d. 1871): İngiliz Fabian Sosyalisti; Bağımsız Emek Partisi sekreteri. Enternasyonal sosyalist kongrelere katılmış.

Schabelitz, Jakob (1827-1899): Alman yayıncı ve kitapçı.

Schapper, Karl (1812-1870): Alman ve uluslararası işçi sınıfı hareketinin seçkin siması Adalet Birliği üyesi. Komünist Birlik Merkez Komitesi üyesi. 1848-49 Devrimine katılmış. Komünist Birlik'teki bölünme sırasında (1850) "Sol" fraksiyonun başını çekmiş. 1856'da tekrar Marx'a yaklaşmış; I. Enternasyonal'de Genel Konsey üyesi.

Scheidemann, Philipp (1865-1939): Alman Sosyal Demokrat Parti'nin Sağ kanat liderlerinden. Sosyal Şovenist, işçi sınıfına ihanet etmiş.

Scheu, Heinrich (1845-1926): Avusturyalı Sosyal Demokrat; I. Enternasyonal'in Hague Kongresi delegesi (1872). Hayatının büyük bölümünü Londra ve Zürih'te sığınmacı olarak geçirmiş. II. Enternasyonal'in birçok kongresine delege olarak katılmış.

Schily, Victor (1810-1875): Alman avukat. Demokrat. Baden ayaklanmasına (1849) katılmış; I. Enternasyonal üyesi.

Schöler, Lina: Marx ailesinin dostu.

Schopenhauer, Arthur (1788-1860): Alman idealist filozof.

Schorlemmer, Karl (1834-1892): Tanınmış Alman kimyacısı; Manchester'de kimya profesörlüğü yapmış. Sosyal Demokrat Partisi üyesi; Marx ile Engels'in arkadaşı, Dostları arasında, *Jollymeir* ya da *Chloromajör* adıyla çağrılır.

Schramm, Conrad (1822-1858): Alman gazeteci, devrimci. Komünist Birlik üyesi; Marx ve Engels'in arkadaşı.

Schramm, Rudolf (1813-1882): Alman gazeteci, küçük burjuva demokratı 1865-66'da Milano'da Prusya konsolosu; Bismarck'ın destekçisi.

Schulze-Delitzsc, Hermann (1808-1883): Alman burjuva iktisatçısı ve politikacısı. Altmışlı yıllarda burjuva ilerici parti lideri. İşçi sınıfının devrimci hareketini, kooperatifler ve tasarruf bankaları kanalına yöneltmeye çalışmış.

Schumacher, Gustav: Alman işçi; I. Enternasyonal üyesi, Hague Kongresi delegesi.

Schurz, Karl (1829-1906): Alman küçük burjuva demokratı. Baden ayaklanmasına (1849) katılmış. Daha sonra Amerika'ya göç etmiş. İç Savaşa katılmış, İçişleri Bakanlığı yapmıştır.

Schwitzer, Johann Baptist (1833-1875): Almanya'da Lasalcı liderlerden; Lassalle'in ölümünden sonra, Alman İşçileri Genel Birliğinin başına geçmiş, Almanya'nın Prusya junkerlerinin öncülüğünde birleştirilmesiyle ilgili Bismarck politikasını desteklemiştir.

Scott, Walter (1771-1832): Ünlü İskoç yazar.

Sieler, Sebastian: Alman gazeteci, Brüksel Komünist Haberleşme Komitesi üyesi (1846); Komünist Birlik üyesi. Almanya'da 1848-49 Devrimine katılmış.

Sergeyevsky. Bkz. Rusanov, Nikolai Sergeyevich.

Serrailler, Auguste (d. 1840): Fransız işçi; I. Enternasyonal ve Paris Komünü üyesi (1871).

Shakespeare, William (1564-1616): Büyük İngiliz şairi ve dram yazarı.

Sextius Empricus (İS II. yüzyıl): Büyük İngiliz şairi ve dram yazarı.

Sçedrin. Bkz. *Saltykov, Mikhai Yevgrafovich.*

Sieber, Nikolai İvanovich (1844-1888): Tanınmış Rus iktisatçısı. Marx'ın ekonomik teorisini Rusya'da ilk yayanlardan.

Sinenikov, Nikolai Petrovich (1805-1894): Rus devlet adamı. Doğu Sibirya valisi (1871-73).

Singer, Paul (1844-1911): Alman Sosyal Demokrat Partisi üyesi (1878-79) 1884'den itibaren Reichtag'da milletvekili. Marx ve Engels'in fikirlerini anarşist eğilimlere karşı savunmuş, revizyonizme karşı mücadele etmiştir.

Smith, Adam (1723-1790): İngiliz iktisatçısı; klasik burjuva ekonomi politiğinin önde gelen temsilcisi.

Sophocles (İÖ 497-406): Yunanlı dram yazarı.

Sorge, Friedrich Adolf (1828-1906): Baden ayaklanmasına (1849)

katılan Alman komünisti. Amerika'ya göç etmiş ve orada işçi sınıfı hareketinde önemli rol oynamıştır. Sekreterliğin New York'a taşınması üzerine, Enternasyonal Genel Sekreteri olmuştur. Marx ve Engels ile düzenli yazışmış.

Spartacus (İÖ öl. 71): Romalı gladyatör; Roma'da İÖ 73-71 yıllarındaki büyük köle ayaklanmasının başını çekmiş.

Splingard, Roch: I. Enternasyonal üyesi; Hague Kongresi (1872) Belçika delegesi. I. Enternasyonal'de yıkıcı faaliyetleri araştırma komitesi üyesi; Bakunin yanlısı.

Stein, Lorenz (1815-1890): Alman hukukçu, anayasa uzmanı; Prusya Hükümetinin gizli ajanı.

Stieber, Wilhelm (1818-1882): Prusya siyasi polis şefi; Köln Komünist Davasını (1852) örgütleyen kişi.

Stirner, Max (Kaspar Schmidt'in takma adı): Alman filozofu ve gazeteci; Genç Hegelci. Burjuva bireyciliği ve anarşizmin ideologlarından.

Strauss, David Freidrich (1808-1874): Alman filozofu ve gazetecisi; Genç Hegelcilerden. 1866'dan sonra Nasyonal Liberal.

Struve, Gustav (1805-1870): Alman gazeteci. Küçük burjuva demokratı. Baden (1848) ve Baden-Pfalz (1849) ayaklanması liderlerinden; yenilgiden sonra İngiltere'ye göç etmiş, ardından Amerika'ya giderek İç Savaşa katılmıştır.

Südekum, Albert (1871-1944): Alman Sosyal Demokrasisinde oportünist liderlerden.

T

Tacitus, Publius Cornelius (İS 55-120): Ünlü Romalı tarihçi.

Tauscher, Leonard (1840-1914): Olağanüstü Anti-Sosyalist Yasa yıllarında *Sosyal Demokrat* gazetesinin yayınıyla uğraşmış; 1860'da Almanya'da Dietz yayınevi ile çalışmış.

Techow, Gustaw Adolph (1813-1893): Prusyalı subay; küçük burjuva demokratı. 1848-49 Devrimine katılmış.

Tedesco, Victor (1821-1897): Belçikalı avukat, devrimci Demokrat ve Sosyalist. Marx ve Engels'in yakını.

Theocritus (İÖ III. yüzyıl): Yunanlı şair.

Thierry, Augustin (1795-1856): Fransız liberal burjuva. Restorasyon dönemi tarihçisi.

Thiers, Adolphe (1797-1877): Fransız devlet adamı; Başbakan (1836-1840); Cumhurbaşkanı (1871-73); Paris Komünü celladı.

Thorne, William (d. 1857): İngiliz sendikacı, Gaz ve Hünersiz İşçiler Sendikası Genel Sekreteri. Sekiz saatlik işgünü mücadelesinde önemli yeri var; ancak şovenist olarak 1914-18 Savaşını desteklemiş.

Tikhomirov, Lev Alexandrovich (1850-1923): Rus küçük burjuva gazeteci; önce Narodnik, ardından Anarşist.

Tirso de Molina (takma adı Gabriel Tellez) (1571-1648): İspanyol dram yazarı.

Tkchov, Pyotr Nikitich (1844-1886): Rus gazeteci, Narodniklerin ideologlarından.

Tolain, Henriy-Louis (1828-1897): Fransız işçi lideri. Sağ kanat Proudhoncu, I. Enternasyonal üyesi. Enternasyonal'den, 1871 Paris Komünü'ne düşmanca tutumu nedeniyle atılmış, Senatör olmuş.

Tolstoi, Lev Nikoloyevich (1828-1910): Büyük Rus yazarı.

Tupper, Martin (1810-1889): İngiliz yazarı; Marx, kolay başarı peşinde koşanların kişileşmiş örneği diye tanımlar.

Turgenyev, İvan Sergeyevich (1818-1883): Büyük Rus yazarı.

Tyndall, John (1820-1893): İngiliz fizikçi. Bilimin halk arasında yayılmasına çaba gösterenlerden.

U

Utin, Nikolai İsaakovich (1845-1883): Rus devrimcisi; İsviçre'ye göç etmiş. I. Enternasyonal'in Rusya şubesini örgütleyenlerden. Bakunin ve yandaşları ile mücadele etmiş. 70'lerin ortasında devrimci mücadeleden çekilmiş.

V

Vaillant, Eduard (1840-1915): Fransız mühendis, bilim adamı ve doktor. 1870 savaşından kısa süre önce Blankicilerin safına katılmış. Enternasyonal üyesi; Paris Komünü'ne katıldığı için ölüm cezasına çarptırılmış; İngiltere'ye kaçmış, Marx ve Engels ile tanışmış. Ancak Hague Kongresinden sonra Enternasyonal'den kopmuş, aftan sonra Fransa'ya dönerek, Devrimci Merkez Komitesi'ni kurmuş. Sonraları Jaures'in etkisi altında kalmış ama, 1914'te, şovenist bir tutuma girmiştir.

Van der Goes Bkz. *Goes, Frank van der.*

Vadervelde, Emile (1866-1938): Belçika işçi sınıfı hareketinin oportünist lideri. II. Enternasyonal'in liderlerinden; Sosyal Şovenist.

Van Heddekhem (takma adı Walter): I. Enternasyonal'in Hague Kongresine delege olarak katılmış; 1873'te Fransız polisinin ajanı olduğu ortaya çıkmış.

Vichard: Hague Kongresi Fransız delegesi. I. Enternasyonal'de Bakunin için kurulan araştırma komitesi üyesi.

Voden, Alexei Mikhailovich (1870-1939): Rus edebiyat adamı ve çevirmen 90'lı yılların sosyal demokrat çevrelerinde bulunmuştur.

Vogt, Karl (1817-1895): Alman doğabilimcisi; vülger materyalist. Frankfurt Meclisi üyesi. Sonra İsviçre'ye göç etmiş. III. Napoléon'un ücretli ajanı olduğu ortaya çıkmadan önce Marx, Vogt'un içyüzünü anlamış ve çevresinden uzak tutmuştur.

Volkhvsky, Felix Vadimovich (1846-1778): Rus devrimcisi, Narodnik; daha sonraları Sosyal Devrimci.

Voltaire, François, Marie (1694-1778): Fransız satiristi ve tarihçisi. 18. yüzyıl Aydınlanma hareketinin seçkin isimlerinden. Mutlakiyetçilik ve Katoliklik ile mücadele etmiş.

W

Wagner, Richard (1813-1883): Ünlü Alman bestecisi.

Walter. Bkz. Van Heddeghem.

Weerth, George (1822-1856): Alman proleter şair ve gazeteci; Komünist Birlik üyesi; *Yeni Ren Gazetesi* editörü (1848-49); Marx ve Engels'in dostu.

Weitling, Wilhelm (1808-1871): Alman terzi; işçi sınıfı hareketinin seçkin siması. Eşitlikçi ütopik komünizm teorisyeni.

Wellington, Arthur (Dük) (1769-1852): İngiliz mareşali, Tory devlet adamı; Başbakan.

Westphalen, Edgar von (1819-1890): Jenny Marx'ın kardeşi. 1846'da Brüksel Yazışma Komitesi üyesi.

Westphalen, Ferdinand von (1799-1876): Prusya devlet adamı; İçişleri Bakanı (1850-1858); Jeny Marx'ın üvey kardeşi.

Westphalen, Karolina von (öl. 1856): Jenny Marx'n annesi.

***Westphalen, Ludwig von** (1770-1842):* Jenny Marx'ın babası. Trier'de Hükümet Konsülü.

***Weydemeyer, Joseph** (1818-1866):* Alman ve Amerikan işçi sınıfı hareketlerinin seçkin siması; Komünist Birlik üyesi. Almanya'da 1848-49 Devrimine, Amerika'da İç Savaşa katılmış. Amerika'da Marksizmin tanınmasına hizmet etmiş; Marx ve Engels'in yakını.

Weydemeyer, Luise: *Joseph Weydemeyer*'in eşi.

***William I** (1797-1888):* Prusya Kralı (1861-1888), Kayser (1871-1888)

***Willich, August** (1810-1878):* Prusya subayı; Komünist Birlik üyesi. Baden-Pfalz ayaklanmasına katılmış. Komünist Birliğin parçalanması (1850) sırasında "Sol" fraksiyon liderlerinden. Amerika'ya göç etmiş (1853) ve İç Savaşa katılmıştır.

Wolff, Ferdinand (Kızıl Wolff): Alman gazeteci; Brüksel Yazışma Komitesi üyesi (1846), ayrıca Komünist Birlik üyesi. 1848-49'da Yeni Ren Gazetesi editörlerinden. 1848-49 Devriminden sonra Londra'ya göç etmiş. Marx ile arası açılmış, politikadan çekilerek Oxford'a yerleşmiştir.

***Wolff, Wilhelm (Lupus-Kurt)** (1809-1864):* Alman proleter devrimci; Komünist Birliğin faal üyesi; 1848-49'da *Yeni Ren Gazetesi* editörü. Marx, *Kapital*'in I. Cildini, "Proletaryanın Yiğit, Vefalı ve Yüce Savunucusu, Unutulmaz Dostum" sözleri ile Wilhelm Wolf'a sunmuştur.

Z

***Zasulich, Vera İvanovna** (1851-1919)*: Politik hayata Narodnik olarak başlayan ve zamanla Sosyalizme geçen Rus devrimcisi. Emeğin Kurtuluşu grubu üyesi. Marx'ın yapıtlarını Rusçaya çevirmiş. Bölünmeden sonra Menşeviklere katılmış.

A

Adler, Victor 11, 84, 88, 189, 211, 214, 361
Amadeo 328
Anneke 185
Annenkov 20, 311, 313
Anseele 361, 413
Aristo 117, 385
Aveling 11, 12, 20, 98, 159, 202, 213

B

Bach 319
Bakunin 255, 329, 340, 341, 379, 383
Balzac 88, 294
Barthélémy 133, 134, 135
Bauer, Heinrich 26, 78, 131, 329, 346, 376, 382
Bax 20, 311, 354, 357, 362
Bebel 17, 18, 176, 239, 242, 245, 251, 347, 355, 360, 370
Becker, Hermann 186, 231
Becker, Johanne Phillippe 98, 101, 246
Beesley 95, 342
Beethoven 327
Bernhard Becker 272
Bernstein 212, 239, 240, 361, 379, 382, 393
Bigmani 110
Biskamp 267
Bismarck 101, 192, 290, 348
Blanc 127, 128
Blanqui 133, 178, 188
Blind 260, 267
Blum 185
Bonaparte 29, 125, 128, 326, 327
Bonaparte, Louis 29, 128, 173
Bradlouch 190
Brentano 172
Browning 296
Buffon 122
Burns, Robert 87, 105, 209, 362

C-Ç

Cabet 119, 180, 181
Camphausen 25
Carstens 185, 206
Cervantes 88, 123, 327, 337
Chamisso 323, 333
Cluss 218, 232
Cobbet 87
Cooper 293
Crispi 192
Cuno 19, 22, 193, 243, 250, 251
Çernişevski 18, 234, 235, 236

D

Dana 266, 269, 322
Daniels 189, 256, 263
Danielson 341, 379, 385
Dante 87, 285, 297
Darwin 88, 126, 130, 358, 400
Deloluze 361
Demokritos 384
Demuth 98, 157, 211, 222, 224
D'Ester 167, 169
Dickens 140
Dietzgen 193, 328
Diogenes 384

Disraeli 342
Donkin 152
Duncker 267
Dühring 340

E

Eccarius 183, 269, 338
Edvard Aveling 311
Elpidin 236
Ely 251

F

Fawkes 260, 261, 262
Feuerbach 80, 216, 349, 376, 381, 382
Flaubert 92
Frankel 209, 247
Freiligrath 263, 278, 281
Freyberger 361
Friedlander, Hugo 193
Frost 133
Fröbel 255

G

George 345
Gigot 256, 258
Goes 413
Goethe 87, 123, 309, 320, 323
Gogol 89
Gottschalk 185
Grimm 117
Grimm Kardeşler 286
Guillaume 248
Guizot 26, 106, 256, 339, 344

H

Hales 338
Harney, George 18, 133, 206, 267, 362
Hatzfeldt 272, 273
Hegel 26, 76, 317, 320, 349, 376, 382, 384, 385
Heine 98, 256, 296, 320, 321, 345
Heinzen 164, 256
Hepner 193
Herwegh 255, 256, 296
Hess 256
Hoffman 293, 333
Hugo 125
Humbolt 26, 222
Hutten 227
Huxley 126, 191
Hyndman 342, 344, 354

I

Ibsen 211
Imandt 263

J

Jacoby 189, 232, 263
Jones 264, 265
Joseph Weydemeyer 257, 274, 275, 277, 278
Jung 257, 338
Juvenal 123

K

Kant 320, 384, 385
Kaufmann 342
Kautsky 361, 382

Kepler 309
Kızıl Wolff 259, 260
Klein 189, 333
Kock 88
Kugelmann 20, 22, 311, 318, 334, 340
Kugelmann, Ludwig 20

L

Lafargue 98, 202, 240, 246, 250, 292, 307, 322, 330, 341, 363, 379, 406, 412
Lamartine 28
Lange 384
Lankester 398, 406
Lassalle 267, 269, 271, 272, 287, 296, 329, 347, 379, 385, 414, 415
Laveleye 11, 342
Ledru-Rollin 259
Leibnitz 11, 385
Lelewel 11, 256
Lemke 400
Lepine 11, 404
Lermantov 324
Lessing 11
Lessner, Friedrich 11, 361, 406
Levi 344
Liebknecht 11, 16, 17, 113, 132, 163, 164, 190, 198, 208, 260, 267, 268, 273, 280, 287, 329, 347, 355, 360, 361, 368, 394, 395, 404, 412
Lieblig 173
Lincoln 295
Lissagakay 11
Lochner 11, 361
Longuet, Charles 19, 202, 250, 255, 300, 340, 341, 397, 402
Longuet, Edgar 19, 253, 300
Longuet, Harry 156
Lopatin 18, 234, 235, 236, 237, 341, 380
Lope de Vega 336
Lorenzo 20, 335, 338
Louis Philippe 88, 258
Lucain 248
Lucretius 384
Luise Weydemeyer 283
Lupus 217, 257, 263, 270, 287
Luther 228, 241, 329

M

Marie Mendelson 361
Marryat 293, 295
Maurer 255
Maximilian 328
Mehring 21
Mehring, Franz 414
Meissner 271
Mill 234
Miquel 318
Moleschott 126
Moll 171
Moore 327, 412
Moore, Samuel 105
Morgan 342
Morozov 351, 353
Morris 362
Motteler 158

N

Napoléon I. 259, 263, 326, 327
Napoléon III. 326, 328
Nekrasov 76
Nikolai 341, 343, 344
Nothjung 189, 231
Nobiling 348
Noske

O

O'Conner 184
Otto 189
Owen 133, 215, 230,

P

Perovskaya 352
Perret 338
Pfander 138, 179, 190
Pieper 260, 263
Plater 333
Plehanov 80, 370, 371, 373, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 383, 384, 385, 387
Proudhon 14, 15, 16, 26, 118, 316, 317
Puşkin 89, 372, 373, 388, 389

Q

Quelch 362

R

Reiff 189
Ricardo 26, 342
Riehl 382, 385
Rettinghausen 193
Roscher 345
Rousseau 345
Roussel 361
Röser 188, 189, 231
Ruge 26, 78, 164, 255, 287
Rusanov 20, 368, 373, 374, 375
Rückert 323, 333

S

Saint-Simon 346
Salvini 347
Sanders 362
Schabelitz 264
Schapper 178
Scheidemann 356
Scheu 193
Schily 263
Schopenhauer 320
Schorlemmer 104, 208, 217, 362, 363, 365, 397, 406
Schöler 292
Schramm 261, 267, 276
Schramm, Conrad 134, 138, 160
Schramm, Rudolf 249
Schumacher 193
Schulze-Delitzsc 272
Schurz 329
Scott 294, 295
Sçedrin 89
Sergeyevsky 368, 369, 374
Serrailler 338
Sextius Empricus 384
Shakespeare 87, 293, 323, 325, 327, 337, 341
Sieber 340, 342, 344

Singer 176, 240, 360
Smith, Adam 126, 372, 389
Sorge 18, 229, 345, 362, 393, 397
Spartaküs 309
Stanisla Mendelson 356, 361, 385
Stieber 280
Stirner 256
Strauss 376
Struve 164
Südekum 356

T

Tacitus 123
Tauscher 360
Techov 169
Tedesco 205
Thiers 344
Thorne 362
Tolstoy 255, 349, 378
Tupper 309
Turgenyev 20, 324, 346

U

Utin 338

V

Vaillant 338
Van der Goes 413
Vichard 248
Voden 20, 21, 376, 386
Vogt 30, 122, 123, 162, 199, 267, 268, 286
Voltaire 155

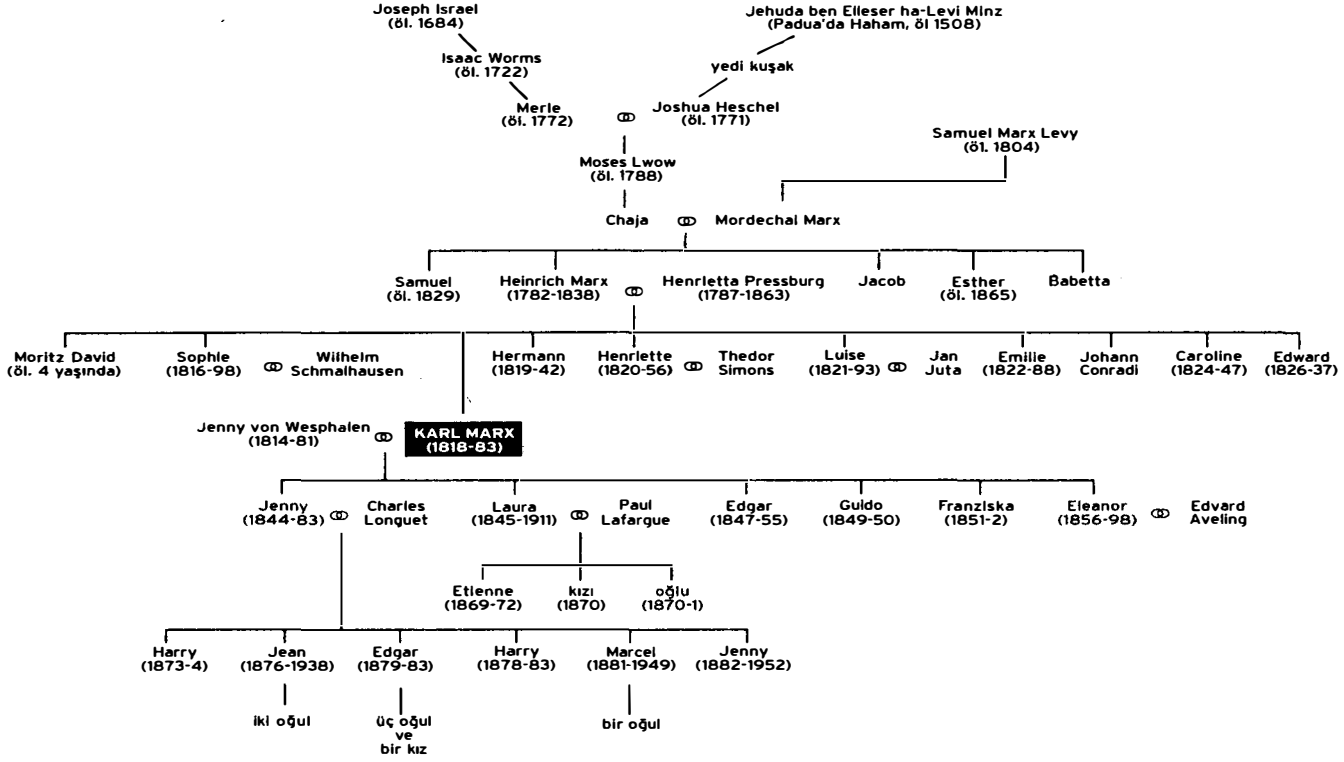
W

Wagner 327
Walter 248
Weerth 18, 227, 228, 260, 281
Weitling 14, 20, 119, 177, 178, 179, 181, 205, 314, 315, 316
Wellington 145
Westphalen 26, 152, 155, 222, 299, 301, 302, 325, 346, 358
Weydemeyer 232
Wilhelm Wolff 257, 305
Willich 134, 259, 260, 261, 265, 279, 280
Wolff 86, 138, 281a
Wolf, Wilhelm 86

Z

Zasulich 361, 365, 376, 389, 390, 413

MARX'IN SOY AĞACI

Kitapta anıları ve değerlendirmeleri yer alanlar

Friedrich Engels, Jenny Marx, V. İ. Lenin, Paul Lafargue, Wilhelm Liebknecht, Friedrich Lessner, Eleneor Marx-Aveling, George Julian Harney, George Weerth, Friedrich Adolf Sorge, August Bebel, Theodor Cuno, Franzisca Kugelmann, H. A. Lopatin, Joseph Weydemeyer, Edgar Languet, P. Annenkov, Anselmo Lorenzo, M. Kovalevsky, N. Morozov, Ernest Bax, N. S. Rusanov, A. Voden, F. M. Kravçinskaya, Franz Mehring.

Elimizdeki bu derleme, proletaryanın büyük öncüleri ve öğretmenleri, Karl Marx ile Friedrich Engels'in çağdaşlarının anılarını içermektedir. Bu anıların yazarları arasında, bilimsel komünizmin kurucularının dostları ile fikir ve düşünce arkadaşları, uluslararası işçi sınıfı hareketinin önde gelen simaları, Marx'ın yakınları; Marx ve Engels'le karşılaşıp kendileriyle fikir alışverişinde bulunanlar, onlardan bir şeyler öğrenenler bulunuyor. Bir bütün olarak alındığında, bu anılar topluluğunun Marx ve Engels'in yaşam ve eylemlerinin incelenmesinde ve kişiliklerinin ayrıntılı bir biçimde canlandırılmasında son derece önemli bir malzeme sağladığını söylemeliyiz. Anıların yazarları, Marx ve Engels'i; insanı şaşırtan genişlik ve derinlikteki bilgileri, olağanüstü çalışma kapasiteleri ve bilimsel dürüstlükleri ile seçkinleşen eşi az bulunur birer bilim adamı olarak anlatmaktadırlar. Yaşamları boyunca Marx ve Engels, kurmuş oldukları devrimci öğretiyi geliştirmişler, devrimci mücadele içerisinde yeni yeni kazanılan deneyimleri ve bilimi bütün alanlardaki çağdaş buluşlarla zenginleştirmişlerdir. Her iki dehanın bilime ulaşmakta gösterdikleri o şaşırtıcı istek ve hızlarının, elde ettiklerini işçilerin devrimci mücadelesinin bir olanağına; komünizm için verdikleri savaşın bir silahına dönüştürürken daha bir yükseldiğini, onların dostlarının ve yoldaşlarının kaleminden çıkmış bu anılar bir kez daha ve büyük bir zenginlikle, edebi bir akıcılıkla anımsatıyor.

EVRENSEL BASIM YAYIN

ISBN 975-6865-08-3